

LETTER-OEFENINGEN.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

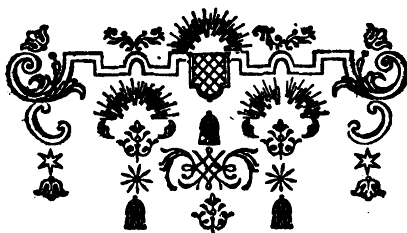
BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Zesde Deels, Eerste Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXVI.

BIBLIOTHECA BODLEIANA

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Principes de Morale, appliqués aux determinations de la Volonté. Par Mr. FORMEY. *A Leide, chez* Elie Luzac, 1765. 2 *Vol. in octavo pp.* 768. *sans l'Epitre Dedicatoire &c.*

Of

Zedekundige Grondbeginsels overgebracht tot de daedlyke bepalingen van den Wil.

HEt hoofdoogmerk van den Eerwaerden *Formey* in dit geschrift is, den Lezer eene *practicale* of beoefenende Zedeleer onder 't oog te brengen; te leeren hoedanige wegen men heeft in te slaen, en wat ons in acht staet te nemen, om onzen Wil wel te regelen; op dat wy ons zelven zo volmaekt en gelukkig maken als ons mogelyk is; waer toe hy de nodige raedgevingen voorstelt, ontvouwt en aendringt. Ten dien einde handelt hy eerst over de wyze om den Wil te volmaken; voorts over de manier om denzelven te verbeteren; vervolgens over de middelen om de hartstochten gaende te maken of tot bedaren te brengen; en eindelyk over het bestuuren der hartstochten, midsgaders derzelver gebruik en misbruik. Aen dit alles hecht hy ten slot, by manier van besluit, een Vertoog, om de daedlyke beoefening dezer Zedeleere ten ernstigste aen te dringen.

Zyn Eerwaerde behandelt deze onderwerpen doorgaende niet zo zeer op eene afgetrokken wyze, als wel volgens eene ongedwongen manier van beschouwen, die den geest nu en dan vryheid verleent tot het doen van een buitentred, en meerendeels geschikt is naer de algemeene vatbaerheid: dat hem ook hier en daer wel eens doet uitweiden, en tot eenige herhalingen brengt; 't welk echter gemeenlyk in de-

dezen zyne byzondere nuttigheden heeft. Hy tragt over 't geheel genomen den Lezer verscheiden zedekundige grondregels in te boezemen, die eene aendachtige overweging waerdig zyn, en welker daedlyke opvolging den mensch onloochenbaer tot meerder volmaektheid en gelukzaligheid moet opleiden. Men lette ter proeve hier van op de volgende raedgeving van onzen Zedekundigen, waer in hy ons aenmaent om niet slechts een *goeden wil* te hebben, welgezind te zyn, maer ook te trachten een *volmaekten wil* te bezitten, ons in staet te stellen, om onze welgezindheid door 't Verstand te bestuuren, en ons voorstelt wat wy ten dien einde in acht hebben te nemen. —— Tot een gereeder begrip hier van, zullen wy voor af in 't kort hoofdzaeklyk opgeven, 't geen zyn Eerwaerde deswegens alvoorens in 't breede heeft doen opmerken, en waer op hy zyne onderrichtende raedgeving in dezen vestigt.

Tot het bedryven van goede daden word ontegenzeggelyk een goede wil, een goed oogmerk, eene welgezindheid vereischt; doch hier uit volgt niet, dat iemand altyd goed doet, wanneer hy daer door gedreven wordt: men kan met die gesteldheid afdwalen en eene kwaede daed verrichten. Die goede wil heeft een leidsman, het Verstand, noodig.

Dit komt in aenmerking, niet alleen met opzicht tot daden, die betrekkelyk zyn tot anderen, maer ook ten aenzien van zulke, die opzicht op ons zelven hebben. Men kan een zeer goed oogmerk hebben om zich zelven wel te doen, en zich middelerwyl ongelukkig maken; men kan zich een goed doelwit voorstellen, en intusschen middelen gebruiken, die ter bereikinge daer van nadeelig zyn; uit hoofde dat men zich voor af niet wel onderricht heeft.

Maar hoe zal men den wil goed noemen als deszelfs uitwerkingen niet goed zyn? Dit kan niet dan oneigenlyk geschieden. De ware goedheid verschilt niet van die rechtheid, waer door alles in eene daed t'zamenloopt, wat 'er in vereischt wordt om volmaakt te zyn. Die zo ver niet gaet doet slechts een onvolmaekt goed bedryf, en kan zelfs eene zeer kwaede daed verrichten; getuige zy een welmeenend yveraer en vervolger zyner Mede-Christenen, die zyn Verstand niet wel verlicht heeft.

Men moet dan in dezen hooger opklimmen tot het beginzel waer uit men werkt. Een goede wil vooronderstelt een algemeen grondbeginzel, naer 't welke een welgezinde zyn beschouwend oordeel, over de goedheid of kwaedheid zyner da-

daden, regelt; en waer uit hy zyn *practicael* of beoefenend oordeel afleid, dat hem bepaelt om dus of zo te werken.

Men neeme hier by nog in acht, dat de algemeene bepaling des Wils, zal men denzelven goed noemen, betrekkelyk behoort te zyn tot alle daden, die strekken ter volmakinge van hem die dezelven bedryft, en van alle anderen, met één woord tot alles waer in 't gemene welzyn belang heeft. Zo deze bepaling veranderlyk is, indien men toelaet, dat ze geplooid worde, ten gevalle van andere, voor al van zulke beginzelen, die uit de zinnen ontstaen, die ons de vermaken, welken onze zintuigen strelen, doen najagen, zo loopt de goedheid der daden niet alleen gevaer, maer ze gaet zelfs geheel verlooren.

De Heer *Formey* deze denkbeelden uitgebreid hebbende, merkt nog aen, dat hy zich in eene afgetrokkene beschouwing verder hier over zou konnen uitlaten; doch dat hy 'er van afziet, om dat dezelve niet geschikt zou wezen naer de vatbaerheid van 't meerendeel zyner Lezeren. Voorts neemt hy uit het gezegde aenleiding, om te doen zien, dat een mensch niet volmaekt ondeugend kan zyn; en dat iemand, naeuwkeurig gesproken, op denzelfden tyd, geen goed en kwaed mensch kan wezen; maer dat 'er in denzelfden wil verschillende bepalingen konnen zyn, waer van de eene den mensch aenzet tot goede daden, terwyl de andere hem noopt tot kwade bedryven van een anderen aert; en dat dit zeer algemeen by de menschen plaets heeft. Hier aen hecht hy nog eene algemeene aenmerking, om te toonen, dat iemand, die verkeerde beginzels heeft, en daer op werkt, kwaed doet, schoon hy goed wille doen; uit reden dat hy, op een verkeerden grond, verkeerd oordeelt over de goedheid of kwaedheid van zyn bedryf.

Uit het eene en 't andere, door voorbeelden opgehelderd, leid onze Zedekundige af. (1.) Dat 'er een zeer groot onderscheid is tusschen een *goeden* en een *volmaekten wil.* (2.) Dat een *volmaekte wil* de eenige bronwel is van wezenlyk goede daden. (3.) Dat die *volmaekte wil* vereischt eene kennis van 't Natuurlyke Regt. En hier op grond zyn Eerwaerde de volgende raedgeving.

Indien men zich voorstelt die volmaektheid te bereiken, waer voor 't Verstand en de Wil vatbaer zyn, *moet men alle naerstigheid aenwenden om eene uitgebreide en naeuwkeurige kennis van 't Natuurlyke Regt te verkrygen.* Dit is het algemeene grondbeginzel der Zedeleere, dat men nimmer uit het oog moet verliezen, en waer toe alle de anderen betrek-

kelyk zyn. Wanneer men, door eene naerstige beoefening dezer Wetenschap, bekwaem geworden is om zyne denkbeelden in eene betoogende orde te schikken, en de afgelegenste gevolgtrekkingen, die 'er uit voort vloeien, daer uit af te leiden, dan bezit men wezenlyk dien kostlyken schat der zedekundige waerheid; en men vind zich in staet om denzelven mede te deelen aen alle de zodanigen, die 't vereischte vernuft en de behoorlyke oplettenheid bezitten, om de onderscheiden deelen van een betoog recht na te gaan, en de kracht daer van te bemerken. Dan, nademael deze bekwaemheid, zo wel in hem die de waerheid onderwyst, als in den genen die 'er in onderwezen word, een genoegzamen voorraed van Philosophische kundigheden, en voor al eene gegronde kennis der Redeneerkunde vooronderstelt, ('t welk maer zeer zelden gevonden word,) zo heeft men in dit onderwys, wil men gunstig slagen, met beleid te werk te gaen. De beste weg dien men kan inslaen, om menschen van allerleien rang op te leiden tot de kennis der zedekundige waerheden, om die denkbeelden ook onder 't gemeen te verspreiden, en van vrucht te doen zyn, is, dat men dezelven schikke naer de algemeene vatbaerheid, met ze voor te dragen door vergelykingen, voorbeelden en andere hulpmiddelen van dien aert, welken strekken konnen, om de zinlyke denkbeelden in den rang der verstandlyke denkbeelden te doen overgaen. Zo handelde de grootste Leermeester, die ooit onder de menschen gevonden werd, 's Werelds Heilland; deszelfs redevoeringen zyn vervuld met gelykenissen en zinnebeeldige voorstellingen, die de gewichtigste en verhevenste waerheden behelzen, welken dus geschikt werden naer de vatbaerheid zyner Toehoorderen. Niets zet inzonderheid meer gewichts en krachts by aen 't voorstellen van zulke waerheden, dan wanneer men zich in staet bevind, om die geenen, welken men onderwyst, zo ver te brengen, dat ze 'er in zich zelven de proef van neemen, om zich door hunnen eigen handel te overtuigen, dat de zaken waerlyk zodanig zyn, als men ze aen hun voorgesteld heeft. Hier toe behoorde de openbare prediking der Leeraren voor al te strekken; dit is het groote en eenige wezenlyke doelwit dat men hier mede heeft te beoogen. De ware welsprekenheid van den Predikstoel bestaet niet in dat hartstochtlyke, het welk dikwils meer geschikt is om onze ooren te doen suizen, of ons werktuiglyke gestel slechts te schudden, dan om wezenlyk ons hart te roeren, en ons ter bekeeringe te noopen. Het geen hier toe eigenlyk vereischt

wordt

wordt is, dat men eenvoudig, klaer en verstandig redenkavele; dat men 't 'er op toelegge, om zyne Toehoorders volkomen te overtuigen, dat men gelyk heeft; en dat men hen in staet stelle, om den draed der redeneeringe, waer van men hun de gronden en de eerste gevolgen getoont heeft, verder te achtervolgen. Voor eene Dorps-Gemeente, zelfs der onbeschaefdste Boeren, kan men op zodanig eene wyze met vrucht prediken; ja veelligt zyn zodanige Gemeentens best voor zulk eene manier van prediken geschikt; om dat men de Reden by zulke Boeren nog in dien staet vind, welke de naeste is aen hare oorspronglyke zuiverheid. Het klatergoud, de zwierige styl, beantwoord niet aen hunne omstandigheden, ze zyn 'er niet recht vatbaer voor; zo ze 'er zich nog zomtyds over schynen te verwonderen, heeft men 't toe te schryven aen gebrek van leidslieden, om hen op een beter spoor te brengen.

Het wel in acht nemen van den tyd, wanneer men best geschikt is om die geestgesteldheid te verkrygen, welke veel toebrengt ter volmakinge van den wil, is eene zaek van aengelegenheid; en men kan niet wel te vroeg beginnen, met zich te onderrichten wegens het zedelyke onderscheid der daden, rakende het geen dezelven goed of kwaed maekt. Hier heeft men voor al toe te zien om de natuurlyke losheid der kinderen te beteugelen, en hen te leeren overdenken. *Horatius* geeft ons een zeer voordeelig denkbeeld van zynen Vader, als hy ons meld hoedanige onderrichtingen hy van denzelven ontving; en wel byzonder verhaelt, hoe die hem in 't gedrag van anderen deed opmerken, wat in 't zelve te pryzen of te laken was, en waer in hy 't had na te volgen of 'er zich voor te wachten. En één der oude Blyspeldichters mogt op goeden grond zeggen, dat het leven van onzen evenmensch een spiegel behoorde te zyn, waer op wy onze oogen geduurig gevestigd moesten houden, niet met een oogmerk van kwaedspreking en vittery, maer om ons zelven te onderrichten en te verbeteren. Is 't inderdaed wel mogelyk de schandelyke omstandigheden te aenschouwen, waer toe zommigen gebragt zyn, door 't spel, dronkenschap en alle soorten van ongebondenheden, zonder 'er van aengedaen te worden, zonder te wenschen dat men 'er nimmer toe moge vervallen? Maer by dit lichaemlyke zien, op dat ik my zo uitdrukke, moet men inzonderheid een verstandelyk een overdenkend zien voegen, dat ons wel dra nog andere heillooze uitwerkzels van zodanig eene levenswyze ontdekken zal; uitwerkzels, die zo terstond niet on-

onder 't bereik der zinnen vallen; de verstomping der Reden, die den mensch tot het beestachtige doet overhellen; het verlies der algemene achtinge, waer door dezulken eerlang in openbare verachting vallen; en boven al het onherstelbare verlies der eeuwige Gelukzaligheid, dat hen ten uiterste rampzalig maekt. Zy die van kindsbeen af in eene gezuiverde Christelyke Maetschappy leven, en wel onderwezen zyn in hunnen Godsdienst, vinden daer eene onderrichting, welke die der Philosophische Zedeleere opweegt; zy putten uit de bron der Godlyke Openbaringe bestuuringslessen, naer welken zy zich alle de overige dagen hunnes levens konnen regelen. Doch dit vooronderstelt, dat ze goede Meesters, en welverlichte Onderwyzers hebben, die zich niet vergenoegen met het geheugen der Jeugd op te vullen, maer de bekwaemheid hebben, en zich bevlytigen, om den geest te scherpen, en het oordeel aen te kweken.

De vatbaerheid der kinderen is veel grooter dan men zich gewoonlyk verbeeldt, en 't is niet genoeg, hun slechts redenen te geven wegens het gedrag dat men van hun eischt; zonder 't welke ze tegen ons onderwys, als tegen een willekeurig gezag, wederspannig zyn; maer men moet hun goede redenen geeven: zo men hier in nalatig is, vormen ze zich een slecht denkbeeld, of van 't verstand of van 't hart, van hun die 't opzicht over hunne opvoeding hebben. Een leerling, die volkomen overtuigt is, dat men hem de waerheid gezegt heeft, en dat men 't hem gezegt heeft tot zyn best, kan niet wel nalaten der waerheid gehoor te geven, indien men hem op zodanig eene wyze behandelt, en dat doet voor en aleer de hartstochten zyn verstand overheerschen. Alles wat men 'er ten dezen aenzien nog by heeft te voegen, is dat men toezie, om het ontwikkelen der bygebrachte redenen evenredig te doen zyn, aen den ouderdom, en het ontwikkelen zelve der verstandlyke vermogens, van hem, die onzer bestuuringe aenbevolen is. Het is voor allen, die eenig gezag oefenen, van een wezenlyk aenbelang, dat zy hun gezag meer langs den weg van redeneering, dan langs dien van dwang, doen eerbieden.

't Is waer, de vrees voor straf en de hoop op belooning konnen zeer veel invloed hebben op de daden der menschen; maer door dit alles wordt 'er niets te wege gebragt, dat van dienst kan zyn ter volmakinge van den wil. Waerom niet? Om dat de wil niet volmaekt is, dan in zo verre als deszelfs bepalingen geregeld worden door eene naeuwkeurige kennis van 't geen de bedryven goed of kwaed maekt, en door

de

de beweegmiddelen, die uit deze kennisse ontleent zyn. Dit is 't eenige dat den wil die bestendige standvastigheid geeft, in dat onwankelbare voornemen doet volharden, om *een afkeer te hebben van 't booze en 't goede aen te hangen* of *aen te kleven*, gelyk Apostel Paulus met nadruk schryft. De kracht der beweegmiddelen van straf en belooning ontleent, duurt in tegendeel niet langer, dan die straf en belooning zelve plaets heeft: zo dra de hand die de belooning schonk, of de arm die de strafoefening uitvoerde, verdwenen is, zo dra herneemt de slaef ook zyne vryheid, en de mensch keert weder tot het opvolgen zyner begunstigde neigingen. Het eenige voordeel dat 'er nog van te wachten is, ten dezen opzichte, bestaet hier in; dat iemand, geduurende den tyd, dat hy op de toegezegde belooning hoopt, of voor de gedreigde straf vreest, zich zomtyds hebbelykheden eigen maekt, die stoflyk goed en deugdzaam zyn; die invloed zullen hebben op zyn gedrag, ook na dien tyd; maer ze zullen echter nooit wezenlyke deugden worden, dan wanneer ze haren zetel hebben in den wil door het verstand verlicht. Hier op is die redelyke gestrengheid, waer van men zich jegens de kinderen bedient, gegrond: velen hunner zyn niet wel enkel door redeneering te leiden; ze slaen 'er geen acht op: in zodanige gevallen is de roede in de handen van een verstandigen Vader of Leermeester, een ware Onderwyzer, die maekt dat hy gehoort en geëerbiedigt word, en wiens lessen vruchten voortbrengen, die duurzaam zyn tot in den hoogsten ouderdom. Die wel bemint die kastyd wel.

'T Is ook even zo gelegen met de opvoeding van een Christen, die hier op aerde een kind van God is, en zich bereid voor de eeuwigheid. De eenige dienst, die aengenaem kan zyn voor 't Opperwezen, is een redelyke dienst; intusschen wil God niet alleen geëerbiedigt maer ook gevreest worden; en men slaegt niet in 't bewerken zyner zaligheid, dan voor zo verre men doordrongen is van een godsdienstigen schrik voor Gods oordeelen. De Godsgeleerden, 't is waer, maken hier onderscheid tusschen eene slaefsche en eene kinderlyke vreeze, en zien de laetste alleen aen als ter zaligheid leidende. Maer 't geen dezelve dus zaligend maekt, ontstaet geenszins hier uit, dat ze uit zich zelve den wil volmaekt; deze werking is haer niet eigen, maer zy versterkt den wil, eenmael volmaekt gemaekt zynde, in dat bestendige voornemen, dat het onderscheidende kenmerk, het wezenlyke kenteken der ware deugd en gegronde Godsvrugt is. Een regelrechten en onmiddelyken invloed op

den wil te hebben is alleen eigen aen de liefde tot God, die de vrees moet voorgaen, dezelve voortbrengen, en 'er onafscheidelyk mede gepaerd zyn. Hy die God lief heeft is uit zich zelven genegen om deszelfs wil te leeren kennen, en zyn gedrag 'er naer te richten: die ontdekt in de beoefening van Gods wil de ware kenmerken van de goedheid of kwaedheid der bedryven, en de ware beweegredenen om die te doen, en dezen te laten. Wanneer dit alles voor af gegaen is, dan, en dan eerst, verkrygt de vrees eene waerde, eene kracht, die aenmerking verdient; dan wordt ze eene geduurige spoor welke den geloovigen belet, dien God te beledigen, dien hy vreest en lief heeft.

De goede wil, merke men hier ten slot nog aen, strekt zich niet verder uit, dan tot het willen doen van zodanige bedryven, die men oordeelt overeenkomstig te zyn met de wet der natuure of den wil van God, of wel het willen laten van zulken, die men acht daer mede te stryden: dit is 't onderscheidende kenmerk van den goeden wil. Maer de volmaekte wil gaet verder; deze grond zich op inwendige redenen, die ontleend zyn van de goedheid of kwaedheid der daden, die door het verstand onderscheidenlyk bemerkt en vervolgens als beweegredenen gebruikt worden, om den wil te bepalen. Zo is een volmaekt mensch; hy is zeldzaem te vinden; in den strengsten zin bestaet hy niet; maer 't is echter mogelyk zodanig een te zyn.

De grootheid van een Christen, voorgesteld in eene Lykreden op het overlyden van wylen den doorlugtigsten Vorst en Heer, den Heer CAREL, *Vorst van Waldek enz. enz. enz. benevens een berigt van deszelfs laatste uuren. Door* J. F. CH. STEINMETZ. *Vorstelyk Waldecksch Hofpredicant. Uit het Hoog- in 't Nederduitsch vertaalt. 's Gravenhage, by* F. Staatman 1765. *Behalven de Voorreden 76 bladz. in groot octavo.*

ONze Leerredenaer heeft in dezen tot zynen text de woorden van Paulus 1 Cor. XV. 54, 55 en 57. *De doot is verslonden tot overwinninge enz.* Dan hy bezeft dat het by eene gelegenheid van deze natuur niet eigen zou wezen breed staen te blyven op eene letterkundige verklaring dier woorden, waerom hy 'er slechts kortlyk den zin van opgeeft. Voorts neemt hy daer uit aenleiding, om zynen Toehoorderen voor oogen te stellen de grootheid van een Christen in zyn leven, in zynen dood en in zyne opstandinge.

Een

Een Christen is groot in zyn leven, in zo ver hy waerlyk groote en verheven oogmerken heeft; de wegen, om die te bereiken, kent en bewandelt; mitsgaders onverschrokken en standvastig is, om zyne groote oogmerken, niet tegenstaende alle hinderpalen, ter uitvoeringe te brengen. Een Christen is groot in zyn sterven door zyne onverschilligheid omtrent de dingen dezer wereld, door zyne kinderlyke onderwerping aan 's Heeren wil; door zyn onoverwinbaer geduld in de hevigste smerten; door den Godlyken vrede die zyne Ziel bezit; door de vreugderyke hoop eener toekomstige gelukzaligheid; en door het krachtig geloof aen zynen Zaligmaker, in wiens gemeenschap hy den dood met verachting ziet naderen, en, van de overwinning over denzelven verzekert, uitroept: *Doot, waer is uwen prickel? Helle, waer is uwe overwinninge?* Een Christen eindelyk zal boven al groot zyn in zyne opstandinge, dan zal hy, ten grave uitgegaen zynde, naar ziel en lichaem verheerlykt, tot het genot van eeuwigduurende volmaekte gelukzaligheden bekwaem gemaekt worden. De dood zal met zyn gansche heir van elenden voor de voeten des overwinnaers liggen, en 't graf voor eeuwig geslooten worden. Dan zal 't zyn; *De doot is verslonden tot overwinninge. Doot, waer is uwen prickel? Helle waer is uwe overwinninge? —— Gode zy danck, die ons de overwinninge geeft, door onsen Heere Jesum Christum.*

De Eerwaerde *Steinmetz* deze denkbeelden op eene geschikte wyze uitgebreid en aengedrongen hebbende, schetst vervolgens het character van zynen Vorst, wel byzonder in deszelfs ziekte en op het sterfbedde, en in 't vooruitzicht van 't genot der gelukzaligheid ten laetsten dage; en besluit zyne Leerreden met dankzegginge tot God, wegens 't schenken van zulk een voorbeeld, wegens de vertroosting die 't Vorstlyk Verwantschap daer uit kan trekken; en wegens Gods genade over ons allen, die ons deze overwinning gegeven heeft, door Jesus Christus: dat ons moet aenzetten, om zulke menschen, zulke Christenen, zulke Helden te worden, die met sterke en standvastige schreden den dood, en door den dood de overwinning te gemoet konnen treden.

Aen deze Leerreden is gehegt een *Berigt van de laetste uuren van den Vorst*, ook door dezen Hofpredicant, die hem geduurende zyne ziekte van 5 July tot 29 Augustus 1763, toen hy stierf, onderhouden heeft, opgesteld. Men kan uit dit Bericht opmaken, dat men den Vorst, geduurende zyn leven, zomtyds verkeerdlyk verdacht gehouden heeft, van

den Christelyken Godsdienst niet toegedaen te zyn, of gevoelens aengekleefd te hebben die denzelven bestryden. Men ziet 'er een Vorst in, die den Godsdienst veel al zo niet ter harte nam, dat dezelve een behoorlyken invloed had op zyne daden, om hem tegen de verleidingen te versterken; die wel eens voorneemens opvattede ten goede, maer door den stroom medegesleept, ze niet ter uitvoeringe bragt; die eindelyk in zyne ziekte tot meerdere oplettendheid gekomen, in de bewustheid zyner oprechte boetvaerdigheid, den geest gegeven heeft; in de verzekerde verwachtinge der eeuwige gelukzaligheid, door Gods genade in Jesus Christus. De Vorst heeft onder anderen, volgens dit verhael betuigt, 't geen tot waerschouwing, tegen het misbruiken van zulk een voorbeeld, waer toe veel menschen maer al te genegen zyn, behoort te dienen. *Hoe een groot zondaar ik ook ben, zoo ben ik egter van de genade Gods, en van de vergeving myner zonden verzeekerd, daarom sterf ik ook met vreugde. Dog egter wil ik het geen mensch raden syne bekeering tot op syn ziekbedde te verschuyven; want immers niemand is verzekert, dat hem God als dan die genade bewyzen zal, die by my beweezen heeft.*

Brief aan den gematigden Godgeleerden, Uitgever van W. WOTTON *Bedenkingen over de beste wyze van Studeren. Door* ALETOPHILUS IRENÆUS. *Te Rotterdam, by* Hendrik Beman, 1765. *In groot octavo* 80 *bladzyden.*

VAn 't opgemelde geschrift, waar toe deze Brief betrekkelyk is, hebben we den Leezer onlangs eenig bericht gegeeven (*), en deswegens wel byzonder aangemerkt, dat deszelfs inhoud *doorgaande van eene weezenlyke nuttigheid is voor Studenten, Proponenten en jonge Predikanten, tot welker dienst het voornaamlyk ingerigt is.* De Schryver van dezen Brief, welke zegt, *dat hy het* Karacter *van een* Proponent *bekleedt, die volgens den ouderwetschen trant van* Studeeren *zynen Akademietyd heeft doorgebragt,* velt over dat geschrift een ander oordeel. Zyn Eerwaarde betrekt het veel eer onder die soort van Schriften, *waar tegen alle Studenten der Godgeleerdheid, ja alle, die belyders der Hervormde Kerk zyn, gewaarschuwt behooren te worden; op dat zy daar door niet onvoorziens van de waarheid afgetrokken, en in zielverderflyke dwa-*

(*) *Zie boven bl.* 305.

Roudingen weggesleept worden. En wat maakt toch het schryven van dien *gematigden Godgeleerden* zo gevaarlyk? Om wat reden vindt onze *onderwetsche gestudeerde Proponent* zulk eene waarschuwing zo noodig? Uit het gansche beloop van den Brief is zeer klaar af te neemen, dat de hoofdrede is, om dat die *Bedenkingen over de beste wyze van studeeren* strekken, om de jonge lieden in te boezemen, dat ze toezien, om zich door geene vooroordeelen te laaten vervoeren, dat ze veel werks maaken van 't beoefenen der Zedekunde, en zich in de verschillen der Godgeleerden gemaatigd gedraagen. Zodanige inboezemingen zyn in de oogen van onzen Proponent gevaarlyk; hy heeft op die wyze niet gestudeerd; tegen zulke denkbeelden moet men waaken; op zulk eene manier te denken is eene verkeerdheid, waar aan ook de Schryvers der *Vaderlandsche Letteroefeningen* schuldig zyn. *Die Heeren*, zegt hy, *houden doorgaans veel van de verdraagzaamheid; zy pryzen steeds de Deugd en Godvrucht, de gebeele Kristen Zedekunde aan; en wel* op zodanig eene wyze, *dat 'er gegronde hoop schynt geschept te worden, dat men op dien voet haast eene algemeene vereeniging mag te gemoet zien onder de verschillende gezintheden der Kristenen.* In hoe ver zulke denkbeelden, en zodanig eene handelwyze te wraaken zy, laaten wy zeer gerust over aan 't oordeel van alle dezulken, die den aart van den Christelyken Godsdienst recht kennen; en met Apostel Paulus, van nog ouder studie dan onze Proponent, begrypen, *dat, van Geloof, Hoop en Liefde, de Liefde het meeste is.*

Wat voorts den inhoud van dezen Brief betreft, dezelve behelst eenige aanmerkingen, over de lessen en raadgeevingen van den gematigden Godgeleerden, die gemeenlyk op eene *raillante* wyze voorgesteld worden. Veelen derzelven gaan over byzonderheden die niet doen tot het weezen der zaake; en in dezulken slaagt onze Autheur zomtyds redelyk wel in zyne *raillerie;* vermids onze gematigde Godgeleerde niet altoos zo oplettend geweest is, en zich zo nauwkeurig uitgedrukt heeft, als hy wel zou hebben mogen doen; hier en daar echter is de spotterny geestloos, en zou met weinig moeite op den Proponent omgekeerd konnen worden. Voor 't overige zyn deze aanmerkingen meerendeels vervuld met haatlyke verdenkingen en gevolgtrekkingen, die zeer ver gezogt zyn: zo dat het duidelyk blyke, dat de Proponent het 'er meer op toegelegd heeft, om den gematigden Godgeleerden bespottelyk en haatelyk te behandelen, dan wel bondig te wederleggen.

Aan

Aan 't einde van dezen Brief hegt de Schryver nog eene korte schets van de ouderwetsche studeerwyze, welke hy in zynen Academietyd gevolgd heeft; waar uit men inzonderheid zou konnen afleiden, dat hy zo veel werks niet gemaakt hebbe van de Zedekunde, dat het der moeite waardig zy, in een bericht van den loop zyner studie, daar van eenig byzonder gewag te maaken; en dat dus deze Brief recht beantwoordt aan de gronden, welken in die dagen door hem geleid zyn.

De Stad Haarlem en haare Geschiedenissen, nagespoord en beschreeven door Mr. G. W. VAN OOSTEN DE BRUYN. *Eerste Deel. Te Haarlem, by* J. Enschedé *en* J. Bosch. 1765. *Behalven het Voorwerk* 341 *bladz. in folio.*

ZY, die in ons Vaderland vermaek scheppen, in 't lezen van plaetsbeschryvingen, en 't nagaen van de lotgevallen onzer voornaemste Steden, welker kennis geen gering aendeel heeft in 't beoefenen van 's Lands Geschiedenissen, zullen ongetwyfeld deze Beschryving van *Haerlem*, als door eene kundige en getrouwe hand, met zeer veel naeuwkeurigheid opgesteld, met genoegen doorbladeren.

Het eerste Deel, dat tans het licht ziet, en eerlang door een tweede staet gevolgd te worden, behelst de geschiedenissen der Stad van haren oorsprong af, zo ver men denzelven eenigzins kan nagaen, tot op het afloopen der vyftiende Eeuwe, en is verdeeld in drie Boeken.

Het eerste Boek neemt zynen aenvang met een algemeen bericht van *Haerlem*, als de tweede der zes groote Steden van Holland, de Hoofdstad van Kennemerland, gelegen aen 't Spaerne, in eene by uitneemenheid aengenaeme Landsdouwe, die nog daer en boven door eene menigte van Lusthoven vercierd is. Voorts maekt onze Schryver gewag van eenige gissingen over den naemsoorsprong en oudheid der Stad, die, gelyk 't gemeenlyk gaet, zeer onzeker zyn. Waerschynlykst heeft men naer zyne gedachten te stellen, dat het aloud adelyk Huis en Kasteel, *Haerlem*, boven de *Beverwyk* gelegen, waer van nog eenige weinige overblyfzels te zien zyn, de Moeder der Stad geweest is; doch hy vind geen grond om eenige waerschynlyke gissing te melden van den tyd, wanneer de Stad eerst gesticht zou zyn: alleen kan men, gelyk hy toont, op goeden grond stellen, dat deze plaets, onder den naem van *Haralem*, lang voor 't ein-

einde der negende eeuwe bekend, en omtrent het jaer 970 reeds van een merkelyk aenzien geweest is.

De Heer en Mr. *de Bruyn*, die in 't behandelen dezer gissende onderwerpen eene groote belezenheid en oplettenheid betoond heeft, geeft vervolgens op eene dergelyke wyze een verhael van 't geen ons in de oude geschiedenissen, wegens deze plaets, zedert dien tyd vermeld word; waer uit men kan afnemen dat Haerlem al vroeg, en by aenhoudendheid, bloot gesteld was voor de mishandelingen der Westvriezen, meermaels deelde in de Graeflyke onlusten, en omtrent het jaer 1150 al eene stad geweest is, met wallen en poorten voorzien. Onze oplettende Historieschryver behandelt het aangetekende deswegens, tot op den tyd van Graef *Willem den IIden*, dat met vele onzekerheden vervuld is, naeuwkeurig, om 't waerschynlyke, zo veel mogelyk, te ontwikkelen en op te helderen: wel byzonder maekt hy veel werks om de onzekerheid, zo niet de volstrekte ongeloofbaerheid, te toonen, van 't geen men elkander in latere dagen heeft willen diets maken, rakende het overwinnen van *Damiate* door de Haerlemmers, met behulp hunner zaegschepen.

Tot den tyd van Graef *Willem den IIden*, die in 't jaar 1247 Rooms Koning werd, gekomen zynde, toont hy dat men grond heeft, om te denken, dat gemelde Graaf, niet te Leide, maer te Haerlem gebooren zy; van waer hy ook dezer stad zeer gunstig geweest is. Zommigen willen wel dat hy het nog tegenwoordige Raadhuis dezer stad gebouwd zou hebben; doch 't is waerschynlyker, dat dit Gravenhuis, waer op die Vorst, gelyk zyne Voorvaders, dikwils zyn verblyf hield, reeds lang te vooren gesticht is geworden. Op beter grond wil men dat hy, ten dienste der scheepsvaerte, tot nut der stede, beslooten heeft eene doorvaert van 24 voeten breed te *Sparendam* te doen maken; schoon men niet konne zeggen, of hy dit besluit daedlyk uitgevoerd hebbe; en zeker is 't dat hy de stad begiftigd heeft met haer eerste en groote Privilegie van 't jaer 1245, waer door ze vele rechten en vryheden verkregen heeft; waer van de voornaemsten in 't slot van dit eerste Boek, dat met den dood van Koning *Willem*, in 't jaer 1256 eindigt, gemeld worden.

Het tweede Boek behelst voorts, by manier van buitentred, eene beschryving van de opkomst en aenwas der stad; midsgaders van derzelver Regeeringsvorm, zo in den vroegen tyd als in onze latere dagen. Onze Autheur heeft het ge-

gevoegelykst geoordeeld, dit onderwerp in éénen hier achter elkander af te handelen, om dan met het derde Boek de geschiedenis na 't jaer 1256 weder te vervolgen; te meer om dat zulks in 't volgende Deel van dit Werk niet gevoegelyk plaets kon vinden.

Rakende den ouden ſtand dezer ſtede leert hy ons hier met den aenvang, dat het oudſte gedeelte geweest is, dat gewest, het welk zich van de tans zo genaemde *Groote Markt*, (oudtyds het *Zand* genoemd, als zynde by 't Paleis des Graven gelegen, en tot Ridderlyke ſpelen geſchikt;) ten Noorden uitgeſtrekt heeft na de oude Kruis- en Jans-Poorten; dat ten Westen en ten Zuiden, door de Stads Gracht, nu de *Oude Gracht* geheeten, mitsgaders ten Oosten door 't Spaerne ingeſlooten, en voorts van 't *Bakenes*, (dat in 't jaer 1328 zelfs nog buiten de ſtad lag,) afgeſcheiden geweest is, door eene gracht, die nog heden de *Bakenesſer-gracht* genaemd wordt. Wat de eerſte uitleggingen der ſtad aengaet, dezelven zyn niet zeker te bepalen. In 't jaer 1297 ſchynt ze zich reeds over de oude gracht uit te ſtrekken, en wel tot aen den *Hout* toe; doch 't is vry klaer dat het Spaerne in 't jaer 1333 nog buiten de ſtad omliep; echter mag men denken, dat ze omtrent het jaer 1355 over 't Spaerne uitgebreid werd, tot aen den tans genoemden *Burgwal*; dat ook *Bakenes* omtrent dien tyd binnen de ſtad getrokken werd; en dat ze verder, tusſchen de jaren 1440 en 1450 aen de overzyde van 't Spaerne op nieuw vergroot is tot aan de tegenwoordige Stads gracht; zynde zedert dien tyd dien geheelen grond, als mede *Scheepmakers dyk*, binnen den omtrek der ſtad begreepen. De vryheid der ſtad, welke in 't jaer 1355 bepaeld was met hare grachten, werd ook in 't vervolg van tyd uitgebreid; en wel tot op 180 roeden van alle kanten in 't jaer 1426, en in 't jaer 1479 met een vierendeel van één myl vergroot. Voorts werd de ſtad in 't jaer 1524 in vier-en-twintig gelyke wyken verdeeld; met het afloopen der zestiende eeuwe aen de zuidwestzyde merkelyk uitgebreid, en van tyd tot tyd meer betimmerd; en ze was in zonderheid tegen 't midden der zeventiende eeuwe dermate met Inwoonderen vervuld, dat men eindelyk in 't jaer 1671 overging, om de ſtad aen de Noordzyde te vergrooten, met een aenzienlyk gedeelte, dat nog heden de *Nieuwe ſtad* genoemd wordt. Dit toeneemen der ſtad heeft men voornaemlyk toe te ſchryven aen twee hoofdneeringen, die aldaer van ouds zeer gebloeid hebben, te weeten, de Laken- Linnen- en Zydeweveryen, midsgaders de Bier-Brouweryen;

wel-

welken ook alleszins met voorrechten begunstigd werden.

In zulk eene bloeiende stad zag men in vroegere dagen, volgens de gewoonte dier tyden, eene menigte van Kerken en Godsdienstige gestichten voor de Geestlyken; waer van verre 't meerendeel tans niet in wezen, of tot een ander gebruik geschikt is. Onze Historieschryver, het beschryven der Kerken en andere Gebouwen, die nog voor handen zyn, voor 't tweede Deel sparende, geeft by deze gelegenheid een beknopt bericht van de voornaemste gebouwen, welken in dien vroeger tyd aldaer aenmerkelyk waren; meldende tevens het gematigde gedrag dat de Regeering ten opzichte der Geestlykheid, met de verandering in de Regeering en Godsdienst dezer Landen gehouden heeft. Ten slot voegt *hy hier* nog by, dat 'er oudtyds, tegen twee-en-twintig *Kloosters*, maer één enkel School, en tegen een groot *aental* van Monniken en Nonnen, maer één *Scholaster* of *School*meester was, die 't lezen en schryven onderwees; waer uit men kan nagaen, hoe weinig vordering 'er in kennis gemaekt kon worden.

Dit afgehandeld zynde geeft ons de Heer en Mr. *de Bruyn* een breedvoerig verslag van de Regeering der stad, en de veranderingen die daer in van tyd tot tyd voorgevallen zyn; hechtende aan 't zelve, tot een besluit van dit Boek, eenige der oudste Keuren, waer uit men de oude politie en de costumen der stad in die dagen eenigermate kan afnemen. — In 't eene en 't andere, zo wel in dit als in 't voorgaende Boek, zyn verscheiden geschiedkundige aenmerkingen gevlochten, die ook van eene algemene nuttigheid zyn.

Onze Historieschryver, met het derde Boek waer uit wy de voornaemste lotgevallen van Haerlem kortlyk zullen melden, den draed der Geschiedenisse weder opvattende, maekt een aenvang met de onlusten, onder de minderjarigheid van Graef *Floris den Vden*; by welke gelegenheid ook Haerlem, naestdenkelyk in 't jaer 1268, door de Kennemers belegerd werd; die echter door de list van *Jan Persyn*, en zyne verwoesting in de nabuurige dorpen van Kennemerland, eerlang genoodzaekt waren af te trekken. De stad, welke in die dagen de gewoone Vorstlyke verblyfplaets was, werd vervolgens door Graef *Floris* in hare voorrechten bevestigd, en met nieuwe begiftigd. Na 't ombrengen van Graef *Floris*, waer aen 't Edele Huis van Haerlem geen deel had, en den volgenden dood van Graef *Jan den eersten*, werd *Jan van Avennes*, in 't jaer 1299, ook door Haerlem voor wettigen Graef erkend; doch de stad zou in 't jaer 1303, met an-

andere Steden, in de handen der Vlamingen gevallen zyn; zo ze door den Heer *Witte van Haemstede* niet spoedig ontzet ware. *Willem de IIIde*, zynen Vader opgevolgd zynde, hield te Haerlem een aenzienlyk Hof; en 't was ook aldaer, dat een Vreedes-verdrag tusschen hem en de Oostvriezen, in 't jaer 1328 getroffen werd. Tien jaaren later werden die van Haerlem, gelyk die van andere Steden, onder de regeering van Graef *Willem den IVden*, door Keizer *Lodewyk* verzocht, om zich mede te voegen by 't leger van den Graef, om hem te hulp te komen, tegen den Franschen Koning *Philippus*, en 't is vermoedelyk dat de Haerlemmers en andere inwoonders der Hollandsche Steden den Graef op dien krygstocht vergezeld hebben. En toen Graef *Willem*, in 't jaer 1345, in den kryg tegen de Vriezen sneuvelde, werd zyn lyk opgezocht en ter aerde gebracht, door *Martinus* Commandeur van de St. Jans Order te Haerlem.

In de Hoeksche en Kabellaeuwsche onlusten, na den dood van Graef *Willem* ontstaen, was Haerlem ook onder die Steden, welken zich in 't jaer 1351 ten voordeele van Graef *Willem van Beieren*, den vyfden Graef van dien naem, verklaerden en zyne zaek ondersteunden. Dezelve gaf ook, na dat hy op nieuw in de regeering gevestigd was, ter belooninge harer goede gunste, nevens de bekrachtiging der oude privilegien, een nieuw voorrecht, waer in de verbeurtverklaring der goederen in lyfstraffelyke zaken op de helft bepaeld werd. Een voorrecht, gelyk onze Autheur hier aenmerkt, dat, door den volgenden Graef *Aalbrecht*, nog uitgebreid werd, door de verbeurtverklaring op eene gematigde somme te bepalen; en tans geen plaets meer heeft, zedert de Staeten van Holland, gelyk ook die van Zeeland, in onze dagen, alle zodanige verbeurtverklaringen hebben doen ophouden. Onder de regeering van den laetstgemelden, die Graef *Willem* opvolgde, werd Haerlem met verscheiden voorrechten begiftigd, en onder anderen ook vrygesprooken van Dordrechts stapelrecht. De Stad onderſteunde ook aen de andere zyde Hertog *Aalbrecht* krachtdadig met manschap en middelen zo in zyne oorlogen tegen de Vriezen in 't jaer 1395 en vervolgens, als in zynen veldtogt tegen den Heer *van Arkel* omtrent het jaer 1403. In deze dagen zou hier, naer zommiger verhalen, de bewuste Meermin geweest zyn; doch 't is niet wel te bepalen, wat men hier van als waerheid hebbe aen te nemen. Onder de regeering van dezen Graef was 'er, in 't jaer 1377, eene groote beroerte tusschen de Hoeksche en Kabellaeuwsche

par-

party geweest, die *Simon van Zaanden* 't leven gekost zou hebben, had hy zich niet weten te redden door middel van de schotdeuren, waer mede de ingang van zyn huis voorzien was, te laten vallen; waer door de menigte buitengesloten werd, en de reeds ingedrongen in zyne hand vielen; die hy, ten getale van 24, dood sloeg en ter venstere uitwierp. De Graef bracht wel eerlang eene openbare verzoening te wege; doch na zynen dood werden die onlusten vernieuwd; *van Zaanden* werd 'er, in 't jaer 1405, moorddadig door omgebracht; en dit ging vergezeld van een geheelen opstand der burgerye tegen elkander; welken Graef *Willem de VIde*, den voorgemelden opgevolgd zynde, met eene geldsomme deed boeten. Voorts viel 'er onder Graef *Willem* in Haerlem niets byzonders voor, dan dat de Stad hem ondersteunde in zynen kryg tegen den Heer *van Arkel*, en eenige handvesten van hem verkreeg.

Met den dood van Graef *Willem*, in 't jaer 1417, hield Haerlem zich, in den tweespalt over 's Lands regeering, eerst aen de zyde van Vrouw *Jacoba*; en, schoon sommigen ook ter dezer stede onlusten deswegens onder de burgery trachtten te verwekken, slaegden ze geenszins in hun oogmerk; zelfs nam Haerlem diestyds ook deel in de lyfrenten, welken Vrouw *Jacoba* in Braband opnam. Doch in 't vervolg van tyd viel ook Haerlem haer af, en trok mede tegen haer ten velde, in 't jaar 1425: in 't volgende jaer werd Haerlem door haer belegerd; maer ze zag zich eerlang genoodzaekt de Stad te verlaten, en slag te leveren aen eene bende die ter ontzettinge van de Stad kwam: hier op volgde, voorts een verdrag, waer door die belegering gestaekt werd. *Jacoba* kort daer na geheel machtloos geworden zynde, en *Philippus van Bourgondie* zich in de Regeeringe gevestigd hebbende, zag Haerlem zich voorts door hem als Ruwaerd of Voogd, ter vergeldinge van gedane diensten, met verscheiden Handvesten begiftigd. Omtrent dezen tyd, en wel in 't jaer 1428, werd Haerlem ook eene der beroemde *Hanze-steden*.

Onze Historieschryver tot dit tydbestek gekomen zynde, omtrent het welke de eerste proeven der nutte Boeddrukkunde het licht gezien hebben, geeft hier een breedvoerig verslag van derzelver uitvinding, en toont met onloochenbare bewyzen, die ten deele nieuw, ten deele in een beter daglicht dan voorheen gesteld zyn, dat men de eer dezer uitvindinge, bepaeld tusschen de jaren 1420 en 1430, ontwyfelbaer heeft toe te schryven aen LAURENS JANSZOON,

bygenaemd KOSTER, van wegen het bedienen der kosterye van de groote of Parochie-Kerk in Haerlem; alwaer hy een aenzienlyk Burger was, en meermaels het Schepenschap bekleed heeft. De Heer en Mr. *de Bruyn* geeft by deze gelegenheid eene zeer wel uitgewerkte Verhandeling over dit onderwerp; waer in hy, (na een voorafgaand bericht, wegens de latere schriften van den Heer *Fournier*, den Hoogleeraar *Schoepflinus*, en het Werk van den beroemden Pensionaris van Rotterdam, den Heer *Gerard Meerman* (*), dat eerstdaegs door den druk gemeen staet gemaekt te worden,) dit stuk met zeer veel naeuwkeurigheid ontvouwt, ophelderd, en ten krachtigste bevestigt. Ten besluite is aen deze Verhandelinge gehecht eene lofwaerde melding van de tegenwoordige zeer beroemde Lettergietery van *Johannes Enschedé Isaaks*, die alle anderen in keurigheid te boven gaet; en op welke ook, zedert weinig jaren, eene volstandige Muziek gegooten word, die, als letterstaven gezet en gedrukt, de in platen gesneeden Muziek verre overtreft (†). Hier by komt nog, ter voldoeninge der Liefhebberen, een uitvoerig bericht van de oudste drukken, welken in deze stad, zoo op 't Stadhuis en de Stads Boekery, als by opgemelden *Enschedé* gevonden worden. Eindelyk maekt onze Autheur in een Aenhangzel, aen 't einde van dit Eerste Deel gevoegd, nog gewag van eene nieuwe ontdekking van een echt oud stuk der *Grammatica van Donatus*, door *Laurens Koster* gedrukt; mitsgaders eene handtekening van *Cornelis den Boekbinder*, waer uit blykt dat die geen verdicht persoon is, gelyk sommigen wel eens gewaend hebben, maer wezenlyk in dien tyd geleefd heeft: en voorts verwittigt hy een ieder tegen eenige bedriegeryen, die men gepleegd heeft, om stukken van later datum voor echte oude stukken te doen doorgaen. Het eene en 't andere is der oplettende lezinge overwaerdig.

Dit onderwerp dus afgehandeld hebbende vervolgt onze Autheur weder de geschiedenis der Stad, met aen te tekenen hoe ongunstig eene keer de zaken des Lands namen, toen 't op den dood van Vrouw *Jacoba* aen 't Huis van Bourgondie verviel, en *Philippus* 't zelve door zyne Stadhouders liet regeeren. Met het herleeven der Hoeksche en Kabbellaeuwsche tweespalte in die dagen ontstak 'er een burgerkryg, waer in ook Haerlem wel dra dermate deelde, dat men

(*) Men zie ook deswegens onze *Vaderl. Letteroef. I D. bl.* 783—797, 896—910. *II D. bl.* 630—639.

(†) Zie ook *ibid. bl.* 832.

men in 't jaer 1444 een openbaren kryg in de Stad voerde; welke niet dan met veel moeite en na verloop van eenigen tyd tot bedaren gebracht werd: zelfs werd de rust niet volkomen hersteld voor dat Hertog *Phillippus* zelf in de stad kwam, en de Regeering aldaer, gelyk in de meeste Hollandsche Steden, veranderde, door in dezelve zo wel Hoeks- als Kabbellaeuwsgezinden te plaetsen. Omtrent tien jaren later kwam de Graef weder in Haerlem, daer by de Westvriezen ontbood om hem Hulde te doen; die ook daer op een gezantschap zonden, 't welk hem met goede woorden om den tuin trachtte te leiden, en zonder iets besloten te hebben vruchtloos wederkeerde. De stad was in deze dagen merkelyk verminderd in haren handel en welvaert, het welk de Regeering eindelyk in 't jaer 1562 deed besluiten om by den Graef aen te staen op afslag in de Graeflyke bede, en wel byzonder te verzoeken niet hooger geschat te mogen worden dan Delft en Leiden; waer in de Graef, na gedane onderzoek, ook bewilligde. In 't jaer 1468 echter schattede Hertog *Karel*, die zynen Vader opgevolgd was, (waer toe de Steden en ook Haerlem, in 't jaer 1462, hare toestemming gegeven hadden, onder belofte dat hy dezelven by hare Privilegien zou bewaren,) de stad merkelyk hooger dan Delft en Leiden; dat veelligt aenleiding gegeven heeft, om hem in 't jaer 1472 te bewegen om die belofte by een plechtig handvest te vernieuwen. In dien tusschentyd, en wel in 't jaer 1467, heeft het Hof, of de Raed van Holland, zyne zitting voor eenigen tyd in deze stad, gelyk ook in de Beverwyk gehouden; doch de rede waerom word niet gemeld. De Heer en Mr. *de Bruyn* op de jaren 1472, 1473 en 1475 gewag makende van *'t recht van exue*, waer van de Steden, Delft, Gouda en Dordrecht de Poorteren van Haerlem vryspraken, mits dat ook hunne Poorteren die vryheid in Haerlem genooten, breid zich by die gelegenheid wat breeder uit over dit recht, als mede over 't recht van den 25sten penning op de ervenissen, zo als men 't oudtyds gewoon was te vorderen.

Na dezen uitstap keert onze Historieschryver weder tot het voorgevallen na den dood van Hertog *Karel*, in 't jaer 1477; en meldt ons de vergadering der zes groote Steden eerst in Haerlem, en naderhand in Leiden, als mede de daer op volgende algemeene dagvaert in 's Hage; 't welk te wegen bracht, dat men van de Hertogin *Maria*, die haren Vader in 't bewind opvolgde, nog in dat jaer verkreeg 't bekende *Groot Privilegie van Vrouw Maria van Bourgondie*, mitsgaders

het afzetten der vreemdelingen, die de hooge ampten in Holland en Zeeland bekleedden. By de buitenlandsche onlusten onder de regeering van Vrouw *Maria*, kwamen eerlang de Hoeksche en Kabellaeuwsche oneenigheden weder te voorschyn; 't welk geduurende eenige jaren etlyke oproerige bewegingen in Haerlem, dat zich aen de Kabellaeuwsche zyde hield, veroorzaekte. In dien tusschentyd stonden de Steden, en dus ook Haerlem, verscheiden Graeflyke beden toe, tot het dragen van de kosten des oorlogs tegen den Koning van Frankryk, tot welk einde ook de Graeflyke cyns over de landen, onder de Parochie van Haerlem gelegen, aen de stad verkocht werd in 't jaer 1478. De Steden verkregen ook in 't jaer 1480, ter vergeldinge van gedanen dienst, eenige voorrechten; wel byzonder werd aen Haerlem, Leiden en Amsterdam in die dagen vergund, eene binnevaert door 't land, op hare eigen kosten, te mogen graven. Verder valt 'er onder de regeering van Vrouw *Maria*, met opzicht tot Haerlem in 't byzonder niets aen te merken, dan de schikkingen, die men maekte, ten aenzien van 't Hoog-Heemraedschap over de dyken van Westvriesland, waer toe ook twee Leden uit Haerlem aengesteld werden, in 't jaer 1478; en den tol van *Sparendam*, die door de Graeflykheid in 't jaer 1472 reeds aen Haerlem verpand was; waer omtrent eene overeenkomst getroffen werd tusschen den Rentmeester van Noord-Holland en deze stad.

Onze Autheur voorts een kort bericht gegeven hebbende van 's Lands omstandigheden op den dood van Vrouw *Maria*, van de komst van Hertog *Aalbrecht van Saxen*, als mede van *Jonker Fransen Oorlog*, tekent verder aen, hoe de Haerlemmers die met den aenvang der nieuwe onlusten stil zaten, niet zo zeer uit onwilligheid als uit onvermogen, en zich daerom ook vervolgens vry kochten van de algemeene heirvaert, zich echter in 't jaer 1489 kweeten, ten voordeele van den Rooms Koning *Maximiliaen*, Voogd van den jongen Graef, in 't bewaren van *Schiedam* tegen de aenslagen der Hoekschen, dat hem merkelyken dienst was. Kort daer na ontstonden de onlusten, bekend onder den naem van het *kaas- en broodspel*, waer door Haerlem, onder andere Steden, in 't jaer 1492, boven al in de grootste rampen deelde. Eene t'zaemgerotte menigte, uit Alkmaer trekkende, zocht ook Haerlem te bemachtigen; de Regeering hield dezelve eerst buiten de stad, met het sluiten der poorten; maer eenigen uit de gemeente, die met deze oproerigen verstand hadden, braken de poort open, en lieten hen

bin-

binnen; waer op dezelven de Regeering wreedlyk mishandelden, de aenzienlykste huizen plonderden, en alle moedwilligheid, byzonder in de Thesaurie en Weeskamer, tot groot nadeel der stad, pleegden. De hier door geleden schade werd nog vergroot, door de onrechtmatige rechtspleging van Hertog *Aulbrecht van Saxen*, die, na 't afloopen dezer onlusten, als Stadhouder, in den naem der Majesteit van den Rooms Koning, en deszelfs Zoon den Aertshertog *Philips*, de stad ten zwaerste strafte, van wegen dien opstand, niet alleen met eene zeer zware geldboete, maer ook daer en boven met eene vernietiging van alle de voorrechten en brieven, door de Graven, aen dezelve verleend. Voorts liet de Hertog een Kasteel binnen de stad, ter beteugelinge des Volks bouwen; en hy veranderde nog voor zyn vertrek de Regeering. By dit alles kwam nog, niet alleen dat 'er door een brand acht of negen huizen in de stad verteerd werden, in 't jaer 1493; maer dat ook de vyf andere groote Steden, in 't jaer 1494, 'er op aenstonden, dat Haerlem haer aendeel droege in de onkosten van den zogenaemden *Jonker Fransen Oorlog*; schoon de stad, als boven eenigermate gemeld is, zich van die heirvaert vrygekocht hadde. Het verschil deswegens werd eindelyk voor den Grooten Raed te Mechelen gebracht, en aldaer, zo 't schynt, ten genoegen van Haerlem uitgewezen; doch op eene wyze die der stad ten uiterste nadeelig was, zo als de berichten luiden: des onze Autheur die berichten van een misslag verdenke, of 't als een raedsel opgeeve, hoe de stad zich over dat vonnis konde verblyden.

Onze Historieschryver voorts gemeld hebbende, hoe de jonge Aertshertog *Philips*, met het afloopen van 't jaer 1494, de Regeering aenvaerdde; maekt tevens gewag van een brief van *abolitie*, by gelegenheid van 's Graven inhuldiging, der Stede verleend; wegens eene zonderlinge rechtspleging door de Regeering van Haerlem in 't dorp Uitgeest gehouden: mitsgaders van een anderen brief van *gratie* van 't jaer 1495, wegens voorgewende verongelyking der Geestlykheid aengedaen. Het verdere beloop der geschiedenissen dezer stad tot het volgende Deel sparende, zo besluit hy dit derde Boek, met een bericht van de brieven van *adterminatie* en *respyt*, welken in latere dagen aen deze stad verleend zyn; waer van hy één opmerkelyken hoofdzaeklyk opgeeft, die ons den vervallen toestand van Haerlem, in 't jaer 1505, duidelyk onder 't oog brengt. Hier aen hecht hy ten laetsten eene korte melding van de Heeren en Mrs.

Philips Wieland, en *Jan Rousfel*, welken omtrent dezen tyd de zaken van Haerlem meest geregeld hebben; waer van de Stad nog eene soort van Wetboek heeft, behelzende de behandeling van 't Recht, zo in Burgerlyke als Lyfstrafly-ke zaken: doch 't is niet met zekerheid te bepalen, of 't slechts een ontwerp zy, dan of het immer wezenlyk de kracht van een Wetboek gehad hebbe.

Men kan uit het eene en 't andere in dezen gemeld ge-reedlyk afnemen, dat dit Werk, niet alleen met opzicht tot Haerlem in 't byzonder, maer ook met betrekkinge tot 's Lands Geschiedenisfen in 't algemeen, met nut gelezen kan worden; en dat men reden heeft om na 't vervolg dezer Be-schryvinge te verlangen.

GUALTH. VAN DOEVEREN *Specimen Observationum Academi-carum, ad Monstrorum historiam, Anatomen, Pathologiam & Artem Obstetriciam, præcipue spectantium. Gron. & Lugd. Bat. apud* J. Bolt & S. & J. Luchtmans, 1765. *Quarto majori, pagg.* 280.

Proefstuk van Akademische Waarneemingen, tot de Historie der Wanschepzels, de Ontleed- Ziekt- en Vroedkunde voornaam-lyk behoorende. Door GUALTH. VAN DOEVEREN.

DEeze verzameling van Waarneemingen, door den Be-roemden VAN DOEVEREN, Hoogleeraar op de Akade-mie van Groningen, zullen van allen die zich der Genees-kunde bevlytigen, met veel genoegen ontfangen worden; en zy kunnen aan dezelve van merklyk nut zyn. Immers is 'er niets, waar aan deeze Weetenschap meer verschuldigd is, dan getrouwe Waarneemingen; inzonderheid wanneer ze met eene beschouwing van de lichaamen der gestorvenen verzeld gaan, en alles wat onder de behandeling der gebre-ken duister was, verklaaren. Al wat men in goede waar-neemingen kan verwagten vinden wy in deezen: naauwkeu-righeid, klaarheid en ontwyfelbaare trouwe, doen zich over-al, in dezelven bemerken. De verscheidenheid en de byzon-derheid van sommigen derzelven zullen het Werk, met ver-maak en met nut, te gelyk doen geleezen worden. Wy zullen geene moeite hebben, om onze Vaderlandsche Le-zers, door 'er eene schets van te geeven, hier van te over-tuigen.

Het Werk is verdeeld in XV Hoofdstukken. Het I vervat *de Ontleding van een versch geboren wanschapen Lam, met twee Hoofden, benevens eene verklaaring van de voornaamste byzondere deelen, welken in Plaat vertoond worden.* Het II. *Een wanschapen menschlyke Vrugt zonder Hoofd, met een dubbele Haaze-Lip, een gespleeten Verhemelte en gekliefde Neuze: en eenige andere wanschape gewrogten: als ook iet van derzelver gelykheid.* Het III. *Verscheiden voorbeelden, van een tegennatuurlyke ligging der dikke Darmen, tot opheldering van de oorzaaken veeler Ziekten.* IV. *Eene Ontsteeking van het Hart, tot vettering overgaande, met Waterzugt van het Hartzakje, doodlyk, door opening van het Lyk ontdekt. Eene Waterzugt van het Hartzakje en de Borst, als ook Doorzweeting van etteragtig vogt in de Borst, uit andere doode lichaamen, by deeze gelegenheid gemeld.* V. *Een Darmkink schielyk doodlyk, na een verwonderlyke inwendige verstopping van den omgewonden Darm; en een zonderlinge uitzakking van deszelfs vliezen.* VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII. Deeze Hoofdstukken vervatten *Waarneemingen aangaande zwangere Vrouwen en moeilyke Verlossingen.* In het XIII worden eenige *Waarneemingen, aangaande de Beenderen en verscheiden Speelingen der Natuure, in de Beenderen van menschen* opgegeeven. Het XIV. vervat het gene de Hoogleeraar, *aangaande het beweegvaardig en gevoelig vermogen der Dierlyke deelen heeft ondervonden; en eenige dingen tot de Historie van het zweevende geschil,* hier over, *behoorende*, enz. Het XV. *heeft eenige byvoegzelen, tot de voorgaande Hoofdstukken betreklyk.* Zie daar den Inhoud der Hoofdstukken; wy zullen van eenigen derzelven nog eenig nader berigt geeven.

In het eerste Hoofdstuk, bevattende de ontleeding van een tweehoofdig Lam, meldt de Hooggeleerde VAN DOEVEREN eerst, deszelfs uiterlyke gedaante: de Ledematen waren natuurlyk. Het was ter behoorlyke tyd, met nog twee andere Lammeren te gelyk geboren; doch terstond gestorven, om dat het met het gebrek, *Spina Bifida* genoemd, in menschen gemeener dan in dieren, ter wereld was gekoomen; zynde een spleet in de Lendewervelen, en het Rugmerg, hier, alleen met een dun vlies gedekt, reeds bedorven. Het hadt, volkoomelyk, twee hoofden, geheel van elkanderen onderscheiden en afgescheiden, en met alle eigenaartige deelen voorzien; en elk hoofd hadt een byzonderen hals, ook van elkander gescheiden. Voorts één borst, buik en staart, twee voorste en twee achterste pooten.

Na eene beschryving van de Spieren van elken hals, volgt de opening van de borst, waar in zich veele byzonderheden vertoonden. De borstholte was enkelvoudig. Eén Hart, de Longen in de holligheid van de borst door het Middenschot, in twee gedeeld, eenigzins in verdeeling van de natuurlyke verschillende. De byzonderheden en verdubbelingen der bloedvaten, de beschryving der zenuwen enz. kunnen niet verstaanbaar verkort worden; waarom wy de leezing van dit hoofdstuk geheel, allen die naar zulke dingen nieuwsgierig zyn, moeten aanbeveelen; te gelyk met het inzien der Plaaten, welken tot opheldering van het gezegde dienen. De naauwkeurigheid zal aan de zodanigen geen klein genoegen geeven. Wy zullen 'er dit niet alleen nog byvoegen; dat, gelyk zich in de Borst veele byzonderheden opdeeden, in den Buik niets gevonden wierdt van den gewoonlyken staat verschillende.

Hier op volgt, in het tweede Hoofdstuk, eene beschryving van drie wanschapen menschlyke vrugten. Het eerste was over het geheele lichaam volmaakt, en een sterke jonge; maar aan het Hoofd, door een korten hals ondersteund, ontbrak het grootste bovenste gedeelte. Want van de Wenkbraauwen tot aan het laagste deel van het Achterhoofd, was geen bekkeneel; maar een roode klomp van ongelyke gedaante, eenige overblyfzelen van Hersenen vertoonende. Dat deeze wanschapenheid van zeekere geweldige of verdrukkende oorzaak, kan voortgekoomen zyn, ontkent de Schryver wel niet: Hy hadt echter door ondervraging niets konnen ontdekken, 't welk men als de byzondere gelegenheid hier van kon aanmerken.

Het tweede geval was een versch geboren kind, over het geheele lichaam volmaakt; maar met een dubbele Haaze-Lip, en een groote splyting in het Verhemelte; zo dat de mond en neus door een groote opening, onderling gemeenschap hadden, en het aangezicht zulk een afzichtelyke gedaante, als in het tweede Stuk van de *Memoir. de l'Ac. R. de Chir.* verbeeld wordt. Het kon niet zuigen, en ook genoegzaam niet zwelgen, zo dat het maar kort in leven kon blyven.

Het derde was zonder hoofd, gelyk het eerste, en hadt te gelyk, een dubbele Haaze-Lip en gespleeten Verhemelte: het was echter voldragen, en hadt, na de geboorte, door de ademhaaling en stem, teekenen van leven getoond. Wyl de Heer VAN DOEVEREN, hier van nergens weergade gevonden heeft, heeft Hy 'er eene drievoudige Afbeelding

dinge, zo dat men het van voren, van achteren en op zyde ziet, van gegeeven. Behalven het hoofd was het lichaam natuurlyk gesteld; maar het hoofd zeer wanschapen. In het Aangezicht was de Onderkaak, de Wangen, Ooren, en al wat beneden deeze deelen was, niet verschillende van een natuurlyke gedaante. De Mond stondt zeer wyd open, en maakte van binnen, met de Neuze, een gemeen hol; want het harde en zagte Verhemelte, was tot in de keel, met een ruime spleet gekliefd. De onderste Lip was geheel, de bovenste hadt aan beide zyden een spleet tot aan de neus toe; en tusschen beiden hing een knobbel, als uit het midden van de neuze; 'er was gevolglyk, een dubbele Haaze-Lip. De Oogen, ver van elkanderen afstaande, puilden zeer uit. De Neus was byzonder mismaakt, en verdeeld in een regter en linker deel; elk van beiden hadt zyne Vleugel, Neusgat, een gedeelte van de Tip, de halve Wortel, naar boven van een, en een weinig buitenwaards afwykende; en de plaats tusschen de wenkbraauwen, was alleen met een dun rood vlies, gelyk aan dat, welk het gemis van het Bekkeneel vervult, bekleed. By het bovenste van het regter deel der Neuze, is een knobbeltje, 't welk naar een wrat gelykt, en niet zonder hair is. De tusschenruimte tusschen de twee deelen der Neuze vervult meerendeels, een afhangend lichaam, eenigzins de gedaante van een kegel met een hoofd gelykende, met een gedeelte naar voren, zeer beweeglyk, en aan weerzyden vry van de Neuze. —— Het hangt beneden de Neuze tot aan den mond, zo dat het een mismaakt gedeelte van de boven-lip schynt te wezen, en vult eenigzins de gaping deszelfs, welke de dubbele spleet hadt gelaaten.

Aan het bovenste van het hoofd ontbraken het Voorhoofdsbeen, en de beide Opperhoofdsbeenderen. Door deeze opening, alleen met een dun vlies gedekt, vertoonde zich een vooze klomp, als eenige overblyfzelen van Hersenen, welke zich bloedig als een vleeschig uitwas vertoonde.

De Hoogleeraar laat hier op nog eenige aanmerkingen volgen, waar in Hy zich beklaagt, dat men de oorzaak van zulke speelingen der Natuur, wegens de bepaaldheid van ons verstand, in het voortbrengen van menschlyke Wanschepzels, niet kan nagaan; terwyl Hy betuigt, zich dikwils verwonderd te hebben over de verborgene eindoorzaaken, waarom het den Aanbidlyken Schepper behaagd hebbe, dat onder zo veel orde en geschiktheid van het Heelal, de

menschlyke Vrugten, zo dikwils van het natuurlyke afwyken; en allermeest over die regelmaatigheid der deelen, en bekwaamheid tot een voorgeschikt einde, zo wel als de groote gelykheid in verscheiden onderwerpen van Wanschepzels; welke ongelooflyk zou wezen, ten zy de vergelyking van getrouwe Waarneemingen, aangaande zodanige Wanschepsels, zulks onbetwistbaar verzeekerde; gelyk Hy met voorbeelden van enkele en dubbele Haazelip, Kinderen zonder Hoofd of Hersenen enz. poogt te bewyzen. Zo dat in deeze, naar uiterlyken schyn, onregelmaatigheid, echter eenige regelmaatigheid en gelykvormigheid gevonden wordt. De Schryver heeft, naamlyk, in 't voorgaande hoofdstuk, van het Lam met twee hoofden, te kennen gegeven, dat schoon Hy niet wil ontkennen, dat eenige wangedaante, door toevallige oorzaken kan voortgebragt worden: Hy echter, met andere voornaame Mannen, meest helt, tot het gevoelen, dat ze uit het eerste beginzel van de Vrugt natuurlyk volgen.

In het derde Hoofdstuk vindt men eenige voorbeelden van een tegennatuurlyke ligging en gestrektheid der dikke Darmen, tot opheldering van de oorzaaken van veele ziekten. Drie zonderlinge gevallen worden hier van opgegeeven. Het eerste, in een openbaare ontleding van een manlyk lichaam waargenomen, werdt dus bevonden. Het einde van den omgewonden Darm (†) werdt wat minder dan gewoonlyk, naar de regter zyde, in den blinden Darm bepaald. Deeze in de regter zyde, tot de helft van de holte des buiks meer dan gewoonlyk opklimmende, was zeer opgespannen door winden; en maakte, waar ze in den Kolykdarm overging een groote plooi, waar door het gene binnen in denzelven was, zeer heeft konnen opgehouden worden. De Kolykdarm, uit den voorgaanden gesproten, was naauwlyks een weinig opwaards geklommen, of hy verborg zich, met het regter gedeelte onder de kraakbeenen der ribben van die zyde, en liep zeer om hoog; waar toe de Lever ruimte verschafte, wyl ze zeer hoog gelegen was, en zo ook het Middenrif, zeer hoog in de borst opgereezen zynde. Hier na, een weinig naar de linker zyde voortgaande, tot aan de punt van het Borstbeen, en in het holle gedeelte van de Lever verschuilende, werdt hy, met een zeer scherpen hoek, nederwaarts gebogen, zynde aan het voorgemelde gedeelte, door vakagtig weefzel vastgegroeid, welk hem ten deele bedekte, en was zeer uitgespannen door wind. Op

(†) *Ileum.*

Op deeze wyze nedergedaald, tot aan de eerstgemelde plooi, of byna tot den omtrek van den Navel, klom hy, een tweeden zeer scherpen hoek gemaakt hebbende, wederom, met een boogswyze leiding opwaards; eerst naar de linker; daar na een weinig naar de regter zyde gebogen, byna met de helft onder de tweede strekking verborgen, en 'er vast aangehegt. Dus de geheele Maag bedekkende, liep hy onder de punt van het Borstbeen en de kraakbeenen der linker ribben, en raakte zelfs het Middenrif. Hier maakte hy een derden en zeer scherpen hoek; en raakte, nederdaalende aan de Milt, waar aan hy op gewoone wyze gehegt was. Beneden de Milt regt nederwaards gaande, aan de linker Nier gehegt, en ook zeer door winden uitgespannen, vertoonde hy zich straks hier op geweldig naauw samen getrokken, wel ter lengte van een voet; zo dat de geheele darmbuis naauwlyks de dikte van een kleinen vinger hadt; en de geheele holte was zodanig vernietigd, dat geene winden, uit den opgespannen Kolykdarm, naar boven of naar beneden konden geperst worden, al gebruikte men merklyke kracht. By den omtrek van het linker Darmbeen was de Kolykdarm wederom zeer uitgespannen. In het Bekken koomende, en een bogt als een S gemaakt hebbende, eindigde hy in den Regten Darm, op de gewoone wyze.

Schoon wy den Schryver naauwkeurig gevolgd hebben, om onze Lezers een begrip te geeven van dit aanmerkenswaardig geval, zullen zy 'er nog beeter van konnen oordeelen, als zy de bygevoegde Plaat, nevens de beschryving, inzien, welke zeer tot opheldering dient.

De ziekte en wyze van dood van deezen mensche waren den Hoogleeraar onbekend; het was echter niet moeilyk, uit de voorgaande beschouwing af te leiden, dat deeze zonderlinge strekking der Darmen, oorzaak heeft moeten zyn van veele ongemakken. Zy heeft, naar allen schyn, oorzaak geweest, dat de drekstoffen en winden opgehouden wierden; en dat hier door zulk een geweldige samentrekkinge, als in Kolyk, is ontstaan. En men ziet hier uit, hoe dit ongemak, in een leevend mensch hardnekkig kan zyn, en alle aangewende middelen weerstreeven. Als men nu hier by in overweging neemt, de meerdere lengte van deezen Kolykdarm dan in andere menschen; welke veel gedaan moet hebben, om het ingeslootene lang te houden en te doen uitdroogen; de menigvuldige plooijen en scherpe hoeken, welken de winden moesten tegenhouden; de hier uit ontstaane uitspanning en drukking der naastgelegen deelen;

doet

doet zich een heele drom van toevallen op, welken uit wederinslurping van het verrotte, winden, opstopping van afgang, drukking der Ingewanden, voornaamlyk de Maag, Darmen, Darmscheil, Lever en Milt, en de gestoorde werkingen der Ingewanden van byna den geheelen buik, waarschynlyk deezen mensche meer dan anderen zullen overgekoomen zyn. Men ziet ook hier uit, hoe een meer dan gewoone opryzing van het Middenrif, door de Borst te vernaauwen, en den vryen omloop van het bloed te verhinderen, moeilyke Ademhaaling, drukking en klopping van het Hart, gebreken van het Hoofd, door ophooping van het bloed ontstaan, en meer dergelyke onheilen kunnen veroorzaaken.

In het vierde Hoofdstuk komt voor: Een waare Ontsteeking van het Hart tot Verettering overgaande. Een Man van omtrent dertig jaaren oud, kreeg naar 't uiterlyk aanzien eene Long - ontsteeking; wyl men geen andere dan de gewoone teekenen van deeze Ziekte bemerkte; ten zy men hier van wilde uitzonderen, een gestadige Hartklopping, en onregelmatigheid, ja zelfs tusschenpozing van de *Puls*, welke toevallen deeze Ziekte echter niet geheel vreemd zyn. Dewyl de Ziekte geene Scheiding (†) maakte, stelde men vast, dat de Longontsteeking tot een Ettergezwel ware overgegaan. Het gene hier tegen werdt aangewend, was vrugteloos, en de Patient overleedt.

Het lichaam geopend zynde, waren de Longen overal zo vast aan het Borstvlies gehegt, dat de tusschen beide komende zelfstandigheid, uit een verdikte slagaderlyke dauw geboren, door haare dikte en taaiheid, naauwlyks eenige scheiding, zonder kwetzing van deeze deelen toeliet. Zodanig eene vastgroeijing van de Long, op de een of andere plaatze van de borst, is wel niet ongemeen; maar deeze, zo vast en algemeen, was, buiten twyfel, door de voorgaande ziekte van de borst veroorzaakt. Voorts waren de Longen gezond; zo dat ze de oorzaak des doods niet aanweezen: zy waren echter in een zeer kleinen omtrek samengetrokken; wyl het Hartzakje het grootste gedeelte van de borst vulde, en dus maar een nauwe plaats voor haar overliet. Dit geopend zynde, zag men de oorzaak van de ziekte en den dood: want het bevatte meer dan twee gemeene ponden waterig vogt, met veel etteragtige stoffe vermengd, welke het naar alle de deelen van de holte der borst hadt uitgezet. Deszelfs vlies, meer dan een lyn van een duim dik, toonde van bin-

(†) *Crisis.*

binnen teekenen van voorgegaane Ontsteeking; wyl de oppervlakte, overal, door de verzweering verknaagd was. Het Hart, in dit Hartzakje hangende, was klein, samengedrukt, flap, en zwom in 't gemelde vogt; geen min klaare blyken van Ontsteeking vertoonende: over deszelfs geheelen omtrek waren teekenen van verzweering. De oppervlakten van deszelfs holligheden, ooren, boezems en groote Vaten, waren meest al oneffen en verknaagd, terwyl eenige gedeelten aan het Hartzakje waren vastgegroeid. Dit alles gaf te kennen, dat de Lyder ziek was geweest aan een waare Ontsteeking van het Hart, welke tot verettering, met een Waterzugt van het Hartzakje was overgegaan, en hy hier aan was gestorven. Dat men gedwaald hadt in de erkentenisse van de ziekte, zal een iegelyk gemaklyk verschoonen, die bedenkt, dat de eigenaartige kenteekenen om *eene* Ontsteeking der Longen van die van het Hart te *onderscheiden*, nog onzeeker zyn, en de Geneeswyze in de eerste aangewend ook voor de laatste de beste is.

Het volgend Hoofdstuk vervat een aanmerkenswaardig geval van een doodlyke Darmkink, door een verwonderlyke inwendige verstopping van den omgewonden Darm, en een zonderlinge uitzakking van deszelfs vliezen. Een sterke en gezonde Vrouw, somtyds Kolykpynen onderhevig, krygt schielyk geweldige pynen in den buik, omtrent de streek van het regter Darmbeen, met groote benaauwheid, gestadige braakingen, pyn door den geheelen buik, hardnekkige opstopping van afgang, groote zwelling van den buik, een ingetrokken en kleine *Puls*, en andere toevallen van een allerergste Darmkink (†); waar aan zy, niet tegenstaande alle aangewende Middelen, omtrent veertig uuren, na de aankomst van de Ziekte, overleedt.

De *buik* geopend zynde, kwamen aanstonds de Darmen, zeer door winden uitgezet, met groot geweld, naar buiten. De Maag en het grootste deel der dunne Darmen waren gezond, behalven het gedeelte, 't welk de omgewonde Darm genoemd wordt. De dikke Darmen en overige Ingewanden van den buik waren natuurlyk gesteld. De omgewonde Darm vertoonde, in de regter zyde van den Onderbuik, waar de pyn hevigst was geweest, de oorzaak daar van, en te gelyk van den gevolgden dood. Men zag hier een geweldige en niet min zeldzaame verstopping, en hier uit ontstaane Ontsteeking en Versterving van alle de bogten van deezen Darm, van de toeknyping af tot aan het einde van

den-

(†) *Iliaca passio.*

denzelven; en ook niet verder, gelyk de roode of lever blaauwe en zwartagtige kleur duidlyk aanwees. Deeze geheele klomp Darmen, als in een kloot samengedrongen, zeer gezwollen, en een soort van inwendige verstropte breuk vertoonende, bevatte, behalven veel drekstoffe, zeer veele winden, welken den Darm ongemeen uitspanden. Ook bleek dat zy, behalven het gemelde, in hadden een stuk been, van een Runderbeest, omtrent agt lynen van een duim lang, en vier breed, waarschynlyk met vleesch, welk zy kort te voren gegeeten hadt, doorgeslikt, oneffen en scherp, en dus bekwaam om te steeken; gelukkiglyk, dus verre, het gedarmte doorgegaan, tot dat het hier gestuit wierdt.

Op den afstand van bykans een elle van de inplanting van den Omgewonden in den blinden Darm; de maat genomen als de Darmbuis regt uitgestrekt was; was in het gedeelte van den Omgewonden Darm, aan de tegen overzyde van het Darmscheil, een Aanhangzel, by wyze van een zak, van de vliezen des Darms gemaakt, omtrent vier duimen lang, en bykans van dezelfde wydte als de Darm; hoewel by het begin eenigzins samengetrokken, waar na het, als uit een soort van hals, wyder werdt, en dan wederom wat dunner en blind eindigde. Het hadt, door een wyden mond, gemeenschap genoeg met de darmbuis, om winden en zwarte drekstoffe, waar mede dit Aanhangzel geheel opgevuld was, te kunnen laaten in en uitgaan. Dit Aanhangzel was gelyk, zegt de Heer VAN DOEVEREN, met het gene RUISCH *Diverticulum* noemt, en waar van hy, en anderen afbeeldingen hebben gegeeven. Van het blinde eind van deezen zak kwam een soort van Band, zeer taai, en van zelfstandigheid byna als de ronde Band van de Lever; welke omtrent een lyn dik, naar de regter zyde opklom, voortgaande by de plooi, welke de inplanting van den Omgewonden, in den blinden Darm maakt, tot dat hy zich vast hegtte aan het zydelyke linker deel van den blinden Darm, eenigzins naar achteren; zo dat hy even zeer van deezen als van het Aanhangzel des Omgewonden Darms scheen voort te koomen. Wyl nu deeze Band kort was, en gespannen, trok hy niet alleen den zak des omgewonden Darms naar boven, maar drukte ook het geheele gedeelte van deezen Darm, van het Aanhangzel af, tot aan het begin der dikke Darmen, zodanig toe, dat hy als een strop scheen, en oorzaak van deeze zonderlinge inwendige verstropping.

Hier uit is nu niet moeilyk te begrypen, zegt de schrandere Hoogleeraar, hoe deeze Band de opening, welke de drek-

stof-

lossen moeten doorgaan, heeft konnen toedrukken; en dus de vrye ontlasting van dezelven en van winden beletrende, deeze Vrouw Kolykpynen onderhevig heeft gemaakt. En hoe de drekstoffe, in het tegennatuurlyk Aanhangzel van den omgewonden Darm gevallen, bedorven, verrot en scherp geworden zynde, hier door oorzaak van de gemelde toevallen en van den doodlyken Darmkink heeft konnen worden. Als nog, hoe het stukje been, hier gevonden, hier toe heeft medegewerkt. Uit welk alles de Ontsteeking en Versterving van het voorgemelde gedeelte van den Darm gemaklyk is afteleiden.

Niet zo gemaklyk is het te bepaalen, of deeze tegennatuurlyke zak en Band, van de geboorte af, in dit lichaam hebben *plaats* gehad, dan naderhand, door toeval zyn ontstaan. *De Zak* zou men konnen denken, zegt de Schryver, met de geboorte geformeerd geweest te zyn; wyl men *ze meermaalen* in lichaamen, en zelfs in een jong geboren *kind* heeft gevonden: maar aangaande den Band, moet dit in het onzeekere gelaaten worden; hoewel het Hem niet vreemd dunkt, dat hy 'er ook van de geboorte af, zou konnen geweest zyn.

Ons bestek laat niet toe hier in verder voort te gaan. Wy zullen onze Leezers echter, in 't gevolg, van het overige van dit nutte Werk, nog eenig meerder berigt geeven.

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem. VIII. *Deels* I. *Stuk.* *Te Haarlem, by* J. Bosch, 1765.

In dit Stuk koomen voor; *Verhandeling over de onregelmaatige Vestingbouw, door* N. YPEY. *Verhandeling over eenige Sterrekundige stoffen,* door denzelfden. *Proeve eener Theorie, weegens de Moolens, die door 't Water gedreeven worden, door* J. F. HENNERT. *Uit het Fransch vertaald, door* J. J. BLASSIERE. Deezen kunnen niet verkort worden.

Byzondere Wanschapenheid, in het ontleden van eene Vrugt gevonden. Eerste berigt. Met eenige aanmerkingen over de Borstbreuk der Buik-ingewanden, of Hernia thoracica. Door M. VAN GEUNS, Med. Doct. Dit Vrugtje, met een moeilyke geboorte dood ter wereld gekoomen, geopend zynde, was 'er in den Buik niets te zien van het Net, slegts een klein gedeelte Darmen, in 't geheel geen Maag, noch Alvleesch; en maar alleen het eind van den Twaalfvingerigen, een deel van den

Nug-

Nugteren, en het eind van den Dunnen Darm (*Ileum*). Voorts de Blinde Darm, de Kronkel-, en verder naar beneden de Regte Darm. En het was slegts de linker zyde van den Buik, welke dit deel Darmen bevatte; zynde de Blinde Darm, welke gewoonlyk in de rechter zyde, beneden de Nier, zyn aanvang neemt, alhier op de slinker Nier gehegt. Het Darmscheil, insgelyks, geheelenal aan de slinker zyde der eerste Lendewervelen aangehegt. Zo dat de rechter Buiksholte alleen bevatte de rechter Nier, en het dikke rechter deel, of groote kwab der Lever, welke ongemeen groot was.

„ Terwyl wy dit bezagen, zegt de Heer VAN GEUNS, „ en ik daar toe de Darmen, somtyds, zagtelyk verplaatste, „ bespeurden wy, dat derzelver menigte zigtbaarlyk grooter „ wierdt; in den Buik afzakkende van onder de holte der „ linker Ribben. Ik bevorderde deeze afzakking, door den „ Kronkeldarm, die tot in de allerbovenste ruimte des Buiks „ reikte, te gelyk met het overig gedarmte, zagtjes neer „ te haalen; en nu zagen wy, klaar, dat het zelve uit de „ linker holligheid der Borst zelve kwam. Zonder, der„ halve, deeze ligging te stooren, opende ik de Borst van „ die zyde, van boven beginnende, en de kraakbeenige einden „ der benedenste Ribben, om de aanhegting van het Mid„ denrif, geheel laatende. Dus in de Borst ziende, scheen „ dezelve, geheel tot boven toe, met Darmen opgestopt te „ zyn; terwyl deezen nog van de rechter kant gedrukt „ werden door een groot stuk Ingewand, dat zich, nader„ hand, voor de linker kwab der Lever deedt kennen, wel„ ke ook in den Buik ontbroken hadt".

De Darmen, uit de Borst in den Buik geheel neergebragt zynde, openbaarden zich nu hier de deelen, welken in den Buik ontbroken hadden; en te gelyk de oorzaak der gemeenschap, tusschen Borst en Buik; naamlyk, een volstrekte ontbreeking van het Middenrif, in de linker zyde, zynde daar van niets te vinden, dan een smal vleeschig strookje, ter plaatze waar, gewoonlyk, de linker vleeschige uitbreiding van 't Middenrif, zich aan de binnenzyde van den benedenrand der Borst aanhegt; en dit bekleedde de plaats van het geheele linker Middenrif. Het was breedst naast aan het Borstbeen, en achterwaards langs den Borstrand afdaalende, liep het te niet aan de negende Rib. Dus was de weg, uit den Buik in de linker Borst volkomen open; en 't gene in den Buik gelegen was, kon, wanneer het los genoeg lag, en door een genoegzaame kracht gedrukt werdt, vryelyk in dee-

deeze Borst opgedrongen worden: gelyk hier het geval was.

De deelen, welken zich in de Borst vertoonden, waren de kleine Kwab van de Lever; dezelve lag tot boven in de Borst regt om hoog, en als geplakt tegen het Middenfchot van de Borst. Zy drukte de Maag en Milt, op welke zy gedeeltelyk lag, en de Darmen, welken mede ingeslopen waren; was van een verbaazende grootte, en hadt zich, in haar uitwendige gedaante, geheel naar de borstholte gevormd. Vervolgens was de Maag in de Borst opgefchoven; zo dat de Slokdarm, van daar hy, door het Middenrif in den Buik uitkomt, aanstonds zich, om het linker hoofd van het Rif, naar boven draaide, overgaande in de Maag, welke geheel omgekeerd, met den bodem naar boven, en haare twee openingen naar beneden lag. De omhooggekeerde bodem der Maag reikte, met een korte bogt, tot op de derde Rib; en van daar daalde weder het kleine eind der Maag, met zyn uitgang naar beneden, en ging dus over in den Twaalfvingerigen Darm; welke verder van de linker zyde deezer borstholte, naar de onderste Rugwervelen afdaalde, dezelven, met een fcherpen hoek kruiste, en de regter Nier bereikt hebbende, in den Nugteren Darm veranderde, en weder naar de linker zyde overfloeg. De Milt lag fchuins onder, en een weinig laager dan de Maag. Aangaande het Alvleesch, het groote en kleine Net en andere deelen, laat zich de ongewoone ligging en ftrekking gemaklyk afleiden en verklaaren. Verders vulde meest al het dun Gedarmte de ruimte, welke 'er in de Borst nog overig was. Het eenige der natuurlyke Borst-ingewanden, in deeze holte te vinden, was de linker Long, welke in een zeer klein begrip, in de bovenste hoek of gewelf der Borst, tegen het Middenfchot als gedrongen lag; fchynende voornaamlyk in dien ftand gehouden te worden, door de gemelde groote Kwab der Lever. De linker holte van de Borst was dermaaten met Darmen, Maag, Milt, Net, Lever enz. gevuld en gepropt; dat niet alleen de Long, van deeze zyde, niet hadt konnen aangroeijen, maar ook het Hart geheel uit zyn natuurlyke plaats, in de regter Borst overgedrongen was. Het Borst-middenfchot, 't welk, gewoonlyk, ter linker zyde van het Borstbeen aangehegt is, was hier geheelenal aan de regter zyde, nevens het Borstbeen, op de kraakbeenen der Ribben gehegt; waar door de linker Borst meer dan tweemaal zo groot gelaaten werdt dan de

regter. De Slykdarm liep ook geheel langs de regter zyde der Ruggegraat.

De regter Borst geopend, en het Borstscheidzel met het Hartzakje weggenomen zynde, werdt het Hart gezien midden in de regter Borstholte, op de Long, genoegzaam regt op en neder, gelyk in veele Dieren; en de regter holligheid, gewoonlyk zo genoemd, lag hier inderdaad meer ter regter zyde, dan naar voren. De groote Bloedvaten hadden evenwel byna hunne natuurlyke ligging; niet daar zy uit het Hart voortkwamen, maar daar zy zich aan de natuurlyke deelen hegtten, en langs dezelven liepen. De regter Long scheen haar behoorlyke grootte te hebben, doch lag achter het Hart als verdrukt. Dus verre dit byzonder geval, het welk met een naauwkeurige afbeelding, door den Heer VAN GEUNS zelve geteekend, wordt opgehelderd. Hier by worden nog gevoegd eenige redeneeringen hoe zulk een geval te noemen, en waar door het zou konnen veroorzaakt worden, benevens eenige voorbeelden uit andere Schryvers, welken met dit eenige, meer of mindere, gelykheid hebben.

Verhandeling, waar in, uit den aart zelfs der teerlingse vergelykingen, getoond wordt, welke de redenen zyn, waarom 'er voor de drie wortels dier vergelykingen geen algemeene Formula kunnen gegeeven worden. Door J. J. BLASSIERE Leermeester in de Wiskunde in 's Hage.

De Mogelykheid van het eeuwigduurend Werktuig te kunnen maaken, aangetoond. Door JOH. DE GORTER, in leven A. L. M. Med. & Phil. Doctor en Lyf-Medicus van Haare Keizerlyke Majesteit. Deeze Verhandeling is aan de Maatschappye medegedeeld door des Schryvers waardigen Zoon, den Heer DAVID DE GORTER, Med. Dr. en Prof. en Lyf-Medicus van Haare Keizerlyke Majesteit, medelid van de Hollandsche Maatschappye. Dit Stukje moet in het Werk zelf geleezen worden.

Waarneemingen over het bedrieglyke der Hoofdwonden, in drie onderscheiden gevallen aangetoond. Door JAKOB VAN LIL. He eerste is van een val van eenige trappen, met de regter zyde van het hoofd en aangezicht, op een metaalen vyzel. De wond, hier door veroorzaakt, begon omtrent een duim breedte, onder de Kroonnaad, in het regter Voorhoofdsbeen, en liep langs de Slaap des hoofds, door de Schubswyze naad van het Slaapbeen, langs de regter wang, door de geheele Opperkaak, tot door de Tandkassen. Alle

de

de bekleedzelen boven deeze verbroken beenderen, waren tot in den mond toe, door den scherpen rand des vyzels, mede doorsneeden; en 'er was een groote bloeding uit een zydtak van de Slaapslagader.

Men dagt wegens de flaauwte, waar in men de Lyderes in 't eerst vondt, dat geen verband nodig zou zyn; 't welk echter wanneer zy, na eenige Stuipen, wat by zich zelve kwam, aangelegd werdt. De Breuk in de Hersenpan en Kaak, was zo wyd, zegt de Schryver, dat hy 'er zyn ping kon inbrengen; en een stuk zo groot als een Roomsche boon, van de bastagtige zelfstandigheid, vertoonde zich uitwendig aan den rand van de Breuk, 't welk weggenomen werdt. Tot aan den tienden dag openbaarden zich geene toevallen: maar zy kreeg toen Stuipen, welken lammigheid nalieten. De oorzaak was waarschynlyk een veel hoekig stuk been, van de glasagtige tafel van 't Voorhoofdsbeen, 't welk onder het Slaapbeen was geschoven. Een gedeelte van het Slaapbeen door een snytang weggesneeden zynde, om ruimte te maaken, werdt dit stuk uitgehaald. De toevallen bedaarden hier op niet, en de Lyderes overleedt op den twintigsten dag, na haaren val.

By onderzoek van het lyk, bevondt men een Ettergezwel in de Hersenen, waar uit zich meer dan twee Uncen Etter ontlastte; en in het Ettergezwel, een dergelyk stuk been van de glasagtige tafel van het Voorhoofd, als onder het Slaapbeen gezeeten hadt. Dit stuk was meer dan een halve Duim breedte van de groote Breuk heen geschooten, en hadt daar ter plaatze, met een punt, het harde en zagte Hersenvlies doorboord.

Aanmerklyk was het, dat deeze Lyderes geene toevallen kreeg voor den tienden dag, en nog tot den twintigsten leefde. Misschien, zegt de Schryver, hadt men kunnen denken, dat zodanig een stuk beens onder het Voorhoofdbeen gelegen hadt, zou men door de uithaaling van het zelve de Lyderes hebben konnen behouden, als men door eene of meer Panbooringen hier toe eene opening hadt gemaakt.

Een Matroos, op het dek van een Schip staande, liet een van het Scheepsvolk een Marlpriem uit den top van de mast vallen, welke hem trof op zyn linker Opperhoofdsbeen. De schudding der Hersenen maakte eenige gewoone aandoeningen, welken, na een Aderlaating, bedaarden. Agt dagen na de kwetzing klaagde de Lyder van steekende pyn in de Borst, en van een beletzel in de slikking. De wond nader on-

onderzogt wordende vondt men een Panbreuk, van gedaante als of de Lyder getrepaneerd was; en ter plaatze, waar het harde Hersenvlies moest gevoeld worden, een hard lichaam. Men bereidde zich tot de Panbooring, om dit uit te haalen: maar de pyn in de Borst en de belette Ademhaaling namen zo toe, dat hy na twee of drie uuren overleedt.

Het dood lichaam onderzoekende, bevondt men, dat schoon dit ronde ingezonken been, van boven effen en glad, van onderen, in de glasagtige tafel, zeer breed en hoekig was; en wel zo, dat men, om het zelve uit te neemen, nog wel drie gaten, met de Panboor, zou hebben moeten maaken. Voorts was het onderste breede stuk met zyn vierde gedeelte gezeeten in den langwerpigen boezem; vervulde wel daar ter plaatze de gemaakte opening in dien boezem, maar het hadt daarenboven nog een gedeelte van denzelven opgescheurd.

Schoon nu geen bloed op de Hersenen uitgestort gevonden wierdt, en de vliezen 'er zelfs zeer fris uitzagen, stelde men evenwel vast, dat de kwetzing des hoofds de naaste oorzaak van den dood ware geweest; om dat men, de Borst ook geopend hebbende, hier in wel eene Ontsteeking van het Ribvlies ontdekte: doch niet zo zwaar, dat men zulks voor doodlyk kon houden.

Het derde geval, waar van de Schryver gewaagt, was van een Jongeling, die voor 15 maanden, in 't ruim van een Schip, op zyn hoofd was gevallen, waar toenmaals een buil was ontstaan. Deeze buil doorgebroken zynde, was nu, op het linker opperhoofdsbeen, een gedeelte van de Hersenpan ontbloot en zwart. Hy hadt al, geduurende eenige weeken, een zekere doofheid of min gevoel over de regter zyde gehad, evenwel de beweging in den arm of het been niet geheel verloren: ook hadt hy wel iet, naar vallende ziekte zweemende, gehad. Het bedorve stuk been werdt, na dat met een raspzaag een groeve gemaakt was, door middel van een dunne *Elevator*, opgeligt en uitgenomen. Hier op ontlastte zich terstond meer dan twee uncen stinkende etter, gevolgd van bedurven gedeelten der Hersenvliezen, en de schorsagtige zelfstandigheid der Hersenen; welken in 't vervolg, verscheiden maalen, uitwasfingen opwierpen, die afgesneden werden. Hy geraakte, eindelyk, in een grooter ongevoeligheid en ylde, kreeg braakingen, verzwakking van krachten en stierf.

Het hoofd geopend zynde, zag men dat het linker halfrond [van de Hersenen], van deszelfs midden naar agteren

toe,

toe, wel twee derden verminderd of ontaard was, zelfs byna tot op het Weeragtig lichaam. Het zeldzaame van dit geval is, dat de verzweering en ontaarting der Herfenen, buiten twyfel, door den val ontſtaan, en ten eerſte, op denzelven gevolgd, de Lyder zulk een langen tyd geleefd, en nog, tot dat hy onder het opzicht van den Heer VAN LIL kwam, vermogen genoeg hadt om te gaan, en zelfs eenige bezigheden waar te neemen.

Waarneemingen over den ſchielyken voortgang der Verſtervingen in den Mond der Kinderen, in twee merkwaardige gevallen aangetoond. Door JAKOB VAN LIL. Twee gevallen worden hier in opgegeeven, van *Ulcus Noma* of zweer met verſterving in den mond; waar van het een, met ſcheiding van een groot ſtuk der Kaak, gelukkig herſteld, en het ander van een haastigen dood gevolgd werdt.

Verhandeling over de Ontheuping of Ontwrigting van het Dyebeen, door inwendige oorzaaken. Door J. VAN DER HAAR. De Schryver is van gevoelen, dat de Ontwrigting van het Dyebeen zelden anders geſchiedt, dan door Inwendige oorzaaken; en wel meest door Etterzweeringen, welken in dit Gewrigt voorvallen, en hier in dikwils voortgebragt worden, door neerzetting van Etterſtoffe, welke door een voorafgaande ziekte was gemaakt. Hy tragt dit door verſcheiden voorbeelden op te helderen en te bevestigen. By een Meisje van agt jaaren, 't welk, ſedert vier weeken, aan kwaadaartige Kinderpokken hadt ziek gelegen, was, behalven dat de Pokſtoffe reeds op meer plaatzen Veretteringen ontblooting van been hadt veroorzaakt, het linker Dyebeen buiten en opwaards uit het gewrigt der heupe gedreeven, en dit laatſte deel vol etter; gelyk ook de onderſte uitwendige oppervlakte van het Darmbeen. Een ruime opening gemaakt zynde, waren de banden van het gewrigt reeds geſcheiden. Het Kind herſtelde, doch behieldt een buitenwaards ontheupt Dyebeen, hebbende de knie en teenen binnenwaards gekeerd, en dat been twee of drie vingeren korter dan het ander. Een Kraamvrouw gebeurde, na eene Etterzweering in de Heup, byna het zelfde.

Behalve na kwalyk geneezen Kinderpokken, Scharlakenkoorts, Schurft enz. meent de Heer VAN DER HAAR, dat de Ontwrigting van het Dyebeen ook wel gebeurt by kinderen, uit kwaadſappige of teeringagtige ouderen gebooren. By zulken, welken langduurige Hair- en Dauwworm, hardnekkige Oog-ontſteekingen, verharde Kliergezwellen aan den hals, en een dikken of verharden buik heb-

 ben,

ben. Als de zodanigen, in schyn geneezen, over pyn in de heup en over de knie beginnen te klaagen, raadt hy, door herhaalde Aderlatingen, Mercuriaale Purgeermiddelen, het verwekken van Hair- en Dauwworm, het zetten van Etterdragten, de beledigiing van dit gewrigt, zo veel mooglyk, te voorkoomen. Ook denkt hy, dat langduurige koude Zinkingen het Dyebeen, doch op een langzaame wyze, kunnen doen ontwrigten. Hy merkt zodanig eene Zinking-pyn aan als een Roozige Ontsteeking, welke vervolgens in een bloedige Ontsteeking en tot Verzweering kan overgaan. De tekenen van onderscheiding en de wyze van behandeling worden hier bygevoegd. Een zugt of waterägtige opzwelling wordt ook geoordeeld zo verre te kunnen gaan, dat het hoofd des beens uit zyne pan gestooten worde; en nog eene zwelling, ontsteeking en verzweering van de merkwaardige Slymklier, welke in de holligheid van dit gewrigt gelegen is.

Hier na geeft de Schryver eenige regelen aan de hand, om zich, in gevallen van Heupwee, naar derzelver verschillende omstandigheden te gedraagen. De geheele Verhandeling, waar in men veele tusschen-inkoomende voorvallen en bedenkingen ontmoet, wordt besslooten met deeze Vraage: Waar het hoofd des Dyebeens, door eene verzweering of nederlaag van etter, uit het gewrigt gedrongen is, wanneer al deeze etter, of door de natuur, of door de konst, wederom is weggebragt, en zyne Spieren nog slap zyn: of men, alsdan, dit been niet aanstonds wederom in zyne gewoone plaats herstellen moest? „Voor my", zegt de Schryver, „ik geloove ja: en denke, zo dit gelukte, dat de natuur, alsdan, zo veele en zo gebreklyke hulpmiddelen „niet nodig hadde". Hy geeft dit echter maar als bedenkelyk op; en oordeelt het meerder overweeging waardig.

Korte Aanmerkingen over de Verplaatzing en Uitstorting van Zog of Melk, en over de oorzaaken des doods van eene Kraamvrouw. Door J. VAN DER HAAR. Een zwakke Vrouw verloste op den gewoonen tyd, vry gemaklyk, van een welgeschapen zoon. Den tweeden dag na de verlossing, kreeg zy een natuurlyken afgang; en zy was wel tot op den vyfden dag; wanneer zy in den vroegen morgen van Kolykpynen werdt aangegreepen, en verscheiden potten gal braakte. De Schryver vondt haar in een groote koude van handen en voeten, geweldig schuddende en beevende, met een kleine en zeer radde Puls, zeer klaagende over haaren buik. In drie dagen geen afgang gehad hebbende, werdt haar een zetpil, om de ge-

gereedheid, van een endje nagtkaars in wat fyn gewreeven zout gerold, vervaardigd, ingebragt; waar op ook aanstonds ontlasting volgde. Zy bleef echter, na verloop van eenige uuren nog al klaagen over pynen van den buik. De Puls was nu een weinig voelbaarder, doch zeer klein en ras; haar dorst groot, en het aangezicht en de handen bleek en koud. Haar buik was niet zeer gezwollen en de Kraamzuiveringen vloeiden nog. Klisteeringen, Stoovingen op den buik, en het *Laudanum liquidum* inwendig gegeeven, werkten niet tot verligting. Des anderen daags 's morgens, hadt zy geene Kraamvloeijing meer; doch ook byna geen Puls, en de buik was niet merklyk gezwollen. De Borsten waren niet merklyk opgezet, maar eer slapper geworden. Dit deedt eene uitstorting van Zog of Melk in den buik vermoeden, en een haastigen dood vreezen, welke ook na eenige uuren volgde.

Kort voor en aanstonds na haaren dood, begon haar buik geweldig te zwellen. By het onderzoek na den dood, de Buikspieren boven het Schaambeen, doorgesneeden zynde, kon men de hand en vingeren, tusschen deezen en het Buikvlies, dat daar mede, na de kort voorgaande verlossing, nog niet vereenigd was, heen brengen, en de Baarmoeder bereiken. Alhier werdt geen de minste uitstorting van eenig vogt bevonden. Maar het Buikvlies en Spieren naar boven, en over den navel doorsneeden hebbende, vondt men den omtrek der darmen, en aldus het geheele Buikvlies, met een dun, witagtig vogt, aan wei van melk gelyk, gevuld; dryvende daar in een menigte witte vette vlokken, gelykende in alles naar room van melk. Het vogt door middel van een spons, uit den buik genomen zynde, beliep, naar gissing, tusschen de drie en vier ponden. En het voorgemelde kaas- en roomagtige, zat aan de oppervlakte van de spons, als of ze met groote vlokken sneeuw bedekt was. Alle de Ingewanden, binnen het Buikvlies, scheenen in een gezonden staat; alleenlyk was de omgewonde dunne darm, op verscheiden plaatzen, met een ligte Roosagtige ontsteeking aangedaan: De Baarmoeder was insgelyks zonder eenige ongesteldheid. Om dat nu aan dit alles met geene waarschynlykheid, de zo schielyke oorzaak des doods kan worden toegeschreeven, vermoedt de Heer VAN DER HAAR, dat een deel der melk naar de Hersenen en zenuwen zal gevoerd zyn; en dit den vaardigen dood veroorzaakt hebben.

Uitwerkingen van het Arsenicum album crystallinum. Door C. A. KLOEKHOF. Men vindt hierin de Schouwing van

 een

een lyk, vermoedelyk, door Vergif, om 't leven gebragt. Het gene men by de opening van het lichaam bevondt, wordt dus opgegeeven. „ De uitwendige oppervlakte der Maag „ was volkomen natuurlyk. Uit de Maag, uit het lichaam „ genomen en geopend, vloeide het aftrekzel van Koffy, „ nog kort voor den dood, door de Vrouw gedronken. De „ bodem der Maag was, niet verre van den *Pylorus*, ter „ grootte van een handpalm, merkelyk verheven; als heb- „ bende aldaar omtrent een dubbele dikte: die plaats was „ ten deele bruin purperverwig, en ten deele zwartagtig. „ Het middenste gedeelte van die zelve plaats des bodems, „ wat kleinder als een schelling, was asch graauw, met ge- „ deeltelyke afscheiding van het binnenste maagvlies. In de „ Maag alomme, en mede op de gemelde verstorvene plaats, „ werden gevonden veel enkele, witte, harde, zeer kleine „ Korntjes, zweemende naar grof gestotene Kreeftsoogen. „ Alle de Darmen, in- en uitwendig, scheenen gezond, en „ zelfs van haaren natuurlyken slib voorzien. Op derzelver „ uitwendige oppervlakte zag men mede eenige dergelyke „ Korntjes, die men meende uit de geopende Maag, te ge- „ lyk met een gedeelte der Koffy, daar op te zyn gevloeid. „ De Maag gezuiverd, en eenigen tyd in moutwyn be- „ waard, vertoonde, in haar geheele inwendige oppervlak- „ te, een groote menigte purper-vlakjes, gelykvormig aan „ *Petechiæ*".

Hier op wordt de gesteldheid van de Lyderes, voor het vermoedelyk inkrygen van Vergif, en dan alle de toevallen hier op gevolgd, met tusschenpozingen en verzwaaringen, vermoedelyk, door nieuw ingekreegen Vergif, tot aan den dood toe omstandig voorgesteld. De gevonden kleine Korntjes, werden in vergelyking met het *Arsenicum album crystallinum*, onderzogt; en daar mede overeenkomstig bevonden, ten minste, zo naby, dat 'er genoegzaam geen twyfel overbleef. En men werdt hier in bevestigd, door verklaaringen, behelzende, dat een Vrouws-persoon, huisgenoote der overledene, die deeze laatste, van voor het begin der ziekte, tot op den dood toe hadt opgepast, maar in 't begin van het gerechtelyk onderzoek was gevlugt, in deeze haare vlugt had bekend, Rottekruid aan de Vrouw ingegeeven te hebben.

De Heer KLOEKHOF laat hier op nog eenige aanmerkingen volgen, waar van wy niet kunnen nalaaten nog een en andere te melden. „ Eene vergiftiging door *Arsenicum album*", zegt Hy, „ in Poeder, is dikwils ligt, vaardig en, „ zee-

„ zeeker te ontdekken. Drie a vier Korntjes uit verdagte „ spyze, uit ontlaste stoffe, of uit maag en darmen, genoo- „ men, en op een doorbrande vuurkoole gelegd, toonen „ hunnen aart oogenbliklyk, door eenen zeer witten rook, „ zonder vlam met een Look-reuk. Een spoedige kennis „ hier van, kan somtyds den Lyder voor een nieuwe ver- „ giftiging behoeden, den Geneeskundigen gepaste mid- „ delen erinneren, en de *Justitie* krachtdadelyk doen hand- „ haven.

„ Het *Arsenicum* toont zelf, doorgaans, de beste wyze „ van zyne uitwerping, door het verwekken van vreeslyke „ brakingen. De dorst wyst het water drinken aan. Door „ water alleen redden zich de Dieren, met *Arsenicum* ver- „ giftigd. De natuur schynt niet te rusten, voor dat des- „ zelfs laatste stip uitgedreeven zy. Sterke menschen kun- „ nen de pogingen, daar toe nodig, somtyds uitstaan, en „ zich daar na, schoon maag en darmen al veel geleeden „ hebben, verhaalen. Zwakke menschen bezwyken alvoo- „ rens, en dan gaat het Vergif voort, met de ingewanden „ onherstelbaar te bederven. Water gedronken, tot dat al „ het Vergif zy uitgebraakt; en voedzel zo zagt, dat het de „ ontstokene en geknaagde ingewanden niet ten last zy, „ maar de natuur gelegenheid laate, om de nagelatene on- „ gesteldheid der maage en darmen langzamerhand te her- „ stellen; schynen, benevens zagte olie en stillend Heulsap, „ na de ontlasting van 't Vergif, de hoofdmiddelen, die in „ zo vreeslyk een geval van dergelyke vergiftingen te stade „ koomen".

Verhandeling over de Hoeveelheid der Refractie en Kleuren van het Licht door glas gaande. Als mede, op wat wyze de Kleuren, door Lensvormige Glaazen voortgebragt, kunnen weggenomen worden. Door CARL ULRICH BLEY, *in Amsterdam.* Dit Stukje kan zonder de nevensgaande Figuuren niet verstaanbaar gemaakt worden.

Van de overige Verhandelingen en Berigten zullen wy, in 't vervolg verslag doen.

Eenzaame Nachtgedachten over den Slaap en den Dood; enz. Door ELIZABET WOLFF, *geb.* BEKKER. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius. MDCCLXV. *Behalven het Voorwerk 75 bladzyden in groot octavo.*

DE Nachtgedachten hier gemeld zyn we, gelyk onze geestige Schryfster aanduidt, verschuldigd aan eenen

haarer slaaplooze Nachten, die haaren geest vestigde op den Dood, en deszelfs gevolgen, wel vreezelyk voor den Godloozen, maar heilryk voor den Godvrugtigen. Dit heeft haar aanleiding gegeeven om eenige zedekundige Bespiegelingen deswegens op 't papier te stellen, die inzonderheid strekken om der Jeugd een beminnelyk denkbeeld van den Godsdienst in te boezemen; om dezelve te doen opmerken, dat waar geluk alleen verknogt is aan de betragtinge van onzen pligt; dat dezelve geene melancholische geestgesteldheid vordert, maar de eenige bron is van een weezenlyk bestendig vermaak; dat zy alleen, die zich hier in bevlytigen, de vreeze des doods konnen verbannen; en dat uur, 't welk in veeler oogen zo verschrikkelyk is, met gelaatenheid en zelfs met vreugde te gemoet zien. Haare denkbeelden, by wyze van bespiegeling in een leevendigen styl voorgesteld, zyn door een genomen gevallig, en konnen met vrugt nagegaan worden. Zie hier het slot haarer raadgeevingen, dat 'er ons den algemeenen inhoud van mededeelt.

„ Vaar wel nu, ô jeugd, gebruik uw leven waar toe gy
„ het ontfing. De Dood naderdt; 't is nog tyd om van hem,
„ dien gy vreest, uwen vriend te maken; deze Vrindschap
„ zal u die bedaardheid geven die u voegt, en uwe verrig-
„ tingen zullen wyslelyk zyn; een stille vergenoeging zal
„ u verzellen; de belofte legt daar; niets weerhoude u!
„ Stoor u aan geen byzondere begrippen der Godgeleerden.
„ Allen, die, uit liefde tot God, de deugd beminnen, hunne
„ pligten betragten, zullen eeuwig gelukkig zyn. Versterk
„ uw oordeel; zuiver uw hart; breid uwe reden uit; vul
„ uw geheugen met nuttige zaken; zend uwe stille bede tot
„ Hem, die u alle die vermogens gaf, op dat hy ze tot zyne
„ Glori gebruike. Als de dood uwe ogen sluit, wees ge-
„ rust, dat gy den dood der opregten sterven zult, om eeu-
„ wig in de Zaligende nabyheid Gods te leven. En wanneer
„ de dood zal gestorven zyn, zal u een lichaam gegeven
„ worden dat zo zuiver is als uwe ziel zelve".

By deze Nachtgedachten heeft men een Dichtstukje gevoegd, dat ten Titel heeft, *Aan de Nederlandsche Juffer schap*, het welke eene Lofreden behelst, op den beroemden Franschen *Coëffeur*, *le Gros*; midsgaders eene aanmoediging tot het opvolgen van den *goût* en *mode* van 't Fransche *Toilet*, gerigt tot de *Belles* en *les Mesdames du Grand Monde*: waar in onze Dichteres, door verscheiden wel gepaste slagen, toont, dat zy niet min geschikt is om boertig te schimpen dan ernstig te vermaanen.

Hier

Hier by komt nog een Vers aan *Mejuffer Anna van der Horst*, waar in zy haare Vriendin, (die ook een Lofdicht op haar gemaakt heeft, by gelegenheid van de uitgaave der bovengemelde Nachtgedachten, dat aan derzelver hoofd geplaatst is,) pryst, van wegens haare zucht voor en bekwaamheid in de Poëzy; met eene nevensgaande verheffing van den lof onzer edelste Dichteressen, waar op Nederland ten hoogste mag roemen; die zy zich zelve en haare Vriendin ter navolginge voorstelt. Deze twee Vriendinnen schynen elkander den wierook van loftuiting wat mildlyk toe te zwaajen: zy zullen elkander, (terwyl ze op een goeden weg zyn, en men haare zucht ter oefeninge moet pryzen,) meer dienst konnen doen, wanneer ze zich onderling opscherpen, om nauwkeurig te letten op de zuiverheid der taale, en de vloeibaarheid der verzen; en als ze elkanders verzen in 't vriendlyke beoordeelen, niet dulden, dat men, om wat moeite en nadenkens uit te winnen, een styven regel laate doorloopen, of gemaks halve of door onoplettendheid eene onzuivere taal schryve.

Brieven van jonge Jufferen en gehuwde Vrouwen. Naar de derde Druk. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsteldam by Jakobus Kok. 448 *bladzyden in octavo.*

Deze Brieven gaen over verscheiden onderwerpen, doch meerendeels betreffen ze de Min en den Huwelyken Staat: Eenige strekken grootlyks om de Ouders te doen opmerken, hoe onbetamelyk en gevaarlyk het is de Kinderen een gedwongen Egt te doen aengaen; om den Kinderen onder 't oog te brengen, hoe wanvoegelyk het is, en aen welke heillooze gevolgen het hun dikwils bloot kan stellen, zich tegen den zin hunner Ouderen in 't Huwelyk te begeven; en dus ter wederzyde te doen bezeffen, hoe pligt en vooruitzigt van geluk of vrees voor rampen zo de eene als andere zyde moet noopen, om elkanders genoegen raed te plegen, de wegen van minzaemheid in te slaen, en alle zorg te dragen van tot geen uitersten te komen, zo lang ze redelyker wyze eenigzins vermydelyk zyn. Andere Brieven gaen over liefdegevallen van onderscheiden aert, midsgaders over 't gedrag van Egtgenooten jegens elkander. Het meerendeel der Brieven van die natuur behelst verhalen van deze en gene gevallen, die aanleiding geven, tot lessen van berisping, waerschouwing, vermaning enz. Behal-

halve dezen vindt men hier nog sommige Brieven, die over andere onderwerpen der Zedekunde gaen, die den Godsdienst of eenige byzondere Studie betreffen. De manier van verhalen, en onderwyzen in dezen gehouden is doorgaans gevallig; en men mag dit Stukje wel stellen by die soort van geschriften, die in een uur van uitspanning met genoegen gelezen konnen worden. —— Wy zullen, tot een voorbeeld, uit deze Brieven den volgenden mededeelen, dien *Astrea* aen haren Oom schryft, welke haer van eene te groote milddadigheid beschuldigd had.

Myn Heer!

„ Het zou my ten hoogsten leet zyn, en doen bloozen, in„ dien ik den minsten grond gegeven had tot een verwyt van „ overdadigheid; of, indien het my gebeurde over eenig ander „ onderwerp als 't geen Uw behaagt heeft in aanmerking te „ neemen; en zelf zou ik in dit geval, 'er over aangedaan „ wezen, indien de milddadigheeden, welke gy met zo veel „ strengheid veroordeeld, tot inkorting strekte, van die, „ daar ik van weet, pligtshalven, 't eerst aan te moeten ge„ denken.

„ Maar, Myn Heer, ik bid Uw my te berigten of eenigen „ van de genoemden [te weten Bloedverwanten enz.] mynen „ bystand benoodigd zyn; want, ik verzeker Uw, geenen „ zulken te kennen, en, dat, zoo ik eens kennis kryge van „ de zoodanigen, zy verzekert kunnen wezen van al de hulp „ die ik zal kunnen oordeelen hunne omstandigheeden te ver„ eisschen, en met myne vermoogens hen te kunnen byzet„ ten; —— maar tot zoo lang ik niet kundig ben dat 'er on„ der myn naaste bloed zoodanigen zyn, zoo laat my, bid ik „ Uw, onbelemmert rond zien, waar ik myne verschulde „ menslievenheid betragten kan: —— de Almoogende Gee„ ver van alle Zegeningen heeft meer dan rykelyk voorzien in „ alles wat zyne Schepzelen benoodigt zyn, en zoo ik by ge„ val, of voorschikking, bezitster ben van een veel grooter „ aandeel van de benoodigdheden die men geluksgoederen „ noemt, moet ik dan de Vrek zyn, die Schatten vergaderd, „ terwyl anderen, die uit de natuur 'er even goed regt toe „ hebben als ik, om mynen geschraapten overvloed gebrek ly„ den! —— Zyn wy niet allen gebooren met dezelve be„ geertens? zyn niet de armen ongelukkigen, die my om een „ aalmoes vragen door de natuur voorzien met dezelven zintui„ gen om te Ruiken en te Tasten, als ik? —— Zyn ze

„ niet

„ niet even eens vatbaar voor Koude en Honger? —— En „ heeft de Gevangenen niet even dezelve denkbeelden van „ het zoete der Vryheid, als ik hebben kan? —— In 't „ kort, zyn ze niet allen, hoe laag en onderworpen ze ook „ wezen mogen, burgers van de Wereld, en hebben ze, uit „ dien hoofden, niet een regt om 'er hun bestaan in te vin- „ den?

„ Maar gy zegt, Myn heer, ik ben zoo begeerig om myn „ inkomsten te *verspillen*, gelyk gy 't noemt, dat ik het Volk „ naloop om hen myne geschenken te doen aanneemen, zon- „ der eens af te wagten, dat men myne goedheid 'er toe aan- „ zoekt: —— dit is vry ver letterlyk waar: —— Want Myn „ heer, ik ben van begrip dat ik geen' bitteren smaat moet „ doen aan iemant die ik verpligten wil? —— En dat zy, die „ een goeden daad eerst doen na veelmaalen 'er om gebeeden „ te zyn, en 'er als toegetrokken te worden, al het verdienste- „ lyke van die daad verliezen, zo wel in de oogen des hemels; „ als by de menschen, en zelf van die voor welken hunne te „ saamgewrongen vuist zich eindelyk komt te ontspannen; — „ daar en boven heb ik dikmaals in agt genoomen, dat zy, „ dien 't meeste deel aan ons medelyden behoort, het minst in „ staat zyn om het te verzoeken; —— en welk een ver- „ maak is het niet de verborgene schuilhoeken eener onschul- „ dige ellenden te ontdekken; en voor de ongelukkigen de „ harde slaagen der onregtvaardigen, of die van het noodlot af „ te keeren, en een werktuig ter hulpe te worden, in de han- „ den van die den bezogten niet wil laten lyden boven ver- „ moogen! —— Welk een genoegen kan een toevloed van „ geluksgoederen geven, dat eenigzins te vergelyken is, met „ het vermaak dat voortvloeid uit eene zedige verdienste uit „ het duistere te haalen, daar de armoede ze zekerlyk in ver- „ bergen moet? Welk een genoegen is zoo groot en geduur- „ zaam, als een waardig persoon te verrasfen met een geluk- „ kiger staat, en een nieuw leven, en werkzaamheid te ver- „ schaffen aan eene stervende hoop?

„ Ik verzeker Uw, Myn heer, dat ik alle mogelyke oplet- „ tenheid hebbe, om niet alleen de kleine giften die ik doen „ kan, te besteeden by zulken daar ze mynes eragtens 't meest „ noodig zyn, maar ook aan zulken, welken, op berigt van „ hunne goede hoedanigheden meest myne oplettenheid ver- „ dienen. —— Die door den hemel met ongemeene gaven „ zyn bedeeldt, hebben een ongetwyffeld regt tot de liefde „ en agting van hunne meede Schepzelen: en hoe is het „ mogelyk iemand opregtelyk te agten of lief te hebben, zon-

„ der 'er zulke blyken van te geven als de omstandigheeden
„ vereisschen?

„ De vrees welke ik van den Heer *** hoor dat gy
„ hebt, dat myne te groote vrygeevenheid aan anderen wel
„ zoo ver zou kunnen gaan, dat ik op myn' beurt de on-
„ derstand van anderen zoude kunnen benoodigd worden,
„ is zeer verpligtend, dewyl ik dezelve begryp alleen voort
„ te komen uit eene bloedverwantelyke goedwillenheid, en
„ in dien zin, vind ik my ook gehouden om erkentelyk Uw
„ deswegens gerust te stellen, met Uw te verzekeren, dat
„ ik veel te grooten denkbeeld heb van 't geen ik dien in
„ agt te neemen, voor de geenen die my uit geboorte regt
„ opvolgen kunnen, om een inbreuk te maken in 't geene
„ zy billyk verwagten mogen: — mynen Volmagtigden
„ kan Uw aanwyzen, dat nog nooit eenig morgen lands is
„ verpand geweest, en dat ik my vergenoeg met de jaarlyk-
„ sche inkomsten 'er van te besteeden, op zulk eene wyze
„ als my zelve 't meest vernoegen kan. — Ik leef in de
„ uiterlyke omstandigheden, volkomen overeenkomstig met
„ mynen rang; myn huis, myne bedienden, myne tafel,
„ myne meubelen, in 't kort alles is in een' staat die beant-
„ woord aan 't vermogen dat ik hebbe; — maar dat alles
„ is en wordt met een geregelde schikking uitgevoerdt. —
„ Ik draag zorg dat 'er van alles genoeg is, en van niets
„ overdaadig; en met gereed geld te markt gaande, heb ik
„ alles tot de betamelykste pryzen, en draag ik zorg van in
„ niets bedroogen te worden: — daar meede, en door
„ andere schikkingen, stel ik my in staat om die liefdaadig-
„ heeden te oeffenen, die men Uw aangediend heeft. —
„ de algemeene regel van die schikkingen, is 't vermyden
„ van allen Vermaak dat kostbaar is: — met nooit aan 't
„ Hof te gaan, bespaar ik ten minsten drie Galapakken 's
„ jaars; — en de Sommen, die ik zouden moeten wagen,
„ of ik ze behouden of verliezen zoude, indien ik aan de
„ Speeltafels kwam, versterken en verkwikken menigen
„ armen Ziel, die anders onder den druk vergaan zouden;
„ op deeze wyze begryp ik my zelve eene Uitdeelster vol-
„ gens de wille der Voorzienigheid te wezen, en bewaar
„ my zelve by de Wereld, tegens den blaam van *Bespottely-
„ ke Onbedagtzaambeid.*

„ Ik kan nooit zoo ver gebragt werden, dat ik gelooven
„ zoude de menschen ieder voor zich zelven gebooren te
„ zyn: de Geopenbaarde Godtsdienst is 'er niet alleen te-
„ gen, maar de Zedenkunde, en de Wetten der Samenle-

„ ving

„ ving leggen ons de onderlinge goeddaedigheid, en de
„ neiging tot vervulling van de benodigtheeden van allen in
„ 't algemeen, als gevolgen onzer menschelyke natuure op:
„ — deeze kunnen geholpen worden met onze beurs; —
„ anderen met onzen goeden raad; — anderen kunnen
„ wy onderwyzen in zaaken, daar de loop hunner opvoe-
„ ding niet toereikende in geweest is; en niemant, begryp
„ ik, kan voorwenden te zeggen, dat alle die daaden van
„ goedwillenheid, niet de pligten zyn van dezulken, die
„ God de magt 'er toe verleendt heeft; het niet te doen,
„ uit liefdeloosheid, is onmenschelyk, het niet te doen, uit
„ gierigheid, is verfoeilyk; — en waar aan kan onzen
„ tyd of ons vermoogen beter besteed worden? Zyn zulke
„ bedryven niet nuttig en pryswaardig voor zich zelf en
„ voor anderen?

„ *Of* doen dezulken beter, die hunn' tyd en geld ver-
„ kwisten, zonder voor iemant van nut te wezen; hunne
„ eigene Gezontheid, goeden Naam, de Rust hunner ziele,
„ en alles wat een mensch dierbaar en waardig is in de we-
„ reld, 'er meede verliezen, en oogenschynelyk, allen
„ grond tot de hoop op een eeuwig welzyn 'er door ver-
„ waarloozen?

„ Ik vlei my zelven, Myn Heer, dat gy door het Verslag,
„ 't geen ik Uw van myn doen en laten gedaan heb, over-
„ tuigd zult wezen dat ik niet verkwistend ben; nog in dat
„ alles passen gedaan hebbe, om den eisch van myn geboor-
„ teregt op uwe toegenegenheid te verliezen; niets meer
„ begeerende dan met de meeste agting en eerbied schuld-
„ pligtig te toonen dat ik ben,

Myn Heer en waarde Oom,

Uwe gehoorzaamste Dienares
en Nigte.

ASTREA.

Korte Historische en Oordeelkundige Verhandelinge over de Sodomie, 41 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje, het welk eene der verfoeilykste Zonden van 't Menschdom ten onderwerpe heeft, is reeds geschreven in den jare *1730*, toen deze haetlyke ondeugd zich eerst op eene eclatante wyze in ons Vaderland openbaerde, het werd diestyds geplaetst in de *Europische Mercurius;* en de tegenwoor-

woordige omstandigheden hebben maer al te veel aenleiding gegeeven om 't zelve daer uit te trekken, en op nieuw afzonderlyk het Gemeen onder 't oog te brengen.

Het behelst, na eene voorafgaende Inleiding, afgenomen van die tydsomstandigheden, een kort berigt van de oudheid der Sodomie, voorts eenige aenmerkingen over derzelver oorsprong, mitsgaders een verhael van den voortgang dier onnatuurlyke ondeugd, by alle Volkeren, en derzelver ontdekking ook in ons Vaderland, dat beslooten wordt, met de opgave van 't Placaet van hun Ed. Groot Mogenden, de Heeren Staten van Holland en West-Vriesland, deswegens geëmaneerd den 21sten July 1730. Hier aen volgt eene korte ontvouwing van den verschillenden aert en afschuwelykheid der Sodomie; en eindelyk een berigt van de Godlyke Oordeelen en Burgerlyke Strafoefening over deze tegennatuurlyke euveldaed; welke in dit Stukje, onder anderen, met de volgende woorden, regtmatig op het haetlykst wordt voorgesteld.

„ Die zonde strydt niet alleenlyk, gelyk alle zonden in 't „ gemeen doen, tegen Gods Gebod en Wet, maar ook op „ eene byzondere wyze tegen het oogmerk Gods in de „ Schepping, en in zyne Voorzienigheid tot onderhouding „ van het menschelyk Geslachte; zy keert de gansche natuur „ om, en zoude, zo 't naar den wil der boozen ging, in wei„ nig tyds de Aarde ontblooten van zyne redelyke Bewoo„ ners. Die zonde strydt tegen het Huwelyk dat God inge„ steld, dat Verbond dat hy zelf geheiligd en gezegend heeft: „ Zy verdooft die ingeschape neiging die God den Mensche „ gegeeven heeft, om op het alderkrachtigste zyne tegen„ gestelde kunne te beminnen; zy is eene beestachtigheid „ die nooit by eenig onredelyk Gedierte gevonden wordt; „ zy berooft den Mensche van het grootste vermaak dat de „ natuur verschaffen kan; zy maakt de Vrouw, die altoos, „ gelyk zy 't is, het schoonste, het liefelykste en het begeer„ lykste Voorwerp voor den Man moest zyn, tot het onbe„ haaglykste, het lastigste, en verachtelykste van alles wat „ hy beschouwen kan; zy is eene vuiligheid, die niet alleen„ lyk de Lichaamen maar ook de Zielen besmet en bezoe„ delt: zy maakt haare Liefhebbers tot Haaters van het „ Licht, om in de donkerheid wandelende die Werken der „ duisternisse te pleegen; zy berooft hen van alle tydelyk „ vermaak en geluk, en maakt hen eindelyk eeuwig ver„ doemd en rampzalig.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Psalmos XLII—LXIV. Quo singulorum argumentum, tempus & hypothesis explicandi imprimis studiose inquiritur, eorumque partes continua paraphrasi & selectis observationibus illustrantur. Leovardiæ, apud* H. A. de Chalmot 1765. *in quarto* 860 *pp.*

HERMANNUS VENEMA, *Verklaaring over Ps. XLII—LXIV* &c.

Dit derde Deel van 't wel doorwrogte Werk van den Hoog-Leeraar *Venema*, geen minder agting verdienende dan de twee voorgaande, waar van we by gelegenheid gewag gemaakt hebben, zo lust het ons het zelve op eene dergelyke wyze te doorbladeren; en 't zal, zo we vertrouwen, den Leezer niet onaangenaam zyn, dat wy op denzelfden voet voortgaan. Om naamlyk bepaaldlyk onder 't oog te brengen, wat men, naar 's Hoog Leeraars gevoelen, heeft te denken dat byzonder aanleiding gegeeven heeft tot het opstellen van ieder Dichtstuk; by welke gelegenheid en met welk hoofdoogmerk het zelve is te zamengesteld.

In den XLII Psalm, waar mede dit Deel een aanvang neemt, komt ons een persoon voor, die bitter klaagt over de ongelukkige omstandigheden waar in hy zich bevindt; en die, onder 't opzenden zyner gebeden tot God, zyne Ziel vertroost met de hoop van redding, door de Godlyke barmhartigheid. Wie deeze persoon zy kan men afneemen uit de volgende characteren. (1.) 't Is een persoon van aanzien, op wien aller oogen gevestigd waren, die bloot stond voor de bespotting zyner vyanden, vs. 4, 10, 11. die voorheen gewoon was met staatsie op te gaan tot Gods Huis, vs. 5. (2.) 't Is een Godvrugtige, wel byzonder iemand die zeer hoog loopt met de handhavinge van den openbaaren Godsdienst, die van harte wenscht, dat hy denzelven kon bywoonen, als in vroegere dagen, vs 3, 4, 5, 7. (3.) 't Is iemand die zich voorheen daar in plag te vermaaken, en 'er nu van versteeken is, vs. 5, 7. (4.) Die daar van versteeken is, niet, om dat dezelve gestuit, of om dat de daar toe geschikte plaats verwoest is, of om iets van dien aart; maar, om dat hy als een balling zwerft, en geen gelegenheid heeft, om ter plaatse te komen, daar dezelve geoefend wordt; als uit den geheelen inhoud blykt. (5.) 't Is een persoon, die zich egter niet ver van die plaatse bevindt, die zich ophoudt

aan de uiterste grenzen van Canaän over den Jordaan, vs. 7. (6.) 't Is iemand die, onder het oordeel des Allerhoogsten gelegen, met de bitterste droefheid over zynen staat is aangedaan, vs. 6. enz. (7.) En eindelyk wel zodanig een, die zich in zyne ballingschap bevindt, uit hoofde van binnelandsche onlusten, gelyk men uit zyne klagten vs. 8. eenigzins kan afleiden.

Alle deze kenmerken wyzen ons als met de hand op Koning *David*; aan wien ook dit Lied in 't Alexandrynsche Handschrift wordt toegeeigend; en men kan, dit erkennende, gereedlyk nagaan, tot welk tydstip deze Psalm te brengen zy; te weeten tot die dagen toen hy, niet voor *Saul*, maar voor *Absolom* vlugtte. Dit blykt te klaarder, als men in aanmerking neemt, dat *David* hier in 't derde en vierde vers (*) gewag maakt van eene vroegere ballingschap, het welk op zyn omzwerven onder *Saul* slaat; dat hy vs. 5. zich zyn gelukkigen en luisterryken staat herinnert; dat hy vs. 7. zyne verblyfplaats bepaalt in *'t lant der Jordane*, daar hy zich bevond in zyne laatste vlugt, maar niet in zyne eerste omzwerven, toen hy zich meerendeels in 't land der Philistynen onthield; waar by nog komt, dat de laatst genoemde kenmerken van den Persoon niet op *David* slaan in de eerste, maar wel in de laatste omstandigheden.

Men heeft hier derhalve op goeden grond te denken, om die dagen, toen *David*, voor *Absolom* gevlugt, zich onthield over de Jordaan, in de nabuurschap van *Mahanaim*; toen hy, naa den dood van *Achitophel*, op zyne herstelling hoopte. In die tydsomstandigheden, 2 Sam. XVII. en XVIII. aangetekend, dichtte *David* eigenaartig dit Lied, zo om zich zelven in de hoop van redding op te beuren, als om den Godvrugtigen in 't vervolg een voorbeeld en voorschrift te geeven, waar van ze zich in soortgelyke omstandigheden, ter hunner opwekkinge, konden bedienen; midsgaders om het character van een Godvrugtigen te schetsen, die haakt na 't handhaaven van den openbaaren Godsdienst, die in nood op God vertrouwt, des Heeren hulp met lydzaamheid in den gebede verwagt, enz.

De hier aan volgende XLIII. Psalm heeft men, naar uitwyzen

(*) Men heeft hier, volgens onzen Hoog-Leeraar in agt te neemen, dat men deze verzen aldus heeft te vertaalen. *Myne ziele heeft gedorst na Godt, na den levendigen Godt;* [seggende] *wanneer sal ick ingaen, ende voor Godts aengesichte verschynen? Myne tranen zyn my tot spyse geweest dagh ende nacht; om dat sy den gantschen dagh tot my seyden, Waer is uwe Godt?*

zen van den geheelen inhoud, aan te merken, niet zo zeer een Lied op zich zelve, als wel een aanhangzel van 't voorgaande Dichtstuk te zyn: en als men dit aanhangzel aandagtig beschouwt, wordt men wel dra kenmerken gewaar, die ons tot veel later dagen brengen. Hier komt ons (1.) een Godvrugtige voor, die haakt na 't bywoonen van den openbaaren Godsdienst te Jeruzalem, op *den heiligen berg*, *in Godts wooningen voor Godts altaar*, vs. 3, 4. (2.) Die te doen heeft met menschen welken den God van Israël niet erkennen; (3.) en door wier onderdrukkingen hem de gelegenheid tot het waarneemen van den openbaaren Godsdienst benomen is, vs. 2—4. (4.) Hy klaagt niet over 't verwoesten van Stad en Tempel, maar over onderdrukkingen, die den vryen toegang daar toe beletten. (5.) Hy geeft tevens te kennen dat deze toestand van zaaken *in komt*, als eene straf van God, als hadde hy zyn Volk verworpen. (6.) Eindelyk, daar wordt, vs. 1, ten klaarste aangeduid, dat dit alles veroorzaakt wordt, door een Heidensch Volk onder een voornaam Opperhoofd.

Deeze kenmerken kan men niet betrekken, tot de tyden van David, of die der laatere Jooden voor, en zelfs niet kort naa de Babylonische gevangenis, waar in het vierde gemelde kenmerk geen plaats heeft. Maar men ziet alle deze kenmerken zeer duidelyk t'zamenloopen, als men het oog vestigt, op de tyden der Maccabeen, onder de verdrukking van *Antiochus Epiphanes*. Dit geeft eene gereede aanleiding om te denken, dat *Judas de Maccabeer*, of een ander Godvrugtige van dien tyd, den voorgaanden Psalm gebruikt heeft ter onderwyzinge en vertroostinge van zyne tydgenooten, in hunne drukkende omstandigheden; met byvoeginge van een aanhangzel, naar hunnen tegenwoordigen staat geschikt. Hier aan beantwoordt dit gedeelte volkomen, als behelzende een ernstig gebed van een Godvrugtigen tot God, om bevryding van de onderdrukkingen van een geweldigen vyand, op dat men den openbaaren Godsdienst weder vrylyk mogte handhaaven; dat besloten wordt met eene opwekkende vermaaning, om op God te vertrouwen, en op zyne redding te hoopen; 't welk, als in een aanhangzel van 't voorgaande Lied, op dezelfde wyze voorgesteld wordt, als 't daar in reeds ten tweedenmaale herhaald was.

Dit denkbeeld kan te minder vreemd voorkomen, als men nagaat, dat men, naar 't oordeel veeler Geleerden, meer voorbeelden ontmoet van eene niet wel geschikte verdeeling der Psalmen; en van eenige daar aan gehegte byvoegzelen van laateren dage. Men zie ook deswegens in 't voorgaande, met opzigt tot het eerste, Ps. I en II, IX en X, XVI en XVII,

XXXII en XXXIII, en met betrekkinge tot het laatſte, Ps. XXV. 22, en XXXIV. 23. Men ſtoote zich hier ook geenszins aan de gedagten, dat iemand in de dagen der Maccabeen de hand gehad zou hebben, in 't opſtellen van, of 't maaken van een aanhangzel aan, één dezer Liederen; want behalve dat zulks, gelyk voorheen reeds aangemerkt is, meermaals waarſchynlyk plaats gehad heeft (*), zo heeft men grond om met den beroemden *Vitringa* te ſtellen, dat het in de dagen der Maccabeen niet ontbrooken hebbe aan dichtkundige en heldhaftige inblaazingen des Geestes, ſchoon 'er geen gewoone Propheeten in dien tyd gevonden wierden (†).

Op dezen grondſlag mag men ook denken, dat de volgende XLIV Pſalm in die dagen opgeſteld, en tot dien tyd betrekkelyk is, waar toe alle de daar in voorkomende kenmerken ten duidelykſte aanleiding geeven. Hier toch komen ons voor, (1.) Israëliten, die in 't land Canaän woonen, en God looven van wegen de weldaaden hunnen Vaderen eertyds beweezen, vs. 2—4. (2.) Oprechte Israëliten, die, vervreemd van Afgodery, den waaren God alleen dienen, hem ſtandvastig aanhangen, en geheel op hem vertrouwen, vs. 5, 6, 18, 19, 21, 22. (3.) Zodanige die om dezen hunnen Godsdienst jammerlyk verdrukt worden, vs. 18, 23; (4.) met eene verdrukkinge, die hen niet alleen bloot ſtelt voor beſchimping, maar waar door ze ook verdreeven, ja als ſchaapen geſlacht worden, vs. 10 enz. (5.) Dezen ſpreeken hier als zulken, die voorheen, door Gods hulp, moedig en gelukkig tegen hunne vyanden geſtreeden, en hoop geſchept hadden op eene volkomene verlosſing, vs. 5—9 (§); (6.) maar die nu, op nieuw in de grootſte rampen geſtort, eerlang verdelgd ſtonden te worden, zo God niet ſpoedig ter hulpe kwame.

Alle deze kenmerken loopen ten klaarſte t'zamen in den tyd der Maccabeen, toen 't Joodſche Volk, door *Antiochus Epiphanes* onderdrukt werd; en ze leiden ons wel byzonder tot die dagen, toen *Judas de Maccabeer* in den ſtryd geſneuveld was; naa wiens dood des Volks rampen op nieuw toenamen, en zy zich eerlang tot het uiterſte gebragt zagen, naar uitwyzen

(*) Zie *Vaderl. Letter Oef. IIIde D. bl.* 464.

(†) Vitringa *Obſerv. Sacr. L. VI.*

(§) Deze verzen behelzen, naar 's Hoog-Leeraars inzien, eene betuiging van hun vertrouwen in hunne voorige gelukkige omſtandigheden: waarom hy ook vs. 5. vertaalt, *gebiedende de verloſſinge Jacobs*, en vs. 8. *Want gy hebt ons verlost van onſe wederpartyders, en hebt onſe haters beſchaemt gemaeckt.*

zen van 1 Macc. IX. Overeenkomstig met dit tydstip spreeken ze hier van eene verdrukking, die reeds lang geduurd had, vs. 16,23,24; waar in ze overvloedige bewyzen van hunne standvastigheid in den Godsdienst gegeeven hadden, vs. 18: van een tyd, waar in ze gehoopt hadden verlost te zullen zyn, vs. 6-8; en van hunne tegenwoordige ongelukkiger omstandigheden, vs. 10. enz. welk alles zo volkomen beantwoordt aan den staat der Jooden, op 't sneuvelen van *Judas den Maccabeer*, dat men op niets eigenaartiger in dezen konne denken.

In deze omstandigheden stort hier het Joodsche Volk, of wel de Godvrugtigen onder hen, in de dankbaare erkentenis van Gods vroegere weldaaden, in de betuiging van hun vertrouwen op hem, de bitterste klagten uit over den ongelukkigen staat, waar in zy zich bevinden, met een ernstig gebed ter hunner reddinge. En dit Lied kan tot den openbaaren Godsdienst geschikt zyn, zo ter gedagtenisse dier rampspoedige dagen, als ter onderwyzinge en vertroostinge van Gods Volk in laatere tyden, wanneer ze zich in dergelyke omstandigheden mogten bevinden: van waar ook Apostel Paulus, Rom. VIII. 36, schoon dit Lied geen lotgevallen van de Kerk des Nieuwen Testamentes voorspelle, de woorden van 't 23 vers, zeer wel kon gebruiken, met opzigt tot den toestand der Christenen in die dagen; nademaal dezelve van dien aart was, dat ze deze woorden der Maccabeen met regt ook de hunnen mogten maaken.

Dus zyn deze drie opgemelde Psalmen, naar 't oordeel van den oplettenden *Venema*, te bepaalen tot die tyden en omstandigheden waar in ze opgesteld zyn; en men heeft geen grond om in derzelver uitleggingen te zien op eene voorspelling van toekomstige zaaken onder de dagen des Nieuwen Testamentes. Maar geheel anders is 't, naar zyn inzien, gesteld met den XLV *Psalm*, waar op ons nu voorts het oog te vestigen staat.

Dit uitneemende Lied behelst de lofryke melding van een Vorst, wiens voortreffelykheid en heerlykheid, zo ten opzichte van zyn Persoon, als ten aanzien van zyn Ryk, in 't breede beschreeven wordt. Dat dit het hoofdoogmerk van dezen Psalm is straalt door uit deszelfs geheelen inhoud, en wordt door den Opsteller in den aanvang en 't slot duidelyk genoeg te kennen gegeeven. De meeste Uitleggers beschouwen 't als eene soort van Huwelyks-zang, doch met meer regt zou men 't den naam van een Lofdicht mogen geeven. De rede hier van is uit den algemeenen inhoud te bemerken. Daar benevens (1.) zo verklaart de Dichter zelf vs. 2, 18, dat hy voor heeft den roem des Konings te vermelden, maar hy maakt geen het min-

minste gewag van eene Bruid of Bruiloft. (2.) Ja, 't is zo ver van daar, dat hy in tegendeel spreekt van des Konings Gemaalin en deszelfs Bywyven, vs. 10; (3.) den Koning beschryft, als iemand die een huisgezin, die eene dogter en zoonen heeft, vs. 14—17. Men is veel al genegen om in de verklaaring van vs. 14—17 te denken, op het leiden der Bruid na 't huis van den Koning; maar, als men nagaat dat hier niet van de Bruid, maar van des Konings dogter gesproken wordt; en dat des Konings Gemalin vs. 10. reeds beschreeven was als staande aan deszelfs rechte hand; zo bezeft men gereedlyk dat men hier veel eer heeft te denken op het plegtige inleiden van des Konings dochter met haare Staatjuffrouwen in 't Paleis des Konings, om zich in 's Vorsten tegenwoordigheid en 't genot zyner weldaaden te vermaaken. En wat het opschrift van 't Lied betreft, de benaaming שיר ידידות wordt zeer gevoegelyk overgezet door *een Lied der aangenaamheden*, dat is, een zeer aangenaam Lied, het welk eene zeer aangenaame stof ten onderwerpe heeft, mogelyk wordt 'er ook wel mede gezinspeeld op den naam van ידידיה *den beminden des HEEREN*, dien God door den Propheet aan Salomo gegeeven had, 2 Sam. XII. 25.

De Vorst, die 't onderwerp van dit Zangstuk is, wordt door zeer luisterryke kenmerken afgemaald. (1.) Het is een Persoon, die by uitneemendheid den naam van *Koning* draagt. (2.) Hy is voortreflyk boven alle menschen, en wordt uitdrukkelyk *God* genaamd, vs. 3, 7, 8. (3.) Hy is van God onmiddellyk gezalfd, en by uitstek gezegend, vs. 3, 8. (4.) Hy bezit uitneemende deugden, midsgaders voortreffelyke gaven, en is daarom van God tot Koning aangesteld, en overvloedig gezegend, vs. 3—8. (5.) Deze Vorst is een Leermeester, Redenaar en Regter, wiens leeringen, voorstellingen en vonnissen van de zekerste waarheid en zuiverste regtvaardigheid zyn; waar aan zich allen, zelfs zyne vyanden, moeten onderwerpen, vs. 4—6 (*). (6). De regeering van dezen Vorst is regtmaatig en vreedzaam, (7.) en zal eeuwig duuren, vs. 7. (8.) On-

(*) De Uitleggers denken hier gemeenlyk op een *onverwinnelyken Krygsheld*; doch onze Hoog-Leeraar is van gedagte, dat men hier moet denken op een overwinnen door kragt van overtuiging; ook vertaalt hy vs. 5 en 6, dat verkeerdlyk gesplitst is, in dezen zin. *Handel in deze uwe heerlickheyt voorspoedighlick, rydt op het woort der waarheyt, ende antwoordt met kracht en rechtmatigheyt: ende laet uwe rechterhant uwe scherpe pylen vreeslick werpen, in het herte van des Koninghs vyanden, zo dat de volcken onder u vallen.*

Onder hem is rykdom, luister en vermaak tot den hoogsten trap, vs. 8,9. (9.) Het Koninglyke geslacht van dezen Vorst is kostlyk vercierd, in 't genot van alle vermaak in 's Konings tegenwoordigheid gesteld, en vindt zich over de geheele aarde met magt en aanzien bedeeld. vs. 14—17. (10.) Dogters van Koningen verkeeren aan 't Hof, in kostlyke gewaaden, en des Konings Gemaalin is eene buitenlandsche. vs. 10—12. (11.) De roem van dezen Vorst eindelyk zal zich verbreiden onder alle Volken, vs. 18, wel byzonder zullen die van Tyrus hem eeren, en met geschenken begiftigen.

Op eene aandagtige beschouwing dezer kenmerken kan men niet wel twyfelen, of de Dichter van dit Lied heeft gestadig het oog op Koning *Salomo*, en men heeft derhalve te denken, dat het onder zyne regeering is opgesteld. Waarschynlyk is 't opgesteld, naa de tweede verschyning des HEEREN aan *Salomo*, doch voor de komst der Koninginne van *Scheba*. Was 't naa dit plegtige bezoek geschiedt, waarschynlyk zou men 'er eenige zinspeeling op vinden; doch niets van dien aart komt in dit Zangstuk voor. Dat men 't egter niet tot het begin zyner Regeeringe, maar tot den bovengemelden laater tyd moet brengen, is uit het volgende af te neemen. (1.) Hy had reeds blyken van zyne voortreffelykheid gegeeven, vs. 3, 8. (2.) Daar wordt vs. 7. duidelyk geoogd op Gods belofte van een eeuwigduurend Ryk, 1 Kon. IX. (3.) De Vorst had diestyds reeds eene buitenlandsche Gemaalin, bywyven, en nakomelingen. vs. 10—17. —— Wat nu aangaat bepaaldlyk de gelegenheid by welke, dezelve is niet zeker aan te duiden. Het Lied kan, volgens 't voorgaande, niet gedicht zyn op den aanvang zyner Regeeringe, noch op den dag van zyn Huwelyk; maar men zou misschien met eenigen grond hier mogen denken, of 't ook t'zamengesteld ware by gelegenheid van 't vieren van 's Vorsten geboorte-dag; op hoedanigen tyd men meermaals gewoon was pragtige maaltyden te houden, en des Konings dogters byzonder ten Hove ten spel en dans te leiden; waar toe ons in vs. 14—16 eenig denkbeeld aan de hand schynt gegeeven te worden.

Dus gezien hebbende wat het hoofdoogmerk van dit Lied is, hoedanig een Vorst daar in beschreeven wordt, wanneer, en by welke gelegenheid, onder de regeering van Koning *Salomo*, de Dichter het zelve opgesteld heeft; zo komt vervolgens in aanmerking. 1. Of men dit Lied regelrecht op den *Messias* of op *Salomo* heeft over te brengen? 2. Zo 't

eerste, of men hier dan alleen 't oog heeft te vestigen op den *Messias*, zonder in de verklaaring agt te geeven op *Salomo*. En eindelyk, zo neen, welke betrekking deze Psalm, indien hy regelrecht op den *Messias* slaat dan heeft tot *Salomo*? De oordeelkundige *Venema* beantwoordt deze vraagen zeer onderscheiden, en doet ten klaarste zien, dat 'er verscheidene byzonderheden in dit Lied voorkomen, welken duidelyk toonen, dat men 't zelve regelrecht tot den *Messias* heeft te brengen: doch dat 'er ook tevens etlyke kenmerken in gevonden worden, die ons, overeenkomstig met de gelegenheid by welke het zelve opgesteld is, het oog op *Salomo* doen vestigen. In gevolge hier van heeft deeze Psalm, schoon hy regelrecht op den *Messias* slaa, zyns oordeels, ook betrekking tot *Salomo*; (1.) in zo verre als de *Messias* en deszelfs Ryk hier beschreeven wordt met eene doorgaande zinspeelinge op *Salomo*, met spreekwyzen van dien tyd en omstandigheden ontleend. (2.) *Salomo* is hier in een uitneemend voorbeeld van den *Messias* geweest; dus heeft (3.) alles op eene schaduwagtige wyze en in een flauwer zin plaats in *Salomo*, en gevolglyk (4.) wordt *Salomo* en deszelfs Ryksbestier in dezen te gelyk gepreezen; ter eeuwiger gedagtenisse. Dus heeft men, in de verklaaring van dit Lied, den nadruk der woorden regelrecht op den *Messias* over te brengen, doch altoos in agt te neemen, dat 'er op *Salomo* en deszelfs omstandigheden gezinspeeld wordt.

De hier aan volgende XLVI Psalm is van een geheel anderen inhoud. Hier in komt ons voor eene roemrugtige verkondiging van Jerusalems inwoonderen, van hun vertrouwen op den HEER, raakende de bestendigheid van Jerusalem; dat, schoon door zyne vyanden op't uiterste benauwd, egter door Gods hulp spoedig gered zou worden. Ter ontdekkinge van 't tydstip, waar toe dit Zangstuk betrekkelyk is, heeft men slegts agt te geeven op de volgende onderscheidende kenmerken.

(1.) De Spreekers zyn hier Burgers van Jerusalem, en wel Godvrugtigen, naar uitwyzen van den algemeenen inhoud van dit Lied. (2.) Zy vertrouwen dat God die Stad zal beschermen, en uit haare benauwheid redden. vs. 5, 6. (3.) Het geheele Land is door den oorlog reeds verwoest, alleen deze Stad is nog overig. vs. 3, 4, 7. (4.) Deze Stad zelve is om zo te spreken op 't uiterste gebragt. vs. 6, 10. (5.) Zy egter zal behouden blyven. vs. 5, 6. (6.) Zy zal door God kragtdaadig verlost worden, met een volstrekten nederlaag der vyanden. vs. 6, 10, 11. (7.) Die verlossing is kort op han-

maaden, ja ze staat te geschieden met het aanbreeken van den volgenden morgenstond, vs. 6. (8.) Deze redding der Stad zal ten gevolge hebben een einde van den Oorlog in 't geheele Land, vs. 9, 10; (9.) en dit zal zo aanmerkelyk weezen, dat de Heidens daar door bewoogen zullen worden, om den God van Israël te verheerlyken, om zyne magt te erkennen. vs. 11.

Die eenige kundigheid heeft in de oude geschiedenissen des Joodschen Volks, en deze kenmerken met de minste oplettendheid nagaat, bemerkt terstond dat dit Lied betrekkelyk is tot de dagen van Koning *Hiskia*, toen Jerusalem, door *Sanherib* belegerd, en door God wonderdaadig verlost werd, volgens het aangetekende 2 Kon. XVIII en XIX. En dat men het te brengen heeft tot den tyd, niet naa, maar voor de redding, is daar uit blykbaar, dat 'er vs. 6 uitdrukkelyk gezegd wordt. *Godt salse helpen in 't aanbreken des morgenstonts*, vergelyk Jez. XVII. 14, XXXVII. 36, 2 Kon. XIX. 35, 't welk ons bepaaldlyk aanduidt den dag voor de verlossing: overeenkomstig waar mede ook de laatste woorden, tot deze aanstaande verlossing betreklyk zynde, in den toekomenden tyd te vertaalen zyn; *hy sal den boge verbreecken, ende de spiesse ontwee slaen; de wagenen met vyer verbranden.*

De Opsteller van dit Lied is wel met geene zekerheid te bepaalen; doch 'er is egter eenige grond, om te denken dat Propheet *Jezaïa* 't zelve gedicht heeft; nademaal 'er zo veel overeenkomst is tusschen de spreekwyzen, welken hier in voorkomen, en die, welken in de Godspraaken van den Propheet wegens dit geval gevonden worden. Men mag derhalve denken dat de Propheet dit Zangstuk te zamen gesteld heeft, by gelegenheid der hoonende aanspraake van *Rabsake*, die in zyne trotsheid den spot dreef met het vertrouwen des Joodschen Volks op den HEER; by welke gelegenheid hy Jerusalems verlossing voorspelde, Jez. XXXVII; met welke voorspelling dit Lied geheel eenstemmig is. Het is dus t'zamengesteld, 't zy dan door *Jezaïa* of iemand anders, met oogmerk om het Volk aan te moedigen in hun onwankelbaare vertrouwen op den Allerhoogsten; en veelligt wel bepaaldlyk met dat doelwit, op dat het door de inwooners van Jerusalem openlyk langs de straaten, en op de muuren der Stad gezongen zou worden, ook ten aanhooren van *Rabsake* en de zynen; op dat dit gezantschap, weder gekeerd zynde tot den Koning, den Asfyrischen Vorst den algemeenen inhoud daar van zoude mededeelen, en dus de gemoedsgestalte des Joodschen Volks in Jerusalem dien Vorst bekend maaken.

 De

De vyf-en-twintigste en twaalf volgende Psalmen, uit het Boek der Psalmen verklaardt, en naar tyds geleegenheid tot gebruik gebragt, door den wel Eerwaarden, zeer Geleerden en Godzaligen Heer JOHANNES PLEVIER, *in leeven Getrouwen en zeer Geachten Bedienaar des Godlyken Woords in de Hervormde Nederduitsche Gemeente te Middelburg. Te Middelburg by* P. Gillissen 1765. *behalven de Voorreden enz.* 867 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaerde *Plevier*, die door verscheiden Schriften, by zyn leven in 't licht gebracht, bekend staat voor een Man van Oordeel, en die alleszins aendringt op eene Gelovige Gehoorzaemheid, heeft zich ook onder anderen bevlytigt tot het ophelderen van een aenmerkelyk gedeelte van 't Boek der Psalmen. Het heeft hem mogen gebeuren twee Stukken deswegens af te geven, waar van 't eerste de *veertien eerste*, en 't twede de *tien daar aan volgende* behelst; met de uitgave van dit derde Stuk was zyn Eerwaerde bezig, toen het den Heere van dood en leven behaegde, hem van zynen post hier op Aerde te ontslaen. De verdere uitgave hier van is toen voorts behartigt door den Eerwaerden *Adrianus Bruistens*, die hem, zedert zyne zwakheid, in 't jaar 1754, in die Gemeente opgevolgd was. Deze heeft, gelyk hy in de Voorrede betuigt, zorg gedragen om het Handschrift van den Autheur stiptlyk te volgen; en onderrigt ons, dat men, zo men by aenhoudenheid 's Mans Schriften met toegenegenheid blyft ontvangen, mag verwachten, dat dit Werk vervolgd zal worden *tot den Negentigsten Psalm ingesloten*, tot hoe ver het door den Autheur uitgewrocht en afgeschreven is.

Wat de uitvoering van dit Werk betreft, het verdient ongetwyfeld eene plaets by 's Mans vroegere Schriften, als behelzende eene Verklaring der Psamen, met eenen aandrang ten tegenwoordigen gebruike, die stichtlyk is voorgestelt, en waer in 's Mans oordeelkunde blyft doorstralen. Zy die niet zeer zyn voor de zogenaemde *onderscheidene Leerwyze*, (welke factien heeft men al niet onder de Christenen!) aan welke onze Autheur, naer luid der Voorrede, toegedaen was, zullen mogelyk het Werk veel al wat langwylig vinden; doch ze zullen, het stichtlyke in 't oog houdende, dit gereedlyk in den Autheur verschonen. —— Om den Lezer eene proeve onder 't oog te brengen, hebben wy ons bepaelt tot het uitkiezen eener algemene stellinge, en 's

Mans

Mans verklaring van dezelve; in de kenze hier van heeft zich onze aendacht gevestigt op de woorden van den Psalm-dichter, Ps. XXV. 12. *Wie is de man die den HEERE vreest? Hy zal hem onderwysen in den wegh, [dien] hy sal hebben te verkiesen.* In 't verklaren dier stellinge gaet zyn Eerwaerde indezervoege voort.

„ A. Om nader te verklaeren, dat het *zagtmoedige God-„ vreezenden*, en die *allen* zyn, *die van* Jehovah *wys gemaakt „ worden tot zaligheid*, vraagt David ℣. 12 d. 1. *Wie is de „ man, die Jehovah vreest?*

„ B. Hy noemt.

„ C. eenen *ygelyken*, wie en van welk geslachte die „ zy, dog zoo, dat hy eene veel geachte voortreffelykheid „ in hem erkenne en aanwyze, זֶה הָאִישׁ, *dien man;* gelyk „ Ps. I. 1.

„ CC. En hem, dien hy als een regt geschikt on-„ derwerp tot het ontfangen van Gods zaligmaakend on-„ derwys beschryft, noemt hy eenen man, *die Jehovah „ vreest*, die, in erkentenisse van de Godlyke heerlykheid „ van dien eenigen waaren en waaragtigen God, voor Hem „ een nedrig ontzag en een heilige eerbied heeft en hier „ door bewoogen word, om wel acht te geeven op al, wat „ Hy van zig zelven en den weg der zaligheid openbaart en „ daar omtrent, met aandrang door beloften en bedreigin-„ gen, gebied, dat wenscht en zoekt te verstaan en te be-„ tragten in geduurige van alle ongeregtigheid wederhou-„ dende en tot geregtigheid opwekkende erkentenisse van „ Gods alweetenheid, heiligheid, regtvaardigheid, goed-„ heid, waarheid, en algenoegzaamheid tot vervulling zoo „ wel van zyne bedreigingen als van zyne beloften. Ik ver-„ klaare dit niet nader. Alleen zegge ik, dat deeze *Gods „ vreeze* elken mensche, als Gods redelyk schepsel, veel „ meer als een in zig zelven zondig en voor Hem verdoe-„ melyk schepsel, betaame, en dat des *Heeren heiligheid*, „ of, liefde tot verheerlyking van zyn' naam wille, dat al-„ le zulken, en die byzonder, in welker zaligmaakinge „ Hy zig, naar zyn verbonds woord, wil verheerlyken, „ Hem, volgens het zelve, *met vreeze dienen* in *geloove* en „ *liefde*, en zig in *hope* en aanvanklyke ondervindinge van „ zyn heil *met beevinge verheugen*; gelyk ik over Ps. II. 11, „ 12, vertoond hebbe. En hier doe ik daar by dat zig in „ deeze *vreeze des Heeren*, die zagtmoedigheid voor God „ vertoone, welke, volgens ℣. 9, in allen moet gevonden „ worden, *die de Heer zal leiden in het regt, en welken Hy zy-„ nen weg zal leeren.* „ BB.

„ BB. Vraagt nu David, *wie die man zy die Jehovah vreest?* Hy doet dit *niet* om te verklaaren, dat 'er onder de menschen *niemand* was, gelyk zulke vraagen wel (*a*) geschieden tot *ontkenning*; want ware niemand een *Godvreezende*, hoe zou God den *Godvreezenden* konnen onderwyzen? En schoon zulker getal klein zy, om welk aan te wyzen men ook wel (*b*) vraagt *wie*? kan men nogtans niet denken dat David daar op gezien hebbe; dewyl uit den saamenhang blykt, dat hy hier alleen de hoedanigheid van des Heeren leerlingen beschreeven hebbe. Hy zegt dan, vraagswyze, *wie is de man; die Jehovah vreest*, om te kennen te geeven, dat het vervolgens gemelde voorregt zoo algemeen eigen zy aan alle de waare Godvreezenden, dat 'er niemand, van welk geslachte, staat en jaaren ook, zy, die het moete missen. In denzelfden zin is gevraagd, Job. XII. 9; *Wie weet niet uit allen deezen, dat des Heeren hand dit doe?*

„ AA. Het groot voorregt nu van elk *Godvreezenden* was, dat hy van *Jehovah* zou worden wys gemaakt tot zaligheid.

„ B. Dat *Jehovah* hem hier toe een leerzaam onderrigt zou geeven had David reets gezegd, ℣ 8, 9, en hy geeft hier van nadere verzekering, als hy van elken *Godvreezenden* hier zegt; *Hy zal hem onderwyzen in den weg [dien] hy zal hebben te verkiezen.*

„ C. Door

„ D. *den weg* verstond hy wederom, den aan elken *Godvreezenden* in zyn verbonds woord voorgestelden weg ter zaligheid in 't genot van Gods verbonds zegeningen, welke zyne *verbondswet* is, welker opvolging in *geloove* en *liefde* met *hope* op eene zalige uitkomst elken Godvreezenden tot het genot van dezelve heenen leid en daar in brengt.

„ DD. Beschryft hy *dien weg*, als eenen *weg*, *welken* (want dit betrekkelyk woord tot denzelven is hier, gelyk elders, uitgelaaten) *elk Godvreezende zal verkiezen*; hy geeft te kennen, dat zoo *één* denzelven, als den eenigen waaren en regten weg ter zaligheid, kennende, daar toe, door *des Heeren* in zyn harte gewrogte *vreeze*, geleid zy en zal werden, by aanhoudendheid,

„ om,

„ (*a*) Vergel. Ps. IV. 7, VI. 6, LXXXIX. 49, CXXX. 3, „ Spr. XX. 9, Jez. XL. 12—14. (*b*) Zie Spr. XX. 6, XXXI. „ 10, Jez. XLII. 23, LIII. 1.

„ om, met afkeuringe van alle kwaade en valsche wegen, „ die tot het verderf leiden, van zyn eigen arglistig harte „ bedagt en van verleideren voorgesteldt, de werkzaamheden van zyn harte, en alle zyne woorden en daaden, die „ dezelve verklaaren, naar denzelven schikken zal, om dat „ voorgesteld heerlyk einde te bereiken: want het kan niet „ anders zyn, of een mensch, *die God regt vreest*, acht zig „ ook, in ontzag voor Hem, verpligt om zyn woord te „ hooren en te doen, en hy word door het zelve geleid, „ om deeze noodige en voor hem heilzaame *verkiezing* te „ doen, welke een Godvreezende beleed, Ps. CXIX. 30, „ 173, met Jozua, Joz. XXIV. 15. Door anderen des *Heeren vreeze te leeren*, leerde David hen ook deeze keus te „ maaken en op te volgen, Ps. XXXIV. 12—15. Salomo „ bevestigde dit, als hy schreef, Spr. VIII. 13; *de vreeze* „ *des Heeren is te haaten het kwaad.* En Job, als hy verzeekerde; Hoofdst. XXVIII. 28; *De vreeze des Heeren is* „ *wysheid, en van het kwaade te wyken is verstand.* Een *wys* „ man stelt zig in alle zyne werkzaamheid een hem betaamend en goed einde voor, en 't regte is de verheerlyking „ van God, uit en door wien hy is, en zyne zaligheid in „ het genot van Gods liefde en algenoegzaamheid tot dezelve, en hy bedenkt, of, neemt, op eens anderens aanwyzing, na noodige beproeving en erkentenis, greetig „ aan, hy *verkiest* en gebruikt zulken weg en middel, door „ welk hy dat einde zekerst kan bereiken, welke weg tot „ dat hoogst, heerlykst en heilzaamst einde geene andere „ is dan des Heeren geopenbaarde heilweg in zyn getrouw „ en aanneemswaardig verbondswoord, tot *verkiezing* en „ opvolging van welken de schuldige en van God in 't harte gewrogte eerbied voor God en zyne heerlykheid, in „ dat woord geopenbaard, hem van zelfs leid; waarom „ dan deeze *verkiezing* ook zyn *pligt* is, tot betragting van „ welken men door uitdrukkingen in den *toekoomenden tyd* „ ook wel word opgewekt. Verg. Gen. XX. 9, Exod. „ XX. 13, 17, Mal. I. 6, II. 7 enz. En in dezen zin hebben *onze Overzetters* deeze uitdrukking hier ook genomen, dezelve vertaalende door *zal hebben te Verkiezen.*

„ BB. Daarom kan het ook niet anders zyn, of „ *Jehovah zal* ook elken *Godvreezenden man*, in *dien weg*, „ welken die *verkiezen zal* in *Gods vreeze*, wel *onderwyzen*; „ dat hier zegt, dat de Heer door zyn woord en den *Geest*, „ als een *Geest der kennisse en der vreeze des Heeren*, hem „ in de regte kennisse en erkentenisse van denzelven,

„ als

„ als den eenigen, goeden, welbehaagelyken en volmaak-
„ ten leevensweg, meer volmaaken en bevestigen en hem
„ hier door, by aanhoudendheid, leeren zal naar denzel-
„ ven te wandelen tot het einde toe: want hier toe be-
„ werkt hy der menschen harte tot zyne *vreeze*, en, deeze
„ in hunne harten werkende, begint Hy in dezelve dit *on-*
„ *derwys*, dat Hy, om zyn oogmerk te bereiken in zulker
„ zaligmaakinge tot verheerlyking van zynen naam, niet
„ nalaaten kan en zal te achtervolgen, gelyk in 't gemeen,
„ zo ook in alle byzondere gevallen en omstandigheden, in
„ welke een Godvreezende, geduurende zyn loop en lee-
„ ven op de aarde, koomt; want *God* kan en *zal zyn werk*
„ *niet laaten vaaren, maar dat voleindigen.* Ps. CXXXVIII.
„ 8. Daarom zegt Hy ook tot *yderen heiligen: Ik zal u*
„ onderwyzen *en u* leeren van den weg, *dien gy gaan*
„ *zult. Ik zal u raad geeven, myn oog zal op u zyn.* Ps.
„ XXXII. 8.

Ruths, *in onderscheiding van* Orpa 's *Moabitischen te rug-gang, merkwaardig geuitte en plegtig gestaafde Keur en Keus, ter optogt met* Naomi, *na Canaän: in drie Leerredenen over Ruth* I. 14 — 17. *Opengelegt door* JOHANNES BOSKOOP; *Bedienaar des Heiligen Euangeliums te Amsterdam. Te Amsterdam by* Nicolaas Byl 1765: *behalve de Opdragt* 195 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaarde *Boskoop* heeft hier dit onderwerp geleerdlyk breedvoerig ontvouwd, en stichtlyk ter betrachtinge aengedrongen. Mogelyk zouden deze Leerredenen voor zommigen niet minder gevallig geweest zyn, zo zyn Eerwaerde wat spaerzamer met zyne groote *lecture* geweest was; de beknoptheid wat meerder in agt genomen, en zynen styl beschaefder en vloeibaerder gemaekt had: doch de smaeken der Lezeren zyn ten dezen opzichte zeer onderscheiden; en men vindt 'er nog al veelen, die gaerne Leerredenen lezen, welken in dien smaek opgestelt zyn; hoedanig eene soort van menschen dit Stukje ongetwyfeld met genoegen zal doorbladeren.

De

De twee Sacramenten des Nieuwen Verbonds, de Doop en het Avondmaal, benevens de leere van Gods eeuwig Raadsbesluit en den Afval der Heiligen, voorgesteld, verklaard en verdeedigd in vier voortreffelyke Leerredenen, door JOHAN ERNST SCHUBERT. *Hoog-Leeraar in de Heil. Godgeleertheid op de Hooge School van Helmstad. Uit het Hoogduitsch vertaald. Door* GEORGE MICHAEL NEBE. *Te Amsterdam, by* P. Spriet en Zoon, 1765. *Behalve het Voorbericht* 196 *bladz. in groot octavo.*

DE Hoog-Leeraer *Schubert* behandelt, in deze Leerredenen, die zo zeer betwiste onderwerpen, volgens zyne Theologische gronden, op eene geregelde en gematigde wyze, met oordeel en bezadigheid; zo dat ze van wederzyden met genoegen gelezen konnen worden. Ze zien, volgens het geen in de Voorreden gemeld word, het licht, niet om den twist te vernieuwen, waer in de Uitgever geen nuttigheid ziet, maer wel byzonder om eenige overhaestige oordeelen tegen de leer van *Luther* tegen te gaen; die hem voorgekomen zyn nu weder meer dan gewoon plaets te hebben. Hy is niet vreemd van te denken, dat de uitgave der *Belydenisse van den Heer C. A. Heumann* (*), hoe nietig ook te achten, daer toe op nieuw aenleiding gegeven heeft; en pryst, ter afwendinge hier van, het lezen dezer Leerredenen aen.

(*) Zie deswegens *Vaderl. Letter-Oef. V. D.* bl. 191—193.

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen, VIII Deel.

Tweede Berigt.

G*Eneezing van de gebrooken Pees van de Regte Spier der Dye. Door* F. WYNANTS, Heelmeester in 's Hage.

Een Man van ruim vyftig jaaren, was onder het afgaan van de trappen, in zyn huis, de linker voet afgegleeden, terwyl de hiel van zyn regter schoen, in het afglyden, aan eenen trap haakte. Bevreesd zynde, voor over te zullen vallen, hadt hy zyn lichaam, zeer schielyk achter over gebogen; en op dien tyd, aanstonds een hevige pyn gevoeld: zo dat hy door anderen moest worden van de trappen geholpen, en zich verbeeldde, dat zyn been gebroken ware.

By

By het onderzoek vondt de Schryver, dat de *Patient* geen de minste kracht of vermogen hadt tot de uitstrekking van zyn been. En wanneer Ik, zegt de Heer *Wynants*, het zelve opligtte en uitstrekte, werdt het, door zyn eige zwaarte wederom gebogen en viel neer. Aan de Kniefchyf werdt niets bemerkt, alleen was dezelve losser dan natuurlyk. Maar het bleek onzen Heelmeester, en ook *Doctor* VELSE, eenige dagen hier na, dat de Pees van de regte Spier der Dye, over dwars gebroken ware, ruim twee vingeren breedte boven de inplanting op de kniefchyf. En door de inkrimping van den buik deezer Spier, was het bovenste gedeelte van de gebroke Pees zodanig opgetrokken, dat 'er eene holligheid door wierdt geformeerd, waar in twee vingeren konden gelegd worden; en men kon de beide einden van de Pees, door de ongeschonde huid zeer gemaklyk voelen.

„ De Patient te bed gebragt zynde", zegt de Schryver, „ bezorgde Ik, dat het been uitgestrekt gehouden wierdt; „ toen bragt Ik de *Patella*, zo veel mooglyk was, naar boven, en ondersteunde dezelve door een *circulaire* zwagteling, aan haaren onderkant. Vervolgens bereidde Ik twee „ *Compressen*, die de lengte hadden van zes, en de breedte „ van drie duimen; een aan de binnenzyde, en een aan de „ buitenzyde van de Dye, bezyden de Breuk, bevestigende „ dezelven door een tamelyk vaste zwagteling. Hier na bereidde Ik nog een andere zwagteling aan de Dye, zo „ hoog, dat Ik daar door, zo veel mooglyk was, de regte „ Spier naar beneden drukte. En eindelyk plaatste Ik het „ been in eene Been-lade, en hieldt het zelve in deeze legging, ruim zes weeken. 't Verband, ondertusschen van „ tyd tot tyd los maakende, bevond Ik, dat zich eene stoffe „ aan de gebrooken einden van de Pees formeerde; die in „ het begin zagt, doch vervolgens harder werdt, en vyftig „ dagen na de bekomen Breuk, zo hard en saamgelopen „ was, dat het één lichaam uitmaakte".

De Lyder kon nu op het been staan, leerde, langzaamerhand, met een kruk gaan; binnen zes maanden na de bekomen Breuk, kon hy, zonder kruk of stok wandelen, zynde van zyne Pees-breuk volkomelyk hersteld.

Nut der Olie van Jodenlym, in verouderde Verzweeringen der Ingewanden. Door M. HOFKENS *de* COURCELLES.

Dit Middel wordt van den Schryver zeer hoog opgegeeven. „ Een verouderde Verzweering", zegt Hy, „ van een „ voornaam Ingewand te herstellen, is een zaak van 't uiterste gewigt. De gemeene kunstoefening staat meest

„ stil,

„ stil, en men slaagt weinig in zyn voornemen. Een middel „ voldoet aan myne Proefneemingen, in alle Gesteldheden, „ in alle Persoonen, zo veel Ik beproefd heb". Zie hier wat het is, en hoe het zelve verkreegen kan worden. 't Bestaat alleen in de Olie gestookt van de *Asphaltos* of Jodenlym, welke op deeze wyze gemaakt wordt. Neemt *Asphalt* of *gemeene Jodenlym* een Pond, *afgeknapt Zeezout*, *Sal decrepitatum* een half Pond; *zuiver Zant*, *Aren. pur.* anderhalve Pond. Doet het in een Kromhals, en disteleert het met sterk vuur. Eerst komt 'er eenig water over; breekt het *Recipient* af, en werpt het water weg, of laat het zelve by de Olie, welke hier van, naderhand, door een wolletje of tregter afgehaald kan worden. Dan volgt een zwarte Olie, welke de eigenlyke is, welke de Schryver gebruikt. Men moet vervolgen dezelve over te jaagen, zo langze zwart of donker bruin blyft.

„ 't Gebruik van deeze Olie is, 's morgens op een ledige „ maag, tien of veertien druppen, en 's avonds naar bed „ gaande, weder dezelfde hoeveelheid. Ik heb de kwantiteit „ van veertien druppen, viermaal daags, op de Medische „ uuren ingegeeven, zonder dat dezelve eenige benaauwd„ heid of te sterke aandoening gaven. Misschien kan men „ eens zo veel gebruiken. De *Dosis* kan veranderd worden „ naar de jaaren, krachten, aart en langduurigheid van 't „ ongemak. Men kan dezelve best, op Suiker gedrupt, in„ neemen".

Voorts geeft de Heer COURCELLES eenige geneezingen op, welken door middel van deeze Olie zyn uitgewerkt, waar van men byna zou zeggen, *Miraculi adinstar!*

Aanmerkingen op het Getal der Dooden van Ao. 1759, 1760, 1761, 1762 en 1763. *in welke twee laatste jaaren de Kinderpokjes gegrasseerd hebben in 's Gravenhage. Door* TH. SCHWENCKE.

Het oogmerk van den geachten Hoogleeraar is, uit de lysten der dooden, welke Hy hier heeft gegeeven, te doen zien, dat het waar is, het gene Hy, sedert den jaare 1719 hadt waargenomen, te weeten, dat de Kinderpokjes om de vyf jaaren, wat vroeger of laater, onbepaald, *Epidemicq* grasseeren. Zo dat Hy, na die ondervinding voorzegd hadt, dat zy, in het jaar 1762 wederom en nu, uit hoofde van die zelfde ondervinding, in 1767 wederom zich *Epidemicq* zullen vertoonen. Van het jaar 1762 strekt de lyst der dooden, aan de Kinderpokjes gestorven, tot bewys.

Als de Kinderpokjes *Epidemicq* worden, merkt de Heer

SCHWENCKE aan, is derzelver begin als het einde. Zy beginnen allengsjes, verspreiden zich meer en meer door haare besmetting; koomen tot haaren hoogsten trap, dan verminderen zy en houden op, gelyk uit de bygevoegde lysten der dooden kan gezien worden.

Verbaal nopens een verstropte Navelbreuk, in eene Vrouw van 80 jaaren, door het Handwerk (de Operatie) *zeer gelukkig en voorspoedig geneezen. Door* G. TEN HAAF.

De Lyderes was een buitengemeen zwaarlyvig mensch, hadt de Navelbreuk reeds veele jaaren gedraagen, dan zonder, dan met eenig ongemak van ligte Kolykpyn, Walging, Benaauwdheid enz. welke zy door eene stoovende warmte, en den buik wat op te schorten, doorgaans hadt konnen doen bedaaren. Maar zy hadt, op zekeren tyd, het ongeluk, van door het klimmen op een stoel, en, wat boven haar vermogen, naar iet te reiken, dat de Breuk meer uitschoot, en harder werdt dan te voren. Zy werdt aanstonds een hevige pyn gewaar, in de diepte der Navel, welke zich, vervolgens, by vlaagen, door den ganschen buik, tot in de Maag uitbreidde, met benaauwdheid, walging en beletten afgang. Haar gewoone handelwys, tot verligting was vrugteloos. Klisteeringen, Stoovingen en Pappen op de Breuk gelegd, het inblaazen van den rook van Tabak, Aderlating, alles was te vergeefs. De toevallen bleeven duuren, en door braakingen begon zy nu drekstoffen over te geeven. De Lyderes werdt ten uiterste benaauwd; kreeg zwaare koorts en zwelling van den buik, zo dat men vreesde, dat de Breuk eer verstikken dan ingaan zoude.

Dit alles te samengevoegd, deedt denken om de *Operatie*, als het eenige welk overschoot, tot redding van het geval; en hoe hachelyk ook, in zulke hooge jaaren, men besloot 'er toe, na nog vooraf het gevoelen van den kundigen en zeer ervarenen DRINGBERG, over het geval te hebben ingenomen. De *Operatie* geschiedde en de geklemde Darm, niet verstorven, maar hevig ontsteken, glipte, op de eerste aanraaking, nu 'er ruimte genoeg was, onder het gerommel van winden, in den buik. Het Net, welk ook gezond, maar rondom in de Navel vastgegroeid was, liet men onaangeroerd zitten. Na de *Operatie* hielden aanstonds alle de toevallen op; en omtrent een half uur na dezelve, werdt de Lyderes door een zeer hevigen afgang als overrompeld, en bevondt zich hier na zeer wel; schoon ze naderhand nog koorts kreeg.

Dus werdt deeze hoogbejaarde Lyderes, van haar gewigtig

tig gebrek, zonder de minste schaduwe van wederuitzakkinge des Darms, of eenig ander nablyvend toeval, spoedig en volkomen geneezen; schoon zy dezelve, door ouderdom, en zeldzaame bloedvloeden afgemat, maar omtrent vier maanden overleefde.

De twee laatste Verhandelingen van dit eerste Stuk van een andere natuur zynde dan waar van wy tot dus verre gesproken hebben, zullen wy dezelven tot eene andere gelegenheid overlaaten; en hier laaten volgen eenige berigten uit het tweede Stuk, welken met onze voorgemelden eenige meerdere gemeenschap hebben.

Eerst komt ons hier voor: *Aanmerkingen van een stuk been eener Runder-Ribbe, na het twee en twintig maanden en agt dagen, in de Long gedraagen te hebben, door hoesten geloosd. Medegedeeld door* TH. SCHWENCKE.

Dit zonderling geval gebeurde in een man van agtendertig jaaren. Dees at op den 6 *Novemb.* 1761, *Soup* van Rundvleesch, waar in, onder anderen, doorgehakte Ribben gekookt waren. Hy voelde wel iet doorgaan en hoest verwekken, doch was onzeeker wat. Daar na door een aanhoudende prikkeling, gevoelde hy pyn in de linker zyde van de Borst, boven de Tepel, by poozen, zich tot het Schouderblad uitbreidende; met Koorts, Hoest en uitwerping van Fluimen. In het begin van den Zomer 1763, ook by den Heer SCHWENCKE, om raad koomende, was zyn hoest sterk, het uitwerpen van etter overvloedig, met een zeer kwaade lugt verzeld. Voor over bukkende, liep een egaale witte stoffe, tot een pond zwaarte, in korten tyd, uit de Strot. Na ryden of sterke beweging was 'er altoos vermeerdering van hoest, koorts en uitwerping; en ook na verhittende spyze of drank. Bekwaame middelen werden toegediend, met rust, tot dat, eenige dagen, voor den 20 van *September* 1763, de toevallen, met nog sterker ontlastingen van etterstoffen verzwaarden; doch voornamelyk, hem een hoest, tot byna stikkens toe verwekten: waar op hy een plat stukje been van een Runder-Ribbe kwyt raakte, ter grootte bykans van den nagel van eenes mans duim, twee linien dik, gekarteld scherp aan eene zyde; het welk oorzaak is geweest van steekingen, hoest, koorts, ontsteeking, en een groote geformeerde etterboezem; waar in zich de etterstoffe onthieldt, welke zich van boven moest ontlasten. De hoest, pyn en koorts verminderden; de eetlust, slaap en krachten namen toe: maar de grootheid van het holle *Absces* beletten, in dit altoos in beweging zynde deel, de

 slui-

fluiting. Zo dat de hoest met uitwerpinge, schoon veel minder, echter nog niet over waren; schoon de sterke staat, waar in de Lyder zich bevondt, hope gaf, wanneer de Hoogleeraar dit schreef.

Eenige gevallen van een tweede besmetting der Kinderziekte, door den natuurlyken weg van besmetting. Door SERVAAS VAN DE COPELLO.

De Schryver toont hoe Hem, door eige ondervinding, is gebleeken, dat menschen die, door den natuurlyken weg, de Kinderziekte gehad hebben, dezelven, voor de tweede maal gekreegen hebben. In het jaar 1752 bediende Hy een huisgezin, waar in twee kinderen deeze Ziekte hadden; en beide de samenvloeijende Pokjes; beiden geraakten 'er af, zonder eenige zwaare toevallen. Omtrent vier weeken na de herstelling, kreeg een van deeze kinderen wederom de Pokjes, welken niet samenvloeijende waren. De Ziekte volgde haar gewoone beloop, en eindigde wederom gelukkig. Twee kinderen, het een van anderhalf jaar, en het ander van zes en een half jaar, hadden in het jaar 1744 beide de Kinderziekte gehad, zynde door een geacht Geneesheer, in dien tyd, waargenomen en behandeld. In het jaar 1760 kreeg eerst de jongste Jufrouw, nu zeventien en een half jaar oud, en vervolgens de oudste van deeze twee, nu omtrent twee en twintig en een half jaar, wederom dezelfde ziekte, en werden door den Heer DE COPELLO waargenomen. Een jonge Juffrouw overkwam deeze Ziekte, in het jaar 1736, tusschen het tweede en derde jaar van haaren leeftyd. In de maand *December* van het jaar 1752 zag onze Schryver haar, andermaal, dezelfde Ziekte hebben, waar uit zy ook wederom bekwam.

Deeze gevallen overtuigden den Heer VAN DE COPELLO, dat de Pokjes, door den natuurlyken weg van besmetting aangekomen, niet zo beveiligen, of 'er kan een tweede aanval van dezelfde Ziekte volgen. En de beschryving en eigenschappen, zo wel als het beloop van de Ziekte, in de eerste en tweede reize, worden zo omstandig en naauwkeurig opgegeeven, dat geen reden van twyfeling wordt overgelaaten.

Berigt van een gebarsten Maag, in een kind. Medegedeeld door PAULUS DE WIND.

Het kind vier jaaren en vier maanden oud, was na groote benaauwdheid en braakingen schielyk overleden, en het lyk geschouwd, om dat men eenig vermoeden hadt van vergif. De buik vertoonde zich boven mate gezwollen, en deeze

zwel-

zwelling was reeds voor het overlyden ontſtaan; maar was natuurlyk van kleur, en de oppervlakte van het lichaam nergens blaauw. Eene opening in het Buikvlies gemaakt zynde, ſprong 'er de lugt met geweld uit, en de buik ſlonk aanſtonds voor meer dan de helft; doch meest van onderen. Ten eenenmaal geopend zynde, zag men de Maag zo groot als een mans hoofd; maar dezelve een weinig drukkende, werdt ze allengskens kleiner. Men dagt dat de lugt door de keel uitſloop, doch de hand voor neus en mond gehouden wordende, werdt men geenen wind gewaar. Nader toeziende, ontdekte men aan den bovenkant der Maag, digt aan den ingang der linker Slokdarm, onder de Lever, een kleine opening waar door de lugt in den buik blies, niet ruimer dan het gat van een pypeſteel; rondom welk alles bloedig en paarsch was.

De Maag uit het lichaam genomen en geopend zynde, vertoonde zich van binnen ten eenenmaal ontſtoken, en met een bruin bloedig Slym bezet; waar in niets anders dan broodkruimen gevonden werden. De dunne Darmen waren weinig of niet opgeblaazen; maar hier en daar ontſtoken. De dikke Darmen, doorgaans opgeblaazen en ontſtoken. De Milt was grooter en harder dan natuurlyk. Voorts was het lichaam gaaf en ongeſchonden.

Het beſluit van de Onderteekenaars, aangaande dit geval is dusdanig. „ Uit welk alles blykt, dat een buitengewo-
„ ne *Rarefactio*, of uitdying der lugt in de Maag, oorzaak
„ geweest zynde van het barſten derzelve, en daar op ge-
„ volgde opblaazing des buiks, de Dood noodwendig en
„ haastig heeft moeten volgen. Maar of die uitzetting der
„ lugt, verzeld van eene geweldige Ontſteeking der Maag,
„ door het inſlikken van een Vergift, of door kwaadaartige
„ Vogten des lichaams zelf, zy veroorzaakt, kunnen wy
„ niet bepaalen ".

Bericht van eenig Steede-Hout. Door J. C. PALIER, Predikant te Well en Amerzode.

De Schryver meent, dat zulk Hout niet moeilyk te bekoomen is. Men moet, zegt Hy, verſcheiden takken van Appelboomen, die volkomen droog zyn, en welker middenlyn van vier, vyf, zes of meer duimen is, tot ſchyven doorzaagen; welken men daar na, om de ongelykheden van de zaag weg te neemen, met een ongeſleepen mes, of ſtuk glas, doet polysten. Veeltyds, doch niet in alle takken, en misſchien ook niet in alle ſoorten van Appelboomen, zal men ontdekken, dat het middenpunt, of het hart van zulk een

 door-

doorgezaagde tak, en het hout, dat daar rondom is, een bruine verwe, gelyk als met roet geschilderd, heeft aangenomen. En zo men zulk een schyf, aan wederzyden doet polysten, zal men veeltyds, met weinig verschil, dezelfde *Figuuren*, aan beide zyden, gewaar worden.

De redenen van deeze *Figuuren*, schynen my toe deezen te zyn, zegt de Heer PALIER: „ Dat het Hout, in den „ omtrek van het middenpunt, ouder, harder, en waarschynlyk, meer hars- en olyagtig zynde, een hogere en donkere kleur heeft aangenomen. Het Hout, daar op volgende „ nader aan den omtrek van zulk een tak geplaatst, jonger, „ en dus spongieuzer zynde, is witagtig. En aldus maakt „ het binnenste bruine Hout, den grond, en 't Landschap „ of de Stad uit; en bygevolg moet het buitenste witte „ Hout de Lugt verbeelden. Dit is vooral aanmerklyk, in„ dien men een tak aantreft, waar in het bruine Hout met „ eenige spatten, die de gelykenis van Tooreus, Huizen, „ Bergen, Ruïnen enz. hebben, in het buitenste witte Hout, „ en naar boven is doorgedrongen. Zulk een schyf gevon„ den hebbende, snydt men die, op een gevoeglyke wyze, „ door het middenpunt in vier gelyke deelen; en aldus kan, „ uit elk deel, rond gemaakt zynde een Landschapje, of „ eenige andere Verbeelding vallen ".

De Schryver heeft vier zodanige Schyfjes, tot een Proef, by dit berigt, aan de Maatschappye gezonden; welke niet goedgevonden heeft dezelven in plaat te brengen, om dat zy in een voorgaande Stuk haarer Verhandelingen, afbeeldingen van dergelyk hout gegeeven hadt (†).

Waarneemingen aangaande de Veranderingen der Couleuren in den Chameleon, benevens een natuurlyke aftekening van denzelven. Door B. HUSSEM.

Men vindt hier eene beschryving en afbeelding van den Chameleon, naar 't leven gemaakt, en ook van haare eijeren, welken zy in het zand leggen, om door de Zon uitgebroed te worden. De Tong van dit dier, zegt de Schryver, is drie a vier duimen lang, liggende als een opgeschoten touw in zyn mond, aan den grond ondersteund door een dun kraakbeen, byna een duim lang. Aan 't einde of de punt der tong is als een vliesagtige Knobbel, met een kleverig vogt bedekt, welke hem dient om Vliegen of andere Gekurvene Diertjes te vangen. Wanneer zy dit verrigten willen, schieten zy, met een groote gezwindheid, de tong uit, en regt

(†) Zie het IV Deel.

regt op het beestje aan; welk diertje dan, door het kleverig vogt aan het uiterste der tong vast kleeft; vervolgens haalen zy de tong, benevens hunnen vangst, binnen in den mond.

Men weet nu wel, dat het diertje niet alleen van de lugt leeft. Echter is het waar, zegt de Heer HUSSEM, „ dat „ de Chameleon, een langen tyd, zonder voedzel te nee- „ men, kan leeven; alzo ik een geval weet, van een Heer, „ die zeven maanden, een Chameleon aan boord gehad „ heeft; en van een ander, die 'er een vyf maanden ge- „ had heeft, zonder dat dezelve in dien tyd, iet het minste „ hebben gegeeten. Ook heb ik 'er verscheiden, drie maan- „ den en langer, in het leven gehouden, zonder dat ik ooit „ gezien heb, dat dezelve eenig voedzel genomen hebben".

Wat de verandering der kleuren aangaat: de Schryver plaatste eenige Chameleons op lichaamen en stoffen van verscheiden kleuren. Sommigen veranderden van kleur, anderen niet: zo dat hier in niets bestendigs waargenomen wierdt. Een Heer te Tunis woonende dezelfde Proeven, met gelyken uitslag genomen hebbende, was van meening, zegt de Heer HUSSEM, dat de aanneming der kleuren van de Chameleons, afhanglyk was van de Hertstogten, waar in zy waren. Welk gevoelen men weet niet nieuw te zyn.

Bericht omtrent het goed gevolg der Operatie van het Emphysema artificiale, *of opblaazing van de* Membrana Cellulosa. Door D. H. GALLANDAT.

De Heer GALLANDAT hadt, in vroeger tyd, een berigt aan de Maatschappye gezonden, raakende de geneezing van langduurige kwaalen, door een onbekende heelkundige Operatie, van lugt onder de huid, in het Vetvlies te blaazen, by sommige Guineesche Negers in gebruik; welk in het zesde Deel van deeze Verhandelingen is ingevoegd. En dit berigt, welk tot staving van het voorgaande dient, vervat een brief door een Scheeps- Opper - Chirurgyn, aan den Heer GALLANDAT gezonden: waar in hy dezen Heer kennis geeft van een gelukkige geneezing door deeze Operatie, welke hy zelf te werk gesteld hadt, aan een Neger jongen, van omtrent tien jaaren, die na voorgaande ziekte, byna over het geheele lichaam verstyfd was.

Geneezing eener gevaarlyke Breuk in de Hersenpan. Door A. V. DALEN.

Beschryving van een nieuw Werktuig, om den Rook van Tabak in de Darmen te brengen. Door H. V. NOKKEN.

Het gewoone Werktuig, een Tabaks klisteer genoemd, is bekend. De verbeetering, welke de Schryver hier aan

heeft gemaakt, is, dat hy een Blaasbalg aan de ledere buis voegt: zo dat men niet met den mond hoeve te blaazen. Om de rook in den Blaasbalg te doen koomen, en daar uit in den lederen buis te doen gaan, wordt in het gat van het bovenste blad, waar door de lugt wordt ingehaald als de Blaasbalg bewogen wordt, een koperen of houten, met blik bekleedde bos of doos geschroefd, welks onderste opening dus met de holte van den Blaasbalg gemeenschap heeft. Hier in is naar onderen een doorgegaat plaatje, waar op men dan van boven in de doos Tabak legt en aansteekt. Zo dra dan de Blaasbalg aan de gang gebragt wordt, wordt te gelyk, met de lugt de rook van de Tabak in de Blaasbalg gehaald, en door een klepje belet wordende, door den zelfden weg te rug te gaan, moet hy, als de Blaasbalg toegedrukt wordt, zynen weg zoeken door de pyp, waar aan de klisteerbuis is vast gemaakt; en deeze met het eind in den Regten Darm gebragt zynde, daar in gedreeven worden: terwyl het te rug keeren van hier ook belet wordt, door een klepje in de bos, waar mede de ledere buis aan den Blaasbalg gevoegd wordt. Men vindt hier het Werktuig afgeteekend, waar naar het iemant gemaklyk kan laaten maaken.

Bericht aangaande eene zonderlinge en zeer gelukkige loozing van twee Steenen, medegedeeld door J. BOTH HENDRIKSEN.

Een jongeling tweemaalen een Steen door de Operatie afgehaald zynde, hadt tusschen beiden een Steentje, met veel moeite door den Pisweg geloosd, en na de tweede Operatie loosde hy twee Steenen, welken zich een weg gemaakt hadden, door het lidteeken van de gemaakte wond, by de Steensnyding, te doen opbreeken; waar door eerst een, en, vyf dagen daar na, nog een uitviel. Dat deeze Steenen niet in de bille zyn gegroeid, maar uit de Pisblaaze, door het lidteeken der Wonde, in de bille gevallen zyn, kan men besluiten, zegt de Schryver, uit de afwezendheid van de pyn. Want indien dezelven lang in de bille hadden gezeeten, zou de pyn eerder gevoeld geweest zyn; of de Lyder, ten minste, eenig beletzel, hier door gehad hebben. De Steenen door de Operatie afgehaald; dat, het welk door den Pisweg ontlast was, en de twee laatstgemelden, worden allen, in natuurlyke grootte, in Plaat vertoond.

Bericht van J. F. DRYFHOUT, *wegens de Kinderziekte.*

Zie hier wat de Schryver beoogt. Hy hadt, in het Vierde Deel *deezer Maatschappye* berigt, dat zyne Dogter, ruim tien jaaren oud, de Kinderziekte was ingeënt, in het jaar 1755, zonder dat 'er één Pokje was voor den dag gekoomen; dat

hy

hy het evenwel aanmerkte, als of zy waarlyk de Kinderziekte hadt gehad. Vervolgens hadt de Heer DRYFHOUT, in het zesde Deel *deezer Verhandelingen* te kennen gegeeven, dat dezelve zyne Dogter, niet tegenstaande zy zich voor de besmetting der Kinderziekte, welke omtrent vyf jaaren daar na wederom woedde, niet gewagt hadde, daar van echter was vry gebleeven. Dit hadt Hem bevestigd in de verwagting, dat zy altoos vry blyven zoude. Hy beloofde echter; dat, indien Hy zich, in zyne meening en hope mogt bedrogen vinden, niet te zullen nalaaten, daar van nader berigt te geeven. En van deeze belofte kwyt zich nu de Heer DRYFHOUT, met aan de Maatschappye, en door haar, aan 't Gemeen, kennisse te geeven, dat dezelve zyne Dogter, als nu getrouwd en te Amsterdam woonende, aldaar in het laatstleden Najaar, de Kinderziekte metter daad heeft gekregen; ter gelegenheid, dat haar Man, dezelve bekoomen hebbende, zy volgens haaren pligt, en haares Vaders raad, *niet* nagelaten hadt, dagelyks by hem te zyn, en hem in deszelfs ziekte by te staan. De geachte Schryver bevestigt dit wyders, door het beloop van de ziekte, volgens het getuigenis en de waarneeming van den beroemden Geneesheer J. HOVIUS, zo klaar, dat 'er geene reden van twyfeling overblyve.

Bericht van de Inenting der Kinderpokjes in Rotterdam, aan de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen gezonden, door S. DE MONCHY.

De Schryver toont hier in hoe veele persoonen Hy, of alleen of gemeen met andere Geneesheeren, de Kinderziekte, met een gelukkigen uitslag heeft ingeënt; en doet dan verslag van twee Kinderen, welke Hy in één huisgezin hadt ingeënt, waar van het een gestorven is. Hier toe schynt Hy bewogen te zyn, door het gene de Heer DE HAEN, een yverig tegenkanter der Inentinge, daar van gemeld hadt, aan het eind van zyn VIIIste Stukje van de *Ratio Medendi* &c. bewyzende dat die Heer kwaalyk onderregt is geweest; voor zo verre hy niet alleen het soort van Pokjes van het jongste kind *samenloopend* noemt; maar ook van het oudste, als *ongezond*, of *minder gezond*, met onderscheidinge van het jongste, als *zeer gezond*, beide verkeerdelyk, meldinge maakt. De Heer MONCHY besluit, dat men de Voorstanders der Inentinge niet vergen kan te bewyzen, dat men van de ingeënte Pokjes niet sterven kan: wyl niemant hunner oit zo dwaas is geweest, om zulks staande te houden. „ Het is „ voldoende, wanneer zy aantoonen, gelyk overvloedig

„ gedaan is, dat 'er veel minder door deezen weg omkoo„ men. Daarom, indien iemant, in zo verre zich tegen de „ Inenting verklaart, dat hy, ten voordeele hier van noit „ veranderen zal, zo lang men niet bewyzen kan, dat het „ sterven daar aan onmooglyk zy, dunkt my, dat alle Voor„ standers van dezelve der moeite ontslagen zyn, om verde„ re pogingen ter overtuiging van de zodanigen aan te „ wenden".

Van het nog overige in een volgend Stukje.

A. BRUGMANNI, *A. L. M. Phil. Doct. ejusdemq. Fac. in Acad. Franeq. Prof. Ord. Tentamina Philosophica, de Materia Magnetica, ejusque actione in ferrum & magnatem. Franequeræ excudit* G. Coulon, 1765. *in quarto, cum figuris, absque præfatione &c.* 224 *pp.*

Of

Natuurkundige navorschingen wegens de Magnetische stof, en derzelver werking op het Yzer en den Magneet, door A. BRUGMANS, A. L. M. enz.

DE Magneet, uit hoofde van deszelfs onwaerdeerbaer gebruik in de Scheepsvaerd by uitnemendheid de Zeilsteen genaemt, is, zedert deszelfs ontdekking, door alle tyden, het onderwerp van veler nasporingen geweest, ter oorzake van de zeldzame werkingen der Nature, die zich door middel van den Magneet voor ons gezicht vertonen. De Natuurkundigen, zich niet bepalende tot eene blote beschouwing van 't wonderbare, hebben van tyd tot tyd deze uitwerkzels gade geslagen, met oogmerk om de manier dier uitwerkingen na te gaen, en, zo 't mogelyk ware, tot de natuurlyke oorzaek dezer verschynzelen door te dringen. Sommigen hunner is 't voorgekomen, dat 'er zich tot nog zo vele onregelmatigheden in op deden, dat het hun niet doenlyk ware, alle hunne waernemingen tot een geregeld zamenstel te brengen; des ze zich vergenoegd hebben met het doen van proeven, en die der Waereld mede te delen, of ze ook ten eenigen tyde, door meerder ondervinding en herhaelde proefnemingen, van aenmerkelyker dienst mogten wezen. Anderen stoutmoediger zynde hebben 't gewaegt deze en gene onderstellingen te maken, om de ontdekte uitwerkzelen op een algemenen grondslag te verklaren: 't welk niet weinig aenleiding gegeven heeft, tot stoute

te gissingen en gedrongen verklaringen deswegens; te meer daer 't in zodanig eene manier van 't behandelen van natuurkundige onderwerpen zeer ligt kan gebeuren, dat men, ter begunstiginge van eene geliefde vooronderstelling, eene proefneming te gretig aenneemt, of naer zyn vooroordeel te geweldig buigt.

De oplettende Hoog-Leeraer *Brugmans* het gebreklyke in dezen, zo aen de eene als aen de andere zyde, opmerkende, heeft daer op besloten dit onderwerp op nieuw aendachtig na te gaen, en met de Natuur zelve te raedplegen. Hy heeft zich van toen af voorgesteld niet slechts te berusten in de proefnemingen van anderen, maer ook zelf onvermoeid de hand aen 't werk te slaen; met oogmerk om de menigvuldige *Magnetische* verschynzelen, zo door anderen als door hem *zelven* waergenomen, onder algemene regels te brengen; om dus uit de byzondere proefnemingen algemene *waerheden* af te leiden, en langs dien weg tot een bondig *Systema* van de Magnetische werking te komen, dat gegrond is op proefnemingen, en gestaefd word door daer uit afgeleide redeneringen.

De vrugt hier van zyn de in 't hoofd gemelde *Tentamina Philosophica* of *Natuurkundige navorschingen*, die hy, na een veeljarigen arbeid by een verzameld, dus ver in orde gebracht, als Academische Oefeningen behandelt heeft, en nu voorts onder 't oog van de Liefhebberen der Natuurkunde, ter hunner beoordelinge, brengt. Ze behelzen eene reeks van dertig voorstellingen, welken den inhoud zyner waernemingen onder algemene regelen vervatten; die hy door 't bybrengen zyner genomen proeven staeft, en verder door eene beredeneerde ontvouwing der uitwerkzelen opheldert.

Men heeft, volgens onzen Hoog-Leeraer, zo als we uit het beloop dezer Navorschingen konnen afnemen, niet te denken, dat men immermeer de magnetische verschynzelen behoorlyk zal verklaren, op 't vooronderstellen van magnetische draeikringen, of op den grondslag der aentrekkingskrachte, of uit de inwendige gesteltenis en schikking der magnetische delen, of wat van dien aert meer zy: dewyl noch het eene noch het andere aen onbevooroordeelde waernemingen beantwoord, en in tegendeel door menigvuldige proeven wedersproken word. Alle de proefnemingen van den Heer *Brugmans* schynen zamen te lopen, om ons te doen zien, dat 'er in de Natuur eene Magnetische Vloeistof is, die in alle magneten, en zo ook in alle soorten van Yzer werklyk huisvest. Deze Vloeistof is, naer uitwyzen zyner be-

bevindingen, door 't gehele lichaam van den Magneet en 't Yzer verspreid; en veerkrachtig zynde neigt ze altoos naer 't evenwicht. Zyne ontvouwingen leiden ons op om te denken, dat die Magnetische stof, welke zo onderscheiden werkingen aen de Noord en Zuid-Poolen der magnetische lichamen, (waer in men altoos beide die Poolen ontdekt,) te wegen brengt, eigenlyk bestaet uit twee gansch onderscheiden zeer fyne Vloeistoffen; waer van een ieder zich voornaemlyk in volle kracht bevind, in eene der twee Poolen; van welker uiteinden ze zich als een dampkring rondsom het lichaem uitbreiden. Voorts doet hy ons den Magneet en 't Yzer beschouwen, als spongien, die min of meer met deze vloeistof vervult zyn, en dezelve by gelegenheid der t'zamenkomste met andere Magnetische lichamen van elkander als indrinken; zo dat de Magnetische lichamen op elkander werken als spongien, zo dra hunne uitzettende dampkringen of vloeistoffen, die hen omringen, binnen elkanders bereik komen, tot dat die vloeistoffen onderling in evenwicht zyn. Hier benevens doet hy ons door zyne proeven opmerken, dat die Magnetische werking niet afhangt van eenige werkzaemheid der vloeistoffen op de vaste delen der magnetische lichamen; maer toe te schryven is aen de werking, welke die vloeistoffen, zich van de Poolen rondsom het gehele lichaem verspreidende, op elkander hebben. En dat dus de Magnetische verschynzelen niet ontstaen uit de werkzaemheid dier vloeistoffe aen den eenen of anderen Pool op zich zelve; maer uit de werking van den gehelen Dampkring; welke, uit hoofde van de veerkracht dier vloeistoffen, en uit derzelver neiging naer 't evenwicht, het gehele Magnetische lichaem omringt: zo dat hier gene werkzaemheid van den eenen Pool plaets hebbe, zonder dat ook die van den anderen zamenlope, en dus de uitwerking eenigzins bepale.

Op deze gronden, die ons als de voornaemsten in deze behandeling van dit onderwerp voorkomen, verklaert onze Hoog-Leeraar alhier de merkwaerdigste Magnetische verschynzelen; zo ten opzichte van die van den Magneet en 't Yzer, waer in wy de Magnetische werking gaende maken, als met betrekking tot die, welken ons in de Natuur, zonder behulp der Kunste, voorkomen. Omtrent deze laetsten tracht hy ook nog afzonderlyk te doen zien, dat die algemene Magnetische werking van onzen Aerdkloot, (welken men aen te merken heeft als een groten Magneet, van alle kanten met zodanig eene Magnetische Vloeistof omringt,)

en dezelfde wetten onderworpen is, en even die zelfde regelmatigheid heeft, welke men in alle de andere byzondere gevallen gewaer word.

Dit stuk, in de eerste plaets geschikt zynde tot Academische Oefeningen, zo heeft de Hoog Leeraer zich niet voorgesteld een Systema te schryven, maer eenige byzonderheden deswegens op te helderen; en dus zyne waernemingen, en daer uit opgemaekte denkbeelden by manier van voorstellingen voor te dragen; waer van wy slechts de voornaemste gronden, die ons boven al in dezen aenmerking schenen te verdienen, om zich een denkbeeld van 's Mans oogmerk te vormen, gemeld hebben. De Liefhebbers, die zich bepaeldlyk ter onderzoekinge van dit onderwerp, (dat onbetwistbaer van merklyke nuttigheid kan wezen, zo men tot meerder zekerheid mogte geraken, dat men tot nog is,) verledigen, zullen, in 't nagaen zyner proefnemingen en redeneringen deswegens, verscheiden byzonderheden gewaer worden, die hunne nadenking overwaerdig zyn. En men heeft grond om te denken, dat ze 'er hier en daer nog wel waernemingen in zullen vinden, waer van ze zich, schoon ze zyne gevolgtrekkingen uit zyne proeven niet konnen goed keuren, echter met vrucht zullen konnen bedienen, om dit onderwerp van tyd tot tyd in een nog beter daglicht te stellen.

Nieuwe Geographie of Aardryksbeschryving, *door den Heer* ANTONI FREDRIK BUSCHING, *Doctor der H. Godgeleerdheid en Wysgeerte enz. Uit het Hoogduitsch vertaald*, *door* JACOBUS DE JONGH junior. *Derde Deels derde Stuk. Te Amsterdam en Utrecht*, *by* S. v. Esveldt en A. v. Paddenburg, 1765. *in groot octavo* 936 *bladzyden.*

De naeuwkeurige Aerdryksbeschryver *Busching*, zyne beschryving van 't Duitsche Ryk vervolgende, geeft in dit Stuk een uitvoerig bericht van de *Opper-Rhynsche*, de *Swabische*, de *Beijersche* en de *Frankische Kreitsen*, waer in hy op denzelfden voet voortgaet, als hy begonnen heeft. Om ook desgelyks onze tot dus ver gehoudene handelwyze, met opzicht tot dit overnuttige Werk, te houden, met den Lezer een byzonder stael uit ieder Stuk mede te delen; zullen wy uit het tegenwoordige des Autheurs Bericht van de *Duitsche Ridder-Orde* voordragen.

„ De Duitsche Ridder-Orde wierd 1190, in Palestina ge-
„ sticht,

„ ſticht, en de Ridders worden, *Ridders van de Maagd Maria*, of *Broeders van het Duitsch-Huis van Onze Lieve Vrouwe te Jeruſalem*, genaamd. Zy moeten, ter verdediging van de Christelyke Godsdienst en van het heilig Land, en ten dienſte der Armen en Kranken zig verplichten, ook Duitſchers en van goeden Adel wezen. Paus Celestinus de III. bevestigde deeze Orde in 't jaar 1191, en onderwierp dezelve aan den Regel van den heil. Augustinus. Daar op volgde eene gelyke bevestiging van Keizer Hendrik de VI. Tot het eerſte Opperhoofd daar van wierd Hendrik van Waldpott te Basſenheim verkoren, die door Otto van Karpen, Hendrik Bart en Herman van Salza, in de Groot-Meesterlyke Waardigheid gevolgd wierd. Toen de Saracenen in Palestina te magtig wierden, begaf de laatstgenoemde Groot-Meester zig van Jeruſalem na Venetien, alwaar hy van Hertog Conradus van der Maſau een Gezandſchap ontfing, die hem en de Duitſche Orde, tegen de Pruisſiſche Heidenen om byſtand verzogt. De Orde was daar toe gewillig toen hy 1126 en 28, by gemaakt Verdrag, de bezitting en eigendom van alle de Landen, die de Orde den Pruisſen zou ontnemen, daar aan verzekerde, en aan de Orde het Culmiſche en Dobrimiſche Land afſtond. De Groot-Meester verplaatſte zyne wooning, aanvanklyk van Venetie na Marburg, en hier op na Marienburg in Pruisſen. De Orde bragt wel, van tyd tot tyd, gantsch Pruisſen, Courland, Semgallen, (Semgallien) en Lyfland onder zig, dog verloor dit Land weder. Toen de Groot-Meester Albrecht, Markgraaf van Brandenburg, 1525, een Deel van Pruisſen, als een Wereldlyk Hertogdom, van de Poolſche Kroon te Leen ontfing, begaven de Ridders, die met deeze verandering niet vergenoegd waren, zig na Duitschland, alwaar de Duitsch-Meester Dietrich van Cleen, 1526, Walther van Cronberg tot zyn Navolger verkoor, aan wien door K. Karel de V. den Tytel van Administrateur van het Groot-Meesterſchap in Pruisſchen toegevoegd wierd; dog daar zyn, na dien tyd, geene byzondere Duitsch-Meesters, buiten en behalven den Groot-Meester, meer geweest, en de Administratie van het Hoog- of Groot-Meesterſchap in Pruisſen is zedert maar een blote Tytel geweest.

„ Het Opperhoofd van deeze Geestelyke Orde, of de Hoog-Groot en Duitsch-Meester, noemd zig: *Administrateur van het Hoog-Meesterſchap in Pruisſen, Meester van de Duitſche Orde in Duitsch en Walsch-Land, Heer te*

„ *Freu-*

„ *Freuendthal en Eulenberg:* Hy is een Geestelyk Ryksvorst, „ en heeft in den Ryks- Vorsten-Raad, op de Geestelyke „ Bank, een zeer hogen rang, want hy volgd op de Aarts- „ bisschoppen, en heeft aldus den rang boven alle de Bis- „ schoppen, maar daar en tegen is hy, by de Frankische „ Kreis, onder de Geestelyke Vorsten, de laatste; en geeft „ zyn stem tusschen Onolzbach en Henneberg.

„ Het Wapen en Teken van deeze Orde is; een staand „ zwart Kruis op een zilver Veld, dat Paus Celestinus de „ III aan de Orde verleend heeft; daar in is een goud Kruis, „ dat Koning Hendrik van Jerusalem gegeven heeft, en in „ het midden daar van is de door K. Fredrik de II. verleen- „ de Ryks-Adelaar, dog aan ieder van de vier hoeken is „ eene goude Linie, waar mede K. Lodewyk de Heilige van „ Vrankryk, dat Wapen-Schild vermeerderd heeft.

„ De Ridders moeten van goeden Duitschen Adel wezen „ en zulks konnen bewyzen. De Evangelische zo wel als „ de Catholyken, zyn tot deeze Orde bevoegd, en de Evan- „ gelische Ridders mogen trouwen. By plechtige Voorval- „ len dragen de Ridders een witte Mantel met een zwart „ Kruis, dat een zilvre rand heeft. De Orde heeft ook zy- „ ne Priesters, die den Regel van den heil. Augustinus „ waarnemen.

„ Zo de Heerlykheden en Goederen, die de Duitsche Or- „ de nog in Duitschland bezit, die, gedeeltelyk door koop, „ gedeeltelyk door schenking verkregen zyn, by malkander „ lagen, zo zouden dezelve een aanzienlyk Vorstendom uit- „ maken. Zy bestaan, in 't algemeen, uit het eigentlyke „ *Meesterschap te Mergentheim* en uit 12 Balleijen. De Re- „ gering te Mergentheim bestaat uit een Stad- of Vice-Stad- „ houder, Presidenten, Huis-Commandeur, (zogenaam- „ de) Frappirer, eenige geheime Raden, eenige Regee- „ rings-Raden, eenige Geestelyke Raden, en zekere Ka- „ merraden. De Balleijen (*Balliviæ*) of Provincien wor- „ den nog hedendaags in de *Balleijen van het Pruissische en* „ *Duitsche Gebied* afgedeeld. De eerste zyn de Balleijen „ *Elzas*, *Oostenryk*, *Coblenz* en *Etsch*; de tweede zyn de „ Balleijen *Franken*, *Altenbiesen*, *Westphalen*, *Lotharingen*, „ *Hessen*, *Saxen*, *Thuringen* en *Utrecht*. Deze worden door „ LAND-COMMANDEURS (*Commendatores Provinciales*, *Ar-* „ *chi-Commendatores*) geregeerd, die door de RAADSGEBIE- „ DENDE (*Consiliarii*) verkoren, en van den Groot of Hoog- „ meester bevestigd worden. Zy maken, met de *Raad-* „ *gebiedende* het Capittel uit, dat, of te Mergentheim, of

„ op

„ op eene andere Plaats van de Orde, by een geroepen „ wordt, en beiden hebben het Recht om een Hoog-Mees„ ter te verkiezen. In de Kanselary der Balleijen zitten, be„ halven de Land-Commandeurs, eenige Raadsgebieden„ de, die Ridders van de Orde zyn, en eenige Balley of „ Kanselary-Raden met de Secretarissen en Kanselisten. In „ gewigtige zaken word, van deeze Kanselary, aan den „ Hoog-Meester geappelleerd. De Balleijen zyn in COM„ MENDARYEN (*Commendæ*) afgedeeld, die door COMMAN„ DEURS bestierd, en weder in Amten afgedeeld worden. „ Een HUIS-COMMANDEUR bezorgd de Gerichts-zaken, be„ schikt de geringere, en wyst de grooter of aan den ge„ menen Commandeur, of aan den Land-Commandeur, „ waar onder dezelve behoord. Tot de vier laatste van de „ voorheen genoemde Balleijen, en derzelver onderhoorige „ Commanderyen, geraken, voor het grootste gedeelte Euan„ gelische Ridders, dog die zo wel als de Catholyken aan „ den Hoog-Meester onderworpen zyn.

„ In het eigentlyke Meesterschap oeffend de Hoog-Mees„ ter de Lands-hoogheid, welk een onmiddelbare Ryks„ stand bezit, en bezit zulks mede over de meeste Com„ manderyen van de Balley Franken. De Land-Comman„ deurs van de Balleijen Elzas en Coblenz zyn onmiddel„ bare Ryksstanden, en hebben mede, op den Ryksdag, „ stem en zitting, daar en tegen worden de overige Land„ Commandeurs, door de Vorsten, in welker Gebied hun „ woonplaats is, als Landzaten aangezien en behandeld.

Op dit Bericht laet onze Autheur eene byzondere melding volgen van de opgenoemde Balleijen, en de daer onder behoorende Commanderyen, waer uit men de wyduitgestrektheid der bezittingen dezer Orde kan afnemen, doch die te breed is, om ze hier plaets te geven.

Afkomst, Godvrugtig Leven en Zalige Dood van hare Doorlugtigste Hoogheid MARIA LOUISE, Princesse Douariere van Oranje en Nassau, Geboren Landgravin van Hessen-Cassel &c. &c. &c. *Uit echte Stukken zamengestelt. Te Leeuwaarden by* H. A. de Chalmot 1765. *behalven het Voorwerk* 288 *bladzyden in groot octavo.*

DE Opsteller dezer Levensbeschryvinge van eene de beroemdste en geachtste Vorstinnen in Nederland, beschouwt hare Doorluchtigste Hoogheid in drieërleie opzich-

zichten, als eene Prinses uit het Doorluchtig Huis van Hessen-Cassel, als verknocht aen 't Vorstlyk Huis van Oranje, en eindelyk als een levend en uitmuntend Lid van Gods Kerk.

Naer deze drie onderscheidene betrekkingen zyn Geschrift inrichtende, geeft hy eerst een gansch breedvoerig verslag van het Beroemt en Doorluchtig Stamhuis der Landgraven van Hessen-Cassel, met meldinge harer geboorte uit het zelve 1688, February 7. Ouden styl. Hier aen hecht hy een zeer uitgebreit vertoog van de gewichtigste lotgevallen van 't Doorluchtig Huis van Oranje, waer op deze Prinses, zedert haer Huwelyk met JAN WILLEM FRISO, Prins van Oranje &c. &c. &c. 29 April 1709, eene onafscheidelyke betrekking had: ons tevens aentekenende het smertelyke en onaengenaeme, dat haer hier omtrent geduurende haer levensloop is overgekomen, en hoe ze zich hier in verstandig en gematigt gedragen heeft. En eindelyk maelt hy ons het Godsdienstige Character dezer Vorstinne met zeer levendige verwen ten voorbeeldlykste af; gevende tevens een bericht van haer overlyden, 9 April 1765, en de daer op gevolgde plechtige Lykstaetsie den 13 Juny.

Het laetste gedeelte is redelyk wel geschikt naer den aert van 't onderwerp; maer de eerste Leden zyn, voor een Geschrift van die natuur, uitgerekt. De Autheur, eenigermate voorziende, dat men 'er veelligt op die wyze over zou oordeelen, duidt in zyne Voorreden aen, dat het gewicht der zaken, en de betrekking, die de Vorstin op dezelve had, zulks min of meer vorderde; doch hy erkent tevens, „ dat „ de achting, die hy voor beide die Grondleggers van den „ Hervormden Godsdienst heeft, hem mogelyk wat verder „ vervoert heeft, dan hier vereischt wierd". Men zou dit op dien grondslag gereedlyk konnen overzien, was 't niet, dat hy in veele byzonderheden, die ten dezen opzichte even voldoende met een kort woord gemeld konden worden, en die toch uit 's Lands Geschiedschriften overbekend zyn, breedvoerig uitweidde.

Gedachten over verscheide onderwerpen van den Heere Grave D'OXENSTIRN; *uit het Fransch vertaalt, door* ELIZABETH WOLFF, Geb. Bekker. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius 1765. *in groot octavo* 102 *bladzyden.*

Dit Stukje behelst eenige losse bedenkingen of invallende gedachten, mitsgaders eenige zedekundige grondregelen;

len, die de Grave *d'Oxenstirn* op 't papier gebragt heeft; na dat hy, ten einde van eene onbandige levenswyze, door tegenspoed onderwezen, tot een geregelder gedrag gekomen was. Deze byzonderheid is veelligt eene oorzaek, dat ze in 't nabuurige Frankryk merkelyke aenmerking verdiend hebben; men zou 'er misschien minder acht op geslagen hebben, indien ze door eene andere hand, en in andere omstandigheden, opgesteld waren. Als men ze, op zich zelven beschouwt, trekken ze onze aendacht niet zeer sterk: ze zyn voor 't meerendeel goed, doch ook algemeen; men vindt 'er juist geen byzonderen nadruk of snedigheid in; en hier en daer straelt nog wel eens de Misantroperie of eene Stoïsche gemaektheid van den Schryver door, dat hem tot uitersten doet overhellen, die 't gezonde Verstand niet goed kan keuren. Tot een staeltje zyner maniere van voorstellen dient zyne volgende elendige beschryving van den Mensch, dien hy alleen van de slechtste zyde beschouwt.

„ Zyne geboorte is het begin van zyn lyden; zyn leven „ is een afbeelding van den dood; zyn geest is de prooi der „ knagende zorgen; zyn lichaam het voetzel der wormen „ en der verrotting. Zie daar wat den Mensch is, wiens „ oorsprong zo afzichtelyk, wiens leven zo vol bitterheid, „ en wiens einde, zo verschrikkelyk is. Zyn Wieg is niets „ dan onreinigheid, zyn kindsheid niet dan aperyen; zyne „ jeugd niets dan uitspoorigheid; zyne mannelyke jaren zyn „ niet dan dwaasheden, en zyn ouderdom niet dan zwakheden. Hy word schreijende geboren, hy lyd gedurende zyn „ leven; hy sterft in vertwyffelingen. De dwaasheid der „ ydelheden houden zyne jeugd bezig; onmogelyke ontwerpen zyn het onderhoud zyner manbaarheid. Zuchten „ en klagten zyn het deel, bewaart voor zynen ouderdom. „ Jong zynde, kent hy den aart zyner wenschen niet; oud „ kent hy ze, en weet ze niet te vervullen: zyn lichaam is „ een verzamelplaats voor 't bederf: zyn geest is de *rendevous* der zorgen, der ydele hoopen, der ingebeelde angsten, wat elende! maar dit is alleen het minste van zyne „ ongelukken: de Zonden aan welke hy onderworpen is, „ verwekken hem de kastydingen van den vertorenden God!

„ Zyne gierigheid is verzeld van de behoeftigheid, smarten en zuchten zyn de vruchten zyner buitensporige vermaken; zynen toorn trekt tot zig ongenoegen en duizent „ kwalen; zyne overdadigheid brengt hem in zwakheden, „ de nyd is zyne beulin, en door zyne luiheid overvalt hem „ het gebrek.

„ O

„ ô Ongelukkige ondervinding; hoe bewaarheidt gy het
„ zeggen van zekeren Wysgeer: de dood is beter dan het
„ leven, niet geboren te worden is bevryd te zyn van al het
„ lyden dat 'er onder de zonne is; dit is mogelyk nog ver-
„ kiezelyker dan de dood zelf.

„ Wanneer ik mynen aandagt bepaale op wat duren prys
„ de natuur, ons het gene wy nodig hebben, verkoopt; wat
„ zorg zy neemt om onze aangenaamheden met smarten te
„ vermengen; als ik denke door hoe veel moeite en gevaar
„ wy het licht zien, dan zie ik dat 'er geen schepzel behoef-
„ tiger geboren word dan de Mensch, schoon hem het ge-
„ zach over de dieren gegeven is. Zy worden gemakkelyk
„ geboren, zy komen op de waereld voorzien van dekzels,
„ ze vinden woningen en voedzel gereed. De trotze Mees-
„ ter dezer gelukkige dieren, verschynt naakt in dit leven;
„ om zig te dekken moet hy zyne onderdanen ontbloten;
„ wat moeite om een woning te maken! met wat arbeid, ja
„ in 't zweet zyns aanschyns, moet hy zyn brood eten; hoe
„ veel moeilyke zorgen vereischt zyne opvoeding; wat is
„ 'er tyd nodig alleen om hem te leren gaan en spreken! alle
„ andere dieren, onderwezen door de natuur, hebben geen
„ meesters nodig om het gene te weten dat zy behoeven,
„ de Mensch alleen word in eene diepe onwetenheid gebo-
„ ren: al zyn kennis bestaat in schreijen. Als ik dit alles
„ overweege, zeg ik, kan ik niet bevatten hoe de Menschen
„ dus op het leven gestelt zyn; en zo veel schrik hebben
„ voor den dood.

„ *Seneca* heeft al aangemerkt, dat wy in den dood een
„ schuilplaats hebben tegens de moeilykheden des levens;
„ 't Is de taal van een Heiden: wy zyn Christenen; en wy
„ moeten dierhalven te vreden zyn in den staat waar in wy
„ ons bevinden: ik heb 'er niets op te zeggen; dog als men
„ verzekerd is van een gelukkig leven na dat wy gestorven
„ zyn, kan men dan nalaten te wenschen om ras in de be-
„ zitting dezer zaligheid gestelt zyn? de Italiaan zegt zeer
„ *wel:*

„ Die een Mensch noemt, noemt elende,

Twee Resolutien van de Edele Achtbaare Heeren Borgermeesteren en Vroedschap der Stad Utrecht, concerneerende CHRISTOPH SAXE, *Professor te Utrecht.*

BY voorgaende gelegenheden een en anderwerf gewag gemaekt hebbende, van de verschillen tusschen de Heeren Hoog Leeraers *Burman* en *Saxe*, zo heeft het ons niet ondienstig geschenen den Lezeren ook eenig bericht te geven, van de wyze op welke deze verschillen geeindigd zyn geworden; waer toe ons de Heer *Aletophilus Belga*, wiens beleefdheid wy dankbaer erkennen, in staet gestelt heeft, door ons de twee opgemelde *Resolutien* mede te deelen.

De eerste, gedagtekent, *Maandag den* 12 *November* 1764, bericht ons „ dat de Heeren Borgermeesteren en Gecommitteerdens tot de Academische zaaken, de wederzydsche „ papieren raakende dit verschil, van tyd tot tyd aan de „ Vroedschap gedistribueerd, geexamineerd en den Professor *Saxe* daar over onderhouden hebbende, ten laatsten van „ hem tot antwoord hebben ontvangen ".

Dat hy gaarne wilde bekennen, dat hy, door de groote en meenigvuldige occupatien, die het nieuwe beroep van Professor hem hadden gegeeven, gedistrabeerd zynde, verzuimd heeft aan de Familie van den Heer Caspar Burman *Zaliger, na deszelfs overlyden, van de aan hem toebetrouwde Boeken en Manuscripten in questie kennisse te geeven, of dezelven* simul & semel *te restitueeren. Dat hem zulx van achteren leet doet, en dat ook wel wil toegeeven, dat hier door achterdocht kan gegeeven zyn aan de Erfgenaamen van gemelden Heer* Caspar Burman, *als of hy van zins was, dezelven voor zich te behouden; schoon hy als nog betuigt daar toe geene de minste intentie gehadt te hebben.*

Dat ook den Professor Burman *zulx op dien grond kan hebben vooronderfteld, en over zulx vermeind, zonder te calumnieeren hem van die intentie te konnen beschuldigen; en dat hy ook niet wil ontkennen, dat hy in zyne defensie teegens de voorschreeve beschuldiging* fervore defendendi *verscheidene zaaken, raakende de Zeeden, het Leeven en de Familie van den Professor* Burman, *op eene laesive wyze heeft voorgesteld, welken hy, als nu met een bedaarder oog beschouwende, wel wenschte niet geschreeven te hebben; en dierhalven vertrouwde, dat de gemelde Professor* Burman, *zoo met de bereids gedaane overgaave van de Boeken en Manuscripten in questie, als met dit tegenwoordige Declaratoir zoude kunnen genoegen neemen, en dus alle oneenigheden, tusschen hun beiden hier over ontstaan, midsgaders het schryven over en weeder, behoorde op te houden.* Ver-

Verder meld' ons deze Resolutie, „dat opgemelde Heeren
„ vermeind hebben, dat van het voorgeschreevene Gede-
„ clareerde aan den Professor Burman, weegens de Vroed-
„ schap communicatie zoude kunnen worden gegeeven, ten
„ einde dien Heer daar inne mogte berusten, en dus die
„ zaak daar mede een einde hebben, en dat zich de Vroed-
„ schap daar mede eenparig geconformeerd heeft ".

De tweede Resolutie, gedagtekent 19 November 1764, bericht ons hoe Professor Burman op communicatie van 't bovengemelde geantwoord heeft.

Dat hy, zonder in te treeden, in hoe verre het gedaane Declaratoir van den Professor Saxe over een te brengen is met 't geene in de zaak in questie van den beginne tot nu toe is gepasseerd, uit consideratie van 't verlangen van Hun Ed. Groot Achtbaaren (voor welken hy alle schuldige hoogachting hadde), en ter voldoening aan Hun Edelens Achtbaarens oogmerk, om een einde van deeze zaak te zien, declareerde:

Dat hy al 't geene in deeze zaak teegens den Professor Saxe geschreeven hadt, niet gedaan hadt, om, als een Calumniateur deszelfs goede naam te blameeren, noch ook van iemand van zyne Familie, welken in 't vervolg in deeze zaak zyn gemelleerd geworden; maar, om, door 't wegneemen der verkeerde begrippen over deeze zaak, te doen 't geen aan zyne eigene reputatie verschuldigd was.

Dat hy in de restitutie van de Boeken en Manuscripten, door den Professor Saxe gedaan, beruste, en geene verdere prætensien dien aangaande zal formeeren.

Dat hy teegens den Professor Saxe, of tot zyn nadeel, niets verder aangaande deeze zaak zal schryven, ofte doen drukken; ofte door anderen laaten schryven, en uitgeeven; zoo lange de Professor Saxe teegens hem, of ten zynen nadeele niets schryft of laat drukken; ofte zoo lange het niet blykt, dat anderen, door instigatie van den Professor Saxe iets tegen hem, of ten zynen nadeele, schryven en uitgeeven.

„ En hier op, zegt deze Resolutie, gedelibereerd zynde,
„ heeft de Vroedschap goedgevonden, eene Copie van 't
„ voorsz. Declaratoir, door den Secretaris van der Does
„ geauthentiseerd, aan den Professor Saxe ter hand te
„ stellen.

Proeve van Bybeldichten, Brieven en Mengeldichten. Door G. T. DE COCK. *Te Leeuwaarden by* H. A. de Chalmot. 1765. *behalven het Voorwerk* 176 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaerde *de Cock* geeft deze Proeve als eene vrucht zyner uitspanninge in 't licht; niet, gelyk hy in zyne Voorreden te kennen geeft, in verwachting van daar door eene dronkenmakende toejuiching te verwerven, maer in hoop dat dezelve niet geheel versmaed zal worden, en dat deze of gene Dichtlievende Lezer hem met deszelfs nadere onderrichtingen zal willen begunstigen. 't Is te wenschen, dat hy hier in gelukkig moge slagen; vermids deze Proeve toont, dat hy in daed en waerheid aenmoediging verdient, als iemand, die op een goeden weg is; en in deze Dichtstukken doet blyken, dat hy niet ongeschikt geacht mag worden, om, zo door onderrichting zyner goede Vrienden, als door eigen oefening, by voortgang gewenschte vorderingen in de edele Poëzy te maken; wanneer hy 't 'er op toelegt om zyn styl bestendig te beschaven, en de vloeibaerheid recht in acht te nemen. De Lezer oordeele hier van eenigermate uit zyn volgend *Tafereel van 't Bygeloof*, waer in hy, na eene korte Vooraffspraek, het zelve aldus voorstelt.

—— 't is Bygeloof, verderf van zo veel' zielen;
't Is Bygeloof, een pest vol snoodheid en geweld,
Die Gy daar wand'len ziet met traage en loome hielen,
Door naare droefheid, en door bleeke vrees verzeld.
Hoe styf staat heur het haar van blaauwgeschubde slangen,
Die elk afgrysselyk aanpiepen met den bek:
Men ziet een' menichte van giftige adders hangen,
En glibb'rig kruipen langs haar schouderblad, en nek.
Men kan in 't bang gezicht, in 't altyd treurig wezen,
Zo bleek, gelyk 't gelaad van 't rammelend spook, den dood,
Het echte en rechte kroost van 't zuur Misnoegen lezen:
Haar mond, door klam vergift bemorst, is blaauw als lood:
Hare oogen, bol en diep in 't voorhoofd weggezonken,
Verguizen, doemen 't al door strengen blik op blik;
Gy ziet op wang of kaak geen vriendlyk lachje pronken,
Maar stroeve Stuurschheid, en een doodelyken schrik.
Nooit zwelt haar boezem op, hoe zeer zy ook moog' zwoegen,
Dat slentrig vel, met slym en modder dik bevlekt,
Waar op angstvalligheid en kommer rimpels ploegen,
Hangt over 't vaale kleed, 't geen 't maagre ligchaam dekt:

Het

Het ligchaam afgepynd door vasten, ſchreien, karmen,
Waar door zy dag by dag haar' levensgeesten doeft,
Den ſlaap belet, dat die haar troetele in zyne armen,
En ſluite als alles rust de wieken om haar hoofd.
Wel kan haar de eenzaamheid, maar niet de rust bekooren,
Die leenigſter van pyn ontwykt zy als de pest;
Om dat het menschdom ſlechts ter ellende is gebooren,
Dit is naar heuren waan ons lot in dit gewest.
Aan deze zy' van 't graf zyn wy verplicht te treuren,
Zo redent zy, en durft ter ſtaving van dien waan
Zelfs gantſche bladen uit het boek der Waarheid ſcheuren,
Als prees de ſchrift den mensch ene eeuwge droefheid aan.
Zy zegt. Gods zoon verſprak zulk enen 't eeuwig leven,
Die 't ooge bykans blind en 't hart heeft leeg geſchreid;
Dus gy niet anders doet, dan 's Hemels wil weêrſtreeven,
Wanneer ge ô mensch uw ziel verlust in vrolykheid
Geen wonder, dat men haar ziet Jezus taal herkneeden,
Dat zy die naar heur zin in zulke vormen giet.
Inwendig zond berouw, verbetering van zeden,
En waare heiligheid, dat alles kentze niet.
Zyn leven naar het ſnoer der liefdewet te meeten,
Is juist zo zeer geen blyk van een oprecht gemoed;
Maar oogenleden, rood, en dik, en raauw gekreeten
Zyn by haar vaster merk van lust naar 't hoogste goed.
Op 't ſtuk der zedenleer gemoedelyk te dringen;
Te zeggen, dat de wet den Kristen nu noch raakt,
Zulks riekt naar kettery, of, 't zyn maar beuzelingen;
Want, naar heur' mening is de wet te niet gemaakt.
Zy is vervuld, dit 's waar, doch nimmer zal men vinden
In Godgewyde ſchrift, dat Kriſtus, 's menſchen zoen,
Gekoomen zy op aarde om 's Heeren wet te ontbinden.
Maar wel om haaren eisch ten naauwſten te voldoen.
Zich zo te draagen, dat de naasten het kan merken,
Dat 's Heilands Deuchdenbeeld ons zweeve voor 't gezicht;
Het waare Heilgeloof te toonen uit de werken;
Zulks keurt die zielen plaag een' zaak van klein gewicht.
Maar deerlyk handgewring, (zo 't heet om 't pak der zonden,)
Ene opgekrabde borst, met een mismaakt gelaad,
Een lyf, dat trilt en beeft, ziet zy voor beter' gronden,
En echter blyken aan van een hernieuwden Staat.
Niets vindt men waar ze 't heeft zo vinnig op geladen,
Of 't geen dees' booze pest zo zeer in de oogen ſteekt,
Dan Wetenſchap, gegaard uit Godgewyde bladen,
En door die ſchoone maagd, de Reden, opgekweekt.
Zy pryst de luiheid aan, door ronduit te beweeren,
Dat kennis ydel zy, en oorzaak dat men dwaalt;
Zy dryft, dat ons de Geest onmiddelyk moet leeren,
En elk maar werkloos zyn tot die het hart beſtraalt.

Hoe zeer dit wangedrocht van Godsvrucht moog' verschoelen,
Van Godsvrucht Waarheids spruit, en Liefdes oudste kind,
Die helvloek heeft nochthans door dezer rol te speelen
Van 's wereldt vroegste jeucbd veel' zielen snood verblind.
Zy bad noch naauw dit rond gedrukt met hare zoolen,
Of gaf al spoedig blyk van haar vervloekten aart,
En lei aanstonds zich uit om 't menschdom te doen doolen,
Waar toe zy tyd noch vlyt, noch list, noch arbeid spaart.
Geen beevende ouderdom doet haren geest bedaaren,
Och, ver van daar! zy houdt, hoe styf van oude, stal,
Zy blyft in 't midden van het Kristendom noch waaren,
En brengt 'er menig mensch godsjammerlyk ten val.
Men denke eens, welk een wee hem nastappe op de hielen,
Die, voor den trouwen raad der wyze Godsvrucht doof,
Het waagen durft, om voor dit monster neêr te knielen,
En bidden 't stallicht aan van 't dwaalend' Bygeloof.
Zy leidt, en brengt de mensch langs akelige wegen.
In ene wildernis met doornen dicht bezet:
Waar de adem harer keel, ten hemel opgestegen,
Het licht der zon bewolkt, de lucht alom besmet,
En blad, en gras, en kruid doet zengen en verschroeien;
Alwaar de zwarte nacht op vleermuiswieken zweeft,
De koude winden door de dorre boomen loeien,
Verwoesting woont, en angst zyn bleeken zetel heeft.
Waar 't wild gedierte gromt, en bromt uit donkre kuilen,
De raaf met schor gekras vervult de naare lucht,
En 't droevig treurgeluid der altyd steenende uilen
Door reeten der met klim begroeide rotzen zucht.
Hier is 't, waar 't heilloos spook doldriftig, en verbolgen,
Gelyk een razerny, met stinkend fakkellicht
Hem, die te roekeloos het hart had, haar te volgen,
Somwylen zengt, en blaakt in 't beevende aangezicht:
Nu zitze 'er achter her met taaie stangen zweepen,
Gescheurd met eigen vuist uit 't broeinest van heur haar:
Zy knypt hem in 't gemoed met folterende neepen,
En volgt hem waar hy vlucht steeds onophoudelyk naar.
Zy schreeuwt. Onzalig mensch! hier is geen heul te hoopen,
Geen troost in uwen angst, God houdt zich voor u vreemd,
Gy zult geen uitkoomst zien, waar Gy ook heen moogt loopen,
Dus is het best, dat gy den dood in de armen neemt.
Dit woort beeft vat op 't hart. Hy, treuriger en droever,
Slaat de oogen in het ronde, ontdekt in 't ende een vliet;
En meent een' stille Stem te hooren van den oever,
Die zoetjes klinkt. Koom hier, dit is 't honk van uw verdriet.
Met een port Bygeloof hem derwaard heen te streeven;
Hy gaat, — houd stil, — stapt voord — doch aarsfelt zomtyds weêr,
Nu loopt hy toe, en bluscht de vonk van 't kwynend leven,
Hy sluit zyn oog, en stort in Wanhoops draaistroom neêr.

't Ver-

't Verheerlykt Parnas of de Lof der Edele Zang- en Speelkonst, door J. T. P. *Te Nymegen, by* J. van Campen 1764 *in quarto 15 bladzyden.*

De Maker van dit Rym, die den Lezer verzoekt

> *Geeft aan myn Maatgezang een innerlyk gehoor:*
> *Ik gaa den egten Lof der* Harmony *bazuinen,*
> *Ze heffen hooger op dan* Atlas *trotze kruine,*

meldt ons hoe *Jupiter*, het geschapene overziende boven al een welgevallen had in

> *Den tweegetakten Berg, de zetel der vermaaken,*
> *Wiens hoornen tot in 't sop der blaauwe wolken raaken.*

Hoe dit hem aenleiding gaf tot het voortbrengen der *Harmonye*, die hy ter Echtgenoote van *Apollo* schikte, en den *Parnas* ter woonplaetse schonk, om aldaer met het *negental der Zusters* haar verblyf te houden. Voorts gewaegt hy van de vreugde der Goden deswegens, en wel byzonder van die van *Apollo*.

> *De baardelooze* Apol, *nam straks zyn'* Harmonye,
> *In de armen, keek haar aan, begon zig te beny'en*
> *Zyn 's eigen zaligheids.*

Hier aan volgt in dit Stukje de verbetering der Zang- en Speelkunde op den *Parnas*; die van 't ondermaensche Volk, door deze *Harmony* getroffen, zo gretig aengehoord werd, dat *Apollo*, in vergeldinge hier van, op 't punt stond

> Parnassus *af te daalen,*
> *En 't nog verstomde volk met* Harmonysche *straalen,*
> *Te ligten in den geest, toen 'er eene oorzaak quam*
> *Die hem dit schoon besluit weêr uit de harssens nam.*

't Voorgevallene met *Marsyas* naemlyk, gelyk onze Autheur verder meldt, verbrak dit besluit, en 't Menschlyk Geslacht bleef van de *Harmony* versteken; tot dat *Amfion*, door de gunst van *Apollo* en *Harmony*, met de geheimen der kunste bedeeld werd; en de Goden, op den dood van *Amfion* besflooten, een ieder daar mede te begiftigen, die

> *een* Parnas *dienaar waar,*
> *Een rooker van* Apol 's *en* Harmony 's *altaar.*

Onder dezen muntte boven al vervolgens uit

Orfeus die d'adem bad van aller klanken Vader,
Die 't fyn van Harmony *bad in zyn hartenader.*

Onder hem zag men de kracht der *Harmonye* op 't hoogste, en zo men onzen Schryver gelooven mag, ze heeft thans geen minder vermogen; want dus laet hy zich hooren.

Dus ging het dier ter tyd, dus gaat het heden nog:
De Koortse neemt de vlugt, de Tandpyn gaat 'er heenen;
Men hoort geen sterveling van 't scheele hoofdzweer steenen;
De buikesmart verdwynt; de Hartepyn verzwakt;
En alle binne and're quaal word door Muziek geknakt.
Hy die geen middel weet om 't Podagra te stillen,
En van de Heupejigt niet anders doen dan rillen,
Gaa by de Harmony *te raaden; en ik wet,*
Dat ze al die helsche ween in zulke paalen zet,
Dat men zoo langen tyd haar' zoete klanken duuren
Niet blootgesteld zal zyn aan Podagrasche kuuren
En dat de Heupejigt zal slaapen als een' blok
En nooit den geen' die lyd ontroeren met geschok.

Dit heeft, zo onze Rymer ten laetste meldt, zedert *Orpheus*, nu min dan meer plaets gehad, en is voor al in de voorleden eeuw door den grooten *Lully* dermate bevordert, dat hy betuige.

Daar was geen Stad zo klein; geen Vlekje zoo gering,
De Tempel voor Parnas *was 't allereerste ding,*
Dat in de harssens quam; den Altaar zag men rooken,
Van Meesters in de konst, blymoedig aangesteken,
Die Lullys treff'lyk spoor zoo deftig sloegen in,
Dat 'k heden zang en spel onwaardiglyk ontgin,
Wen 'k hunn' volmaaktheid denk ten deelen aan te raaken.
Veel min dat ik hunn' lof zou durven op te maaken.

Wy twyfelen niet of onze Lezers zullen de waerheid dezer laetste regelen erkennen, na dat ze de bygebragte Staeltjes van dit Stukje gezien hebben, en ligtlyk gereed zyn om op de taal van onzen Rymer, in 't slot

Die wat te knibb'len weet
Koome op, en zegge my waer in ik quaalyk deed;

te antwoorden, *in 't uitgeven van een Rym zonder Harmonye tot lof der Edele Zang- en Speelkonst.*

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Ethans *Onderwyzinge in den negen en tachtigsten Psalm, geopend en verklaard*, *door* JAN JACOB BRAHE, *Dienaar van* JESUS CHRISTUS *te Vlissingen. Te Amsterdam by* Nicolaas Byl 1765. *behalven de Opdracht enz. waar onder eene Voorbereidende Oefening, over, en Ontleding van dezen Psalm*, 610 *bladzyden in quarto.*

VOlgens de Voorbereidende Oefening van den Eerwaerden *Brahe*, is deze Psalm opgestelt, door *Ethan*, den zoon van *Kusi*, een der Opperzangmeesteren; waerschynlyk by gelegenheid der rampen van 't Koninglyk Huis van *David*, onder *Rehabeam*; toen niet alleen tien stammen van 't Ryk afscheurden; maer ook *Sisak*, de Koning van *Egipte*, een inval deed in *Juda*, ja zelfs tot binnen *Jerusalem* indrong en den Tempel beroofde. 1. Kon. XII en XIV. Op deze omstandigheden althans oogt *Ethan* in dit Lied, het zy dat hy toen nog leefde, of zulks door den Geest der Prophetie voorzag; gelyk hy zo door dien Geest ook nog verder het oog had, op de rampen van Juda 's Kerk en Burgerstaet, met de Babylonische wegvoering. — Dit echter heeft men niet indiervoege te verstaen, als bepaelde zich het doelwit van *Ethan* tot de aerdsche heerschappy van *Davids* Huis. Men heeft hier, volgens het oordeel van onzen Uitlegger, in 't nagaen van 't beloop van dit Lied op te merken, dat we 'er tevens door opgeleit worden, om de gedachten te vestigen op eene geestlyke heerschappy, welke in *Christus*, *Davids* grooten *Zoon* en *treffelyk tegenbeeld*, plaats zou hebben.

Op dezen grondslag, waer voor zyn Eerwaerde de bewyzen in 't breede meldt, komt deze Psalm voor, als strekkende; „ om Gods Kerk te verzekeren van de eeuwigduu„ rende vastigheid van Gods Verbond, met David gemaakt, „ aangaande dat Koninglyk zaad, dat uit zyne lendenen zou„ de voortkomen, om geestelyker wyze op zynen throon „ te zitten, den *Christus* namelyk, zo verre, dat schoon „ Davids huis en de uiterlyke stand van zyn Koningryk ver„ viel en in de uiterste laagte geraakte, echter aan de ver„ vulling dezer belofte niet te twyffelen was; zullende God, „ op zynen tyd, hoe duister het 'er voor de Kerke mochte „ uitzien, de eere zyner goedertierenheid en waarheid door

„ 't vervullen van zyn woord op de luisterrykste wyze sta-
„ ven, en de weeklachten zyns Volks met een vrolyken Lof-
„ zang verwisselen ". Des men, om den algemenen inhoud van dit Lied op te geven, konne zeggen, dat het behelst; „ Gods goedheid en waarheid in de aanstaande ver-
„ wekking van Christus, Davids Heer en Zoon, verheer-
„ lykt, in weerwil der grootste zwarigheden ". —— En dus strekt het oogwit van dit Dichtstuk, „ om Gods Kerk
„ een klare onderrigting te geven van Gods Verbond aan-
„ gaande Christus en zyn Koningryk, Gods deugden daar
„ in doorstralende, en het heil van uitverkoren Zondaren,
„ daar uit voortvloeijende, zeer krachtig te vertoonen, en
„ de bekommeringen, daar tegen opryzende, wech te ne-
„ men, door een vertoog van Gods onfeilbare waarheid en
„ getrouwheid. Waar van geen levendiger voorbeeld konde
„ gegeven worden, dan 't geval Davids huis overgekomen,
„ als met welks jammerlyk verval alle hoop op de vervul-
„ ling van Gods beloften ten einde scheen, daar echter
„ de uitkomst toonde, dat 'er geen enkel woord, jota of tit-
„ tel gemist heeft.

Volgens deze leiding toont zyn Eerwaerde, na eene letterkundige verklaring der woorden, op 't afhandelen van iedere byzonderheid, hoe 't daer in voorgestelde betrekkelyk is tot, en zyne vervulling heeft, in 't Koninglyke Huis van David, in de omstandigheden van 't Ryk van Juda; en in hoe verre het geestlyk Ryk van Vorst Messias hier in aenmerking komt, en 't deswegens voorspelde zyne vervulling erlangt heeft, ter verzekeringe van de vervulling aller beloften, die God in Jesus Christus gedaen heeft, en in hem Ja en Amen zullen zyn in eeuwigheid, Gode tot heerlykheid door ons: en aen dit alles hecht onze Uitlegger telkens ten slot eenige practicale leeringen, die hy uit het tot dus ver beschouwde afleidt.

De letterkundige verklaring is doorgaende zeer nauwkeurig, en de overbrenging gemeenlyk vry ongedrongen; zo dat men in 't eene en 't andere geval verscheiden blyken van des Schryvers vernuft bespeure. Voor 't overige is dit Werk doormengd met eene ontvouwing van deze en gene gemene plaetsen der Godgeleerdheid; dat het zelve niet weinig heeft doen uitdyen; en meest kan behagen aen hun die gewoon zyn naer 's Mans leiding te denken.

Kern

Kern uit de Zedeleer der Heilige Schrift in de Hoogduitsche Taal beschreeven, door den Heere J. L. VAN MOSHEIM, *Kancelier van de Koninglyke en Keurvorstelyke Hooge School te Gottingen. Zamengesteld door* G. F. SOMMERAU, *Predikant te Blankenburg, in twee deelen. Eerste deel, vervattende de drie eerste deelen van het groote werk. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* A. A. V. M. V. D. M. D. *Te Utrecht by* G. en A. van Paddenburg. 363 *bladzyden in groot octavo.*

DOor de *Zedeleer der Heilige Schrift* heeft men hier, volgens onzen geachten Autheur, te verstaen, „ eene „ Schrift- en rede-matig ingerigte verzameling van die leer„ stukken en waarheden der H. Schrift, die den mensch on„ derrigten, hoe hy uit den staat der zonden en natuurlyke on„ geregtigheid in den staat der genade en des vredes met God „ geraaken kan, en voorts zyn inwendig geloof en vernieu„ wing, door uiterlyke goede werken bewyzen en toonen „ moet". Zyn Eerwaerde dit in eene vorafgaende voorbereiding tot dit Werk nader ontvouwd, en breeder getoond hebbende, wat men in 't voorstellen dezer Zedeleere in 't algemeen in acht heeft te nemen, doet ons ten laetste opmerken; „ dat deze gansche weetenschap zig, gevoeglykst en gemak„ lykst in 2 *hoofdstukken* laat verdeelen. Het *eerste* handelt „ over de inwendige heiligheid der Ziele, die een navolger „ van Christus moet bezitten, en wyst aan, hoe het van „ natuur bedorven hart verbeterd, en in de gemeenschap „ van God moet gebragt worden. Het *andere* beschryft de „ uiterlyke heiligheid des wandels, die de wet des Heeren „ van een' Christen vordert. Men heeft in het eerste zo „ wel op den ouden, als den nieuwen mensch, zo als „ de Schriftuur spreekt, te letten, of den staat der natuur „ en der Genade te overweegen. Men heeft in het ande„ re te zien op de plichten, die of alle menschen in 't alge„ meen, of elk een naar zyne byzondere omstandigheden, „ verpligt is te betragten.

In gevolge hier van gaet dit eerste Deel, 't welk drieledig is, over *den staat der Natuure of het bederf des Menschen*, over *de middelen, om uit den staat der Natuure in den staat der Genade te geraaken*, of over *de Bekeering*, en eindelyk over *den staat der Genade*. Deze onderwerpen worden in dit Geschrift, by wyze van stellingen, ontvouwt, die, daer 't noodig is, door breeder verklaringen opgeheldert worden.

Zyn Eerwaerde behandelt deze Stoffen zeer onderscheidende, en, volgens zyne manier van denken, op eene wel geregelde en verstandige wyze; des dit geschrift ook met vrugt gelezen konne worden van zulken, die van hem verschillen: te meer, daer hy niet zelden de uitersten aen de eene en andere zyde duidelyk toont, en zyne denkbeelden gematigd voordraegt. Tot een voorbeeld zullen wy den Lezer onder 't oog brengen 't geen hy voorstelt wegens de verscheidenheid der Godlyke genadewerkinge in de bekeeringe des Zondaers.

Voor af aengemerkt hebbende wat 'er ter bekeeringe behoore, en hoe 't noodig zy, dat al het opgemelde plaets hebbe, gaet hy over tot eene volgende stelling, wegens de verscheidenheid die hier echter in aenmerking genomen moet worden, zeggende. „ Des niet tegenstaande zyn de „ geenen, welken door de boete geheiligd worden, onder„ ling zeer ongelyk. De één word de kragt van waarheid, „ die het hart reinigt, duidelyker, heviger en sterker ge„ waar, als een ander. En, wanneer de één dagen en maan„ den na een oog van genade, dat hy vuurig verlangt, te „ vergeefs zugten moet; zo zyn 'er anderen, die in weini„ ge uuren tot het doel geraaken, waar na zy staan. Dit „ onderscheid omtrent de *maate* en *duurzaamheid* der bekee„ ring moet ten deele aan de natuur, ten deele aan de gena„ de toegeschreeven worden. En veelen zouden de bedie„ ning dezer Leere verstandiger en gevoegelyker waarnee„ men, wanneer ze deze gewigtige aanmerking of leeren, „ of zig ten nutte maaken wilden.

„ VERKLAARING.

„ 'T is noodig, dat men op 3 *dingen* lette, om den oor„ sprong van de ongelykheid der geenen, die door de be„ keering tot de gemeenschap met God geraaken, wel te be„ grypen: *voor eerst:* op *de natuur der bekeering*, *ten ande„ ren*, op *de natuur en gesteltenis van hen*, *die bekeerd wor„ den*, *ten derden*, op *de byzondere oogmerken der Goddelyke „ Voorzienigheid* by zekere menschen, die Hy onder de Zy„ nen aanneemt.

„ *Voor eerst*; moet men letten op *de natuur der bekeering.* „ Wy weeten, dat de Genade, gemeenlyk, niet onmidde„ lyk het hart des menschen nieuw scheppe, maar middelyk. „ Zy werkt door het woord, of door de waarheden der „ openbaringe, die ze in 't verstand des menschen vindt, „ die geheiligd en vernieuwd zal worden. 'T is even zo

„ ze-

„ zeker en wis, dat de Heere in de bekeering de ingeschape
„ en natuurlyke kragten des verstands, en de neigingen van
„ den wil niet wegneeme, of, dat het zelfde is, ons geene
„ nieuwe Ziel geeve, maar alleen de voor handen zynde
„ eigenschappen en neigingen des Geestes heilige en regele.
„ Nooit ziet men, dat een natuurlyk eenvoudige, wanneer
„ hy bekeerd is, schrander, of een natuurlyk weeke en te-
„ dere hard en ongevoelig word. Wie deze beide dingen
„ niet lochent, die ziet reeds voor een goed gedeelte, waar
„ het van daan kome, dat de Zondaars, die bekeerd wor-
„ den, verschillende aandoeningen bespeuren moeten. De
„ genade volbrengt haar werk door de Goddelyke waarhe-
„ den, die ze in 't verstand aantreft. 't Verstand van den
„ eenen is 'er ryker mede voorzien, als de geest van een'
„ ander'. Veelen weeten pas de eerste beginzelen der He-
„ melsche Leere; en veelen weeten alle verborgenheden der
„ waarheid, zo verre ze een sterveling begrypen en weeten
„ kan. Waarom de boetvaardigen zig niet volkomen, ten
„ aanzien van de kennis, kunnen vergelyken. En, voor
„ zo verre zig de aandoeningen van den will, gemeenlyk,
„ naar de kennis van 't verstand rigten, zo zal zig het on-
„ derscheid der geestelyke weetenschap ook in den will in
„ den menschen openbaaren. De genade neemt noch in het
„ verstand, noch in den will, de aangeboore kragten en
„ neigingen weg, maar bereidt ze alleen tot het groot ein-
„ de, dat ze by den mensch tragt te bereiken. En wie weet
„ niet, dat de wyze van denken, het vermogen om te be-
„ grypen, de bekwaamheid, van te oordeelen en te beslui-
„ ten, de levendigheid van verbeelding, de hevigheid der
„ begeertens, de neiging tot zekere affecten even zo menig-
„ vuldig by den menschen zy, als de trekken van 't gezigt.
„ Men verbeeld zig daarom iets onmogelyk, wanneer men
„ zig verbeeld, dat de wet en 't Euangelium naar ééne en
„ dezelfde wetten en regelen in allen, die 'er tot God door
„ getrokken worden, werken moet. Geschiedde dit; dan
„ moest de genade de natuur niet verbeteren en reinigen,
„ maar wegneemen en vernietigen.

„ Men moet, *ten anderen*, letten op *de natuur en gesteld-
„ tenis van hen die bekeerd worden.* De toestand der zulken
„ is zeer veel verschillend, men mag ze of alleen als men-
„ schen, of als Zondaars beschouwen. Als menschen wor-
„ den ze, zo wel door de gemoedsgesteldtenis, en de kragt
„ der Ziele, als door de inrigting des lighaams onderling
„ gescheiden. En veelen zyn onderling door deze dingen

„ zo verre vervremd, dat het moeijelyk is, om ze alleen
„ zo ver onderling te verbinden, als het tot de rust van 't
„ algemeen en tot hun eigen welzyn noodig is. Blykt het
„ niet van zelfs, dat dit groot onderscheid geene algemeene
„ gelykheid der genadewerkinge toelaate, ten zy, dat de
„ Heere 't Wezen van de Ziel en 't lighaam veranderen en
„ omkeeren wilde? En zoude 't met Gods Wysheid over-
„ éénkomen, wanneer ze, op ééne zelfde manier, met men-
„ schen van zo verschillende natuur handelde, en hem, by
„ voorbeeld, die zwak van lighaam, en zwaarmoedig van
„ Geest is, niet meer of minder bespeuren en gewaar liet
„ worden, als hem, die levendig, sterk, ligtvaardig en
„ ongevoelig is. De *Heere is getrouw* en heilig. Hy rigt zig,
„ zo wel in onze *verzoekingen* als by onze bekeering, naar
„ het *vermogen*, dat ons zyne Voorzienigheid gegund heeft.
„ 1 Cor. X. 13. En wy kunnen Hem, zonder gevaar, ons
„ hier als eenen verstandigen Arts voorstellen, die zyne
„ middelen naar de kragt en zwakheid der kranken afmeet,
„ die zig zyner zorge toebetrouwd hebben.

„ Men moet, *eindelyk*, letten op de *byzondere oogmerken*
„ *des Heeren by zekere Zondaars*, die Hy tot zig trekt. God
„ heeft eenige menschen boven alle anderen daar toe ver-
„ koozen, dat ze levendige getuigen van de grootheid zy-
„ ner kragt in den Heiligen aan het menschdom verstrek-
„ ken, zwaare beproevingen doorstaan, en byzondere voor-
„ beelden van geloof, liefde en geduld, ter opwekkinge
„ van ontelbaare anderen, worden zullen. Zodanige men-
„ schen waren de Apostelen en de overigen, die het kruis
„ van Christus der ontaarte en ongeloovige waereld, aller-
„ eerst, verkondigden. Zodanige menschen verwekt de
„ Heere nog hier en daar, ter beschaaminge van hen, die
„ met den schyn van godzaligheid te vrede zyn, en ter
„ voortplantinge van zyn Koningryk. Een man, welken
„ de Voorzienigheid des Allerhoogsten tot zulk een byzon-
„ der einde verkoozen heeft, moet scherper gezuiverd en
„ geheiligd, klaarer verlicht, vaster gegrond zyn, dan zy
„ welken alleen tot de gewoone pligten van het Christen-
„ dom geroepen zyn, en hunne dagen zonder stryd en ly-
„ den mogen eindigen. Waarom het billyk is, dat ook
„ hunne bekeering zonderling zy, en by gevoelige toevallen
„ een' tyd lang aanhoude, ten einde de afkeer van zonde
„ dieper in de Ziel gedrukt, de verägting van dingen, waar
„ mede deze waereld haare vrinden beloont en haare vyan-
„ den straft, volkomener gemaakt, en de yver, om zig en

„ an-

„ anderen uit het gevaar der verdoemenis te rukken, regt
„ vuurig moge worden. *Paulus at en dronk niet in 3 dagen,*
„ na dat de Heiland zelf zyn hart voor eene waare bekeering
„ geöpend had Hand. IX. 9. Ongetwyfeld liet hem de on-
„ rust van het hart, en de schrik voor den toorn des regt-
„ vaardigen Regters, welken hy in Deszelfs leden vervolgd
„ had, niet toe, aan de zorg voor 't lighaam te denken. Op
„ deze wyze moest de grondslag tot grootmoedig- en be-
„ stendigheid in hem gelegt worden, die hem naderhand
„ tot een wonder der waereld maekte. Nooit eischte hy
„ van hen, die door zynen dienst tot het geloof gebragt
„ wierden, dat ze hem hier in navolgen, en niet minder
„ angst des geweetens, als hy, uitstaan zouden. Hoe on-
„ bezonnen zouden wy diesvolgens te werk gaan, wanneer
„ wy hem en anderen, die dergelyke beproevingen onder-
„ vinden, allen, welken wy tot bekeering roepen, ten voor-
„ beelde voorstellen, en niemands boete voor egt en waar
„ wilden houden, die niet zo, als hy, geleeden had, voor
„ dat hy getroost wierd?

Gesprekken van PHOCION, *over de Betrekking, welke de Zeden-kunde op de Staatkunde heeft. Oorspronkelyk uit het Grieksch van* NIKOKLES *in de Fransche taal overgebragt, met byvoeging van Aanmerkingen. En nu uit het Fransch in 't Nederduitsch vertaald; door* Mr. V. K. *Te Utrecht, by* R. de Meyere 1765. *Behalve het Voorwerk* 304 *bladz. in octavo.*

DEze Gesprekken van *Phocion*, (een beroemd Legerhoofd en Magistraetspersoon van Athene, die gebloeid heeft in de dagen toen *Philippus*, Koning van Macedonie, zyne heerschappy over Griekenland begon uit te breiden, en voortzettede,) komen, naar luid der Voorreden voor, als vertaeld uit een oud Grieksch Handschrift, dat te vinden zou zyn in 't Klooster van *Mont-Casin*, in Italie. *Nikokles*, een Boezemvriend van *Phocion*, geeft in 't zelve aen *Kleophantes*, hun beider Vriend, een verhael van *Phocions* gesprekken met een Jongeling met name *Aristias*, over de Staetkunde; om dien Jongeling, een Leerling der Sophisten, te onderrichten, hoe verkeerdlyk men waent een Gemeenebest te konnen bestieren, of deszelfs ongelukkigen staet te hulp te komen, zonder eene welgegronde Staetkunde; en hem onder 't oog te brengen, dat dezelve boven al en in de eerste plaets de Zeden van een Volk moet beschaven.

Dit onderwerp word hier in vyf agter een volgende gesprekken verhandelt. Het eerste behelst met den aenvang eene voorafgaende Inleiding, waer in *Nikokles* met *Phocion* spreekt over den ongelukkigen staet van Athene, en 't geen Griekenland te dugten heeft van de Staetzucht des Macedonischen Konings. Dit onderhoud word wel dra gestoord door 't inkomen van *Aristias*, die, met eene Sophistische opgeblazenheid, zich luidruchtig uitlaet over verscheiden gebreken in 't Gemeenebest, en eene menigte van middelen ter herstellinge van 's Lands welzyn, die hem dienstig voorkomen, verwaendlyk op eene ongeregelde wyze voorstelt. Dit geeft *Phocion* aenleiding, om hem te doen opmerken, dat het ten uiterste onvoorzigtig is, en den Lande geen dienst kan doen, wanneer men op zulk een losfen voet te werk gaet: waer op hy hem verder, in dit eerste gesprek, overtuigelyk toont, dat de ware Staetkunde eene wetenschap is, die hare vaste gronden heeft, hoe ze tot haren eersten regel stelt de wetten der Natuure te gehoorzamen; mitsgaders dat ze, bezeffende hoe de overheersching der driften de bronwel is van alle de rampen eener Maatschappye, zich moet toeleggen, om de driften onder het bedwang der Rede te brengen.

Aristias, zyne Sophistische uitvlugten en redekavelingen tegen deze leeringen van *Phocion* ten bondigste wederleid ziende, vindt zich, na 't afloopen van dit gesprek, en na eene ernstige overweging van 't zelve, bewoogen om, by eene volgende gelegenheid, *Phocion* anderwerf hier over te hooren. In 't tweede daar op volgende gesprek handelt *Phocion* wat byzonderer, om hem te toonen, dat 'er geen deugd is, hoe gering ze ook moge schynen, die niet iets toebrengt tot het geluk der menschen, en dat derhalve het voornaamste doelwit der Staatkunde behoort te zyn, de zeden der Inwoonderen van een Gemeenebest te regelen. Hy doet hem by die gelegenheid zien, dat 'er geen goede Regeering kan zyn zonder goede zeden; en dat het invoeren derzelven de gebreken 't zy dan der Alleenheerschinge, of der Regeeringe der Voornaamsten, of der Volks-regeeringe, of van eenige soort van gemengde Regeering, hoe ook dezelve zou mogen zyn, alleen kan herstellen. *Aristias* erkent de bondigheid dezer voorstellingen, doch hy kan niet ontveinzen, dat hem het ongeluk van brave Mannen, en 't geluk van gewelddadige Overheerschers, de bloeiende staat van ongeregelde Gemeenebesten, die ons de geschiedenis en ondervinding voor oogen stellen, dit alles schynt tegen te spreeken.

ken. Maer *Phocion* wil, dat hy in aenmerking zal nemen; hoe men dikwils verkeerd denkt over wezenlyk geluk en ongeluk; en met oplettendheid zal nagaen, hoe de geschiedenis ons, overeenkomstig met de natuur der zake, toont; dat een ongeregeld Gemeenebest alleen de overhand kan behouden over een nog meer, of ten minste zo ongeregeld Gemeenebest, en dat het geluk van zulk eene Maetschappy zeer wankel staet.

In 't derde gesprek vervolgt *Phocion* zyne staetkundige leeringen, met te ontvouwen, hoe men volgens deze welgegronde Staetkunde hebbe te handelen om een Volk deugdzaem te maken. Ieder deugd is, als uit het voorgaande blykt, der Maetschappye nuttig; doch sommige deugden hebben een meer onmiddelyken invloed, op het welwezen van 't Gemeenebest dan andere, en strekken ook meer ter voortbrenginge van andere deugden; op dezen zegt *Phocion* heeft de Staetkunde boven al agt te geven. Hier onder telt hy in de eerste plaetse, de Rechtvaerdigheid, de Voorzichtigheid en de Moed; en hy merkt voorts aen, dat men ter bevorderinge en bestieringe van dezelven een Volk moet inscherpen, de Matigheid, de Arbeidzaemheid, de zucht tot Eer en Roem, en het ontzag voor de Goden, of den Godsdienst; welk alles *Phocion* in 't breede toont, dat bestendig strekt ten heil van 't Gemeenebest; terwyl in tegendeel het welzyn der Maetschappye noodwendig moet afnemen, naer gerade dat het Volk deze deugden verwaerloost.

Aristias zeer verwonderd zynde dat *Phocion*, onder 't optellen der Hoofddeugden van een Gemeenebest, nog geen gewag gemaekt had, van de Liefde voor 't Vaderland, zo vangt *Phocion* het vierde gesprek aen, met te toonen, dat dezelve eerst recht plaets kan hebben, in een Land daer de voorgemelde Deugden heerschen; en vervolgt zyn gesprek met hem onder 't oog te brengen, dat ze te minder getelt kan worden onder de Hoofddeugden, voor zo ver zy aen eene verhevener Deugd onderworpen is, te weeten de algemeene Menschlievendheid. Dit geeft hem aanleiding om uitvoerig te doen zien, hoe noodzaeklyk deze Menschlievendheid is tot het behoud van een Gemeenebest, en hoe men daer door, getrouwe en yverige Bondgenooten makende, het welzyn der Maetschappye, als een recht beminnaer van dezelve, versterkt. *Aristias* gevoelt zich hier door wel gedrongen, om op te merken, dat eene valsche liefde voor 't Vaderland veele Staten bedorven heeft, om dat men met de onderlinge menschlievendheid niet te rade ging; maer

't komt hem egter nog voor, dat het met de ware Liefde voor 't Vaderland niet over een te brengen zou zyn, zich altoos aen 't betrachten dezer deugden te houden; dat dezelve eischt, dat men, om de gevaren, die 't Vaderland van driftige nabuuren te wachten kan hebben, voor te komen, 't 'er op moet toe leggen, om zich zelven grooter en machtiger te maken. Tegen dit denkbeeld kant *Phocion* zich met yver, en beweert ten krachtigste, dat eene hier op gegronde Staetkunde altoos den ondergang van 't Gemeenebest met zich sleept. Hy staet terstont wel toe, dat de boosheid der Nabuuren zomtyds zo ver kan gaen, dat ons deugdzaem gedrag niet genoeg zy, om hunne slinksche oogmerken ter onderdrukkinge te stuiten; doch het voorgestelde middel is ook daer toe geenszins voldoende, en den Lande veel eer nadeelig, gelyk hy vervolgens toont. In 't ontvouwen hier van leert hy tevens, hoe men, in stede van 't Land grooter en machtiger te maken, met het bedryven dier zelfde ondeugden waer aen onze Nabuuren schuldig zyn, zich in tegendeel behoort te bevlytigen, om de gemelde deugden standvastig aen te kweken, 't Land in zyne kleinte en laegte te doen blyven; maer intusschen zorg te dragen, om de Nabuuren door vrees te bedwingen. De Staetkunde eischt ten dien einde, zegt hy, dat men zich in Vrede altoos in staet stelle, om met hoop van geluk de wapenen op te konnen vatten; daer toe moet de Staet een Gemeenebest van Soldaten wezen; de bewaring en verdediging van 't Land moet niet toevertrouwt worden aen gehuurde Knegten, maer ieder Burger moet een Soldaet wezen, en bekwaem zyn, tot het dragen der krygstuchte, die in 't Veld te pas komt.

Phocion, tot dus ver de grondbeginzels der Staetkunde ontvouwd hebbende, gaet eindelyk in het vyfde of laetste gesprek over, om te handelen over de omzichtigheid, die de Staetkunde in acht te nemen heeft, wanneer zy een Staet, wiens zeden bedorven zyn, wil hervormen; hoedanig een gebruik men te maken heeft van de driften des Volks; en met welk eene oplettendheid men de onderscheiden omstandigheden, waer in zich zodanig een Gemeenebest bevindt, heeft gade te slaen, om gebruik te maken van de beste middelen. Voorts wordt dit gesprek besloten, met eene ontvouwing van den gevaerlyken staet van Athene, en eenige heilzame raedgevingen aen *Aristias*, om zich naer dezelven te gedragen, zo hy immer eenigen invloed op, of deel aen de bestiering van dat Gemeenebest mogt verkrygen.

Men kan uit deze schetze, zo we vertrouwen, duidelyk ge-

genoeg afnemen, dat *Phocion*, gestadig het oog hebbende op den invloed die de Zedekunde op de Staetkunde heeft, eene Staetkunde voorstelt, die schoon ze niet geheel onberispelyk zy, echter natuurlyker wyze moest strekken tot het geluk der Maetschappye, zo 't mogelyk ware overeenkomstig met dezelve het Menschdom te bestieren, en daer van in alle Landen gebruik te maken. Schoon genomen dit nu niet mogelyk zy, heeft nochtans een stukje van dien aert, waer in dit onderwerp, gelyk hier geschiedt, op eene geleidelyke wyze wordt voorgedragen, zyne nuttigheid; om een ieder die 't leest, te doen opmerken van hoe veel belang het voor alle Gemeenebesten is, dat men 't er op toelegt om de Zeden van een Volk te beschaven, en hun eene gegronde Zedekunde in te boezemen. —— Om onzen Lezeren nog een kort artykel uit het zelve mede te deelen, zullen wy het gezegde van *Phocion* rakende den Godsdienst in dezen nog voordragen.

Na dat hy getoond heeft, wat invloed de Matigheid, de Arbeidzaemheid en de zugt tot Eer en Roem heeft, om ons te verlossen van een drom van driften, zo strydig met de belangen der Maetschappye, en ons te brengen tot de beoefening van Gerechtigheid, Voorzichtigheid en Moed, gaet hy aldus voort. „ Zo ik my niet bedriege, myn waarde *Aristias*, „ zyn deeze aanmerkingen toereikende, om u te doen zien „ hoe veel de betragting deezer deugden ten dien einde „ vermag. Ik zal het hier by echter niet laaten berusten; „ want zo lang onze driften, door duizend voorwerpen, die „ op onze verbeelding en zinnen werken, wakker gehou„ den, in eene geduurige beweeging blyven, blyft ook on„ ze reden, als aan geduurige sluimeringen onderworpen, „ niet dan te veel in eene gestalte, om zich te laaten bedrie„ gen. Hoe vast de grondslagen van de heerschappy der „ goede zeden, door den bystand en medewerking van vee„ le deugden, die elkaar over en weder de hand bieden en „ ondersteunen, gelegd mogen schynen, wy moeten ons „ niet vleijen, dat dezelven nimmer zouden kunnen wan„ kelen, zo lang wy door menschen geregeerd worden. Gy „ zult wel alle bedenkelyke voorzorgen, door *Sokrates* en „ *Plato* aan de hand gegeven, in het werk stellen, om van „ uwe Magistraatspersoonen Aristidessen te maaken, ik „ wil 't wel gelooven; zy zullen onvermoeid en door geene „ schatten om te koopen zyn, ik stem het toe. Maar die „ Overheden zullen menschen blyven; zy zullen niet dan „ de uiterlyke daaden van den Burger kunnen beschouwen,

„ en

„ en dikwerf zullen zy te spade komen, om aan de gekwetste zeden, de beledigde gerechtigheid en wetten de hand te bieden. Wenschlyk was het intusschen, op dat het zaad van ondeugd nimmer mogte uitspruiten, dat het hun geoorloofd ware, tot in ons gewisse neder te daalen, de dieptens van ons hart te peilen, en onze gedachten en lusten in hunne geboorte te vonnissen.

„ Maar de Goden hebben aan zich alleen deeze kennis voorbehouden; en vermids het voorrecht, om over onze gedachten en voorneemens te oordeelen, zo 't aan een mensch vergund ware, hem een' dwingeland zoude doen worden, dewyl zulks eene deur voor de driften van den Magistraat zoude openen, die mogelyk veel nadeeliger aan de Maatschappye zouden wezen, dan de driften van een' Burger, zo wilde ik, dat alle de menschen van deeze gewigtige waarheid overtuigd waren, dat, namelyk, de Voorzienigheid, die de wereld bestuurt, en de allerheimelykste beweegingen onzer Zielen gade slaet, in een ander leven de ondeugd straffen en de deugd beloonen zal. Dit Leerstuk, op de rechtveerdigheid der Goden gegrond, zo overeenkomende met onze reden, zo evenredig aan onze behoeftens, is niet verschriklyk dan voor onze driften. 't Is om door wonderspreuken de menschen te verbaazen, of om het juk van eene heilzaame vreeze af te schudden, dat de Sophisten dit hoogste wezen ontkend hebben, welk het beginsel van alles is, en wiens naam met onuitwisbaare letteren op alle de gedeeltens van zyn Werk te leezen staat. Zy hebben gezegd, dat een belachelyk Geval, 't geen alles gemaakt hadde, over alles het opzicht had, of liever niets gade sloeg. Om, ik weet niet wat voor, vadsige en wellustige Godheden, die zy zich verbeeld hebben, kwanswys niet te vermoeien, willen zy niet, dat deezer gezicht tot op onze laage aarde zoude nederdaalen. Die rivier der duisternis, welke negenmaal rondöm het verblyf der schimmen loopt, die altoos groene velden, door de Zielen der goeden bewoond, het rad van Ixion, de gier van Prometheus, die Wraakgodessen met haare slangen, zyn, 't is waar, slechts vernuftige versiersels. Maar zoude ik daar uit besluiten, dat de deugd na den dood geene belooning te wachten hebbe, dat de ondeugd ongestraft zal blyven, en dat het dwaas is, zich de moeite te geeven om zyne driften te bestryden, en deugdzaam te leeven?

„ Men komt niet haastig en zonder vooräfgaande vrees

„ tot de eerste onrechtvaardigheid; de geest raakt ontsteld
„ en weigert noch veelmaal daaraan zyne toestemming te
„ geeven; het misdoen, om het met één woord te zeggen,
„ heeft zyne trappen, om dat de boosdoenders tyd noodig
„ hebben om zich tot schelmstukken bekwaam te maaken.
„ In den eersten gewent men zich aan het denkbeeld der
„ misdaad; men zoekt vervolgens de waakzaamheid der
„ Overheden te verschalken, en de strengheid der Wetten
„ te ontduiken. Naar maate men zyn bedacht onrecht over-
„ peinst, begint men het, om zo te spreeken, te liefkoo-
„ zen, de geest wordt 'er vol af, men voedt zich daar me-
„ de; en eindelyk voert men het onbevreesd uit, ja ten
„ langen lesten zonder naberouw. Doch zo de schuldige
„ geweten had, dat 'er een Rechter is, wien men niet kan
„ bedriegen, en voor wien geene ontkoming is, zoude de
„ vrees ongetwyfeld eene heilzaame uitwerking op zyn hart
„ gewrocht, en zyne driften in den band gehouden hebben,
„ op dien tyd dat dezelve zich noch door goede regels lie-
„ ten besturen.

„ De Sophisten, myn waarde *Aristias*, hebben goed zeg-
„ gen, dat de godsdienstigste menschen de minst deugdzaa-
„ men zyn. Zy bedriegen zich; zy noemen Godsdienst, 't
„ geen niet dan bygeloof of geveinsdheid is. Zy zien voor
„ een vroom mensch aan zo een' zwakken en misleiden, die
„ op eenige ydele verzoeningen der Goden zyn' geest ge-
„ rust stelt, doch niet weet, wat de Hemel hem gebiedt of
„ verbiedt; of zo een' bedrieger, die veinst de Goden te
„ vreezen, om de menschen te bet te bedriegen; maar zo
„ de grond van den Godsdienst heilig is, gelyk de eeuwige
„ en oneindige Godheid is, welke zy aanbidt en vereert,
„ wat kracht moet zulks niet aan de wetten byzetten? Het
„ zal voorzeker eene vrees met achting gemengd aan de
„ driften inboezemen. De godloosheid van eenen Salmo-
„ neus en Ajax, die geene Goden, als die hun gelyk waren,
„ eerden, bewyst niets. Ik stae toe, dat 'er zulke godver-
„ geetenen kunnen gevonden worden, die in 't midden
„ hunner razerye, niet eenen Mars, Venus of eenige andere
„ Godheid van Homeer, wie het ook wezen mag, zullen
„ durven tergen, maar dat eeuwig Wezen, 't welk Sokrates
„ eerde en aanbad; doch welk besluit zullen de Sophisten
„ hier uit trekken? 't Geen vruchteloos is ten aanzien van
„ tien of twaalf zulke dwaazen in de wereld, zal dat van
„ gelyken vruchteloos zyn voor alle menschen? Om dat de
„ Wetten, de Overheden, de kastydingen door de Staat-

kun-

„ kunde geöefend, om de menschen van het kwaade af te
„ houden, van geene uitwerking ter wereld zyn op eenige
„ ontembaare Zielen, moet men daarom de Wetgeeving
„ voor een ydel middel houden om ons tot het goede op te
„ leiden? Moet men daarom de Wetten vernietigen, en de
„ Overheden hun gezag beneemen?

„ Ik weet, hoe zeer wy slaaven onzer zinnen zyn. De
„ driften, terwyl zy onze reden beroeren, konnen zonder
„ twyfel ons van de vrees der Goden aftrekken; maar dee-
„ ze vrees is altyd voor ons een weerhoudende breidel. Bo-
„ vendien duurt haarlieder betovering niet altyd. De reden
„ heeft haare stonden om zich zelve weder te kennen; en het
„ denkbeeld van eene wreekende Godheid moet dan een'
„ schuldigen ontzetten, en op eene heilzaame wyze ont-
„ roeren. Ondertusschen worden de jaaren meerder, de drif-
„ ten verzwakken, en de indrukken van Godsdienst doen
„ dan ten minsten het kwaad, 't geen men niet heeft kun-
„ nen voorkomen, verbeteren. Men verfoeit zyne dwaa-
„ lingen, en geeft voorbeelden van deugd, die geschikt
„ zyn om jonge lieden hunne plichten te leeren.

EWALD HOLLEBEEKS *Redenvoering over het in Nederland toenemend kleenachten der Godlyke Openbaaring, en over deszelfs voornaame oorzaaken. Uit het Latyn vertaald. Te Leiden by* S. en J. Luchtmans enz. 40 *bladzyden in quarto.*

DE Hoog-Leeraer *Hollebeek* betoont in deze Redenvoering, met veel vrymoedigheid, een pryzelyken beredeneerden yver, tot voorstand van de eer der Godlyke Openbaringe, welker achting, gelyk hy kortlyk doet zien, ook in dit ons Vaderland, dagelyks meer en meer afneemt. Het bezef hier van heeft hem genoopt om de oorzaken daer van na te gaen, en dit ten onderwerpe zyner Redenvoeringe te nemen. In 't voorstellen der oorzaken van dit toenemend kleinachten heeft zyn Eerwaerde zich niet voorgestelt, alles wat hier toe betrekkelyk is te berde te brengen; dit zou eene naeuwkeuriger beschouwing en breeder uitweiding eischen, dan de aert en 't bestek van zodanig eene Redenvoering toelaet; maer hy bepaelt zich tot zodanige oorzaken, die een oplettenden terstond in 't oog moeten vallen, die men gereedlyk bemerkt, dat daer toe zeer aenleidlyk zyn, en die men gevolglyk zeer ligt begrypt, dat men met voordeel heeft tegen te gaen, wil men het verdere toenemen dier kleinachtinge verhinderen.

Zyn

Zyn Hoog-Eerwaerde maekt hier ten dezen opzichte een onderscheid, tusschen inwendige oorzaken, die in 's menschen hart liggen, en uitwendige oorzaken, die hem van buiten voorkomen, en met de eerstgemelde medewerken.

Onder de eersten telt hy boven al, *de dartele weelde van 't vernuft, de luiheid, de hoogmoed*, of *ydele eerzucht*, en, 't geen met recht als de bronader aengemerkt mag worden, *de ingewortelde kanker der zonde, de ongesteugelde drift tot het boeten zyner lusten, of de dwinglandy der onstuimigst woedende hartstochten.*

Naest dezen, die men algemeen zou mogen noemen, komen de uitwendige oorzaken, die meer byzonder zyn. Onder die is in de eerste plaets te tellen, wel in 't algemeen, de zorglooze opvoeding der Jeugd, met betrekkinge tot den Godsdienst, maer ook tevens wel in 't byzonder, de manier waer op men hen veel al, als men 'er nog eenig werk van maekt, in den Godsdienst onderwyst. Men verwaerloost gemeenlyk de kundigheden van den natuurlyken Godsdienst, en maekt weinig werk van de algemene waerheden, waer op de geopenbaarde Godsdienst gevestigd is. Men houd de jeugd op met spitsvinnige geschillen, die van geen of luttel belang zyn, en rept niet eens van de zedenleer, die de kern en geest van den Christelyken Godsdienst is. Men overlaedt hun geheugen met vele en dikwerf onnutte zaken, en maekt geen werk van hun oordeel te beschaven.

Hier by komt het uitgeven en verspreiden van Geschriften, ter ondermyninge van Waerheid en Deugd, die gretig gelezen worden, ook van zulken, die niet bekwaem zyn, om 'er verstandig over te oordeelen.

Verder komt hier in aenmerking de doorgaende predikwyze, en de manier op welke men de Heilige Schriften veel al behandelt en ontvouwt. Onze Hoog-Leeraer, de innerlykste hoogachting voor brave en godvruchtige Leeraers betuigende, en dezen van zyne berisping uitzonderende, doet hier onderscheiden zien, dat veler handelwyze in dezen, schoon tegen hun eigen oogmerk aen, in daed en waerheid strekt tot versmading en bespotting van den Godsdienst, nadien de Toehoorders dus niet grondig onderwezen, en den spotzieken ongeloovigen onder hen wapenen ter bestrydinge in de hand gegeven worden.

Een soortgelyk oordeel velt hy vervolgens over het hevig en bitter twisten der Godgeleerden onder elkander, waer van het Ongeloof niet minder gebruik maekt, om veeler gemoederen te doen wankelen.

By dit alles heeft men, gelyk onze Hoog-Leeraar ten laetste meldt, nog te voegen, het slechte leven van zulken, die Christus belyden, en, ô mogt men ten minste dit verzwygen! van zulken die Christus prediken.

Men mag hier met onzen geachten Redenaer wel aenmerken dat het Ongeloof eigenlyk geen recht heeft, om uit deze en dergelyke omstandigheden wapenen te ontlenen tot het bestryden van den Godsdienst zelven; maer men moet echter, gelyk hy toont, erkennen, dat zulk eene handelwyze, zodanig een gedrag en leven, niet zelden by zulken, die onzen Godsdienst weinig zyn toegedaen, een grooten afkeer tegen denzelven verwekt, en daedlyk te wege brengt, dat zy dien hoe langer hoe ongenegener worden; tot dat ze 't Euangelie van Christus eindelyk aenzien als een onvernuftig verdichtzel, dat op het gemoed en het leven der menschen gansch geen uitwerking en kracht schynt te hebben. Dit doet hem deze zyne Redenvoering besluiten met eene nadruklyke vermaning aen allen, om van hunne zyde de ernstigste poogingen aen te wenden, om die oorzaken tegen te gaen, en den Christelyken Godsdienst in zynen ouden luister te herstellen; waer toe hy met een beknopt en ernstig gebed den zegen des Heeren over de Euangelieleer afsmeekt.

Redevoering over de nauwe wederzydsche Verbintenisse der Starre en Aardrykskunde. Door W. A. BACHIENE, *Bedienaar des H. Euangeliums, Hoogleeraar in de Starre- en Aardrykskunde te Maastricht, en Lid der Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen. Uit het Latyn vertaalt, door* H. A. BACHIENE, *Med. Stud. op de Utrechtse Hoge School. Te Utrecht by* G. T. *en* A. van Paddenburg 1765. *In groot octavo* 34 *bladzyden.*

DE Eerwaerde *Bachiene*, die reeds merklyken roem behaeld heeft, inzonderheid door zyne Aerdrykskundige Geschriften, heeft deze Redenvoering uitgesproken, te *Maestricht* op het Koor der St. Jans Kerke, 6 November 1764; by gelegenheid dat hem door de Groot Achtbare Heren, wien de bezorging van 't *Maestrichts Gymnazium* is aenbevoolen, het *Hoogleeraer Ampt der Starre- en Aerdrykskunde* aldaer was opgedragen. Het vereenigen van 't Hoogleeraer Ampt dezer twee Wetenschappen gaf hem natuurlyk aenleiding tot deze Redenvoering waer in hy beknopt en dui-

duidelyk toont, dat deze twee Studien zeer naeuw aen elkanderen verknocht zyn, en dat inzonderheid de *Sterrekunde* zeer veel toebrengt tot de bevordering der *Aardrykskunde*. Hy doet by die gelegenheid zyne Toehoorders ten klaerste opmerken, dat de Aerdrykskunde eene zeer ongeregelde wetenschap was, zo lang men zich niet bediende van 't behulp der Sterrekunde, dat men aen 't beoefenen der laetste de beschaving der eerste verschuldigd is; en wel byzonder, dat wy hier door eerst in 't zekere onderrigt zyn geworden, aengaende de gedaente en grootte des Aerdryks, deszelfs onderscheiding naer de gewesten des Hemels, en de gelegenheid der byzondere plaetzen met opzicht tot derzelver Lengte en Breedte. Waer uit men gegrond kan afleiden, dat deze twee Wetenschappen hand aen hand behooren te gaen, en gelyklyk beoefent moeten worden.

Kerkelyke Geschiedenis der Waldenzen tot op deezen tyd. Door J. FL. MARTINET, *A. L. M. Ph. Dr. en Bedienaar van het H. Evangelie in de Hervormde Kerkgemeente te Edam. Te Amsterdam, by* J. Loveringh 1765. *Behalven het Voorwerk* 235 *bladzyden in groot octavo.*

DE Kerklyke Geschiedenis der *Waldenzen*, die zich door alle tyden zuiver bewaert hebben, van de bygeloovigheden der Latynsche Kerke, en nog in deze zuiverheid volharden; niet tegenstaende ze in 't midden van een bygeloovig Volk woonen, dat hen, nu door geweld, dan door list heeft gezogt te onderdrukken, en af te trekken van hunnen Godsdienst, is buiten tegenspraek de aendachtige overweging der Christenen overwaerdig; nadien de lotgevallen van deze Natie, boven die van vele andere Volkeren in de Christen Kerke, in dit opzicht ten hoogste aenmerklyk zyn. Om hier van overtuigt, of desaengaende nader onderricht te worden, wel byzonder met betrekkinge tot de latere geschiedenissen, tot op dezen tyd, doorbladere men dit lezenswaerdige Werkje van den Eerwaerden *Martinet*, dat ons een beknopt geregelt bericht geeft van de lotgevallen der *Waldenzen*, en hunnen tegenwoordigen toestand.

Ze dragen, gelyk onze Geschiedschryver melt, in hunne gemengde Fransche Italiaensche spraek, den naem van *Valdesi*, of bewooners der Valleien, naer de Valleien, by hen *Valdi* of *Vaux* geheten, die ze bewoonen; de Latynsche Schryvers noemenze *Valdenses*, en hier uit is waerschynlyk

by ons den naem van *Waldenzen* ontstaen. Hunne woonplaets is van overoude tyden in de *Valleien van Piemont.* Men vind ze tans voornaemlyk aldaer in de Vallei van *Lucern*, daer ze 7 Gemeentens hebben; in die van *Perouse*, daer men 'er drie telt, en in die van *St. Martin*, daer insgelyks 3 Gemeentens zyn. Eertyds hadden ze nog zes Gemeentens in de Vallei *Pragelas*, doch dezen zyn door de Vervolging in 't jaer 1730 ten gronde gegaen. Onze Autheur een nader bericht van die Landstreek en derzelver Beheersching, zo eertyds als heden, gegeven hebbende, tekent voorts aen, dat het Euangelie aldaer, zo al niet, gelyk zommigen willen, door Apostel *Paulus* en andere Apostolische Mannen verkondigt, ten minste reeds in de tweede Eeuw bekent en aengenomen geweest is. Hier aen hecht zyn Eerwaerde een kort verhael van 't voorgevallene tot op het jaer 1655; welk tydbestek hy te korter doorloopt, om dat de Nederduitsche Lezer hier van een genoeg breedvoerig bericht kan vinden, in eenige voor heen uitgegeven Nederduitsche Schriften, wel byzonder in de *Historie van de Gereformeerde Kerken in de Valleijen van Piemont, door* P. GILLIS *in het Fransch beschreeven, en door* G. VAN BREEN, *Predikant in de Beverwyk vertaald. Te Amsterdam* 1663; welk geschrift loopt tot het jaer 1656: en in de *Historie der Waldenzen. Te Amsterdam* 1732; welk Stukje, gelyk de Eerwaerde *Martinet* getuigt, geschreven door *M. Schagen*, Doopsgezind Leeraer te *Utrecht*, over de lotgevallen der *Waldenzen* in de twaelf eerste eeuwen gaet, en alles behelst wat wy van die oude tyden weten. De latere geschiedenissen dezer Kerken ontvouwt zyn Eerwaerde wat byzonderer, zo uit Fransche gedenkschriften, waer van zommigen min bekend zyn, als uit onuitgegeven gedenkstukken, die hem ter hand zyn gekomen, mitsgaders uit geloofwaerdige berichten, die hy door briefwisseling met verscheiden geleerde en aenzienlyke Mannen is magtig geworden.

Volgens dit beloop der Geschiedenissen hebben de *Waldenzen* zich altoos zuiver bewaert van de bygeloovigheden en vreemde leeringen, die van tyd tot tyd in de omliggende Kerken insloopen; en in de tiende eeuw en vervolgens niet weinig toegebracht, tot het herstellen der zuiverer Leere in *Duitschland*, *Vrankryk* en *Vlaenderen*, en wel byzonder ter verlichtinge van *Petrus Waldus*, waerschynlyk dus bygenaemd van wegen de *Waldenzen*, en deszelfs Vriend *Berengarius*. Ze zyn ook verder standvastig gebleven by hunne belydenis tot op den tegenwoordigen dag, niet tegen-

ftende de hevigfte vervolgingen; die inzonderheid met de dertiende eeuw een aenvang namen, allenskens zwarer werden, en eindelyk in de vyftiende eeuw in een openbaren oorlog tegen hen uitborften.

Van dien tyd af waren de Kerken in de Valleien, fchoon ze nu en dan eenige jaren rust genooten, meerendeels aen vele verdrukkingen onderworpen; en de *Waldenzen* zagen zich niet zelden genoodzaekt de wapenen op te vatten tegen hunne vervolgers; 't welk veel al, in hunne met hooge rotzen omringde en naeuwlyks naekbare Valleien, ter verwondering van de geheele Waereld, op de moedigfte wyze en met gewenschten uitflag gefchiedde; tot dat het eindelyk hunnen Vyanden, door goede woorden en trouwlooze list gelukte, deze bewoonders dier Valleien tot dien ftaet te brengen, dat ze zich in 't jaer 1686 genoodzaekt vonden hun Vaderland te verlaten.

Uit *Piemont* nu verdreven zynde, zworven ze als ballingen buitens lands; ze vonden wel huisvesting, eerst in *Zwitferland*, vervolgens in *Duitschland*, en, toen 't hun niet langer vry ftond aldaar te blyven, weder in *Zwitferland*; doch een fterke trek na hun Vaderland bezielde hen dermate, dat ze niet rustten, voor dat ze wedergekeerd waren tot hunne Valleien. Een en anderwerf zagen ze hunne daar toe genomen raedflagen verydeld; doch ten derdenmale alles voorzichtiger beleit hebbende, verlieten ze, in den Zomer van 't jaer 1689, ten getale van 800 a 900 Man, *Zwitferland*, trokken in *Savoye*, en maekten zich eerlang, met den degen in de vuist, weder meester van hunne oude woonplaetfen. Deze optocht en overmeestering gefchiedde onder het beleid van *Henri Arnaud*, die zich te gelyk als een getrouw Leeraer der Kerke, en als een moedig Veldheer des Volks gedroeg: onder wiens opzicht ook de *Waldenzen* in deze Valleien voorts in den Godsdienst gefterkt, en tevens in hunne bezittingen gehandhaefd werden, tegens de oorlogsmacht van den Koning van *Vrankryk*, en den Hertog van *Savoje*, die hen weder uit *Piemont* tragtten te verdryven. Met de bekende omwenteling van zaken in 't volgende jaer, hadden de *Waldenzen* het geluk, dat ze, van de Franfche krygsmacht ontflagen, en met den Hertog bevredigd zynde, door den laetften in hunne oude voorregten, als zyne Onderdanen, herfteld werden.

Ze gedroegen zich voorts, (even als in voorgaende tyden, wanneer ze niet vervolgd en door de wapenen aenge-

tast werden,) als gehoorzame, en wen de nood het eischte, als moedige Onderdanen; gelyk de Hertog in den daer op volgenden oorlog, geduurende de jaren 1690—1697, weder ten duidelykste ondervond. In dien tusschentyd, gelyk ook voorheen, hadden vele Fransche vluchtelingen eene veilige schuilplaats by de *Waldenzen* gevonden; doch na de getroffen Vrede zag zich de Hertog van *Savoje* door den Koning van *Vrankryk* gedrongen, in 't jaer 1698 te gelasten, dat een ieder, die niet gebooren was in de Staten van het Huis van *Savoje*, de Valleien verlaten moest. Dit had ten gevolge dat wel drie duizend zielen, en met dezen zeven Leeraers, waer onder ook *Henri Arnaud*, en zeven Schoolmeesters, de Valleien moesten ruimen; die zich vervolgens in Duitschland ter neder gezet, en aldaer zeven Gemeentens gesticht hebben. Deze smertlyke slag deed den *Waldenzen* voor nog erger gevolgen duchten; doch de Hertog gaf hun eene plechtige verzekering ter hunner gerustftellinge; en liet zelfs toe, dat 'er zeven nieuwe Leeraers uit *Zwitserland* na de Valleien gezonden werden: ook hebben ze vervolgens bestendig, tot op den tegenwoordigen tyd, de hun toegezegde voorrechten genooten; niet tegenstaende de Roomsche Geestlyken het gemoed van den Hertog meermaels tegen hen poogden in te nemen, dat echter tot nog altoos vruchtloos geweest is, gelyk onze Autheur met opzicht tot verscheiden byzonderheden aentekent.

De Gemeentens in de Vallei van *Pragelas* hadden intusschen geen deel aen deze voorrechten, dewyl die Vallei nog in de handen des Konings van *Vrankryk* was, toen de Hertog zich ten voordeele der *Waldenzen* in de andere Valleien verklaerde: en de Koning van *Vrankryk* die Vallei, met het sluiten der *Utrechtsche* Vrede aen den Hertog van *Savoje* niet had afgestaen, dan op dien voet als zyne Voorzaten dezelve eertyds bezeten hadden, dat is, zonder vrye Godsdienstoefening. Hier door was deze Vallei, schoon de Hertog zich zeer gematigd gedroege, meer bloot gestelt voor de verdrukkingen der Geestlyken; die 't eindelyk zo ver bragten, dat de nog overgebleven inwoonders, ten getale van 800, in 't jaer 1730, besloten de Vallei te verlaten; de eene helft dier vluchtelingen is daer op in *Zwitserland*, en de andere in *Holland* geherbergd en ondersteund.

Aen dit geschiedkundige verhael hecht de Eerwaerde *Martinet* eene naeuwkeurige beschryving van den hedendaegschen toestand der dertien Gemeentens, die zich nog in de

die voorheen opgenoemde Valleien bevinden; en voorts besluit hy dit Geschrift met eenige bylaagen, die ter ophelderinge of bevestiginge van zommige byzonderheden dienen.

De Historie der Arabieren, onder de regeering der Khalifen, volgens de Hedendaagsche Historie, Derde Deel, Tweede Stuk. Te Leiden by P. van der Eyk enz. behalven een breedvoerig Register, 423 bladzyden in quarto.

DIt Stuk behelst het besluit van de Historie der Arabieren, of het voorgevallene onder de zes laatste *Khalifen*; onder welker regeering dit reeds verzwakte Ryk eindelyk, met het inneemen van *Baghdâd*, door de *Mogullen* of *Tartaaren*, geheel ten gronde ging. 't Is niet wel doenlyk in een kort uittrekzel onder 't oog te brengen de menigvuldige smaldeelingen van 't Musulmansche Ryk, de gestadige omwentelingen dier verscheidene kleine Staaten, en de onophoudelyke onlusten in 't zelve, in die dagen; ook zou 't, zo men 't tragtte doen, niet dan zeer lastig zyn, om te leezen. Wy zullen ook daarom in dit, gelyk mede in ons laatste berigt geschied is (*), hier op zo zeer niet staan blyven; maar slegts de volgreeks deezer laatste *Khalifen* melden, en den ondergang van dit Ryk wat byzonderer aantoonen.

Al Mostanjed, zynen Vader opgevolgd zynde, heerschte omtrent elf jaaren. Hy gaf op eene geweldddaadige wyze den geest; zynde in een bad opgeslooten, door zodanigen die hunnen val te gemoet zagen, uit hoofde van des *Khalifs* regtvaardigheid; welke deugd boven allen in hem uitblonk. Hy overleed dus op den 9den der vierde maand van 't jaar der *Hejra* 566, 't welk een aanvang nam met den 14den September 1170 van *Christus*.

Al Mostadi volgde terstond op zynen Vader in de regeering, en bekleedde de waardigheid van *Khalif* ruim 9 jaaren. Hy stierf op den 2den der elfde maand van 't jaar der *Hejra* 575, dat den 8sten Juny van 't jaar des Heeren 1179 begon. Men spreekt met lof van zyne regtvaardigheid en milddaadigheid; en getuigt dat de kunsten en weetenschappen in alle de deelen zyner heerschappye gebloeid hebben, zo lang hy het Ryk bestuurd heeft.

Naa zynen dood werd zyn Zoon, *Al Nâser* tot *Khalif* inge-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. V. D. bl.* 441.

gewyd. De heerschappy van deezen Vorst duurde zeven en veertig jaaren, naa verloop van welken tyd hy, in den ouderdom van byna zeventig jaaren, overleed; op den eersten der tiende maand van 't jaar der *Hejra* 622, beginnende den 13den January 1225, naar de gemeene jaartelling. Gedurende dit tydbestek vielen de bekende oorlogen tusschen de Musulmannen en Franken voor, welken by die gelegenheid ook alhier in 't breede gemeld worden. Deeze *Khalif*, hoewel door zommigen gepreezen, van wegen zyne grootmoedigheid en deftigheid, komt egter voor als een Vorst van een zeer gierigen en roofzieken aart.

Op deezen volgde deszelfs Zoon, *Al Dhâher Bi'llah*; doch dezelve was toen reeds meer dan vyftig jaaren oud, en regeerde slegts negen maanden en zestien dagen. Hy wordt geroemd van wegen zyne zagtheid, gematigdheid en regtvaardigheid; en stierf op den 14den van de zevende maand van 't jaar der *Hejra* 623, dat begon den 2 January van 't jaar onzes Heeren 1226.

Zyn Zoon *Al Mostanser Bi'llah* werd voorts als *Khalif* uitgeroepen. Hy overleed in het 640ste jaar der *Hejra*, dat een aanvang nam met den 1sten July 1242, naar de gemeene telling; naa dat hy byna het zeventiende jaar zyner regeeringe voleind had. Deeze *Khalif* wordt by uitneemendheid gepreezen van wegen zyn deugdzaam gedrag; inzonheid uit hoofde zyner voorzigtigheid, regtvaardigheid en milddaadigheid, als mede ter oorzaake zyner aanmoedigingc van geleerde lieden.

Al Mosta'sem Bi'llah eindelyk volgde zynen Vader in de waardigheid van *Khalif*, en met hem nam het *Khalifschap* der Musulmannen een einde; want schoon men het naa zynen dood in *Egypte* weder tragtte te herstellen, 't werd nooit door de Musulmannen algemeen erkend. En dus was *Al Mosta'sem Bi'llah* de laatste, die als de eenige wettige *Khalif* en *Imâm*, en de eenige souvereine Opperpriester der Musulmannen gehouden werd; draagende alle de andere Prinsen in 't Westen slegts den naam van *Khalif*, met opzigt tot hunne byzondere onmiddelyke onderdaanen. Hy had zestien jaaren geregeerd, en was zes en veertig jaaren oud, toen hy, met het inneemen van *Baghdâd*, omgebragt werd, in de tweede maand van 't jaar der *Hejra* 656, beginnende met den 8sten January 1258 van *Christus*. Deeze *Khalif* wordt beschreeven als iemand die aan zyne vermaaken verslaafd, op vogelen verzot, en geheel aan de regeeringe van vrouwen onderworpen was. Hy komt voor als iemand die gebreklyk

van

van oordeel was, weinig vastheid van gemoed had, en de zaken der regeeringe geheel en al verwaarloosde; men voegt 'er by, dat hy by uitsteekendheid gierig was, en egter, by alle gelegenheden een hooger trap van praal en staatsie, dan iemand zyner Voorouderen tragtte te vertoonen.

Onder zodanig een Vorst nam het *Khalifschap*, dat terstond na *Mohammeds* dood, in 't elfde jaar der *Hejra*, in den persoon van *Abu Bekr*, zyn begin had genomen, en omtrent 523 jaaren in het huis van *Al Abbâs* bestendig geweest was, een einde; welken ondergang wy ten besluite nog wat onderscheidenlyker zullen melden.

In het 599ste jaar der *Hejra*, het welk begon den 20sten September van 't jaar des Heeren 1202, maakte *Jenghis Khân* zich onafhangelyk van zynen Vorst, gemeenlyk bekend onder den naam van *Paap Jan*, en stigtte het Ryk der *Moguls*. In korten tyd magtig geworden zynde zond hy boden aan alle de Turksche Stammen, vorderende hunne onderwerping; die zich naar zynen eisch schikte behandelde hy als Vrienden, en de overigen zogt hy door het geweld der wapenen te dwingen. Door de verdeeldheden, die de Musulmannen domme verzwakten, slaagde hy ook by deezen veel al in zyne onderneemingen, of door vriendlykheid of door geweld; en dus breidde hy eerlang zyne heerschappy na alle zyden uit, die door zyne opvolgers nog merkelyk vergroot werd, en eindelyk in de handen kwam van *Mangû Khân*.

Deeze, zyn wyduitgestrekte gebied onder de beheersching zyner Broederen en anderen verdeelende, gaf aan *Hûlâcû*, één zyner Broederen, het bewind over het westlykste gedeelte van zyn Ryk, die ook voorts met een ontzachlyk leger derwaards trok. Hy had, zo men wil, een oogmerk om *Thracie*, *Rusland* en *Poolen* aan te tasten; maar werd bewoogen om na *Bagdâd* te trekken; doordien *Nasiroddîn*, een beroemd Wiskundige, die 't Hof van den *Khalif* met misnoegen verlaaten had, hem verzekerde dat die Stad buiten staat van tegenweer was. Dit geschiedde in 't 651ste jaar der *Hejra*, dat een aanvang nam met den 3den van Maart 1253, naar de gemeene telling, doch daar verliepen omtrent vier jaaren eer hy zynen toeleg ter uitvoeringe bragt. In dien tusschentyd had hy, onder anderen de *Ismaïliers* beoorlogende, hulptroepen van den *Khalif* verzogt; doch deszelfs Staatsdienaars hadden dit verzoek afgeslaagen, genoegzaam doorgrondende dat hy hier mede bedoelde *Baghdâd* van krygsvolk te ontblooten. Deeze weigering lei hy vervol-

gens ten grondflage van ongenoegen tegen den *Khalîf*. De *Wazîr* des *Khalîfs*, intusfchen het oogwit van *Hûlâcû* doorgrondende, nam deze gelegenheid waar, om zich te wreeken over een ongelyk, dat de zoon van den *Khalîf* eene Godsdienftige Gezindheid, tot welke de *Wazîr* behoorde, had aangedaan. Hy raadde den *Khalîf* tot het afdanken zyner troepen, en zogt hem alleszins gerust te ftellen; dit bereikt, en de verdere noodige fchikkingen ter uitvoeringe van zyn verraad gemaakt hebbende, gaf hy aan *Hûlâcû* kennis van de omftandigheden van *Baghdâd*; en hoe 't hem gemaklyk zou vallen, zich van die Hoofdftad, en zelfs van den *Khalîf* meester te maaken. *Hûlâcû* viel daar op eensflags in het *Babylonifche Irâk*, de Provincie waar in *Baghdâd* lei. Vergeefsch ftelden getrouwe Staatsdienaars het gevaar van *Baghdâd* den Vorst voor oogen; de *Wazîr* wist hem te verblinden, en diets te maaken, dat *Baghdâd* genoeg in ftaat was, om tegenftand te konnen bieden. *Hûlâcû* naderde inmiddels, en de *Khalîf* zogt zich met hem te verdraagen; doch niets kon dien Veldheer genoegen geeven, en alle hoop van vreede nam ten laatften een einde: voor al toen een gedeelte van 't vyandlyke leger over den *Tigris* trok, en zich aan deszelfs westlyken oever nederfloeg. De *Khalîf*, nu maar al te duidelyk bemerkende, dat hy door den *Wazîr* misleid was, zond wel zyne krygsbenden uit om de beweegingen der *Mogullen* waar te neemen; doch 't was te laat om de belegering der Stad af te wenden. *Baghdâd* werd eerlang ingeflooten, en op den 4den van de tweede maand van 't jaar der *Hejra* 656, beginnende met den 8ften January van 't jaar des Heeren 1258, door *Hûlâcû* ftormenderhand ingenomen. Vermids nu het gemeen, reeds voor het innemen, hunne onderwerping aan *Hûlâcû* betuigd had, bevond de *Khalîf* zich van zyne onderdaanen verlaaten, en was genoodzaakt aan *Hûlâcû* verlof te vraagen, om hem te komen opwagten: deeze ftond zulks toe, maar ontving hem op eene verfmaadende wyze. Men wil dat *Hûlâcû*, den *Khalîf* in handen hebbende, eenigen tyd verlegen was wat hy met hem doen zou; doch ten laatften befloot, dien overwonnen Vorst in een lederen zak te naaijen, en door alle de ftraaten der Stad te laaten fleepen; 't welk wel dra den dood ten gevolge had; doch anderen geeven andere berigten van 's Vorften dood, die egter allen hier op uitkomen, dat hy op *Hûlâcûs* bevel gewelddaadig omgebragt werd.

De Schryvers van dit geagte Werk befluiten hier mede de *Historie der Arabieren*, en geeven ten flot te kennen, van hoe-

hoedanige schriften ze byzonderlyk gebruik gemaakt hebben, om aan deze aanmerkelyke geschiedenissen meerder lichts by te zetten, dan men tot nog in onze westersche spraaken bezat: ook betuigen ze zich voor te stellen, de Historie van de verscheidene *Mohammedaansche Dynastien*, welker Vorsten zich van de *Khalifs* onafhangelyk gemaakt hebben, vervolgens byzonder te ontvouwen; doch in een *Byvoegzel*, 't welk van 't lichaam van dit Werk afgezonderd zal weezen.

GUALTH. VAN DOEVEREN *Specimen Observationum Academicarum &c.*

Proefstuk van Akademische Waarneemingen enz. *Door* GUALTH. VAN DOEVEREN.

WY hebben van de vyf eerste Hoofdstukken van dit Werk reeds berigt gegeeven (*); in het zesde komt voor. *Een engemeene uitzetting en bersting der Pisblaaze, zonder opstopping van Pis, van doodlyk gevolg, in een zwangere Vrouw.* Eene Vrouw van omtrent twintig jaaren oud, en voor de eerstemaal zwanger, kreeg, na het eindigen van de tweede maand, zwaare pynen omtrent de lendenen, het bekken en de heupen; welken een Miskraam deeden vermoeden. De afgang was opgestopt, en zy waterde ook met moeite; schoon zy daaglyks, evenwel eenig water loosde. De buik zwol daaglyks meer en meer, en de pynen vermeerderden naar gelang, met benaauwdheid, slaaploosheid, koorts, onmaatige dorst en andere toevallen.

De *Professor*, by deeze Lyderesse gehaald zynde, vondt wel den geheelen buik gespannen, maar daarenboven, een byzondere zwelling in dezelve, welke zeer door de bekleedzelen uitstak, zich van het onderlyf, tot over den Navel uitstrekkende, van een ei- of peerwyze gedaante, en met den bodem om hoog; op het aanraaken zeer pynlyk, en byna gestadige pynen in den linker benedenbuik verwekkende. Dit Gezwel, naauwkeurig onderzogt, scheen niet de geheele holte van den buik te vervullen: want tusschen deszelfs bovenste gedeelte en de Hartkolk, was de bovenbuik zagt en slap; en zo waren de zyden deezer plaatze ook; zo dat men het gezwel, met de vingers kon omslaan en onderscheiden,

(*) Zie boven Bladz. 22.

den, en door drukking van d'eene naar de andere zyde bewegen. Zy bleef daaglyks, hoewel weinig, water loozen. By het onderslaan werdt de mond van de Baarmoeder zo hoog en naar achteren gelegen gevonden, dat hy naauwlyks kon beraakt worden. Uit al het welke de Hoogleeraar vermoedde een Waterzugt van de Baarmoeder, hier plaats te hebben.

De Geneeswyze, hier tegen gerigt, was van geen nut. By alle de steeds verzwaarende, reeds gemelde toevallen, kwam eindelyk de Sprouw. En de Heer VAN DOEVEREN haar, daags daar aan, koomende bezoeken, verklaarde zy, den voorgaanden nagt, als in een oogenblik van alle pyn en toevallen te zyn bevryd geworden. Ook was de buik ingevallen en zagt, en overal gelyk gespannen, zonder eenige byzondere of bepaalde zwelling; doch zo, dat men van binnen eenige schommeling van vogt voelde; en hier op volgde schielyk de dood.

Het lichaam geopend zynde, bleek de misslag, zegt de Hooggeleerde Schryver, aangaande de oorzaak en behandeling der Ziekte. De holte van den buik was vol roodagtige vogt, met een stank van pis, waar in de Ingewanden zwommen; zonder dat eenig gebrek aan dezelven gezien werdt. De Darmen waren gedekt door een zak, welke slap was en samengevallen, zonder eenig vogt in te hebben, en, naar het voorgegaane vooroordeel, voor de geborsten Baarmoeder werdt aangezien; maar by nader onderzoek bleek 't de Pis-blaaze te wezen, tot een ongemeene grootte uitgespannen, tot boven den Navel opklimmende, en de wezenlyke oorzaak van alle de toevallen. In haar bovenste deel vertoonde zich een berst, byna een duim lang; waar door het pis-vogt, in de holte van den buik, was uitgestort. Van binnen was zy glad, en natuurlyk van kleur; van buiten hadtze hier en daar eenige vlekken, als teekenen van Ontsteeking, en omtrent de randen van de berst, eenige blyken van Versterving. De vliezen van de blaaze, waren, behalven het achterste gedeelte, niet dunner dan gewoonlyk, maar in dikte toegenomen; zo datze op veele plaatzen meer dan een lyn van een duim dik waren. De Pisleiders waren veel wyder dan in den gezonden staat, voornaamlyk de linker, welke ligtelyk een kleinen vinger inliet. Voorts vervulde de Baarmoeder, sedert drie maanden bezwangerd, de geheele holte van het Bekken, zo volstrekt, dat tusschen deeze en de deelen, welken de randen van het Bekken bekleeden, geene ruimte was; en behalve de gedrukte Vaten en Zenuwen,

wen, de bron van veele toevallen, was ook de Regte Darm zeer gedrukt, waar uit de opstopping der afgang gemaklyk kon afgeleid worden. Daarenboven drukte de Baarmoeder de pisbuis tegen de Schaambeenderen; en hadt, door het ophouden van de pis, die groote uitspanning van de Blaaze veroorzaakt. En dit alles hadt zy te eerder te wege gebragt, vermids de beenderen van het Bekken saamgedrukt waren; zo dat de tusschenruimte, tusschen de Kraakbeenige vereeniging der Schaambeenderen en het bovenste van het Heiligbeen, bykans een duim minder was, dan men in een welgemaakt Bekken van eene vrouw gewoonlyk ziet. En dit heeft aanleiding gegeeven tot alle de gemelde toevallen.

De persingen en geweldige samentrekkingen van de Blaaze, welken de drukkende oorzaak van de pisbuis, somtyds zo verre hadden overwonnen, dat zich eenige pis ontlastte, hadden de oorzaak van de wezenlyke kwaale vermomd; en gemaakt, dat men om geen opstopping van de pis, en uitzetting van de Blaaze kon denken, als de oorzaak van alle de onheilen; anders zegt de Heer VAN DOEVEREN, zou men by de zieke, door dikwils een Katheter in de Blaaze te brengen, hier in hebben konnen voorzien. Dit door geene teekenen konnende gekend worden, kan het niet tot schuld van den Geneesheer strekken, hier in gedoold te hebben. De Schryver oordeelt echter, dat men uit dit geval behoort te leeren, dat men in dergelyke omstandigheden, om ophoping van Pis denke, en wel eens ligt tot een Katheter toevlugt neeme; om niet in gelyken misslag te vallen. Waar toe het volgende geval, in het zevende Hoofdstuk aangeteekend, eenigen grond geeft.

Daar in, naamlyk, wordt ook gesproken van eene *Ophouding van Pis, en een groote uitspanning der Blaaze, in eene zwangere Vrouw, insgelyks doodlyk, na de verteering van de regter Nier.* De Vrouw, welke het onderwerp is van dit geval, was omtrent dertig jaaren oud, en moeder van vyf kinderen, waar van zy gemaklyk verlost was. In den laatsten tyd der zwangerheid kreeg zy eene Bloedwatering, welke, na het gebruik van eenige Geneesmiddelen, bedaarde. De zesde maal zwanger geworden zynde, kreeg zy, een weinig over de derde maand, zwaare pynen, voornaamlyk aan de regter zyde van de Lendenen; moeilykheid in 't wateren, en somtyds opstopping, dan wederom schielyke ontlastingen. Hier by kwamen pynen naar weeën van arbeid gelykende, welken een miskraam deeden vreezen. Geene Middelen verschaften haar eenige verligting. De Vroedvrouw

vrouw tapte somtyds het water uit de Blaaze; en zy zelve hadt geleerd de Baarmoeder, met de vingers wat op te liggen, om de pis gemaklyker te loozen. Doch de toevallen verzwaarden; en zy ftierf op vier en een halve maand van haare zwangerheid.

Men opende het lyk. Allereerst vertoonde zich de Blaas, zeer met pis opgevuld, en naar een bevrugte Baarmoeder gelykende, welke zy geheel bedekte. Geopend en van pis ontlast zynde, bleek zy, van binnen, hier en daar Ontfteeking te hebben; en haare vliezen, hoe zeer uitgerekt, hadden de dikte van een lyn van een duim.

In de regter zyde van den Buik vertoonde zich een ander Gezwel, langwerpig, zagt, en vervuld met een fchommelend vogt, van het onderfte van de Lever, tot byna op de helft van het Darmbeen uitgeftrekt. Het welk, by nader onderzoek, bleek gemaakt te worden van de vliezen der regter Nier, welker inwendige zelfftandigheid, door verettering, verteerd was; zynde alleen de bekleedzelen overgebleeven, die den langen zak maakten, welke met een roodagtig water vervuld was. De Pisleider van deeze Nier was vol dergelyk water, en zodanig verwyd, dat het bovenfte gedeelte wel een kleinen vinger kon inlaaten. In het bovenfte gedeelte van het uitwendig bekleedzel, was de vakagtige zelfftandigheid, tusfchen de vliezen, zodanig met lugt opgevuld, als of 'er een Lugtgezwel ware. Ook was het bekleedzel dikker dan natuurlyk.

De Ingewanden van den buik waren door deeze gezwollen deelen, uit hunne natuurlyke plaatze gedreeven. Ook was de Baarmoeder minder opgereezen, dan gewoonlyk, omtrent deezen tyd der Dragt, en eenigzins plat gedrukt, onder en achter de Blaaze.

De voorafgegaane kwaalen maakt nu de Hoogleeraar, hier uit, dus op. De Bloedwatering, welke deeze Lyderes eerst was overvallen, was een gevolg van de verzweering en het verderf van de zelfftandigheid der regter Nier. In de overgelaaten zak was pisvogt verzameld, welke, door de Pisleider, naar de Blaaze afgevoerd wordende, was het ongemak verdraaglyk. Maar wanneer nu, hier na, de Baarmoeder zwol, en de holte van het Bekken vulde, belette de drukking van de pisbuis de gemaklyke ontlasting; en de ophouding van de pis deedt de Blaaze uitzetten. De Baarmoeder niet vryelyk kunnende uitgezet worden, en hierom naar beneden gedrukt, hadt haare Banden, en andere deelen, haar in haare plaats houdende, gerekt en verzwakt, zo

dat zy naauwlyks boven den rand van het Bekken was opgereezen: waarom het achterste gedeelte meest naar beneden was uitgezet. Daarenboven was derzelver mond zo in de hoogte, naar het Schaambeen, opgereezen, dat hy door de kracht welken de Weeën hadden gemaakt, waar uit men een miskraam vreesde, niet hadt konnen verwyd worden; en deezen hadden, wegens de gunstige ruimte van het Bekken, het achterste gedeelte van de Baarmoeder, meer naar het onderste van het lichaam gedreeven, de toedrukking van de pisbuize, het bezwaarlyk wateren, de uitspanning der Blaaze, en andere toevallen veroorzaakt; en dus eindelyk den dood zelf.

Vervolgens beschryft de Heer VAN DOEVEREN, de bezwangerde Baarmoeder, welke Hy, uit het lichaam genomen hebbende, onderzogt; en maakt eene uitweiding over de natuurlyke ligging van een Vrugt in de Baarmoeder, en over het zo genaamd keeren van de Vrugt: doch ons bestek laat niet toe dit te vervolgen.

Het agtste Hoofdstuk is eene *Waarneeming van een geborste Baarmoeder onder de Verlossing, en het Kind in de holte van den buik gevallen.* De Vrouw hadt reeds eenige dagen in Arbeid gezeeten, en was overleeden eer de *Professor* kwam. Het lyk onderzoekende, was de buik meer dan in gemeene bevrugting gezwollen. In de Scheede kon het hoofd van het Kind bloot gevoeld worden; en was zo ver naar beneden gedrukt, dat het naauwlyks een duim van den uiterlyken mond af was; en alhoewel het scheef ware gelegen, hadt het echter, door middel van een bekwaamen Tang, konnen uitgehaald worden. Onder het opensnyden van den buik vertoonde zich de Vet-rok dikker, dan gewoonlyk in zwangere vrouwen; en hadt in zyne vakjes veel lugt, welke een Lugtgezwel maakte; en door den geweldigen stank te kennen gaf, dat 'er reeds verrotting plaats hadt. De holte van den buik geopend zynde, vertoonde zich aanstonds een vrouwlyke Vrugt, bloot, voldraagen, zeer groot, paarsch, bedurven, en over het geheele lichaam zeer opgezwollen, en stinkende, ten bewyze, datze al eenigen tyd was dood geweest.

Deeze Vrugt was echter niet door gebrek van behoorlyke Ontfangenis, in den buik gedraagen, en aldaar volgroeid; maar door eene berst der Baarmoeder, in denzelven gevallen. Deeze berst was aan de onderste en voorste zyde van de Baarmoeder, en zo groot, datze, schoon de Baarmoeder was ingetrokken, byna vier duimen lang ware. De randen waren on-

oneffen, ontsteeken, en als versturven. Ondertusschen was de Baarmoeder zelve, de Vrugt 'er uitgevallen zynde, zo ingetrokken, datze zich in den buik vertoonde als een gezwel, omtrent zes duimen lang, en vyf breed; nergens dan van boven met Darmen gedekt; welken allen met het Net, naar boven gedrongen, de Baarmoeder en de zyden en het bovenste gedeelte van de Vrugt omvingen; en deezen waren, inzonderheid het Net, met bloed opgezwollen, rood en ontstoken.

Voorts wordt ook de ligging van de Vrugt en den Navelstreng, naauwkeurig beschreeven. En de Schryver besluit: indien men gewisse kenteekenen hadt van eene berlting der Baarmoeder, welken tot nog toe ontbreeken, men in zulk een geval tot de Keizerlyke Sneede toevlugt zou behooren te neemen.

Het negende Hoofdstuk vervat de *vertraaging van een natuurlyke Verlossing door een groot Vleeschgezwel in de Scheede.* De Heer VAN DOEVEREN by eene Vrouw in Barensnood, en niet konnende Verlossen, gehaald zynde; vondt, by het Onderslaan, dat een vleeschig lichaam buiten de Scheede hing, byna zo groot als een hoofd van een versch gebooren kind; effen, vry hard en van een ronde gedaante; en, gelyk vervolgens bleek, bloedig, en hier en daar zwart, van buiten met een vlies gedekt; in het welke zich groote aderen, met zwartagtig bloed gevuld, vertoonden. Het was ook, op sommige plaatzen raauw, wegens voorgaande ruwe behandeling en geduurig onderslaan. Met één woord een *Polypus* van de Scheede, gelyk zulk een Vleeschgezwel, doorgaans genoemd wordt, welk de geheele opening van de Scheede vervulde. Het zelve met de vingers onderzoekende, bevondt de Schryver, dat het naar boven dunner was, een peerswyze gedaante hadt, en met een hals of steel eindigde, van een en een halven duim middelyns; en aan het voorste gedeelte van de Scheede, achter de Schaambeenderen vast, kunnende door de vingers rondom omslaagen worden. Hooger op, in het bovenste gedeelte der Scheede, werdt het hoofd van het kind gevoeld, in een natuurlyken stant, wordende door de Baarens-weëen neder en tegen de Schaambeenderen aangedrongen; waar door dan ook, de gemelde steel, tegen dezelven gedrukt werdt.

De Verlossing niet kunnende geschieden, voor dit lichaam ware weg genomen; overwoog de Hoogleeraar, hoe zulks, op de beste wyze zou konnen gedaan worden; en besloot het te doen, als volgt. De Vrouw en zich zelve wel ge-

plaatst

plaatst hebbende, omvatte Hy met zyne vingeren het gezwel, zo hoog Hy konde; en den steel gevat hebbende, haalde Hy den zelven naar zich toe; hierop draaide Hy hem langzaam en voorzichtig rond; gestadig acht geevende van geen altegroote pynen te verwekken. En zo voortgaande scheidde in 't kort het lichaam van de *Polypus* van den steel, en werdt uitgetrokken. De vleeschklomp woog een en een half pond. Weinig bloedstorting volgde hier op, en het hoofd van het kind zakte terstond meer naar beneden; waar van de Vrouw, na dat haar eenige rust vergund, en eenige verkwikking en versterking was toegebragt, gelukkig verloste; hoewel het dood ware. En schoon de Schryver in 't begin, wegens den zwakken toestand van de Lyderes, geene gelegenheid hadt, om de overblyfzels van den Steel, op de een' of andere wyze weg te neemen; en Hem vervolgens geen onderzoek werdt toegestaan, herstelde zy hier van gelukkig, na nog eenige sukkelingen van de Kraamziekte, niet zonder merklyk gevaar, doorgestaan te hebben.

In het volgende Hoofdstuk vindt men een geval van een *langduurige bloedvloeijing uit de Baarmoeder van een bezwangerde Vrouw, door de vastbegting van de Moederkoek, tegen den mond der Baarmoeder ontstaan* enz. De Lyderes een zeer zwakke Vrouw, na verscheiden Kraamen en Miskraamen, wederom bevrugt, kreeg op de vierde maand, by andere toevallen, een gestadige bloedvloeijing, uit de Baarmoeder, met eenige opening van derzelver mond. Verscheiden Middelen, hier tegen aangewend, gaven wel eenige verligting, maar werkten geene herstelling. De Vloeijing verhief zich gestadig, en werdt eindelyk zo geweldig, dat de Vrouw in 't uiterste gevaar raakte. De Schryver haar eindelyk zelf bezoekende (want de Lyderes woonde eenige uuren buiten de stad) vondt haar zeer koortzig en zwak, benaauwd, en met braaking van alles wat zy gebruikte, 't zy spyze of geneesmiddelen; waar onder echter, voor het tegenwoordige, geene vloeijing was. By onderzoek bleek, dat de mond van de Baarmoeder, welke gezwollen, zagt en een weinig geopend was, gevuld wierdt, door een gedeelte van de losgeworden Moederkoek; welke zich tegen den gemelden mond hadt vast gehegt, en dit de wezenlyke oorzaak der bloedvloeijing ware.

Het eenig middel van redding was, schoon niet zonder merklyk gevaar, de Vrouw te verlossen. Verwyding met voorzigtigheid gemaakt, en de vingers ingebragt zynde, was de Vrugt, door dit zagte lichaam, en de vliezen van

het

het ei te onderkennen. De Koek losgemaakt zynde, was het gemaklyk de vliezen te doorbooren, en de hand verder te doen doordringen, om de vrugt uit te haalen, welke omtrent vyf en een halve maand was gedraagen. De Nageboorte volgde gemaklyk, en veele ſtukken geronnen bloed werden, door de hand, naar buiten gebragt. De Lyderes hadt dit alles zonder merklyke hinder doorgeſtaan; zy kreeg echter naderhand flaauwten en andere zwaare toevallen, doch zy kwamze allen gelukkiglyk te boven.

De Heer VAN DOEVEREN merkt aan, dat zwaare bloedvloeijingen, by zwangere vrouwen, meermaalen ontſtaan uit de vasthegting van de Nageboorte tegen den mond der Lyfmoeder, dat zulke gevallen te redden zyn, als men tydig genoeg, om deeze oorzaak denkt, en 'er zich naar gedraagt; gelyk uit de tegenwoordige Waarneeming blykt; doch gevaarlyk en doodlyk worden, als men 'er niet, of niet dan te laat om denkt, gelyk door een andere Waarneeming, aan de voorgaande gehegt, getoond wordt.

In het elfde Hoofdſtuk wordt geſproken van een *ſcheeve ligging der Lyfmoeder, oorzaak van een moeilyke en gevaarlyke verloſsing.* Eene Vrouw hadt reeds vyf dagen in Arbeid gezeeten. Het water was den eerſten dag reeds afgeloopen; waar op traagheid, en ophouding van weëen waren gevolgd, met alle toevallen, welken een zwaare Baaringe doorgaans verzellen.

De oorzaak van deeze moeilyke Verloſsinge onderzoekende, bevondt de Heer VAN DOEVEREN te zyn, de ſcheeve ligging van de Baarmoeder, in de linker zyde van den buik. De buik was zeer gezwollen, hard en geſpannen, en zo pynlyk, dat zy naauwlyks eenige aanraaking kon verdraagen. Door het onderſlaan bleek, dat de mond van de Baarmoeder wyd genoeg geopend was; maar zyn linker rand tusſchen de zyde van de holte van het Bekken, en het hoofd van het kind, ſlap en uitgerekt, neerhing. Het hoofd van de Vrugt, ſchoon laag genoeg in de Scheede nedergezakt, was door de ſcheeve ligging der Baarmoeder, niet minder van een natuurlyken ſtand afwykende, eenigzins dwers, zo dat de Ooren naar het Heilig- en Schaambeen van de moeder gekeerd waren; het Aangezicht evenwel meer naar het linker en voorſte, dan achterſte of onderſte deel van het Bekken. In de regter zyde van het Bekken, hing nevens het hoofd, de Navelſtreng, met eene hand van het kind. In de Streng was geen de minſte klopping, zo dat de dood van het kind, met zeekerheid kon vastgeſteld worden. Waar

by

zy kwam eene lekking van ftinkend vogt uit de vrouwlyke deelen; fchoon de Vrouw ftaande hieldt, dat zy de beweging van het kind, den vorigen dag, nog duidlyd gevoeld hadt.

De Schryver ziende hoe noodzaaklyk het was, fchielyke hulpe toe te brengen; en ten volle verzeekerd van den dood van het kind, opende deszelfs hoofd; en de beenderen tot malkander gedrukt hebbende, haalde het gemaklyk uit, fchoon een kloek kind; waar van, op de ligtfte aanraaking de opperhuid afging; en door den ondraaglyken ftank, klaar genoeg te kennen gaf, dat de moeder zich bedrogen hadt; als zy den dag te voren de beweging van het zelve nog hadt gemeend te voelen. De afhaaling van de Nageboorte maakte eenige moeilykheid, niet alleen; om dat de Streng, door de rotting, telkens afbrak, en zy aan de regter zyde, naar het voorfte van de Baarmoeder vast was: maar voornaamlyk, om dat de geheele Koek, in een byzondere zak van de Baarmoeder was beflooten, door derzelver onregelmaatige famentrekking ontftaan, en met eene opening met het hol van de Baarmoeder gemeenfchap hebbende; uit welke een gedeelte van de afgebroken Streng uithing. Deeze zak voorzigtig verwyd, en de Koek losgemaakt zynde, kwam de Verlosfing tot een gelukkig einde, en de Lyderes, na nog eenige Kraam-toevallen doorgeftaan hebbende, kwam tot herftelling.

De Heer VAN DOEVEREN maakt hier, by deeze gelegenheid, eenige aanmerkingen over de onzeekerheid van het leven van een kind, in de Baarmoeder; en over den zonderlingen zak, waar in de Moederkoek verhoolen was.

In het twaalfde Hoofdftuk vindt men eene befchryving, van *een moeilyke Verlosfing by de Voeten, welke doodlyk was.* De Vrouw welke het onderwerp is van deeze Waarneeming, was vier jaaren te vore ook met groote moeite van een doode Vrugt verlost. Zy hadt deezen Dragt ook wederom, zonder ongemak ten einde gegaan, tot dat haar de Barensnood overviel. Een bekwaame Vroedvrouw by haar gehaald, vondt de regterhand van het Kind buiten den mond van de Baarmoeder. Zy tragtte het Kind te keeren; maar bevondt de holte van het Bekken zeer naauw, zo dat zy dit, niet zonder groote moeite, volbragt. Het gelukte haar eindelyk, en zy poogde het Kind, by de Voeten aftehaalen. Doch wanneer zy het tot aan de fchouders hadt uitgetrokken, vondt zy grooten tegenftand, en dat het hoofd onbeweeglyk werdt tegengehouden.

Onze Hoogleeraar hier by koomende, was de Vrugt reeds dood, en het hoofd alleen nog binnen; zynde met het achterhoofd naar de Schaambeenderen, en met het aangezicht naar het Heiligbeen gelegen. By het onderzoek, 't welk bezwaarlyk geſchiedde, bleek dat het gene het hoofd tegen hieldt, een groot en hard Uitwas ware van het Heiligbeen, het welk de bovenſte opening van het Bekken zo zeer vernaauwde. Alle moeite, om het hoofd te ontwikkelen, was vrugteloos. Het hoofd te openen, was, om dat het hoog gelegen was, en het buitenhangend lichaam van de Vrugt te weinig vryheid gaf, ook niet doenlyk. Twee wegen, dagt de Schryver, waren nog overig; het hoofd met de kromme Tang van LEVRET te vatten en naar buiten te haalen; of het lichaam, by het hoofd, af te ſcheiden, en dan het hoofd naderhand uittehaalen. Doch om het groote gevaar, beraadſlaagde Hy vooraf, hier over, met twee bekwaame Geneesheeren. Eer dit geſchied was, 't welk eenigen tyd vereischte, was de Lyderes in een byna ſtervenden ſtaat; zo dat men niet raadzaam vondt, hand meer aan te ſlaan. De Vrouw dit bemerkende, badt onzen Schryver, met allen ernst, haar van haare Vrugt te verloſſen: waar op Hy, alle naſpraak ter zyde zettende, wederom werk begon. Hy vondt het nu, tegen verwagting, gemaklyker, bragt de voorſte vingers van zyne regter hand in den mond van het Kind, en die van de linker hand, tegen de ſchouders van het Kind gevestigd hebbende, greep Hy deszelfs hals wel vast, kreeg het hoofd los, en haalde het gelukkig uit; en verloste de Vrouw ook gemaklyk van de Nageboorte. De Vrugt uitgehaald zynde kon het Uitwas, aan het bovenſte van het Heiligbeen onderzogt worden, 't welk byna de grootte en gedaante hadt van een half henne-ei.

De Kraamvrouw ſcheen, door deeze verheuging, wel eenigzins te bekoomen; doch de toevallen verzwaarden wederom, en zy ſtierf 's anderen daags.

Het dertiende Hoofdſtuk vervat eenige *Waarneemingen, de Beenkunde raakende; waar in verſcheiden Speelingen der Natuur, in Beenderen van menſchen, beſchreeven worden.* Het veertiende, *zodanige dingen, welken de Schryver, aangaande het vermogen van de beweegvaardigheid en het gevoel van deelen der Dieren heeft ondervonden; als ook iet aangaande de Historie van het zweevende geſchil hier over.* Deeze twee Hoofdſtukken kunnen niet verkort, maar moeten in het Werk geheel geleezen worden. In het vyftiende koomen alleen voor eenige *Byvoegzels tot de voorgaande Hoofdſtukken betreklyk.*

Wy

Wy denken onze Vaderlandfche Leezers voldaan te zullen hebben, door hun zulk een uitvoerig verflag van deeze Waarneemingen des Heeren VAN DOEVEREN gegeeven te hebben; voor al de zulken die der Latynfche taale niet magtig, hier van anders onkundig zouden blyven. Wy hebben 'er niet alle aanmerkingen, en nutte gevolgen, welken de Schryver 'er uit trekt, konnen byvoegen: want dit zou niet konnen gefchieden zonder het geheele Werk over te fchryven. Die in ftaat zyn, het te leezen, zullen hunnen tyd vermaaklyk en nuttig befteed vinden.

Salomon, *Koning van Israël. In twaalf Boeken, door Mr.* WILLEM HENDRIK SELS. *Te Amfterdam, by* F. de Kruyff *en* A. v. d. Kroe, 1765. *Behalven het Voorwerk* 292 *bladzyden in quarto.*

De Heer en Mr. *W. H. Sels* doet ons in zyne Voorreden dit Werk befchouwen als *den arrebeid zyner eerfte jaaren*, welken hy voor 't daglicht brengt, in hoop dat dezelve ten minfte zo veel goedkeuring mag weg dragen, dat het hem noope, om *in zyn volgenden leeftyd betere en doorwrochter ftukken* af te geven. Wy wenfchen dat hy hier in gelukkig moge flagen, en dat de befcheiden Lezer zyne jeugd goedgunftig in acht neme. 't Moeit ons eenigermate, dat hy, daer hy toont zucht te hebben voor de Poëzy, en niet misdeeld te zyn van een vindingryken geest, juist eene proeve van zyne bekwaemheid genomen heeft, met eene Leevensbefchryving van Koning *Salomo* in dichtmaet te brengen. Wy hebben reden om te vertrouwen, dat hy beter geflaegd zou hebben, in 't behandelen van eene gemener ftof, voor al in eene daer zo veele Godgeleerde denkbeelden niet t'zamen vloeiden, en waer in hy niet geftadig geleid werd, om de Godlyke eigenfchappen perfoonswyze en zo zeer menschlyk te doen handelen.

Dat men van onzen jongen Dichter, by aenhoudende oefening, inzonderheid door acht te geven op de vloeibaerheid zyner verzen, en zynen fpelenden geest met oordeel te leiden, een beteren voortgang mag verwachten, hier van verlenen ons etlyke byzondere ftukken in dit Werk genoegzame bewyzen. Tot een voorbeeld hier van ftrekke onder anderen de volgende befchryving van *Salomons* vervoering, toen een hevig onweder van donder en blikzem de ftad in 't algemeen en 't Koninglyke Paleis in 't byzon-

der met eene alvernielende vlam dreigde; toen de Vorst in 't midden zyner wellustige vermaken met zyne dertelende Bywyven, die hem tot Afgodery vervoerd hadden, daer door geheel gestoord, van schrik ter neder geslagen lag, terwyl zy, vol van verbaesdheid; ter Hofzaele uit gevlooden waren. Op de beschryving dier omstandigheden vervolgt onze Autheur aldus.

Ach! riep de koning, breng my voort uit Gods gezicht;
Ik heb dien machtigen, Hem en my zelv' bedroogen!
'k Heb zyne heiligheid in 't aanzicht voorgeloogen!
Waar zyn myn vrouwen? Waar die roofsters van Gods eer?
Of vluchten zy voor 't oog van zulk een' Opperheer?
Dat zy getuigen zyn van zyn rechtvaardig wreeken;
Dat zy getuigen zyn van my, geheel bezweeken,
En tot het doel gesteld, waar op Gods gramschap daalt!
Help God! Wat blikfem of my wêer in de oogen straalt?
Ik hoor een' schorrer kreet! Daar jammren de onderdaanen!
Daar sterven vrouw en kind, verdronken in de traanen!
Daar staat myn hof, daar staat het gansche ryk in vlam!
Ween doode Jesse, ween om uw' vervallen stam!
Zie daar myn vrouwen door den rook des vuurs verstikken!
Wie boeit myn trêen in deez rampzalige oogenblikken,
Dat ik de panden van 't verdeelde en vuige bed,
Niet, eer ik sterve, uit die vervloekte hofvlam red?
Maar ach! myn God! myn God! ach! viel 'er nog te hoopen,
Ik zou niet poogen om uw strenge wraak te ontloopen:
Maar u, door zucht op zucht, gebeden op gebêen,
Wêerstreeven! Groote God, zoudt gy nog willen? Neen,
Neen, al te spade hoop! Ik heb te veel misdreeven!
En werdt myn misdryf slechts met het verlies van 't leeven
Geboet, ik beefde niet, maar bood my willig aan,
Om als een offer naar het wraakaltaar te gaan.
Dan ach! in eeuwigheid moet ik myn' val betreuren!
Staffieren, helpt my 't harte uit mynen boezem scheuren!
Het bernt, het brandt de borst. Neemt my 't gevoel toch af,
En sleept myn heilloos rif dan elders in een graf!

Ik

Ik ben niet waardig in der vaderen graf te leggen;
Heeft niemand moeds genoeg? Hoort niemand naar myn zeggen?
ô God! ô God! wat drift ontrooft me aan uwe wet!
Helaas! al hebt ge uw wraake in brandend vuur gezet;
Al moet ik, voor uw oogen, op bernende asch myn voeten
Verzengen voor een poos, en myne zonden boeten,
Een woord, een enkel woord, dat uwen monde ontgaat,
Heeft krachts genoeg, om my te redden uit myn' staat!
Maar ach! myn dienaars, ô getrouwen, sluit myn leden!
De ziel ontgaat my! Ach! 't is vruchteloos gebeden.

Dichtlievende Mengelingen door D. K. *Tweede Stukje, te Leiden by de* Wed. A. Honkoop en C. van Hoogeveen, Junior. *in gr. 8vo.* 210 *bladzyden.*

VAn het eerste stukje deezer *Dichtlievende Mengelingen*, hebben wy onzen Leezeren een berigt medegedeeld (*) en toen den Dichter in zyn voorneemen, om, 't by leeven en gezondheid, indien zyn werkje aan het gewichtig oogmerk des Drukkers voldeedt in soortgelyke stukjes te vervolgen, die niet min in sierlykheid dan het eerste zouden uitgevoerd worden, en mogelyk stoffen behelzen van gewichtiger zaaken, een gelukkig slaagen toegewenscht. In zindelykheid van uitgave staat dit tweede, volgens belofte, met het eerste gelyk, maar *stoffen van gewigtiger zaaken* hebben wy 'er niet in kunnen vinden, zo dat wy 'er een zelfde oordeel over vellen als over 't andere, en in de verwagting blyven, dat de Heer D. K. aan het laatste deel zyne belofte voldoen zal; hy schynt zeer het voorwerp van nyd en wangunst, althans ons staat niet voor in lang eenig stukje geleezen te hebben, van zo kleinen beslag, waar in zo veelvuldige klagten des aangaande voorkomen. Dit bewoog ons om tot een staaltje gelyk voorheen, een versje opgeevende, het volgende, dat hy *De Wangunst* heet, te kiezen.

Laat de Wangunst ons vry laaken,
Lachgen wy met haer gewoel,
Wy, die naar geleerdheid haaken
Wysheid stellende ons ten doel,

Vrien-

(*) Zie de Letteroefeningen, V Deel bl. 217.

Vrienden weet gy iets te noemen,
Dat de Wangunst niet zal doemen?

Zyt gy vrolyk, bly van zinnen,
Lacht gy met al 't aerdsch verdriet,
Woont het vergenoegen binnen
In u, Wangunst acht dat niet.
Zy zal al uw blydschap doemen,
U een zorgloos schepzel noemen.

Zoo 't gevoel van ongenuchten,
Of van nypent zielen wee
U doet slaeken zucht op zuchten
Wangunst heeft een scheldnaam ree,
Zy zal uwe droefheid doemen,
U een knyzend schepzel noemen.

Kan de Wysheid u bekooren,
Spant ge al uw vermoogens in
Om haer schatten op te spooren,
Blaekt gy van geleerdheids min;
Wangunst zal uw' yver doemen,
U een suffend schepzel noemen.

Poogt ge op vleugelen der Kunsten
U te heffen van 't gemeen
Doen der Zanggodinnen gunsten
Moedig u ten Zangberg treên.
Wangunst zal uw pooging doemen
U een lofziek schepzel noemen.

Zet ge op 't pad der Deugd uw schreeden
Om dat Godsvrucht in u woont
Die in daeden en in reden
Steeds zich ongeveinst vertoont
Hier in zal ze uw doen ook doemen,
En zeer licht een huichlaer noemen.

Wy, die naer geleerdheid haeken,
Lachgen wy om 't slaefsch gewoel
Van de wangunst, laet ze u laeken,
Hoe gy 't maekt gy zyt haer doel;
Doch nooit zal ze u sterker doemen,
Dan als ze u met lof hoort noemen.

De Jongkvrouwe in de Eenzaamheid; voorgesteld in onderregtende, Brieven, aangenaame Voorbeelden, fraaie Bespiegelingen en Zielroerende overdenkingen. Dienende om Jonge Dochters op te leiden tot de nodige Hoedanigheden van alle de Staaten haares Levens. Door den Schryver van den waaren Christen in de Eenzaamheid. Uit het Hoogduitsch vertaald door H. V. E. *Te Amsterdam by* G. Bom en H. de Wit 1765. *in groot octavo* 173 *bladzyden.*

DIt Geschrift behelst eenige zedekundige bespiegelingen ten nutte der bevallige Sexe, die van denzelfden aert zyn, als die welken gevonden worden in den *Waaren Christen in de Eenzaambeid* en den *Jongeling in de Eenzaambeid*, daer wy voorheen gewag van gemaekt hebben (*); des deze Stukjes, gelyk ze ook op een formaet gedrukt zyn eigenaertig by elkander behooren.

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* III *D. bl.* 469, IV *D. bl.* 195.

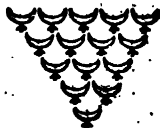
Ge-

Geographisch Handboekje voor de Jeugd. Opgesteld door A. A. V. M. V. D. M. D. D. *Te Amsterdam by* Steven van Esveldt 1765. *behalven de Voorreden enz.* 160 *bladzyden in octavo.*

NAer luid der Voorreden is dit Handboekje eigenlyk opgestelt *ten behoeve van een tienjaarigen Leerling*, en behelst de manier van onderwyzen welke de Autheur ten opzigte van zynen jongen Leerling gehouden heeft. Het is van dien aert, dat het zelve, in dergelyke omstandigheden, ook door anderen tot eene handleiding gebruikt kan worden, om der vroege Jeugd een algemeen geregeld denkbeeld van de Aardrykskunde in te boezemen.

Project om het circuleeren der Wateren, door de Stadt Amsterdam, by alle Ebbe en Vloede te doen loope als een Rivier, waar door de Stank die men in de Somer Maanden gewoon is te krygen, ten eenemaal zal weg genomen werden. Te Amsterdam by G. Tielenburg 1765. *in quarto* 16 *bladzyden.*

DIt Project heeft, boven alle de deswegens gemaakte ontwerpen, dit Voorrecht, dat het, gelyk op den Tytel gemeld word, *door de Wel Ed. Groot Achtbare Heeren Burgermeesters en Regeerders dezer Stad, aan de zorg van* G. ten Zande, *Uitvinder van dit Project, op den* 11 *July* 1765. *overgelaten is om werkstellig te maken.*

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Psalmos XLII—LXIV.*

Tweede Berigt.

DE XLVII. Psalm, tot aan welks beschouwing wy in ons voorgaande Berigt gekomen zyn, is, naar uitwyzen van den doorgaanden inhoud, een Zegenlied, ter eere van den Allerhoogsten, die zynen Volke de overwinning gegeeven heeft, over hunne Vyanden. Die in dit Lied spreekende voorkomen zyn Jooden, als die den waaren God hunnen *Koningh* noemen, vs. 7. die, spreekende van hunne *erffenisse*, en *de heerlickheyt Jacobs, dien hy heeft lief gehadt*, vs. 5. duidelyk het oog hebben op 't land Canaän en de stad Jeruzalem, en vs. 10. uitdrukkelyk voorkomen onder den naam van *het volck des Godts Abrahams.* God wordt ons allerwegen in dit Zangstuk voorgesteld als een getrouw en magtig Verdeediger van zyn Volk, en een gestreng en regtvaardig Regter over de Heidenen. Het voorbeeld hier van, waar op in deezen gedoeld wordt, heeft de volgende kenmerken. (1.) De hoofden der Heidenen waren vereenigd, om zich meester te maaken van 't Joodsche Land, gelyk men uit vs. 5. en 10. kan afleiden. (2.) Zy zyn geheel overwonnen, als blykt uit vs. 4. en 10. (3.) Dit is geschiedt op eene wonderdaadige wyze door Gods magt, zonder dat het Joodsche Volk te stryden had, onder het juichen zyner gunstgenooten; zo als vs. 6. aangeduid wordt. (4.) En 't had ten gevolge de bevestiging van des Heeren Volk in hun land, de t'onderbrenging hunner omliggende vyanden, en de verkondiging van den lof des Almagtigen, vs. 5, 10, 4 en 7.

Wanneer men alle deeze kenmerken in dit verband nagaat, wordt men, om zo te spreeken, met de hand geleid, tot het voorgevallene onder Koning *Josaphat*, toen veele Volkeren zich vereenigden om des Heeren Volk te verdelgen; en de Heer hen verlostte van deeze hunne vyanden, terwyl ze, zonder te stryden, met een juichend gezang zynen lof vermeldden; toen 'er zulk een schrik viel op alle de omliggende Volkeren, dat *Josaphat* voorts in vrede regeerde, en God alom verheerlykt wierd, gelyk ons 2 Chron. XX. in 't breede verhaald wordt. Onze Hoogleeraar vindt dit geval zo eenstemmig met den inhoud van dit Lied, dat hy

niet twyfele van af te zien van 't gevoelen der zodanigen, die deezen Psalm brengen tot den tyd der opbrenginge der Arke in Davids stad, tot de dagen van Hiskia, of die der Maccabeen, op welke omstandigheden dit Zangstuk, naar zyn oordeel, niet zo eigenaartig toegepast kan worden. Ook tragt hy te doen zien, dat de spreekwyzen, in dit Lied voorkomende, ons zo duidelyk bepaalen tot den staat van 't Joodsche Gemeenebest in die dagen, dat men geen grond hebbe om hier in de eerste plaatse te denken op het geestlyke Ryk van Vorst Mesšias: egter wil hy niet ontveinzen, van gedagten te zyn, dat het bedoelde van den Geest is, om de Zangers tevens tot dit hooger bezef op te leiden.

Deeze zonderlinge zegenpraal onder de regeering van Koning *Josaphat* heeft dan aanleiding gegeeven tot het opstellen van dit Zangstuk; en 't oogmerk van 't zelve is de gedagtenis dier overwinninge leevendig te bewaaren; om 't Volk een Zangstuk in handen te geeven, ter vermeldinge van den lof des Allerhoogsten deswegens; midsgaders om hunne gedagten op te leiden, tot de gevolgen der heilryke komste van den Messias in laatere dagen.

Wie de opsteller van dit Lied zy is niet met zekerheid te bepaalen; maar men zou met eenige waarschynlykheid mogen gissen, dat het gedicht is, door dien *Jahaziel*, welke door aanblaazing des Geestes, Koning *Josaphat* en 't gansche Volk deeze luisterryke overwinning voorspeld heeft, volgens 2 Chron. XX. 14—17.

Het hier aan volgende Dichtstuk heeft men, naar 't oordeel van onzen Hoogleeraar, ook tot de dagen van Koning *Josaphat*, hoewel een weinig laater, te brengen. Het is in 't algemeen zeer duidelyk te bemerken dat de inwoonders van Jerusalem hier voorkomen, als God verheerlykende met lofbetuiging van wegen zyne bescherming dier stad; wel byzonder uit hoofde hunner verlossinge, daar verscheidene Vorsten t'zamen gespannen waren, om hunnen ondergang te bewerken: en de geheele t'zamenhang van dit Lied toont ten klaarste, dat dit Volk vervuld is met een vast vertrouwen op Gods aanhoudende bewaaring van Jeruzalem, dat hen tot grootmaaking van den Allerhoogsten hier vrolyk doet zingen. Dit gansche verband bepaalt ons tot het aardsche Jeruzalem, en alle de omstandigheden nagaande, kan men met eenigen grond hier niet wel anders denken, dan op de verlossing van Jeruzalem, in de dagen van Koning *Hiskia*, of op de bovengemelde vernieling der vyanden van Gods Volk, in de dagen van Koning *Josaphat*.

Met

Het schynt eenigermaate moeilyk hier omtrent eene bepaalende keuze te doen; doch onze Hoogleeraar wordt overgehaald tot de laatste gedagte, uit overweeginge, (1.) dat hier gesproken wordt van *Koningen* die *vergadert ende t'samen doorgetogen waren*, vs. 5. en (2.) dat deze Vorsten hier voorkomen, niet zo zeer door een Godlyk oordeel verslaagen, als wel onder elkander verward, verbaasd en dus vernield, vs. 6 en 7: welke kenmerken beter beantwoorden aan 't voorgevallene onder *Josaphat*, dan onder *Hiskia*. Hier by komt nog, 't geen deeze keuze wel byzonder bepaalt, dat 'er in 't 8ste vers zo bepaaldlyk gesproken wordt van *'t verbreken der schepen van Tharsis*, 't welk ten duidelykste schynt te staan, op het verbreeken der vloote die Koning *Josaphat* met Israëls Koning *Ahazia* toebereid had, waar van men gewag vindt 1 Kon. XXII. 49, 50. en 2 Chron. XX. 35, 36. Omtrent dit voorstel merkt de oplettende *Venema* hier wel byzonder aan, dat het zelve, daar al 't voorige in den voorleeden tyd is uitgedrukt, in de grondtaale in den toekomenden tyd staat, en dus overgezet moet worden. *Met eenen oosten wint sult gy de schepen van Tharsis verbreken.* Dit geeft hem ook aanleiding om te denken, dat hier mede geoogd wordt, op de voorspelling van *Eliëzer*, raakende het vergaan dier vloote, 2 Chron. XX. 37.

Op deeze grondslagen heeft men te denken dat dit Zangstuk opgesteld is met of kort naa die voorspelling van *Eliëzer*, en mogelyk wel door deezen Propheet zelven. De vernieling der vyanden, die tegen *Josaphat* opgekomen waren, gaf dus wel eenigermaate aanleiding tot het dichten van dit Lied, maar voornaamlyk zal 't opgesteld zyn, by gelegenheid dat Koning *Josaphat* zich met Israëls godloozen Vorst *Ahazia* vergezelschapte, om zyn Koningryk door buitenlandsche hulp te versterken, 't welk Gode mishaagde, gelyk hy door den Propheet ter aangehaalder plaatse te kennen geeft. In zodanige omstandigheden werd dan deeze Psalm overgeleverd, met oogmerk, in 't algemeen, om in aller gemoederen ten diepste in te prenten, dat het heil des Volks alleen van den HEERE afhing, en dat men derhalve op hem alleen had te betrouwen, zonder heul te zoeken in buitenlandsche hulpe, zelfs niet in die van Israëls Koning. Wel byzonder werd 'er dus mede bedoeld, om den Koning en 't Volk af te trekken van alle soortgelyke verbindtenissen met Israëls godlooze Vorsten; werwaards de geheele inhoud van deezen Psalm ons natuurlyk leidt. Het volgende gedrag van *Josaphat* beantwoordt ook hier aan volkomen; want toen

Abazia, naa 't verbreeken dier schepen, *Josaphat* aanzette tot eene nieuwe uitrusting, weigerde deeze hem daar in ten wille te zyn, volgens het verhaal 1 Kon. XXII. 50; indien men dit berigt in dien zin opneemt, is ééne der schynstrydigheden tusschen de twee verhaalen, in 't boek der Koningen en dat der Chronyken, eenvoudig weg genomen.

De XLIX. Psalm behelst, naar de gedagten van onzen Hoogleeraar, de vertroosting eenes Godvrugtigen tegen alle de rampen deezes leevens, zelfs tot den dood, uit overweeginge van de verwagting van een beter leeven naa dit leeven; welke troostryke hoop hier, als eene min bekende en voor veelen verborgene kundigheid, gesteld wordt tegen de ydele vertroosting der ryken en magtigen, die zich een lang leeven op aarde, en een onstervelyken naam by de nakomelingen naa hunnen dood voorstellen. Men vindt 'er geen byzondere kenmerken in die ons tot laatere dagen brengen, dan de bedeeling des Ouden Verbonds; alle de spreekwyzen bepaalen ons eerder tot dien tyd; niets geeft hier ook zekeren grond om den Maaker van dit Lied, of de gelegenheid by welke hy 't gedicht heeft, bepaalder aan te duiden. Uit het geheele verband kan men afneemen, dat het opgesteld is in omstandigheden toen het Gemeenebest bloeide; en veelligt hebben de ongelukkige omstandigheden eeniger Godvrugtigen, in 't midden van den voorspoed der Godloozen in die omstandigheden, aanleiding gegeeven tot het dichten van dit Zangstuk; het welk kon strekken, zo om de kragt der verzoekinge te verbreeken, waar door een Godvrugtige tot wankelen gebragt kon worden, als om de Godloozen onder 't oog te brengen, hoe ydel hun roem op hunne voorspoed zy.

De L. Psalm is wel byzonder één dier Liederen, welken de Uitleggers, volgens het oordeel van den oplettenden *Venema*, niet naar behooren ontvouwd, en op verkeerde tyds omstandigheden toegepast hebben, by mangel van genoegzaame oplettenheid op de daar in voorkomende kenmerken, welken de volgende zyn. (1.) De persoonen tot welken de aanspraak in deezen gerigt wordt, zyn Jooden, en wel byzonder inwoonders van Jeruzalem, naar uitwyzen van den doorgaanden inhoud, byzonder vs. 2, 4 en 7. (2.) Deeze bevinden zich ten aanzien van hunnen Burgerstaat in benauwde omstandigheden, zo dat ze Gods hulp op eene byzondere wyze ter hunner reddinge behoeven, vs. 2—6 en 15. (3.) Ten aanzien van hunnen Godsdienst worden ze beschreeven, als zulken, die hun verbond plegtig met God

ver-

vernieuwd hebben, v. 5, die den plegtigen Godsdienst yverig waarneemen, v. 8, doch onder welken veele geveinsden gevonden worden, die de zedepligten verwaarloozen, en Gods regtvaardigheid eenigermaate loochenen, v. 16-21. (4.) God komt hier voor als iemand die op eene luisterryke wyze staat te verschynen, ter bescherminge van zyn Volk, v. 2-6. Dat men dit voorstel in diervoege heeft te verstaan, en niet op te neemen van een Godlyk oordeel tegen de Jooden, tragt zyn Hoog-Eerwaerde in de verklaaring dier verzen te toonen. (5.) Even zo tragt hy te doen zien, dat God, in 't volgende voorstel v. 7 tot in 't slot, niet spreekt van 't afschaffen van den plegtigen dienst, gelyk zommigen deeze verzen verklaard hebben, maar 'er op aandringt dat ze den geheelen Godsdienst, zo in 't eene als in 't andere opzigt, getrouwlyk ter harte zullen neemen. (6.) Die geheele vermaaning vooronderstelt duidelyk, dat God in die dagen, toen dit Lied werd opgesteld, op zodanig eene wyze meermaals tot zyn Volk gesproken had, door zyne Propheeten, om hun den hem welbehaagelyken dienst te leeren.

Indien men dit alles t'zamen paart, daar mede vergelykt de taal van den Propheet, Jez. I en XXII, in de dagen van Koning *Hiskia*, en 't oog vestigt op de tydsomstandigheden en 't voorgevallene met en naa de belegering van Jeruzalem, 2 Kon. XVIII en XIX, bemerkt men gereedlyk, dat men dit Lied niet geschikter tot eenigen anderen tyd kan brengen. Men mag derhalve denken dat deeze Psalm gedicht is kort voor de wonderbaare redding van Jeruzalem in de dagen van *Hiskia*, volgens de voorzegging van Propheet *Jezaia*; om het Volk onder 't oog te brengen, hoe ze niet hadden te steunen op een enkel uiterlyken dienst, maar in daad en waarheid godvrugtig te leeven, zo ze anders wenschten, niet slegts nu, maar ook vervolgens door God beschermd te zullen worden.

Wie de Opsteller van dit Lied zy is onzeker; de woorden hier aan 't hoofd geplaatst, *een Psalm Asaphs*, die veelen doen denken om *Asaph*, welke ten tyde van *David* geleefd heeft, dat hen dan ook deezen Psalm tot den tyd van *David* doet brengen, leeren ons niets zekers; behalven dat ze, gelyk bekend is, ook vertaald konnen worden, *een Psalm voor Asaph*, als Opperzangmeester, zo bepaalen ze ons niet tot den tyd van *David*; nadien dat hoofd aan meer Liederen gevonden wordt, die zekerlyk tot een laater tyd te brengen zyn, zie Ps. LXXIV enz. Het zou konnen wee-

zen dat 'er in laateren tyde ook een *Asaph* geleefd heeft, of dat zyn nageslacht met die benaaming voorkomt, of dat men deeze benaaming gegeeven heeft aan den Zangmeester, die over deeze soort van gezangen gesteld was, en wat van dien aart meer zy, des men hier uit ten deezen opzigte niets konne besluiten.

De LI Psalm is, naar uitwyzen van 't Opschrift, *een Psalm Davids*, dien hy gedicht heeft, *doe de Propheet Nathan tot hem was gekomen, na dat hy tot Bathseba was ingegaan;* waar aan ook alle de kenmerken, die in dit Lied gevonden worden, volkomen beantwoorden. Men ziet hier een persoon die in godsvrugt, en waardigheid met byzondere geestlyke gaven buiten anderen uitgemunt heeft, die smeekt om weder hersteld te worden in zyne voortreffelykheid. Hy belydt dat hy zich schuldig gemaakt heeft aan overtreedingen, welken God regtmaatig vertoornden, en die door geen offeranden te verzoenen waren. Hy duidt genoegzaam aan, dat deeze overtreedingen wel byzonder zyn overspel en doodslag. Hy geeft te kennen, dat hy getroffen is van een leevendig bezef van zyne ongeregtigheden en Gods toorn deswegens over hem; midsgaders dat hy zich opgewekt vindt om met vrymoedigheid tot God te naderen in den gebede, en hem te smeeken om genade en sterkte. Dit alles slaat zo eigenaartig op de gemelde omstandigheden, dat men deswegens niet wel zoude konnen twyfelen, al ware dat opschrift niet aan 't hoofd geplaatst.

Maar de twee laatste verzen van dit Lied schynen niet zo wel daar toe betrekkelyk gemaakt te konnen worden. Hier wordt gebeden voor 't heil van Zion, en deszelfs verwoesting vooronderstelt; dit gedeelte duidt aan eene tydsomstandigheid, waar in de openbaare Godsdienst was opgehouden, en spreekt van eene herstelling van den Gode aangenaamen offerdienst: alle welke denkbeelden van David ten dien tyde niet wel voorgesteld konden worden. Dit geeft onzen Hoogleeraar grond om te vermoeden, dat deeze twee laatste verzen hier by gevoegd zyn in de Babylonische gevangenisse, of wel met den aanvang van de wederkeering der Jooden uit Babylon; in welke tydsomstandigheden zodanig een gebed natuurlyk plaats had (*).

David dichtte dan deezen Psalm met opzigt tot zyne omstandigheden, en gaf dien over aan den Opperzangmeester om

(*) Men zie meer voorbeelden van zodanige byvoegzelen. *Vaderl. Letter-Oef.* III *D. bl.* 464. V *D. bl.* 180.

om openlyk gezongen te worden; dat strekken kon om de ergernis door zyn wangedrag gegeeven openlyk te herstellen, zondaars aan te moedigen ter bekeeringe op hunne overtreedingen; godvrugtigen te leeren op hunne hoede te zyn tegen alle zondige verleidingen, en 't Volk in 't algemeen een voorschrift te verleenen, waar van zy gebruik konden maken, wanneer ze zich van wegen hunne ongeregtigheden in rampen bevonden. Dit laatste schynt ook plaats gehad te hebben onder de Jooden; en dit gebruik heeft veelligt te wegen gebragt, dat de twee laatste verzen in de bovengemelde omstandigheden, als een aanhangzel betrekkelyk tot dien tyd, by deezen Psalm gevoegd zyn. Men kan dus, gelyk zyn Hoog-Eerwaarde nog aanmerkt, deezen Psalm ook eigenaartig in zulke omstandigheden in de Christelyke Kerke gebruiken, maar 't is niet zo eigen zich daar van te bedienen by de onderhouding van des Heeren Avondmaal.

De LII Psalm is mede, gelyk het opschrift getuigt, een Lied van David, dat hy gedicht heeft, toen *Doëg de Edomiter gekomen was, ende Saul te kennen gegeven, ende tot hem gesegt hadde: David is gekomen ten huyse van Achimelech*; waar mede ook de inhoud van dit Lied in allen deele overeenstemt. Men vindt in 't zelve twee persoonen, die zeer verschillende zyn, ten duidelykste afgemaald. De een is ryk en magtig, en de ander leeft onder drukkende omstandigheden: de eerste komt voor als een mensch die trotsch is op zynen gelukstaat, en zich niet ontziet alle list en bedrog aan te wenden om zich in zyne voorspoed te vestigen of tot nog hooger trap te klimmen; de laatste is in tegendeel een Godvrugtige, die in zynen ongelukkigen staat alleen op God vertrouwt. De Godvrugtige voorspelt in dit zangstuk het wederkeerige lot dat elk hunner boven het hoofd hangt; hoe zyn listige onderdrukker eerlang uitgerooid zal worden, en hoe Gods gunst hem in tegendeel zal behouden, en hy deswegens den Heer looven.

Men kan het verband dier geschiedenisse 1 Sam. XXI en XXII nagaande, en 't voorgestelde in dit Lied met elkanderen vergelykende, uit het eene en 't andere genoegzaam afleiden, dat David dit Lied opgesteld heeft, naa dat de Stad *Nob* vernield was, op Doëgs aanbrengen, en Doëg deswegens door Koning Saul verhoogd was; en dat David het gedicht heeft, terwyl Doëg zich nog in gunst bevond by den Koning, en hy zelf, als balling zwervende, geen heil dan van Gode had te verwagten. — Het elfde vers, 't is waar,

schynt op eene ontvangene weldaad te doelen; *Ick sal u loven in eeuwigheyt om dat gy het gedaen hebt: ende ick sal uwen name verwachten, want hy goet is voor uwe gunstgenooten.* Doch men heeft ten deezen opzigte in aanmerking te neemen, dat de woorden, *om dat gy het gedaen hebt*, twee zaaken aanduiden; en de *stof* zyner lofzegginge, die hy den Allerhoogsten zou toebrengen naa 't ontvangen der weldaad, en den *tyd* wanneer hy God zou looven, zo dat het bywoordje כִּי de betekenis hebbe niet alleen van *om dat*, maar ook die van *als*; en dus de zin in volle uitgestrektheid hier op uitkome: ik zal u looven, wanneer gy het gedaan zult hebben, om dat gy het gedaan hebt.

De trotschheid van Doëg, op zyne voorspoed stoffende, en David midsgaders alle Godvrugtigen smaadende, gaf David aanleiding tot het opstellen van deezen Psalm; welke strekte zo tot wederlegging van dien godloozen roem, als ter versterkinge van zyne medgezellen in hun vertrouwen op Gods gunst. Ook diende dit Zangstuk, in 't vervolg van tyd, om een ieder te waarschuwen tegen zodanig een verkeerd gedrag als dat van Doëg, om de Godvrugtigen aan te moedigen tot een hartlyk vertrouwen op God, wanneer ze onderdrukt worden; midsgaders om allen te leeren, dat de Godvrugtigen wel eens voor een tyd ongelukkig konnen zyn, en moeten zien, dat het den Godloozen wel gaat; doch dat God, als de zaaken op 't hoogst gekomen zyn, eens ieders lot doet keeren, door den Godloozen te straffen, en den Godvrugtigen te zegenen.

Hier aan volgt de LIII Psalm, met welken wy ons Berigt voor tegenwoordig zullen sluiten. Deeze is, als uit de vergelykinge blykt, eene herhaaling, of vernieuwde uitgaave van den XIV Psalm, met eenige veranderingen; die egter buiten de verandering in 't zesde vers niet zeer aanmerkelyk zyn. Onze geagte Hoogleeraar alle deeze veranderingen, en inzonderheid die van het zesde vers nagaande, besluit daar uit dat men op goeden grond mag denken, dat de Godvrugtige Maccabeen, in de dagen van *Antiochus Epiphanes*, toen ze, hunne vyanden verslaagen zynde, weder adem begonden te scheppen, dit Lied dus veranderd en op hunne tyden overgebragt hebben. In 't ontvouwen hier van toont hy, dat de spreekwyzen v. 6 eigenaartig tot dien tyd betrekkelyk zyn, en dat alle de overige mindere veranderingen ook zeer wel met dit denkbeeld overeenkomen. Byzonderlyk merkt hy hier omtrent aan, dat de God van Israël hier niet, gelyk in den XIV Psalm, voorkomt met den naam יהוה, maar

maar dat men telkens in deszelfs plaatse leest אלהים; hier van is, zegt hy, geen geschikter rede te geeven dan deeze; dat de Godloozen van dien tyd, niet alleen den God van Israël gesmaadigd, maar ook alle Goden, de Godheid in 't algemeen, veragt hebben, gelyk 'er uitdrukkelyk voorspeld was, dat door *Antiochus Epiphanes* stond te geschieden, Dan. XI. 36-38.

Bedenkingen over 's Heilands Verzoekingen in de Woestyne, door PETRUS ABRESCH, *Euangelie-dienaar in Hien en Dodenweerd. Te Utrecht by* A. van Paddenburg 1765. *behalve het Voorwerk* 114 *bladzyden in groot octavo.*

DE Eerwaerde *Abresch*, wiens belezenheid in 't algemeen en wel byzonder met opzicht tot de menigvuldige uitleggingen van 's Heilands verzoeking in de Woestyne, in dit Stukje doorstraelt, houd zich echter, na deze zyne lezing, aen de zyde dier Uitleggeren, welke deze aenmerkelyke geschiedenis letterlyk verklaren, en van oordeel zyn, dat men hier niet moet denken op eene verzoeking die Jesus gezichtswyze voor den geest gekomen is, op zyne verbeelding gewerkt heeft, of wat meer van dien aert gedacht mogt worden; maer op eene wezenlyke gebeurtenis; die hem lichaemlyk wedervaren is; zo dat men de geheele geschiedenis eigenlyk hebbe te verstaen. Schoon onze Autheur geacht moge worden, dit gevoelen niet zo bondig te staven, dat het voldoende zy ter wederlegginge van hun, die anders gewoon zyn te denken, te meer daer hy ten dezen opzichte niet nieuws aen de hand geeft, moet men nochtans erkennen, dat hy dit Stukje op zyne gronden met oordeel, en hier en daer vernuftig opgestelt heeft.

In 't algemeen tracht hy zyn gevoelen, zo door eene naeuwkeurige tael- en letterkundige verklaring, als overdachte oordeelkundige en vernuftige aenmerkingen, alleszins op te helderen en ten krachtigste te staven. Wel byzonder maekt hy veel werks om te doen zien, hoe alles te zamen liep, om de verzoeking zwaer te maken; en voor al om te doen opmerken, hoe men de voorgestelde verzoekingen in volle kracht heeft te beschouwen, door ze betrekkelyk te maken, tot de drie Ampten van Christus, waer toe de Satan wist dat de Heiland geschikt was; zo dat de eerste op zyne Propheetische, de tweede op zyne Hoog pries-

terlyke en de laetste op zyne Koninglyke waerdigheid, waer in de Satan den Heer trachtte laegen te leggen, en hem te hoonen, te bespotten, te lasteren en te tergen. Na de ontvouwing hier van leidt zyn Eerwaerde ons ten laetste tot het nagaen van 't geen de Voorzienigheid hier in beoogt hebbe; waer omtrent zyns oordeels de volgende hoofdwaerheden in aenmerking komen. —— „ Men heeft zig Jesus „ hier voor te stellen in enen staat van beproevinge, waar „ in hy, in gelykheid aan den eersten mensch, veertig da- „ gen lang, ter toetzinge van zyne zuivere rechtheid, ten „ betoge tevens van zyne bekwaamheid tot het ambt van „ Middelaar, gesteld werdt. —— Men heeft hem hier te „ beschouwen als de twede Adam, het plaats bekledend „ hoofd van alle de uitverkorenen, die boete deed voor de „ schuld des eersten Adams; en men ziet dus daar in de „ herstelling, welke hy in den aanvang reeds van zyne Mid- „ delaars bedieninge aanbracht, ter vergoedinge der schan- „ delyke nederlaag, die zo vele onheilen voor het nako- „ melingschap gebrouwd had. —— En eindelyk heeft men „ te denken, dat de grote Zaligmaker zich hier ten patroon „ van navolging gestelt, en een voorbeeld ter onderwyzin- „ ge en vertroostinge gegeven heeft.

De Spyze door het Gebed en de Dankzegginge geheiligt. Door J. M. HOFFMANN, *Oud-Leeraar van Maassluis. In 's Gravenhage by* P. van Cleef 1765. *in groot octavo* 115 *bladzyden.*

HEt moedwillig verzuimen of opzettelyk nalaten van den milden Schenker aller goede gaven te bidden en te danken, voor en na het houden eener geregelde Maeltyd, dat van trap tot trap meer en meer in zwang schynt te komen, heeft den Eerwaerden *Hoffman* aenleiding gegeven tot het opstellen dezer wel gepaste Verhandelinge, waer in hy zich, op eene zedige en bescheiden manier aenkant tegen deze ongodsdienstige handelwyze.

Na eene korte voorstelling der algemeene grondbeginselen, waer uit men de betaemlykheid van dit bidden en danken zou konnen afleiden, mitsgaders van de doorgaende gewoonte by Jooden, Christenen en Heidenen; dringt hy wel byzonderlyk de verplichting hier toe aen, uit het voorbeeld van J. Ch. en deszelfs Apostelen, Matth. XIV. 19, 20,

10, XV. 36, 37, Luc. XXIV. 30, en Hand. XXVII. 34-36: als mede uit de leefwyze van Apostel Paulus, 1 Tim. IV. 1-5, en het uitdruklyke gebod van den Allerhoogsten, Deut. VIII. 6-14. Voorts hecht hy hier aen eene aenmerking van den Heer *Watts* over dezen plicht, en voegt 'er ten laetste een byvoegzel toe, waer in de schynredenen en uitvluchten tegen deze plichtsbetrachting wederlegt worden. Onze Autheur had eerst goedgedacht zich daer mede niet op te houden, om dat die tegenwerpingen in zyne oogen te verachtlyk waren; maer ten laetste vond hy 't geraden gebruik te maken van 't Stukje van den Heer *J. F. Jacobi*, dat ten tytel voert: *Zoude God wel waardig zyn, dat een Mensch hoogachting en eerbied voor hem hadde en dezelve openlyk betoonde*? en den zaeklyken zin der oplossingen dier tegenwerpingen uit dat geschrift mede te deelen, en met eenige nadere aenmerkingen op te helderen.

Lykreden van JOH. HENR. SCHRADER, *Oudste Bedienaar des Goddelyken Woords te Leeuwarden, over* Openb. XIV. 13. *Ter gelegentheit van het Smertelyk afsterven van haare Doorlugtigste Hoogheid* MARIA LOUISE, *Landgravin van Hessen Cassel enz. Te Leeuwarden ter Drukkerye van* H. A. de Chalmot 1765. *in groot octavo* 45 *bladzyden.*

Lykreden van JOHANNES CLAESSEN, *Predikant te Leerdam, over* 2 Chronik. XXIV: 15, 16. *Ter zelfder gelegenheit. Te Utrecht by* J. C. ten Bosch. *in quarto* 60 *bladzyden.*

TWee Leerredenen naer den gewoonen trant, in dergelyke gelegenheden gebruikelyk, geschikt, die gevoegelyk eene plaets verdienen, by meer Leerredenen van dien aert.

Bericht van de Papieren rakende Do. ANTONIUS VAN DER OS, *als Leeraer der Doopsgezinden, te Oostzaendam, uitgegeven.*

DE Eerwaerde *A. van der Os*, voor eenige jaren reeds overbekend, door 't voorgevallene in Nederlands heerschende Kerk, is in latere dagen by velen niet min berucht geworden, door het aenvaerden en oefenen van den Predikdienst in eene Gemeente onder de Doopsgezinde forteeren-

de in de Beverwyk. Met den aenvang van zynen dienst aldaer, heeft hy al vroeg ondervonden, dat 'er onder die Gezindheid, welke men gewoonlyk de Mennonitische of Doopsgezinde noemt, wel byzonder twee hoofdpartyen gevonden worden; welker eene rekkelyker is dan de andere in 't point der Leere in die Gezindheid (*); en dat uit kracht hier van de stap door hem gedaen, en zyne daer op volgende prediking in deze en gene Gemeentens dier Gezindheid, by de eene wel met gunstige oogen werd aengezien, of stilzwygend toegelaten, maer by de andere min of meer mishagelyk was. Ten overvloedigen bewyze hier van verstrekken eenige Schriften in die dagen, zo van de eene als andere zyde uitgegeven, terwyl *Do. van der Os* hen onderling liet twisten, zonder zich in dien pennenstryd in te wikkelen. Dan 't voorgevallene in dien tyd schynt over 't algemeen by deze Gezindheid voorts zo weinig aenmerking verdient te hebben, dat men 't by eenige twistschriften, die veel al niet veel ter zake deeden, heeft laten berusten. En veelligt was 't hier by gebleven; maar na verloop van eenigen tyd werd Do. *van der Os* beroepen in eene aenzienlyker Gemeente der Doopsgezinden te Oostzaendam, 't welk op nieuw gelegenheid gegeven heeft, tot het in 't licht brengen van eenige geschriften, die door nog meerder schynen gevolgt te zullen worden; waer van we, even als van vroegere Kerklyke Twistschriften, een kort bericht zullen geeven, zonder ons met het geschil zelve, in die Gezindheid heerschende, te bemoeijen.

Het eerste, dat deswegens in openbaren druk uitgegeven is, is eene *Nodige Bekentmaking van Mennonite Leeraers*, geplaetst in de *Boekzaal der Geleerde Waereld*, *January* 1764. In 't zelve word „ aangaande de Mennoniten genotificeerd, dat zy het voorgevallene ten opzichte van *A. v. d. Os* met de uiterste verontwaardiging, en den Mennoniten onbetamelyk aanzien; dat men 't alleen voor rekening der byzondere Gemeente van Oostzaandam hebbe te houden, en niet het algemeene Mennonitendom te last te leggen; en dat ze alle byzondere Gemeenten ernstig en vriendlyk geraaden willen hebben, om op geenerleie wyze schyn te geeven, dat dit werk hunne goedkeuring wegdraage ". Men kan hier uit bemerken dat deze Leeraers

(*) Men zie wegens dit onderscheid, S. T. RUES *Tegenwoordige Staet der Doopsgezinden*, byzonder het II Hoofdstuk.

ners dien handel wraken; maer, nadien deze Bekendmaking door geene Kerklyke Vergadering, en zelfs door geene Leeraers ondertekend is, kan men 'er niet wel uit afleiden, hoe wyd zich zulks uitstrekke, of binnen hoe klein een getal van Gemeenten of Leeraeren dier Gezindheid het zelve bepaeld zy, des het ons geen byzonder licht geve, en met opzicht tot het bedoelde oogmerk, aengaende het lichaem der Mennoniten, van geen vrucht zy.

Kort hier op is gevolgd eene *t'Zamenspraak tusschen Vraager, Antwoorder en Dichter over de Nodige Bekentmaking*; doch dit Stukje heeft in 't geheel niets te beduiden; als behelzende enkel brabbeltael en een zeer slecht vaers, waer van we den zin zelfs niet konnen raden; zo dat we buiten staet zyn om te melden, wat 'er mede bedoeld worde.

Na verloop van eenigen tyd zag men een geschrift van meer belang te voorschyn komen, ten tytel voerende, *Verklaringe ter Proeve opgesteld van eenige Hoofdleeringen des Geloofs, getrokken uit de Schriften van* MENNO SIMONS *en de Belydenisssen der Mennoniten; opgedragen aan den Eerw. Heer* Do. ANTONIUS VAN DER OS. *Door* J. BEETS, *Bedienaar des Woords onder de Mennoniten te Hoorn.* En hier mede is verknocht een volgend tractaet onder den tytel, *Christus alles in allen.* Uit de Voorreden voor dit Geschrift geplaetst blykt het, dat men, op eene Societeits-Vergadering van eenige Gemeentens dier Gezindheid in Noord-Holland, gehandeld heeft over de zaek van Do. *A. v. d. Os*; dat deszelfs Voor- en Tegenstanders in die Vergadering het niet eens hebben konnen worden; dat zulks aenleiding gegeven heeft aen Do. *J. Beets*, om, na een voorafgaend gesprek met *van der Os* over 't doen eener Belydenisse, dat vruchtloos afliep, het opgemelde Geschrift aen de Waereld mede te deelen, en aen hem in 't byzonder op te dragen. Het zelve behelst eene verklaring van 't Gevoelen der Mennoniten, of wel, gelyk Do. *Beets* spreekt der *Regtzinnige Mennoniten*, ter onderscheidinge van zulken, die, onder den Naam van Doopsgezinden, met hun in de meeste Leeringen aldaer gemeld niet overeenkomen. Het daer mede verknochte Stukje behelst eene byzondere ontvouwing van eenige Godsdienstige begrippen, waer in Do. *Beets* eenigermate van 't doorgaende gevoelen dezer Mennoniten, zo als ze thans meerendeels leeren, verschilt, doch waer in hy, zynes achtens, overeenkomt met de leeringen van eenige der oude Schryveren onder die Gezindheid, en waer in hy ook nog hier en daer onder de tegenwoordige een Medestan-

ſtander heeft. De verklaring hier gegeven verſchilt zeer veel van de opgave der gevoelens dier Gezindheid in tegenſtellinge tegen de Leer der Gereformeerden, door de Eerwaerde Heeren *A. a Dooreſlaer* en *P. J. Austro-Sylvius* (*), en men moet zich met rede verwonderen, over deze onnadenkelyke verſcheidenheid. Wy zullen 't niet op ons neemen te beſliſſen, welke opgave, waar in veelligt ter wederzyde partydigheid plaets heeft, der waerheid het naeste is; dit vooronderſtelt eene doorgegronde beoefening der Schriften van die Gezindheid, waer in wy gaerne willen bekennen niet ervaren te wezen; doch zo we ons op de berichten van *Rues*, in zyn *Tegenwoordigen ſtaet der Doopsgezinden*, mogen verlaten, moet men met hem zeggen, welke gevoelens ook de Ouden voorgeſtaen mogen hebben, „ dat de „ geenen die de [tegenwoordige] Doopsgezinden naar hun„ ne Oude Geloofsbelydeniſſen beoordeelen, zich zelve „ zeer misleiden. De Leden op zich zelve genomen, zyn „ al veel, verre daer van afgegaen; en 'er is geene Gemeen„ te, welke in alle ſtukken t'eenemael daer by gebleven „ is (†)". —— Het byzondere dat Do. *Beets* met het uitgeven van dit Geſchrift bedoelt, ſchynt, naer luid zyner Opdrachte en Voorreden, te wezen, om Do. *van der Os* tot een voorbeeld te verſtrekken in 't doen eener openbare Belydeniſſe, en hem, ware 't mogelyk, te bewegen tot het navolgen van zyn voorbeeld; meenende hy, door zyn voorgaen, een civiel recht op hem te hebben, om zulks van hem te verzoeken.

Na de uitgave van dit Geſchrift zag men eerlang te voorſchyn komen eene *Eenvoudige Samenſpraak tusſchen Vrymond en Goedhart*, *door* C. VETHMAN, *Lidmaat der Doopsgezinde Gemeente in de Wieringer-Waart.* Uit den inhoud dier Zamenſprake is 't blykbaar, dat het hoofdoogmerk van den Schryver is, te doen bezeffen, dat de Leden dier opgemelde Societeits-Vergaderinge, welke by Do. *v. d. Os* aendringen op het doen eener Belydeniſſe, eer zy hem onder hen willen erkennen, en zo ook Do. *Beets*, met het afvorderen eener Belydeniſſe, naer zyn inzien, onrechtmatig handelen; dat hun gedrag niet overeenkomt met de natuur dier Vergaderinge en de vryheid en 't recht van ieder byzondere Gemeente of Lid van dezelve.

Op dit Geſchrift is wel dra in openbaren druk gevolgt, een

(*) Zie *Grondige ende klare Vertooninghe van het onderſcheydt* enz.

(†) *S. F. Rues als boven. bl.* 107.

een *Kort Berigt wegens den Heer* Antonius van der Os, *door* G. ten Kate Thz. *Leeraar der Doopsgezinden te Westzaandam.* Dit geschrift, byzonderlyk geschreven ten dienste van de Leden dier Vergaderinge, dient, om hun onder 't oog te brengen, op hoedanig eene wyze men, naer zyne gedachten, Do. *van der Os* heeft te beschouwen, en hoe men, na al het voorgevallene, acht behoort te geven, om dien, zonder Belydenis te doen, niet toe te laten als een Lid dier Vergaderinge. De Eerwaerde *ten Kate* geeft ons in zyn Voorberigt te kennen, dat hy reeds werklyk bezig is, aen 't schryven eener wederlegginge van 't opgemelde boekje van *Vetbman*, en een voornemen heeft om daer in een egt en waerachtig verhael te geven, van den tegenwoordigen staet der zaken, tusschen Do. *van der Os* en die Societeit; des men nog andere ophelderingen hier omtrent hebbe te wachten.

De uitroeijing der Jesuiten in Vrankryk. Door een onpartydig Schryver. (De Heer D'ALEMBERT.) *Uit het Fransch vertaald. Te Rotterdam, by* R. Arrenberg 1765. *in octavo* 165 *bladzyden.*

HEt gedrag der Jesuiten, en het lot dier Societeit heeft, geduurende omtrent twee eeuwen, (zynde hunne Societeit voor ruim twee honderd jaren opgericht,) veler oplettenheid tot zich getrokken; naer mate ze hun gezag wyder uitgebreid, en hunne inzichten zich duidelyker geopenbaerd hebben, is deze oplettenheid gestadig toegenomen; voor al heeft zulks plaets gehad in de laetste jaren, zedert het voorgevallene ten hunnen opzichte, byzonderlyk in Portugal en Vrankryk. Dit heeft velen bewoogen aendachtig na te gaen, hoe deze Societeit zo hoogen trap beklommen hebbe, en nu onlangs, voor al in de gemelde Ryken, tot zulk eene laegte gedaelt zy. Onder alle de Schriften deswegens, byzonder met opzicht tot Vrankryk geschreven, verdient het bovenstaende zyne lezing. De Schryver, (zo men verzekert de Heer *d'Alembert*,) komt voor als iemand die zo min aen de Jansenisten als aen de Jezuiten verknocht is, die gene Geestlyke Orde of Godsdienstige party in dit geval begunstigt; des men niet konne verwachten, dat hy ten gevalle van deze of gene party de geschiedenis een verkeerden draei zal geven: en zyn Geschrift is op eene niet ongevallige wyze geschreven, zo dat men 't met genoegen konne doorbladeren. Het zelve behelst een geschiedkundig ver-

verhael van de opkomst en voortgang dier Societeit, mitsgaders van den zwaren slag hun voor weinig jaren toegebragt; dit verhael is doormengt met oordeelkundige aenmerkingen over deze en gene byzonderheden, welke strekken om te doen zien op hoedanige grondslagen deze Societeit gevestigt is, door welke middels zy zich heeft weten groot te maken en staende te houden, en door hoedanig een t'zamenloop van omstandigheden zy eindelyk in Vrankryk op 't uiterste gekomen zy. Ons bestek laet niet toe om met onzen Autheur van byzonderheid tot byzonderheid te gaen; eene algemeene schets van 't geen ten dezen opzichte voornaemlyk aenmerking verdient zy hier omtrent genoeg.

Men kan deze Societeit en derzelver gedrag nagaende gereedlyk bemerken, dat hare grootste vastigheid boven al bestaet, in hare byzondere aenkleving aen den Heiligen Stoel, zich steeds gedragende, als of zy enkel en alleen van 't Roomsche Hof afhing: en dat ze zich altoos eene wyduitgestrekte heerschappy voorgestelt heeft, die ze bestendig heeft zoeken te bedekken door het momaengezicht van Godsdienst, om zo *door den Godsdienst de Waereld te regeeren.* Men moet, de schikking hunner orde in acht nemende, erkennen dat hunne schrander uitgedachte en wyslyk geregelde regeeringsvorm in 't Staetkundige een meesterstuk is van 't menschlyke vernuft; dat dezelve by uitneemendheid, meer dan die van eenige andere geestlyke orde, zeer wel is ingericht, om bekwame Mannen aen te kweken, welke boven anderen ervaren zyn in Kunsten en Wetenschappen. Ook is 't niet te loochenen, dat de Societeit zich op eene doorslaende wyze, geduurende vele jaren, hier van zeer wel heeft weten te bedienen, om zich, niet tegenstaende de onderdrukkende poogingen hunner partyen, door Geleerdheid aenzienlyk, en door Kuipery vermogend te maken. Het gezag en de invloed daer door verkreegen is inzonderheid versterkt geworden, door de eendracht van alle de Leden in 't behartigen van 't algemene welzyn der Societeit; wordende alle Jezuiten „ door dit eene werkmiddel, 't welk een „ enkeld man willekeurig bestiert, in beweeging gebragt, „ zo dat het niet zonder reden zy, dat men hen beschreven „ heeft als *een bloote degen welks gevest te Romen is*". Hier by komt hunne leerwyze van den Godsdienst, die ze gemeenlyk in alle omstandigheden geschikt hebben, naar den heerschenden smaek der Natien, waer onder zy predikten; en waer in zy veel al zo gelukkig geslaegd zyn, dat ze een onnadenkelyken invloed verwierven. Veel al was hunne

Ze-

Zedeleer zeer toegeevende, des *Boileau* wel mogte zeggen, *het zyn menschen, die de geloofsbelydenis uitrekken en de tien geboden verkorten*: zommigen hunner predikten ook nu en dan eene strenger Zedenleer, doch ze wisten dezelve by voorkomende gelegenheden niet zelden te verzachten; van waer men van *Bourdaloue* zelven gezegt heeft, *dat hy op den predikstoel overeischte, maer in den biechtstoel liet afdingen.*

Het gelukte hun, schoon ze nu en dan bittere slagen van hunne partyen hadden te verduuren, de Societeit van tyd tot tyd meer aenzien te doen verkrygen; en dezelve klom, byzonder onder de regeering van *Lodewyk den XIV*, tot zo hoogen trap, dat ze by allen ontzachlyk ware. Geduurende het Ryksbestier van den Hertog van *Orleans* verlooren ze wel veel van hun vermogen, doch ze herstelden zich genoegzaem weder onder de regeering van *Lodewyk den XV*; waer toe het verval van studie en de heerschende geestdryvery der Jansenisten hun gunstig was. Veelligt had deze party nooit weder het vermogen gehad, om den Jezuiten in Vrankryk eenig nadeel toe te brengen, was 't niet dat een onbezonnen yver de Jezuiten vervolgens aengespoord had, om het weigeren der Sacramenten, aen de stervende Janzenisten, met kragt door te zetten. Dit deed die reeds verzwakte party alle hare vermogens inspannen, en ze werden te meer aengemoedigd door dien de Parlementen, die zich van den beginne tegen de Societeit verzet hadden, de Vryheden der Gallicaensche Kerke zo manlyk voorstonden. Hier by kwam in die zelfde dagen, dat ze, zo men verzekert uit menschen vrees, welgerden de gewetens te bestieren van eenige vermogende personen; en dat ze zich schuldig maekten aen eenige kuiperyen; waer door ze, niet minder dan door deze hunne nauwgezetheid, aen 't Hof mishagelyk wierden. Daer en boven haelden ze zich eerlang den haet der geleerde lieden op den hals, zo door de smaedlyke en haetlyke wyze waer op ze zich uitlieten tegen het *Algemeene woordenboek van konsten en weetenschappen*, als door de onverdraegzaemheid, die ze predikten, in 't *Journal van Trevoux*; 't welk ten gevolge had, dat ze zich wel dra ten toon gesteld zagen, als lieden op wier geleerdheid men, gelyk in vorige dagen, nu niet meer kon roemen; het eene en 't andere maekte hen alomme haetelyk, verachtelyk en bespottelyk.

De Societeit, door dit alles reeds merkelyk vernederd, ontving daer benevens een zwaren slag, met het bekende verlies van hun regtsgeding wegens hunnen koophandel op *Martinique*; dat vervolgens het Parlement aenleiding gaf

om de instellingen, en boeken der Societeit nader te onderzoeken; 't welk eerlang te wegen bragt, dat hunne inzettingen verklaard werden strydig te zyn „ met de wetten van „ 't Koningryk, met de gehoorzaamheid aan den Souverain, „ met de zekerheid van deszelfs persoon en met de rust van „ den Staat ". Deze verklaring volgde kort op de veroordeeling van 't werk van den Jesuit *Busembaum*, waer in de leer van den Koningsmoord openlyk werd staende gehouden; en dat, zo niet op nieuw gedrukt, ten minste met een nieuwen tytel, 't zy door de Jesuiten zelven, of door list der Jansenisten, was uitgegeven in 't jaer 1757; het noodlottig tydperk van den aenslag, die Vrankryk met schrik en onrust vervuld heeft. De daer op volgende moorddadige aenval op het leven van den Koning van Portugal, daer de Societeit ingewikkeld was, verschafte hunne vyanden op nieuw bewyzen om staende te houden, en te doen gelooven, dat de aenslag, die Vrankryk in rep en roer gebragt had, mede hun werk was. Van dien tyd af was hun staet hooploos, en alles wat de Jesuiten vervolgens aenwendden was niet magtig hunnen val voor te komen; zelfs strekte de onbezonnen yver van velen hunner niet weinig ten hunnen nadeele; en men wil dat het overgaen van 't eiland *Martinique* in de handen der Engelschen medewrocht ter verhaestinge van hunnen ondergang; nadien de Regeering goedvond om by die gelegenheid den Franschen eene andere stof tot gesprek te geven, en hunne gedachten van dat verlies af te wenden. Wat hier van ook zy, men zag eerlang de Jesuiten veroordeeld, en ten laetste kwam 'er een Edict in de waereld, „ waar by de Koning de Societeit in de „ geheele uitgestrektheid van Vrankryk vernietigt, deszelfs „ Leden voor 't overige de vryheid latende om onder 't oog „ en de bescherming der wetten stil en gerust in hun vader„ land te leven ".

Onze Autheur dit alles ontvouwende, en met verscheiden aenmerkingen ophelderende, leidt den Lezer meermaels tot het denkbeeld, dat de Jesuiten niet zo zeer veroordeeld zyn, van wegens hunne instellingen, schoon dit voorkome als de in regten bestaenbare rede; nadien dan ook, volgens zyn oordeel, alle de Monniken Orders te verdelgen waren; maer dat deze vernietiging der Societeit in Vrankryk ontstaen is, „ om dat men met rede onvergenoegt was, gees„ telyken te zien, die, daer ze uit hoofde van hunnen staat „ nedrig, afgezondert en stilzwygende behoorden te zyn, „ de geweetens der Koningen bestierden, den adel van

„ 't Ko-

„ 't Koningryk opvoededen, en aan 't hof, in de stadt en „ in de provincien geduurig kuipten. Zodanig was, naar „ 't begrip der verstandigen, de onvergevelykste misdaad der „ Societeit: deze misdaad waar van in 't geheel niet gerept „ wierd, was zo zwaar dan alle de andere te zamen, waar „ van men hen beschuldigde, maar die uit den aart meer ge„ schikt waren om hen by de gerechtshoven te doen veroor„ deelen ". In gevolge hier van zou onze Autheur ook met den Heer *de la Chalotais*, Procureur generaal van 't parlement van Bretagne, zeggen: *De Monniken-geest is de geessel van alle Staaten, onder alle de genen, die door deze geest bezielt worden, zyn de Jesuiten de schadelykste, om dat zy de vermogenste zyn; en men moet derhalven met hun beginnen, om het juk van deze verderfelyke natie af te schudden.*

ANTONII DE HAEN Consiliarii Aulici &c. *Pars nona Rationis Medendi.*

Geneeswyze in het Gasthuis te Weenen, van ANT. DE HAEN, Negende Deel.

Dit Deel vervat zeven Hoofdstukken. Het eerste *eenige Ontleedingen, met een korte beschryving van de voorafgegaane Ziekte.* Het tweede een *ziektkundige uitweiding over het eerste Hoofdstuk.* In het derde wordt gehandeld *van de Gierstkoortzen.* In het vierde *van het Stelzel van Haller.* In het vyfde *van de Darmkink, en een vervolg van Proeven, met het Werktuig hier toe vervaardigd, om denzelven, wanbogig zynde, te ontdoen.* Het zesde, *van Verscheiden onderwerpen.* Het zevende, *eenige aanmerkingen raakende de Inenting der Kinderpokjes.*

Om uit het eerste Hoofdstuk iet voor te houden, verkiezen wy het volgende geval, welk wy eenigzins verkort, met de woorden van den Schryver, zullen opgeeven. Een man van 39 jaaren, was, toen hy agt jaaren oud was, door een sterke jongen, met een bal, zo geweldig tegen de Lendenen gegooid, dat hy ter aarde viel. Hy werdt naar huis gebragt, hadt pyn in de Lendenen, en 's anderen daags waterde hy bloed. De bloedwatering en pyn gingen, in 't kort, geheel over, zonder dat 'er eenig hulpmiddel tegen gebruikt was. Hy was, echter, van dien tyd af tot aan zyn 27 jaaren, in de regter zyde van de Lendenen wat zwakker geweest; en hadt dikwils, op die plaatze, pynen gevoeld,

welken zich door den buik verspreidden, als Kolykpynen aangemerkt, en als zodanige, zonder merklyke verligting behandeld waren. Op zyn twintigste jaar hadt hy beginnen te merken, dat hy eenige etterige stoffe met de Pis loosde: maar of dit ook vroeger gebeurd ware, betuigde hy niet te weeten, om dat hy noit op zyn Water hadt acht gegeeven, en het toen alleen by geval gemerkt hadt. Op zyn zevenen twintigste jaar, hadt hy, na vry lang, op een wagen gereeden te hebben, bloed, met een stroom, gewaterd. De rust maakte dat hy zuivere Pis loosde, zonder bloed; alleen als hy zich sterk bewoog, kwam 'er nog wel iet. Doorgaans hadt zyn Water een dik en taai bezetzel.

In zodanigen staat was de Lyder geweest tot den Herfst 1763. Toen, die stoffe in de Pis niet meer te voorschyn koomende, kreeg hy eene trilling, zweette vier dagen, en kreeg pyn en zwelling op de Lenden; welke pyn, door vooroverbuiging van het lichaam verzwaarde.

Den raad van verscheiden ingenomen hebbende, zyn 'er, na eene Aderlaating, veele dingen uitwendig aangelegd. By den Heer DE HAEN gekomen zynde, zeide hy, dat eene stoffe van de bovenste plaatze van het gezwel langs de zyde van de Lenden, neerdroop, en op de laagste plaatze, welke de pynlykste was, verzameld werdt.

Op den 2 *Febr.* was 'er eene opening gebroken, waar uit zich eenige Uncen Etter ontlastten. Deeze, den volgenden dag van zelfs geslooten zynde, waterde hy etteragtige stoffe, schoon niet stinkende. Het gezwel hadt zich nu tot aan het Darmbeen uitgestrekt.

Eene beraadslaging met andere bekwaame Praktizyns gehouden zynde, werdt geoordeeld, dat het gezwel, uit eene verzweering in de Nier, zyn oorsprong hadt; en dat het geopend moest worden, op dat de Etter, op het Darmbeen vergaderd, geen Beenbederf mogt veroorzaaken, de omliggende deelen vernietigen, en weeropgeslurpt zynde, na een uitdroogende koorts, den dood aanbrengen. Maar dat men het moest openen op de laagste plaatze, en met een kleine opening; op dat door een grooter opening, overvloediger verettering verwekt wordende, geen oorzaak van uitteering en den dood zou worden; en de deelen door een vrye toegang van de Lugt bederf zouden ondergaan, waar van ze mooglyk reeds niet geheel vry waren: zo echter, dat zo men, na de gemaakte opening, den vinger voorzigtig inbrengende, dezelve andere aanwyzing deedt, men zich daar naar zou gedraagen.

Ondertusschen, terwyl dit nog een dag of twee werdt uitgesteld, liep, door de kleine opening, welke, den 2 *Febr.* van zelfs doorgebroken was, somtyds veel Etter, dunne stoffe, en een roode slym; hier by was een ligt koortsje met veel zweet. Deeze koorts in een dag bedaard zynde, werdt de opening gemaakt, waar uit alleen bloed voortkwam. Maar den volgenden dag, van het Darmbeen naar boven drukkende, liep 'er veel Etter uit, en dit agt dagen lang. Een vinger en stilet ingebragt zynde, bleek dat 'er verscheiden holten en pypzweeren, naar beneden, de regter zyde, en ook op de Wervelen, naar de linker zyde gemaakt waren.

De Etter daaglyks uitloopende, hadt de Pis 'er weinig van; maar als 'er, na agt dagen, weinig Etter uitliep, was 'er veel in de Pis, welke of voorafkwam of navolgde.

Door uitdryvende windzels, gelyk menze noemt, zyn de holten en pypzweeren verdweenen.

Aanmerklyk is het, dat de stoffe, welke de eerste dagen, uit de gemaakte opening vloeide, een geweldigen stank hadt, en deeze, na dat men, daaglyks, een halve Unce Kina gaf, welke de Lyder, byna tot aan het einde van zyn leven, daaglyks gebruikt heeft, in korten tyd, geheel en al is verdweenen (*a*). Door dit middel en eenige Zaad-melkjes, tegen den nagt wat slaapverwekkende gemaakt, bekwam hy zo verre, dat hy zyn beroep wederom kon waarneemen, laatende zich in 't Gasthuis daaglyks verbinden. De opening bleef nog al wat stoffe uitgeeven, met gestadige jeuking, en eenige Etter in de Pis. Hy nam echter toe in krachten, at en sliep wel, doch bleef een halve Unce Kina daaglyks gebruiken tot den agtsten van *Mey*. Maar op deezen dag, na dat hy 's avonds te voren, in zyn veranderde wyn een misslag begaan hadt, werdt hy koud, beefde, en hier na heet. Den volgenden dag kreeg hy Braaking en Buikloop zo dat hy op dien dag in 't Gasthuis niet kon koomen, om verbonden te worden. Doch hy kwam den 10 *Mey*, en is 'er gebleeven tot dat hy stierf. Want des nagts kwam 'er de *Pleuris* by, welke hem in wat meer dan dertig uuren uit het leven rukte. Zesmaal in deeze *Pleuris* adergelaaten, was het

(*a*) Misschien wordt hier wat te veel aan de Kina toeschreeven; nademaal het niet vreemd was, dat de eerste stoffe, welke langst beslooten hadt gezeeten, den meesten stank van zich gaf, en andere versch vergaderd, minder of geen.

het bloed zeer ontsteeken; zo wel het gene uit de voeten als uit de armen was getrokken. De Puls was hard en groot, tot 12 uuren voor den dood.

Het lichaam 31 uuren na den dood geopend zynde, bevondt men de linker Nier groot; en nog was de regter grooter, eens gemeenen mans hand evenaarende, en niet plat, maar zeer rond. Zy was vast aan het Buikvlies, op de plaats van de beenige punt der onderste ribbe; en het Buikvlies hier doorgeboord zynde, zag men den weg, waar door de stoffe van de Nier, naar de buitenste zwelling, en de pypzweeren, was gekoomen. [Dit laatste komt ons wat duister voor.]

Het buitenste vlies van deeze regter Nier, was ongelyk uitgespannen, en, op sommige plaatzen, een en anderhalve lyn dik. Dit weggenomen zynde, vertoonde zich een zeldzaam gezicht, ten opzichte der ligging en gedaante van Steenen, twee grooten, drie kleineren, en elf kleinen; waar van een uit verscheiden steenen aaneengegroeid, een knobbelagtigen wortel geleek. Een ander, ook uit verscheiden Steenen samengesteld, welken allen aan een, als een steel, rondom vastzaten. Het gewigt van den grootsten was twee Uncen, twee Drachmen en vyftien greinen; van den anderen, twee Uncen, een Drachme, en vyf greinen. Van den derden, zes Drachmen min agt greinen. Van den vierden, twee Drachmen, twee Scrupels en dertien greinen. Van den vyfden, twee Drachmen en twee en dertig greinen. De elf kleinen woegen gezamenlyk een Drachme en vier en dertig greinen. Het gewigt van allen was derhalve, zes Uncen, twee Scrupels en negen greinen, behalven eenig gruis welk nog in de Nier gevonden werdt, brokkeling misschien van de anderen. Aan de Nier was weinig van de schorsagtige zelfstandigheid overig. De Pisleider was driemaal zo wyd als natuurlyk, naar de Blaas toe wat naauwer, en in zyn geheele zelfstandigheid dikker.

De linker Nier was niet hard; maar doorgesneeden zynde, zeer rood. De Tepeltjes waren natuurlyk, de Pisleider dikker en wyder dan gewoonlyk, minder evenwel dan in de regter.

In de Borst onder de gewezen pynlyke plaats, was het Ribvlies, met een breeden omtrek, ten uiterste ontsteeken, zelfs tot aan de andere zyde van de Ruggraat, werwaards zich de pyn uitgespreid hadt. De Longen waren nergens aan het Borstvlies vast, dan alleen op de ontstoken plaatze, niet meer dan een vinger breedte; voorts zagt, en gesnee-

den

ten wordende, van boven donker grys, en ook zo van binnen, aan het onderste gedeelte hoog rood.

Het linker Hert was vol polypeus bloed, gelyk ook het regter. De beide Oortjes waren zeer klein. Zonderling was het, dat men een aanhangzel ontdekte aan het linker Oor van 't Hert, 't welk niet kwalyk naar het Wormwyzig *Aanhangzel* van den Blinden Darm geleek. Met opmerking beschouwd zynde, zag men, dat het uit de vleeschige zelfstandigheid van het Oortje was voortgesprooten; dat het geheel vleeschig was, en hier en daar met vet bedekt: maar de punt, rond, als de bodem van een zak, hadt geen vet. Een verschynzel, zegt de Heer DE HAEN, waar van ik niet weet dat iemant gewaagd heeft. Het Middenrif was in deszelfs peesagtige en spieragtige gedeelte zeer ontsteeken; minder evenwel daar het van het Buikvlies, dan van het Borstvlies bekleed wordt.

Nog een zonderling geval, uit dit eerste Hoofdstuk, gelooven wy, dat onze Vaderlandsche Leezers niet onaangenaam zal zyn. Een groot gezwel, naamlyk, was gevonden in den Buik van een Vrouwspersoon van 32 jaaren; welke, anderhalve maand, in 't Gasthuis gelegen hebbende, gestorven was. Zy hadt gekweenen aan een harde en gelyke zwelling van den Buik; de beenen waren gezwollen; zy loosde weinig pis; en was van boven vermagerd. Zy hadt echter doorgaans eetlust. Als zy haar Water zou loozen, voelde zy zwaare pynen in den Buik. Om den tweeden dag hadt zy Afgang. Eindelyk, geheel uitgeteerd en verzwakt, stierf zy.

Het gezwel, door den Heer PASMEYR, uit het lichaam genomen en aan den Heer DE HAEN, ter openbaare vertooning gezonden, vondt onze Hoogleeraar, dertig Geneesponden, min 8 en een halve Unce, zwaar te wezen. Zyn zitplaats was in het Darmscheil, en ter lengte van anderhalve voet, had het midden in zyn onderste gedeelte, een goot of holle sleuf, waar in de omgewonde Darm met zyn halve middenlyn geplaatst en vastgegroeid was. Het gedarmte hier uit gekoomen, en van deezen klomp bevryd, voegde zich in den Karteldarm; welke met zyn Klapvlies, en den geheelen klomp, uit het lichaam genomen was. De klomp zelf was rond, met eenige uitsteekende knobbels; de zelfstandigheid was op de eene plaatze als van een Spekgezwel, op een andere kraakbeenig; en hadt, op veele plaatzen, Waterblaasjes.

In het tweede Hoofdstuk vertoont de Schryver uit ver-

scheiden gevallen van het voorgaande, dat de ontleeding van doode lichaamen, dikwils, de misslagen ontdekt, welken men, in de bepaaling van de ziekten, heeft begaan; en hoe men zich, door zekere kenteekenen, kan bedriegen. Hy brengt hier toe, onder anderen, by, het zesde geval, uit het voorgaande Hoofdstuk. Een Lyder ademde bezwaarlyk, de borst was hem benaauwd, hy hadt een kuchje, zonder wat op te geeven; en alles verzwaarde, op eenige sterke beweging. Hy kreeg een zwaare en gestadige Buikloop, waar door hy, zo wel als door loozing van veel Pis, welke door middelen werdt verwekt, eenigen tyd, verligting bekwam. Hier na kreeg hy een tusschenpoozende Puls, waar by zich een groote koude voegde, zo dat hy, in de zes laatste weeken, niet warm wierdt. Onder de korte ribben was het lichaam wel wat hard en opgezet: maar de Buik noit gezwollen. In de zes laatste weeken kon hy wegens benaauwdheid, waar door hy als verstikt werdt, niet te bed liggen, maar moest gestadig overend zitten. Eindelyk begonnen de beenen en dyen zugtig te worden, en tot berstens toe te zwellen.

Hoe zeer nu dit geval, en alle deszelfs kenteekenen het zelve voor een Waterzugt van de Borst hadden doen houden, men vondt evenwel geen water in de holte van de Borst; maar wel in het Hertzakje, 't welk tot zulk een grootte was uitgezet, dat het de beide kamers van de Borst, byna, tot den hals toe vervulde. Uit het zelve verkreeg men 48 Uncen troebel en groenagtig water, en nog half zo veel, 't welk roodagtig was.

Deeze misslag kan men zeggen, was niet zeer groot, want 'er was inderdaad Waterzugt in de Borst; het water was alleen in een byzonderen zak beslooten, en in zulk een staat, dat het natuurlyk alle toevallen moest veroorzaaken, welken men by Waterzugt van de Borst gewoon is te zien. Zo kan men ook tot Waterzugt van de Borst betrekken een vergadering van waterig vogt in het celagtig weefzel der Longen. Want schoon men dit eigenlyk Waterzugt der Longen zou konnen noemen; behoeven 'er maar eenige vakjes van het gemelde weefzel te bersten, om water in de holte van de Borst te doen uitgestort worden. En het is zeer waarschynlyk, dat de Waterzugt van de Borst, doorgaans, op die wyze begint; en alle toevallen verwekt, welken by Waterzugt van de Borst gezien worden; schoon 'er nog geen water in de holte van de Borst is uitgestort.

In het derde Hoofdstuk wordt gesproken van de Geerstkoort-

koortzen, welken de Heer DE HAEN zegt, in geen jaar in 't Gasthuis geweest te zyn; 't welk hy toeschryft aan de behandeling der zieken; dewelken voor al te sterke broeijing, en heete middelen beveiligd wordende, geen Geerst-uitslag krygen.

Het vierde Hoofdstuk is geheel en alleen gekant tegen het stelzel van HALLER, raakende de gevoeligheid en beweegvaardigheid der deelen van het menschelyk lichaam; en de Schryver geeft zich veel moeite, om tegen den Heer TYSSOT te beweeren, dat het Ribvlies gevoel hebbe, en de Long ongevoelig zy. En hier in verheft hy zich op de zegenpraal.

Wy hebben in ons berigt, aangaande het agtste Deel van dit Werk, gesproken van een nieuw uitgevonden Werktuig in Italie, om een wanhopige Kronkel in 't gedarmte, anders *Miserere*, ook wel Drekbraaking genoemd, te geneezen, door een inspuiting van Water, by wyze van klisteering, doch met een Pomp aangezet, om het met te meer kracht te doen doordringen (*). Wy zullen hier nu nog iet byvoegen, welk in het vyfde Hoofdstuk van dit Deel voorkomt. Te Weenen zegt de Heer DE HAEN, heeft men 'er nog aan geen mensch de proef van genomen. Maar uit Italie heeft Hy, dat twee menschen van den Darmkink, 'er door geneezen zyn. Vervolgens vindt men hier nog eenige Proeven, aan honden genomen. Een van deezen, waar in men het water, in den tyd van twee Minuuten hadt ingespoten, braakte niet, maar zwol geweldig op en stierf. Men opende hem terstond. Het vakagtig weefzel van den Buik en Borst, was vol water, zo ook de holte van den Buik. En na gedaan onderzoek bevondt men, in den Nugteren Darm, eene scheuring in het bekleedzel, welk hy van het Buikvlies heeft, ter lengte van een geheelen vinger; en in het midden van deeze scheuring, was de Darm geheel doorboord, een duim breedte; en een weinig verder was nog een scheur, een kleine vinger lang, doch alleen van den buitensten rok; het water hadt, derhalve, door die opening, in den buik konnen loopen. Die het Werktuig bestierd hadt, zeide, dat hy het noit met meerder snelheid en aanhoudendheid hadt doen werken.

De Heer DE HAEN trekt hier uit eenige gevolgen aangaande dit Werktuig. 1. Dat het zelve in het lichaam zulk een tegenstand kan ontmoeten, dat het doodlyk worde. 2. Dat de Heeren in Italie, die het aan menschen hebben te werk gesteld, voorzichtig gehandeld hebben, in zagte en her-

(*) *Vaderl. Letter-Oef.* IV. D. bl. 466.

herhaalde inspuitingen te doen, liever dan met geweld en op éénmaal. 3. Dat wyl reeds gebleeken was, dat het Valvlies van den Karteldarm, niet in alle lichaamen, zo gesteld is, om het ingedreeven water gemaklyk door te laaten; men ook hierom met zagtheid, èn niet aanhoudende moet te werk gaan; op dat in den Karteldarm niet het zelfde geschiede als in den Nugteren Darm van den Hond; of zo dit al niet mogt gebeuren, geen onverdraaglyke benaauwdheden ontstaan. 4. Dat het niet buiten vreeze is, dat het water met geweld, door het Werktuig ingedreeven, in geval van een verstropte Breuk, den verdrukten Darm niet zal openen, of zo het den zelven opene, het ondergelegen gedeelte zo zal drukken, daar het reeds zeer gedrukt is, dat de te rugkeering in den Buik ten eenenmaal belet worde, enz.

In het zesde Hoofdstuk, waar in over verscheidenerleie onderwerpen gesproken wordt, heeft de Schryver de volgende aanmerking aangaande de Engelsche ziekte. „ In de „ *Rachitis* ” zegt hy, „ kan ik de Oesterschelpen niet ge„ noeg aanpryzen: want, als van dit poeijer, twee of drie„ maal op een dag, een Scrupel gegeeven wordt, en de kin„ deren de warme zon, een land-lugt, menigvuldige bewe„ ging in een kinder-wagentje, droog verblyf en bed, en „ gezonde spyze genieten, wordenze meest allen schielyk; „ en die veele van deeze behulpzelen missen, door dit poei„ jer alleen en beweging, wel langzaamer dan de eersten, „ nogtans veilig en zeeker geneezen; zo lang de ontaarding „ van het geheele gestel niet zo verre is gegaan, datze alle „ geneezing, door eenig middel, onmooglyk heeft ge„ maakt ” (*a*).

Eindelyk is 'er nog een Hoofdstuk over de Inenting der Kinderpokjes. Waar in de Heer DE HAEN beweert en met voorbeelden aantoont, dat de Ingeënte zo wel als natuurlyke Pokjes, in denzelfden persoon, voor de tweedemaal konnen koomen; en dat de Inenting gelegenheid geeft tot besmetting. Op het einde maakt Hy nog deeze Aanteekening: „ De zeer geleerde man en uitmuntend Geneesheer „ DU MONCHY, een Voorstander van de Inenting, heeft „ on-

(*a*) Wy zullen hier by voegen een Middel, waar op men, in deeze Ziekte, niet minder, indien niet nog meer staat kan maaken. Vitriool van Staal, tot witwordens toe gecalcineerd, een halve Drachme; Kreeftsoogen, geprepareerd, een Scrupel. Tot twaalf Poeijers. Hier van moeten, alle dagen twee gegeeven worden, met een weinig bier of ander vogt.

„ onlangs, te Rotterdam, twee Zoonen van den Heer ANDERSON, ingeënt; waar van de een zeer gezond, de ander minder gezond was. Ondertusschen kwam 'er deeze, die minder gezond was, naamlyk, met weinige Pokjes wel door, de ander is aan de samenloopenden gesturven. Kort van te voren was ook, in dezelfde stad, een Meisje, welk ingeënt was, aan een Stuip gesturven (†). Te Amsterdam ligt nu een Matroone, welke, om datze ingeënt was, haaren man, die aan de Pokjes lag, onbeschroomd hadt opgepast, aan dezelfde waare en regtschaapen Pokjes, zynde nu byna hersteld".

Dus hebben wy onze Vaderlandsche Leezers eenige zaaken, uit dit Stukje van den Heer DE HAEN willen gemeen maaken. Wy vinden het niet zonder herhaaling van dingen, waar van reeds, in voorgaande Stukjes gesproken was: ook niet alles van evenveel gewigt of aanbelang; 't gene ook niet zyn kan, als iemant zo by aanhoudendheid schryft, en over dezelfde of gelyke onderwerpen.

(†) De Heer MONCHY heeft in het laatste Stuk van de *Verhandelingen der Hollandsche Maatschappy* hier op geantwoord, dat de Heer DE HAEN van deze gevallen niet naar waarheid is onderrigt geweest.

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen VIII. Deel.

Derde Berigt.

TWee Verhandelingen vindt men nog in het eerste Deel, welke de Godgeleerdheid en Bybelkennisse raaken, welken wy, in ons tweede Berigt, hebben voorbygegaan, om andere zaaken van meerdere gelykheid op malkanderen te doen volgen; waar van wy nu eerst zullen spreeken. De eerste is eene

Verhandeling over Hakeldamah, ofte Gods Voorzienigheid omtrent het koopen van den Pottebakkers Akker, voor het geld daar Judas zynen Heere voor verraaden en verkocht hadt. Door G. C. H. VAN DER AA.

De Schryver maakt zyn werk te toonen, dat het koopen van den Pottebakkers Akker, voor het geld, welk Judas de Verrader, den Priesteren, in den Tempel, wanhopig voor de voeten hadt geworpen; en de benaaming van Bloedakker, aan dit stuk gronds gegeeven, gestrekt hebben, tot een bewys, niet alleen, dat *Jesus* onschuldig leedt; maar dat Hy de Mes-

Mesſias was, den Vaderen beloofd, en van de Profeeten verkondigd. Eerst worden eenige aanmerkingen gemaakt over het geval zelf, zo als het door den Evangelist *Mattheus* verhaald wordt. En vervolgens aangeweezen, hoe de Voorzienigheid van God, hier in, zichtbaar doorſtraale.

Het verhaal vroeg gemeen geworden zynde; althans lang voor de verwoesting van Jeruzalem, 't welk niet in twyfel wordt getrokken; en, by gevolg, geſchreeven in een tyd, waar in zulks een bekende zaak was; en welke, indienze niet waaragtig ware, ligt te wederleggen ware geweest, is onbetwistbaar. En door de benaaming van Bloedakker werdt gelegenheid gegeeven, om 'er naar te vraagen; en zo wel het Verraad van Judas, volgens zyn eige bekentenisſe, als de onſchuld van het Lyden des Zaligmaakers te ontdekken.

Dat nu deeze gansche Zaak niet zonder de Godlyke Voorzienigheid en beſtieringe zo gebeurd is, als *Mattheus* verhaalt, ſtelle ik vast, zegt de Eerw. VAN DER AA, en vervolgt dan, „ Ik verſta, hier door geenzins, dat God, door „ een wonderdaadige inſpraake, het zy in het hart van de „ Opperpriesteren, het zy in het hart van iemant anders; „ nochte ook door eenige andere wonderdaadige werking, „ het daar heenen heeft doen uitvallen, dat dit alles zo ge- „ beurd is. —— Dan Ik hebbe alleen op het oog, dat God, „ niet tegenſtaande Hy het godlooze gedrag van Judas en „ van den Joodſchen Raad afkeurde, nogtans niet belette, „ dat voor dat bloedgeld, die Akker gekogt, en zo geby- „ naamd wierdt: ja zelfs, dat Hy de omſtandigheden, door „ zyn onendig wyze beſchikking, zo deedt ſamenloopen, „ dat deeze Akker gekogt en zo geheeten wierdt, en dat wel „ zo, dat de zaak geheel anders uitviel, ofte tot een veel „ grooter en edeler einde kwam, dan zy, die hier in, naar „ hun eigen doorzicht, werkzaam waren, daar mede be- „ doeld hadden".

Immers ſchynt het vreemd, dat de Hoogepriesters en de Raad, die waarſchynlyk geene zwaarigheid gemaakt hadden, het geld, tot het verraaden van *Jeſus*, uit de Schatkiste te neemen; nu zwaarigheid maakten, om het 'er weder in te leggen. Dagten zy, dat *Jeſus* zich valſchelyk voor den *Meſſias* hadt uitgegeeven, en des waardig was, om, door een geweldige doodſtraffe, van kant geholpen te worden; hoe kunnen zy zich dan bezwaaren, dat geld wederom in de Schatkiste te leggen? „ Kunnen wy dan wel na laaten, om „ hier in eene Godlyke Voorzienigheid en Beſtiering te er- „ kennen; die deeze huichelarye der Opperpriesteren baa-

„ ren

„ ren loop laat, waar uit dan natuurlyk veel andere gevol-
„ gen moesten vloeijen, die anders noit tot bestaan gekoo-
„ men zouden zyn".

Dan hier in is de Voorzienigheid van God niet alleen zichtbaar: maar ook dat zy, niet tegenstaande zy besluiten, dat geld niet wederom in de schatkiste te leggen, daar voor den Pottebakkers Akker koopen; daar zy immers het geld tot eenig ander gebruik besteden of aan arme menschen hadden konnen geeven; en wel eenen Akker die zeer bekend was onder den naam van den *Akker des Pottebakkers*. Ook was het einde waar toe zy deezen Akker kogten, zeer byzonder, en gaf aanleiding om van dit geval veel te spreeken.
„ Kunnen wy dan nalaaten Gods Voorzienigheid te eerbie-
„ den dewelke (1) niet belet, dat het geld tot een ander
„ einde, dan in de Godskasse gebruikt worde; maar zelfs
„ (2) door een ongezien geval, of de tusschenkomst van die
„ omstandigheid, dat men juist in dien tyd het koopen van
„ een byzondere begraafplaatze voor de Vremdelingen no-
„ dig oordeelde; het daar heen bestiert, dat 'er een zeker
„ stuk lands voor het bewuste geld, tot het voorgemelde
„ einde gekogt werdt. En door dien 'er juist een zeer be-
„ kende Akker, best hier toe gelegen voorkwam, het zo be-
„ schikte, dat de gemelde zeer bekende Akker, genaamd de
„ Akker des Pottebakkers, voor dat geld gekogt werdt, en
„ dus deeze zaak zeer algemeen bekend gemaakt"?

Dergelyke aanmerking maakt ook de Eerw. VAN DER AA, over den naam *Akeldamah*, of *Bloed-Akker*; en bewyst, dat alles samengeloopen hebbe om de onschuld van *Jesus* te vertoonen, en zyn Mesiasschap te bevestigen.

Hier op volgt eene *Verhandeling over de Voorzegging* Zacharias XI. vs. 12, 13. *vergeleeken met de Geschiedenisse* Matth. XXVII. vs. 5. *Door* HERM. VENEMA. *Uit het Latyn vertaald.*

De Hooggeleerde Schryver geeft eerst eenige aanmerkingen tot opheldering van de Voorzegging, en vergelykt dan daar by het gene omtrent *Jesus Christus* gebeurd is. Aangaande het eerste, moet men begrypen, dat de Herder, te voren, gezegd hebbende, dat hy zyn Herdersampt wilde neerleggen, hier den prys en den loon van zynen arbeid eischt, en dan is het niet moeilyk te verstaan, dat de manier en oorzaak van het henen gaan des Herders voor oogen gesteld, en geleerd wordt, dat Hy, met den grootsten smaad is uitgeworpen, niet met eere ontslagen; en derhalve het kwaadwillige hart der Jooden tegen *Christus*, als door een ontwyfelbaar teeken is bekend gemaakt; en derhalve, dat

het henen gaan van den Herder, uit de kwaade geneigdheid des volks tegen Hem, door het bekend maaken van dit teeken afteleiden. „ Derhalven wordt hier niet gesproken van
„ den loon, welken de Herder, in 't begin van zyn ampt
„ bedingt, en, onder welke voorwaarde, hy by het volk
„ blyven wil, maar welke Hem, na dat Hy zyn ampt heeft
„ waargenomen, toekomt, en den welken Hy, met regt
„ eischt, eer Hy toelaat, dat men Hem uitdryve. Want,
„ te voren was reeds gezegt vs. 8. dat de Herder en het
„ volk, in neigingen van elkander vervremd waren; en de
„ Herder hadt verklaard, dat Hy zyn ampt nederlag, om
„ dat Hy het volk noch aangenaam noch nuttig was. Maar
„ eer Hy, van hun veracht, heen gaat, wilde Hy, dat uit de
„ manier, waar op men hem ontsloeg, [ofte heen zondt]
„ zoude blyken, hoe ondankbaar men Hem gehandeld hadt,
„ en om hoe rechtvaardige redenen, hy het zelve volk hadt
„ verlaaten. Hy eischt derhalve loon, waar mede Hy wil,
„ dat men Hem zal ontslaan, en zonder betaaling van welken hy weigerde te vertrekken; dan Hy eischte denzelven, op dat het volk daar door, hoe het jegens Hem gezind was, zou ontdekken, en om zyn heen gaan openlyk te rechtvaardigen; niet om te kunnen blyven, maar om heen te gaan. Het verwondert my zeer, dat den Uitleggeren, ook na de vervullinge, doorgaans dit oogmerk ontsnapt is, het welk de samenhang van deeze afdeeling en de inhoud van den Text duidlyk eischen; terwyl dezelve anders, op geenerleie wyze kan vergeleeken worden met den prys, voor het verkoopen van den *Messias*, door Judas den Verraader. Want indien hier niet van den loon, als de voorwaarde, waarop de Herder zou weggezonden en uit den weg geruimd worden, gesproken wordt; indien de Herder denzelven niet, zo gereed om heen te gaan, eischt, als een voorwaarde en middel om heen te gaan; wat heeft toch, bid Ik, deeze loon van dertig zilverlingen gemeens met den prys van het verkoopen? Gelyk derhalve de *Messias* zich, voor deezen prys heeft laaten overleeveren en vermoorden; zo toont de Herder, op het verkrygen van deezen loon, zich gereed om heen te gaan: zo dat beiden, en tot het wegneemen en tot het afdanken van den Herder gediend hebben".

Naderhand gaat de Hoogleeraar toonen, hoe deeze Voorzegging in het Verraad van *Jesus*, door Judas, en het koopen van den Akker des Pottebakkers vervuld is. Eerst wordt aangeweezen de gelykheid van de Voorzegging met de ver-

vul-

vulling in het geval van *Christus*. De Profeetsie is een gedeelte van de rede welke behoort tot het verwerpen van den *Messias*, door de Jooden. De volgende gelykheden doen zich dan hier in op. Aan beide kanten zyn dertig Zilverlingen, die beide, als de prys, waar op de Messias geschat is, voorkoomen. Op beide plaatzen dienen zy ook tot het zelfde oogmerk; dat naamlyk, de Herder uit den weg geruimd worde. Op beide plaatzen deedt de prys, aangewend om Hem uit te werpen, ieder eenen zien de allerschandelykste manier, waar op zy Hem behandelden; en dat de Herder hen, deswegen, zeer billyk verliet; en zy, verlaaten van den Herder, aan het verderf overgegeeven zyn. Eindelyk op beide plaatzen is met de zilverlingen op dezelfde wyze gehandeld, terwyl dezelven in den Tempel zyn geworpen, en van daar den Pottebakker gegeeven.

Dat 'er ondertusschen ook eenig verschil en ongelykheid tusschen de Voorzegging en de Uitkomst bevonden wordt, kan niet ontkend worden. Dit is echter minder, volgens onzen Hoogleeraar, dan het in den eersten opslag schynt, en bestaat, voornaamlyk, in deeze drie omstandigheden. 1. In de Voorzegging vraagt, en zo het schynt, ontfangt de Herder zelf den loon; maar in de geschiedenis, Judas de Verraader. 2. Dezelfde Herder of Profeet werpt hier de Zilverlingen in den Tempel, voor den Pottebakker; maar in de geschiedenis heeft ten deele Judas, en ten deele, de Hoogepriesters en Oudsten dit gedaan. 3. By den Profeet wordt in 't algemeen gezegd, dat de Zilverlingen in Gods huis voor den Pottebakker moesten geworpen worden; maar by den Evangelist leest men, dat de Pottebakkers Akker voor dien prys gekogt is tot begraaffenisse van de Vremdelingen.

Hier op wordt geantwoord, dat wat aangaat het laatstgemelde, de zwaarigheid niet groot zy; dat de woorden van den Profeet niets behelzen, strydig met den Evangelist; maar den waaren zin daar van, voor de uitkomst, met duisternis omwonden, voorgesteld wordt. Want daar wordt mede te kennen gegeven, dat de zilverlingen aan den Pottebakker, voor zynen Akker moesten gegeeven worden, welken men voor dien prys van hem zou koopen. De tweede ongelykheid, zegt de geachte Schryver, wordt ook niet moeilyk weg genomen, als men onderscheid maakt tusschen de gedagten van God en der menschen, en het waare ontwerp van het verraad in 't ooge houdt. De Profeet verhaalt Gods oogmerk met het verraad van Judas te bestieren: *Mattheus*, als Historieschryver, verhaalt het oogmerk en

de

de daad van Judas, zo als die daar lagen. Dat eindelyk Judas den prys ontfangen heeft, en niet de Herder, moet uit het zelfde beginzel verklaard worden. Men kan dit alles in de Verhandeling zelve, uitvoeriger, vertoond zien.

Nu zyn nog overig, in het tweede Stuk, van dit VIII Deel, twee Verhandelingen welken om den Prys gedongen hebben, en 'er mede zyn vereerd geworden; de eerste met de goude, en de andere met de zilvere Medaille. De Schryver van de eerste is J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, Med. Doctor, en behelst een Antwoord op de *Vraag*, in het jaar 1761, door deeze Maatschappye opgegeeven: *Welke zyn de beste Middelen, om onze Landen, zo hoogen als laagen, elk naar zynen aart, ten meesten voordeele aan te leggen?*

Deeze Verhandeling is zeer uitgewerkt, en in twintig Hoofdstukken verdeeld, waar van wy niet anders dan den korten inhoud zullen konnen opgeeven. Eerst spreekt de Schryver, over de Aarde, in 't algemeen. Dan van de gelegenheid onzer Landen. Vervolgens van byzondere gronden welken in dezelven gevonden worden; Klaygronden, en de oorzaak van de wording derzelven in ons Land, en de verschillende soorten van Klayen; Veengronden, derzelver wording en aart; Eigenschappen van byzondere soorten van Veengronden; Gemengde en gebouwde Veengronden. Hier na volgen de Zanden en Zandgronden in ons Land; Onderscheiden soorten van Zandgronden. Dan over de vereischten eener goede en vrugtbaare Aarde. Het verbeeteren en aanleggen der Klaygronden. Het bereiden en aanleggen der Veengronden; als ook der Zandgronden by onze Duinen. Het verbeeteren der Hei-Landen; Geestlanden. Vervolgens van het mesten der Landen; het Braakleggen der Landen. Over het Onkruid. Van het Ploegen. En laatstelyk van het Zaaijen. Alle deeze Hoofdstukken, zyn, elk op zich zelve, naauwkeurig behandeld, de onderwerpen derzelven, onderzogt, en der zelver natuur en eigenschappen, op het klaarste voorgesteld. Wy zullen dit, door een voorbeeld of twee, nog wat klaarder zoeken te betoonen.

In het derde Hoofdstuk wordt gesproken van *de Klaygronden, en de oorzaak hunner wording in ons Land.* „ Door „ Klaygronden ", zegt de Schryver, „ worden in het algemeen verstaan zulke Aardens en Landeryen, welker opperste bodem bedekt is met een gemengde stoffe, die gedeeltelyk uit zwarte Aarde, fyne slibber, (dat eigenlyk klay is) en een gedeelte zand bestaat. Maar byzonder-

„ lyk

„ lyk is klay anders niet dan allerfynste aarddeeltjes, die
„ eenen byzonderen aart van zich aan een te houden, door
„ de tusschenkoomende zouten en vogten, die haar smeerig
„ en leemig doet zyn, bezit; zynde daar door van natuur,
„ dat zy door het water leemiger en weeker wordt, maar
„ in tegendeel, door uitdrooging en in het vuur verhardt.
„ Ondertusschen is de klay, gelyk alle andere Aarde,
„ meerendeels met deeze of gene andere stoffe gemengd;
„ naar maate zy gevonden wordt op plaatzen, die meer of
„ min zandagtig, steenagtig of oeragtig zyn (†).
„ Klay zal zich echter, als zy van deeze voornoemde
„ stoffen gescheiden wordt, onderscheiden; als zy gewas-
„ schen wordt met schoon regenwater, verliest zy haare
„ vettigheid, en de allersubtielste deeltjes, voor een Mi-
„ croscoop beschouwd, hebben onregelmaatige figuuren;
„ waar door klay meer in een gepakt is dan zand; de zwaar-
„ der deelen, te gelyk beschouwd zynde, hebben ook deeze
„ gedaante; doch hier in ziet men eenige doorschynend-
„ heid, als in de zandkorrels. Klay heeft ook eenige be-
„ trekking op het zand. En alhoewel klay niet glasmaa-
„ kend is, zo verhardt zy in het vuur; zy knapt door de
„ hitte en barst; zy wordt steen, en laat zich, na de bran-
„ ding niet tot gruis vryven, ten zy ze met veele Veenaar-
„ de gemengd is, of dikwils gewasschen.
„ Eindelyk, klay, die wy gezegd hebben een byzondere
„ vettigheid in zich te hebben, die haar eigenaartig is,
„ blyft daar door, altoos aan kluiten vereenigd; en wordt,
„ door de fynheid der deelen, die zich van het water ofte
„ olyagtigheid, niet gemaklyk kunnen ontlasten, als de
„ zwarte aarde en het zand, meer en meer saamgepakt; en
„ dit is de reden, dat men de klay aan laagen verbonden
„ vindt, maar ook inzonderheid in ons land; zynde de
„ oorzaak der klaygronden, buiten dit, nog aan een an-
„ deren oorsprong toe te schryven. Zie hier dezelve ter
„ nedergesteld, voor zo verre het de ondervinding my ge-
„ leerd heeft.
„ Ik ben van gevoelen, dat klay, zy worde gevonden op
„ wat plaats of land het zy, haare samenpakking en vrugt-
„ baarheid, door de overstrooming der Rivieren, of het
„ overloopen van wateren, en ook door geweldige neder-
„ stor-

(†) *Oer* is een soort van harde yzeragtige korst, die op som-
mige heiden en geestlanden van ons Land gevonden wordt.
Aam. van den Schryver.

„ ſtortingen van het water der hooge bergen, en door-
„ breekende dyken verkrygt.

„ Het water dan, dat in de loopende Rivieren, altoos,
„ eene menigte ſlibber mede ſleept, neemt nog meer mede,
„ als het door een geweldige nederſtorting en overſtroo-
„ ming, den bodem daar het op valt, roert. Ondertusſchen
„ zinken de zwaare aarddeelen, het zand en de groove klay-
„ deelen op den grond. Dit water, vervolgens of te rug
„ keerend, of afloopend, laat op den bodem de klay of ſlib-
„ ber liggen; en indien het water zich eenen boezem ge-
„ maakt heeft, of niet van het ondergeloopen land is afge-
„ ſpoeld, zo dat het ſtil heeft geſtaan, dat is, niet onder-
„ worpen is aan het op of nederloopen der Rivieren; dan
„ zinken de fynſte klaydeeltjes, en doen een fyne klaylaag
„ geboren worden. Dit is dan ook de reden, dat de fynſte
„ en beste klay, en de beste Pottebakkers aarde van ons
„ Land, aan de zoomen van den Rhyn, Maas en Yſſel *ligt*".

Van den aart en wording der Veengronden zegt de Heer VAN BERKHEY: „ Door Veen verſtaat men gemeenlyk
„ een byzondere ſoort van ſtoffe, die week is in het water,
„ die vast aaneenverbonden blyft, als zy gedroogd wordt,
„ die in zich eenen aart heeft om te branden, en in het vuur
„ tot asſche te verteeren; niets overlaatende van haar voo-
„ rig wezen, dan de fyne aarddeeltjes, en het zout, die de
„ asſche meerendeels uitmaaken. Wat nu de oorſprong der
„ Veengronden betreft, het gevoelen is waaragtig, dat Veen
„ niet anders is dan eene ſamenrotting van opeengehoopte
„ planten van allerleie aart". En dit wordt in 't gevolg beweezen.

De Schryver denkt evenwel niet: „ Dat een zo groote
„ menigte van hooge en volwasſen boomen eensklaps over-
„ dekt zyn geworden, door ſlibber, ſlyk en aarde, of, door
„ een ganſche overdekking van land, gelyk ſommigen ook
„ het verſtoppen van den Rhyn, by Katwyk, daar aan toe-
„ ſchryven, door den bewusten ſtorm uit het Zuidwesten
„ (*); welke ſchielyke overdekking onzer landen Ik voor
„ onmooglyk achte.

„ Maar, gelyk de vlakke gronden, in ons Land, niet
„ weinig verhoogd zyn, door het verſlibberen of verzanden
„ onzer Rivieren; alzo hebben ook de Boschaadjen het
„ land verhoogd, door haare rotte bladeren en ſtruellen;
„ en

(*) HEEMSKERK *Batav. Arkadia*, en PARS *Katwykſche Oudheden*.

„ en de wateren zelve, in laage moerassige gronden liggen„ de, hebben het Veen gebaard".

In een volgend Hoofdstuk worden de eigenschappen der byzondere Veengronden onderzogt. Doch het gemelde zal genoeg zyn, om onze Leezers een schets te geeven, op welk eene wyze de Schryver den byzonderen aart der gronden van ons Land onderzoekt; om hier uit met grond af te leiden, gelyk vervolgens geschiedt; wat vereischt wordt, om elk byzonder land, ten meesten voordeele aan te leggen.

Het tweede Antwoord op dezelfde Vraage, door de Maatschappye, met den zilveren Penning beschonken, is geschreeven door den Heer W. VAN HAZEN. Dees Schryver poogt aan te wyzen, eerst, hoe onze laage Landen, welken tot deegelyk Wei- of Bouwland onbekwaam gevonden worden, ten meesten nutte, tot beplantinge van Els, Wilg of harde Popelen, aangelegd zouden konnen worden. Hy oordeelt het wel der moeite waardig op onze slegtste en laagste gronden daar van de Proef te neemen. Vervolgens spreekt Hy van de onvrugtbaare hooge Zandgronden; en gelooft, uit het gene men in Duitschland, Zwitserland, Zweeden of Noorwegen ziet, hoe die barre Klippen, hooge Bergen, dorre Steengronden, zonder andere aarde, dan die door stof, drek der vogelen en pasfeerende dieren, in geringen voorraad aldaar vergaderd is, hemelhooge Pynen- Vuuren- en Dennen-boomen, alleen door den regen groot gemaakt, doen groeijen, welken de wolken raaken; dat dergelyke boomen, op onze hooge Duinen zouden konnen aangekweekt worden. Te meer, wyl men zelfs aldaar, door het verrot Mos, Gras, Vogel en Konynen-drek; alom een schel of koek vrugtbaare aarde aantreft; welke genoeg zal in staat zyn, om een jong spruitje voor eenige maanden te konnen voeden; tot dat de wortel dieper gezonken zynde, van tyd tot tyd, meer en meerder vogten zal aantreffen, en krachtiger groei aan 't nieuw Plantzoen verschaffen konnen.

Brengt men hier tegen in, dat men reeds door menigvuldige Proeven heeft gezien, dat zodanige boomen, op onze Duinen niet tieren; de Heer VAN HAZEN antwoordt, dat men 'er niet, op de regte wyze, mede gehandeld hebbe; en toont, hoe 'er mede gehandeld moet worden, om ze wel te doen slaagen. Behalven het voordeel van Timmerhout, welk deeze boomen zouden konnen geeven, wordt nog aangemerkt; dat ze van merklyk nut zouden zyn, voor de laager of hangende gedeelten der Duinen, door een

vrugtbaaren koek te vormen van de afgevallen bladeren; waar in vervolgens Eiken en Beuken zouden konnen gezaaid worden. Wat de laagten aanbelangt, welken in den winter wel eens dras of onder water ſtaan, en tot niets anders dan Elst of Willig bekwaam zyn: deeze zouden door de afgevallen bladen van Beuken en Eiken gemest, en van tyd tot tyd vrugtbaarder gemaakt worden; en mooglyk, door den tyd, bekwaam genoeg, om tamme Kastanjen, Nooten, of eenig ander ſoort van voordeelig Boomgewas konnen voeden.

Dit het laatſte zynde, welk ons van deeze Verhandelingen nog overig was, zullen wy achten onze Vaderlandſche Leezers, met ons verſlag, voldaan te hebben.

Historiſche Beſchryving der Reizen, of nieuwe en volkome Verzameling van de allergedenkwaardigſte en zeldzaamſte Zee- en Land-togten. Twintigſte Deel. Te Amſterdam by J. Roman enz. 1765. *in groot quarto 409 bladzyden, met plaaten.*

DIt twintigſte Deel dezer beroemde Verzamelinge, wier keurigheid en nut overbekend is, aen alle de genen, die de vroegere Deelen met oplettenheid doorbladerd, of 'er by gelegenheid gebruik van gemaekt hebben, behelst eene vollediger beſchryving van de lotgevallen der *Hollandſche Oostindiſche Maetſchappye*, van derzelver opkomst, tot op het jaer 1761, dan tot nog der Waereld was medegedeelt. Men vind hier, na een beknopt bericht van den aenvang dezer Maetſchappye, eene breedere ontvouwing van derzelver lotgevallen, in eene achtereenvolgende levensbeſchryving van alle de Gouverneurs Generael, die Nederlands gebied in de *Oost-Indien* beſtiert hebben; welke verrykt is met derzelver Afbeeldingen, zo als die in de Zael van 't Kasteel te *Batavia* gevonden worden. Voorts is 'er een Aenhangzel bygevoegd, behelzende verſcheiden gezichten der Buitenposten van *Batavia*. De beroemdheid dezer Maetſchappye in 't algemeen, en 't groot belang dat Nederland in derzelver welzyn heeft in 't byzonder, wekt natuurlyk de begeerte om het beloop dezer geſchiedenisſen wat nader te leeren kennen; en wy twyfelen niet of zy, die daar toe genegen zyn, zullen dit Deel met genoegen doorbladeren. — Onze aendacht hier op vestigende, is 't ons voorgekomen, dat wy velen onzer Lezeren geen ondienst zouden doen, wanneer wy hun, by deze gelegenheid de volgreeks dier opgemel-

melde Gouverneurs Generael, met aentekening van den tyd hunner regeeringen onder 't oog bragten, waar toe de volgende Lyst kan dienen.

De tydsbepaling in deze lyst voor de naamen der Persoonen geplaetst, duidt aen den tyd hunner aenstellinge in de Indiën; doch gemeenlyk verliep 'er nog eenige tyd eer ze plechtig ingehuldigd wierden.

I.	1611 Jan.	PIETER BOTH.	afgestaen	1614	Dec. 20
II.	1614 Dec. 20	GERARD REYNST.	overleden	1615	Dec. 27
III.	1616 Juny 19	LOURENS REAAL.	afgestaen	1618	Juny.
IV.	1618 Juny	JAN PIETERZ. KOEN.		1623	Jan. 31
V.	1623 Jan. 31	PIETER CARPENTIER.		1627	Sept. 27
VI.	1627 Sept. 27	JAN PIETERSZ. KOEN. ten tweedemaale.	overleden	1629	Sept. 20
VII.	1629 Sept. 25	JACOB SPECX.	afgestaen	1632	Sept. 7
VIII.	1632 Sept. 7	HENDRIK BROUWER.		1636	Jan. 1
IX.	1636 Jan. 1	ANTONY VAN DIEMEN.	overl.	1645	April 19
X.	1645 April 19	KORNELIS VAN DER LYN.	afgest.	1650	Oct. 7
XI.	1650 Oct. 7	KAREL REINIERSZOON.	overl.	1653	May 18
XII.	1653 May 18	JAN MAATZUIKER.		1678	Jan. 4
XIII.	1678 Jan. 4	RYKLOF VAN GOENS.	afgestaen	1681	Nov. 25
XIV.	1681 Nov. 25	KORNELIS SPEELMAN.	overl.	1684	Jan. 11
XV.	1684 Jan. 11	JAN CAMPHUIS.	afgestaen	1691	Sept. 24
XVI.	1691 Sept. 24	WILLEM VAN OUTHOORN.		1704	July 28

XVII.	1704 July 28	JAN VAN HOORN. afgestaen	1709 Oct. 30
XVIII.	1709 Oct. 30	ABRR. VAN RIEBEEK. overl.	1713 Nov. 17
XIX.	1713 Nov. 17	CHRISTOFFEL VAN ZWOL. .	1718 Nov. 12
XX.	1719 Nov. 13	HENDR. ZWAARDEKROON. afg.	1725 July 8
XXI.	1725 July 8	MATTHYS DE HAAN. overled.	1729 Juny 1
XXII.	1729 Juny 1	DIEDERIK DURVEN. afgestaen	1732 July 28
XXIII.	1732 July 28	DIRK VAN CLOON. overleden	1735 Maert 10
XXIV.	1735 Maart 10	ABRAHAM PATRAS. .	1737 May 3
XXV.	1737 May 3	ADRIAAN VALKENIER, afgest.	1741
XXVI.	1741	JAN THEDENS. deze heeft de regeering *ad interim* waergen. tot	1743 May 23
XXVII.	1743 May 23	GUSTAAF WILLEM, *Baron van* IMHOFF (*). . overleden	1751 Nov. 1
XXVIII.	1751 Nov. 1	JACOB MOSSEL. . .	1761 May 15
XXIX.	1761	PIETER ALBERT VAN DER PARRA.	

Lee-

(*) De Heren van de Kamer van Zeventien hadden den Gouverneur Generael *Valkenier* reets zyn ontslag verleent, 1740 Dec. 2, en den Heer *van Imhoff* benoemt om hem op te volgen; doch de laetsgenoemde was als een Staetsgevangen van Batavie na 't Vaderland gezonden, eer het berigt daer van in de Indiën gekomen was. De Heer *Valkenier* had vervolgens afstand gedaen van zyne waerdigheid, en was in November 1741 t'scheep gegaen om na 't Vaderland te keeren, doch aen de Kaep gekomen zynde als een Staetsgevangen weder na Batavie gezonden. Het liep voorts aen tot 29 Oct. 1742 eer de Heer *van Imhoff* weder na de Indiën stevende; 1743 Jan. 26 werd hy aen de Kaep ingehuldigt, en den 23 May kwam hy te Batavie als Gouverneur Generael. Geduurende dien tusschentyd nam de Heer *Thedens* de zaken der regeeringe waer; en hy bekleedde dus die aenzienlyke Post, zonder daer in echter bevestigt te worden, tot op de aenkomst van den Heer *van Imhoff*.

Leevensbeschryving van den Heere Baron LODEWYK HOLBERG. *Door hem zelve in 't Latyn geschreeven, en in een vryen styl vertaald, en met eenige aanmerkingen verrykt, door* A. A. V. M. V. D. M. D. D. *Te Amsterdam by* S. van Esveldt 1765. *behalven het Voorbericht* 366 *bladzyden in octavo.*

DE Heer Baron *Lodewyk Holberg*, den Nederlanderen bekend, door eenige zyner geestige geschriften, die in 't Nederduitsch vertaeld zyn, en wel byzonder door de vernuftig schertzende *Onderaardsche Reis van Claas Klim*, geeft in dit Werkje, by manier van brieven, geschreven aen een Heer, aen wien hy veel verplichting had, een bericht van zyn eigen levensloop, character en schriften. —— Deze Levensbeschryving is doorgaende geestig opgestelt, en behelst verscheiden oordeelkundige en schertzende aenmerkingen, zo over de omstandigheden, waer in de Autheur zich nu en dan bevond, als over deze en gene Volkeren, waer onder hy verkeerde, en byzondere voorvallen die hem ontmoet zyn, mitsgaders over de wetenschappen die hy beoefent heeft; waer door dit Stukje, behalve dat het der nieuwsgierigheid behaegt, ook zyne wezenlyke nuttigheid heeft, en met recht eene plaets verdient by de andere schriften van dezen Hoog-Leeraer, die, wel byzonder in het Geschiedkundige en de Zedeleer, onder zyne Land- en Tydgenooten ten hoogste uitgemunt, en, zo door zyne zucht voor de Letter-Oefeningen, als door zyn geestig vernuft een onsterflyken roem verworven heeft. — Wat het voornaemste van zyn levensloop hier gemeld betreft, (om daer van in dezen eene beknopte schets te geven) het zelve komt hoofdzaeklyk hier op uit.

Lodewyk Holberg, gebooren te *Bergen* in *Noorwegen*, in 't jaer 1685, was met het tiende jaer zynes ouderdoms ouderloos, en, benevens nog vyf kinderen, erfgenaem van een klein capitaeltje, dat niet ver reiken kon, ter onderhoudinge van dit zestal. Zyn Vader *Overste* geweest zynde, werd hy naer 's Lands gewoonte *Corporael*, waer door hy een klein voorrecht boven de gemeene Soldaten, en tien man onder zyn gebied had. Zyne Voogden een sterken trek tot de Studie in hem bespeurende moedigden dien aen; en hy slaegde 'er zo wel in, dat hy reeds in 't jaer 1702 na de Hooge School te *Koppenhage* gezonden wierd. Hy onthield

zich aldaer niet lang, vermits zyne beurs zulks niet toeliet; en nam, weder t'huis gekeerd zynde, nae het doorstaen van 't examen, op zich het onderwys der kinderen van een *Proost*, voor wien hy ook, wanneer het den *Proost* niet wel gelegen kwam, den Predikdienst moest waernemen. Nae verloop van een jaer vertrok hy anderwerf na *Koppenhage*, om zich tot het groote examen te bereiden, en keerde van daer weder met een loflyk getuigschrift, doch met eene ledige beurs; 't welk hem bewoog, om de hem aengebooden bediening van 't onderwys der kinderen van den *Vice Bisschop van Bergen* te aenvaerden.

Het leed echter niet lang of hem bevong een lust tot reizen, die hem alles wat hy nog bezat deed verkoopen: het geheele montant van zyn capitael beliep daer op de somme van zestig Guldens; hier mede scheepte hy zich in een vaertuig na *Amsterdam*, alwaer hy zich wel dra onpasselyk bevond, 't welk hem aenzettede, om na *Aken* te gaen. Hier gekomen zynde had hy nog zes Ryksdalers per cas, die in 't kort zo ver verteerd waren, dat hy zich genoodzaekt vonde de te rugreis na *Holland* op zyn voetjes te doen; tot dat hy te *Amsterdam* het geluk had van een Wisselaer aen te treffen, die hem geld opschoot, waer door hy in staet gesteld werd, om gevoeglyker na *Noorwegen* te keeren. Hy nam aldaer zyn intrek te *Christiaensant*, en geneerde 'er zich met het onderwyzen van talen, inzonderheid van de Fransche spraek; ook nam de Predikant van die plaets, welke met hem bevrind was, hem in zyn huis, en ter vergeldinge onderwees hy den Predikant in de gronden der Engelsche tale. Het een en 't ander bragt te wege, dat hy, nae verloop van eenige maenden, machtig was zyne schulden te betalen, en nog eenig geld overhield.

Nae dat hy vervolgens nog een wyl tyds te *Christiaensant* gewoont had, besloot hy eene reis na *England* te doen; in welk Koningryk hy zich inzonderheid te *Oxfort* eenige maenden ophield, daer hy als Taelmeester en Muzikant eerst zuinig den kost verdiende, doch verder door de gunst der Studenten voortgeholpen werd. Eindelyk vertrok hy weder na zyn Vaderland, en nam nu zyne woonplaets te *Koppenhage*. Hier dacht hy zich tegen de behoeftigheid te wapenen, door 't geven van openbare lessen over *uitlandsche zeldzaemheden*, doch dit mislukte hem; en hy vond zich op nieuw genoodzaekt toevlucht te nemen tot het Ampt van Taelmeester, waer in hy beter zyn oogmerk bereikte. Kort daer op kwam hem eene gelegenheid voor, die

hem

hem echter meer voldeed; hy werd verzocht, om een jong Heer na *Dresde* te geleiden, dat hy met vermaek aennam. Dit verricht hebbende, hield hy zich eenigen tyd te *Leipzich* op, en keerde voorts weder na *Koppenhage;* alwaer hy, (hoe noode ook,) om zich voor armoede te bewaren, het onderwyzen der Zoonen van den geheimen Raed en Admirael *Frederik Gedde* op zich nam.

In deze dagen nochtans begonden zyne omſtandigheden eenigzins een gunſtiger keer te nemen. Hy zag zich na verloop van een jaer tot een Lid der Hooge Schoole aengenomen, en werd kort daer op tot buitengewoon Hoog Leeraer aengeſteld: hier by kwam nog dat hem voor den tyd van vier jaren, eene byzondere jaerwedde van 100 Ryksdalers geſchonken was; dat hem, uit kracht der ſtichtinge van 't fonds, dat hem dezelve verleende, verplichtte buitens lands te reizen. Dit laetſte viel uitneemend in zyn ſmaek, en gaf hem aenleiding om de voornaemſte plaetſen van *Holland*, *Braband*, *Vrankryk* en *Italie* te bezichtigen.

Men begrypt gereedlyk dat onze Hoog-Leeraer, in het doen van zodanig eene reis, op zulk eene jaerwedde, geen zware onkosten kon maken; hy moest alles op het zuinigst overleggen, en zich ten naeuwſte behelpen. Tot een ſtaeltje hier van, en om tevens eene proeve te geven van zyne ſchryfwyze in dit Stukje, (dat echter door de vertaling zeer veel van de levendigheid en ſpeling van 't oorſpronglyke verlooren heeft,) zullen we hem beſchouwen zo als hy zich te *Rome* in zyne keuken ſtudeerende beſchryft.

„ Myn waard, *zegt hy*, was een zeer eerlyk en dienst-„ vaardig man, van wien ik leerde, hoe men zyne huishou-„ ding te *Romi* in moet rigten. Ik kogt daarom ketels, pot-„ ten en kookte zelf wat ik 's middags en 's avonds eeten „ wilde. Dit ſtrekt den reizigers in *Italie* tot geen nadeel, „ om dat het over al reeds in de mode gebragt is. De waard „ komt elken morgen, voor dat hy na de markt gaat by hen „ die by hem woonen, en vraagt wat ze 's middags en 's a-„ vonds eeten willen. Zo dra men hem nu dit gezegd heeft, „ dan gaat hy naar de markt, en brengt vleesch, wortelen, „ kruiden of wat men anders begeert, mede: het klaar maa-„ ken laat hy aan elk een' zelf over.

„ Ik zal my hier niet breedvoerig met het verhaal ophou-„ den, hoe ik myne ſpyzen klaar gemaakt hebbe, hoe kun-„ ſtig en ordentelyk ik eene ſoupe of ander *Italiaansch* ge-„ regt toemaaken kunne. Ik weet wel, hoe, naar de ſtrenge „ regelen zelfs, zulke kleinigheden in eene volledige histo-

„ rie

„ rie plaats moeten vinden. Maar ik wil liever den naam
„ van een' agteloos historieſchryver hebben, dan my aan
„ het ſtrenge oordeel der *Franſche* Koks onderwerpen, wel-
„ ken my mogelyk menigmaal toonen mogten, hoe ik hier
„ en daar mis had, en hoe weinig ik hunne regels hadde in
„ agt genomen. Al hebbe ik in de fraaje weetenſchappen
„ te *Rome* niet zonderling toegenomen, ik heb nogtans zo-
„ danige dingen geleerd, die tot de Keuken behooren. Ik
„ heb geleerd, hoe veel vuur men noodig heeft, om eene
„ *Manestre* of *ſoupe* klaar te maaken, hoe lang erweten, grut-
„ te en andere ſpyzen moeten kooken, hoe veele *Ave Maria's*
„ men moet bidden om eijeren te kooken, en wat men an-
„ ders meer gewoon is van een kok te vorderen. Wanneer
„ men diesvolgens op deze wetenſchappen ziet, zo lyd het
„ ſpreekwoord by my eene uitzondering: *hy reisde eenvouw-*
„ *dig na* Rome *en kwam eenvouwdig weer te rug.* Zommigen
„ beweeren wel hoe hy den naam van een' Geleerden niet
„ verdiene, die zyne eige ſchoenen niet kan lappen, maar,
„ wanneer dit zo is, dan kan hy nog met veel minder regt
„ een Geleerde genoemd worden, die niet in ſtaat is, voor
„ zig zelven, in geval van nood, eene ſoup te kooken. Ten
„ einde egter de uuren, die ik gewoon was, tot de ſtudien
„ te beſteeden, niet door myne keuken-bezigheden lyden
„ mogten, zo had ik altyd wanneer ik voor den haard ſtond,
„ pen en inkt kort by. In de eene hand hield ik het boek,
„ en in de andere den lepel: doch menigmaal ondervond ik
„ tot myn eigen nadeel, hoe het niet zo gemaklyk valle,
„ op eenen tyd te kooken en te *Philoſopheeren.* Wanneer ik
„ zomtyds de zaaken, die ik te los, al te yverig nadagt, zo
„ tyranniſeerde 't vuur onderwylen zo zeer over myne pot-
„ ten, dat de ſpyzen of verbrandden, of wel een rookſmaak
„ aannamen, en overkookten. In 't begin ſcheen my deze
„ morſige bezigheid zeer laag te wezen; vooral wanneer ik
„ daar aan dogt hoe zuiver ik my altyd plagt te kleeden.
„ Maar deze ſchaamte was van genen langen duur, toen ik
„ zag dat deze gewoonte doorgaande in *Italie* was inge-
„ voerd. In myn lógement hielden zig ook twee *Napelſche*
„ Edellieden op; deze trof ik, menigmaal, by het zelfde
„ werk aan. Wanneer we onze deuren openden, zo maak-
„ ten onze potten, wanneer ze op het vuur ſtonden, een
„ wezenlyk *Concert.* Myn pot, die de kleinſte was, zong
„ den eerſten *Discant*, maar de pot van hen, die grooter
„ was, hield den *Bas*".

Had hy dus op reis eene zuinige levenswyze geleid, de-

zel-

zelve kwam hem weder t'huis gekeerd zynde ook nog te stade; en wel met meerder last, vermids hy hier zyn character in zyne behoeftige omstandigheden meerder diende op te houden ; door 't lang leven der Leeraren op de Hooge Schoolen viel 'er geen plaets voor hem open, en dus had hy niet dan een schrael bestaen. Nae verloop van twee jaren gelukte het hem echter eene redelyke jaerwedde te krygen, toen hy tot Hoog-Leeraer in de *Bovennatuurkunde* aengestelt wierd. In deze studie, waer toe hy geenszins geschikt was, gelyk hy zelf betuigt, gaf hy twee jaren lessen, tot groot gevaer van die wetenschap aen deze Schoole; ten einde daer van werd hy, tot zyne groote vreugde, hier van ontslagen, klom eerlang op tot de waerdigheid van *Byzitter in het Consistorie*, en verkreeg een grooter rang en hooger jaerwedde; waer door hy zich geheel ontlast zag van de zorg voor zyn bestaen, die hem zyn voorigen leeftyd dikwerf zuur gemaekt had.

In dezen staet zettede hy zyne Studie, die hy altoos zelfs in de behoeftigste omstandigheden ter harte genomen had, met een bestendigen yver voort; doch een zwak gestel bezittende mattede hy zich eerlang dermaate af, dat hy in 't jaar 1725 een besluit name op nieuw eene reis te doen, en na *Aken* in 't bad te gaen. Hy trok eerst na *Hamburg* en voorts na *Amsterdam*, doch hier veranderde hy zyn voornemen, op den raed zyner Vrienden, en ging vervolgens na *Parys*, alwaer hy zich eenige maenden ophield. Wedergekeerd zynde gaf hy zich op nieuw geheel en al aen de Studie over, zo ver zyn verzwakte lichaem hem toeliet; tot dat hem in 't jaer 1737 het *Rentmeesterschap der Hooge Schoole* wierd opgedragen. Deze bediening was hem hier in wel eenigermaate nadeelig, doch zyne oefenzucht dreef hem gestadig zo sterk aen, dat hy niet tegenstaende de beslommeringen van dit ampt, de Studien by anderen ten krachtigste bleve aenmoedigen, en ook zelf ten vlytigste waername.

En hier in heeft dit voortreffelyk Noordsch Vernuft, naer het uitwyzen van andere getuigenisfen, volhard tot op zynen dood, welke voorviel op den 27 Jan. van het Jaar 1754.

Brief aan den wel Eerwaarden, en zeer geleerden Heere G. T. DE COCK, *behelzende eenige Aanmerkingen over zyne W. E. onlangs uitgegeevene Proeve van Bybeldichten en Mengelzangen. Te Hoorn* 1756. *in quarto* 22 *bladzyden.*

DAt 'er aen de Dichtstukjes van den Eerwaerden *de Cock* merklyk te beschaven zy, zullen alle Liefhebbers der Poë-

Poëzye gereedlyk erkennen; 't welk ons ook, toen we 'er eerlang een bericht van gaven, bewoog om zulks aen te duiden; wenschende met zyn Eerwaerden, dat deze of gene Dichtlievende Lezer hem met deszelfs nadere onderrichtingen wilde begunstigen (*). Als zodanig een nu komt de Schryver van dezen Brief voor, doch hy doet het met zo weinig bescheidenheid, dat men 'er niets goeds van konne verwachten. De aenmerkingen in dezen Brief medegedeelt zyn veel al zo schimpende en versmadende opgestelt, dat ze meer ter verbitteringe dan ter verbeteringe dienen; 't welk niet beantwoord aen 't oogmerk van beschavende onderrichtingen, waer door Dichtkundige Liefhebbers elkanderen bevorderlyk konnen zyn.

(*) Zie boven Bladz. 86.

Historie van de Markgraav van ROSELLE; *vervat in eene reeks van gemeenzaame, aangenaame en nuttige Brieven. Door* Mevrouw van BEAUMONT. *Uit het Fransch vertaald, door den Schryver van de* Hollandsche Marianne. *Te Amsterdam by* P. Doorewaart *en* J. Kok. *behalve het Voorwerk* 459 *bladzyden in octavo.*

DEze Historie van den Markgraef *van Roselle* verdient eene plaets onder die zedekundige Romans, welke met nut gelezen konnen worden, niet alleen van de Jeugd, maer ook van zulken aen wien de opvoeding der Jeugd is aenbevolen. De Briefwisseling in dit Werkje voorkomende heeft ten onderwerpe een jong Heer, die, na 't genot eener goede opvoedinge, door eene al te onbedachte verkeering in de Waereld, verwart word in de liefdestrikken eener ontuchtige Maitresse, die hem, door hare geveinsdheid, op den oever van zyn verderf brengt. Zy stelt ons voor oogen hoe men, door beleid en voorzigtigheid, dien haetlyken toeleg verydelt, ter behoudinge van den Jongeling. En maelt ons eindelyk deszelfs gelukstaet, in 't aengaen van een gewenscht Huwelyk met eene by uitnemendheid wel opgevoede en deugdzame Echtgenoote. Het beloop dezer geschiedenisse is doormengt met verscheiden byzondere voorvallen, die eigenaertig te pas gebracht worden; met wel getroffen characters van verschillende persoonen; mitsgaders met gegronde zedelessen en aenmerkingen, zo wegens het haetlyke der Ondeugd en 't beminlyke der Deugd in 't algemeen, als met opzicht tot de Opvoeding en 't Huwelyk in 't byzonder.

Gedachten over de algemeene Bekeering der Jooden en het Duizendjaarig Ryk, door JOHAN ERNST SCHUBERT, *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid te Greifswalde. Uit den tweeden Hoogduitschen Druk vertaald. In 's Gravenhage, by* P. van Cleef 1765. *Behalven het Voorwerk enz. 178 bladzyden in groot octavo.*

De Hoogleeraer *Schubert* behandelt in dit geschrift twee leeringen, die van voorname Mannen, in onderscheidene Gezindheden, en voor en tegengesproken zyn: die, na de menigvuldige wisselingen van wederzydsche papieren deswegens, nog steeds hare duisterheid behouden. 't Is juist niet te wachten dat onze Autheur de waerheid in dezen zo zeker getroffen, en zo duidelyk ontvouwt zal hebben, dat zyne voorstellingen aen allen overtuigelyk zullen voorkomen; maer zyn geschrift, dat met oordeel en bescheidenheid opgestelt is, kan ten minste van die nuttigheid wezen, dat het op nieuw aenleiding geve, om deze en gene plaetsen der Heilige Schriften, die men als daer toe betrekkelyk beschouwt, met aendacht na te gaen; het welk min of meer ten gevolge kan hebben, dat zommigen dier plaetsen van tyd tot tyd in een beter daglicht gestelt worden; 't welk, voor al in dit geschil, dat bepaeldlyk van de Openbaringe afhangt, van eene zeer groote nuttigheid zou zyn.

Zyn Hoog-Eerwaerde, in de eerste plaets handelende over *de Algemene Bekeering der Jooden*, stelt ons, by manier van aenleiding, voor de wegen die de Allerhoogste met dat Volk gehouden heeft, zedert het maken van zyn Verbond met Abraham, tot op hunne tegenwoordige verstrooijing; en doet ons voorts opmerken, dat dit gelegenheid geeft tot de vraeg, of 'er ooit weder eene herstelling der Jooden in Canaän, als een eigen Volk, te verwachten zy? Voorts, dat zodanig eene verwachting, hunne bekeering vooronderstellende, doet vragen, of 'er grond zy, om te denken dat de Jooden zich zullen bekeeren; zo dat de geheele Natie den misslag hunner Vaderen in 't ombrengen van den Messias erkenne? Dit nader ontvouwende, merkt hy aen, dat men hier niet spreekt van de bekeering zommiger Jooden door alle tyden, maer van die der geheele Natie ten zekeren tyde; en dat men dus sprekende 'er niet mede bedoelt de ge-

heele Natie, hoofd voor hoofd, maer de grootste menigte der Jooden, indiervoege dat zy, die zich niet bekeeren, in vergelyking met het getal der bekeerden, niet te tellen zyn. De vraeg dus bepaelt hebbende, gaet hy over om te onderzoeken, *of 'er een tyd te hoopen zy, dat zulk eene menigte der Jooden zich op eenmaal tot de Christelyke Religie bekeeren zal?*

Men vindt 'er die deze vraeg met Ja beantwoorden; de Heer *Schubert* oordeelt hun gevoelen niet gevaerlyk; en zodanig eene verandering, zegt hy, ware wenschelyk; maer de vraeg is hier, of men zulks met grond heeft te verwachten? Hier omtrent is hy in een tegenovergestelt gevoelen; en tracht ter stavinge hier van eerst te doen zien, *dat het gevoelen der geenen, die eene algemeene bekeering der Jooden stellen, gantsch ongegrondt is*; en vervolgens, *dat men het zelve als valsch moet verwerpen.* In 't eerste Lid gaet hy na alle die plaetsen der Propheten, waer op de voorstanders van dit gevoelen, inzonderheid de beroemde *Burnet* en de geleerde *Heyn* (*), zich beroepen, ter beweringe, dat de Jooden in hun land zullen wederkeeren; het welk eene algemene bekeering vooronderstelt. Deze Godspraken ten getale van omtrent 30, één voor één, nagegaen, en getoont hebbende, dat men dusdanig een denkbeeld daer op niet kan grondvesten; zo neemt onze Autheur nog wel byzonder in aenmerking de bekende plaets uit den brief van Paulus aen de Romeinen, H. XI. 25, 26; die men veel al voor het gewichtigste bewys dezer stellinge houd. Maer de Heer *Schubert* vind in dien gewoonen uitleg onoverkomelyke zwarigheden, en oordeelt wel inzonderheid dat dezelve tegen het oogmerk van den Apostel aenloopt. Zie hier, hoe men, zynes achtens, deze plaets in 't verband der redeneeringe des Apostels heeft te verstaen:

„ Paulus, gesproken hebbende van de verhardinge der
„ Jooden, gaat te keer het gevoelen dat God syn volk
„ gantschlyk zou verstooten hebben. Hy beweert, dat God
„ syn volk niet verstooten heeft, vs. 1. Hier door wil hy
„ niet

(*) De Heer *Burnet* heeft, eene Verhandeling uitgevende over den toestand der gestorvenen en wederopgewekten, daer by gevoegt syne gedachten over de herstelling des Joodschen Volks; en de Heer *Heyn* heeft, by gelegenheid der eerste uitgave van dit Werkje van den Heer *Schubert*, eene Verhandeling over dit onderwerp door den druk gemeen gemaekt, waer in hy dit Werkje eenigermate tracht te wederleggen; dat in deze tweede uitgave doorgaende in 't oog gehouden word.

„ niet zeggen: God zal zich eens in 't toekomende over syn
„ Volk ontfermen, en het zelve bekeeren; maar fyne mee-
„ ning is veel meer deeze. *Schoon het thans schyne, als of*
„ *God de Heidenen alleen in fyne Kerke zou willen op- en aanne-*
„ *men, en de Jooden van deeze gunste uitsluiten; zoo is het nog-*
„ *tans met de zaake gantsch anders gelegen, naardien nog dage-*
„ *lyks sommigen uit de Jooden tot het geloof in Christus bekeerd*
„ *worden, en dit ook in 't vervolg geduurig geschieden zal.* Dat
„ dit in der daad des Apostels meening geweest is, kan uit
„ fyne eigene verklaaring gezien worden. Hy zegt: met
„ den toestand der Jooden is 't thans bykans gesteld, als ten
„ tyde van Elias: Het scheen toenmaals, als of dees Pro-
„ pheet nog maar de eenigste van zoo veele duizenden in
„ Israël ware, die den waaren God vereerde. Doch God
„ heeft hem, over dit verval geklaagd hebbende, tot ant-
„ woord gegeeven: *Ik hebbe my zelven nog zeven duizend man-*
„ *nen overgelaaten, die de knye voor het beeld Baäl niet geboo-*
„ *gen hebben*, vs. 4. Wanneer nu de Apostel hier by voegt
„ deeze aanmerking: *Alzoo is 'er dan ook in deezen tegenwoor-*
„ *digen tyd een overblyffel geworden na de verkiezinge der ge-*
„ *nade*, vs. 5. dan wil hy in der daad daar door dit bewee-
„ ren: Het schynt heden ten dage van gelyke, en zal ook
„ in 't toekomende zoo schynen, als of gantsch Israël te-
„ gen Christus ware; doch, ten allen tyde, zullen sommige
„ gevonden worden, die Christus erkennen zullen voor
„ den waaren Messias, schoon het getal derzelven meesten-
„ deels zal verborgen zyn. Hier op gaat de Apostel te keer
„ het gevoelen, dat Israël voor 't grootst gedeelte deswe-
„ gens verstokt zou zyn, op dat de Heidenen zouden kon-
„ nen bekeerd worden. Hy beweert in tegendeel, dat nog
„ meerdere Heidens tot Christus zouden gebragt worden,
„ by aldien gantsch Israël in deezen Verlosser des mensch-
„ lyken geslachts geloofde: Want aldus verstaa ik deeze
„ woorden: *Hebben sy gestruikeld op dat sy vallen zouden? Dat*
„ *zy verre! maar door haaren val is de zaligheid den Heidenen*
„ *geworden, om haar tot jaloersheid te verwekken. En indien*
„ *haar val de rykdom is der waereld, en haare vermindering de*
„ *rykdom der Heidenen, hoe veel te meer haare volheid*, 10. 11.
„ 12. Wilde men deeze woorden aldus verklaaren, dat het
„ ongeloof der Jooden zou zyn de oorzaak van de bekee-
„ ringe der Heidenen; dan zou men daar door den Apostel
„ zelve tegenspreeken, wanneer hy straks daar op zegt: *In-*
„ *dien haare verwerping de verzoening is der waereld, wat zal*
„ *de aanneeming weezen, anders dan het leven uit den dooden?*

„ vs. 15. Hier op aangetoond hebbende, dat God, in het „ verkiezen der Heidenen, niet gezien heeft op uiterlyke „ voorrechten, maar hen heeft aangenomen om en van wegens hun geloove, doch de Jooden verworpen uit hoofde „ van hun ongeloove, vs. 20, dat Hy deswegens ook den „ Jooden wederom genade zou betoonen, wanneer sy hun „ ongeloof zouden verzaaken, vs. 23: zo komt hy eindelyk op deeze woorden: *Ik wil niet, Broeders, dat u deeze* „ *verborgenheid onbekend zy, op dat gy niet wys zyt by u zelve,* „ *dat de verharding voor een deel over Israël gekomen is, tot dat* „ *de volheid der Heidenen zal ingegaan zyn. En alzoo zal geheel* „ *Israël zalig worden*, vs. 25, 26. Uit het gantsche verband „ deezer woorden schynt my toe, derzelver meest natuurlyke verklaaring deeze te zyn: *Zoo lang de Heidenen zullen* „ *bekeerd worden, dat is, zoo lang de tyd der genade duurt,* „ *zal een groot gedeelte van Israël verhardt blyven; doch zullen* „ *nogtans ten allen tyden zich eenige tot Christus bekeeren, tot* „ *dat eindelyk het gantsche Israël, of alle die van Israël zalig* „ *worden, welke God, uit krachte syner genadige Verkiezinge,* „ *daar toe voorgezien heeft*”.

Onze Hoogleeraer deze zyne verklaring nader aengedrongen en bevestigt hebbende, gaet vervolgens over tot het tweede lid, om te toonen, dat men dit denkbeeld van zulk eene algemene bekeering der Jooden *als valsch heeft te verwerpen.* Dit zyn denkbeeld deswegens vestigt hy voornaemlyk op dezen grondslag; *dewyl God hen nooit geeven kan de middelen, die naar alle omstandigheden daar toe vereischt worden.* Dit zyn bewys breidt hy in 't breede uit, met ons te doen opmerken, hoe 'er reden zyn om te stellen, dat het meerendeel der Jooden zich altoos in zulke omstandigheden zal bevinden, waar in de prediking van 't Euangelie hen niet tot het geloof in Christus zal konnen brengen; en in welke de grootste wonderwerken hun hart niet zullen konnen raken; mitsgaders dat ook God, uit kracht zyner wysheid, zodanige wonderwerken, al waren ze hier toe vermogende, niet zou konnen doen; waer by, gelyk hy verder aenmerkt, nog komt, dat zulk een buitengewoon middel openbaer aenloopt tegen de H. Schrift, en wel byzonder tegen de Leer van onzen Zaligmaker deswegens, Luc. XVI. 27—31. Men spreke hier niet, vervolgt onze Autheur, van de zogenaemde voorboden van den jongsten dag, en derzelver invloed op de Jooden; want, behalve dat dit denkbeeld rakende die voorboden ver van gegrond is, zo heeft men, gelyk hy tracht te doen zien, reden om te denken, dat zulke

ver-

verbazende verschyningen, zo min als de andere wonderwerken, invloed zouden hebben op de Jooden; te minder daer de Jooden niet zouden weeten, dat deze dingen geschieden, om dat zy niet gelooven willen: ja veellligt zouden deze tekenen de Jooden veel meer in hun ongeloof versterken, nadien zy gelooven, dat zulke verbazende verschyningen de voorboden zyn der komste van den Messias, ter verdelginge hunner vyanden. By dit zyn hoofdbewys tegen de algemene bekeering der Jooden voegt hy nog twee andere; één hier uit ontleent, *dat alle Heidenen zich niet bekeeren zullen, 't welk men echter niet rede mogt verwachten, indien 'er zulk eene bekeering der Jooden aanstaande ware*; en een ander uit overweging dat zodanig eene bekeering niet te wege gebragt is door de predikinge van J. Christus en deszelfs Apostelen. *Hebben*, zegt hy, *noch Gods Zoon, wiens onderwys nogtans ongelyk krachtiger geweest is, dan dat van alle menschen, en die de waarheid zyner leere door oogschynlyke wonderwerken bevestigd heeft; noch de Apostelen, die onmiddelyk door den H. Geest gesproken hebben, het grootste gedeelte der Jooden niet bekeeren konnen; dan is het nog veel minder mogelyk, dat de algemeene bekeering der Jooden tot stand zou gebragt worden door andere Leeraars, en door andere daaden.* Voorts besluit hy deze Verhandeling met in 't korte by te brengen de bewysgronden waer van zich andere Godgeleerden tegen dit gevoelen bedienen.

In de tweede Verhandelinge hier aen gehecht, gaende over *het duizendjaarig Ryk*, geeft onze Hoogleeraer aenvanglyk eene beknopte ontvouwing van de twee voornaemste gevoelens der voorstanderen van 't zelve; toont aen hoe ver zy eenstemmig zyn; en leid daer uit af de volgende algemene beschryving van 't duizendjarig Ryk, dat zommigen verwachten. *Het zelve is eene van de vreugde des Hemels onderscheiden en, voor de algemeene opstandinge en het laatste oordeel, te hoopen zynde gelukzaligheid van alle of alleenlyk van sommige heiligen, tot welke sy, die daar toe bestemd zyn, van den dooden zullen opgewekt, en deelgenooten van dezelve gemaakt worden, geduurende den tyd van duizend jaaren.* Dit gevoelen, zegt hy, heeft zyn voornaemsten grondslag in 't geen we leezen Openb. XX. 1—15; welke plaets, letterlyk verklaert zynde, zodanig een denkbeeld zeer begunstigt. Doch hier tegen heeft men, zynes oordeels, in bedenking te nemen, dat Johannes, in dezen, niet eigenlyk en veel minder alzo, verstaen kan worden, gelyk de voorstanders van dit gevoelen hem opvatten. Hier van geeft hy de volgende reden.

1. *Het is eene byzondere eigenschap van de schryfwyze der Propheeten, dat sy de toekomende dingen voorstellen door zinbeelden en figuurlyke spreekwyzen.*

2. *De gantsche Openbaaring van Johannes is opgevuld met zinbeelden en figuurlyke of leenspreukige spreekwyzen; des zou 'er eene byzondere reden moeten zyn, waarom men verplicht zou weezen, de voorzegging van de duizend jaaren eigentlyk te verstaan.*

3. *Wanneer men dit Ryk hier uit zoekt te bewyzen, dan handelt men enkel willekeurig; want men verklaart de Schrift naar eigen goeddunken, en men verzint omstandigheden, zonder welke het aangenomen gevoelen niet zou konnen bestaan.*

4. *Wanneer men deeze voorzegging eigentlyk verklaart, zonder eenige andere omstandigheden daar by te verzinnen; dan komen daar uit voort tegenstrydige dingen.*

Onze Hoogleeraer dus ver getoont hebbende, dat die voorzegging in dezen zin niet verstaen kan worden, gaet vervolgens na wat de voorstanders van dit gevoelen bybrengen, ter stavinge hunner uitleggingе, en toont onderscheiden, dat ze desaengaende geenszins bondig redeneeren. Vraegt hem iemand hier op, welk is dan de ware zin dezer voorzegginge? hy betuigt voor af niet zeer genegen te zyn om zulks te bepalen; maer 't volgende behaegt hem best.

„ Na dat God eenen tyd lang zal toegelaaten hebben, dat „ de Duivel, de machtigste onder de Heidenen, derzelver „ Keyzeren, Koningen en Vorsten, zal hebben aangezet „ tot de wreedste vervolgingen der Christenen, zoo zal Hy „ hem deeze macht ontneemen voor eenen langen tyd, vs. „ 1, 2, 3. Want sy, die de heerschappy verkreegen en dus „ ook over de tot hier toe onschuldig vervolgde Christe„nen te gebieden hebben, zullen zelve het Christen-ge„loove omhelzen, en onder Hem, als hun Opperhoofd, „ het gemeenebest en de Kerk bestuuren, en gedurende „ eenen langen tyd beschermen, vs. 4. (*) Doch zullen „ intusschen nogtans eenige Vorsten, zoo wel als Onder„daanen, in het ongeloove volharden. En deeze bekee„ring der heidensche Koningen is, de eerste Opstanding, „ vs.

(*) De benoeming van *duizend jaren* bepaeldlyk verstaende zou men, zegt zyn Hoog-Eerwaerde, het begin hier van waerschynlyk konnen stellen in 't jaer 308, toen Keizer *Constantyn de Groot* het Christen geloof omhelsde, en derzelver einde konnen brengen op het jaer 1308, toen het Ryk der Mohamedanen de overhand nam, en de Paus te Rome zyne tyranny begon te oefenen.

„ vs. 5. Sy, die deel daar aan gehad hebben, worden ge-
„ zegd zalig en heilig te zyn; want sy zyn den eeuwigen
„ dood ontkomen, en op aarde heeft God hen daar toe ge-
„ steld, dat sy zullen zorge draagen voor synen dienst, den-
„ zelven beschermen, en onder Hem de Kerk bestuuren,
„ geduurende al deezen tyd, vs. 6. Maar de Duivel zal we-
„ derom aanvangen te woeden, en zoo wel de geenen, die
„ in de Christenheid heerschen, als ook vreemde volken,
„ aanzetten tot vervolginge van de waare Christenen. Doch
„ God zal sich over syne Kerke ontfermen, en dezelve te-
„ gen alle vervolgingen, door machtige belyders van syn'
„ naam, beschermen, vs. 7, 8, 9. Dees stryd zal zoo lang
„ duuren, tot dat het laatste oordeel gehouden, en de Dui-
„ vel in den poel der helle geworpen zal worden, vs. 10, 15.
„ De bewysgronden, tot stavinge van deeze myne verklaa-
„ ringe, zyn de volgende: (1.) Dewyl het onmogelyk is,
„ de Voorzegging van Johannes te verstaan naar den letter.
„ (2.) Om dat het zeker is, dat de Openbaaring van Johan-
„ nes is eene vertooning van de verscheide beurtwisselin-
„ gen der Kerke op aarde, zoo wel naar haaren inwendigen
„ als uitwendigen toestand. (3.) Dewyl deeze verklaaring
„ overeenstemt, zoo wel met de ondervindinge, als ook
„ met andere plaatsen der H. Schrift, of ten minste tegen
„ geene van dezelven inloopt".

Hier aen hecht onze Autheur verder nog eenige aenmerkingen ter wederlegginge van 't duizendjarig Ryk. Het is, zegt hy, in de eerste plaetse onzeker, of men hier heeft te denken om een bepaelden tyd van duizend jaren, dan om een onbepaelden tyd: voorts, dit gevoelen van zulk een duizendjarig Ryk stryd tegen verscheiden plaetsen der H. Schrift, als daer zyn, Matth. XX. 20—28, XIII. 24—50, 1 Cor. XV, 51, 52, 2 Pet. III. 4—13: en 't loopt aen tegen 't geen ons in 't algemeen in de Euangelieschriften geleert word, zo rakende de beloofde gelukzaligheid der Godvruchtigen, als rakende den staet der Christelyke Kerke op Aerde. Onze Hoogleeraer, het een en 't ander aengedrongen hebbende, maekt ten laetste een einde van deze Verhandeling, met eene beknopte opgave van de overige bewyzen, waer mede dit gevoelen gewoonlyk van de Godgeleerden bestreden word; en besluit eindelyk met te zeggen:
„ Het is derhalve zeer onbillyk, dat men den geloovigen
„ vleit met eene gelukzaligheid, die hen nooit wedervaa-
„ ren zal, en dat men onder de leerstellingen van het Chris-
„ tendom mengt gevoelens, die veel meer gelyken naar

 „ droo-

„ droomen, dan naar waarheid. Laaten wy te vrede zyn
„ met de beloofde zaligheid, die geen einde neemen zal, en
„ verwachten dien dag, op welken de Zoone Gods verschy-
„ nen zal, om te oordeelen de levendigen en de dooden".

Oostersche Geschiedenissen wegens de opvolginge der Koningen in het Chaldeesche Ryk, zedert Nebucadnezar tot deszelfs veroveringe, om de vervullinge van Nebucadnezars droom uit te vinden, ter toetze gebragt in twe Verhandelingen, door JACOBUS BUSCHMAN, *Predikant te Elburg. Te Campen, by* Ægidius Valkenier, 1765. *Behalven het Voorwerk* 575 *bladzyden in groot octavo.*

De Eerwaerde *Buschman* behandelt in dit geschrift een onderwerp, waer over verscheiden Geschied- en Tydrekenkundigen hunne gedachten menigwerf by herhaling gescherpt hebben, en 't welk van hun op zeer verschillende wyzen begrepen en ontvouwt is. Zich van de gulden vryheid, die een ieder van regts wegen toekomt, bedienende, neemt hy de vrymoedigheid van dit stuk naer zyn inzien te verklaren, op nieuw min of meer een anderen weg in te slaen, dan zyne Voorgangers tot nog bewandelt hebben, en zyne gedachten over het betekende in den droom van *Nebucadnezar*, Dan. II. gemeld, den des kundigen Geleerden ter toetze over te geven. Zy, die hier toe bekwaem, en genegen zyn, om hunne aendacht te bepalen tot het overwegen en nagaen van 's Mans gevoelen, zullen ongetwyfeld zyn onvermoeiden yver, en 't geregeld beleid, dat hy gehouden heeft, in 't openleggen en staven zyner denkbeelden deswegens, met goedkeuring aenschouwen; schoon ze al geen voldoende reden mogten vinden om hun zegel aen zyn gevoelen te hangen.

Dit Werk zelve is verdeelt in twee Verhandelingen. De eerste behelst eene ontvouwing van de volgreeks der Koningen in het Chaldeesche Ryk, zedert *Nebucadnezar* tot op *Darius den Meder*. Deeze neemt een aenvang met een onderzoek na de Chaldeesche Koningen, welke *Nabopolassar* in de regeering gevolgd zyn, tot op den tyd dat Babel door *Cyrus* ingenomen wierd. Hier in tracht onze Autheur te toonen, dat men hier, eenstemmig met de berichten van *Megasthenes*, *Berosus* en *Ptolemæus*, heeft te denken om een vyftal van Koningen; welke na dien Vorst het Chaldeesche Ryk bestiert hebben, voor dat *Cyrus* Babel innam, en *Darius*

de

de Meder vervolgens de heerschappy over de Chaldeen erlangde: en dat deze, volgens de bekende tydtafel der Chaldeesche Koningen, zyn, *Nebucadnezar*, *Evilmerodach*, *Neriglisfar*, *Laborosoarchod* en *Nabonadius*. —— Hier omtrent merkt hy wel byzonder aan, dat *Laborosoarchod* is *Belsazar* gemeld Dan. V, VII en VIII, zynde de Zoon van *Evilmerodach* en de Kleinzoon van *Nebucadnezar*; en dat *Nabonadius* niet kan zyn *Belsazar*, noch *Darius de Meder*, maer iemand moet wezen, die na den dood van *Belsazar* geregeert heeft, voor dat *Darius de Meder* tot de heerschappy der Chaldeen gekomen is.

Dit vyftal, waer omtrent vervolgens te melden zal staen, wat men van *Neriglisfar* en *Nabonadius* hebbe te denken, vastgestelt zynde, komt in bedenking, hoe dit over een te brengen zy met het geen we in de heilige Schriften aengaende de Chaldeesche Koningen vinden aengetekent, waer uit zommigen opmaken, dat 'er na den dood van *Nebucadnezar* maer twee opvolgers geweest zyn, te weten, de Zoon *Evilmerodach* en de Zoons Zoon *Belsazar*, of ten minste, dat met den dood van *Belsazar* de Chaldeesche heerschappy in de handen der Persen en Meden is overgegaen. Men beroept zich ten dien einde op Dan. V. 28. vergeleken met vs. 30. en 't volgende VIde Hoofdstuk; midsgaders op Jer. XXVII. 7. en 2 Chron. XXXVI. 20. Doch hier tegen doet zyn Eerwaerde zien, in 't tweede Hoofdstuk dezer Verhandelinge, dat men de bovengemelde stelling geenszins uit deze plaetsen kan afleiden; dat men in tegendeel, alles oplettend nagaende, duidelyk kan bemerken, dat 'er meer dan twee Chaldeesche Koningen na *Nebucadnezar* geweest moeten zyn, en dat *Belsazar* de laetste Chaldeesche Koning niet geweest is.

Onze Autheur, de voorgewende strydigheid dus weg genomen hebbende, gaet daer op een stap verder, en bevlytigt zich in het derde Hoofdstuk, om de overeenstemming der gewyde Schryveren met de bovengemelde berichten der ongewyde Autheuren, rakende het vyftal der Chaldeesche Koningen, te bewyzen. Hier toe vestigt hy de aendacht des Lezers op de Godspraek Jez. XIV. 22: *ick sal van Babel uitroeijen den name ende het overblyffel, ende den sone, ende den soons sone*; waer van zich zommigen ook bedient hebben, om het opgenoemde vyftal tegen te spreken, en te beweren, dat *Belsazar*, de Zoons Zoon van *Nebucadnezar* de laetste Chaldeesche Koning geweest zy. Doch de oplettende *Buschman* wil dat men nauwkeurig acht zal geven op de onderscheidene benoemingen van *den name ende het overblyffel*, of liever *den overgeblevenen*, *ende den sone ende des soons sone*, welke, gelyk hy tracht te doen

 zien,

zien, vier onderscheidene Koningen aenduiden; waer omtrent de HEERE zegt; *ick sal* [*se*] *van Babel uitroeijen*, of beter, *ick sal Babel met gewelt ontnemen den name* enz. Deze zyne verklaring bekrachtigt hebbende, toont hy vervolgens, dat hier door den *name* te verstaen zy *Nериglissar*, Jer. XXXIX. 3. genaemd *Nergal Sarezer*; die, na 't ombrengen van *Evilmerodach*, Opperbestierder van 't Ryk geworden is, en gemeenschaplyk met *Belsazar*, of als zyn Voogd, dewyl die Vorst nog jong was, geregeert heeft. Door den *overblyvenden* heeft men, zynes oordeels, te verstaen *Nabonadius*, van wien in de heilige geschiedschriften niets verhaelt word, maer die van de t'zamengezwoorenen, welke *Belsazar* wreedlyk gedoot hadden, tot Koning aengestelt werd, en 't Chaldeesche Ryk, tot op de overwinning van Babel door *Cyrus*, beheerscht heeft; gelyk zo *Megasthenes* en *Berosus* gewagen van de heerschappy van *Neriglissar* en *Nabonadius*. De *Sone* is dan buiten kyf *Evilmerodach*, die zyn Vader *Nebucadnezar* opgevolgt is, dien we genoemd vinden, 2 Kon. XXI. 27. en Jer. LII. 31; en de *Soons Sone* is eindelyk niet min zeker *Laborosoarchod* of *Belsazar*, gemeld Dan. V, VII en VIII. Zyn Eerwaerde dit in 't breede ontvouwt en aengedrongen hebbende leid hier uit af dat deze Godspraek eenstemmig is met de bovengemelde ongewyde getuigenissen, en ons leert, dat *Belsazar* niet geweest is *Nabonadius* noch Babels laetste Koning, mitsgaders dat *Nabonadius* niet geweest kan zyn *Darius de Meder*.

Het tot dus ver bygebragte, wegens deze plaets uit Jezaias Godspraek, geeft zyn Eerwaerden aenleiding om in het volgende vierde Hoofdstuk nog wat byzonderer stil te staen, op den inhoud dier Godspraeke in 't XIVde Hoofdstuk, vs. 4—20. Dezelve aendachtig overwegende vind hy daer in de lotgevallen van *Nabopolassar*, en deszelfs vyf opgenoemde Opvolgeren voorspelt; het welk hy in eene uitvoerige ontvouwing dier Godsprake alleszins doet strekken, ter bevestiginge van 't geen hy, rakende de opvolging dier Vorsten, in 't voorgaende gezegt heeft. Wel byzonder merkt hy ter dezer gelegenheid aen, dat het voorspelde vs. 15—20. niet in *Belsazar*, of iemand der andere Chaldeesche Vorsten, maer alleen in *Nabonadius* zyne vervulling heeft, en dat de berichten van *Megasthenes* en *Berosus* aengaende het gedrag en lot van *Nabonadius* volkomen hier aen beantwoorden. Verder doet hy ons daer benevens opmerken, dat de voorzegging Jer. LI. 30, in overeenkomst met deze Godspraek, voornaemlyk op *Nabonadius* gebragt moet worden; ten ontegenzeggelyken bewyze, dat *Belsazar* niet geweest is de laetste der Chaldeesche Koningen.

Op

Op deze eerste Verhandeling, waer in de Eerwaerde *Buschman* zich dus benaerstigt, om de volgreeks der Chaldeesche Vorsten te ontvouwen, en te betoogen dat hier, van *Nebucadnezar* tot *Nabonadius* ingesloten, een vyftal van Koningen plaets heeft, volgt de tweede Verhandeling. Deze strekt bepaeldlyk, om te toonen, dat de vervulling des drooms van Koning *Nebucadnezar*, wegens het vyfstoflyk menschenbeeld, Dan. II. gemeld, niet te zoeken zy buiten, maer alleen te vinden is in de Geschiedenissen van het Chaldeesche Ryk, (onder het vyftal van Koningen, die dat Ryk beheerscht hebben na den dood van *Nabopolassar*,) zedert *Nebucadnezar* tot de oprechting der Medische Persische Heerschappye.

Het eerste Hoofdstuk dezer Verhandelinge behelst een nauwkeurig verslag van de verschillende gevoelens der Uitleggeren, die van de dagen van den Joodschen Geschiedschryver *Josephus* af tot op den tegenwoordigen tyd, hun werk gemaekt hebben van 't verklaren van dezen zonderlingen droom van Koning *Nebucadnezar*, en deszelfs uitlegging door Propheet *Daniel*. Het daer in voorgestelde strekt voornaemlyk om ons te doen opmerken, dat dit stuk zeer verduistert is geworden, door eene menigte van verklaringen die dezen droom betrekkelyk maken, tot geschiedenissen buiten het Chaldeesche Ryk, voorgevallen lange na de oprechting van de Medische Persische Heerschappy: mitsgaders om ons een algemeen denkbeeld te geven van des Autheurs gevoelen deswegens; dat kortlyk hier op uitkomt. „ Dat „ Nebucadnezar in dien droom, volgens Daniels ontkno- „ ping, aangewezen zyn, *de regeeringen der heerschers over* „ *de Chaldeen van Nebucadnezar af tot op den laatsten derzel-* „ *ven, voorts de lotgevallen der verminderinge van dat Chaldee-* „ *sche of Babylonische Ryk, eindigende in de vernietiging dier* „ *heerschappy door Cyrus, den groten Persiaan*". Dit denkbeeld word in het volgende Hoofdstuk nader ontvouwt, met voorstellinge der algemene bewysgronden, waer op dit denkbeeld rust, en der byzondere uitlegregelen, die de Autheur in de verdere verklaring in 't oog houd. En hier op gaet hy over, om in zes achter volgende Hoofdstukken de uitlegging van Daniel op te helderen, en te toonen, hoe men ieder gedeelte van dezen droom, en de uitlegging van den Propheet, naer zyn inzien hebbe te verstaen.

Het hoofdzaeklyke hier van heeft zyn Eerwaerde ons in het tweede Hoofdstuk beknoptlyk voorgestelt; het welk wy den Lezer, om zich een gereed denkbeeld van 's Mans ge-

voe-

voelen te konnen vormen, nog zullen mededeelen; daer ons bestek ons toch niet zou toelaten om uit te weiden in de byzondere verklaring; in welke onze Autheur zeer onderscheiden te werk gaet, om te doen zien, dat alle de byzondere omstandigheden volkomen beantwoorden aen dit zyn gevoelen.

„ Het wordt, *zegt hy*, gewaagd te vernemen, wat aangevoerd kan worden daar tegen, dat men dezen droom en Daniels uitlegginge van den zelven, houdt voor een voorspelling wegens den staat van het Chaldeesche Ryk, onder vyf agter een volgende Koningen, met welker laatsten dat Ryk geëindigd is in den ondergang, het zelve toegebragt door Cyrus, wiens heerschappy daar door grotelyks is uitgebreid; het welke in dezen droom mede afgebeeld gerekend wordt, zo dat door Babels val en Cyrus overmeestering van dat Land de God des Hemels het Gods Ryk, op Sinai geopenbaard, zoude bevestigen.

„ Uit de byzondere overweging van elk stuk der redenen, waar mede Nebucadnezar zyn droom verhaald, en Daniel dien ontvouwd heeft, zal blyken, hier te zyn voorgedragen, dat door het gouden hoofd des beelds alleen NEBUCADNEZAR bedoeld zy; door de zilveren borst en de twee armen EVILMERODACH, Assyrien en Babel beheerschende; NERIGLISSAR door den koperen buik en de twee heupen; LABOROSOARCHOD, ook BELSAZAR genaamd, door de twee yzeren dyen en schenkelen; NABONADIUS, en zyne medespannelingen, die hem tot Koning verheven hadden, door de twee voeten en tien tenen van yzer met leem vermengd.

„ De twede vertoning in dezen droom was, dat een steen, uit een berg, het gehele beeld op een maal verbryzelde, en wierde tot enen groten berg, die de gansche aarde vervulde.

„ By de ontvouwinge der gezegdens nopens dezen steen zal daar in voorgesteld worden het Persisch Ryk, of Cyrus, afgekomen uit een hoog-aanzienlyk stamhuis, dat zig gelyk een berg boven minderen vertoonde, welken Vorst de God des Hemels tot een werktuig in zyne hand zoude gebruiken, om het Chaldeesche Ryk te doen vallen, en het Gods-Ryk te doen staande blyven, terwyl Cyrus zyn Ryk op een verbazende wyze zoude uitzetten, zo dat hy van een steen, dat is, een Koning over het onvermogend Persien, dat kort te voren weinig geagt was, zoude werden de allergrootste Oppergebieder, welke de aarde in dien oort droeg".

Ten

Ten slot staet ons den Lezer nog te onderrichten dat de Eerwaerde *Buschman* in deze Verhandeling ook te kennen geeft, hoe hy van oordeel is, dat men geen gelykvormigheid tusschen dezen droom en de gezigten der vier dieren, Dan. VII. gemeld, heeft te zoeken: Dat die gezigten beginnen met *Nabonadius*; en dat dus het eerste derzelver gebragt moet worden tot die tyden, waer in het voorspelde in de leden van het vyfstoflyke beeld een einde nam. „ Ik verzegge niet, *laet hy zich deswegens uit*, geeft my God kragt, „ leven, en lust het gene, dat ik dien aangaande ontworpen heb, te beschaven, uit te breiden en mede te deelen. „ Onderwylen zal ik afwagten, wat oordeel over myne bevattingen van het bedoelde in Nebucadnezars droom zal „ gestreken worden, zulks zal veel doen om myn yver aan „ te kweken, of uit te blusschen omtrent myn voornemen „ ter ontsluitinge der gezigten, Dan. VII. beschreven ". Des we, indien dit Stuk eenigermate met genoegen ontvangen worde, gelyk we vertrouwen dat plaets heeft, eerlang van dezelfde hand iets naders verwagten, ter ontvouwinge van een onderwerp, dat niet minder dan 't voorgaende nog merkelyke opheldering verdient.

Bespiegelende en Practicale Onderwyzingen uit Genesis III. Door SYTSE BENEDICTUS HOEKSTRA, *Leeraar op Texel by die Herformde Christenen die men noemd Doopsgezinden, dog beter tot onderscheiding van andere, Mennoniten. Vermeerderd door zynen oudsten Zoon* BENEDICTUS SYTSES HOEKSTRA, *Leeraar der Christelyke Mennonitische Gemeente, op 't zuideinde van Westzaan. Gedrukt voor den Uitgever, by* H. J. de Roode *te Westzaandam, en zyn te bekomen te Amsterdam, by* B. v. d. Klok 1765. *Behalven het Voorwerk enz.* 366 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaerde *S. B. Hoekstra* heeft, gelyk ons op den Tytel en in de Voorreden van dit Werk te kennen gegeven wordt, het derde hoofdstuk van 't eerste boek van Moses, voorheen in XXV Predicatien voor zyne Gemeente verhandelt; en de inhoud dier Leerredenen is vervolgens door zynen oudsten Zoon, by wyze van Vraagen en Antwoorden in zo vele Hoofdstukken geschikt. Het behelst eene doorgaende Verklaring van dat Hoofdstuk, met eene ontvouwing van 't Leerstuklyke dat men 'er uit af te leiden heeft, en aentooning van 't geen daer uit ter betrachtinge

te

te leeren ftaet. Men vind in 't zelve de gemene plaetsen der Godgeleerdheid, hier toe betrekkelyk, veel al op de gewoone wyze uitgevoerd, en 't zedelyke stichtelyk aengedrongen; zo dat men, in deze befpiegelende en practicale Onderwyzinge, over 't algemeen de welmenendheid van een bejaerd Man zie doorftralen.

Dit Werk is door den Eerwaerden *B. S. Hoekftra* vermeerdert met een *Rym-Regiśter*, of *Regiśter van den inhoud der Hoofdftukken*; *met eene uitbreyding van het zelve in Gedichten van veertien regels*, waer in de inhoud van ieder Hoofdftuk op een gemenen trant in rym gebracht is. Behalven deze Rymen heeft zyn Eerwaerde 'er by gevoegt eene uitvoerige *Voorreeden*, zo betreffende het Werk in 't algemeen, als met opzicht tot eenige byzonderheden daer toe betrekkelyk of daer in voorkomende. En ten flot heeft hy aen 't einde van dit Werk laten volgen, eene *Nareeden*, *door hem gedaen op de Vriefche Sociëteyt te Wormerveer*, ten betooge *dat de Vriefche Doopsgezinde Sociëteyt van Ouds haare eygene aangenoome Belydenis gehad hebbe*. Men kan uit deze twee Stukjes nagaen, dat de Autheur min of meer gebrouilleert is, of zich zelven brouilleert met andere Leeraren die tot zyne Gezindheid behooren; en zyne fcherpe fchryfwyze in dezen doet vry duidelyk gewaer worden, dat hy niet zeer gefchikt is, om Godsdienftige verfchillen gematigt te behandelen.

De Heilige Uitlegger of Praktikaale Inleiding ter nutte leezinge en volkome bevattinge van de Heilige Schrift, *door* DAVID COLLYER, *laatst Predikant te groot Coxwell in Berkshire*, *volgens het oorfpronglyke vertaald*, *door* A. A. V. M. V. D. M. D. D. *Te Amfterdam*, *by* S. v. Esveldt *en te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1765. *Twee Deelen. Behalven het Voorwerk en de Registers* 1129 *bladzyden in octavo.*

Dit gefchrift van den Eerwaerden *Collyer* behelst eene zeer nutte handleiding voor min geoefenden, en zulken, die 't niet gelegen komt de fchriften veeler Oordeelen Oudheid-kundigen te doorbladeren, tot een recht verftand der Heilige Boeken.

Het eerfte deel vervat met den aenvang een algemeen bericht van de vier Monarchyen, of die groote Alleenheerfchingen, welke, benevens de Joodfche gefchiedenisfen boven alle andere heerfchappyen, in 't Gefchiedkundige der Heilige Schriften in aenmerking komen: mitsgaders eene be-

beknopte beschryving van het Land Kanaän, deszelfs inwoonders en derzelver gesteltenis; als ook van den tegenwoordigen toestand dier Landstreke, en van de Stad Jerusalem. Verder behelst het eene uitgewerkte Verhandeling over de Godlykheid der Openbaringe; met aentooning van derzelver nuttig gebruik, en ontvouwing van de wyze hoe, en 't oogmerk waer mede men dezelve moet beoefenen; waer aen eenige korte aenmerkingen gehecht zyn over den Kanon der Heilige Schriften. Hier aen volgen eenige algemene regelen, waer op men in 't uitleggen der Bybelbladeren acht heeft te geven, en eenige, die byzonder in aenmerking komen met opzicht tot de vyf Boeken van Moses.

Na dit algemene gaet onze Autheur over tot eene byzondere ontvouwing van de geschiedenis der Jooden, en den toestand der Joodsche Kerke; zo als dezelve ons voorgedragen wordt in de schriften van Moses, en de volgende geschiedkundige schriften des Ouden Testamentes, tot op de gevanglyke wegvoering na Babel, en hunne wederkeering na hun Vaderland; ontvouwende telkens op eene geregelde en duidelyke wyze, 't geen hier in eenige opheldering ten geleidelyken verstande noodig heeft. Dus gehandelt hebbende met opzicht tot de geschiedkundige geschriften, gaet hy ook op eene dergelyke wyze te werk ten aenzien van de Schriften der Propheten, en de verdere zogenaemde Hagiographa of Heilige Schriften; om den Lezer onder 't oog te brengen, 't geen hem van dienst kan zyn, om den inhoud en 't oogmerk dier Boeken te bemerken, en 't daer in voorgestelde te gereeder te verstaen. Hier aen hecht hy voorts eene geschied- en oordeelkundige ontvouwing van den volgenden toestand der Jooden, zedert de herbouwing des Tempels, na hunne wederkeering uit de Babylonische gevangenis, tot op de laetste verwoesting van de Stad en Tempel, en de tegenwoordige verstrooijing der Joodsche Natie.

Het tweede deel van dit geschrift is inzonderheid betrekkelyk tot de Boeken des Nieuwen Testamentes; en behelst over ieder van dezelven zodanige aenmerkingen, die den Lezer in staet stellen, om dezelven met vrugt te konnen lezen. Onze Autheur benaerstigt zich hier gemeenlyk om een duidelyk bericht te geven van de gelegenheid by welke, en 't oogmerk waer mede zy t'zamengestelt zyn; om den t'zamenhang en 't beloop van ieder geschrift in een helder daglicht te zetten; en deze en gene byzonderheden, die min of meer moeilyk te ontvouwen zyn, eenigermate op te hel-

helderen. —— Het eene en 't andere in beide deze deelen is doorgaende doormengt met practicale aenmerkingen, die voor al aen 't slot van ieder afgehandeld onderwerp met den vereischten nadruk voorgestelt worden; om dus de kennis invloed te doen hebben op de betrachting.

Ten laetste is hier nog by gevoegt een aenhangzel, waer in eenige aenmerkingen voorkomen, die getrokken zyn uit geloofwaerdige Reisbeschryvingen door de Oostersche Landen; welke konnen dienen ter opheldering van eenige plaetsen der Heilige Schriften: als mede eene tydrekenkundige tafel, welke gereedlyk aenwyst de voornaemste gevallen, die, van de Zondvloed af tot op de verwoesting van Stad en Tempel, betrekkelyk zyn tot den staet der Joodsche Natie en 't verdere geschiedkundige in de Heilige Schriften vermeld.

Proeven ener Theodicée of Gods-verdediging, over de goedheid van God, de vryheid van den Mensch, en den oorsprank van 't kwaadt: Oorspronkelyk in 't Fransch geschreven, door den beroemden Heer Baron van LEIBNITZ; *in 't Nederduitsch vertaalt en met aanmerkingen verrykt, door* JOHANNES PETSCH: Lid van de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen. *Het laatste Stuk. Te Utrecht, by* Roeland de Meyere, 1765. *in groot octavo*

Zie daar het laatste gedeelte van den loffelyken arbeid dien de Heer PETSCH met zulk een gelukkigen uitslag aan het bekende Werk van den Heer LEIBNITZ heeft te kost gelegd; het tegenwoordig Stukje bevat eigenlyk het *Roemrugtig leven van den wydberoemden Wysgeer, en de Lotgevallen van deszelfs Theodicée;* door den kundigen en nauwkeurigen Uitgeever met gelyke zorgvuldigheid by malkanderen gezameld, als getrouwheid en zelfs aangenaamheid beschreeven. Behalven de Historie van den Heer LEIBNITZ, vindt men, gelyk wy zeiden, hier ook die van zyne *Theodicée;* ja men vindt 'er alle de verschillende uitgaven, die men daar van van tyd tot tyd vervaardigd, de Overzettingen, die men 'er van gemaakt, de oordeelen die men 'er over geveld heeft enz. Een Lyst der aangehaalde Schryvers, en een omstandig en nauwkeurig Register van zaaken besluiten het geheele Werk, 't welk onze Vaderlandsche Liefhebbers eener verheeve en diep beredeneerde wysgeerte zekerlyk des te minder missen kunnen, dewyl wy niet alleen in onze Taal nooit

eene overzetting van de *Theodicée* gehad hebben, maar thans op deze van den Heer *Petsch* waarlyk roemen mogen, als eene Vertaaling die ter zelfder tyd eer doet aan zyn W. Ed. zelven, aan den Heer *Leibnitz*, en aan onze Taal.

Men kan niet wel een uittrekzel geeven van het leven eens Wysgeers, maar twee byzonderheden betreffende twee der groote Geesten van den laateren tyd, en wel van onze Eeuw, zyn ons te opmerkelyk voorgekoomen, en van te veel belang voor de *Historia litteraria*, om ze onzen Lezeren niet mede te deelen, ook zullen ze de eenigste zyn, daar wy van spreeken zullen.

, Te Berlyn, zegt de Heer *Petsch p.* 88. kwam 'er voor de , tweedemaal een geweldig onweer op tegen het wysgeerig , samenstel van den Heer *Leibnitz*, waar van wy den oor- , sprong en de gevolgen, met de woorden van den Heer , *Gotsched* in het Nederduitsch vertaald, beschryven zullen'.

„ 't Is bekend, (*zegt de Leipziger Hoogleeraar*) dat de leer „ van de beste wereld de Grondzuil der *Theodicée*, en om zo „ te spreeken, de grondslag is, op welke de oplossingen „ der voornaamste tegenwerpingen van den Heer *Bayle* rus- „ ten, en waar door de Heer *van Leibnitz* de Natuurlyke „ Godgeleerdheid, zo wel als de Goddelyke Openbaring „ met een zo gelukkigen uitslag verdedigd heeft. Tegen „ deze Leer voedde de beroemde Heer *Maupertuis*, Voor- „ zitter der Berlynsche Academie, een verborgen haat, en „ geloofde de eer van *Leibnitz* den bodem ten eenemaal te „ zullen in slaan, wanneer hy deze niet min heerlyke dan „ wel gegronde *Leibnitiaansche* Leerstelling: *'t geen God doet* „ *is het beste*, den menschen uit het verstand brengen kon. „ Dan gezien hebbende hoe kwalyk zyne vorige pogingen „ nopens de *Monaden* gelukt waren, en welken slegten uit- „ slag zyne ondernemingen tegen de eer van zyn Voorzaat „ den eersten Voorzitter der Berlynsche Academie gehad „ hadden, meende hy thans omzigtiger te werk te moeten „ gaan, en den Heer *van Leibnitz* niet onmiddelyk, maar „ door een omweg, en als 't ware van ter zyden aan te tas- „ ten, en over hoop te werpen. 't Is bekend, dat de be- „ roemde Engelsche Dichter *Alexander Pope* de *Leibnitiaan-* „ *sche* stelling van de beste wereld aangenoomen, en door „ dichtkundige schoonheden zodanig uitgedoscht heeft, dat „ dezelve by velen, die de Schriften van *Leibnitz* niet ken- „ den, ingang en goedkeuring gevonden hadt. Tegen dezen „ en *Leibnitz* teffens, want hoe zoude men de Verdedigers „ van eene en dezelve stelling hebben kunnen scheiden?

„ was reeds de yverige *Crouzas* in een groot boek te veld „ getrokken, zonder egter ietwes uit te voeren, de Heer „ *de Maupertuis* was nogtans van oordeel, dat de zaak nog „ eens moest beproefd worden, en ftelde als Voorzitter der „ Academie een der jaarlykfche pryzen over dit vraagftuk: „ *Heeft* Pope *gelyk, wanneer hy ftelt, dat in de wereld zo als* „ *zy is, alles goed, en op 't best ingericht zy?* —— Dienvol- „ gens kon ik, als een openbaar Leeraar der Natuurlyke „ Godgeleerdheid, niet nalaaten deze konstgreep, die nie- „ mand minder dan een Wysgeer voegt, opentlyk te be- „ ftraffen, en onder het oog der Geleerden te brengen. Ten „ dien einde nodigde ik de Geleerden in een gefchrift onder „ dezen Tytel: *Optimismi macula, nuper ad fpeciem*, Alexan- „ dro Popio; *revera autem, illuftri* Leibnitio *intentata* &c. in „ 't welk ik my aan 't einde op deze wyze uitliet: Onder- „ tusfchen vrezen alle opregten, dat de prys, op het onder- „ zoek van dit Vraagftuk geftelt, gereed ligt en bewaart „ word niet voor hem, die het zou mogen beweren, maar „ veel eer, gelyk het by 't Vraagftuk nopens de *Monaden* ge- „ fchiedde, voor den genen, die het ontkennen mogt. Hier „ op mogen de Leden en Voorftanders der Academie voor „ al wel letten, ten einde niet aan het Christendom, de „ wysgeerte, en den roem der Academie teffens een onher- „ ftelbaar nadeel moge toegebragt worden"!

, De uitkomst heeft geleerd, dat deze waarfchouwing van , den Heer *Gotfched* te vergeefsch is geweest; want de prys , werdt aan eene Verhandeling toegekend, in welke de Leer , der beste wereld verworpen werdt; de Zinfpreuk dezer , Verhandeling heeft, volgens het verhaal van den Heer , *Gotfched*, aan een beroemd Leeraar der hooge School te , Gottingen, die toen nog te Leipzig was, gelegenheid ge- , geeven tot eene aanmerking, die te fraai en te gepast is, , om hier met ftilzwygen voorby gegaan te worden. De , woorden van de gemelde Zinfpreuk waren uit *Horatius* ge- , noomen, en deze:

Nil mortalibus arduum eft.

, De hier op gemaakte aanmerking was, dat *Horatius* in de , onmiddelyk volgende woorden het vonnis reeds geveld , hadt, over de ondernoomene beftryding der beste wereld, , wanneer hy zegt:

Cœlum ipfum petimus ftultitia.

, Want, — de beste wereld te lochenen, wat is dat anders, , dan den oneindigen Schepper van dezelve te beoorlogen, , die,

„die, schoon hy ze beter hadt kunnen maaken, zulks egter „niet gedaan hadt.

„Omtrent de Verhandeling, waar van wy zo even gesprooken hebben, moeten wy nog melden, dat zy den „beroemden Heer *Reinhard*, geheimen Secretaris van den „Hartog van *Meckelenburg Strelitz*, tot Schryver hadt".

Gelyk de gemelde byzonderheid ons den aart en handelwyze van den grooten *Maupertuis* eenigzints doet kennen, zo brengt de Heer *Petsch* byna in den zelfden adem eene andere by, welke den beroemden *Voltaire* betreft, en niet minder verdient aangetekend te worden.

„In den jaare 1759, zegt hy, wierdt 'er een onverstandig „en ergerlyk geschrift in 't ligt gegeven onder dezen Titel: „*Candide, ou l'Optimisme traduit de Mr. Le Dr.* Ralph; van „dit veragtenswaardig boekje, 't welk men heeft kunnen „goedvinden met ene Nederduitsche Vertaling te vereren, „zouden wy hier geen een woord spreken — indien het ons „niet toescheen, dat de aanmerkingen, die de Heer *Gotsched* „gemaakt heeft, by gelegenheid, dat het algemeene gerugt „den Heer *de Voltaire* voor den Schryver van dit blauw „boekje wil gehouden hebben, wel verdienden aan onze „Nederduitsche Lezers medegedeeld te worden". „Zo zeer „gebelgd (zegt de Heer *Gotsched*) deze groote Digter an„ders over den Heer *de Maupertuis* geweest is, en zo he„vig hy denzelven bespot hadt over deszelfs voorgewende „nieuwe Natuurwet van de kleinste kragt, zo onverwagt „zag men hem in dit boekje, zig aan de zyde van den Heer „*Maupertuis* voegen, ten-einde de beste wereld, die men „door bondige redenen geen nadeel hadt kunnen toebren„gen, door belaggelyke spotterny indien moogelyk, ten „toon te stellen. Ondertusschen heeft men aangemerkt, „dat de Heer *Voltaire* de beste wereld geloofde, zo lang zyn „aangebedene *Urania*, Mevrouw de *Marquise de Chatelet*, „die eene groote Liefhebster van de Leibnitiaansche Phi„losophie, en geen der geringste deelen van de beste we„reld was, leefde: zelfs bespotte hy toen den Heer *Mau„pertuis*, wanneer deze den Heer *Pope* over dit Leerstuk „aangetast hadt, in de volgende Vaarzen".

Pope *est un Scelerat, de qui la plume impie*
Ose vanter de Dieu la Clemence infinie;
Qui pretend follement, ô le mauvais Chretien!
Que Dieu nous aime tous, & qu'ici tout est bien.

Dat is:

Ja *Pope* is wis een Guit, die in zyn stoute blaaren
Gods Goedertierenheid voor eind'loos durft verklaaren,
En spoorloos staande houdt, ô Christen, slegts in schyn,
Dat God ons allen mint, en 't al hier goed zou zyn.

„ Dan Mevrouw *de Marquise* gestorven, en de Heer *Voltaire* „ in Zwitserland gekomen zynde, is hy zodanig van gevoe- „ len veranderd, als dit zonderling boekje getoond heeft'.

Gods Wysheid geopenbaard in de Werken der Scheppinge. Door JOHN RAY. *In Leven*, Lid van de Koninglyke Maatschappye te Londen. *Volgens den twaalfden Druk uit het Engelsch vertaald. Tweede Druk. Met het Leeven van den Schryver, en zeer veel keurige Aanmerkingen van een bekwaame hand vermeerderd. Twee Deelen. Te Amsterdam, by* F. de Kruyff enz. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer*, 453 *bladzyden in groot octavo.*

HEt groot doelwit, dat zich de Eerwaerde *Ray* in dit nuttig Geschrift heeft voorgestelt, is, den Schepper te leeren kennen en erkennen uit de Schepselen; den Menschen eerbied, dankbaerheid en gehoorzaemheid jegens hunnen Maker en Weldoener in te boezemen, door hen oplettend te doen zyn, op alles wat hen in 't geschapene voorkomt.

Ter bereikinge van dit oogmerk stelt hy met den aenvang eenige algemene denkbeelden deswegens voor, die wel byzonder strekken, om Gods Macht, Wysheid en Goedheid te doen bemerken, uit de beschouwing van de overgroote menigte, verscheidenheid en verschillende werkingen der Schepselen, die ons in 't Heelal voorkomen. Hier aen hecht hy eene beknopte en tevens bondige wederlegging der gevoelens van *Aristoteles* en *Epicurus*, rakende de eeuwige noodzakelyke, of allenskens toevallige herkomst der Waereld; mitsgaders der denkbeelden van *Descartes*, met opzicht tot het verwerpen der Eind-oogmerken, en de vormeering van dit Heelal door eene werktuigkundige beweeging der stoffe. Den algemenen grond dus geleit, en die verkeerde stellingen tegengegaen hebbende, gaet hy voorts op eene geschikte wyze al het geschapene na, en toont hoe alle Schepselen, die zich aan den Hemel, in de Lucht, op en

onder het oppervlak der Aarde, en in de Zee bevinden, die aenbiddelyke eigenschappen van 't Opperwezen ten duidelykste vermelden. Verder beantwoord hy de voornaemste tegenwerpingen en uitvluchten van 't Ongeloof, tegen deze manier van redeneering, uit de kunstryke en nutte schikking van het geschapene; en doet ten slot zien, welken invloed de overweeging van al het voorgestelde op onzen handel en wandel behoort te hebben.

Het een en 't ander word hier ontvouwt op eene wyze, die niet ongevallig kan wezen, zelfs voor Lieden van merkelyke Oefening, en echter tevens geschikt is naer de algemene vatbaerheid; zo dat het met vrucht gelezen konne worden van Lieden van mindere en meerdere oefening; 't zy door hunne kundigheden te vermeerderen, te verlevendigen, of op nieuw aenleiding te geven, om het geschapene met oplettenheid te beschouwen, ter verheerlykinge van den Schepper, dat niet zelden, zelfs van Kundigen, niet genoeg in acht genomen word.

Men heeft de voorige uitgave, die geheel uitverkocht was, (dat geen ongunstige aenpryzing van een Werk van dezen aert is,) niet alleen vermeerdert met eene Levensbeschryving van den Eerwaerden *Ray*, maer ook daer en boven verrykt met eenige wel overdachte aenmerkingen; welke, in dien eigen smaek en met dat zelfde doelwit geschreven, dienen, om den aendacht des Lezers nog wat nader op deze en gene byzonderheden te vestigen, en de denkbeelden van onzen Autheur hier en daer op te helderen en aen te dringen; dat aen deze vernieuwde uitgave geen geringe nuttigheid byzet. —— Om 'er den Lezer een staeltje uit mede te deelen, dat men, als op zich zelven staende, kan beschouwen, en waer in men te gelyk de schryfwyze van den Autheur en die van den Opsteller der Aenmerkingen kan nagaen, zullen wy ons bepalen tot het geen we hier in voorgesteld vinden, rakende *het ongemene nut en veelvuldige gebruik der Metalen.*

„ Zonder Metaal zou men geen Maatschappy of Burger-
„ staat, geen Akkerbouw of Landleven hebben; men kon
„ maaien noch inoogsten, ploegen noch delven, snoeien
„ noch kappen, enten noch snyden, men zou veel Konst-
„ werken en Ambagten, veel vaten en gereedschappen, van
„ Huisraad zo wel als bekwaame Huizen en Gebouwen, ja
„ Scheepen en Vaartuigen derven (1). Hoe slordig en ar-
„ moe-

(1) „ Deeze Metaalen, ons menschen van zo veel dienst,
„ heeft

„ moedig wy, zonder behulp der metaalen, noodzakelyk „ leeven zouden moeten, getuigen ons klaarlyk de Indiaa- „ nen in het Noordergedeelte van Amerika. Niet min aan- „ merkelyk is het, dat die Metaalen, welke de nuttigſte, de „ noodzakelykſte en 't meest in gebruik zyn, gelyk Yzer, „ Koper, en Lood, het allergemeenst en overvloedigst ge- „ vonden worden (1). De andere, die 'er zo overvloedig „ niet

„ heeft de alwyze Maaker van 't Heel-Al baarblykelyk op eene „ geſchikte plaats ten onzen nutte geformeerd: ze zyn noch in 't „ diepſte der Aarde begraaven, noch op derzelver oppervlakte „ verſpreid; maar liggen juist ter plaatſe die voor ons bereikbaar „ is, en ons niet kan benadeelen. Waren de Metaalen in 't hart „ der Aarde, om zo te ſpreeken, weg geleid, ze zouden voor „ ons menſchen niet, altans niet dan zeer bezwaarlyk en met „ onnoemelyke kosten, te verkrygen zyn. Lagen ze op de opper- „ vlakte der Aarde, en wel in die hoeveelheid als wy ze behoe- „ ven, dezelve zou 'er mede overdekt zyn, en wy ons dus be- „ roofd vinden van een geſchikten grond voor onze Plantgewas- „ ſen. Maar nu verleent ons Gods wysheid goedgunſtig, door „ een genomen, een genoegzaam dikke korst van vrugtbaare „ aarde, die alles wat tot ons voedſel dienſtig is kan voortbren- „ gen: en onder deeze is het magazyn der Metaalen, die ter „ bewerkinge der aarde en vervullinge onzer behoeftigheden als „ anderszins hoog nuttig zyn: welken wy, op eene gemaatigde „ diepte, met een geregelden arbeid, en middelbaare kosten, „ van daar konnen haalen.

(1) „ Dit geeft ons een doorſlaand bewys van Gods wyze „ goedheid, die de Metaalen in grooter overvloed heeft voort- „ gebragt, in evenredigheid aan 't nutte gebruik, dat wy 'er van „ konnen maaken. Had eene losſe milddaadige hand dit Heel- „ Al geformeerd, veelligt had dezelve het Goud en Zilver ver- „ menigvuldigd boven de andere Metaalen; dus zouden we mis- „ ſchien het Goud en Zilver in overvloed bezeten, en gebrek „ gehad hebben aan Yzer, Koper en Lood. Dan zou 't ons ge- „ mangeld hebben aan die Metaalen, welken ons ten hoogſten „ dienſtig zyn, tot het maaken van verſcheidene gereedſchappen „ en werktuigen, in den Landbouw en alle Handwerken, tot „ het behoorlyk ſtigten en zamenhegten onzer Gebouwen, waar „ in wy woonen, onzer Schepen waar mede wy handel dryven, „ onzer Ry- en Vaartuigen, die ons en onze goederen ter be- „ doelder plaatſe voeren; tot het wegſluiten veeler dingen waar „ in wy belang hebben, dat ze in onze handen blyven; aan die „ Metaalen die ons in onze Keukens, op onze Haardſteden, en „ in duizend andere omſtandigheden van 't nuttigſte gebruik zyn, „ en waar toe het Goud en Zilver ons, of geheel niet, of niet „ dan zeer gebreklyk zou konnen dienen. In zulk een geval zou- „ den

„ niet zyn, kan men gemakkelyker missen, uitgezonderd
„ dat zy op een gezette waarde gesteld zyn, om daar na de
„ gemeene prys en waardy van alle de andere waaren te
„ schatten; en dus voor munt of geld te dienen, waar toe
„ zy van alle eeuwen her by alle geregelde Volkeren ge-
„ bruikt zyn.

„ Hoe overgroot een nut en dienst den Mensch het geld
„ toebrengt, toont ons de Geleerde en Vernuftige Dr. *Cock-*
„ *burn* (*): wanneer, zegt hy, 't gebruik van 't geld be-
„ gon, was dit een wonderbaare vond om de naarstigheid
„ en vlyt der menschen te beloonen en op te scherpen, dat
„ zy hun werk en koophandel zeker, gemakkelyk en spoe-
„ dig dreven; om ieder een te verpligten, dat hy al zyn
„ vermogen en verscheide bekwaamheden ten gemeenen
„ nutte te kost lei, en om elk aan te zetten, dat hy de vrugt
„ en 't voordeel van zynen arbeid zonder eenig nadeel van
„ zyn eigen zelven gemeen maakte. Gierigheid, of een on-
„ geregelde liefde tot het geld, is zekerlyk zondig, zy is
„ de wortel van veel kwaads, en moet van ons verre ge-
„ weerd worden; maar 't gebruik van het geld is zeer noo-
„ dig en brengt menigvuldige voordeelen mede. Daar 't geld
„ huiden ten dage niet in zwang is, daar deszelfs gebruik
„ tot nog niet ingevoerd is, worden geene konsten of we-
„ tenschappen gehandhaafd, en niet een van al die oeffenin-
„ gen opgewakkerd, die 's menschen Geest beschaven, en
„ de ongemakken van ons leven verzoeten. De menschen
„ leven daar in 't wilde heen als de dieren, niemand denkt
„ om eenig ding, dan om eeten, drinken, en diergelyke
„ bedryven van de dierlyke natuur; hunne gedagten gaan
„ niet hoger en verder dan alleen om 't leven en den adem
„ te onderhouden: even als de dieren gaan zy den gantschen
„ dag

„ den wy, niet minder dan de inwoonders van America, op 't
„ ontdekken van 't nut en den dienst dier andere Metaalen, ons
„ Goud en Zilver in ruime maate en gewigt willen verwisselen,
„ tegen Yzer, Koper en Lood. Ons gedrag zou dan een open-
„ lyk getuigenis geeven, dat een ruim bezit dier Metaalen, in
„ een minder genot van Goud en Zilver, te waardeeren is, bo-
„ ven een ruim bezit van Goud en Zilver in een minder genot
„ van Yzer, Koper en Lood: en dat dus Gods Goedheid, in vol-
„ maakte Wysheid, die zogenaamde mindere Metaalen verstan-
„ dig vermenigvuldigd heeft, boven het Goud en 't Zilver".

(*) „ In het tweede Deel van zyn *Essay concerning the Nature*
„ *of Christian Faith*, pag. 88.

„ dag uit, en begeven zig van d'eene plaats na de andere, „ alleen om hun kost te zoeken. Wat men ook onderstellen mag, dat volgen zou, zo elk mensch door eene byzondere edelmoedigheid en regte liefde enkel wierd gedreven; 't is niet te min zo als de menschen voor het tegenwoordig in 't algemeen bestaan, ten uiterste noodzakelyk, dat 'er zeker soort, en middel van handel en wisseling is, gelyk die van 't geld, om de menschen nuttelyk en dienstig voor elkanderen te maken.

„ Het goud nu en 't zilver zyn, om hunne zeldzaamheid, wonderlyk bekwaam en geschikt tot dat gebruik van wisseling boven allerlei andere waren, of om 'er geld van te slaan; daar in tegendeel, was goud en zilver zo gemeen, en gemakkelyk te bekomen als Stroo en Stoppels, Zand en Steen, het even nutteloos voor den Koophandel als deze zouden zyn.

„ Hier toont dezelfde Dr. *Cockburn* verder Gods wonderbaare Voorzienigheid, waar door de waardy van goud en zilver, niet tegenstaande dat 'er zo groot een menigte van alle eeuwen her uit de aarde gegraven is, stand blyft houden, en een bekwaame stoffe blyft om geld van te slaan; waar over men den Schryver zelfs na kan zien.

„ Onder anderen is het goud aanmerkelyk om zyne verwonderlyke rekbaarheid en zwaarte, waar in het alle andere tot nog toe bekende lighamen overtreft (1). Ik zal wegens de Metaalen dit 'er nog byvoegen, dat zy alle wezendlyke verandering hardnekkig tegenstaan; en schoon men somtyds denken zou, dat zy in een geheel ander lighaam hervormd waren, doen zy zulks even als of zy onder een vermomd lighaam zig verborgen, en konnen wederom in hunne eigene natuurlyke gedaante, en stand, in

„ spyt

(1) „ De Natuurkundigen beroepen zich gemeenlyk in hunne ontvouwing van de deelbaarheid der lichaamen, onder anderen op het Goud, dat, gelyk 't het zwaarste is, (weegende ruim 19 maal zwaarder dan het water, het gewoone gewigt der zwaarte,) ook het rekbaarste van alle metaalen is. Eén grein gouds kan uitgeslaagen worden tot een blad van vyftig vierkante duimen; en een ronde staaf zilver, van vyf en veertig mark zwaar, kan met ééne once verguld worden; waar uit men een draad kan trekken en pletten ter lengte van byna 80 uuren gaans, of 112000 roeden, in welken het zilver nergens doorsteekt. Zie *Nollets Natuurkundige Lessen I D. bl.* 47—51.

„ ſpyt van alle de pynigingen van *Vulkaan*, of bytende
„ Wateren, gebragt worden (1).

(1) In eene vroegere aentekening, waer toe we hier gewezen worden, was reets aengemerkt; „ hoe de ondervinding geleerd „ heeft, dat zelfs die ſtoffen, die op de gewelddaadigſte en krag- „ tigſte wyze werken, hunne kragt alleen oefenen op de opper- „ vlakte der lichaamen, om die van een te ſcheiden, of met el- „ kanderen te vereenigen, en nooit in ſtaat zyn om derzelver na- „ tuur te veranderen: het welk den Scheikunſtenaar toont, dat „ hy, geene andere dan natuurlyke middels konnende gebruiken, „ en gevolglyk niet verder konnende gaan dan de natuur gaat, „ bepaald is, tot het vereenigen of ontbinden van reedsgemaakte „ natuuren; maar nooit moet men denken om iets dat 'er is te „ vernietigen, of te veranderen in 't geen 'er niet is, of één „ enkel grein van eene nieuwe natuur voort te brengen". Op deze aentekening gewezen hebbende vervolgt de Schryver verder aldus. „ Men voege, ter deezer gelegenheid daar nog by, „ niet alleen, dat de menigvuldige herhaalde proefneemingen de „ vrugtloosheid dier poogingen niet duister getoond hebben; en „ dat de armoede, waar in die zogenaamde Kunstenaars, die „ voorgaven het geheim te bezitten en 't anderen te konnen lee- „ ren, geleefd hebben, ten kragtigſte tegen hen getuigt; maar „ dat het ook niet te verwagten is, uit hoofde der ſchikkinge des „ Allerhoogſten; die, gelyk we zo even aangemerkt hebben, het „ Goud zeer wyslyk in minderen overvloede dan de andere Me- „ taalen voortgebragt heeft. We konnen niet nalaaten hier be- „ nevens nog onder 't oog te brengen, dat de zogenaamde Goud- „ makers, indien ze in hunne kunst ſlaagden, even daar door in „ weinig tyds hun oogwit zouden ondermynen. Zo dra ze het „ Goud overvloediger gemaakt en tot minder prys gebragt had- „ den, dan Yzer, Koper en Lood, zouden wy ons genoodzaakt „ zien, in de meeste gevallen, onzen toevlugt te moeten nee- „ men tot eene ſtof, die zeldzaamer voor handen en hooger in „ prys was: we zouden derhalven het Goud, dat naar den over- „ vloed zou daalen, voor 't Yzer, Koper en Lood, dat naar de „ ſchaarsheid zou ryzen, verwisſelen, weshalve wy in der daad „ niet ryker bevonden zouden worden. En wat het denkbeeld „ van cieraad aangaat, dat zou in de meeste gevallen daalen met „ het vallen van den prys van 't Goud, dewyl dit grootlyks van „ de zeldzaamheid afhangt; en dus zouden we veel al onze gou- „ den cieraaden, die door de algemeenheid niet meer in die ag- „ ting zouden zyn, verwisſelen voor zeldzaamer van Yzer, Koper „ of Lood: zo dat 'er noch in 't eene, noch in 't andere opzigt „ niet anders te wagten ware, dan eene verandering, die om „ verſcheidene nevensgaande uitwerkingen, waar op wy thans „ niet ſtaan zullen blyven, ver zou weezen van den naam van „ verbetering te verdienen".

Merkwaardig Verhaal aangaande eene goede wyze om de Kinderpokjes te geneezen, benevens een Nieuw en Kragtig Middel tegen boosaardige en zamenvloeiende Pokjes, voor de eerste maal, in 't werk gesteld aan Haar Exellentie, de Vryvrouw Drostin van Fischering, Geborene Baronesse van Raasfeld, Erfdrostin te Hameren. Door C. L. HOFFMAN, Hofraad van zyne Keurvorstelyke Genade te Keulen en werklyk Lyfartz in Munster. *Uit het Hoogduitsch vertaalt door* BORCHART BORCHERS. *Te Groningen, by* H. Crebas 1765. *in octavo* 82 *bladzyden.*

HOe wenschelyk zou het zyn, een middel gevonden te hebben, om het gevaar des doods en der wanstaltige lidtekenen, van het kwaadaartigste soort der Kinderpokjes te konnen afweeren. Gelyk iemant hier op zou roemen, als hy zo gelukkig ware geweest, zou het inderdaad, van een ongemeen voordeel voor het Menschelyk geslacht zyn; en men zou den Vinder met regt in eere houden. De Heer C. L. HOFFMAN is niet verre af van te roepen, *Ik heb het gevonden.* Het is waar, Hy bekend, nog niet meer dan één geval te hebben, waar op Hy zich vestigt, en dat 'er meer ondervinding vereischt wordt, om genoegzaame zekerheid te hebben tot een algemeen besluit. Ondertusschen toont Hy zulk een vertrouwen op zyne Geneeswyze te hebben, dat Hy de Inenting hier beneden stelle; en de Pokstoffe in derzelver voortteelinge zo te verstaan, dat Hy dezelve in een volgend Werk, over de Koortzen, duidelyk zal aantoonen. Wy zullen dit met verlangen te gemoet zien. En het zal inderdaad wat groots wezen, de natuur en voortteelinge van deeze boosaartige en besmetlyke stoffe, de wereld te verklaaren.

Het voornaame van dit Verhaal bestaat in het geval van de Mevrouw, op de Titel genoemd, welke [haare Ouderdom wordt verzweegen] de Samenloopende Pokjes kreeg, en staande den tyd der Verzweering, en na dezelve, in het uiterste gevaar geraakte, met alle de toevallen, welken een doodlyk gevolg voorspellen. De Kina, Drank met zuur van Vitriool aangezet vrugteloos zynde, nam de Schryver toevlugt tot de Kamfer. Doch wanneer het gebruik hier van door de Lyderesse geweigerd werdt; bragt Hy dezelve, door middel van een Eijerdoir ontbonden, met een Klisteer in. De Kamfer scheen eenig goed uit te werken. De toevallen verzwaarden echter wederom; en de staat van de Zieke

werdt

werdt hopeloos. In deeze omftandigheid kreeg de Heer HOFFMAN een inval, of men niet de ftoffe der Pokjes, eerze naar binnen gevoerd en onder het bloed gebragt wierdt, haare kwaadaartigheid, door een uiterlyk middel, en wel door de Kamfer zou konnen beneemen. Dit werdt hem te waarfchynlyker, wyl de ondervinding fommigen reeds geleerd hadt, dat Entdraaden, met Pokftoffe voorzien, met Kamfer beftreeken wordende, de kracht van befmetting verliezen. Hy bezorgde derhalven, dat fervetten met Kamfer, in Eijerdoiren ontbonden, befmeerd wierden, en bewond hier mede, het bloote lichaam van de Lyderes, het Aangezicht vry laatende. Dezen werden van tyd te tyd ververscht en vernieuwd. Men merkte kort hier op verligting van toevallen; hieldt 'er mede aan, en de Lyderes herftelde gelukkiglyk, tegen alle verwagting. Uiterlyk, inwendig en door Klisteeren, zegt de Schryver, zyn in deeze krankheid tagtig Uncen Kamfer gebruikt. En hier aan, voornaamlyk aan de groote maate Kamfer, meent Hy dat de geneezing, niet zonder grond, mag toegefchreeven worden.

Natuurlyke Historie volgens het Samenftel van den Heer LINNÆUS. *Eerfte Deels agtfte Stuk. Vervolg der Visfchen. Te Amfterdam, by* F. Houttuin 1765. *gr. octavo*, 525 *bladz* (*).

DE Historie der Visfchen wordt, in dit Stuk vervolgd en ten einde gebragt. In het XXVIII. Hoofdftuk, hier het eerfte, wordt gefproken van het geflacht der *Baarfen*, zowel de Inlandfche of Europifche, *Rivier*- en *Zee-Baars*, als den *Zeefnoek* en *Snoekbaars*, benevens de *Jakob Evertfen* en andere Kaapfche of Oost- en Westindifche Visfchen.

„ De Visch, welken de onzen, aan de Kaap *Jakob Evertfen* noemen", zegt de Schryver, „ is een zeer lekkere en „ geachte Zee-Visch. De Hottentotten vangenze menigvuldig met den Hengel, en weetenze, naar men verhaalt, „ door fluiten, en een groot geraas, aan te lokken. Men „ kanze 'er, gelyk het vleesch en andere levensmiddelen, „ voor weinig gelds koopen; en gezouten zynde, of gedroogd, worden zy wel mede genomen tot voorraad op „ de fcheepen. In 't algemeen noemt men deezen Visch „ *roode Braasfem*, waar van twee foorten zyn. De eene „ heeft

(*) Zie ons Berigt, over het voorgaande Stuk van de Visfchen, het V. Deel, bladz. 483. enz.

„ heeft de huid en fchubben rood, met blaauwe vlakken; „ doch midden aan den buik is hy goudkleurig, en, over 't „ geheele lyf bleekrood van grond. Hy heeft de Oogen „ groot en rood, met zilverkleurige kringen; den bek klein, „ met fcherpe tanden. De andere foort verfchilt weinig, „ dan dat hy grooter zy, en onder aan de Keel donker-rood".

Aangaande den oorfprong van den naam, vindt men aangeteekend: dat zeeker Scheeps-Kapitein, genaamd *Jakob Evertfen*, die aan de Kaap woonde, een rood aangezicht hadt, en zo gefchonden door de Kinder-pokken, dat men hem niet kon fcheeren, zonder dat in de kuiltjes hairen van zynen baard, welke zwart was, overgelaaten wierden. In deezen ftaat geleek zyn aangezicht, ten opzichte van de kleur en vlakken, naar den rooden Braasfem. Om die reden, zou, door een fpotboef, de naam van den Kapitein, aan deezen Visch zyn gegeeven.

In het volgende Hoofdftuk wordt eene befchryving gegeeven van het geflacht der *Stekelbaarfen*, waar in ook het *Lootsmannetje* van den Haay, en de *vliegende Baars* van Ambon is begreepen.

Aangaande het Lootsmannetje wordt aangemerkt, dat hy den Ouden niet zeer bekend fchynt geweest te zyn. Deeze Visfchen worden Lootsmannetjes van de Haaijen genoemd, om dat zy de Haaijen altoos vergezellen of voorgaan; om welke reden weet men niet. Indien Ik raaden mogt, zegt de Schryver, „ zou Ik, in de eerfte plaatfe, onderftellen, „ dat zy by de Hayen koomen, om zich te voeden met kleine vischjes of ongedierte, dat 'er aan of omtrent het „ lichaam van deeze Zee-Monfters groeit en zich onthoudt. „ Voorts dienen zy, waarfchynlyk, om andere visfchen aan „ te lokken, die dan door den Haay verflonden worden: terwyl zy, wegens hunne kleinte, of ook wegens hunne „ vlugheid, voor de aanvallen van dit Monfter zyn beveiligd". De Visch wordt gezegd naar een Baars te gelyken, en een vierendeel van een elle lang te wezen; het lyf op zyde plat of hooger dan breed; de kop van vooren fteil; de kaaken byna egaal, met veel kleine tandjes bezet; de oogen klein en rood, met de kringen beurtlings goud- en zilverkleur, de rug blaauw en de buik wit. De kop, rug en buik met zeven donkerblaauwe bandeerfelen omgeeven, 't welk deezen Visch een fraai aanzien gaf. Dus wordt hy volgens den Heer OSBECK, die 'er eenigen gevangen en gegeeten hadt, befchreeven.

De Stekelbaars Visfchery in Sweden, welke, hier, uit de

Verhandelingen van de Stokholmse Akademie der Weetenschappen, wordt beschreeven, geschiedt om de olie of traan, welke de Stekelbaars, dien men, in de Sweedsche zee vangt, zeer overvloedig uitleevert. De Pastoor ENWALL te Waxholm heeft, naar zyn schryven, in drie uuren, drie skotbooten vol gekreegen; waar van zestig Kannen goede olie gestookt zyn, waar van men de Kan, te Stokholm voor 2 Dalers 16 Oer koperen munt, verkogt heeft. Een koperen Daalder doet ongevaar een Schelling Hollandsch geld. Zo dat dit een taamelyke winst uitmaakte van een Vischje, dat van geen vogelen of visschen wordt gegeeten, om dat het door zyne stekels beschut is voor aanranding.

In het hoofdstuk van de Makreelen vindt men derzelver verslindenden aart uit PONTOPPIDANS, beschreeven. „ Niet „ minder happig en verslindende is de Makreel dan de Haai„ jen, waar mede hy ook, in dit opzicht, overeen komt, „ dat hy zeer gretig is naar Menschenvleesch, zettende de „ genen na, die naakt zwemmen; welken heel schielyk op„ gevreten worden, wanneer zy in een school van Makree„ len, vervallen. 't Is niet lang geleden, dat men daar van „ een droevig voorbeeld zag. Zeker Matroos, die met zyn „ schip in de haven *Larkulen* lag, te water zich begeeven „ hebbende, om met zwemmen zich een weinig te verlus„ tigen, raakte schielyk weg; waar over zyne kameraads „ zich verwonderden, tot dat zy, na verloop van een of „ twee minuuten, zyn lichaam bloedig en deerlyk gebeeten „ weder boven zagen koomen. Men vondt het met Ma„ kreelen, in menigte bezet, die men 'er naauwlyks van af „ kon jaagen; doch het was te laat, en zyn dood zal, zon„ der twyfel, zeer pynlyk geweest zyn".

Deeze Visch wordt gezegd tamelyk naar een Haring te gelyken, behalven dat hy grooter, en gemeenlyk, by de twee voeten lang zy. Volgens WILLOUGHBY heeft hy de langte van een Voet en somtyds van een Elle, het lyf spilrond, dik en vleeschig, doch aan beide enden scherp toeloopende. Hy is niet ongeschubd, gelyk uit de waarneeming van Doctor BASTER blykt: maar de schubbetjes zyn klein, byna als die van de Both. In de kaaken heeft hy kleine scherpe tandjes. De Maag wordt vol vischjes gevonden. LINNÆUS getuigt, dat de Makreel van Gallen (*a*) leeft; en, gelyk zyn mede soorten, des nagts licht geeft.

De *Thonyn*, vangt men hedendaags, te Marseille, op een zon-

(*a*) *Medusæ*.

zonderlinge wyze. „ Men heeft 'er Netten toe, genaamd
„ *Mardrags.* Deeze netten blyven van 't begin van Septem-
„ ber af, byna vier maanden lang, midden in zee, met an-
„ kers, wederzyds bevestigd, op dezelfde plaatse. De tou-
„ wen, waar van men deeze netten breit, zyn niet dunner,
„ dan van de netten die gebruikt worden tot den vangst
„ der Damherten. Aan zekeren uithoek wordt het net vast-
„ gemaakt met een kabel, die van daar omtrent een Myl
„ ver in zee uitloopt, hebbende aan 't end een fuikswys
„ net, dat als in verscheiden kamertjes afgeperkt is, waar
„ van ieder van vooren open is en van achteren uitloopt in
„ een naauwer afdeeling of zak. Boven de openingen houdt
„ één Visscher, dag en nagt, de wagt, in zyn schuitje, en
„ sluit dezelve, zo dra hy bespeurt, dat 'er een Thonyn is
„ ingegaan. Dus moet de visch, daar uit willende, de an-
„ dere opening opzoeken, die hem brengt in een naauwer,
„ en eindelyk in het allernaauwste hok, dat van onderen
„ ook een net heeft. Zo dra nu daar in eenige visschen be-
„ slooten zyn, weeten de visschers het zelve op te ligten;
„ tot dat het weinig meer dan een mans langte onder water
„ zy, dan springen zy in dien zak, als in een soort van
„ vyver, en haalen de Thonynen, die zy aan den staart gry-
„ pen, alwaar de visch zeer dun is, daar uit, werpende de-
„ zelve in hunne schuiten; daar zy van anderen, aanstonds,
„ onder de Kieuwen, open gesneeden en gegromd worden.
„ Men vangt 'er somtyds eenige honderden, ja wel duizend
„ te gelyk; waar onder dikwils ook Dolphynen, Zwaard-
„ visschen en Makreelen zyn: want de visch zwemt by
„ schoolen, en even als de schaapen, zo volgt de een den
„ ander ".

In het XXXII. Hoofdstuk wordt eene beschryving gegeeven van het Geslacht der *Zeehaanen*, waar onder de *Poon*, *Pyper* of *Pieper*, als ook onze *Knorhaan*, de *Koekoek*, *Zwaluw*, en anderen zyn begreepen, die men vliegende visschen noemt. De Pieper of Fluitspeeler wordt zo genoemd, om dat hy, uit het water genomen wordende, een piepend geluid maakt, 't welk onder de visschen zeer ongemeen is. De naam van Knorhaan wordt ook afgeleid van het geluid, welk hy maakt, als hy met netten gevangen wordt. Het zou eigenlyk Korhaan moeten zyn, zegt de Schryver, dewyl he t geluid, dat hy geeft, meest overeen komt met Korren, of Kirren. Het zelfde wordt aangemerkt van de Koekoek, hoewel 'er bygevoegd wordt, dat hy ook zo genoemd zou konnen zyn wegens zyn buisagtige neusgaten. De *Milvus* of

Kui-

Kuikendief, van sommigen ook de Zwaluw geheeten, heeft in zyn gestalte of gelaat en houding iet, 't welk naar gedagten Roofvogel zweemt: doch is by de zeevaarenden bekend by den naam van vliegende visch. Deeze schynt de grootste en gemeenste onder de vliegende visschen, „ die zich niet „ alleen, in de Middenlandsche Zee, maar ook in de Oce- „ aan, tusschen de Keerkringen, zo van de Oost-, als West- „ Indiën, en voornaamlyk, omstreeks de Kaap der goede „ Hope onthouden. Aldaar ziet menze by geheele schoo- „ len, van honderden, of, zo sommigen getuigen, wel van „ duizend, te gelyk, boven het water zweeven. Dit vlie- „ gen echter, duurt niet lang, want hunne wieken droog „ wordende, begeeven zy zich weer te water. Zy koomen, „ inzonderheid, by nagt, dikwils op de scheepen neerstry- „ ken, en verstrekken dan tot spyze". De visch schynt, in lengte, noit anderhalve voet te boven te gaan. „ De „ figuur van 't lyf [hier in Plaat afgebeeld], is langwerpig „ spilrond, naar achteren spits toeloopende, met den kop „ breed, plat en tusschen de oogen hol, zynde gedekt met „ een beenige schulp van verscheiderleie kleuren, geelagtig „ blaauw en donker paarsch. Het geheele lyf is bedekt met „ harde, ruwe schubben, waar van ieder, in 't midden, „ hoog oploopt; maakende dus, elke ry zo veel evenwydi- „ ge streepen, van den kop tot aan den staart strekkende. „ De Kieuwendekzels hebben, gelyk de kop van achteren, „ ieder een sterken styven doorn. Op den rug was de kleur „ bruin, aan den buik zilveragtig. De Vlerken waren don- „ ker Olyfkleur, hier en daar met blaauwagtige streepjes „ en vlakken geteekend".

Zeer uitvoerig wordt in het XXXVI. Hoofdstuk gehandeld van het geslagt der *Salmen;* het op en afzwemmen, en de teekenen hier van; van hun winter-verblyf; paaring, tyd der voortteeling: het verschil der Zalmjaaren, en waar van afhanglyk; de Salmvisschery in Frankryk, Schotland en Holland; de bereiding, inzouting en rooking. Zeldzaam zal het veelen voorkoomen, den Spiering onder de Zalmen gebragt te zien, indien zulks niet, door het gezach van den Ridder LINNÆUS, en de toestemming van den Heer GRONOVIUS gewettigd ware. Men wil dat dit vischje zyn naam zou hebben van wegen zyne witheid, naar paarlen gelykende.

In een volgend Hoofdstuk wordt gesproken van de *Tabakspyp-Visschen*, ook wel *Trompetters* genoemd. Hier door worden verstaan zekere visschen, die in langte en dunte van het lyf uitmunten, en een langen rolronden Snoet hebben, (*Fistularia*

laria genoemd. Van fommigen wordenze tot de Naaldvisfchen betrokken. Een gedroogde van deeze geftalte was lang drie Amfterdamfche Voeten. De kop was, op het dikfte, anderhalve Duim breed, en vyf vierden Duims hoog.

Hier op volgt eene befchryving van het Geflacht der *Snoeken; Ansjovisfchen; Koornairvisfchen.* De naam van de laatften wordt aan die vischjes gegeeven, welken de Ouden *Antherina* noemden, van wegen de menigte der fcherpe Baardjes, waar mede het lyf bezet is, even als een Koorn-Air: de Schryver oordeelt echter, dat deeze vergelyking niet veel eigenfchap heeft. Van het Geflagt der *Harderen; Vliegende Visfchen.* Van de eigenlyk zogenaamde Vliegende Visfchen behooren verfcheidenen tot andere Rangen en Geflachten, eenigen van welken te voren reeds befchreeven zyn.

„ Van deeze Vliegende Visfchen, die doorgaans van „ grootte als een Haring zyn, ziet men, in de andere Wе„ relsdeelen, dikwils geheele fchoolen over 't water zwee„ ven. Men fchryft zulks daar aan toe, dat de Bruinvisfchen, „ Dolphynen en Dorado's, 'er jagt op maaken; welken zy „ dus, voor een tyd, weeten te ontkoomen. Evenwel is „ het, voor hun, in de lugt ook niet veilig, alzo 'er de „ Fregatvogelen, en dergelyken, niet minder hunne prooy „ van maaken. Men vangtze ook dikwils op de fcheepen, „ en bevindtze niet minder fmaaklyk dan verfche Haring. „ Hierom hebben fommigen, misfchien niet zonder reden, „ vermoed, dat de Kwakkels, welken de Albeftuurder op „ het leger der Israëlieten deedt nedervallen, zodanige vis„ fchen uit de Roode zee zullen geweest zyn (*). Dit is te min„ der onwaarfchynlyk, om dat deezen, van wegen de groot„ heid hunner vleugelen, nog al een goed end wegs vliegen „ kunnen, inzonderheid als 't niet op het heetfte van den „ dag is, of als 't regent en voor den wind. Anderzins is „ hunne vlugt, doorgaans tot den afftand van een Snaphaan„ fchoot bepaald ".

In het XLIII. Hoofdftuk wordt gefproken van het Geflacht der *Vingervisfchen*, wegens zekere byhangzels aan de Kieuwvinnen dus genaamd. In het XLIV: van het Geflacht der *Haringen.* Dit is uitvoerig aangaande de Haringvisfchery, het vangen van verfche Haring tot Bokking, als ook de Sprot enz. Doch waar in wy niet konnen uitweiden wegens de bepaaldheid van ons beftek. Dan volgt het Geflacht der *Karpers*, waar onder de Chineefche Goudvischjes voorkoomen,

(*) Vergelyk bladz. 149 in 't voorg. VII. Stuk der *Nat. Historie.*

men, waar van wy, by een voorgaande gelegenheid gesproken hebben (*). Het Geslacht der *Molenaaren*, dat der *Hoornvisschen*, meest uit de Zeeën der andere wereldsdeelen afkomstig, zo genaamd, om dat eenigen daar van weezenlyk Hoorndraagers zyn „ De kenmerken van dit Geslacht be-„ staan in het lyf zeer plat te hebben, omtrent gelyk de „ Klipvisschen; gedekt met een lederagtig vel, dat de schub-„ ben samenvoegd: den buik gekield of scherp; den kop „ ook zeer plat op zyde, en zeer veel hooger dan breed; „ met eene opening boven de borstvinnen, en in de bek, „ onder en boven, agt evenwydige snytanden. Zy hebben „ gemeenlyk twee rugvinnen, waar van de voorste zich „ Hoornagtig vertoont: de buikvinnen ontbreeken door-„ gaans, en de aarsvin is vry lang". Hier van worden eenigen in Plaat vertoond, welken, ten opzichte van der zelver gedaante, zeer byzonder zyn. Hier op volgt het Geslacht der *Beenvisschen*, dus wegens de harde huid, waar mede menze gemeenlyk bekleed vindt, genaamd. Der *Stekelbuiken*, waar onder de zogenaamde Opblaazers en Klootvisschen behooren; gelyk 'er ook de Molensteen-visch toe betrokken wordt. Aan deezen laatsten is de naam van *Mola* gegeeven, om dat hy byna geheel kop is, zonder lyf of staart, en eenigermaate rondagtig. Het Geslacht der *Egelvisschen*, anders ook *Penne-visschen* genaamd, om dat zy, gelyk de Egeltjes of Yzervarkens, rondom met scherpe pennen zyn geharnast; der Naaldvisschen, dus wegens hunne gestalte getyteld, begrypende ook den Zee-Adder en het Zee-paardje; en eindelyk der Zeedraakjes. De gestalte van dit Oostindisch vischje is zeer zonderling, gelyk uit de bygevoegde Afbeelding kan gezien worden. De borstvinnen, naamlyk, welken zeer groot zyn, geeven 'er een soort van vlerken aan, volkomen gelykende naar de genen die men aan de Draaken gewoon is toe te schryven. Hier mede wordt dit Stuk, en met het zelve, de Natuurlyke Historie der Visschen besloten; zullende de Auteur tot de beschryving der Insecten overgaan.

„ Dit Stuk der Natuurlyke Historie", zegt de Schryver, „ heb Ik, gelyk de vorige Klassen, nuttig geoordeeld, met „ een Bladwyzer te besluiten, die zodanige Visschen zelfs, „ of zwemmende en in 't water leevende schepzelen, wel-„ ken tot de Zoogende Dieren (*Mammalia*) of ook tot de „ Dieren van beiderlei leven (*Amphibia*) betrokken zyn, uit „ de voorgaande Afdeelingen bevat. En, om minder ver-„ war-

(*) *Vaderl. Letter-Oef.* IV. D. bl. 492.

„ warring te maaken, laat Ik thans een algemeen Register „ van de uitheemsche Naamen der Viervoetige en kruipen„ de Dieren, Vogelen en Visschen, in deeze agt Stukken „ der Natuurlyke Historie begreepen, benevens eenige By„ voegzelen, daar op volgen".

Onder de Byvoegzelen vindt men 'er eene tot het IIde Stuk der *Nat. Historie* bladz. 302. welke deeze is. „ Wy „ hebben van een middel om de Mollen te dooden gespro„ ken: doch zie hier een ander middel, om dit lastig onge„ dierte te verdryven, 't welk aan de Koninglyke Akademie „ van Stokholm is medegedeeld. Midden in de tuin maakt „ men een kuil, zo groot dat 'er een ledig vat of ton kan „ ingezet worden, die maar één bodem, en daar in een gat „ heeft; welke bodem opwaards komt, en het open end ne„ derwaards. Men treedt de aarde, rondom het vat, vast „ aan, en steekt door den bodem een stok of staak in den „ grond. Op 't boven end van de staak, zet men een Klap„ permolen. Zo 'er maar wind is, dat de Molen om kan „ gaan, veroorzaakt zulks een drilling in de staak, die met „ een klank zich aan de ledige ton mededeelt, en van de „ ton zich tot een aanmerklyken afstand, in 't ronde, door „ den grond uitbreidt. De Mol, nu, een slaaperig dier zyn„ de, dat tusschen zyne eet-uuren gaarn ruste geniet, en „ dezelve dus by nagt noch dag vindt, vliedt van zo een on„ rustige plaatse. Ten minste verzeekert de Pastoor HEDER„ STROOM, die dit Middel aan de Akademie voorgesteld „ heeft, dat hy, daar van gebruik maakende, sedert den jaare „ 1757, geene Mollen meer in zyne tuin gehad heeft".

Voor dit Stuk vindt men nog een nodig Berigt, waar in zich de Schryver verantwoordt, tegen een gezeg in een gedrukt Werkje, als of zyn Natuurlyke Historie slegts een vertaaling ware van het *Systema Naturæ* VAN LINNÆUS; welke verantwoording niemant anders dan bondig zal konnen voorkoomen.

Nederlandsche Insecten beschreeven en afgebeeld, door C. SEPP, *vierde Stuk, zevende Verhandeling, en zesde Stuk, derde Verhandeling.*

WY geeven onze Leezers wederom eenig berigt van twee Stukjes van het behaaglyke Werk van den Heer SEPP. De eerste van de twee gemelde Verhandelingen heeft tot onderwerp de Nagt-Vlinders van 't tweede Gezin der

eer-

terste Bende; en men ziet hier eene beschryving van de Vlinder het *Roode Weeskind*.

Aan vyf soorten van Vlinderen wordt van de Liefhebbers de naam van *Weeskind* gegeeven. Van deze benaming, zegt de Schryver; „ Vermits de couleuren der Onder-vlerken van „ deezen Vlinder, alleen uit rood en zwart bestaan; heeft hy „ zyne benaming verkreegen van de overeenkomst dier cou„ leuren met die der kleederen van de Burger-Weeskinderen „ der Stad Amsterdam, welken half rood en half zwart zyn. „ En, door dien de overige vier zoorten van Vlinderen met „ het Roode Weeskind, in Tekening, schoon niet in cou„ leur, zeer na overeenkoomen, wordenze insgelyks Wees„ kinderen genoemd. Dat echter deeze benaming van ons „ tegenwoordig Insect maar Inlandsch; Ik wil zeggen, hier „ te Lande, alleen maar gebruiklyk is, blykt uit de evenge„ melde afleiding; want de Weezen, in andere landen, juist „ niet in dezelfde Uniforme gekleed zynde, als onze Bur„ ger-Weeskinderen, zoude aldaar de naam van Weeskind, „ geenzins, op deeze Vlinders toepaslyk zyn".

Na veel moeite verkreeg de Schryver eindelyk eenige Eijeren van deezen Vlinder, en bevondt, datze den winter overliggen; en de Rupsjes in 't laatst van Mey voor den dag kwamen. Nog jong zynde, hieldenze geen zeekeren rusttyd, maar waren, dikwils, over dag, zo wel als by nagt, in beweging, doch ouder wordende, bleeven zy, by dag, meer in rust, en gingen maar 's nagts aan 't loopen klouteren en eeten der Wilgebladen. Zy vervellen viermaal: Na de vierde of laatste vervelling, zatenze den geheelen dag, op eene plaats, onbeweeglyk stil, en in de lengte uitgestrekt; en in zulk een' stand vindt menze altyd, om datze, by dag, onbeweeglyk stil zitten, aan de stammen der Wilgeboomen, tusschen de reeten van de schors; en dewyl haare kleur van die der schors genoegzaam niet verschilt, wordenze ligt over 't hoofd gezien, en niet dan met groote oplettendheid gevonden.

Wanneer zy in Popjes staan te veranderen, maaken zy eenig spinzel, om zich in te winden; doch niet allen op dezelfde wyze. In den staat van Popje blyft dit Insect, gemeenlyk ruim vier weeken. Tegen het einde van July of in 't begin van Augustus, koomen de Roode Weeskinder-Vlinders, uit hunne Popjes te voorschyn, zeer ongelyk in grootte, zo wel als in levendigheid der kleuren. Tusschen de Mannetjes en Wyfjes van deeze Vlinders is zulk eene gelykheid van achterlyf en sprieten, dat men geen wezenlyk kenmerk, tot

onderscheiding der Kunne van deeze Vlinderen, konne stellen.

De afbeeldingen van de Eitjes, Rupsen en Vlinders zyn met de gewoone naauwkeurigheid van den Heer SEPP, in de natuurlyke kleuren, hier bygevoegd, waar door het gezegde word opgehelderd en aangenaam gemaakt.

In de laatste van de twee Verhandelingen over de Nagt-Vlinders van het tweede Gezin der tweede Bende, wordt de Porcelein-Vlinder beschreeven. Dit cierlyk en bevallig Insect heeft de Schryver by Niemand beschreeven of afgebeeld gevonden. Porcelein-Vlinder is hy van de Liefhebbers genoemd, om dat zyne kleuren en vlakken vry wat naar geschilderd Porcelein zweemen. Zyn gewoon of eenigst voedzel zyn de Ype-bladen.

De Eitjes van dit Insect hebben een langwerpig ronde gedaante, en geelagtige witte kleur; zynde aan de bovenste zyde een weinig ingedrukt Met het bloote Oog beschouwd, vertoonen zy zich geheel effen te wezen; met een veel vergrootend Microscoop ziet menze met zeskante ruitjes bedekt, hebbende ieder ruitje, rondom, een verheven randje, hoe klein ook, gelyk in Plaat, natuurlyk gekleurd, vertoond wordt.

De Rupsjes ter wereld koomende, zyn genoegzaam wit met zwarte hoofdjes. Zy hebben 10 pootjes, krygen 'er ook niet meer, en zyn dus volmaakte Span-Rupsen of Krammetjes. Zy spinnen meer draaden dan de meeste andere Rupsen. In 't eeten der bladen houden zy deze zonderlinge manier, dat zy dezelven niet geheel of voor een gedeelte opeeten, maar vol gaten maaken. Haare leeftyd, in den staat van Rups, is ruim vier weeken, binnen welkenze, zo de Schryver, naar zyn beste waarneeming, meent, viermaal vervellen. In 't begin van September waren de Rupsen genoegzaam volwassen; en omtrent den 6 en 7den van dezelfde maand begaven zich de oudsten deezer Rupsen in de aarde, om in Popjes te veranderen. Zy gingen geenzins diep, maar bleeven digt onder de oppervlakte liggen; ja sommigen veranderden zelfs boven op de aarde in Popjes; waar van hier een, in zyne gedaante, grootte en kleur afgebeeld vertoond wordt. Deeze Popjes blyven in dien staat den geheelen winter over liggen. Tegen het einde van Mey, daar aan volgende, en in 't voorst van Juny, kwamen de Porcelein-Vlinders uit de Popjes te voorschyn. Schoon de Tekening, in den eersten opslag, in allen dezelfde schynt, vindt men nogtans, als menze nader beschouwt, altoos, eenig onderscheid in dezelven:

ven: ja het gebeurt zelden, dat de Vlerken van een en denzelfden Vlinder, wederzyds volmaakt even eens gevlakt zyn; hoewel het onderscheid dan gering is. De rustende en vliegende stand deezer Vlinderen verschillen niet veel van malkander; in den eerstgemelden worden de Ondervlerken slegts een weinig meer door de Bovenvlerken bedekt, dan wanneer dit aangenaam Vogeltje vliegt. Het Wyfje is alleen te onderkennen aan het dikker Achterlyf: maar in de Sprieten van beiderleie Sexe is genoegzaam geen onderscheid. Deeze soort van Vlinderen teelt maar eens in 't jaar voort.

Al wat tot deezen Vlinder behoort, is, volgens de gewoonte van den Heer SEPP, natuurlyk en fraai in Plaat vertoond. Behalve de beschryving van deeze twee soorten van Vlinders, welken niet gemaklyk, inzonderheid de Eijertjes derzelven te bekoomen zyn, meldt de Schryver ook, hoe, en op welke Gewassen dezelven gezogt moeten worden; en geeft dus, den Liefhebberen van dit Deel der Natuurlyke Historie, alle vermaak 't gene van Hem zou konnen verwagt worden.

Nieuwe Bydragen tot opbouw der Vaderlandsche Letterkunde. Tweede Deels eerste en tweede Stuk. Te Leyden, by Pieter van der Eyk, 336 *bladzyden in groot octavo.*

DEze twee Stukjes behelzen, even als de voorgaende, weder eenige aenmerkingen over verscheidene onderwerpen, die de Liefhebbers der Vaderlandsche Letterkunde over 't algemeen met genoegen zullen doorbladeren.

Het eerste Stukje vangt aen met taelkundige aenmerkingen, op de bekende *Rym-Chronyk van Klaas Kolyn*, die de Heer en Mr. *G. van Loon* eertyds uitgegeven en met eenige aentekeningen opgehelderd heeft. Een groot deel dier aentekeningen over de tael van *Kolyn* gaende, zo heeft dit den Heer *van Loon* niet zelden aenleiding gegeven, tot gissingen, en, zo hy oordeelde, taelkundige verbeteringen van de misslagen der uitschryveren. Hier omtrent nu heeft hier eene nalezing plaets, welke strekt om deze en gene gissingen en veranderingen van dien Heer na te gaen; en te toonen hoe men, volgens het oordeel van dezen Schryver, de tael van *Kolyn* heeft te verstaen in verscheiden plaetsen, die door den Heer *van Loon* niet naer den eisch ontvouwt schynen.

Hier aen volgt eene Verhandeling over de *Steenboeten*, wel-

welke ons leert dat het, in 't laetste der veertiende, de geheele vyftiende door, en in 't begin der zestiende eeuwe, in ons Vaderland zeer gebruikelyk was, de misdadigers te verwyzen in eene *Steenboete*; uit kracht waer van zy gehouden waren, naer de mindere of meerdere grootte van hun wanbedryf, eene zekere hoeveelheid van stenen, doorgaens *tichel-* doch ook zomtyds *keistenen*, op te brengen. Men merkt hier omtrent aen, dat de bloeiende staet van ons Vaderland in die dagen gelegenheid gaf, tot het bemuuren veler plaetsen, en 't opbouwen veler gestichten; en dat men uit dien hoofde de misdryven op zodanig eene manier deed boeten. De voorbeelden in dezen bygebragt doen zien, dat zulk eene boete zelden kleiner was dan *twee duizend* en veeltyds grooter dan *vyf en twintig duizend* stenen; mitsgaders dat zomtyds het getal der stenen niet bepaeld, maer de misdadiger verwezen werd, tot het herstellen of opmaken van een zeker gedeelte muurs, of eener strate; als mede dat het den bekeurden gewoonlyk vry stond, in plaets van steen te leveren, derzelver waerde in geld te voldoen, volgens de schikkingen daer omtrent gemaekt.

Eene derde Verhandeling in dit Stukje gaet over *de voortreffelykheit der oude en hedendaegsche Poëten*: dezelve strekt om te onderzoeken, of onze hedendaegsche, en wel byzonder, onze Vaderlandsche Dichters waerlyk zo ver voor de Ouden wyken, als zommigen wel denken, en waer in het voordeel gelegen kan wezen? En de opsteller hier van tracht ons te doen zien, dat onze Vaderlanders niet in eene, maer in zeer vele, en de voornaemste fraeiheden der Dichtkunde de Ouden evenaren, of ten minste niet ver wyken.

Ten slot komt hier nog voor een Lierzang over *de Vleyery*, waer in het haetlyke dier Ondeugd levendig wordt afgemaelt.

Het volgende Stukje heeft in de eerste plaets eene *Naspeuring der oorspronkelyke beteekenis van sommige Duitsche woorden*; waer in ons voorkomen eenige aenmerkingen over 't woord *Amond*, (vry van de beheersching of voogdy van een ander,) *Hoef*, *Hoefyzer*, *Wil*, *Zwingen* (Schudden, Slingeren,) en eene verdeediging van het woord *Ouderwets*.

Verder, een Onderzoek, *of het gebruik der Letteren oudtyds den Germanen onbekend geweest zy?* Het is naemlyk een vry algemeen gevoelen, dat de oude Germanen de schryfkunst niet geoefend hebben voor de komst der Romeinen hier te lande; dan dit gevoelen komt den opsteller dezer Verhandelinge gansch niet aennemelyk voor, en hy meent in

staet

ſtaet te zyn, van bewyzen voor het tegendeel te berde te konnen brengen. Hy doet ten dien einde voor af zien, dat men geen grond heeft om de Germanen zodanig eene onkunde te last te leggen, en dat die plaetſen uit *Tacitus* en anderen, waer op men zich deswegens beroept, zulks geenszins bewyzen. De krachtloosheid van dit denkbeeld dus getoond hebbende gaet hy verder, en doet ons opmerken, dat de *Scythen* in 't algemeen, en de *Keltiſche Scythen* in 't byzonder, waer uit de Germanen afkomſtig zyn; mitsgaders die Volkeren, welke dezen ook aenmerken als hunne Stamvaders, en waer mede de Germanen als broeders vermaegdſchapt waren, te weten, de *Gallen*, de *Spanjaerds*, de *Britten*, de *Schotten* en *Ieren*, onbetwistbaer de Schryfkunst geoefend hebben. Verder, dat de Germanen in alle de andere wetenſchappen, die onder de bovengenoemde Volkeren plaets hadden, als daer zyn, *de Gode- Wet- Zeden- Natuur- Starre- Wichel- Heel- en Dichtkunde*, niet onkundig geweest zyn, maer in tegendeel 'er ook werk van gemaekt hebben. Dit bewezen zynde, leidt hy uit het eene en 't andere af, dat men niet wel kan twyfelen, of de Germanen hebben ook, even als die andere Volkeren, waer uit zy afkomſtig, of waer mede zy vermaegſchapt waren, de Schryfkunst geoefent. De waerſchynlykheid hier uit opgemaekt verſterkt hy voorts nog nader, uit overweging dat de gezangen der *Barden* het ſchryven vooronderſtellen; dewyl 't ten uiterſte ongerymd zou wezen, te denken, dat ze hunne dichtſtukken alleen door behulp van 't geheugen maekten en onthielden: des men grond hebbe om te ſtellen, dat ten minſte de Geleerden der Germanen geſchreven hebben, ſchoon deze kunst voor 't overige ſchaers by 't gemeen te vinden ware.

Vraegt men hier op verder, hoe ging dit ſchryven in 't werk? hy antwoord, dat men hier van niets met zekerheid kan melden. Zyne gisſing is, dat de oude *Barden* niet veel afſchriften maakten, ja dat 'er mogelyk geen handſchrift in de handen van 't gemeen kwam; en dat ze door 't gemeen ſlechts van buiten geleerd werden, door ze menigmael te hooren zingen. Hy is niet vreemd van te denken, dat ze geſchreven werden met Runiſche letteren, op bast van boomen.

Eindelyk komt hier in bedenking, of 'er nog eenige dier oude Bardzangen overig zyn? De Schryver dezer Verhandelinge merkt deswegens aen, dat de eigen handſchriften in de dagen van *Colyn*, met het afloopen der twaelfde eeuwe, reeds

reeds zeer schaers waren, en waerschynlyk nu niet meer te vinden zyn; doch hy vermoed dat 'er nog wel eenige afschriften van de achtste eeuw of later te vinden zouden wezen, voornaemlyk in Duitschland, Vrankryk, Bourgonje en de Nederlanden: en 't komt hem voor dat het, ten dienste van 's Lands oude Historie, nog wel der moeite waerdig zou zyn, zich op het onderzoeken daer van toe te leggen.

Op dit Onderzoek volgen eenige *Vrymoedige Bedenkingen over de Vergelyking der oude Dichteren met de hedendaegschen.* De Schryver dezer Bedenkingen stelt zich voor, te toonen, dat men het verschil, over de voortreffelykheid van de vroegere of latere Dichteren tot nog met te veel vooringenomenheid voor de eene of andere zyde behandelt, en in derzelver vergelyking een verkeerden weg ingeslagen heeft. Mitsgaders te doen zien, hoe men dit onderwerp had behooren te behandelen, of liever te doen opmerken, hoe 't onmogelyk zy, dit geschil immermeer te beslisfen.

Hier aen is gehecht eene *Uitweiding over het gebruik der oude Fabelhistorie in de dichtstukken der hedendaegschen*; welke strekt om te toonen, hoe dezelve de dichtstukken der Ouden vercierde, maer heden tot dat einde in onze dichtstukken van geen dienst is; en in hoe ver men derzelver gebruik nog heden heeft toe laten of af te keuren.

Deze drie laetstgemelde Verhandelingen zyn eener herhaelde lezinge waerdig.

Voorts vind men nog in dit Stukje eenige gedichten, die ten tytel hebben. *Kain 's Rede na het vermoorden van zynen Broeder Abel. Nebucadnezar 's wanhopige overpeinsing en berouw. De Zachtzinnige Man. Mirtil en Thyrsis*, of een Veldzang, behelzende de liefde-geschiedenis van *Dafnis* en *Chloë*. In dit laetste dichtstukje doet men *Mirtil* die geschiedenis zingen in verzen, welke bestaen uit vier voeten, een *Spondeus* en drie *Anapæsten*; om den Liefhebberen een voorbeeld van 't gebruiken dier maet onder 't oog te brengen, en dus op nieuw te doen zien, dat men zich niet onaertig van de onderscheiden voetmaten der Ouden ook in onze tael zou konnen bedienen. Zie hier een staeltje uit het zelve.

Mirtil verhaelt hebbende hoe *Chloë*, op *Dafnis* wachtende, het bootje, waer in zy haer Lief meende te vinden, 't onderst boven gekeert, strandwaerds zag dryven, meldt voorts de hartbrekende droefheid van *Chloë*, en vervolgt aldus.

Haer borst / hygt en hih/hert door 't hik/ken, door 't nok/ken,
Ze gilt, / en ze schreeuwt, / het geschrey / en 't gesmeek
Kaetst de Echo weerom aen de treurende streek.
Een aekele kreet klonk te rug van de rotsen,
En rolde langs velden door hagen en bosschen;
De wringende handen sloeg ze over de borst,
Van leedwezen rood, en van tranen bemorst:
Ze scheurde uit het hoofd hare ryzende haren,
„ *Ach Dafnis!... ach Dafnis!... gy trouwloze baren!...*
„ *Gy Nymphen!... ach ik!... ach ellendige!... ach ik!...*
„ *Ik siddere! ik sammele! en kan dan die schrik?...*
„ *Wat marre ik? den dood in de baren te zoeken,*
„ *Die de oorzaek myns levens, met buldren en vloeken,*
„ *Geroofd hebt, ô Baren, berooft my nu mee...* "
Zoo riep ze, met sprong ze van d'oever in zee.
Klaegt, klaget my na, ô gy kloven der rotsen!
Met treurigheid ruissche myn lied door de bosschen!
Myn liedeken stuite te rug op het strand,
En voere de droefheid van d'oever naer 't land!
De Nymphen bestelden nochtans heuren wagen
Om Chloë wel veilig behouden te dragen.
„ *ô Grouwzame Nymphen!*" *zo riep ze* „ *zoekt gy,*
„ *Zoekt gy nu myn dood niet? verslind nu ook my!* "
Maer neen, neen de golven, noch doof, noch moorddadig,
Ontfingen en droegen haer zacht en genadig
Op 't strand, en zoo wierdt ze op het eiland gezet
Daer Dafnis met zwemmen zich op hadt gered.
Hoe groot de verrukking! hoe lief en hoe teder
Nu Chloë in de armen van Dafnis zich neder
Liet vlyen, wat Dafnis, wat Chloë geschied,
Te zingen?... neen Thyrsis! dat, dat kan ik niet.
't Was teerder en liever dan toen na lang pogen
De Nachtegael was uit zyn kooitje gevlogen,
Zyn gaiken bad droef in de hoogte der lucht
De gantsche nacht treurig gekweelt en gezucht,
Vertelt heur verlies aen ieder groen blaedtje,
Thans vliegt hy verrukt naer het huivrig gaeitje;
Ze zuchten en maken een teder gebaer,
Ze snaevlen en slaen met de wieken elkaer,

En

En tonen hun blydschap voor 't vryheid erlangen
De stille nacht door, met verheugde gezangen.
Klaegt nu dan niet meer, ô gy kloven der rotsen!
Met vrolykheid ruische myn lied door de bosschen!
Myn liedeken stuite te rug op het strand,
En voere de blydschap van d'oever naer 't land.

Bespiegelingen over den Staat der Rechtheid, Dichtmatig voorgesteld, door ELIZABETH WOLFF geb. BEKKER. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius. MDCCLXV. *Behalve den Opdracht en Voorberigt* 155 *bladzyden, in groot octavo.*

DE Tytel van dit Dichtwerkje belooft minder dan 'er in opgedischt wordt; want het bevat ook nog twee *Bespiegelingen*, in den zelfden trant, *over den Val*, en *den gevallen Mensch*. Toen onze Dichteres zich eerst kennen deedt, door de Uitgave der *Bespiegelingen over het Genoegen*, hebben wy, in het III D. pag. 503, deezer Letteroefeningen, geen ongunstig berigt, meenen wy, van Haar en haaren Arbeid gegeven: wy gebruikten de vryheid eenige weinige Taalfeilen aan te wyzen, en zouden toen zelfs feilen van meer belang hebben konnen opmerken, maar hielden het voor eerst genoeg. Wat zullen wy nu zeggen, en hoedanig van dit Dichtstukje spreeken? Daar wy bespeuren dat de Dichteres geen gebruik altoos van onze welmeenende Aanmerkingen gemaakt heeft. Zullen wy een Uittrekzel geeven van 't Leerstuklyke dat 'er in gevonden wordt? Neen! wy beschouwen Haar, niet als Godgeleerde, maar als Dichteres. 't Eerste is te minder noodig, om dat ze deswegen met eene *Classicale Approbatie* voorzien, en dus volkomen aangepreezen is. Of zullen wy, het oog vestigende op de Poëtes, de Uitgaave deezer Bespiegelingen aankondigen, en 'er niets meer van zeggen, dan met deeze woorden van *Horatius*:

Si defendere delictum, quam vertere, malles,
Nullum ultra verbum, aut operam sumebat inanem,
Quin sine rivali teque & tua solus amares.

Neen! zy is een Vrouw; en een Vrouw moet men zoetelyk handelen. Vergun my dan, Mejuffrouw *Elizabeth*, u een bezoek te geeven, niet als een Salet-Jonker, die u met *bagatelles*, zotte aardigheden en laffe vleijeryen verveelt; niet als

als een Vader; niet als een *parmante* Schoolmeester, maar als een vrolyk en genegen Kunstvriend. Verbeeld u dan, dat ik, in uw boekencel naast u gezeten zynde, en, na dat gy eerst met eene bevallige gemelykheid op de *Critici*, en de Schryvers der *Vaderl. Letter - Oefeningen*, geknord hebt, (gelyk gy op Pag. 152. en 153. van uwe *Gedachten over de Dichtkunde* doet) van u gevraagd word, wat dunkt u van myne *Bespiegelingen?* Lieve Juffrouw *Wolff!* hoe durf ik myn gevoelen zeggen! gy schynt moeilyk op Luiden, die u vlekjes in uwe kunst aangeweezen hebben, welken, hoe gering ze u dunken, en gy schynt ze gering te schatten, om dat gy ze niet vermyd hebt, echter gemyd behoorden te worden. Zeg uw gevoelen vry op; wy zyn onder vier oogen. Hoe! gy wilt eene Dichteres zyn, en de Vrouw blyven? Wat meent gy daar mede? Vleijery en verwaandheid, Gezellinnen der Vrouwen, behoorden geen post te houden, wanneer de Dame de Dichtcel boven de Hultafel; *Vondel* en *Huydecoper* boven de Speelkaarten waardeert. Dit Vrouwlyke dient gy eerst af te sterven en te verzaaken, eer gy met vrucht onder de Zanggodinnen, en by den blonden Apollo op Helicon kunt verkeeren. Om onverbloemd te spreeken, waarde Vrindin! De Poëzy is eene schoonheid: gy acht immers de schoonheid hoog? gy ziet 'er zelve wel uit, gy zyt zindelyk en puntig op uw gewaad, en, schoon onder de Landluiden leevende, weet gy de dorperheid te vermyden, behandel dan, als gy uw zelve behandelt, de schoone Poëzy, en laatze wel gemanierd, wel gekleed, wel bespraakt, vernuftig, verstandig en verheven uit uwe schryfcel in de waereld verschynen. Gaat dit boven uw vermogen, leg de pen nêer en vat de naald op. 't Geene gy zegt, in uw Voorbeligt ter verdediging der Letterlievende Vrouwen, mits wat netter, wat nauwkeuriger dan gy doet, bepaald wordende, zal 't gezond verstand beäamen. Maar de geleerdheid onder de fraaije Sexe mêer byzonder zynde, dan onder de Mannen, heeft 'er de Waereld ook mêer het oog op; dierhalve moet een Vrouw uitmunten, of de handen te huis houden. Een gemeen Schryver onder de Mannen wordt veracht; maar de Vrouwen, willenze de Auteur speelen, en staat haar de pen kwalyk ter hand, worden uitgelachen. Gy begint donker te zien, Mejuffrouw? Ik bid u, hoor my uit. Ik spreek met de vrymoedigheid van een Kunstvriend; niet als de vleyer by HORATIUS, die uitriep, *Pulchre, bene, recte!* schoon hy 'er niets van vattede; en slegts om een maaltyd bedelde.

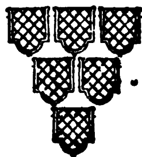
Indien onze POOT, wel door de natuur tot een Dichter ge-

gevormd, niet door oefening en omgang met Kunstvrienden, die wonderbaare zuiverheid van taal, beſchaafdheid, ſierlykheid, kragt en aartigheid van zich uit te drukken, verkreegen hadt, hy zou, daar men nu den boer voorby ziet, en den grooten Dichter eerbiedt, al lang als een rymende boer vergeeten zyn.

Ik heb agting, Mejuffer, voor uwe begaafdheden, vernuft en verſtand: gy kunt door eigen wantrouwen en oefening het manke, het flikkerende en het wufte verbeteren, om levendig, geestig, net en bondig te leeren ſchryven. Ontbreekt het u aan verkeering met Kunstkenners. Zoek die in uw Boekvertrek. VONDEL, DE DEKKER en POOT konnen u leeren wat de rechte Dichtſtyl zy, wat gladde en goede Vaarzen zyn; HUYDECOPER zal u wonderlyk te ſtade komen. Of wilt gy liever een uit uwe Sexe naarvolgen, let dan met aandagt op de kragt en kunst van wel zeggen in eene *Juffr.* VAN MERKEN. Zeker, uwe taal en Vaarzen moeten merkelyk beſchaafder zyn. Kortom, voeg uiterlyke ſchoonheid en nette volging der regelen, met dat gelukkig vermogen om het hart te treffen, verſtandig en geestig te ſamen, en dan zal uwe bepaaling (p. 153.) van een ſchoon Dichtſtuk volkomen zyn.

Eindelyk, volg den raad van DESPREAUX, dien ik meen dat gy hoog ſchat, en die de beſchaafdſte, en verſtandigſte Naarvolger der oude Dichteren genaamd wordt.

Faites choix d'un Cenſeur ſolide & ſalutaire;
Que la Raiſon conduiſe, & le ſavoir éclaire,
Et dont le crayon ſûr, d'abord aille chercher
L'endroit, que l'on ſent foible, & qu'on ſe veut cacher.
Lui ſeul éclaircira vos doutes ridicules:
De votre eſprit tremblant levera les ſcrupules.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Psalmos XLII—LXIV.*

Derde Berigt.

HEt opschrift aan 't hoofd van den LIV Psalm, tot aan welks beschouwing wy gekomen zyn, meldt ons uitdrukkelyk, dat dezelve opgesteld is door David, *als de Ziphiters gekomen waren en tot Saul gesegt hadden: En verberght sich David niet by ons?* het welk terstond bepaaldlyk de gelegenheid zou aanduiden by welke dit Lied gedicht is, was 't niet dat ons in de geschiedboeken twee zodanige gevallen aangetekend waren, 1 Sam. XXIII en XXVI. Dit geeft hier aanleiding om te vraagen, of deeze Psalm oogt op het eerste of op het laatste geval? De woorden, verbergt zich David niet *by ons?* eenstemmig met 1 Sam. XXIII. 19. hebben zommigen wel doen denken op het eerste geval; maar als men nagaat, dat die bepaling *by ons* ook natuurlyk opgeslooten ligt in 't voorstel, 1 Sam. XXVI. 1; zo begrypt men gereedlyk dat dit geen voldoende rede zy. Als men dan verder agt geeft op den inhoud van dit lied, en 't vergelykt met het gesprek van David en Saul, zal men niet wel konnen twyfelen, of de Dichter heeft hier het oog op de laatste ontmoeting.

Het gebed van David vs. 3, *doet my recht door uwe macht*, slaat duidelyk op Davids onschuld, toen door Saul openlyk erkend. Zyne betuiging van Gods gunst te hemwaards vs. 6. is eigenaartig betrekkelyk tot het voorgevallene in dien tyd, toen Saul in Davids magt was. Zyne voorspelling en gebed vs. 7, midsgaders zyne betuiging van vertrouwen vs. 8 en 9. komt volkomen overeen met zyne taal, 1 Sam. XXVI. 19, 24. Men voege hier nog by, dat Davids woorden in 't slot, *myn' ooge heeft gesien op myne vyanden*, niet oneigen aangemerkt konnen worden als te doelen, op 't zien van Saul, die Davids geluk voorspelde, 1 Sam. XXVI. 25. Dit doet onzen Hoogleeraar tevens opmerken, dat dit Lied gedicht moet zyn, naa 't afloopen van dit geval; en vraagt men daar op verder, of 't opgesteld zy in dien tyd, of lang daar naa, toen David volkomen verlost was van alle zyne vyanden? hy antwoordt, dat 'er gewigtige reden zyn, om zich voor 't eerste te bepaalen. Behalve dat het opschrift ons derwaards leidt, zo hooren we

hier den Dichter smeeken om verlossing, en in den toekomenden tyd spreeken van de bevryding uit de handen zyner vyanden. Ook is 'er niets dat ons eenig denkbeeld geeft van Davids voorspoedigen staat, of het moest het slot van dit Lied zyn, dat sommigen hier op heeft doen denken. Doch het zou wel konnen zyn dat David dit in laatere dagen daar aan gehegt had; of anders kan men 't aanmerken, als behelzende den inhoud van 't Lied, waar mede hy vertrouwt den HEER te zullen looven.

David heeft dan dit Lied opgesteld by gelegenheid van de laatste ontmoeting van Saul in de woestyne Ziph, na dat die Vorst in zyne magt geweest was, en dezelve hem onschuldig verklaard had. De geheele inhoud loopt t'zamen, om aan te duiden, dat hy deezen Psalm gedicht heeft, tot een blyk zyner godvrugtige gemoedsgestalte, inzonderheid van zyne hoop en vertrouwen in 't midden der verdrukkingen; zo ter aanspooringe zyner medegezellen, als tot een gedenkteken en voorbeeld voor de nakomelingen.

In den LV Psalm beschryft David zich zelven *in zyne omstandigheden* zo onderscheiden, dat men, hier op 't oog vestigende, en de geschiedenis nagaande, gereedlyk kan bepaalen, op welk tydstip de Dichter het oog hebbe. De Dichter komt hier voor als een Godvrugtig en vreedzaam mensch, vs. 15, 18; die verkeert onder eene bedorvene menigte, onder trouwlooze lieden, vs. 9—12; en wel by zulken, die hem, terwyl ze voorgeeven vrienden te zyn, allen kwaad brouwen, en zelfs na zyn leeven staan, vs. 4, 14, 21, 22. In zodanige omstandigheden, in 't uiterste gevaar gesteld, wenscht hy hen te ontvlugten in de woestyne, doch ziet niet, hoe hunne handen te ontkomen, vs. 5—8; waar uit blykt, dat hy nog in de stad was, gelyk ook te zien is, vs. 10, en dat hy nog geen vast voorneemen van vlugten had, maar wenschte in de woestyne te verschuilen. Men ziet hier ook dat hy byzonder klaagt over zulken, die met hem een verbond van vriendschap aangegaan, en dat verbroken hadden, vs. 21. Eindelyk wordt hier het rampzalig lot zyner onderdrukkeren door hem voorspeld, terwyl hy zyn vertrouwen op zyne verlossing ten nadruklykste betuigt, vs. 16. enz. —— Men zou, naar 't uitwyzen van onze gebruikelyke vertaaling vs. 19, nog ligtlyk denken aldaar een byzonder kenmerk te vinden; naamlyk, dat de Dichter in vroegere dagen reeds verlost was geweest uit een byzonder onheil; doch alles nagaande is 't klaar te bemerken, dat deeze woorden, even als de voorgaande en volgende, in

den toekomenden tyd te verstaan zyn; ook worden ze door onzen Hoogleeraar aldus vertolkt. *Hy sal myne ziele in vrede verlossen, so dat 'er geen stryt tegen my zy. Dewyle zy in menigte,* [of *in twistingen*] *met my zyn, sal Godt hooren en hen antwoorden.*

Alle deeze opgegeevene kenmerken bepaalen ons zeer duidelyk tot de omstandigheden van David, toen hy nog in de Stad en aan 't hof van Saul verkeerde; toen Saul en eenigen zyner hovelingen het heimlyk op deszelfs leeven toeleiden; naa dat hy reeds eenigen tyd aldaar verkeerd, en zich, zo 't scheen, verscheidene vrienden had gemaakt; doch eindelyk de trouwloosheid ontdekte, en op zyn beveiliging begon te denken. Zommigen hebben de gedagten hier nog wel gevestigd op den tyd van Davids vlugt uit Kehila na de woestyne; doch de t'zamenloopende kenmerken beantwoorden hier aan geenzins: met meer schyn. hebben eenigen het nog gevestigd op Davids vlugt voor Absolom, en den trouwloozen handel van Achitophel in die dagen. Doch alles nagaande bemerkt men wel dra, dat verscheidene der opgenoemde kenmerken hier op niet toepasselyk zyn. Men vindt 'er ook die deezen Psalm aanmerken als Prophetisch, met opzigt tot de dagen des Nieuwen Testamentes; maar 't opschrift en de inhoud bepaalen ons duidelyk tot David, en niets geeft ons billyke reden, om hier van David af te zien. —— Men heeft derhalve dit Lied te brengen tot die dagen, toen David zich door de trouwloosheid zyner geveinsde vrienden aan 't Hof van Saul tot het uiterste gebragt zag; en hy heeft dit zangstuk opgesteld als een gedenkteken zyner gemoedsgestalte in die omstandigheden, midsgaders ter gedagtenisse van Gods regtmaatige handelwyze in 't straffen der Godloozen en behoeden der Godvrugtigen, om daar door alle vroomen in zodanig een toestand van zaaken aan te moedigen, waar toe ook zyne vermaaning vs. 23. ten kragtigste strekt.

De hier aan volgende LVI Psalm beschryft ons David als een Godvrugtigen, die op de vervulling van Gods belofte aan hem gedaan met een dankbaar hart vertrouwt, vs. 5, 11, maar als zodanig een, die buitens lands omzwerft, en dus den openbaaren Godsdienst in zyn Vaderland niet kan bywoonen, vs. 9. Hy komt hier verder voor als iemand, die nog onlangs uit het grootste gevaar gered was, vs. 14; doch zich nog gestadig bloot gesteld zag voor de listen en laagen zyner vyanden, die na zyn leeven stonden, als uit den geheelen inhoud van dit Lied is af te neemen. Hy beschryft

zyne vyanden in 't algemeen als magtig en trots, zoekende zynen dood, vs. 3, 8; maar wel byzonder duidt hy aan, dat 'er één voornaame is, die hy als 't hoofd aanmerkt, en by manier van nadruk met den naam van *mensch* benoemt, vs. 2, 12. Hier by komt nog, dat hy den ondergang zyner vyanden voorſpelt, en onwankelbaar op zyne redding hoopt, vs. 10, 14.

Deeze kenmerken zyn van dien aart, dat ze ons aanleiding geeven om te denken op David vlugtende voor Saul; maar ze bepaalen ons niet onderſcheiden den tyd wanneer, dan alleen in zo ver dat ze betrekkelyk ſchynen tot de eerſte dagen van Sauls vervolginge. Doch 't geen ons hier in ter nadere bepaalinge ontbreekt, wordt ons door 't opſchrift aan 't hoofd verleend; het welk ons uitdrukkelyk meldt, dat dit Lied gedicht is, *als de Philiſtynen David gegrepen hadden te Gath*, te weeten, naa dat hy met gevaar zynes leevens hunne handen ontkomen was, 1 Sam. XXI. 12—15. David naamlyk dichtte dit zangſtuk, niet toen hy in hunne handen was, toen hy zich in 't uiterſte gevaar bevond, zo dat hy zich ter reddinge krankzinnig veinsde; maar toen hy, door deeze list ontkomen, vertrouwde ook verlost te zullen worden uit zyne verdere ongevallen, als af te neemen is, uit vs. 14. Men vertaalt hierom ook het opſchrift zeer wel, *na dat de Philiſtynen hem gegrepen hadden*; en men heeft hier nog aan te merken dat het woord אחז zo veel zegt als *door benauwing prangen*, en ook tot het gemoed overgebragt kan worden; dat hier daadlyk plaats heeft. De Philiſtynen hadden David diestyds niet alleen in hunne magt gehad, maar ook tot de uiterſte benauwdheid gebragt. Terſtond op deeze redding, voor dat hy wedergekeerd was tot zyne vrienden, en zich in de ſpelonk Adullams, 1 Sam. XXII. 1, begeeven had, ſtelde hy deezen Pſalm op, gelyk men uit de natuur van dit opſchrift, en 't gewaagen van zyne omzwervingen vs. 9. kan afneemen. In deeze omſtandigheden, terwyl hy nog bloot geſteld was voor de laagen van Saul, en deszelfs aanhangelingen, waar op hy verder in deezen Pſalm doelt, dicht hy dan dit Lied, met een ſoortgelyk oogmerk als 't voorgaande.

Met dit zelfde doelwit heeft ook de Dichter den hier aan volgenden LVII Pſalm opgeſteld, met betrekkinge tot zyne omſtandigheden, toen hy, gelyk ons 't opſchrift meldt, *vloodt voor Sauls aengeſichte in de ſpeloncke.* De orde waar in deeze Pſalm voorkomt, en 't beloop der geſchiedenisſe van David, doet iemand hier vry gereedlyk denken, op het ont-

ontkomen van David *in de spelončke Adullams*, 1 Sam. XXII. 1. Maar als men aandagtig let op de kenmerken die ons dit Lied aan de hand geeft, wordt men wel dra gewaar, dat men hier op een laater geval heeft te denken; te weeten, op het voorgevallene in de spelonke in de woestyne van Engedi, 1 Sam. XXIV. waar op de uitdrukkingen vs. 4 en 7. niet duister staan. David komt hier voor als een Godvrugtige, die in God op zyne toekomende verlossing betrouwt, vs. 4, 9. enz.; terwyl hy zich in 't midden der Godloozen bevindt, die na zyn leeven staan, vs. 5, 7. Hy is in zyn vertrouwen versterkt, door een nieuw bewys van Gods gunst, dat hem als eene voorspelling van zyne redding is, vs. 4, 7. Hy hegt ten slot aan dit Lied eene vrolyk vertrouwende betuiging, dat God zich in zyne redding, zo luisterryk zal vertoonen, dat men den naam des Heeren deswegen alomme zulle pryzen. Dit alles brengt ons natuurlyk tot dien tyd, toen David zich met zyne medegezellen verborgen had in de spelonke in de woestyne van Engedi; toen hy Saul genoegzaam in zyne hand had, om hem van 't leeven te berooven; toen Saul erkende dat David hem gespaard had, hem prees, en deszelfs aanstaanden gelukstaat voorspelde. Men kan hier uit ook afleiden, dat David deezen Psalm opgesteld heeft, niet, toen hy nog in benauwdheid in de spelonke was, maar toen Saul met beschaamdheid was weggetoogen; des men ook het opschrift, *als hy voor Sauls aengesichte vloodt, in de spelončke*, in eene dergelyke uitgebreidheid als het voorgaande hebbe op te neemen.

Maar schoon men dus den tyd der t'zamenstellinge van dit Zangstuk brenge, tot naa 't afloopen van dit geval, is 'er egter geen grond om te stellen, dat het eerst gedicht zou zyn, naa Davids verheffing tot Koning, dewyl hy in dit Lied duidelyk gewag maakt van verdrukkingen, waar aan hy nog onderheevig is. Het laatste gedeelte vs. 8—12, 't is waar, zou aanleiding konnen geeven tot gedagten op laater dagen; doch David kon, in een vertrouwend vooruitzigt op zynen gelukkigen staat, diestyds zeer wel in diervoege spreeken. Behalve dit, komt hier in bedenking, of men dit laatste voorstel niet heeft te houden voor een byvoegzel van laater tyd; te meer daar men hier van ook gebruik gemaakt heeft aan 't hoofd van den CVIII Psalm, toen men zich op nieuw van den LX Psalm bediende, en denzelven met dit hoofd vermeerderde.

Wat verder den LVIII Psalm betreft, deeze is hier in, geheel byzonder van de voorgaanden, dat de Dichter niet

 spreekt

spreekt van zynen eigen toestand, maar van den verbasterden staat zyner tydgenooten, die tot God om wraake riep. In de beschryvinge hier van worden de regtsvergaderingen afgemaald als vol onregt, vs. 2; het gedrag der godloozen die daar in zitten, als dat van lasteraars en onderdrukkers, die overgegeeven kwaadaartig en onverbeterlyk zyn, vs. 3—6. Deeze toestand wordt hier voorgesteld zodanig te zyn, dat dezelve tot God om wraak roept, vs. 7. Onder de Godloozen komt 'er één voor die als hun hoofd byzonder met nadruk gemeld wordt vs, 9—11. Eindelyk duidt de Dichter aan, dat God op eene byzondere wyze deswegens straf zal oefenen, zo dat het allen in 't oog loope, en de Godvrugtigen zich verblyden, waar door iemand in 't byzonder bedoeld, met den naam van *den mensch*, *den rechtveerdigen* aangeduid, de vrugt zyner geregtigheid zal erlangen.

Deeze kenmerken gadeslaande, en agt geevende op de geschiedenis van David, welke als Dichter aan 't hoofd van dit gezang voorkomt, vindt men geen tyd, waar toe dit Lied eigenaartiger gebragt kan worden, dan die wanneer des HEEREN Priesters te Nob door Saul veroordeeld werden, toen zyne knegten zweegen en Doëg de Idomiter het schrikkelyke vonnis uitvoerde; en dit alles geschiedde niet tegenstaande de regtmaatige verontschuldiging van den Priester Achimelech, 1 Sam. XXII. Met opzigt tot dit geval mogt David wel vraagen, gelyk het eerste lid van vs. 2. te vertaalen is; *spreekt gylieden waerlick gerechtigheyt in stomheid?* dat is, daar gy u stom houdt, wanneer 't 'er op aankomt om den onschuldigen te verdeedigen; oogende op het stilzwygen van Sauls raadslieden, terwyl Doëg David en den Priester beschuldigde, 1 Sam, XXII. 9. enz. In die omstandigheden zag men den laster en wreedheid ten top klimmen, en niets had invloed op gemoederen, die ten kwaade vereelt waren, overeenstemmig met de beschryvinge vs. 3—7. Voegt hier by dat de aankondiging van 't Godlyke oordeel, over eene ten hoogste strafschuldige regtspleeging, in dit Lied voorgesteld, ons als met de hand leidt, tot deeze geschiedenis; dewyl 'er geen voorval in Davids geschiedenissen is aangetekend, waar op dit alles zo nauwkeurig slaat als op het ombrengen dier Priesteren; en dat we hier in te meer versterkt worden, als we den inhoud van dit Lied vergelyken, met dien van Psalm LII, welke ook tot deeze dagen betrekkelyk is. Nadien ook David hier niet van zich zelven, dan slegts bedektlyk in 't 12 vs., spreekt, zo duidt hy genoeg aan, dat hy 't oog niet heeft op iets dat hem by-

zonder, maar dat anderen buiten hem betreft; het welk ons hier met meer grond doet denken op deezen bekenden regtshandel; dan zommigen die hier de gedagten willen vestigen, op Davids veroordeeling als schuldig aan gekwetste Majesteit, waar toe ze geen behoorlyke aanleiding hebben

David gaat hier dan tegen de onregtvaardige regtshandeling in 't ombrengen der Priesteren te Nob gepleegd, zo om de Regters hunnen pligt onder 't oog te brengen, als om te doen zien hoe de Godloozen, in 't kwaad verhard, voorwerpen der Godlyke wraake worden; mitsgaders om de Godvrugtigen tot lydzaamheid op te wekken, in 't vertrouwen dat God ten zynen tyde door zyne regtvaardigheid het kwaade zal straffen en 't goede vergelden.

De hier aan volgende LIX Psalm is weder bepaalder betrekkelyk tot David, als zynde, naar uitwyzen van 't opschrift, t'zamengesteld, *doe Saul* [*eenigen*] *gesonden hadde, die* [*syn*] *huis bewaren souden, om hem te dooden*, welk geval aangetekend staat 1 Sam. XIX. 11. De onderscheidende kenmerken, die in dit Lied gevonden worden, beantwoorden ook zeer wel aan die tydsomstandigheden. De Dichter komt hier voor als iemand die God vreest, op hem vertrouwt en onschuldig is vs. 4, 10, 17; die vervolgd wordt van godlooze, bloedgierige, lasterzugtige en trotsche menschen, vs. 3, 6, 13. Deezen verdichten alle soorten van lasteringen tegen hem, en leggen 't 'er op toe, om hem, het gaa ook hoe 't gaa, van kant te helpen, vs. 4, 5, 13. En hy voorspelt dat hun lot ten laatste rampzalig zal weezen, dat ze ten deele een schandelyken dood zullen sterven, ten deele in een verachtelyken staat zullen vervallen, indiervoege dat Gods oordeel zigtbaar over hen staa te komen, vs. 7, 8, 12—16; tevens betuigt hy zyn vertrouwen, dat God hem zal redden en in een luisterryken staat herstellen, vs. 11, 17, 18.

Deeze taal komt zeer wel overeen met den aart der omstandigheden, waar in David zich diestyds bevond, doch men moet hier omtrent nog in aanmerking neemen, dat dit opschrift, even als dat van Ps. LVI en LVII, met eenige uitgebreidheid te verstaan zy, zo dat het te kennen geeve, dat David dit Lied gedicht heeft, niet in dien tyd, terwyl men hem in zyn huis zogt gevangen te neemen, maar kort naa dit voorval. Behalve dat die tyd niet wel geschikt was tot het opstellen van een zangstuk, zo spreekt David in 't zelve met meer vertrouwen van redding, uit de volgende onheilen, die hy voorziet, dat hem over 't hoofd hangen, dan

men in zulke omſtandigheden kan verwagten. Men heeft hier, naar 't gevoelen van onzen Hoogleeraar, te denken om dien tyd, toen David zich te Najoth by Rama bevond, aldaar met Samuel verkeerde; toen eerst Sauls boden, komende om David te vangen, en vervolgens Saul zelf, aldaar gekomen zynde, als raaskallende propheteerden; zelfs in dier voege, dat Saul zyne kleederen uittooge, en een ganſchen dag en nagt bloot bleeve, terwyl hy in uitzinnigheid propheteerde, gelyk ons gemeld wordt, dat dit kort op Davids vlugt gevolgd is, 1 Sam. XIX. 18—24. Ongetwyfeld is David in die omſtandigheden, zo door 't onderhoud van Samuel, als door 't voorgevallene met Saul, ten kragtigſte verſterkt in de hoop van den gelukkigen uitſlag zyner zaaken; en zich aldaar eenigen tyd onthoudende, in 't gezelſchap van de zoonen der Propheeten en der heilige dichteren, had hy eene gunſtige gelegenheid tot het opſtellen van dit Zangſtuk.

David dichtte dan dit Lied by gelegenheid van den aanvang der openbaare vervolginge van Saul tegen hem; en hy ſtelde zich daar in voor een uitmuntend gedenkſtuk van Gods voorzienigheid over hem te geeven, en te doen opmerken, dat de Godvrugtigen wel eens mishandeld worden door de Godloozen, doch dat God in zyne voorzienigheid zorg draagt om den ſtaat der zaaken te wenden, de Godloozen te ſtraffen, en de Godvrugtigen te beloonen, 't welk den eerſten tot afſchrik, den laatſten ter aanmoediginge moest dienen.

Het nieuw Orgel te Catwyk aan den Rhyn, den drieenigen Godt toegeheiligt, in eene Leerrede over Pſalm CL, door FR. BURMANNUS FR. SOON, FR. KLEIN SOON, *Dr. en Pr. der H. Godgel. op de Academi en Bedienaar des H. Euangeliums in de Gemeinte van Utrecht by* J. A. van Toll 1765, *behalve het Voorwerk* 36 *bladzyden in quarto.*

EEne ſtichtelyke Leerreden, waar in de inhoud van den CL Pſalm kortlyk ontvouwd, tot de dagen des Nieuwen Testamentes betrekkelyk gemaakt, en naer tyds omſtandigheden ter betrachtinge aengedrongen wordt, om de gemoederen des Volks te beweegen en verder aen te ſpooren tot het verkondigen van den lof des Allerhoogſten.

Phi-

Philosophische Aanmerkingen, ontrent de Christelyke Religie. Van GEORGE FRED. MEIER, *Professor in de Philosophie te Halle enz. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* JOH. WILL. VAN HAAR. *Tweeden Deels Eerste Stuk. In 's Gravenhage, by* P. v. Cleef, 1765. *in groot octavo 236 bladzyden.*

DIt Stukje vervat weder drie Verhandelingen, waar in de Hoogleeraar *Meier*, denzelfden voet houdende als in de voorgaande, zyne beredeneerde gedagten mededeelt over *Gods Geregtigheid*, *Alomtegenwoordigheid*, en *zulke plaatsen der H. Schrift, waar in van God op eene menschlyke wyze gesproken word.* De twee eerste Verhandelingen zyn dermaate ingewikkeld, en die over Gods Alomtegenwoordigheid in 't byzonder zo zeer afgetrokken, dat het niet wel doenlyk zy, den inhoud zyner redeneeringe over deeze onderwerpen in een kort bestek indiervoege te melden, dat het voor onze Leezeren van nuttigheid zy; waarom we slegts uit dezelven zyne omschryvingen deezer eigenschappen zullen mededeelen.

De Godlyke Geregtigheid is niet anders, „ dan eene „ Goedheid, die, volgens de naauwkeurigste evenredigheid, „ aan redelyk-vrye wezens weldaden bewyst". Zy is of beloonende of strafoefenende. —— „ Gods beloonende „ Gerechtigheid is, die wyze en geëvenredigde goedheid „ jegens de geheele waereld der geesten, in gevolge van „ welke Hy, het gezamentlyk rechtmatig en deugdzaam gedrag van alle geesten, dermaate beloont; dat daar door de „ hoogste volkomenheid der geheele Waereld, der geheele „ waereld der geesten, en van elken deugdzaamen geest in „ 't byzonder, op het allerbeste bevorderd word. — Gods „ strafoeffenende Gerechtigheid, is die wyze en geëvenredigde goedheid jegens de waereld der geesten, in gevolge „ van welke Hy veroorzaakt, dat door de zonden, die Hy, „ om en van wegens het gemeenebest der gantsche Waereld, toegelaaten heeft, dit gemeenebest niet verhinderd, „ maar veel meer zodaanig bevorderd word, dat, in weerwille van deeze zonden, deeze Waereld de beste blyft, en „ dus haare hoogste volkomenheid voor en na op de beste „ wyze bereikt".

Wat nu in de tweede plaatse Gods Alomtegenwoordigheid betreft, dezelve bestaat hier in, „ dat wel de Substantie „ van God buiten en benevens alle eindige Substantien effectivelyk is, en voor zo verre is in eene plaatse, die van

„ ~~de plaatsen van alle eindige Substantien onderscheiden is~~;
„ doch dat Hy, door zyne almagtige kragt in alle eindige
„ Substantien, in alle oogenblikken van haaren duur, en by
„ alle haare veranderingen, niet alleen onmiddelyk werkt,
„ maar ook tessens, op eenen zeer verschillenden aart, mid-
„ delyk".

Het ontvouwen van dit denkbeeld leidt onzen Hoogleeraar tot eene aanmerking wegens die twee soorten van Schriftuurplaatsen, welke ons aan de eene zyde uitdrukkelyk leeren, dat God in den Hemel is of woont, en aan de andere zyde even duidelyk betuigen, dat God Hemel en Aarde vervult. De Godgeleerden zyn gemeenlyk van oordeel, dat men de eerste soort van plaatsen, welken ons God voorstellen als subsisteerende in eene zekere plaatse, oneigenlyk heeft te verstaan; maar onze Hoogleeraar tragt ons te doen opmerken, dat men even gereed de laatste soort van plaatsen, welken ons God voorstellen, als subsisteerende in alle plaatsen, oneigenlyk kan opneemen; en dat de beslissing der vraage, welke soort eigenlyk en welke oneigenlyk te verstaan zy, afhangt van 't denkbeeld dat men voedt van de Godlyke Alomtegenwoordigheid, dat alleen op philosophische gronden te bepaalen is. Uit het deswegen gezegde neemt onze Autheur verder aanleiding tot eene volgende Verhandeling, betrekkelyk tot *zulke plaatsen der H. Schrift, waar in van God op eene menschlyke wyze gesproken word*; in welke hy de volgende vraag zeer onderscheiden, hoewel wat langwylig, beantwoordt: „ Kan de H. Schrift een van God
„ ingegeeven Boek zyn, schoon zy vol is van menschlyke
„ spreekwyzen, en schoon zy daar door zeer veele oprechte
„ Christenen tot theologische dwaalingen schynt te ver-
„ leiden"?

Onze Hoogleeraar merkt ten deezen opzigte voor af aan; dat die menschlyke spreekwyzen zekerlyk God omschryven als een onvolkomen weezen; dat de letterlyke zin dier woorden een valsch theologisch begrip is; en dat zodanige uitdrukkingen de oorzaak zyn, van veel theologische dwaalingen. Verder brengt hy alle zodanige uitdrukkingen der H. Schrift tot drie soorten. (1.) Zulken, die van God spreeken als van een lichaamlyk en uitgebreid weezen. (2.) Zulken, die van God spreeken als van een weezen, welk veranderd wordt, en waar in verscheidene besluiten op elkander volgen. (3.) Zulken, waar in God voorgesteld wordt als een Geest, die zinlyke kennis, begeerte, afkeer en hartstogten heeft. Hier op onderzoekt hy welke de oorsprong

dee-

deezer uitdrukkingen is, die men, zynes oordeels, drieledig heeft te beschouwen; als ontstaande zulke spreekwyzen, uit de natuurlyke orde der menschlyke kennisse, zo als dezelve ontstaat in iemand, die zyne kennis door geen kunst verbetert; midsgaders uit hoofde dat de kennis der menschen meerendeels geheel, ja zelfs de duidelyke en redelyke kennis der meeste menschen, voor 't grootste en voornaamste gedeelte, zinlyk is: waar by ten derde nog komt de natuur van alle menschlyke taalen, waar door de menschlyke denkbeelden van God onvermydelyk worden. — 't Is derhalve, zegt hy, onmogelyk, in de menschlyke kennis van God alle menschlyke denkbeelden voor te komen; maar hier op valt dan de vraag, of 't ook onmogelyk is te verhoeden, dat men daar door tot theologische dwaalingen verleid worde? Dit is, naar zyne gedagten, niet te verhoeden by 't gemeen, maar een man van studie kan zulks voorkomen; en hier toe is van zeer veel dienst, de Philosophie en de theologische Geleerdheid, welke iemand bekwaam maakt om veele waarheden in te zien, zonder welker duidelyke kennis geen mensch in staat is, om van veele Volmaaktheden van God een regt begrip te vormen. Hier benevens wordt daar toe in iemand vereischt eene vaardigheid in 't abstraheeren, waar door hy het valsche in zyne gedagten afzondert. Voorts heeft men hier nog in opmerking te neemen, dat men die menschlyke uitdrukkingen, schoon ze niet geheel vermydelyk zyn, egter verbeteren kan door theologische kunstwoorden, en dus verhoeden, dat ze ons niet tot dwaalingen verleiden.

Dit in 't breede ontvouwd hebbende gaat hy over tot het beantwoorden der Vraage zelve, en stelt voor eerst vast, dat de H. Schrift geschreeven is, niet slegts voor de Geleerden, maar voor alle menschen in 't algemeen; waar uit hy afleidt dat het Gode betaamelyk was, dat dezelve geschreeven werd, naar de algemeene vatbaarheid. Hier by komt nog dat het een boek moest zyn van algemeene stigting; waar toe het te flaauw en te droog zou zyn, zo 't eene geleerde wyze van voorstellen behelsde. Gods Wysheid en Goedheid eischt dan, dat het voorstel der H. Schrift in de meeste plaatsen gemeen en zonder kunst zy, en dat zich hier en daar in 't zelve een zinlyk-schoone wyze van denken en spreeken voor doe; en derhalve 't was niet mogelyk de H. Schrift van alle menschlyke uitdrukkingen te bevryden. 't Is gevolglyk ongerymd te zeggen, dat 'er in de H. Schrift geen menschlyke spreekwyzen zouden moeten voorko-

komen, indien ze van God ingegeeven ware. Dit is te ongerymder om dat God de meer verstandige Leezers genoegzaame middelen aan de hand gegeeven heeft, om in hun de dwaalingen te verhoeden, die daar uit zouden konnen ontstaan. Hy heeft hun geschonken de natuurlyke Openbaaring en de Geleerdheid, en een Philosophisch Godgeleerde kan hier door zich zelven, en ook veele anderen voor zodanige dwaalingen bewaaren; te meer daar God zelf in verscheidene plaatsen der H. Schrift zulke dwaalingen heeft tegengegaan, op eene wyze die genoegzaam is om een verstandig en oplettend Leezer, al is hy juist geen Philosooph of Godgeleerde, ten minste voor grove theologische dwaalingen te behoeden.

Dit egter blyft over, dat de minste Leezers hier toe geschikt zyn, en dat al zo ver de meeste Christenen van God een verkeerd denkbeeld maaken, uit oorzaak dier menschlyke spreekwyzen; gevolglyk vraagt men nog billyk, of *God des niet te min, by het ingeeven dier Schriftuurplaatsen, gehandeld hebbe naar zyne hoogste Goedheid, Wysheid en Waarheid?* Onze Hoogleeraar ons herinnerende dat deeze onvolkomenheid niet vermyd kon worden, als God eene Openbaaring gaf, gaat daar op voort om te toonen, dat hy zich, by het toelaaten hier van, ten hoogsten goed, wys en waaragtig jegens het menschdom gedraagen heeft.

Ten dien einde merkt hy voor eerst aan, dat een verkeerd begrip van God menigmaal beter is dan eene geheele onkunde omtrent eene Godlyke zaak en Volmaaktheid; en dat men dus deeze dwaalingen heeft aan te zien als een kleiner kwaad, zonder welker toelaating een grooter kwaad niet verhoed, en een grooter goed niet verkreegen kan worden. Dit zo zynde is 't gepast met Gods hoogste Goedheid, Wysheid, en in 't gemeen met zyne hoogste Volkomenheid, zulke dwaalende begrippen toe te laaten.

Eene tweede reden ter bevestiginge deezer gedagte leidt hy hier uit af, dat alle menschen niet verordend zyn tot denzelfden trap van gelukzaligheid; dat ze ook derhalve niet verbonden zyn tot den zelfden trap van vroomheid; en dat 'er gevolglyk voor alle menschen geen even hooge trap van kennis vereischt wordt, maar zodanig een, als geëvenredigd is aan die vroomheid waar toe zy verbonden, en aan die gelukzaligheid waar toe zy verordend zyn. Dit nagaande ziet men, zynes oordeels, ten klaarste, dat die menschlyke spreekwyzen, waar uit doolingen konnen ontstaan, die voor 't gemeen onvermydelyk zyn, doch waar voor verstan-

di-

diger zich konnen wagten, niet ftrydig zyn met het oogmerk der Openbaaringe; en dat God veel eer gezegd zou moeten worden gehandeld te hebben tegen zyne allervolkomenfte Wysheid, Goedheid, Heiligheid en Gerechtigheid, indien hy alle menschlyke fpreekwyzen uit de H. Schrift had willen weg laaten.

Eindelyk ftaaft hy de waarheid deezer ftellinge uit overweeging, dat de geheele theologifche kennis van alle waare Christenen in dit leeven, die zy door een recht gebruik der H. Schrift verkrygen, flegts is een begin dier kennisfe, die zy in de aanftaande Heerlykheid eeuwig verbeteren zullen, ten einde zy, naar even dezelfde evenredigheid, waar in hunne kennis eeuwig vordert, ook fteeds toeneemen in gelukzaligheid. Hier uit leidt hy af hoe zeer ongerymd het zou weezen te begeeren, dat het menschdom zich al *terftond* kon wagten voor alle verkeerde denkbeelden; en hoe de menschlyke gelukzaligheid eischt, dat men in dit leeven een begin maakt met de Godzaligheid en de kennis van God; waar uit volgt, dat die onvermydelyke dwaalingen, als kleinere kwaaden, ligtlyk te dulden zyn; dewyl zonder dezelve in 't geheel geen gelukzaligheid by den mensch zou konnen worden voortgebragt. Dit doet hem ten befluite zeggen.

„ God heeft zig derhalve, ook om deezer reden wille, by „ het ingeeven der H. Schrift, ten hoogften wys en goeder„ tieren gedraagen, dewyl Hy aan het menschlyk geflacht „ bekend gemaakt heeft het eerfte begin der kennisfe van „ de hoogfte en eeuwige gelukzaligheid, zonder welke geen „ vordering en voleinding mogelyk is. En naardien Hy, „ door de menschlyke fpreekwyzen van dit Boek alleen toe„ gelaaten heeft de theologifche dwaalingen, zonder welke „ de menfchen, in dit leven, niet eens de eerfte beginfelen „ van deeze kennis der gelukzaligheid zouden hebben kon„ nen vatten; zo is het ontegenzeggelyk, dat, al is het, „ dat de menschlyke fpreekwyzen der H. Schrift niet in zig „ vervatten de volkomenfte denkbeelden en uitdrukkingen „ van God en Godlyke dingen, en waar door zeer veele „ Christenen de verkeerde denkbeelden van God niet ver„ myden konnen, fy des niet tegenftaande flegts kleinere „ quaaden zyn, die God niet heeft konnen vermyden, zon„ der de geheele gelukzaligheid van alle of van de meeste „ Christenen te verhinderen. En derhalve is het niet mo„ gelyk, dat fy zouden konnen zyn een bewys tegen de „ Godlykheid der H. Schrift. Wy konnen dit ophelderen

„ door

„ door een voorbeeld. Onze ouders, in onze eerste jaaren, „ tot ons spreekende door de eene of andere Fabel van Æzopus, om ons daar door te onderregten, dan hebben wy „ op dien tyd gedacht, dat de dieren waarlyk zo spraken en „ deeden, gelyk de Fabel zegt; tot meerdere jaaren gekomen zynde, en deeze dwaaling inziende, hebben wy dan „ onze ouders gehouden voor bedriegers, voor onwyze ouders en die het niet wel meenden, om dat sy by ons geduldt hebben dwaalingen, zonder welke wy niet in staat „ zouden geweest zyn, als kinderen, eene nutte Leer te „ begrypen, en ter uitvoer te brengen? Op gelyke wyze is „ het gelegen met zulke plaatsen der H. Schrift, waar in „ van God op eene menschlyke wyze gesproken word.

Origines Typographicæ GERARDO MEERMAN *Auctore. Hagæ Comitum, apud* N. van Daalen *& alibi* 1765. *II Voll. præter Præf. 572 pp. in quarto m. ch.*

GERARDUS MEERMAN *over de Oorsprongen der Drukkunste.*

VAn dit beroemde Werk van den geagten Heer *Meerman* hebben we den Leezer reeds voor eenigen tyd een berigt medegedeeld, by gelegenheid der voorafgaande uitgaave van een *Conspectus* van 't zelve (*); waar uit men heeft konnen zien wat die Heer daar mede beoogde, en op hoedanig eene wyze hy 't zou tragten te volvoeren. De inhoud van dit Geschrift is in dat berigt zo volledig opgegeeven, dat het thans, nu 't Werk zelve het licht ziet, niet noodig zy daar op staan te blyven: voor al niet met opzigt tot het eerste Deel, het welk de zaaken in 't zo evengenoemde bericht voorgesteld bevat. Alleen hebben we deswegens over 't algemeen te melden, dat het Werk naar dat plan is uitgevoerd; dat de daar in gemelde zaaken alhier in die orde verhandeld, en met de vereischte bewyzen gestaafd worden: midsgaders dat de uitvoering volkomen beantwoordt aan de verwagting, van een wel doorwrogt Werk, over dit ingewikkelde onderwerp, uit de handen van dien oplettenden en onvermoeiden oordeelkundigen Schryver te zullen ontvangen.

Wat het tweede Deel betreft, het zelve bevat eenige stukken, aanmerkingen enz. die tot het eerste betrekkelyk zyn, en

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* I. D. bl. 783—797, 896—910.

en ter nadere bevestiginge en opelderinge of verbeteringe dienen.

Men vindt hier ten deezen opzigte, in de eerste plaats, een Brief van den Heer *Andreas Coltée Ducarel* aan den Heere *Gerardus Meerman*, en 't antwoord van den Autheur op denzelven, raakende het overbrengen der Drukkunste van *Haarlem* na *England*, waar in de Heer *Meerman* de waarheid deezer gebeurtenisse, of de egtheid van 't getuigenis deswegens, tegen de gemaakte tegenwerpingen verdeedigt, en ten kragtigste bevestigt.

Hier aan volgen des Schryvers laatste gedagten over het uitvinden der *metaalen* drukletteren te *Mentz*, waar omtrent hy eenigzins tot een ander denkbeeld is overgegaan, dan hy voorheen in 't beloop van zyn Werk heeft staande gehouden: welk verschil van gedagten zich egter alleen tot deeze byzonderheid bepaalt, en verder geen invloed heeft op het beweerde gevoelen van dien Heer, raakende de eerste beginselen van 't drukken met *houten* letteren te *Haarlem*, en met *metaalen* te *Mentz*. —— De Heer *Meerman* naamlyk heeft in 't eerste Deel van dit Werk, eenstemmig met het gezegde in zyn *Conspectus* (*), beweerd, dat *Gensfleisch* en *Gutenberg*, eerst de houten letters, gelyk *Louweris Jansz.* te Haarlem, ook te *Mentz* gebruikt hebben; doch dat ze vervolgens op de gedagten gekomen zyn, om zich te bedienen van *metaalen gesneeden* letteren; en dat voorts *Schöffer* aldaar, eenigen tyd daar na, *gegooten* letters, gemaakt en in gebruik gebragt heeft. Doch alles nagaande is hy door nadere overweeging opgeleid om te denken, dat *Gensfleisch* en *Gutenberg* zulke metaalen *gesneeden* letters niet gehad, maar veel eer 't lichaam der letteren alleen van eenig metaal gegooten, en verder op dezelven de letters gesneeden hebben: dat *Schoffer* vervolgens deeze *gegooten gesneeden* letters tot meerder volkomenheid gebragt heeft; zo door 't metaalen zamenmengzel te verbeteren, als door de vormen te volmaaken, en de letters op de zogenaamde *matricen* te brengen, waar door hy in staat was, zonder verdere snyding, terstond letters te gieten, die eigenlyk *gegootene letters* genaamd konden worden. Men heeft in gevolge hier van, naar de laatste gedagten van den Heer *Meerman* te stellen, dat *Louweris Jansz.* te Haarlem geen andere dan *houten* letters gehad heeft; dat *Gensfleisch* en *Gutenberg* zich ook te *Mentz* eerst daar van bediend, doch vervolgens *gegooten gesnee-*

(*) Zie *Vaderl. Letter - Oef.* bl. 791, 792.

sneedene letters gebruikt hebben, waar van 't eerste voetspoor te vinden is in 't jaar 1450; dat voorts *Schoffer*, door behulp der getekende *matricen*, de eigenlyk genoemde *gegootene* letters in gebruik gebragt heeft, waar van men 't eerste voorbeeld aantreft in 't jaar 1459. Verder heeft men hier, volgens onzen Schryver, nog aan te merken, dat *Gutenberg* zyne uitvinding niet voor 't jaar 1455, en *Schöffer* de zyne niet voor 't jaar 1462 gemeen gemaakt heeft (*).

Benevens deeze Stukken vindt men nog in dit tweede Deel by een verzameld, de vroegere en laatere getuigenissen aangaande het uitvinden der Drukkunste, waar van de Heer *Meerman* in zyn Werk gebruik gemaakt, en die hy verder nagegaan heeft; welke ook in deezen hier en daar van de noodige aanmerkingen vergezeld zyn. — Aan deeze getuigenissen zyn gehegt eenige proeven van de oude Drukkunst, vervat in X zeer nauwkeurig uitgevoerde koperen plaaten; die, naar de oorspronglyke stukken getekend en gesneeden, ons onder 't oog brengen eene zeer juiste afbeelding van de ruwe beginselen en eerste vorderingen der Drukkunste. Hier by komen nog eenige vermeerderingen en verbeteringen over 't geheele Werk, die de Autheur ter meerdere volmaakinge van zyn geschrift naa 't afdrukken by een verzameld heeft, waar toe ook nog te brengen is een klein aanhangzel, door hem aan 't slot van dit Werk gehegt. Op dezelven volgt een byzonder *Onderzoek na 't overbrengen der Drukkunste in Italie.* Volgens dit onderzoek van den Heer *Meerman*, is 't blykbaar, dat de Drukkunst uit Duitschland in Italie overgebragt is, onder de Pauslyke regeering van *Paulus den IIden*, die tot de regeering gekomen is met het afloopen van 't jaar 1464. De getuigenissen deswegens t'za-

(*) Behalve deeze verandering, waar op men, ten aanzien van ons berigt van den *Conspectus*, agt heeft te geeven, zo neeme men ook in aanmerking, dat men, volgens de nadere gedagten van den Heer *Meerman*, in ons berigt op *bl.* 793 regel 18, heeft te leezen 1493, in stede van 1489. Verder gelieve men, op denzelfden grondslag, het gezegde op bl. 907 aan 't einde, raakende het opregten eener drukkerye door *Gutenberg* te *Straatsburg*, naa 't jaar 1455 als niet wel gegrond te houden. 't Is naamlyk, gelyk onze Autheur toont, veel waarschynlyker, dat *Gutenberg*, naa zyn verschil met *Faustus*, in 't jaar 1455, eene nieuwe drukkery te *Mentz* aangeleid heeft, en aldaar is blyven woonen: en dat *Mentelin*, in compagnie met *Eckstein*, (zynde beide reeds te *Mentz* in de Drukkunst onderweezen,) daar op eene drukkery te *Straatsburg* opgeregt zal hebben.

t'zamen genomen, en alles met elkanderen vergeleeken zynde, kan men 'er uit afleiden, dat *Conradus Sweynheym* en *Arnoldus Pannartz*, beiden Duitschers, de eersten geweest zyn, die de Drukkunst in Italie, en wel in 't *Sublacenser Klooster* geoefend hebben, reeds in 't begin van 't jaar 1465. Verder, dat deeze twee zich vervolgens tegen 't najaar van 1467 na *Rome* begeeven, en aldaar hunne Drukpers in gereedheid gebragt hebben. Doch 't blykt ook tevens dat 'er diestyds te *Rome* al een Duitscher was, met naame *Ulricus Hahn*, die aldaar eene Drukkery opgeregt had, en men schynt gronds genoeg te hebben om te stellen, dat deeze laatstgenoemde zich al vroeg daar ter plaatse nedergezet had; en veelligt wel, kort naa dat de voorgemelden hunne kunst in 't *Sublacenser Klooster* hadden beginnen te oefenen. Maar alles nagaande, is 't niet onwaarschynlyk te stellen, dat *Sweynheym* en *Pannartz* de eersten geweest zyn, die te *Rome* iets in 't licht gegeeven hebben, nog voor 't afloopen van 't jaar 1467; schoon *Hahn* reeds voor hunne komst aldaar bezig ware, met het drukken van *Joh. de Turrecramata Meditationes*, die eerst voleindigd waren op den laatsten December 1467.

Voor 't overige is dit Werk verrykt met vyf onderscheidene Registers, die niet alleen strekken, om deeze en geene byzonderheden te gereeder te konnen vinden, maar van welken de drie eerste inzonderheid indiervoege geschikt zyn, dat ze ook hunne verdere nuttigheid hebben, om het beloop van 't eene of 't andere gereedlyk te konnen nagaan; waar by nog komt, dat het derde wel byzonder hier en daar nog eenige ophelderende aanmerkingen behelst. Het eerste Register gaat over de Uitvinders der Drukkunste, en die geenen, welken haaren eersten voortgang behulpzaam geweest zyn; behelzende in eene geregelde orde, onder den naam van ieder Persoon, het geen deswegens aanmerking verdient, en in 't Werk zelve ontvouwd wordt. Het tweede behelst in eene Alphabetische orde het merkwaardigste dat, raakende de verdere oude beoefenaars der Drukkunste, in dit Geschrift verhandeld is. Het derde wyst ons op eene dergelyke wyze aan, het geen men in dit Werk te vinden heeft, met opzigt tot de gedrukte Boeken in de vyftiende Eeuw. Het vierde geeft ons eene Alphabetische lyst van de Getuigen, waar van de Autheur in deezen gebruik gemaakt heeft. En 't vyfde of laatste Register dient ter aanwyzinge van de overige merkwaardige zaaken, die in dit Werk voorkomen.

Uitvoerig onderwys in de Perspectivé, of Doorzichtkunde, naar eene zeer gemakkelyke en verstaanbaare Methode opgesteld, en in 60 Konst-Plaaten afgehandeld, door CASPAR PHILIPS JACOBSZ. *Konst-Plaatsnyder in Amsterdam. Te Amsterdam by* Jan Christiaan Sepp, 1765. *Behalve het Voorwerk* 127 *bladzyden in octavo.*

DE Doorzichtkunde, of de Wetenschap, *om alle voorwerpen indiervoege af te beelden, als ze zich vertoonen, wanneer ze op zekeren Afstand, uit zekere Standplaets, en naer zekere hoogte van 't oog beschouwd worden,* is zeker een voornaem gedeelte der Teken- en Schilderkunde; waer van de fraeiheid eener tekeninge in vele gevallen grootlyks afhangt.. Het is van daer eene Wetenschap die de aendachtige beschouwing en ernstige beoefening verdient van alle die genen, die de Teken- en Schilderkunst beminnen; het zy om over de uitvoering van een stuk wel te konnen oordeelen; het zy dat ze zich, uit liefhebbery, of uit hoofde van hun handwerk, eenigermate toeleggen op het tekenen en schilderen, of 't geen daer toe betrekking mag hebben. Eene klare en geregelde ontvouwing der Doorzichtkunde, die Leergierigen hier in van dienst kan zyn, kan derhalve den Liefhebberen niet onaengenaem weezen; voor al in onze Nederduitsche Sprake, daer eene behoorlyke handleiding van dien aert tot nog ontbroken heeft. Dit doet ons ook vertrouwen dat dit Stukje van den Heer *Philips*, over dit onderwerp, niet ongunstig ontvangen zal worden, nadien hy 'er zich in bevlytigt, om deze Wetenschap op eene gereedlyk vatbare manier te behandelen; en te tonen, hoe men, inzonderheid door middel der Doorzichtkundige schale of wykende voetmate, zodanige afbeeldingen kan maken; welke manier tot nog in geen Nederduitsch geschrift, naer den eisch ontvouwd is, en hier op eene geleidelyke wyze voorgesteld, en met onderscheidene voorbeelden opgehelderd wordt.

Onze Autheur vangt dit Werkje aen, met eene algemeene Inleiding, waer in hy, de vereischte kundigheid van de beginselen der Meetkunde vooronderstellende, de algemene gronden der Doorzichtkunde verklaert. Voorts verdeelt hy zyn onderwys in vier deelen, naer de vierderleie soorten van voorwerpen, die in de Doorzichtkunde in aenmerking komen. Het eerste gaet over de *Ichnographie* en vervat in tien lessen, behalven de onderrigtingen over het maken en gebruiken der afwykende voetmate, de manier, op welke men

wa-

waterpas leggende Vlaktens, door middel van deze Schaal, in Perspectief brengd. Het tweede heeft ten onderwerp de *Orthographie*, en toont ons in zes Lesſen, hoe men *recht overendſtaande en hellende Vlaktens doorzichtkundig afbeeld.* Het derde bevat de *Scenographie*, waer in ons, in veertig Lesſen, aengeweezen word, *hoe men lichaamelyke voorwerpen doorzichtkundig afbeeld.* Het vierde eindelyk ontvouwt ons de *Sciagraphie*, en leert hoe men *de ſlagſchaduwen der voorwerpen, veroorzaakt door 't Kaars- Zonne- Dag- en Maan-Licht, doorzichtkundig afbeeld.* De Lesſen, in ieder deel voorgeſteld, behelzen eene nauwkeurige ontvouwing van de wyze, waer op de onderſcheidene voorbeelden uitgewerkt moeten worden, en zyn tevens, daer 't nodig is, met de vereischte aenmerking voorzien; daer benevens zyn de Plaetjes, waar in de bewerking der gegevene voorbeelden vertoond wordt, zo wel en keurig uitgevoert, dat ze ongetwyfelt het oog der Kunstkenneren zullen behagen. —— Om den Lezer hier van een ſtael te geven, zullen wy hem twee voorbeelden onder 't oog brengen. Het eerſte wordt hier voorgeſtelt in de IIIde Afdeeling, de Elfde Les, welke ons leert.

„ *Een Kruis-Gewelf doorzichtkundig af te beelden.*

„ (Horiz. Hoogte 2⅔ Voet. Afſt. 9 Voeten.)

„ Het Kruis-Gewelf tusſchen twee Boogen A en B.
„ beſlooten zynde, moeten deze eerst
„ gehaald worden, te weeten aldus:
„ Trekt ter plaatſe, daar de Boogen hun
„ begin nemen, de Waterpas-Liniën *ab* en *cd*.
„ Deeld ieder in twee gelyke Deelen, ko-
„ mende dus de Punten *e* en *f*.
„ welken de Middelpunten zyn van de
„ twee gemelde Boogen, die gehaald
„ moeten worden.
„ Verdeeld den Boog A.
„ van 't Punt *a*.
„ in acht gelyke deelen door de Punten 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.
„ Haald uit deze Punten tegen de Zy-li-
„ niën van de Muur de Waterpas-Li-
„ niën 1 *g*. 2 *h*. 3 *i*. 4 *k*. 4 *l*. 5 *m*. 6 *n*. 7 *o*.
„ Brengd deze Liniën of Lengtens, over
„ op de Baſis van 't Stuk *p*. *x*.
„ te weeten de Linie *g* 1. uit *p*. in *q*.
„ de Linie *h* 2. uit *p*. in *r*.
„ de Linie *i* 3. uit *p*. in *s*.

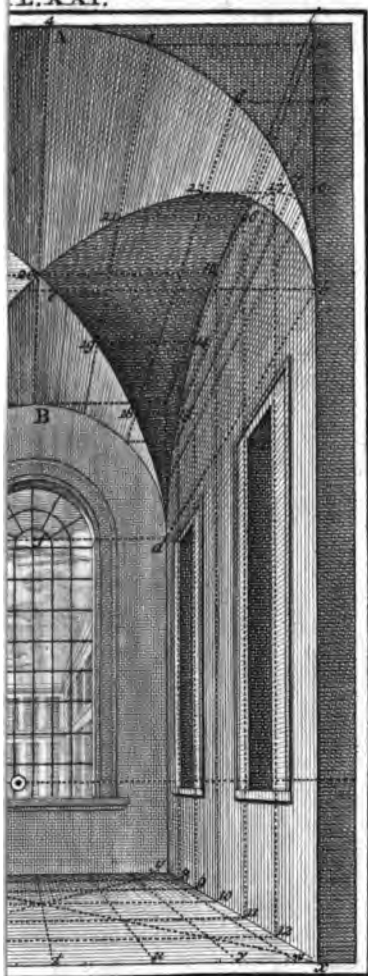
„ te weeten de Linie k 4. uit p. in t.
„ Dusdanig word ook de andere helft van
„ den Boog overgedragen.
„ Haald de Oogstraal-linien ⊙q. ⊙r. ⊙s. enz.
„ Insgelyks op de Vloer de Kruis-Linien py. en xz.
„ Ter plaatse, daar deze en de Oogstraal-
„ Liniën elkander doorsnyden, trekt pa-
„ rallel met de Basis de Linien 8. 9. 10. 11. 12.
„ Haald tegen den voorsten Boog de Oog-
„ straal-Linien ⊙1. ⊙2. ⊙3. ⊙4. enz.
„ Insgelyks aan de Zymuuren de Oogstraal-
„ Linien ⊙h. ⊙i. ⊙k. ⊙l. ⊙m. ⊙n.
„ Zet op de Punten 8. 9. 10. 11. 12.
„ Perpendiculaar-Liniën, deze en de
„ laatstgemelde Oogstraal-Linien doorsny-
„ den elkander in de Punten 13. 14. 15. 16. 17.
„ Haald door deze Punten, uit de Hand,
„ aan de Zy-muur den Boog d. 15. b.
„ Dit wordt ook aan de andere Zy-muur
„ gedaan.
„ Trekt verder uit de Punten 13. 14. 15. 16. 17.
„ Waterpas-Liniën, welken de Oog-
„ straal-Linien ⊙6. ⊙5. ⊙4.
„ doorsnyden in de Punten 18. 19. 20. 21. 22.
„ Haald, uit de Hand, door deze Punten
„ de voorste Helft van den Kruis-Boog 20b.
„ en de achterste Helft van den Kruis-
„ Boog 20d.
„ Op dezelfde Wyze worden ook gemaakt
„ de andere twee Helften der Kruis-
„ Boogen 20a. en 20c.
„ zo is 't gedaan.

Benevens dit voorbeeld van bewerking, zullen wy den Lezer uit dit Geschrift nog mededeelen, des Autheurs gedagten, rakende het geschil dat onder de Kunstoefenaers plaets heeft, wegens het al of niet verbeelden der Mane in eene Schildery, waer omtrent hy zich, aen 't einde van zyn Werkje, by gelegenheid eener Lesse over *de Slag-schaduwen by den Maane-schyn* aldus uitlaat.

„ *Lairesse* beweerd styf en sterk het laatste, en houd het „ voor onnatuurlyk als men de Maan in een Stuk brengd; „ de Reeden, waar op zyn Gevoelen steund, bestaat voor- „ namelyk daar in: dat men de Maan niet mag verkleinen,

„ ver-

PL. XXI.

„ vermits men ze altoos even groot ziet, of men zich eeni-
„ ge duizend ſchreeden van haar verwydere, of tot haar na-
„ dere; in der daad een ſlechte Reede! Die vermaarde Schil-
„ der moet zekerlyk, toen hy dit ſchreef, niet daar om ge-
„ dacht hebben, dat een Schilderei eigentlyk niets anders
„ is, dan: *eene Vertooning der zichtbaare Voorwerpen in 't*
„ *kleine, naar dezelfde Evenredigheid, gelyk ze zich wezentlyk*
„ *aan ons Oog voordoen*, en dat onder alle die zichtbaare Voor-
„ werpen de Maan allezins mede behoord. Zo wel als men
„ nu eenen Tooren, Boom, Huis, Wolk enz. in 't kleine
„ mag vertoonen, al zo wel mag men ook de Maan in 't
„ kleine afbeelden, doch wel te verſtaan, naar dezelfde Pro-
„ portie, die ze by het Voorwerp ſchynt te hebben, dat men
„ te gelyk met de Maan ziet, en op 't Tafereel wil bren-
„ gen. Deze Proportie kan gemakkelyk gevonden worden,
„ door het een en ander gedeelte van zulk een Voorwerp
„ by de Maanſchyf, zo als ze zich dan vertoond, te verge-
„ lyken; ja men kan die Evenreedigheid zelfs met den Paſ-
„ ſer meeten, wanneer men denzelven dicht aan 't Oog
„ houd, en als dan de Punten zo ver opend, dat men 'er de
„ Maanſchyf tusſchen vat, en met deze Opening dan, den
„ Paſſer nog aan 't Oog houdende, zeker Gedeelte van een
„ Voorwerp meet, dat zich daar omtrent bevind. Ik zal de
„ Nietigheid van 't Voorgeven, dat men de Maan niet mag
„ verkleinen en in een ſtuk brengen, nog nader aantoonen.
„ Het is bekend dat men een Gezigt niet accurater en in zyne
„ waare natuurlyke Evenreedigheid kan teekenen, dan door
„ middel eener *Cameræ Obſcuræ;* men plaatſe dan deze Ma-
„ chine by heldere Maaneſchyn zodanig, dat nevens andere
„ Voorwerpen te gelyk ook de Maan op 't Glas valle, zo
„ zal zich derzelver Beeld in zyne waare Proportie by de
„ overige Voorwerpen vertoonen, en wel zekerlyk ver-
„ kleind. Verplaatst men nu die Machine, het zy eenige
„ duizend Schreeden, ja Roeden, verder van de Maan af,
„ of na dezelve toe, zo is het zeker dat haar Beeld altoos
„ dezelfde Grootte zal houden, echter blyft het ook ver-
„ kleind, en ſtaat by dit, of dat Gedeelte van eenig Voor-
„ werp in zekere Proportie. Wat Ongerymdheid ſteekt 'er
„ dan in, als men de Maan in eene Schilderei vertoond?
„ Zoude Iemand 'er tegen in willen brengen, dat men ze
„ daarom uit het ſtuk moest laaten, wyl haare Klaar en Hel-
„ derheid door geene Couleur kan nagebootst worden; zo
„ antwoorde ik: dat men dan honderd andere Dingen ook
„ niet in Schildereiën mag vertoonen. Het Vuur, de Vlam

„ van eene Kaars, Lamp en Vlambouw, de gloeijende Kanten der Wolken, de schitterende Glans der Glasen in een Venster, daar de Zon op schynd; de Weerschyn der Zyde-Kleederen, ja meest alle natuurlyke Voorwerpen konnen door geene Couleuren zo volmaakt en levendig nagebootst worden, gelyk ze zich wezentlyk in de Natuur zelfs voordoen; maar mag men ze daarom niet zo naa, als doenlyk in Schildereiën afbeelden? dan diende men 'er genoegzaam niets in te brengen.

„ De Vraag derhalven van het niet of al verbeelden der Maan in een stuk, is, myns bedunkens, ten eenemaale overtollig. Men voege hier by: dat zekerlyk het prachtig Beeld der Maan, inzonderheid als ze vol is, zich recht Majesteitisch voordoed, en den Aanschouwer als vervrolykt; waarom zoude men dan zonder Grond (gelyk ik aangetoond hebbe,) dit overheerlyk Voorwerp der Natuur uit de Schildereiën verbannen?

„ Mogelyk zoude men my ook konnen tegenwerpen: dat de Maan, in een stuk Schilderei gebragt, te veel van haare eigene Helderheid zoude verliezen, vermids dan de Voorwerpen, rondsom dezelve geplaatst, te veel Licht van haar ontfangen; hier op diend: dat dit niet met de Regelen der Natuur strydig is, want dikwils zyn de verlichte Voorwerpen veel helderder en treffender voor 't Oog, dan het oorspronkelyke Licht zelve, gelyk men dit zomtyds ziet in 't Water, op de Kanten der Wolken, die omtrent de Maan staan; in Spiegels of andere witte en blinkende Voorwerpen. Het is en blyft dan eene vaste Waarheid: dat men in 't Nabootsen der Natuur alleszins haare eigene Regelen moet gade slaan, en geene nieuwe tegenstrydige smeeden. Zeer ongerymd is het derhalven, wanneer men zommige Konstoeffenaars hoord zeggen: dat men nu en dan genoodzaakt zy, de Natuur te verbeeteren; maar ik geloof; dat zulke Lieden de waare schoonheid in die gewaande Gebrekkelykheid der Natuur niet kennen. De Natuur alleen te volgen, is ten allen Tyde de Richtsnoer geweest, die de vermaardste oude Meesters in 't Oog gehouden hebben, en waar door hunne stukken zo luisteryk uitgevallen zyn, dat wy ze thans met Verwondering aanschouwen. Op het zelfde Voetspoor, en in die zelfde Regel diend men zekerlyk die groote Mannen na te volgen, wil men anders in de Konst tot een' aanzienlyken Trap van Volmaaktheid geraaken.

„ Voor het overige is, omtrent het Verbeelden van een

„ Maa-

Pl. LX.

„ Maaneschyn, myne Meening geenszins, dat men altoos „ de Maan in 't stuk moest brengen; neen, men kan dit „ doen, of laaten naar eigen Welbehagen. Ik hebbe maar, „ op goede Gronden, willen beweeren, dat het niet-Verbeelden der Maan in een Schilderei geenszins noodzaakelyk is. Uit dien hoofde, en tot meerder Verlustiging „ hebbe ik ook op de nevensgaande Plaat twee Maaneschyntjes boven elkander vertoond; het eene zonder, en „ het andere met de Maan".

Vergelyking der verscheiden wyzen, om den Steen uit de Waterblaas te haalen. Door HENRY FRANCOIS LE DRAN, Heelmeester, Lid van de Koninglyke Akademie der Chirurgie, en van de Societeit te Londen, eertyds Opper-Heelmeester van het Gasthuis der Barmhertigheid, en Oud raadgeevend Heelmeester des Konings te Velde. *Uit het Fransch vertaald door* E. P. SWAGERMAN, Chirurgyn te Amsterdam. *Met Plaaten. Te Amsterdam, by de* Weduwe Kornelis van Tongerlo en Zoon, 1765. *gr. Octavo. Met het Vervolg* 219 *bladz. behalven het Voorwerk en de Uitlegging der Plaaten.*

HEt Steensnyden eene der moeilykste en gevaarlykste Operatien in de Heelkunde, heeft, in vroegen, en voornaamlyk den jongsten tyd, veele veranderingen ondergaan. Sommigen hebben de oude wyze, onder den naam van Kleinen Toestel bekend, willen behouden of herstellen. Anderen de onvolkomenheid hier van bemerkende, hebben andere wyzen van Bewerking uitgedagt en gevolgd. Hier van zo veel verschillende benaamingen, naar den Toestel, de plaats der Insnyding, of de naamen der Uitvinders of Verbeeteraars. Men vindt gemeld een Kleine Toestel, Groote Toestel, Hooge Toestel, de zydlyke Snyding van RAU en van CHESELDEN, de wyze van FOUBERT, THOMAS, LE DRAN zelve, LE CAT, *Frere* CÔME, zonder dat tot nog toe een van alle deeze bewerkingen zo voldoet aan de beschouwing of aan den uitslag, datze in 't algemeen goedgekeurd en gevolgd worde; terwyl elk Operateur zyne behandeling voor de beste houdt en aanpryst. Moeilyk is het hierom geweest, en is het nog, voor jonge Heelmeesters, die zich in het Steensnyden wilden oefenen, zich tot deeze of geene handelwyze te bepaalen, of zekeren Voorganger te volgen. Het was derhalve een loflyke onderneeming van

den Heer LE DRAN, de verscheiden wyzen van Steensnyding nevens elkanderen te stellen, met elkanderen te vergelyken, en de voordeelen zo wel als de nadeelen van elk derzelven, op een zeer klaare en verstaanbaare maniere voor te stellen. Hier door wordt nu een iegelyk in staat gesteld, om met een opslag van het oog te kunnen zien, wat goeds en kwaads, elke behandeling geeft of medebrengt. De Heer LE DRAN zelf, niet alleen een groot Operateur in de Heelkunde, maar ook ervaren Steensnyder, bezat hier toe de bekwaamheid, welke tot zulk een Werk vereischt werdt; en het werdt, toen het in 't jaar 1730 eerst in 't licht kwam, met veel graagte ontfangen en geleezen: ook heeft het tot deezen tyd toe zyne achting behouden; en het vervolg, welk 'er door hem is bygevoegd, maakt het voor het tegenwoordige van een algemeen gebruik: en deeze algemeenheid wordt nu nog te uitgebreider door de vertaaling, welke wy voor ons hebben.

De Heer LE DRAN spreekt van het oogmerk van dit zyn Werk, op de volgende wyze. „ Het eenige oogmerk, dat „ Ik my, in dit Werk, hebbe voorgesteld, is, zo veel my „ mooglyk is geweest, eene stoffe te onderzoeken en op te „ helderen, die, sedert langen tyd, een onderwerp van ge„ schillen is geweest, met zo veel te meer reden, om dat „ het leven van den mensch, daar in deel heeft. Het is geen „ volledige Verhandeling van het Steensnyden; dewyl Ik „ treede, noch in de vorming van den Steen; noch in de „ toevallen, welke zyn verblyf veroorzaakt in de Blaaze; „ noch in de teekenen, welke hem aanduiden; noch in het „ gene de Operatie voor moet gaan of volgen. Daar wordt „ niet gehandeld dan van de keuze der bewerking, welke „ men moet volgen, om hem uittehaalen. Ik begin met „ een ontleedkundig Verhaal der deelen, welken deel heb„ ben in de Operatie, volgende elk der Bewerkingen, wel„ ken, zo in Frankryk, als in andere vreemde Landen, in „ gebruik zyn. En dewyl de kennis van ieder deezer dee„ len zeer noodzaaklyk zy, doe Ik daar van een herhaling, „ en Ik stel dezelven aan het oordeel van den ontleedkundi„ gen Leezer voor, naar maate Ik dezelven scheide, even „ als anderen dezelven vóór hunne oogen stellen op gegra„ veerde Plaaten. Ik ben in dat Verhaal veele zaaken voor„ bygegaan, welken een volledige ontleedkundige Verhan„ deling zouden vorderen; zy zoude hier geen anderen „ dienst gedaan hebben, dan het boek te vergrooten; onnut „ zynde aan de Vergelyking, welke Ik doen moet, zoude

„ zy

„ zy de oplettendheid van den Leezer hebben konnen aflei-
„ den van het gene hem dienen moet, om zyn oordeel en
„ keuze te bepaalen. Ik treede vervolgens tot het Hand-
„ werk van ieder deezer Bewerkingen, de eene na de ande-
„ re. Ik onderzoek de moeilykheden, waar aan ze onder-
„ worpen zyn, en de voordeelen, die men daar uit trekken
„ kan. Daar na doe Ik verslag van Proeven, welken Ik ge-
„ nomen heb op doode lichaamen, die Ik heb gesneeden,
„ volgens de verscheiden manieren en de oefening van elk
„ Steensnyder. Het is uit deeze dikmaals herhaalde Proe-
„ ven, dat Ik myne gevolgen getrokken heb, en uit welken
„ de Leezer de zynen zal konnen trekken".

Na de ontleedkundige Verhandeling der deelen, welke vry voldoende is, en met Plaaten wordt opgehelderd, volgt de Kleine Toestel, welke de Schryver verwerpt, waarom dezelve niet wordt beschreeven of in vergelyking gebragt. Hier op volgt de Groote Toestel, welke, omstandig, zo als hy van den Heer LE DRAN en anderen, in 't werk gesteld wordt, beschreeven wordt. Hier op worden de moeilykheden van de Bewerking van den Grooten Toestel aangeweezen; en de voordeelen van dezelve hier tegenovergesteld. Met den Hoogen Toestel wordt even eens gedaan. En dan volgt de Zydelyke Bewerking van den Heer RAU, waar van insgelyks de nadeelen en voordeelen onderzogt worden; en hier na die, welke de Heer CHESELDEN heeft geoefend; welke op gelyke wyze beoordeeld wordt. De Schryver besluit dan met een onderzoek van den staat der deelen, welken in ieder van deeze Bewerkingen hebben deel gehad.

Hier op geeft de Auteur een verslag van Proeven in doode lichaamen, waar op hy de voorgestelde verscheiden Bewerkingen hadt gedaan; en hoedanig hy de deelen, welken daar toe betrekking hebben, hadt bevonden; en maakt dan eene Vergelyking van de vier Bewerkingen, en derzelver verkiezing, met byzondere opzichtelykheden en betrekkingen, waar mede dit gedeelte van het Werk beslooten wordt.

In het Vervolg, welk hier bygevoegd is, wordt op gelyke wyze onderzoek gedaan op de verscheiden wyzen van Bewerkingen, welken, in laater tyd, in gebruik gekoomen zyn: als die van den Heer FOUBERT, den Heer THOMAS, den Heer LE DRAN, den Heer LE CAT, en *Frere* COME. De Voordeelen en Moeilykheden van ieder deezer Bewerkingen ook zeer klaar voorgesteld hebbende, eindigt de Heer LE DRAN met eenige nodige Waarneemingen en de Keuze der Bewerkingen.

Dus den algemeenen inhoud en behandeling van dit Werk voorgedraagen hebbende, zullen wy onze Leezers tot een Proeve, eene der laatstgemelde Bewerkingen voorhouden; wyl het Werk niet van zulk een aart is, dat men 'er een kort begrip van konne opmaaken. Wy verkiezen hier toe de Bewerking van *Frere* COME; om dat deeze, by onze Vaderlanders, waarschynlyk, nog minst bekend zal wezen.

„ *Frere* COME heeft zedert weinig tyd eene Bewerking „ geoefend, welke mede nuttig is om te onderzoeken. Hy „ bedient zich van een verborgen snymes, 't welk in BLAT- „ NER is afgebeeld, door SENF voorgesteld, onder den naam „ van *Siringotomus*, om de Operatie van den Aarsfistel te „ doen. *Frere* COME heeft alleen aan het handvatzel van „ het Werktuig iet gevoegd, 't welk om de opening van het „ Lemmer, naar goeddunken te bepaalen, zeer wel is uit- „ gedagt. *Frere* COME begeert, met dit Werktuig, het „ Steensnyden eenvoudiger te maaken, en dat elk Heel- „ meester deeze Bewerking, op eene veel gemaklyker, veel „ schielyker en veel geschikter wyze zal konnen doen. Hy „ heeft deeze Operatie zelf, met verschillende gevolgen, „ zo goede als kwaade geoefend.

„ Dit Steensnymes is samen gesteld van eene gegroefde „ Sonde, met een bek eindigende, en gevoegd aan een sny- „ mes, 't welk in haare groef verborgen is, om naar het „ goedvinden van den Operateur, daar te konnen uitgaan: „ hy doet het zelve, door middel van een veer, daar weder „ in gaan. Deeze Sonde, waar in het is verborgen, is een „ weinig krom, en vyf duimen lang. Het Mes heeft dezelf- „ de lengte, is een weinig krom, gelyk de Sonde; en zyne „ snede is aan de zyde van de bolligheid. Zyne snede is op „ drie of vier lynen, van de zyde van deszelfs punt, stomp „ gemaakt. Het heeft een soort van handvatzel, op het „ welk men moet drukken, om het uit zyn groef te doen „ uitkoomen, waar in het niet te rug gaan kan, als door „ middel van het gene *Frere* COME aan het Werktuig heeft „ aan gevoegd. Het handvatzel van de Sonde heeft zes vlak- „ ten, geteekend met de Cyffers, 5, 7, 9, 11, 13, en 15: „ en naar de Nommer, welke men naar de zyde van het „ handvatzel van het mes keert, kan het mes meerder of „ minder uit zyn groef koomen, en kan niet verder uit of „ in deeze groef gaan. Op No. 5 gaat het vyf lynen, op „ No. 15 vyftien lynen, en op de anderen, naar evenredig- „ heid, naar buiten.

„ De Lyder, naar gewoonte waterpas geplaatst, de Dyen

„ on-

„ onderfteund, en het Zakje, door een knegt, opgeligt zynde, brengt *Frere* COME den Snyftaf tot in de Blaas. Vervolgens maakt hy aan de Bilnaad eene infnyding, die groot genoeg is, even als in den Grooten Toeftel. Hy plaatst den bek van het verborgen Snymes in de groef van den Snyftaf, en doet het zelve tot in de Blaas gaan. De Snyftaf uitgehaald zynde, drukt hy het holle gedeelte der Sonde, zagtjes onder tegen den boog der Schaambeenderen: hy draait de fnede van het Mes, van de linker zyde naar de knobbel van het Zitbeen, hy doet de greep van het Werktuig een weinig nederhellen: en op het handvatzel van het Mes drukkende, doet hy het zelve, meerder of minder, uit de groef, naar de Nommer, waar op hy het heeft gefteld, uitgaan. Door het Mes, welks bek, het Verwulf, dat de Schaambeenderen maaken, volgt, dus geopend uit te haalen, doorfnydt hy al het gene dat zich in zynen doorgang vindt. Hy brengt vervolgens een Steentang in, en doet de uithaaling van den Steen, de welke, naar maate hy groot is, en de fneede meer of minder grootte heeft, meer of minder gemaklyk uitkomt".

Hier op voegt nu de Heer LE DRAN de volgende aanmerking: „Wanneer men een dood lichaam, dus, met de grootfte voorzichtigheid gefneeden, opent, het Mes zelfs maar ten halve geopend zynde; ziet men dat de Voorftander, in het grootfte gedeelte van zyne dikte, en fomtyds geheel is doorgekliefd; dat de hals van de Blaaze en haare mond, geheel geopend zyn; en dat de fneede zich zelfs veel hooger dan de mond uitftrekt, dringende tot in het celagtig Weefzel door. Men ziet teffens, dat de fcheiding nog een half duim verder, dan de infnyding voortgaat, door eene fcheuring, die de Steen, fchoon zelfs maar van eene middemaatige grootte zynde, veroorzaakt. Indien men het Mes zeer verre geopend heeft, worden de takken der Schaamflagader, welken naar den Endeldarm en naar de deelen der Voorteeling gaan, gelykelyk doorgefneeden.

„ Deeze Zydelyke Operatie verfchilt, derhalve, van de vorige, [van den Heer LE CAT] niet, dan daar in; dat de fcheiding van den hals der Blaaze, in haar lichaam zelfs, boven haaren mond begint, daar die des Voorftanders, fomwylen veel dieper en zelfs famengeftelder is, wanneer het Mes zeer verre geopend is. Derhalven heeft het verborgen Snymes geen andere verdienfte, dan de nieuwigheid, in het gebruik, 't welk *Frere* COME daar van maakt;

„ en

„ en doet in sommigen opzichte, dezelfde insnyding als de „ andere Steensnymessen".

Hier op laat nu de Heer LE DRAN volgen een onderzoek van de Voordeelen en Moeilykheden deezer Bewerking. De Voordeelen van dezelve en van het verborge Steensnymes oordeelt hy zeer gering te wezen, en de moeilykheden menigvuldig en gewigtig. Hy staat toe, dat het in sommige gevallen kan, doch in anderen niet kan gebruikt worden; en dat het wezenlyk punt zou zyn de gevallen te kennen, waar het niet te pas komt, dat dikwils moeilyk is.

De Heer LE DRAN besluit zyn Werk met eenige nodige Waarneemingen aangaande de keuze der Bewerking, een onderzoek der Werktuigen, de manier om den Steen met den Tang te vatten, de Uithaaling van den Steen te doen, en de oplettenheid welke men voor de Wonde moet hebben. In de keuze der Bewerkingen zegt hy: „ Wy hebben gezegd, dat alles zich in twee soorten van Operatien doet „ verdeelen; dat men in de eene het lichaam van de Blaaze „ opent, en in de andere haaren hals. Derhalve bestaat het „ onderscheid van de eene en de andere in de wyze van „ *Opereeren* en in de gedaante der Werktuigen, die tot elk „ van de Bewerkingen nodig zyn. Om voor dezelven te be„ sluiten, moeten we, derhalve, letten op den aart der dee„ len, welken in ieder deel hebben, op hun maakzel, hunne „ plaatzing en werktuiglyk gestel". Zo dat de Heer LE DRAN, schoon hy zyne maniere volgt, hier in dit Werk, en in zyne Verhandelingen over de Operatiën der Heelkunde, beschreeven; echter met alle gematigdheid van andere wyzen van Bewerkingen spreekt. Dit blykt te meer, als hy 'er by wyze van besluit nog byvoegt: „ Dewyl alle de Be„ werkingen, welken ik koome te beschryven, wezenlyke „ voordeelen hebben, en met goed gevolg zyn in 't werk „ gesteld, begeere Ik 'er geene uit te zonderen; en Ik „ wenschte, zelfs, te konnen beslissen, welken de byzon„ dere gevallen zyn, in welken het zal te pas koomen, „ deeze of geene, by voorkeur te volgen".

Zie daar eenig berigt van dit keurlyk en zeer geacht Werk des Heeren LE DRAN. Wy twyfelen niet, of het zal van onze Vaderlanders, in hunne Moedertaale, met veel graagte ontfangen worden.

Natuurkundige Uitspanningen, behelzende eenige Waarneemingen over sommige Zee-planten en Zee-insecten, benevens derzelver Zaadhuisjes en Eijernesten. *Door* JOB BASTER, Doctor in de Medicynen enz. *Tweede Deels Tweede Stuk. Te Haarlem by* J. Bosch, 1765. gr. *quarto* 46 *bladz.* (*) *Behalven de uitlegging van vyf Plaaten, welken achter dit Stukje gevoegd zyn.*

De menigvuldige verscheidenheid van schepzelen in en op de aarde, zo wel als in en onder 't water, doet hen, die dezelven met opmerking nagaan, gestadig nieuwe en nog onbekende ontdekken, of eigenschappen van sommige schepzelen, schoon in 't algemeen bekend, welke tot nog toe voor de menschelyke kennisse waren verborgen gebleeven. De naarstige Heer BASTER, die zyne uuren van uitspanning tot vermeerdering van kundigheid, in de natuurlyke Historie, woekert; heeft hier van, reeds meer dan eens, blyken gegeeven; en het Stuk, welk wy tegenwoordig voor ons hebben, strekt hier van tot een nieuw bewys. Hy doet in het zelve verslag van zyne Waarneemingen, aangaande de *Zee-Quallen*, *Zee-Muizen*, *Steen-Mosfels*, *Slik-Mosselen* of *Gaapers*, *Kokhaanen*, *Gladde Strand-Schulpjes*, het *Dryfhorentje* en de *Kin-yu* of *Chineese Goudvis*.

De *Zee-Quallen* zyn, volgens den Schryver, van veelen, voor uitwerpzelen der Zee gehouden, en naauwlyks den naam van Dieren waardig geacht; schoon een opmerkend beschouwer dezelven niet alleen bevindt wezenlyke Dieren te zyn, maar zelfs hunne lichaamen uit zo veele, en met elkander zo konstig verbondene ledemaaten samengesteld, dat hy 'er zich ten uiterste over verwondert. De doorschynendheid der deelen belet derzelver verband en samenhang duidelyk of onderscheiden genoeg te kunnen zien, om 'er een naauwkeurige beschryving van te geeven. En schoon wy den Auteur, hier over, geheel na schreeven, zou een Leezer nog niet in staat zyn, om 'er een recht denkbeeld van te vormen, zonder de afbeeldingen, met het gezegde te vergelyken.

De *Zeemuizen* van den Schryver zo genoemd, om dat 'er de Visschers, en niet oneigenlyk, dien naam aan geeven, hebben een eirond lichaam, aan wederzyden met verschei-
den

(*) Aangaande het eerste Stuk van dit tweede Deel, kan men zien *Vaderl. Letteroefen.* IIIde Deel, bladz. 450.

den pooten, waar aan eenige borstels, in een bondeltje zamengevoegd; de mond met twee grypers voorzien, die in tweën verdeeld zyn. LINNÆUS, die maar twee soorten hier van optelt, noemt de eene de langwerpige Zee-muis, wiens rug glad en met schubben is; en de tweede de eironde Zee-muis, met Hairen en scherpe Stekels bezet.

Van de laatste wordt hier eerst gesproken, om dat hy, door zyn meerdere grootte, zo veel duidlyker bevattinge van deszelfs leden en deelen geeft, welken met die van het eerste soort veel overeenkomst hebben. Hy is vyf, zes a zeven duimen lang; in 't midden, anderhalve duim, of iet meer breed. Zyn rug is bedekt met een dikke taaije huid, en op 't midden van denzelven zyn eenige zeer fyne, en als by vlokken gekrulde hairtjes. De buik heeft eenige dwarse plooijen, en is in de lengte bezet met twee-en-dertig uitsteekende deelen als tepels; uit welken koomen stevige dikke, zwarte blinkende hairen, als dikke Varkensborstels. Het Dier heeft de vermogens, om deeze borstels zo kort in zyn lichaam te kunnen trekken, dat maar even de puntjes daar van zichtbaar zyn, en kan dezelven wederom ter lengte van zes en agt liniën uitsteeken. Het Dier schynt dezelven te gebruiken om over den grond te kruipen: want dewylze allen schuins naar achteren gekeerd staan, stoot het zyn lichaam, door dezelven, beurtlings, in-en uit te trekken, gedurig voorwaards. Dit Dier kan veel water inneemen en wederom uitspuwen, waar door het den eenen tyd driemaal zo dik is als den anderen. Zyn mond is onder de kop, en heeft van voren twee uitsteekzels (of *tentacula*). Oogen heeft 'er de Heer BASTER niet aan konnen vinden. Deeze Zee-muizen, schynen, als de Visschen voort te teelen: wanneer men eenigen derzelven in de maand Juny opent, zal men de Mannetjes met hom, en de Wyfjes met veel kuit voorzien vinden.

Hier op wordt de geschubde Zee muis beschreeven, welke kleiner is dan de voorgaande, als zynde maar wat meer dan eenen duim lang en twee linien breed. Deeze Diertjes, zegt onze vernuftige Schryver, die Ik niet weet dat nog door eenig Auteur afgebeeld zyn, heb Ik gevonden tusschen het oude Hout, aan het zo genoemde verste Sas, wanneer het zelve, in den jaare 1763 gerepareerd werdt.

Het gene van de *Steenmosfels* gezegd wordt, is aanmerkenswaardig voor onze Vaderlandsche Leezers. „ In het jaar „ 1760 werdt men hier in Zeeland zeer ongerust gemaakt, „ door een gerugt, dat 'er omtrent het Eiland Walcheren, „ een soort van Wormen, welken de steenen doorknaagden, „ die

„ die tot afweering van het geweld des waters, onder aan
„ den voet der dyken gelegd worden, gevonden wierdt.
„ Men hadt nog in geheuge, wat schade de Boor-Hout-of
„ Koker-Wormen, sedert vyf-en-twintig jaaren, aan de hou-
„ ten paalen der dyken gedaan hadden, en dagt; geschiedt
„ zulks ook aan de Steenen, dan is 'er geen middel meer tot
„ behoudenisse van ons Land".

De Schryver verbeeldde zich dat de gemelde Wormen, een soort van Polypen waren, in de *Verhandelingen van de Zweedsche Akademie* beschreeven, hoedanigen steenen knaagen. Doch eenige zulke steenen met de Wormen in dezelven ontfangen hebbende, ontdekte Hy, dat het maar Steen-mosfels (*Pholades*) waren, welken men aan meest alle stranden van Europa, en ook der drie andere wereldsdeelen vindt. „ En om dat deeze Steen-mosfels, schoon in het begin klei-
„ ner dan een Mostaard-zaadje zynde, in de hardste steenen
„ weeten in te booren, en eens daar in zynde, naar maate
„ zy groeijen, ook haare verblyfplaatze te vergrooten, door
„ middel van haare schulp, die als een vyl getand is, en uit
„ vyf stukken bestaat; hebben die de oplettendheid van ver-
„ scheiden Liefhebbers der Natuurlyke Historie, reeds over
„ lang, gaande gemaakt; en men vindt uitvoerige beschry-
„ vingen van dezelven". En hier wordt de Leezer geweezen naar REAUMUR, LISTER, en LA FAILLE.

De *Slik Mosselen* of *Gaapers* zyn insgelyks een verwonderlyk gedierte. Zy worden, somtyds, een voet diep, onder het slik gevonden. Het teeken van derzelver aanzyn is een gaatje op het slik, van grootte als een stuiver. Met een spade spit menze uit het slik. „ Wanneer men zo een Slik-
„ mosfel in een helder glas, met schoon Zee-water zet,
„ steekt hy straks zyn snuit, ter lengte van eenige Duimen,
„ uit; doorgaans naar boven, zo dat die, als het hem moog-
„ lyk is, met de oppervlakte van het water gelyk ligge.
„ Het einde van deeze Snuit heeft twee openingen, die, als
„ men dezelven met een vergrootglas beziet, met verschei-
„ den kleine tandjes of grypertjes (*tentacula*) voorzien zyn.
„ Haalt men de Mosfel uit het water op, dan spuit hy, uit
„ de grootste deezer openingen, het Zee-water, wel een
„ voet of zes ver; en doet de Snuit dan zeer kort inkrim-
„ pen, zelfs tot binnen in de schulpen. De kleinste opening
„ dient tot loozing der excrementen.

„ Deeze Gaapers, en meer andere soorten van Schulp-
„ visschen, die zich onder het zand of slik onthouden, heb-
„ ben een lid, dat de Voet genoemd wordt, om dat zy,
„ door

„ door middel van het zelve, zich kunnen beweegen, om-
„ keeren, of door het zand kruipen, meer of min diep,
„ naar dat haare lugtpypen min of meer lang zyn. De be-
„ wegingen, welken het Dier, door hulp van deezen voet,
„ volbrengt, zyn wonderlyk, en doen ons overtuigend
„ zien, dat dit lid een gewrogt is van de onnaspeurlyke wys-
„ heid des Voorzienigen en Almagtigen Scheppers. Want
„ het is vermogend, om deezen voet tot alle gebruik te
„ doen dienen, en alle figuuren te doen aanneemen, nu van
„ een puntige boor of scherpen beitel, dan van een kromme
„ haak of breede schop, naar dat hy dezelve benodigd heeft,
„ om in het zand te booren, het zelve te klieven, uit te
„ hollen, of op zyde te werpen. Want als een Gaaper, of
„ andere dergelyke Schelpvisch, op het zand of slik, eeni-
„ gen tyd, met geslooten schulpen, stil gelegen heeft, dan
„ begint hy, evenveel zynde, op wat zyde hy ligt, deezen
„ voet naar alle kanten uit te steeken, tot dat hy het slik of
„ zand voelt. Dan steekt hy dien een weinig in het zand,
„ en weet zich daar mede zo te keeren, dat de onderste
„ randen van zyne schulpen, op het zand liggen. Vervol-
„ gens steekt hy den voet als een styve scherpe punt uit, en
„ boort eene holligheid in het zand, die hy, den voet als
„ een beitel verbreedende, breeder en dieper maakt, waar
„ door hy allengskens dieper in het zand zinkt. Verkiest
„ hy, diep genoeg zynde, voorwaards te gaan, hy steekt
„ den voet als een schop of spade vooruit, drukt het zand
„ aan wederzyden weg, en trekt zich door middel van dien
„ zelfden voet, die dan vooruitsteekende, en het onderste
„ gedeelte daar van, als een lip, wat omkrommende, en in
„ het vaste zand hegtende, al meer voorwaards. Het is
„ niet onvermaaklyk deeze dieren, in een glas met helder
„ Zee-water gelegd hebbende, daar wat fyn zand op den
„ bodem is, alle deeze bewegingen te zien doen".

De *Kokhaanen* hebben beide schulpjes zeer uitgeholt, zo datze, op elkanderen gelegd, een byna rond lichaam uitmaaken. Zy zyn van binnen zeer glad en effen, doch van buiten, met zes-en-twintig ribbetjes, en de randen van onderen met tandjes ineensluitende. Men vindt dezelven zeer gemeen aan de stranden van Nederland. „ Zy houden zich
„ altoos een weinig onder de oppervlakte van het zand, om
„ dat zy haare twee lugtpypen, die maar zeer kort, en niet
„ aan elkander vast zyn, als by de Gaapers, niet verre kun-
„ nen uitsteeken. —— Men ziet door deeze pypen een
„ geduurige beweging en uitspuwing van het Zee-water.

„ Het Visje is wit, wel kleiner doch niet veel onsmaakly-
„ ker dan de Oesters; wordende dikwils, van geringe lui-
„ den, die het hier den naam van Kokhaanen gegeeven
„ hebben, gegeeten".

Van de *gladde Strand-Schulpjes* zegt Dr. BASTER: „ Ik
„ heb aan my de vryheid genomen, om deeze Schulpjes, die
„ ook zeer gemeen aan onze stranden gevonden worden,
„ den naam van *gladde Strand-Schulpjes* te geeven, ter on-
„ derscheiding van de voorgaande geribde Kokhaanen, vin-
„ dende Ik den naam van *Tellinæ*, waar mede zy, in het
„ Grieks en Latyn genoemd worden, nergens overgezet.
„ —— Van de paaring of voortteeling deezer drie soorten
„ van Schelpvisschen, die zich altoos, onder het zand ont-
„ houden, moet Ik, met leedwezen, bekennen niets te wee-
„ ten: hoewel Ik denke, dat zy met die der Oesters het
„ meest overeenkoomende zullen zyn. In Oost-Indiën
„ wordt veel werk gemaakt van het Amboinsche *Bacassan*,
„ 't welk te Amboina en te Macassar, voornaamelyk van
„ deeze Schulp-visjes gemaakt, en door geheel Indië en
„ China verzonden wordt".

Het *Dryfhorentje*, is van onzen Schryver zo genoemd, om dat het vermaak schept, om, zelfs in een glas met water, by het minste goed weer, altoos met den voet om hoog, op de oppervlakte des waters te dryven, en zich als in de Zonneschyn te bakeren. In de zoute en brakke Kreeken, en ondiepe putten der Meilanden, doch voornamelyk aan de kanten van het zo genoemde Kaasjes-Water, even buiten de stad Zirckzee, wordt het zeer gemeen en menigvuldig gevonden; schoon de Doctor meent dat het noch van niemant beschreeven is. „ Het is maar één of anderhalve lyn lang, en
„ omtrent half zo breed, inderdaad wit van kleur, doch door
„ dat het met een van slik en groente bevuild vlies (*perios-*
„ *tium*) bekleed is, schynt het graauwachtig of vuilgroen te
„ zyn. Wanneer men het met een vergrootglas beziet, heeft
„ het zes dikke kringen of draajingen, die van de linker
„ naar de regter zyde, dunner en dunner afloopen, en in een
„ stompen punt eindigen. In de lengte ziet men eenige zeer
„ dunne rimpeltjes op het Hoorntje. De oogen staan aan den
„ buitenkant der Hoorntjes, en als onder aan dezelven vast,
„ gelyk by de Alykruiken. Haar mond en tong komt ook
„ volmaakt met die der Alykruiken overeen, behalve dat de
„ Snuit (*proboscis*), by deeze Dryfhoorntjes, naar maate van
„ derzelver kleine lichaampje, wat langer is".

Eindelyk wordt dit Stukje der *Uitspanningen* beslooten met

eene befchryving van de *Kin-yu* of *Chineefe Goudvis*, welke reeds in de Verhandelingen van de Hollandfche Maatfchappye der Weetenfchappen, VIIde Deel, bladz. 215. het Gemeen is medegedeeld: en waar van wy onze Leezers eene fchetze gegeeven hebben, in het IVde Deel der *Letteroef.* bl. 492.

Zie daar wederom den Korten Inhoud van dit Stukje van des Heeren BASTERS *Uitfpanningen*. Want naauwlyks kan het meer genoemd worden, dan een Korte Inhoud. En men kan geen voldoend kort begrip van het zelve geeven, of men zou het geheel moeten overfchryven. De beknoptheid der Schryfwyze, kan niets misfen, zonder de befchryving onvolkomen te maaken; behalven dat de Afbeeldingen volftrekt nodig zyn tot opheldering. Waare Liefhebbers van de Natuurlyke Historie zullen het Werkje zelf, met veel vergenoeging, leezen; als gegrond op eige ondervinding en navorfching, de zeekerfte wegen tot kennisfe, in zaaken van dergelyke natuure.

Uitgezogte Verhandelingen uit de Nieuwfte Werken van de Societeiten der Weetenfchappen in Europa en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amfterdam, by F. Houttuin, No. 37.

De eerfte Verhandeling, welke hier voorkomt, is *een Berigt van eenen Reistogt naar en door Siberie, en van de gefteldheid des Lands aldaar: door den Heer Abt* CHAPPE D'AUTEROCHE. Deeze reize is door den gemelden Abt gedaan, om, te Tobolsk, de Verfchyning van Venus in de Zon waar te neemen. Van de Waarneeming zelve is reeds in het VIIde Deel van deeze *Verhandelingen* verflag gedaan: zo dat het oogmerk van dit berigt alleen is eenige byzonderheden van Siberie, zo aangaande het Land, als deszelfs inwoonders te geeven. Tobolsk de Hoofdftad van Siberie wordt befchreeven, als bevattende omtrent vyf duizend Inwoonders; en de Geestelykheid gezegd te beftaan uit vyftig Monniken of Priesters. Dat deeze ftad wel eer een zwaaren koophandel dreef met China, door middel van Karavaanen: maar de ontrouwheid der Kooplieden van weerzyden denzelven hadt doen kwynen, en eenige gefchillen, tusfchen de beide Mogendheden ontftaan, hem geheel afgebroken. De Heer D'AUTEROCHE bezogt ook in zyne terugreize de Goudmynen, welken aldaar niet in de gebergten, maar midden

in 't land waren gelegen; en merkt aan, datze zo weinig uitleeveren, dat het voordeel de onkosten naauwlyks kan goed maaken: waar tegen de Yzermynen gezegd worden goed yzer en veel voordeel te geeven.

Hier op volgt, *Vergelyking der Waarneemingen van Venus in de Zon, welken op verscheiden plaatsen van Europa, met die aan de Kaap der Goede Hope gedaan zyn: om daar uit het Verschilzigt van de Zon te bepaalen: door den Heer* JAMES SHORT, Meester der Vrye Konsten en Lid der Koninglyke Societeit van Londen. Men ziet uit deeze Vergelykinge van hoe veel nut en tot hoe verre de gemelde Waarneemingen gestrekt hebben, om het Verschilzigt der Zonne te berekenen.

Aanmerkingen van den Heer DE LA LANDE, *over Sterrekundige Waarneemingen; getrokken uit een Brief van Hem, aan den Eerw. Heer* NEVIL MASKELYNE, Lid der Koninglyke Societeit van Londen.

Waarneemingen dienende tot bevestiging, dat de Maan een Dampkring heeft, in 't werk gesteld door Monsr. SAMUEL DUNN. Het bewys wordt gesteld in de dofheid en ruigheid, waar mede zich de tip van den Ring van Saturnus, door een Telescoop beschouwd, vertoonde, even van achter de donkere Maan koomende; vervolgens ook het lichaam van Saturnus, op gelyke wyze; maar verder gevorderd zynde, vertoonden zich de Ring en Saturnus helder en klaar.

Nieuw Berigt wegens den Elektrikaalen Vlieger: uit een Brief van den Heer DE ROMAS, *aan den Heer Abt* NOLLET. In dit Berigt zegt de Heer ROMAS, dat Hy, door middel van gemelden Vlieger, Vuurlemmers heeft gezien van negen of tien voeten langte en een duim breedte, die zo veel of meer geraas maakten dan Pistoolschooten, voorts maakt de Schryver eenige aanmerkingen over het bestier van zulk een Elektrikaalen Vlieger, en deszelfs werkingen.

Nader Vertoog van den Heer DE LA CONDAMINE, *over de Inenting der Kinderziekte. Bevattende het vervolg der Historie van deeze Ziekte, van 't jaar* 1754 *tot aan* 1758. Dit dient tot een vervolg van het gene de Schryver in een voorgaand Vertoog hadt overgeslagen; of het gene na dien tyd over de Inenting was gemeen gemaakt en tot zyne kennisse gekoomen. Hier wordt alles aangehaald, wat de Heer DE LA CONDAMINE nog tot voordeel van de Inenting wist by te brengen.

Verhandeling over een nieuw geslacht van Zee-krabben, welk zo wel Pooten op den Rug als onder aan den Buik heeft, Noto-Gastropus *genaamd, door den Heer* A. VOSMAER, Direkteur

van het Kabinet der Natuurlyke Historie van zyn Doorluchtige Hoogheid, den Heer Prince Erfftadhouder der Vereenigde Nederlanden enz. Men vindt hierin de beschryving van een Krabbe, van het Eiland Amboina overgezonden, welke pooten op den rug heeft, waar mede het Dier, op den rug gekeerd zynde, zo wel kan gaan als op den Buik. Het onderzoek der rugpooten als onbekwaam, om naar beneden geboogen te kunnen worden, deedt den Heer VOSMAER besluiten, datze tot zulk een gebruik geschikt waren. De Krab wordt in Plaat, op den buik en op den rug liggende, vertoond. Een fraai Stukje van Nieuwigheid voor de Liefhebbers der Natuurlyke Historie.

De oorsprong der Jooden-Steenen opgehelderd, door de Heeren DE LUC. Van sommige Onderzoekers zyn de Joodensteenen gehouden voor versteende Zee Appel Pennen. In deeze Verhandeling wordt getoond, dat zulks gegrond is, door een Keisteen, op welke een versteende Zee-Appel is, met eenige van zyne Pennen; gevonden in de Krytgroeven naby 's Gravesend, in de Provincie van Kent, aan den oever van de Theems. Deeze Keisteen, met de versteende Zee-Appel, wordt hier in Plaat vertoond.

Het slot van dit Stukje behelst, naar gewoonte, Waarneemingen omtrent de Lugtsgesteldheid en de Ziekten te Amsteldam, in de maanden January, February en Maart, des jaars 1765.

Veel Hoofden, Veel Zinnen, of Wysgeerig onderzoek van het verschil der menschelyke Gemoederen, door P. L. ST. MULLER, *Hoogleeraar der Wysgeerte enz. Tweede Stuk. Te Amsterdam by* A. D. Selchap 1765. *in groot octavo* 188 *bladzyden.*

IN 't eerste Stukje, by gelegenheid van welks uitgave wy een bericht van 's Hoogleeraers bedoelde en schryfwyze in dit Werkje gegeven hebben (*), gehandelt zynde over het *verschil der menschlyke Gemoederen* in 't algemeen, zo gaet onze Autheur met dit Stukje over, om deze verscheidenheid wat byzonderer na te spooren. Ten dien einde maekt hy een aenvang met het beschouwen van het *Hooftverschil tusschen de Temperamenten der Menschen*, en tracht ons vervolgens onder 't oog te brengen, welke de onderscheiden uitwerkingen zyn van eene *Bloedryke*, van eene *Koude* en *Droo-ge*,

(*) Zie *Vaderl. Letter. Oef.* IV D. bl. 114.

ge, van eene *Galagtige* en *Vuurige*, mitsgaders van eene *Wateragtige* en *Slymerige Lichaams Gesteltenisse*. Dit leidt hem op tot eene overdenking over de *Mengelinge der Temperamenten*, het welk hem verder doet nagaen, hoedanig verschillende uitwerkingen te wege gebracht worden, door een *verbastert Sanguinis*, door een *verbastert Choleris*, door een *verbastert Melancholis*, als mede door een *verbastert Phlegmatis Temperament*. Hier aen is gehecht eene Verhandeling over de *gestadige Afwisselling en Verbastering der Temperamenten*; en eindelyk wordt dit Stukje besllooten met eene overweging der vrage, *welk het gelukkigst Temperament zy?*

De Hoogleeraer *Muller* schetst hier, ter ontvouwinge van 't een en 't ander, gewoonlyk eigenaertige characters, waer uit hy voorts eenige regelen ter rechte kennisse en bestieringe van die verschillende Temperamenten afleid. In zyne laetste overdenking, waer van wy het slot den Lezer nog tot een voorbeeld zyner schryfwyze zullen opgeven, merkt hy voor af aen, dat die vraeg niet wel te beantwoorden is, dan onder zekere vooronderstellingen; nadien een zeker temperament in het eene geval goed en gelukkig, maer daer en tegen in een ander geval schadelyk en ongelukkig zyn kan. Dit heldert hy op door 't voorbeeld van drie jongelingen, welken ieder met hun temperament gelukkig konden geweest zyn, indien ze opgevoed waren tot, en gesteld geworden in omstandigheden en Ampten, die overeenkwamen met hunne gesteltenissen; doch nu ongelukkig wierden, uit hoofde dat hun staet niet beantwoordde aen hun temperament. Uit de beschouwing deezer voorbeelden leid hy voorts af, dat alle Temperamenten goed en kwaed konnen zyn, en dat het in dit geval 'er slegts op aen kome, waer toe zeker Temperament opgebragt is, of gebruikt word. „ Wy sluiten, *zegt hy daer op*, bygevolg geen eenig Mensch uit, „ dat hy geene natuurlyke gesteldheid hebben zoude, om „ op zyne wyze, en in zyn staat, en naar zyne geneigtheid „ gelukkig te konnen worden. Veel eerder doet zig hier „ eene Vraage van eene geheel andere Natuur op, en zy is „ deeze: *Wat noemen wy een* Gelukkig *Temperament te hebben?*

„ Voor zo verre wy den Mensch alleen, op zig zelve, en „ afgezondert van den Burgerstaat beschouwen, zo is het „ geene men geluk noemt, slegts een zaak, betrekkelyk op „ iegelyk Mensch in 't byzonder, en even zo onderscheiden „ als de Menschen van elkander onderscheiden zyn. Immers „ de eene Mensch houd zig voor gelukkig, wanneer hy in „ eene diepe rust, afgezondert van alle Menschen, en op

„ een maatig Inkomen zittende, zynen Leeftyd zonder eenig gewoel slyten kan. Een ander in tegendeel, die door de Voorzienigheid juist in een zodanige staat gesteld is, kermt dagelyks, en betuigt, zyn ongeluk, hertzeer en elende niet te kunnen overzien, terwyl hy (naar zyne gedagten) als een rampzalige Verschooveling van de t'saamenleevinge der Menschen afgezondert is. Hem word alle tyd te lang, en hy is geenzins te vreeden met het geene hem gebeuren mag, terwyl hy naa groote gezelschappen, en naa de volheid en den overvloed van Leevensmiddelen haakt. Dus is het zelve, wat by den eenen geluk is, by den anderen een droevig ongeluk. De reden daar van is in de Neiginge der Menschen, en zulks in hunne Temperamenten te vinden, en dit doet ons besluiten, dat een iegelyk naar zyne verbeelding gelukkig is, wanneer hy zig in een staat bevind, waar in hy de Neigingen van zyn Temperament voldaan en te vrede gesteld vind.

„ Het is ondertusschen maar al te wel *mogelyk*, dat iemands Temperament onmaatig zyn kan, en zyne Neigingen dus ook ten kwaade overhellen kunnen. In deezen toestand dat te bezitten, wat men wenscht, is inderdaad maar een schynbaar en onbestendig, en geenzins een waaragtig en geduurzaam geluk. Bygevolg heeft die geene alleen een gelukkig Temperament, die geene onregelmaatige, geene te verregaande, of berispelyke Neigingen heeft, en alle zyne goede Neigingen, door kloekheid en een verstandig gebruik van de Reden, onder des Hemels begunstiging, vervult ziet. Dit nu is by alle Hoofd-Temperamenten en haare evenredige Mengelingen *mogelyk*, schoon lang niet altyd *werkelyk*.

„ Beschouwen wy in tegendeel den Mensch in verband met den Burgerstaat, waar in hy leeft, zo kan hy in deeze betrekkinge gelukkig genaamt worden, schoon hy zig zelve ongelukkig rekend. Men neeme, by voorbeeld, een zeker Medelid des Burgerstaats, die door allerhande, nu onwederroepelyke toevallen, tot eene openbaare Bedieninge geraakt is, zonder daar van, wegens den saamenhang en gevolgen der dingen, te kunnen afzien, dus een Mensch, die men, (hy moge uitvallen, zo hy wil,) draagen moet, bygevolg ook alle die geene, die Erffelyke Ampten in een Land bekleeden, of ook, als Erffelyke Vorsten en Regenten den Schepter voeren, zo zullen wy deeze Lieden pryzen en verheffen, dat zy een gelukkig Temperament bezitten, wanneer ze Talenten hebben,

„ waar

„ waar door zy zig naar wensch van hun Post, Bedieninge
„ en Waardigheid kwyten, en op deeze wyze gelukkige
„ Amptenaaren of Regenten des Burgerstaats zyn, niet te-
„ genstaande zy zig zelve egter voor ongelukkig houden,
„ en veel liever uit deezen saamenhang uitgesloten waren,
„ om dat ze meer tot iets anders overhellen. Daar in te-
„ gendeel noemen wy zulke Lieden voor zig zelve onge-
„ lukkig, die gedwongen eenen Post tegen hunne Neiging
„ bekleeden moeten. Dus kan een gelukkig Prins een on-
„ gelukkig Mensch zyn; en een gelukkig Mensch een on-
„ gelukkig Prins, naar dat hy naamentlyk als Mensch zyn
„ zin en wensch heeft, en verkrygen kan, en als een Prins,
„ door Geboorte en Erfrecht, iets bekleed, dat hy, om
„ gewigtige reden, niet van zig vermag af te leggen, het
„ zy nu zulks hem en anderen behaage of niet.

„ In dit laatste opzigt dan houden wy dat alleen voor een
„ gelukkig Temperament, wanneer de Voorzienigheid ie-
„ mand met die Talenten en Hoofd-neigingen beschonken
„ heeft, die voor hem in zyn Post, over welke hy reeds
„ door de gevolgen der geboorte geen vryheid of willekeur
„ heeft, noodzaakelyk en dienstig zyn, om ze met luister
„ en tot nut van zynen Mede-mensch en den Burgerstaat
„ te bekleeden, schoon dezelve wel eene andere Leevens-
„ wyze zoude willen verkiezen, en van de eerste gaarne ont-
„ slagen zyn. Want wy trekken in dit geval, by de beöor-
„ deeling van iemands Talent, het Gemeenebest, en het
„ belang van den Burgerstaat voor het eigen, om dat de
„ Mensch niet om zyns zelfs wille, maar *om*, en *tot* den
„ Dienst van zynen Medemensch geschapen is, en houden
„ dan die geene voor gelukkiger, die aan dat einde (*schoon*
„ *met eigen ongemak*) voldoet als die (*gemakshalve*) zyn Pligt
„ verzuimt.

„ Tot een Besluit naderende, en reeds gezien hebbende,
„ dat tot een iegelyke staat in de Waereld, eigentlyk ge-
„ nomen, eene byzondere en daar toe geschikte Mengeling
„ van sappen vereischt worde; zo ontkennen wy niet, dat
„ 'er Menschen gevonden worden, die zig genoegzaam in
„ alle zaaken en omstandigheden schikken, eene, om zo te
„ spreeken, algemeene bekwaamheid hebben, en tot alles
„ in de Waereld kunnen worden gebruikt, als zy maar ee-
„ nigen tyd en gelegenheid hebben, zig op iets, waar toe
„ zy beroepen zyn, toe te leggen, en wy willen wel be-
„ kennen, dat dezulken, over het algemeen genomen, het
„ gelukkigste Temperament bezitten, waar voor zy hunnen

„ Schepper niet genoeg verheerlyken kunnen, en dies te „ grootere verantwoordinge op zig laaden, wanneer zy de „ voordeelen van hun Temperament niet tot Eere van God, „ tot nut van den Burgerstaat, en tot hun eigen geluk, en „ voldoening voor een Eerlyk en Patriots gemoed besteeden.

„ Ik hebbe aan alle Voorbeelden, die my voorgekomen „ zyn, gevonden, dat het Temperament deezer gelukkige „ Lieden in de volgende Mengeling bestaat: Zy zyn, ten „ aanzien van hun Hoofdtemperament, *Choleris*; hebben „ Ernst, Vuur en Eergierigheid; zyn Onvertzaagd, Edelmoedig en Werkzaam; edog is de *Cholera* by hun met *Sanguiniteit*, die omtrent het halve Evenwigt tegens de *Cholera* heeft, gemaatigt; weshalven zy niet al te streng, „ niet heethoofdig, niet trots, en niet dolkoppig; maar „ vriendelyk, leevendig, gestadig en altyd wel gemoed zyn. „ Hier tusschen loopt een weinig van den *Melancholischen* „ aart, waar door zy bedagtzaam, overleggende, nadenkende, en niet overhaastende zyn. Maar het *Phlegma* is by „ hun geheel onbekend en vreemd, dus men ze nooit onverschillig nog traag vind. Gewisselyk deeze mengeling „ past tot alles in de Waereld, en is, van den Vorst afgerekend tot aan den geringen Daglooner toe, het gelukkigste, het bruikbaarste en het nuttigste Temperament, „ en 'er zyn zo wel zedelyke als natuurlyke regelen, om „ alle Temperamenten voor een groot gedeelte, door langheid van tyd, door Opvoeding en Leevenswyze, in eene „ zulke gelukkige gesteldheid te brengen". —— Doch de Overdenkingen hier toe betrekkelyk spaart de Hoogleeraar tot een andere gelegenheid.

Stichtelyke Gezangen; in verscheidene gelegenheden gedicht, en met aanmerkingen, tot verstand van eenige stukken uit de H. Schrift, verrykt, door RUTGER SCHUTTE *Predikant te Amsterdam. Op de beste Italiaansche of in dien smaak nieuwgemaakte zangwyzen gezet; door verscheidene voornaame Meesters. Derde Deel Te Amsterdam by* J. Covens Junior 1765. *behalve het voorwerk, den bladwyzer op de drie deelen, en de muziekplaaten,* 192 *bladzyden in groot Octavo.*

DE Eerwaarde *Schutte* geeft in dit derde Deel, waer mede dit Werk besslooten wordt, nog een bondel van 50 stichtelyke Zangstukken, die van denzelfden aert, en met het-

het zelfde doelwit opgesteld zyn, als de voorgaende, waer van we by gelegenheid gewag gemaekt, en 't een en 't ander staeltje medegedeeld hebben. (*)

Tot eene derde proeve nu uit dit laetste deel diene nog des stichtelyken Dichters *Avondzang*, of *de aannaderende Nacht geloovig bespiegeld*, waerin eene Godvruchtige ziel zich eigenaertig aldus laet hooren:

I.

Nu zinkt de zon, na 't loopen van heur pad,
En schuilt voor 't oog in 't wester pekelnat.
De stille nacht die by des aardryks poolen
Voor maanden woont, treedt tans op wollen zoolen,
Voor korten tyd naar onze wooning toe;
Daar mensch en vee, zucht van den arbeid moê.

II.

Dit trekt myn ziel tot heilige eenzaamheid,
Om daar gepast, het wys en goed beleid,
In al Gods doen met dankbaarheid te roemen;
Hem 't eeuwig Licht, en Wys, en Goed te noemen;
Dewyl na 't licht, de vaale en sombre nacht,
Ons afgesloofd, in haaren schoot verwacht.

III.

'k Prys U, ô God, dat gy de toorts der zon,
Op dat ze licht en warmte geeven kon,
Ontstooken hebt, en in de azuure wanden
Van 't starren dak, ook deezen dag doen branden;
Dat ik myn werk, by 't groote Waereld licht,
Nu wederom heb op deez' kloot verricht.

IV.

Ik dank Uw gunst, dat Gy my hebt gespaard,
Voor ongeval en rampen trouw bewaard
Die 't smertend kwaad door liefde woudt verzachten;
My mild'lyk schonkt, en ziels en lichaams krachten:
Daar 't lichaam werd verkwikt, gekweekt, gevoed
En 't heil vermeerd door weldaan aan 't gemoed.

V.

'k Loof U, myn God, dat Gy ook deezen dag,
Myn leven rekte, en dat ik tans weêr mag,
In 't avond uur, vry van beslommeringen;
En aardsch gedruis, deez' dankbre toonen zingen.
Dat, nu de rust de moeite en zorg verpoost,
In uwen schoot myn hart zyn zuchten loost.

VI.

Maar ach! ik zie, hoe fleeht Uw liefdepaân,
Beantwoord zyn, door all' myn euveldaân.

Hoe

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. III D. bl.* 83. en *V D. bl.* 84.

Hoe luttel was het zalig heil bezeffen!
Hoe weinig kon 't myn ziel gevoelig treffen!
Hoe vaak is 't hart in onbedagtsaamheid,
Door oog, of oor, of tong, of voet misleid!

VII.

'k Bely dit kwaad, en zoek voor myn gemoed,
Vergeving, en de rust in 's Heilands bloed;
Die in den nacht, door roepen, zuchten, traanen,
Voor my den weg ten hemel wilde baanen;
Op dat de nacht van 't ongeloof zou vliën,
En ik het licht in 't Godlyk Licht weêr zien.

VIII.

De nacht is Uwe, o God, gelyk de dag:
Zoo ik Uw gunst en liefde ontmoeten mag;
Zal zelfs de nacht my als een licht omringen,
En ik verheugd, U mynen Bondgod zingen;
Myn' Maker, die my blyde psalmen geeft,
En ook des nachts in myn gezangen leeft.

IX.

Door zorg en angst, vaak hart en kniën boog,
Ai slaa op my Uw albewaakend oog;
Woon in myn hart, bepaal myn zin en lusten,
Doe in Uw schoot my zacht en veilig rusten:
Op dat ik, die op Uwe gunst vertrouw,
Ook in den slaap, my met U bezig hou.

X.

O God, die nooit Uw oogeleeden sloot,
Bewaar ons tog voor vuur en watersnood;
Beschouw ons huis met Vaderlyk ontfermen:
Dat geen gekrysch, geen moord, geen treurig kermen,
Geen brusk geweld, de stille rust verstoor',
En niemand dit op onze straaten hoor'.

XI.

Op U alleen, waar licht en leven is,
Wacht ik gestadig in al myn duisternis,
In ongeloof en kommer volle zorgen;
Veel meer dan ooit de wachters op den morgen;
Tot dat in 't end, de blyde morgenstond
Van uw genâ, my heil voere in den mond.

XII.

Zoo rust myn ziel, schoon niets op aarde rust,
Zoo wordt de vlam van eigenmin gebluscht.
Zoo kan ik licht in de akeligste nachten,
En eeuwig heil in uw nabyheid wachten.
Het ryk van 't Lam kent rouwe, wee, noch ach,
Noch nacht, noch dood: daar is het eeuwig dag.

Hin-

Historie van het Stadhouderſchap der Heeren Princen van Orange, hoognodig tot bewaring van de Vryheid in den Kerk- en en Burgerſtaat. Door JOAN BARUETH, *Predikant te Dordregt. Te Dordrecht by* A. Blussé 1765. *behalve het Voorwerk enz.* 317 *bladzyden in groot octavo.*

De Eerwaarde *Barueth*, in aenmerking nemende, hoe velen, niet tegenſtaende de bekende verklaring van hun Ed. Groot Mogenden, van 16 November 1747, wegens het nut en de noodzaeklykheid van een Eminent Hoofd voor de Republiek, nochtans, naer zyne gedachten, niet gunſtig denken over de Stadhouderlyke Regering, is daer door, gelyk hy betuigt, opgewekt om die Regeringsvorm wat nader te onderzoeken.

„ Om het welke", zegt hy in zyne Voorreden, „ wel te „ beginnen en verder uit te voeren, alvorens nodig was, „ uit de Aloude Gedenkſchriften ſorgvuldig naa te ſpeuren „ den *Oirſprong* van het Stadhouderſchap, als mede desſelfs *Aart* en *Weezen* en het *Grote Geſag* daar aan verknogt, „ Waar van ik in het *Eerſte Hoofdſtuk* van dit Boek myn „ werk gemaakt, en teffens de grote *Nuttigheid* en hoge „ *Noodſaaklykheid* dier gewenschte Regeringwys van ons Ge„ nebest, op goede gronden, beweſen heb.

„ Waar naa ik, in de volgende Hoofddelen, het loflyk „ Beſtuur en roemrugtige Daden van elk onſer Doorlugtige „ Stadhouders, *Princen* van *Orange*, met ſuivere kleuren, „ in hare ware en onvervalschte gedaanten, heb ſoeken af „ te malen, en deſelve, van de vuile lasteringen der Uit- en „ Inlandſche Schryvers, in menigvuldige Schriften ver„ ſpreid, te ſuiveren.

Men kan hier uit gereedlyk beſpeuren, dat het oogmerk van onzen Autheur in dezen niet zo zeer is, eene achtervolgende geſchiedkundige beſchryving van, als wel eene ſoort van Apologie voor de Stadhouderlyke Regeering te geven. Overeenkomſtig hier mede is ook dit Werkje indiervoege ingericht, dat de Eerwaerde *Barueth* inzonderheid ſtaen blyve op zodanige gevallen en omſtandigheden, die daer toe betrekkelyk zyn, en zich voor al benaerſtige, om de redeneringen van zommigen, die deswegens min of meer van een ſtrydig gevoelen zyn, tegen te gaen. Dit geſchrift is derhalve betrekkelyk tot een onderwerp, het welk zo menigvuldigmael, en op zo verſcheidenerleie wyzen over en weder gedebatteerd is, dat het naeuwlyks mo-

ge-

gelyk zy iets wezenlyk nieuws des aengaende op 't papier te brengen. Ook is ons in 't doorbladeren van dit Werkje, waer in men echter 's Mans schranderheid en hartlyken yver moet erkennen, niets voorgekomen, dat eenig nieuw licht kan byzetten, aen dit verschil, 't welk men eer behoorde te dempen dan op nieuw te verlevendigen; een verschil, 't welk te hoopen is, dat in de volgende dagen van den jongen Vorst, dien men eerlang tot handhaving van Nederlands heil in 't Bewind wenscht te zien, van geen aenmerking zal zyn; op dat de Eendracht, onder zyne vreedzame en bescheidene regering, bestendig in onze Landpalen moge bloeien.

De Engelsche Filosoof, of Historie van den Heer Cleveland. Drie Deelen, met koperen plaaten. Tweede Druk. Te Dordrecht by A. Blussé 1765. *behalve het Voorwerk* 2042 *bladzyden in octavo.*

DEze Levensbeschryving, die, uitverkogt en zeer gezogt zynde, ten tweedenmale ter Drukperse gebragt, en op nieuw met enige verschikking, in eene betere orde het licht ziet, behoort onder die soort van Schriften, welken zich in een ledig uur, by wyze van uitspanning, tot een onschuldig tydverdryf, met genoegen laten lezen. Ze behelst het levensverhael van iemand, die, in verschillende standen, aen rampen op rampen onderhevig was; wiens levensloop vervult is met de zeldzaemste geschiedenissen, die ten deele hem in eigen persoon betreffen, en ten deele als met de zyne vermengt voorkomen. Het eene en 't andere wordt in dit Geschrift op eene niet ongevallige wyze verhaelt; en gaet vergezelt van zommige aenmerkingen over de regering van *Karel den IIden* Koning van Engeland, en 't character der Jesuiten; ook vind men 't hier en daer met gepaste zedekundige bedenkingen doorvlogten; des het, over 't geheel genomen, onder deze soort van Boeken, zeer wel plaats verdiene.

VADERLANDSCHE
LETTER - OEFENINGEN.

Analytische Godsgeleertheit van JOHANNES STAPFER, *Bedienaar des Goddelyken woorts, en Professor in de Wederleggende Godsgeleertheit aan het hooge School te Bern. Uit het Latyn vertaalt, en met eenige byvoegzelen vermeerdert, door* A. DE STOPPELAAR, *Predikant in den Oudenbos. Eerste Deels, Eerste Stuk. Te Utrecht, by* G. en A. van Paddenburg 1765. *Behalven het Voorwerk* 478 *bladz. in groot octavo.*

Dit Werk behelst enige ontledende schetzen, handelende over de voornaemste stukken der Leerstellige Godsgeleertheid, die de Hoog-Leeraer *Stapfer* ten dienste zyner Studenten in de Latynsche Tale heeft opgesteld; om hun eene handleiding te geven, ter aentooninge, hoe men eene Godsgeleerde Waerheid uit eene text opmaken, en daer uit eene schets bereiden kan, om die vervolgens in eene geschikte Leerreden op een beredeneerden en betoogenden trant den Volke voor te dragen. De Eerwaerde *de Stoppelaar* heeft deze schetzen in de Nederduitsche Tale overgebragt, om ze onder onzen Landaert van eene uitgebreider nuttigheid te doen zyn; want, „ schoon ze niet nieuws of „ ongemeens bezitten ", (gelyk die Heer 'er zich over uitlaet,) „ om ze den geleerden aen te pryzen; de gemeene „ en eenvoudige, maar teffens zeer noodzakelyke, waarheden nogtans, worden hier op eene zodanige wyze voorge- „ stelt, dat men, dezelve in dien trant nagaande, met des „ te meerder duidelykheit die bevatten of geleidelyker zig „ erinneren kan ": welke gedachten van zyn Eerwaerden wegens dit Werk wy gaerne onderschryven.

Dit eerste Stuk vervat in zich 32 schetsen, en 't tweede, dat reeds ter drukperse gegeeven is, zal 'er nog 28 behelzen; verder verwagt men nog een tweede Deel, waer mede dit Werk zal afloopen. Om den Leezer eenig denkbeeld te geven van des Hoog-Leeraers manier van voorstellen, zullen wy hem het voornaemste van de schetse, over 2 Tim. III. 16, rakende *de Volmaektheid van de Heilige Schrift* mede deelen; welke schets wy uitgekoozen hebben, om dat we die het gevoegelykst konden inkorten.

Na de opgave der Inleidinge, ontleent van 't doelwit der H. Schrifte; de melding van de hoofdleering in den text vervat, de volmaektheid van de H. Schrift; en het voorstel eener vierledige verdeelinge, overeenkomstig met de vier

middelen ter zaligheid vereischt, kennis, geloof, bekeering en heiligheid; gaet onze Hoog-Leeraer in dezer voege voort.

I. „ Het eerste gebruik van de Heilige Schrift, waar in haare volmaaktheit bestaat, is dit, dat daar uit gehaalt kan worden de leere der zaligheit. Want door διδασκαλία *leeringe* wordt verstaan een onderwys in de hemelsche en zaligmakende leere. In dit Goddelyk Boek wordt geleert alles wat wy nootzakelyk weten moeten van God, van Christus, van den mensch, van den weg der zaligheit, enz. het geen een weinig uitvoeriger kan aangetoont worden, *zo* ten aanzien van de leerstellingen, *als* ten aanzien van de pligten. Maar deze leere is zodanig gestelt, dat sy niet alleen voor ieder Christen de kennisse van de Goddelyke dingen en van de zaligheit oplevert, maar zelfs een Bedienaar van 't Euangelium, hoedanig een de Apostel bedoelt in 't volgende vers, door ἄνθρωπος Θεοῦ *een mensche Gods*, bekwaam en geleert maakt, om de ongeleerden in den weg der zaligheit te onderwyzen: Waarom deze syne gantsche leere, die hy aan anderen onderwyst, uit de Heilige Schrift halen moet, 2 Pet. I. 19, enz.

II. „ Maar de kennis is niet genoeg, om de zaligheit te verkrygen, maar daar wordt ook nog vereischt het geloove, of eene ware en kragtdadige overtuiging van de zaligmakende leere: Deze werkt de Heilige Schrift ook uit, en de Apostel geeft die te kennen door ἔλεγχος, welk woort door Piscator beter vertaalt is door *uberweisung*, als door Luther door *straffe* (*a*). Want dus beschryft de Apostel het gelove, Heb. XI. 1, *dat het is een bewys der zaken, die men niet ziet*, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. Want het Woort Gods stelt ons niet alleen voor de dingen, die wy geloven moeten, Joh. XX. 31. maar het is ook van die kragt, dat het, onder medewerking van den Heiligen Geest, de menschen, die het zelve met aandagt en godsvrugt lezen, en overdenken, overtuigt van de zaligmakende waarheden; en het zaligmakende geloof in hunne gemoederen verwekt, zo dat sy, met eene zekere en gantsch volvaerdige toestemming, en met eene ware overtui-

(*a*) „ Het woort *uberweisen* en *uberweisung* wordt in de vertaling van Piscator gebruikt voor overtuigen, wederleggen, en overtuiging, wederlegging. Zie Tit. I. 9, Joh. XVI. 8, 1 Kor. XIV. 24. op welke plaatzen Luther ook *straffen* en *straffe*, dat is. bestraffen en bestraffing heeft. Zie ook Joh. VIII. 9, 46. A. D. S.

„ tuiging des gemoets, de leerstukken der zaligheit gelo„ ven, en Jesus Christus, die den inhout van de gantsche „ Heilige Schrift uitmaakt, als hunnen Verlosser, en als de „ eenige en allervolmaaktste oirzaak hunner zaligheit, met „ een waaragtig gelove omhelzen, Rom. X. 17. 2 Tim. III. „ 15. Dit is nu ten aanzien van het verstant. Maar de Hei„ lige Schrift volmaakt ook des menschen wil; daar van „ daan is zy nuttig.

III. „ Tot boete, of bekering, πρὸς ἐπανόρθωσιν, *tot verbete„ ringe*. Waar door te kennen gegeven wordt de verbete„ ring van den wil, van de hartstogten, van het gantsche „ leven, het welk alles van nature kwaat en verdorven is, „ en tot beterschap moet gebragt worden, als iemant de „ zaligheit verkrygen wil. Maar de Heilige Schrift vertoont „ ons de schandelykheit der zonden, en de allerzwaarste „ straffen van dezelve, en stelt de allertreffelykste beweeg„ redenen voor, Gods regtvaardigheit en barmhartigheit, „ den doot des Zaligmakers, den gelukstaat der wederge„ borenen enz. om berouw in ons te verwekken, om ons „ te bekeren, en dus dringt sy in tot in het binnenste van 't „ hart, Heb. IV. 12. sy verbryzelt het hart Jer. XXIII. 29. „ en als 'er de werking des Heiligen Geestes bykomt, zo „ verbetert, bekeert, en wederbaart zy den mensch, 1 Pet. „ I. 23.

IV. „ Eindelyk is sy nuttig tot heiligheit, πρὸς παιδείαν τὴν „ ἐν δικαιοσύνῃ, *tot onderwyzinge, die in de regtvaerdigheid is*: „ Dat is, tot eene zuivere en kragtdadige hantleiding in het „ onderhouden van de geboden des Heeren, en om een hei„ lig en Christelyk leven te voeren naar synen wil, onder „ het onderwyzend opzigt van den Heiligen Geest. Want „ de Heilige Schrift leert ons, hoe wy aan de pligten van „ godzaligheit en liefde, die onder den naam van *regtvaer„ digheit* begrepen worden, voldoen moeten, 1 Tim. I. 5. „ sy leert ons de pligten van heiligheit aan God, aan ons „ zelven, en aan anderen verschuldigt, Tit. II. 11, 12. sy „ verschaft ons de allerkragtigste drangredenen tot heilig„ heit, namentlyk de volmaaktheden Gods, 1 Pet. I. 15. „ het voorbeelt van den Zaligmaker, 1 Pet. II. 21, 22. van „ andere Heiligen, Heb. XII. 1. de eeuwige zaligheit, Matth. „ V. 8. Ps. XXIV. 3—5. En op deze wyse heiligt sy den „ mensch, Joh. XVII. 17. en sy maakt hem een deelgenoot „ van de eeuwige zaligheit, Jac. I. 21. Alle de leerstellin„ gen, geboden, beloften van de Heilige Schrift dringen „ by ons aan op heiligheit, enz.

„ De Toepassing.

„ Wy hebben derhalve getoont, dat de Heilige Schrift
„ volmaakt is, dewyl sy alles behelst, wat wy tot de zalig-
„ heit nootzakelyk moeten weten, en doen: By gevolg is
„ het onze pligt, dat wy

I. „ Aan dit doeleinde, tot het welke God uit loutere
„ genade ons de Openbaring verleent heeft, en waar in haa-
„ re volmaaktheid gelegen is, voldoen; dat wy door het
„ lezen, overdenken, horen van dezelve, met smeekinge
„ om de hulpe des Heiligen Geestes, ons laten brengen tot
„ eene zaligmakende kennisse, tot overtuiging en geloof,
„ tot bekering en verbetering, eindelyk tot heiligheit.

„ Bestraft en vermaant moeten die geene worden, die
„ aan dit doeleinde niet beantwoorden, en uit de Heilige
„ Schrift die uitnemende nuttigheit niet trekken, welke
„ dezelve in zig heeft; die in onkunde, ongelove, onbe-
„ keerlykheit, en in een van heiligheit vervreemt leven
„ blyven voortgaan, verwaarlozende dezen alleroverbloe-
„ digsten springkbron der zaligheit.

„ Allerkragtigste beweegredenen moeten hun voorgestelt
„ worden, ontleent van de rampzaligheit der geenen, die
„ de Heilige Schrift niet gebruiken tot dat doeleinde, waar
„ toe sy gegeven is, nog door haar onderwezen, overtuigt,
„ tot het gelove gebragt, verbetert, geheiligt worden, en
„ van de gelukzaligheid der geenen, die deze voortreffelyke
„ nuttigheden uit de Heilige Schrift halen, en door de ge-
„ nade Gods in kennisse, geloof, bekering en heiligmaking
„ dagelyks nieuwen voortgangk maken; welker geluk moet
„ aangetoont worden in allerlei omstandigheden des levens,
„ in den doot, en in het toekomend leven.

„ Och of dan het woort Gods onder ons woonde, en dat
„ wy die schat der Heilige Schrift regt gebruiken mogten;
„ welke een overvloet heeft van alle wetenschap en heilig-
„ heit! hier zullen de slegte onderwys, de dwaze wysheit,
„ de twyffelende overtuiging, de ongelovige het gelove, de
„ onbekeerde de bekering, de goddeloze heiligheit, de
„ elendige troost vinden, enz.

II. „ De Heilige Schrift is volmaakt: By gevolg, laat ons
„ alleenlyk in de zelve de zaligheid zoeken, laat ons in haar
„ alleen berusten, laat ons boven haar niet wys zyn, en
„ laat ons aan Leeraars, die uit de Heilige Schrift niet spre-
„ ken, geen gehoor geven, Gal. I. 8. maar laat ons daar en
„ tegen deze weldaat van God, dat Hy ons heeft willen
„ volkomenlyk onderrigten aangaande de zaligheit, met een

„ dank-

„ dankbaar hart erkennen, en de Heilige Schrift voor den „ eenigen regel houden van 't geene wy geloven, en doen „ moeten, op dat wy ons geloof en ons gantsche leven naar „ dien regel inrigten mogen, enz. Gal. VI. 16.

III. „ De Heilige Schrift is volmaakt. Ons gemoet nu is „ zodanig gestelt, dat wy het volmaakte beminnen. By „ gevolg de Heilige Schrift moet ook ten hoogsten bemint „ worden; immers sy is de hoogste liefde ten vollen waer„ dig, wegens haren Auteur, die ook de Auteur van alles „ goets, en van alle volmaaktheit is, wegens hare aller„ voortreffelykste leerstellingen, allerzuiverste geboden, „ allerheerlykste beloften, allergrootst doel-einde en ge„ bruik, zaligmakende en alvermogende kragt tot verlich„ ting, tot bekéring, tot heiligmaking, Ps. XIX. 8, 9. enz.

Voorts breidt onze Hoog-Leeraer dezen plicht van liefde uit, met het ontvouwen van deszelfs eigenschappen; ze moet zyn, *Oprecht*, *Standvastig en byblyvende*, *Allerhoogst*, *Algemeen en Krachtdadig*: waer op hy deze Schets besluit met het aan de hand geven der middelen, die bekwaam zyn om deze liefde te ontvonken; te weeten, eene gestadige en godsdienstige Overdenking en Lezing van Gods Woord; het Gebed tot God, en een vast Voornemen om dat geen te doen, het welk wy uit de Heilige Schrift leeren.

De Eerwaerde *de Stoppelaer* heeft dit Werk, behalven met eenige weinige aenmerkingen op de Schetsen, door zyne naemtekening A. D. S. te kennen, vermeerdert met eene soort van Aenhangzel, behelzende den *Korten Inhout der voorgaande Schetsen, met aanwyzing, op welke plaatzen dezelve Waarheden uitvoeriger verklaart, nader betoogt, en tegen de vyanden en bestryders van dezelve verdedigt worden, in de Nederduitze vertaling van de* Grontlegging tot den waren Godsdienst, *en de* gantsche wederleggende Godsgeleertheit *van des Auteurs ouder Broeder, den wel Eerwaerdigen en zeer geleerden Heere* JOHAN FREDERIK STAPFER. Dit Aenhangzel is met veel oplettendheid indiervoege opgesteld, dat het een welgeschikt zaeklyk Register van den voornaemsten inhoud dezer drie Godsgeleerde Schriften zy. Veelligt zullen wy, by nadere gelegenheid, den Lezer wel eens een stael hier van onder 't oog brengen, dat ons bestek voor tegenwoordig niet toelaet; te meer daer ons nog met een kort woord melding staet te maken van de Voorreden, welke zyn Eerwaerde voor dit Werk geplaetst heeft.

Deze Voorreden behelst niet alleen een verslag van 't geen betrekking heeft tot deze *Analytische Godsgeleertheid*, en der-

derzelver Vertaling; mitsgaders een bericht van zyns Eerwaerdens oogmerk, om eerlang de Vertaling van een aenmerkelyken bondel Predikatien, door den Hoog-Leeraar *Stapfer* in 't Hoogduits uitgegeven, te ondernemen; maer ze vervat ook daer benevens eenige gedachten van zyn Eerwaerden over de beste predikwyze, die doorgaende met bescheidenheid opgestelt en der lezinge waerdig zyn.

De Eerwaerde *de Stoppelaer* is van oordeel, gelyk men uit het gansche beloop zyner aenmerkingen kan afnemen, dat 'er ter wederzyde misslagen begaen worden, zo van hun die gaerne eene nieuwe predikwyze zouden willen invoeren, als van zulken, die den gewoonen trant, welke tot nog gemeenlyk in ons Vaderland plaets heeft, volgen.

Hy staet gereedlyk toe, „ dat misschien te veel verzuimt „ wordt, de Leerstukken van onzen Christelyken Gods„ dienst, door een duidelyk voorstel bekent te maken, de „ zekerheit daar van door een kragtig betoog aan te tonen, „ de hoogste nuttigheit, schoonheit, en beminnelykheit „ daar van aan te dringen, de pligten des Euangeliums voor „ te dragen, en by eene gemeinte diep in te prenten, hoe„ danig zy zich te gedragen hebben in een gantsch heili„ gen wandel, zo sy zig niet voor tyd en eeuwigheit willen „ ongelukkig maken. —— Het heeft, *zegt hy*, syne voor„ treffelyke nuttigheit, ook syne Predikatien zomwylen tot „ dat einde in te rigten".

Het komt hem voor dat men, de tans gewoone predikwyze berispende, inzonderheid het oog heeft, „ op de lang„ dradigheit, de verdeelingen in smaldeelen, in onderdee„ len, dorre en schrale woortverklaringen, taalvitteryen, „ en twisten over woorden en spreekwyzen, op een gestapelde schriftuurplaatzen, gedrongen en onzekere verkla„ ringen, geen duidelyke voorstellingen, geen betoog, on„ vrugtbare behandeling van geschilpointen, hoogdravende „ Profetische, Voor- en Zinnebeeldige uitleggingen, het „ verwaarlozen of niet genoeg voorstellen van de zedeleer „ enz. —— Alle dingen, *zegt hy*, die op zig zelven be„ schouwt zeer te berispen zyn. Maar, *vraagt hy hier op*, „ vindt men die zo overal in onze Kerken, dat men dit zo „ in 't gemeen genomen, den gemeenen smaak, den gewo„ nen trant van prediken noemen mag"? —— Wy vreezen dat deze vraeg met *Ja* beantwoord zal moeten worden, indien men met de ondervinding raedpleegt; voor al indien men, 't geen in dezen het beste en onpartydigste middel schynt te wezen, de Vaderlandsche Leerredenen, welken in

de laetste jaren openlyk het licht gezien hebben, nagaet; dewyl daer uit, zo 't ons voorkomt, blykt, dat deze gebreken 'er dermate in doorstralen, dat men wel moge zeggen, dat zulks de overhand heeft; en dat dus eene Leerreden, indiervoege opgestelt, *naer den gemenen smaek naer den gewonen trant* is. Onder dezen zyn 'er wel, die van hun, welken zich daer aen niet stooten, of zulks met genoegen nagaen, met stichting gelezen konnen worden; maer ze zouden ongetwyfeld, by alle oordeelkundigen, beter geschat worden; indien deze gebreken, welken aen de Hollandsche Predikwyze niet onafscheidelyk eigen zyn, daer in niet gevonden wierden.

De Prediktrant, welken wy hier bedoelen, onder de benaming van de *Hollandsche Predikwyze*, omschryft zyn Eerwaerde zeer wel in dezer voege. „ Dat men na een voorafgaande onderzoek, aangaande het oogmerk, den t'samenhang en wezentlyken inhout van eenen text, denzelven door gepaste verklaringen van woorden en zaken op eene analytische wyze opheldert, de zaak zelve betoogt zo veel mogelyk, uit de Schrift bevestigt, en de kragt der waarheit tot het oogmerk van den text in een zodanig verbantstaande aantoont, tegensprekers van die waarheit, daar het nodig was, wederlegt, en voorts de voorgekome zaken door eene onderscheide toepassing op het gemoet van de Toehoorders, naar hunne verscheide betrekkingen of staat aandringt, tot ontdekking, overtuiging, waarschouwing, vermaning, bestiering, opwekking en vertroosting". —— Deze Predikwyze, onderscheiden van dien bovengemelden *gewonen trant*, of zuiver gehouden van die bovengemelde maer al te gemene berispenswaerdige gebreken, heeft ongetwyfeld hare nuttigheid, zo wel als eenige andere; en word hier van zyn Eerwaerden, terwyl hy ook de nuttigheid der leerstuklyke en zedekundige Predikatien erkent, met het hoogste regt aengeprezen; als konnende een Leeraer van oordeel zich, naer verschillende omstandigheden, nu van deze dan van gene geregelde Predikwyze, met vrugt bedienen.

De Kristelyke Liefde in haaren waaren aart, voorwerpen en eigenschappen voorgesteld en aangedrongen in eene Redenvoering over Joh. XV. 17, uitgesproken in de Groote Kerk te Leeuwarden den 3den Feb. 1765. Door G. T. DE COCK. *Toen nog Predikant te Harich, onder de Wel Eerw. Classe van Sneek, doch thans te Beetgum. Te Leeuwarden, ter drukkerye van* H. A. de Chalmot, 1765. *Behalve de Voorreden* 36 *bladzyden in groot octavo.*

DE plicht van onderlinge Liefde, die Hoofddeugd van een Christen, welke, als gelooven in zien, en hoopen in genieten zal veranderen, in de eindelooze eeuwigheid zal blyven stand houden, word in deze Leerreden, na eene korte voorafgaende verklaring van 's Heilands gebod, op eene geregelde manier ontvouwt, en ten ernstigste aengedrongen. Zie hier, hoe de Eerwaerde *de Cock*, in dezelve, het aenminnig Character van een mensch, wiens *groote ziel* met liefde doortrokken is, uittekent.

„ Hy, die zynen naasten als zich zelven mint, kan in „ zyn hart, dat uitgebreid is, om de geheele werreld te om- „ vatten, nooit eene laage of beledigende gedachte koeste- „ ren, nimmer wenscht hy te kort te schieten in uitdruk- „ kingen van eene oprechte goedhartigheid. Hy zou, als 't „ 'er toe kwam, oneindig liever duizend ongelyken lyden, „ dan zich zelf aan een schuldig maaken. Deze oogenblik- „ ken acht Hy onder de gelukkigsten van zynen geheelen „ levenskring, waar in het hem gebeuren mag, aan dezen „ of geenen eene weldaad te bewyzen, kunnende in dit ge- „ val geene kwaadaartigheid of ondankbaarheid van men- „ schen de vlammen zyner liefde bluschen; zyn engelachtig „ gemoedsgestel doet hem hunne onheusche beledigingen „ ongemerkt over het hoofd zien, en medelyden met hunne „ dwaasheid hebben. Van hier tracht hy hun kwaad door „ goeddoen te overwinnen, terwyl hy nooit naar eenige de „ minste wedervergelding van zyne allerbitterste en kwaad- „ aartigste vyanden staan zal, dan alleen om hen op alle „ moogelyke wyzen, 't zy met of tegen hunnen wil aan „ hem te verplichten, en langs dezen weg hen uit te lokken „ van zulk eene liefdenryke gemoedsgesteltenis zich ook „ eigen te maaken. Ontschiet hem dit, hy zal, met innig „ leedwezen aangedaan, bitter treuren en den Almachtigen „ in vuurigen gebede smeeken, dat die alles genadig vervul- „ le, wat aan zyne dienstvaardyge ontbrak, die de kristelyke

„ goedwilligheid wel inscherpt, maar de engbeperkte bekrompenheid van zynen tegenwoordigen staat, gevoegd by de hardnekkige stugheid zyner naasten hem belette verder uit te voeren: kan hy derhalven, door zyne edelmoedige poogingen, zyne, door de liefde hem ingeboezemde, grondregels hen niet indrukken, hy zal hunne spoorbystere uitzinnigheid met medelyden aanschouwen. 't Is wel zo, dat in 't stuk van Godsdienst waarheid veel te heilig eene zaak by hem zy, dan dat hy die ten gevalle van den naasten zou ontzaaken, noch eer, noch achting, noch gunst, noch liefde van menschen zullen hem overhaalen, om de een of andere gewichtige waarheid als een louter stuk van zuivere en bloote bespiegeling te laaten vlottend dryven. Hy is derhalven altyd vaardig, om in den naam van den God der waarheid voor haar het pleit te voeren. Doch hy is wel verre van zynen Naasten liefdeloos te veroordeelen, of hen straks voor zulken te verklaaren, die alle wettige aanspraak op den beminnelyken eernaam van Kristen verbeurd hebben, om dat zy den God van den Hemel naar eenen anderen geloofsvorm dienen, die in alles juist niet met den zynen strookt, of, om dat zy hunne gedachten over sommige Leerstukken met andere woorden bekleeden, of, om dat zy in deze en geene Bybelplaatzen niet alles kunnen vinden, 't geen naar zyn oordeel in dezelve gemeld staat; neen, hy zal met de zodanigen, zonder hen door bytende woorden te bedroeven, of door bitsche smaadnaamen te verongelyken, op eene minzaame wyze, overeenkomstig met het Euangelie des vredes, vriendelyk verkeeren, ten einde zyn gedrag den God der liefde niet misvalle. Ja al ware 't zelfs, dat hy hen in zwaare doolingen verward zag, dus hy met reden duchten moge, dat hun misverstand van eenen hagchelyken nasleep worden konne, dan noch zal hy 'er niet toe koomen, hoe zeer zulk eene zaak hem ook inwendig grieve, om die ongelukkige dwaalers door strenge vervloekingen, en straffe banvonnisfen, onzalige roersels van eenen vleeschlyken, hoogmoedigen, en ongetemden aart, vinnig te vervolgen, maar hy zal zich veel eer geneigd voelen, om hen met alle moogelyke tederheid en liefde te behandelen, of het hem te mets gebeurde, hunnen misleiden geest door zulk eenen medelydigen, en toegeevenden omgang te vermeesteren, en hunne opgevatte vooroordeelen door zyne tegenredenen gelukkig uit den weg te ruimen".

De gelegenheid by welke deze Leerreden, die al vroeg in 't jaer was uitgesproken, in 't najaer het licht ziet, is, naer uitwyzen der Voorreden deze. Daer is 'er die geoordeelt hebben, *dat de* ARMINIAAN *op zyn minst in deze Preeke uit zou kyken;* hier door is 's Mans Rechtzinnigheid verdacht geworden; en dit heeft hem, op raed van oordeelkundige Vrienden, bewoogen, deze Redenvoering in 't licht te geven, op dat de verstandige Waereld daer over konne oordeelen. Men grondt die verdenking op de redenering van zyn Eerwaerden, als hy den pligt van onderlinge Liefde ook aendringt, uit overweging dat alle menschen, „ in den staet „ hunner rampzaligheid, voor zo veel zy noch de Over- „ blyfsels van Gods Beeld bezitten, in die Overblyfsels „ heerlyke schepsels zyn": en wel byzonder op zyne uitdrukking, dat hy het gantsche Menschdom beschouwt, *als beschonken met het doorluchtig Beeld van zynen Grooten Schepper, het welk in sommigen zeer klaar en zichtbaar, in anderen wel deerlyk bemorscht, doch niet geheel vernietigd is.* Hier uit leid men af, dat onze Leeraer zou dryven, „ dat de onge- „ lukkige Zoonen van den gevallenen Adam, dien grooten „ Zondaar, in den tegenwoordigen staat hunner rampzalige „ ellende Gods Beeld bezitten zouden, dus, niet zo diep „ verdorven zyn, als ons de Katechismus leert". Hier tegen betuigt hy in zyne Voorreden, *dat hy dit gevoelen glad verwerpt*, en hegt ter zyner verdeediginge een kort Aenhangzel aen deze Leerreden, in 't welke hy toont, waer in naer de gedachten van vermaerde Godgeleerden dat Beeld bestae, en welke overblyfzels de Mensch nog daer van hebbe; waer op hy verder gaet, om te doen zien, dat men dus, zonder zich aen Onrechtzinnigheid schuldig te maken, moge zeggen, dat de mensch Gods Beeld nog heeft, en dat zyne uitdrukking deswegens rechtzinnig zy, eenstemmig met die van goedgekeurde Schryveren. In 't een en 't andere beroept hy zich op Gen. 9. 6. en Jac. 3. 9. mitsgaders op onwraekbare rechtzinnige Godgeleerden, als daer zyn, *Calvinus*, *Ursinus*, *Marck*, *Pictet*, *Mastricht*, *Henry*, *Alberthoma*, *Vollenhove*, *Moonen*, en onze geleerde Randschryvers in hunne aentekeningen op Gen. 9: 6. Ten slot brengt hy ons eindelyk onder 't oog, dat zyne zo verdacht gehouden redenering, of de stelling, *dat wy menschen alle menschen moeten liefhebben, om dat zy met ons van eenen Maaker, deelgenooten van dezelve natuur, en in hen, als onze Natuurgenooten, de Overblyfsels van Gods Beeld noch zyn*, volkomen eenstemmig is, met de redeneerwyze van den beroemden Leeraer *Vollen-*

lenhove en Hoog-Leeraer *Venema*, over de uitgestrektheid van den pligt der Liefde, jegens alle menschen, als schepzels van God.

't Is te denken, dat het voorgestelde voldoende zal zyn, ter afweringe van verdere verdachthouding ten dezen opzichte; te meer, daer de Eerwaerde Theologische Faculteit van Frieslands Hooge School te Franeker, na 't lezen dezer Leerreden, verklaert, *in dezelve niets gevonden te hebben, dat met de Hoofdstukken van de Leere der Waarheid, die naar de Godzaligheid is, in de Formulieren van eenigheid der Nederlandsche Kerken uitgedrukt, strydig zy. Weshalven zy gemelde Predikatie, zo veel Haar aangaat, niet kan nalaten goed te keuren.*

Leer uit Jesus Mond, of Praktyk-Leer, vertoont in XXXV. Leerredenen, door den Wel Eerwaardigen, Geleerden en Godzaligen Heer FRANCO DE BRUIN, *in leven oudste Bedienaar des Goddelyken Woords in de Gemeente van* JESUS CHRISTUS *te Amsterdam. Te Utrecht, by* Jan Servaas Bosch 1765. *Tweede Deel, behalven den Bladwyzer over 't geheele Werk 675 bladzyden in quarto.*

BY gelegenheid der uitgaeve van 't eerste Deel deezer Leerredenen hebben we deswegens eenig berigt gegeeven, en wel byzonder eene schets, uit de voorbereidende Leerreden van zyn Eerwaarden medegedeeld (*); waar uit men het beloop der verhandelde stoffen, die in beide de deelen van dit Werk voorkomen, met een opslag kan nagaan; des de Lezer den inhoud hier uit genoegzaam konne afneemen. Het zy derhalven voor tegenwoordig genoeg met een woord te melden, dat dit tweede Deel eenstemmig met de aldaar voorgestelde schetze, en op eene dergelyke wyze als het eerste is uitgevoerd.

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. V. D. bl.* 267—270.

D. CHRISTIANI GOTTLIEB LUDWIG, ord. Med. in Acad. Lipſ. Decani *Inſtitutiones Medicinæ Forenſis Prælectionibus Academicis accommodatæ. Lipſiæ in Officina Libraria* Gleditſchiana, 1765. Octavo majori pagg. 162.

Onderwyzingen in de Gerechtlyke Geneeskunde, tot Academiſche Voorleezingen geſchikt. Door CHR. GOTTL. LUDWIG, Geneesheer en Deken van de Hooge Schoole te Leipzich. *Te Leipzich, in de Boekwinkel van* Gleditsch.

DE Gerechtlyke Geneeskunde is dat gedeelte der Geneeskunde, 't welk beſtaat in de Overheden met raad te dienen, aangaande de beſtiering der gezondheid en het afweeren van algemeene ziekten, ten voordeele van den burgerſtaat; of den Rechter of Rechtsgeleerden, in geval van kwetzing of belediging, waar over vonnis moet geveld worden, berigt te geeven aangaande de natuur der belediging; 't zy dezelve oorzaak zy van het verlies eeniger vermogens, door vernieling der Werktuigen, daar toe noodzaaklyk; of ook van den dood des gekwetſten. Weinig vindt men hier over, met opzet, geſchreeven, door oude Schryvers; ſchoon men uit HIPPOCRATES en GALENUS nog wel iet zou konnen aanhaalen, 't welk hier toe betrekking heeft. Men heeft over dit ſtuk, als een byzonder deel der Geneeskunde, voornaamlyk, beginnen te ſchryven in de zestiende eeuwe; en zekere Wet van Keizer Karel de Vyfde, dat in geval van twyfeling over eene wonde, waar op de dood gevolgd was, de Heelmeesters geraadpleegd zouden worden: en nog nader; dat een of twee Heelmeesters het lichaam van eenen gedoodden, voor dat hy begraaven wierdt, zouden ſchouwen, en van de kwetzing verſlag doen; ſchynt hier toe de meeste aanleiding gegeeven te hebben. Althans hier op is gevolgd, dat men in Duitschland, na dien tyd, meer dan in andere gewesten, op deeze ſtoffe hebbe toegelegd; en de Werken in Duitschland, hier over uitgekoomen, meer in getal zyn, dan van eenige andere Natie. Sommigen van de genoemde Werken zyn geacht, hoewel weinigen daar van onze Vaderlanders bekend; wyl de meesten in een andere taale zyn geſchreeven; en anderen dit deel der Geneeskunde, onder hunne Werken over de Heel- of Geneeskunde, hebben ingevoegd; tot dat eindelyk de ſchrandere en ervaare J. HOOGVLIET, Heelmeester te Delft, ruim dertig jaaren geleeden, een Werk uitgaf, met den titel,

T Konst

Komt om Wonden te schouwen en over derzelver doodlykheid te oordeelen: waar in hy, uit het gene 'er van anderen over geschreeven was, en met behulp van de kennisse des menschelyken lichaams en derzelver werkingen, al heeft gebragt, wat hy noodzaaklyk oordeelde te moeten in aanmerking genomen worden, om over den staat eens gekwetsten of gedoodden den Rechter van Advis te dienen. Dit Werkje, in onze taale geschreeven, werdt van onze Vaderlanders met aangenaamheid ontfangen, en heeft ook by Buitenlanders achting verworven. Maar dewyl in dit stuk der Geneeskunde duisterheden en moeilykheden zyn, welken van elk, naar zyn byzondere gedagten, verklaard worden, heeft dit Werkje van den Heer HOOGVLIET het zelfde lot, met veel anderen, ondergaan, dat het niet van allen, in alle stellingen, is toegestemd geworden. Ook is het oordeel, over dergelyke dingen, zo veel verschillendheid en duisterheid onderworpen, om dat de gevallen zo menigvuldig en verschillende zyn, dat men hier over geene regelen kan verwagten, welken, in alle opzichten, zullen voldoen, zonder gelegenheid tot twyfeling of uitzondering over te laaten. En welke reden is 'er, anders, dat men, van tyd tot tyd, nieuwe Werken over deeze stoffe, voornaamlyk, onder de Duitschers ziet uitkoomen, dan dat men geloove, dat het stuk, niet afgedaan, nog verbetering nodig hebbe. Ondertusschen is het een stuk van veel gewigt, en waar in de Leerlingen der Geneeskunde noodzaaklyk onderregt moeten worden, om dat, in veele omstandigheden, 'er leven en dood van afhangen. Pryswaardig is het, derhalve, dat Professoren in de Geneeskunde hun werk maaken, hier over, byzondere Lessen te geeven, gelyk men uit den titel van het Werkje, welk wy voor ons hebben, ziet, dat de beroemde Heer LUDWIG gedaan heeft, of mooglyk nog doet; gelyk 'er ook een dergelyk Werkje, tot gelyk gebruik geschikt, van den vermaarden H. F. TEICHMEYER, voor handen is; om van geen anderen te gewaagen.

Dit Werkje, dan, van den geleerden LUDWIG, komt voor, als een kort begrip van de Geneeskunde, welke tot het Gerecht betrekking heeft, en van Hem voor zyne Studenten, in zyne Lessen, breeder verklaard en bevestigd wordt. Het bevat, gevolglyk, alle voornaame grondregels en stellingen, welke deeze kundigheid uitmaaken, en van den Hoogleeraar, in zyne Lessen, breeder verklaard worden. Deezen, schoon hier kort voorgesteld, worden echter zo voorgedraagen, dat ze van veel nut konnen zyn voor een iegelyk Genees-

nees- of Heelkundigen, schoon geene gelegenheid hebbende, om de Verklaaringen en Lessen van den Hoogleeraar hier over te hooren: indien hy slegts zo veel van de andere deelen der Ontleed- en Geneeskunde verstaat, als in dit Werk ondersteld wordt, om van de gegeeven regelen gebruik te maaken. Het is waardig van onze Landsgenooten gekend te worden, en wy twyfelen niet, of veelen onder dezelven, der Latynsche taale kundig, zullen het met vermaak leezen.

Aangaande den inhoud, en de orde, waar in de Schryver den Heer HEBENSTREIT, wel meest, ten voorbeelde zegt genomen te hebben, dient, dat het Werk verdeeld is in twee Deelen. Het eerste heeft tot Opschrift: *Van den pligt eens Geneesheers in het bestieren van een Gemeene-Best.* Het is verdeeld in vyf Hoofdstukken. Hoofdst. I. *Van de zorge voor de aanstaanden ter geboorte en nieuw gebooreneni.* II. *Van het bestieren van de oorzaaken voor de gezondheid van het Gemeen.* III. *Van het bestieren der behulpzelen ter herstellinge uit ziekten.* IV. *Van het weeren van algemeene ziekten.* V. *Van de zorge voor de gestorvenen.* Het tweede Deel bevat *den pligt van een Geneesheer in het verklaaren der wetten*; en is verdeeld in drie Verhandelingen. De eerste is, *over Vraagen van het burgerlyk recht.* En het eerste Hoofdstuk, *Van de wetten betreklyk tot Kraamvrouwen.* II. *Van een wettige Kraam.* III. *Van de wetten voor byzondere leeftyden.* IV. *Van geveinsde en ontveinsde ziekten.* V. *Van de bezoldingen of Geneesloonen.* De tweede Verhandeling is *over Vraagen van het lyfstraffelyk recht.* Hoofdst. I. *Van de natuur- en geneeskundige zekerheid van eene daad.* II. *Van kwetzingen, als oorzaaken van ziekten en dood.* Dit Hoofdstuk is wederom in zeven Sneeden afgedeeld. §. 1. *Van het begrip en onderscheid der doodlykheid.* 2. *Van de Kindermoord.* 3. *Van de wonden van het hoofd en den hals.* 4. *Van de wonden der borst.* 5. *Van de buikswonden.* 6. *Van de wonden der uitwendige deelen.* 7. *Van een kwaade Geneeswyze.* Hoofdst. III. *Van de wyzen om de waarheid uit te vorschen.* IV. *Van de lyfstraffen.* V. *Van de redenen van Verschooning uit de Geneeskunde.* De derde Verhandeling heeft tot onderwerp *de Vraagen van het Kerklyk recht.* Hoofdst. I. *Van de redenen der echtscheiding uit de Natuurkunde.* II. *De twyfelagtige vraagen aangaande den doop van wanschapen kinderen.*

Wy zullen nu nog, om te meer van dit Werkje te kunnen oordeelen, uit een en ander Hoofdstuk, iet, by wyze van Proeve, hoe het zelve behandeld is, onze Leezers mededeelen. In het vyfde Hoofdstuk van het eerste Deel, over het be-

bestier van een Gemeene-Best, door behulp van de Geneeskunde, wordt gesproken van *toevoorzigt over de gestorvenen*; en hier zegt de Heer LUDWIG, dat de Overheid geen Kerkhof of openbaare begraafplaatze, in de Stad, moet toelaaten; maar buiten dezelve of in de voorstad beschikken, om de meerdere vryheid van lugt; en om dezelfde reden niet gedoogen, doode lichaamen in de Kerken te begraaven; ten minste, byzondere persoonen, die hier wettige bezitting hebben, een plaats aan te wyzen, waar de rottige uitwaasemingen geen gelegenheid tot ontsteeking van ziekten kunnen geeven. En deeze voorzorge merkt Hy aan, in volkryke steden dan vooral noodzaaklyk te zyn, als 'er besmetlyke ziekten in zwang gaan; wanneer het best is de lyken met leevende kalk te bedekken. Wy hebben dit hier te liever aangehaald, om dat men 'er uit ziet, dat de voornaame Geneeskundigen zich eenstemmiglyk kanten tegen eene gewoonte, welke zo nadeelig is voor de gezondheid van het Gemeen; en, niettegenstaande dit, byna overal, stand houdt. Hoewel men uit de Nieuwspapieren gezien heeft, dat 'er in Frankryk begint werk van gemaakt te worden.

In het tweede Hoofdstuk van de tweede Verhandeling des tweeden Deels vindt men fraaije aanmerkingen over *het denkbeeld en onderscheid der doodlykheid*. Een Geneesheer, zegt Hy, die uit goede redenen, over eenige kwetzing, oordeel zal vellen, maakt eene vergelyking tusschen de voorgegaane oorzaak en het gene 'er op gevolgd is; gelyk men doet in ziekten, welken zonder eenige geweldige of uitwendige oorzaak zyn ontstaan. Doch het is niet genoeg het voorgaande en het gevolg in aanmerking te neemen; maar men moet ook acht geeven, of 'er iet verzuimd zy, waar door het gevolg hadt konnen voorgekoomen, of eenige omstandigheden deszelfs hadden konnen verminderd of verbeterd worden. Ziekten worden, met opzicht op den uitslag, doodlyk gezegd te wezen, wanneer ze of een schielyke, of een langzaamer, doch zekeren dood aanbrengen. Ongeneeslyke ziekten nu zyn, welken noch door de natuur, noch door geneesmiddelen verwonnen worden. De doodlykheid van eene kwetzing heeft, derhalve, veel gelykheid met ziekten, welken niet geneezen kunnen worden: zo dat men, ook hier in, tot de zelfde onderscheiding geleid wordt; welke echter niet altyd alle twyfeling wegneemt. Een algemeene grondregel wordt dus voorgesteld. „ Als „ een geweldige kracht op het lichaam gedaan wordt, maakt „ dit eene ongesteldheid, welke zich, door haare toevallen

of

„ of beledigde werkingen des lichaams, openbaart. Naar „ maate nu die werkingen, tot onderhoud van het leven „ volstrekt noodzaaklyk, en algemeen; of den leevenden „ mensche, alleen, in eenige byzondere werkingen, be- „ hulpelyk zyn, wordt ook de belediging van deeze wer- „ kingen naar dit verschil beoordeeld; dat of het leven, „ dat is het samenstelzel van alle werkingen, weggenomen, „ of slegts eenige byzondere werkingen benadeeld zyn ge- „ worden. De trappen van belediging verschillen derhalve „ veel van malkander; zo dat 'er, of, inderdaad, de dood „ op volge, of de behoudenis van het leven, maar met over- „ blyving van eenige ongesteldheid, gebeure. In dit laat- „ ste geval brengen evenwel de samenloopende oorzaaken „ of den dood aan, of laaten, zonder doodlyk gevolg, de jam- „ merlyke ongesteldheden in het lichaam, langen tyd en tot „ den dood toe, eindelyk uit andere oorzaaken volgende".

In alle kwetzingen, derhalve, waar over men, als de oorzaak van ziekte of dood, moet oordeelen, zyn voornaamlyk drie dingen in acht te neemen; naamlyk, een volstrekte doodlykheid, dat is, een zeker verlies van het leven, van de kwetzing afhanglyk: of een toevallige doodlykheid, niet uit de kwetzing alleen, maar, te gelyk, uit andere samenloopende oorzaaken ontstaan; een of andere ziekte, met meer of minder ongesteldheid van den gekwetsten, by en nevens de ontfange kwetzing.

Hier op volgen dan nadere aanmerkingen van den Schryver, hoedanige kwetzingen, en van welke deelen volstrekt doodlyk geacht moeten worden: en welken by toeval doodlyk zyn; of eene ziekte in het zelfde lichaam by zich gehad hebben. Omtrent het laatste staat ondertusschen te letten, dat zo de kwetzing, uit haare omstandigheden, blykt volstrekt doodlyk te zyn, niet alle ziekte als een samenloopende oorzaak der doodlykheid moet gehouden worden. Een mensch die de Teering of een Steen in de blaaze heeft, te dooden, is iemant te dooden, die nog een langen tyd hadt konnen leeven. Het Zakje van iemant, die een Breuk heeft, te doorsteeken, en de verstropte darmen, met een wonde, waar op de dood volgt, te kwetzen, is volstrekt doodlyk. Maar wanneer op een ligten slag een verborgen Ettergezwel in de Long, of een Slagaderspat doorberst, of waterige vogten, in de holligheden van de Hersenen vergaderd en stilstaande, geroerd worden en den dood verhaasten, is de oorzaak des doods baarblyklyker in de ziekte, dan in de kwetzing; waarom dezelve toevallig doodlyk moet geoordeeld worden.

Ook

Ook moet van de volſtrekte doodlykheid afgetrokken worden, alle verzuim of misſlag van den Lyder begaan; het zy omtrent aanwending van noodige hulpmiddelen, of een verkeerde levenswyze; het overmaatig gebruik van ſterken drank, blootſtelling aan koude enz. Als ook alle verzuim of verkeerde behandeling van den Genees- of Heelmeester, die het opzicht over den gekwetſten heeft gehad. Hoewel hier in, echter, ook deeze omzichtigheid moet gebruikt worden, dat, al wat men, by de Schouwing van het lyk bevindt, en een byzondere behandeling vereischt zou hebben, indien de Genees- of Heelmeester 'er op verdagt ware geweest niet gebragt worde ten laste van verzuim, indien het zich door geen blykbaare tekenen heeft doen kennen: wyl het niet mooglyk is voor iemand, hoe kundig ook, anders dan uit blykbaare verſchynzelen te oordeelen, wat inwendig plaats heeft.

Na deeze algemeene Regelen gaat de Heer LUDWIG over tot de byzonderheden, raakende byzondere kwetzingen, naar het onderſcheid der deelen, waar in dezelven voorvallen. En eerst tot den Kindermoord, waar in Hy, naar het korte beſtek van het Werk, uitvoerig en naauwkeurig is. Vooraf onderzoekt Hy, welk een Miskraam aan een ſchuldige oorzaak kan toegeſchreeven worden. Hier op volgt een beſchryving van de tekenen, waar uit men kan beſluiten, dat een kind voor de geboorte is geſtorven: het voornaamſte van welken geſteld wordt in een baarblyklyke verrotting, welke men aan het kind beſpeurt, zo dat 'er de opperhuid ligt afſcheidt, en het lichaam zagt en gezwollen is; en 'er geene oorzaaken zyn, waar aan dit kan toegeſchreeven worden, als na de geboorte ontſtaan te zyn. Als 'er zodanige en eenige andere uiterlyke tekenen, hier bygevoegd, niet gezien worden, moet het dood lichaam van het kind geopend worden. Indien dan het Hert en de groote Vaten vol dik en ten deele geronnen bloed bevonden worden, blykt, dat het kind voor de geboorte geſtorven zy. Het onderzoek der Longen wordt hier bygevoegd, en aangemerkt, dat het kan gebeuren, dat een gedeelte van dezelven dryft en een gedeelte naar den grond zinkt, welk laatſte van eenige verharding, of andere kwaade geſteldheid, in dat gedeelte, afhangt. De Longen zinkende, ſtelt men vast, dat het kind niet geademd, en gevolglyk voor de geboorte niet geleefd hebbe. Eenige tegenwerpingen of uitzonderingen aangaande een vroeger inademing van lugt, worden van onzen geleerden Auteur geoordeeld van geen aanbelang

te wezen. Hy ſtaat evenwel toe, dat lugt in de Longen van een dood kind kan geblaazen worden, en dat zodanige Longen gelyk zyn aan die van een kind, dat geademd en na de geboorte heeft geleefd: maar ſtelt, dat men van zulk een voorafgaand bedryf geene verzekering kan hebben, dan door geloofwaardige getuigen. Als 'er verrotting in de Longen ontſtaan is, waar door deelen, welken anders in het water zinken, driftig worden, is het teken uit het dryven der Longen onzeker: gelyk de verrotting ook veel andere tekenen van de doodlykheid eener wonde twyfelagtig maakt. Ondertusſchen is het zeker, dat een kind, reeds gebooren, eenigen tyd kan leeven, zonder ademhaaling, gelyk Vroedkundigen dikwils ondervinden: waarom zy, door ſchudding, wryving, het wegneemen van ſlym uit den mond en keel enz. het zelve zoeken op te wekken, om de ademhaaling te bevorderen. Zo kan dan een kind ſterven, en ook door geweld gedood worden, ſchoon het leevende gebooren zy, doch niet geademd hebbe; 't welk een nieuwe onzekerheid in dit onderzoek overlaat.

Wyl nu in deeze tekenen nog zo veel onzekerheid overblyft, wil de Hooggeleerde LUDWIG, dat men 'er anderen nevens voege en zorgvuldig opmerke: als, een verbreeking van den Navelſtreng, uiterlyke tekenen van verſtikking; ja het verzuim van eene of andere omſtandigheid, welke noodzaaklyk zyn voor een nieuwgebooren kind, mogen hier ook niet voorbygezien worden. Als 'er blyken van doodlyke kwetzing zyn, moet een gelyk oordeel, als in zodanige gevallen, by een bejaard mensch, gedaan worden.

Hier op volgen nu de byzondere kwetzingen van het hoofd, de borst, den buik enz. En dan de derde Verhandeling van het tweede Deel; waar in de redenen van Echtſcheiding onderzogt, en de Vraag beantwoord wordt, of men een wanſchapen kind, of zogenaamd Monſter, mag doopen? Aangaande het laatſte zegt de Schryver, dat van een mensch niet anders dan een mensch gebooren wordt; en ſchoon het dan in eenige deelen van de gewoone geſtalte van een mensch verſchilt, zal het echter gelykheid genoeg naar een mensch hebben, en gevolglyk, leevende zynde, gedoopt mogen worden.

Dus wordt dit Werk van den beroemden LUDWIG beſlooten. Men vindt 'er, gelyk wy reeds aangemerkt hebben, in 't kort, en op een verſtaanbaare wyze, in voorgeſteld, hoofdzaaklyk, al wat tot de Gerechtlyke Geneeskunde, of het Schouwen der Wonden, gelyk het onder ons genoemd

wordt,

wordt, behoort. Het kan buiten twyfel van nut zyn voor de zulken, die menigmaalen van den Rechter geroepen worden, om verklaaring te geeven aangaande gevallen, welken alleen, door behulp van de Geneeskunde, kunnen opgelost worden. In veele gevallen wordt vereischt, en is het aangenaam, de doodlykheid of niet doodlykheid van zekere kwetzing, waar over men zyn oordeel moet geeven, met voorbeelden van voorgaande ondervindingen te konnen sterken. Wyl nu iemand onmooglyk van alle gevallen, in eigen persoon, ondervinding kan hebben, moet hy zich wenden tot de Waarneemingen van goede Schryvers; waarom het te wenschen ware geweest, dat de Heer LUDWIG by zyne beoordeelingen eenige voorbeelden hadt gevoegd, of van hem zelven ondervonden, of uit anderen aangehaald, welker uitslagen zodanige beoordeelingen bevestigen. Dit zou voor onzen Auteur, wegens zyne ongemeene beleezenheid, geringe moeite geweest zyn: maar Hy heeft dit, en wat meer tot opheldering van het Werk hadt konnen dienen, ongetwyfeld, gelaaten, om het 'er, in zyne verklaaring van dit Werk, voor zyne Studenten, by te voegen.

ANTONII DE HAEN S. C. R. A. Majestatis Consiliarii & Archiatri, *Epistola de Cicuta.* 1765.

Brief aangaande de Cicuta, door ANT. DE HAEN, Raad en Lyf-Artz van haar K. K. A. Majesteit. 1765. Octavo, 63 bladz.

MEt hoe veel graagte de eerste en vroegste berigten, van Proeven, met de *Cicuta*, in Knoest- en Kankergezwellen genomen, ontfangen werden, zal by onze Vaderlandsche Leezers nog in versche geheugenisse zyn. En geen wonder; een middel om gebreken te geneezen, welken van de moeilykste zyn voor de Lyders, en tot nog toe, altyd, ongeneeslyk bevonden, was van een ongemeen belang in 't algemeen, en niet minder voor de Geneeskonst. Wy kunnen, voor ons zelven, niet ontkennen, dat wy het eerste Werkje van den Heer STORK met blydschap opsloegen; ons zeer verheugende over de edelmoedigheid van den Schryver, die, zulk een middel gevonden hebbende, zo gereed was, om het der Geneeskundige wereld mede te deelen. Doch de Proeven, van den Heer STORK opgegeeven, nader inziende, beving ons eenige twyfeling; of de geval-

len, welken voor Knoest- en Kankergezwellen te boek gesteld, en gezegd werden geneezen te zyn, wel inderdaad zulke gezwellen geweest waren; en of men geene reden hadt, te denken, dat gemeene Kliergezwellen, welken ook door andere middelen geneezen worden, met de eerstgemelden verwerd, en 'er voor aangezien waren. Wy hebben deeze onze twyfeling in een Berigt, welk wy van het eerste Werkje van den Heer STORK, zo dra het in 't Hollands vertaald was, gegeeven hebben, openlyk betuigd (*a*). En om dit te meer te doen blyken, hebben wy twee Brieven, *raakende het onderscheid tusschen eenige langduurige Gezwellen*, met opzet, hier over geschreeven, gemeen gemaakt (*b*). Overal menschen gevonden wordende met Knoest- of Kankergezwellen en Zweeren, werden straks overal Proeven genomen; en men hoorde, eerlang, dat de uitkomsten de verwagting niet beantwoordden. Niemand kon met de *Cicuta* verrigten, het gene de Heer STORK en de zynen voorgaven 'er mede gedaan te hebben. En schoon de Heer STORK, in een tweede en derde Werkje, of *Supplement*, alles poogde staande te houden; de ondervinding van anderen, en de grootste Mannen in de Konst, wedersprak het. Men zag nog wel hier en daar iemand opkoomen, welke voorgaf groote geneezingen met de *Cicuta* gedaan te hebben: doch het vondt by de meesten geen ingang, als men zich te binnen bragt, hoe weinig men 'er zelf mede hadt konnen uitwerken. Dus hadt de *Cicuta* by veelen haare achting verlooren; terwyl zy te Weenen nog de zelfde Voorstanders bleef behouden. Dit schynt den Heer DE HAEN eindelyk bewogen te hebben, 'er openlyk tegen uit te koomen. Door eige ondervinding, gelyk veel anderen, overtuigd van de krachteloosheid van dit gewas, heeft Hy, in deezen zynen Brief, aan den beroemden TRALLES, het stuk van den grond af onderzogt, zyn eige Proeven, en die van den Heer STORK, voor 't oog blootgesteld en ter toets gebragt; ja duidelyk getoond, dat, gelyk zyne Proeven altyd ongelukkig waren uitgevallen, zo wel als van veele anderen, die van den Heer STORK, met deszelfs Voorstanders van de *Cicuta*, van naby beschouwd wordende, ook of zeer weinig of nietmetal betekenen.

Wy zullen een kort begrip van den Brief zelf tragten te geeven. De Heer TRALLES, in zyn Werk, over de Inenting

(*a*) *Vaderl. Letter-oefen.* I. D. bladz. 338.
(*b*) Men zie den eenen *Vaderl. Letter-oef.* I. D. bladz. 585; en den anderen bladz. 755.

ting van de Pokjes, gezegd hebbende, dat hy, te Breslauw, met achting hoorde spreeken van de krachten der *Cicuta*, in het geneezen van Kankerige kwaalen; hadt de Heer DE HAEN hem verzogt, een lyst van zodanige geneezingen, door de Breslauwsche Geneesheeren verrigt, over te zenden; 't welk door den Heer TRALLES gedaan zynde, dient deeze Brief hier op tot antwoord.

De Heer DE HAEN hadt, gelyk hy de zaak, van 't begin af, ophaalt, op aanmoediging van den Baron VAN SWIETEN, de Pillen van de *Cicuta*, schoon hem toen nog onbekend was waar van ze gemaakt waren, in de Scirrhus en Kanker begonnen te gebruiken, met volkoome vertrouwen op het gezach en de oprechtheid van den Baron, niet anders verwagtende, dan goede uitkomsten te zien: doch hy werdt hier in te leur gesteld, en zag niet zulke geneezingen, als anderen zeiden gezien te hebben. Hy vervolgde echter zyne Proeven; maar behalven dat 'er geene, schoon ze een half jaar, een jaar, ja anderhalf jaar de *Cicuta* gebruikt hadden, geneezen werden, veelen verergerden, en ook wel een en ander stierven. En verneemende, dat men in Boheme, het Keizerryk, Frankryk, Engeland, Nederland en Italië, even ongelukkig was geweest, besloot hy geen meer Proeven te neemen met de *Cicuta*, maar dezelve, gelyk hy ondervonden hadt, als krachteloos en schaadlyk te laaten vaaren.

Hier op gaat de Heer DE HAEN over tot het onderzoek van de gevallen der Breslauwsche Geneesheeren, hem door den Heer TRALLES toegezonden. Onder de negen-en-zestig voorwerpen waren zes-en-dertig, welken verborgen of verzwooren Kanker hadden. Hier van waren 30 jammerlyk gestorven, zes ongeneezen gebleeven. Van andere en mindere kwaalen waren eenigen geneezen, anderen niet. Hier derhalve, zo wel als elders of ooit, werdt niemand, door de *Cicuta*, van de Kanker geneezen. Hoe weinig dit overeenkomt met de opgaaven van den Heer STORK, wordt met eenige aangehaalde plaatzen, uit deszelfs eerste en tweede Werkje en het *Supplem.* ten duidelykste getoond.

Men heeft hier op ingebragt, dat misschien de *Cicuta*, te Weenen groeijende, de voorgewende krachten bezat, en niet die van andere gewesten. De Heer STORK heeft geklaagd, dat men van Weenen *Extract* hadt verzonden, welk van het gedroogde kruid was gemaakt; dat men het, op andere plaatsen, niet naar behooren bereid hadt. Om andere antwoorden, hier op, voorby te gaan, zegt onze Schryver, dat hy het zelfde *Extract* op de zelfde wyze bereid, ja van den

den zelfden klomp, gebruikt heeft als de Heer STORK; en derhalve alle zodanige uitvlugten ydel zyn.

Vraagt men, hoe heeft dan zulk een geroep konnen ontstaan van geneezen Knoest- en Kreeftgezwellen te Weenen? Hier op wordt geantwoord, dat veele, inzonderheid, jonge Geneesheeren, het onderscheid tusschen Kanker en andere gezwellen, niet genoegzaam begrypende, voor Kanker aangezien en geneezen hebben, 't welk nimmer zodanig een gebrek was geweest. Dat eenige verandering ten goede, in een Kankerzweer, welke eens van zelfs ontstaat, doch altyd bedrieglyk is, voorvallende, terwyl men de *Cicuta* gebruikt, veelen te vroeg heeft doen roepen van geneezing, wanneer de dood kort volgde, of het gebrek, nog eindelyk, door het mes moest weggenomen worden. Hier by worden gevoegd misslagen in 't geheugen, waar door sommige gevallen anders zyn te boek gesteld, danze zich, inderdaad, hadden toegedraagen. Dit alles wordt door voorbeelden getoond.

Het gene aangaande de verandering van de dunne Kankerige stoffe in goeden etter, de pynstilling, bedaaring van toevallen, verwekking van slaap, verbeetering van verlooren eetlust en welgesteldheid des lichaams, door de *Cicuta*, verbreid wordt; toont onze Schryver, oneindig minder te wezen, dan 'er van geroepen wordt, of het omgekeerde waaragtig te zyn; of door andere oorzaaken en middelen, even gemaklyk, als door de *Cicuta* uitgewerkt te worden. Op de slaapverwekkende kracht van den Heer STORK, aan de *Cicuta* toegeeigend, wat blyvende staan, merkt de Schryver aan, dat het hem als een wonderspreuk voorkomt, dat de Heer STORK hier van zo veel zegt, schoon het door niemant anders bevestigd worde, en nogtans niet bepaalt van hoedanige gift der *Cicuta* hy dit heeft waargenomen. Elders spreekt hy van twee gr. *Extract*, dan van 4, 8 en vervolgens tot 240 toe. Konnen twee greinen slaap verwekken; zullen dan niet 240 greinen den doodslaap veroorzaaken? En wat zou dan worden van zulken, die een half Unce, en nog veel meer van het *Extract*, op eenen dag, gebruikt hebben?

Vervolgens toont de Heer DE HAEN, welke tegenzeglykheden, by de Voorstanders der *Cicuta*, gevonden worden; zeggende, dan eens, datze ongevoelig werkt, en zonder eenige ontroeringe in het lichaam te verwekken, zonder eenige afscheiding of ontlasting te bevorderen; dan wederom, datze de onzigtbaare doorwaassemíng vermeerdert, de pis voortdryft enz. Even weinig slot of grond schynen hunne regelen, omtrent de Levenswyze te hebben.

Om

Om te toonen hoe het wezen kan, dat behalve den Auteur der Boekjes, evenwel nog eenige beroemde Mannen van geneezen Kankers roepen; wordt, behalven het gene te voren reeds gezegd was, nog aangemerkt; dat zwaare gevallen, en welken voor ongeneeslyk aangezien worden, nog wel eens, door begunstiging van de natuur, en zonder eenig gebruik van Geneesmiddelen gered worden; waar van hier eenige merkwaardige voorbeelden worden opgegeeven. Indien nu zo iet eens gebeurt, onder het gebruik van de *Cicuta*, zou een Geneesheer van den eersten rang, zulk eene geneezing, niet gereedlyk toeschryven aan de *Cicuta*? en hy zou evenwel, door dit te doen, zich zelve en anderen bedriegen. En zo kunnen eenige, zelfs vermaarde Mannen, aangaande de *Cicuta*, in dooling gevallen zyn, zonder dat men het hun tot schande konne aanreekenen.

Kan men de *Cicuta* dan niet meer verdedigen, tot geneezing van de Kanker; zy is evenwel, zegt men, van veel dienst in kwaadaartige zweeren en Fistels van den hals, lippen enz. Doch ook hier in, zegt de Heer DE HAEN, zyn myne pogingen vrugteloos geweest; en daar men een goeden uitslag heeft gezien, twyfelt hy of zulks wel aan de *Cicuta*, als *Cicuta* moet toegeschreeven worden; en geeft vervolgens gevallen op, waar uit hy, niet ten onrechte, besluit; dat warm water, het zy enkel, of met het een of ander kruid, om 'er eenigen schyn van geneeskracht aan te geeven, gekookt, dezelfde of beeter uitwerking voortbrengt, dan of men eene stooving van *Cicuta* hadt gebruikt. Hoewel hy toestaat, dat de lichaamen op den eenen tyd, een meerdere geschiktheid ter geneezing hebben, dan op een anderen, en het hierom wel weezen kan, dat een gebrek in 't begin met warm water, waar in Kervel, of eenig ander Kruid gekookt was, vergeefs behandeld wordt, en naderhand, door eene stooving met de *Cicuta* geneest; en zo ook, omgekeerd. En uit dit alles ziet men de reden, waarom de *Cicuta* zo veel achting heeft gekreegen, of konnen krygen.

Ten besluite, zegt de Heer DE HAEN, men zou konnen vraagen; of de *Cicuta* oit iemant kwaad gedaan hebbe? Dit wordt, zegt hy, stoutlyk, en by herhaaling ontkend. Onze Schryver, in tegendeel, bekent het openlyk; en brengt voorbeelden by van een volstrekte ongevoeligheid van alle de deelen van het lichaam; van een Socratische koude door alle de leden tot den dood toe, op het gebruik van de *Cicuta* gevolgd; en vraagt dan, of de openbaare voorbeelden niet duidlyk aanwyzen, dat de *Cicuta* den dood van veele Kanke-

rigen verhaast heeft. Hy twyfelt niet of veelen van dezelven, zouden onder eene in staat houdende geneezing langer geleefd, of door Afzetting hebben konnen geneezen worden, welken nu door de *Cicuta* jammerlyk en vroegtydig, zyn ten grave gebragt.

Hier mede een einde maakende van zynen brief aan den Heer TRALLES, betuigt de Heer DE HAEN, dat deeze zyne oprechtheid, in opzichte van de krachten en uitwerkingen der *Cicuta*, hem den haat heeft op den hals gehaald van de Voorstanders derzelve: doch hy is het getroost, en zal zich getroosten, wat hem, om deeze oorzaak, nog meer mogt overkoomen.

Geene wederlegging van den ophef der *Cicuta*, geene betooning van de krachteloosheid der zelve, om de Kanker te geneezen, kon van meer nadruk zyn, dan die van Weenen kwam; waar men, allereerst, over de *Cicuta* de trompet heeft geblaazen; en voornaamlyk, welke geschreeven werdt door iemant, die zo veele Proeven met dezelve hadt gedaan, onder het oog van den Heer STORK en den Baron VAN SWIETEN, de beroemdste Voorstanders van de wonderbaare krachten van dit geneesmiddel. Een man, die geenszins bevooroordeeld was tegen de *Cicuta*; maar op goede getuigenissen, dezelve met genegenheid, ja met blydschap van gemelde Heeren ontfangen en beproefd hadt; gelyk de Heer DE HAEN in alle oprechtheid betuigt gedaan te hebben. Wy twyfelen, daarom niet, of dit Werkje, schoon maar een kleine brief, zal met greetigheid ontfangen en geleezen worden, en den Auteur veel eere geeven. Waarom wy ons ook bevlytigd hebben, om 'er, schielyk, een Nederduitsche Vertaalinge by de Drukkers dezer *Letter-Oefeningen* van te doen in 't licht koomen, om onze Vaderlanders, waar op zich de Schryver ook beroept, als de *Cicuta* vrugteloos gebruikt hebbende, in dit genoegen te doen deelen.

Natuur en Geneeskundige Bibliotheek; waar in, in het kort, voorgedragen worden alle Nieuwe Werken, welke in de Geneeskunde en Natuurlyke Historie, buiten ons Vaderland uitkoomen. Eersten Deels eerste Stuk. In 's Gravenhage, by P. van Cleef, 1765. *gr. octavo* 175 *bladz.*

HIer ziet men, ten dienste van Genees- en Natuurkundigen of Liefhebbers der Natuurlyke Historie, een periodicq Werkje onder den naam van Bibliotheek of Boekzaal be-

begonnen, en wel in de Nederlandsche taale; waar in Uittrekzels of korte schetzen gevonden worden, van uitheemsche Nieuwe Werken, tot een van beide deezer Weeten schappen behoorende. Het is, gelyk de Schryver of Schryvers zelven te kennen geeven, geschoeid op den leest van de bekende *Commentarii de rebus in Scientia Naturali & Medicina gestis*. Waar aan dit, volgens het zeggen van den Auteur deezer Bibliotheek, alleen, aan veelen scheen te ontbreeken, dat dezelven geschreeven wierden, in eene taale den Geleerden alleen bekend; en dat dus van dit nuttig Werk versteeken waren die genen, welken deezer taale onkundig, zich echter in de Natuur- of Geneeskunde zogten bekwaam te maaken. De Schryvers der *Uitgezogte Verhandelingen*, zegt hy, bepaalen zich meest tot die Stukken, welken voornaamlyk hunne betrekking hebben tot de Natuurlyke Historie, schoon zy 'er echter, ook wel eenige Verhandelingen, tot de Geneeskunde behoorende, inlasschen. En de Schryvers der *Vaderlandsche Letter-Oefeningen* verhandelen de Boeken en Schriften, die dagelyks in ons Vaderland en elders uitkoomen, oordeelkundig en vrymoedig; doch brengen, om dezelven, voor alle Leezers aangenaamer te maaken, daar in alle Werken, van wat aart of natuur die ook zyn. En *Wy* voegen 'er by, zonder Geneeskundige Werken uit te sluiten; gelyk onze Leezers bekend is.

„ Schoon nu", vervolgt hy, „ deeze Werken, voor onze „ Landgenooten van de grootste nuttigheid zyn, en men „ dezelven niet genoeg aanpryzen kan; vindt men nogtans, „ daarin, zo weinig, dat tot de Geneeskunde betrekking „ heeft, — dat veelen, om deeze reden, zich niet verledigen dezelven te doorbladeren". Om nu hier aan te vervullen, wordt dit Werk ondernomen.

Zy beginnen, voornaamlyk, met het jaar 1764; zo nogtans, dat in dit eerste Deel ook aangeroerd worden een en ander Werk, welk reeds in 't jaar 1763 het licht gezien heeft, doch niet eer dan in het eerstgemelde jaar tot hen gekoomen is.

Achter de Uittrekzels, in elk Stukje, zullen gevoegd worden alle Nieuwigheden, welken elders voorvallen, en tot het oogmerk eenige betrekking hebben; nevens een korte levensbeschryving van den eenen of anderen geleerden; getrokken, voornaamlyk, uit de beste maandelyksche buitenlandsche Werken, of medegedeelde Berigten. En hier by zal koomen al wat aan de Uitgeevers van deeze Bibliotheek zal medegedeeld worden; benevens een lyst van alle boeken,

welken in de genoemde Weetenschappen, voor de eerste reize uitgegeeven, verbeeterd, of alleenlyk herdrukt worden.

De Uitgeevers binden zich aan geen tyd, op welken zy een Stukje van dit Werk zullen in 't licht geeven; maar zullen tragten te verzorgen, dat 'er jaarlyks een behoorlyk Deel, het welk uit vier Stukjes, van grootte als dit eerste, bestaan zal, uitkoome.

Dit zal genoeg zyn, om onze Leezers een begrip te geeven, wat men, in dit Werkje te wagten hebbe. Wy gelooven, dat het van veelen onzer Vaderlandsche Liefhebbers der Natuur- en Geneeskunde, met aangenaamheid zal ontfangen worden.

Sistema der Natuurlyke Historie, in IV Ryken, Dieren, Planten, Mineralen en Wateren. Met Plaaten. Sisteme d'Histoire Naturelle &c. *System of Natural History* &c. *Hagæ Comitum, apud* Fredericum Staatman, 1765. in Fol. *Pars I.*

DIt eerste Deel van dit Werk vervat veertien Plaaten, van den Mensch en viervoetige Dieren in een sistematische orde; met geen andere beschryving van het Dier, welk in Plaat vertoond, en door een Cyferletter wordt aangeweezen, dan de enkele naam, en somtyds een enkel woord tot byvoeging van geslagt, soort of verscheidenheid. Men vindt op den Titel geen naam van Auteur, geene Voorrede of eenig Voorberigt aangaande het Werk. Het begin is eene *Inleiding tot deeze Natuurlyke Historie*, welke, gelyk al wat hier voorkomt, in drie taalen, het Duitsch, Fransch en Engelsch, in drie colommen nevens elkander gedrukt is. Wy zullen 'er onze Leezers, de Neerduitsche Text van opgeeven. „ De Natuurlyke Historie is de edele Konst, die de „ verdeeling en beschryving leert van alle lichaamen der „ Natuur.

„ Indien wy een oog slaan op het Heel-al, zullen wy drie„ derlei soort van Voorwerpen vinden; namelyk; de *Hemel„ sche Lichaamen*, de *Elementen*, en de *Voortbrengzelen der „ Natuur*. De eersten zyn jongst door den Heer de LA LAN„ DE, in zyne Astronomie, zo verre onze waarneemingen „ gaan, naauwkeurig beschreeven. De tweede door BOER„ HAAVE; en de derde zyn ons Onderwerp.

„ De Natuurlyke Voortbrengzels zyn naast onder ons oog „ gelegen; zy dienen alle tot ons gebruik, in de Metallur„ gie, den Land en Tuin-bouw, de Jagt, de Visschery enz.

„ Zy

„ Zy zyn het, die ons gemaklyke huizen, lekkere geregten,
„ kleederen, konsten, koophandel, geneezing in ziekten; in
„ één woord, alle onze nooddruft geeven, en ons door be-
„ schouwing verheffen tot de zuivere Wezens, en tot haar
„ aller oorsprong GOD; wiens wysheid, goedheid en magt zy
„ ons duidlyk aantoonen.

„ Het onderwerp der Natuurlyke Historie is een nette
„ Verdeeling en Benaming der Natuurlyke Lichaamen, de-
„ welken, in 't algemeen, verdeeld worden in IV Ryken.

I. „ HET RYK DER DIEREN. Bevattende alle Lichaamen,
„ die met Zintuigen voorzien zyn, groeijende en vermeer-
„ derende door een Vogt, die door Aders of Buizen loopt,
„ en magt hebben om zich te verplaatzen.

II. „ HET RYK DER PLANTEN. Bevattende alle Lichaa-
„ men, die leeven en vermeerderen, door middel van een
„ Vogt, die door Buizen loopt, zonder gewaarwording of
„ plaatslyke beweging.

III. „ HET RYK DER MINERALEN. Bevattende alle Lichaa-
„ men, die gemengd zyn en groeijen zonder eenige zigt-
„ baare Vogt te onthouden, die door Buizen loopt, zonder
„ Zintuigen of gewaarwording.

IV. „ HET RYK DER WATEREN. Bevattende alle gemeng-
„ de Lichaamen, die eene altoosduurende vermindering on-
„ derworpen zyn.

„ Deeze vier Ryken zyn van elkander genoegzaam onder-
„ scheiden. Het Water van de Mineralen, door zyne ver-
„ mindering; deeze van de Vegetaalen, door het ontbree-
„ ken van een zigtbaare Vogt; en de Vegetaalen van de Die-
„ ren, door de missing van de plaatslyke beweging. Hoewel
„ deeze scheidpaalen juist niet regtdraadig afgesneden, en
„ 'er schepzelen zyn, die als een trap van het een tot het
„ ander Ryk dienen; als tusschen de Wateren en Mineraa-
„ len, de Mineraalsche Vogten; tusschen de Mineraalen en
„ Vegetaalen de Litophyten, en tusschen de Planten en Die-
„ ren de Zoophyten.

„ Ik heb in de twee eerste Ryken, der Dieren en Planten,
„ het Sistema van den Heer CAREL LINNÆUS gevolgd, doch
„ in de twee laatsten, der Mineralen en Wateren, dat van
„ den Heer Professor WALLERIUS".

Dit is al wat wy tot Inleiding van het Werk vinden: Wy zullen het oordeel over dezelve, en de bepaalingen der vier Ryken, aan de Liefhebbers en kenners der Natuurlyke Historie overlaaten. Hier op wordt terstond een begin gemaakt met het Ryk der Dieren, volgens het samenstel van LINNÆUS, in

in zes Clasſen verdeeld. 1. Viervoetige Dieren. 2. Vogelen. 3. Halfſlagtige Dieren. 4. Visſchen. 5. Wormen. 6. Inſecten.

Vervolgens vervat het Werk niet anders dan Plaaten, met een aanwyzing van elk Dier, op de Plaat vertoond, en een korte byvoeging van het kenmerk en onderſcheiding. By voorbeeld, op de derde Pl. Fig. 17. *Sater* van onderen kaal. Fig. 18. *Sylvanus*, Sylvaan, het gat eeltagtig uitpuilende. Op de negende Plaat Fig. 82. *Leo*, de Leeuw, Kat met een lange ſtaart. Fig. 83. *Tigris* de Tyger, geſtreepte Kat, met een zeer lange ſtaart enz. Benevens dat in de verklaaring de Rang, de Geſlagten, Soorten en Verſcheidenheden altyd waargenomen, en aan 't hoofd gezet worden.

Gelyk wy van het oogmerk van den Auteur en de volvoering van zyn Werk niets hebben konnen zeggen; moeten wy insgelyks onze Leezers in onkunde laaten, aangaande de Afbeeldingen op de Plaaten; ofze naar het leven geteekend en in Plaat gebragt, dan naar anderen, reeds in Plaat zynde, en welken nagemaakt zyn; welk laatſte van veelen, en waarſchynlyk, niet ten onrechte, zal vermoed worden; om van de meer of mindere behaaglykheid der Plaaten niet te ſpreeken, waar van een iegelyk, met een opſlag van het oog kan oordeelen.

Eer wy eindigen, zullen wy nog het Berigt van den Uitgeever hier laaten volgen. Dus luidt dit. „ Dit eerſte Deel, „ inhoudende de vier eerſte ordens van de *Viervoetige Dieren* „ in 14 Plaaten, zal tegen *tien Stuivers* de Plaat, afgeleverd „ worden; zullende het tweede Deel drie Maanden daar na „ volgen, en zo voorts alle drie Maanden een Stuk: dus dat „ men voor omtrent 45 a 50 gl. in een jaar het geheele *Dieren Ryk* zal konnen hebben. De Liefhebbers die dit Werk „ met Natuurlyke Kleuren afgezet begeeren, kunnen het „ zelve, voor *eene gulden* de Plaat, bekoomen ".

Uitgezogte Verhandelingen uit de Nieuwſte Werken van de Societeiten der Weetenſchappen in Europa en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amſterdam, by F. Houttuin. N. 38.

BErigt aangaande de Opregting van een Keizerlyk Kinderhuis en Kraam-Hospitaal, voor onvermogend Vrouwvolk, in de Stad Moskou. Hier in wordt geſproken van de beſtiering van dit Huis, door eenen Opper-Directeur; hoe men de Kinderen ſpyzigen zal; aan arbeid helpen, als ze in jaaren en kragten

ten daar toe gevorderd zyn, en eene goede opvoeding bezorgen, zo aan Jongetjes als Meisjes. Dit is geen historisch berigt, hoe het met en in dit huis gesteld is; maar een Ontwerp hoe het zou behooren te zyn, en welke nuttigheden 'er, voor het algemeen welzyn, uit zouden konnen voortkoomen.

Het Uitbroeden van Kuikens door de broeijing van Run, die tot Leertouwen is gebruikt; getrokken uit een Brief, welke van den Heer BAUSSAU DE BIGNON *aan wylen den Heer* REAUMUR, *voor eenige jaaren, is geschreeven.* Deeze Brief leert, wat omtrent de Run vereischt wordt, om ze tot het uitbroeden van Eijeren te gebruiken; de behandeling, hoe men best kan slaagen met het uitbroeden van Kuikens in deeze Run; hoe lang men de zelfde Run, tot het zelfde einde, kan gebruiken, en eindelyk koud geworden zynde, wederom kan doen broeijen.

Proefneemingen om, door middel van het Elektrizeeren, den groei der Plantgewassen te bevorderen, te Stokholm, in den jaare 1754, *in 't werk gesteld, door den Heer* ED. FR. RUNEBERG. De Schryver zegt, dat hem eenige Proeven aanleiding gegeeven hebben om te denken, dat de groei van de Hennip en blaauwe Spaansche Tarwe, door de Elektriciteit verhinderd worde. Voorts worden verscheiden Proeven beschreeven, zynde de uitwerkingen van tyd tot tyd aangetekend. Het besluit is; de geëlektrizeerde Planten koomen eer op, en schieten doorgaans sneller voort; met deeze byvoeging: doch of deeze bevordering door de Elektriciteit veroorzaakt zy, moet uit nadere Proefneemingen blyken. De gemiddelde Wasdom van alle de geëlektrizeerde planten, van het begin van July tot aan den Winter, welke den verderen aanwas stremde, was 82½, en van de ongeëlektrizeerden maar 53⅝ Liniën geweest, in den zelfden tyd.

Vertoog over de Nieuwste Uitvindingen, om de Schepen van vuile Lugt te zuiveren, door den Heer WARGENTIN. Men vindt hierin eene beschryving van het Werktuig van SUTTON, in Engeland, door hem werkstellig gemaakt, door pypen uit de haardstede of vuurplaatze van de Kombuis, op verscheiderleie wyze, door het Dek en nederwaards te doen gaan, om, door een dus gemaakte togt naar het vuur, de lugt uit de afgelegen plaatzen te trekken, en gelegenheid tot indringing van versche lugt, in derzelver plaatze, te geeven. Hier wordt bygevoegd de verandering en verbetering, welke door den Heer SHELDON, Scheepsbouwmeester en Medelid van de Koninglyke Zweedsche Akademie der

Wee-

Weetenfchappen, op de Zweedfche fchepen, in dit Werktuig is gemaakt; waar door alle vreeze van gevaar voor brand, ten eenenmaale, is weggenomen, en niet minder, indien niet nog meer aan het oogmerk voldaan wordt.

De Toeneeming van het Turfdelven en branden in Vrankryk; voorgefteld door den Heer GUETTARD. Eerst worden van den Schryver eenige aanmerkingen gemaakt over de voortbrenging van den Turf; dan hoe de bewerking van denzelven gefchiedt; de vervoering van Turven niet alleen, maar ook van koolen, van dezelven gemaakt; en hoe de toeneeming van dit werk zy veroorzaakt, en nog meer voortgezet zou konnen worden, wyl op veele plaatzen Turf in de aarde gevonden en dit langs hoe meer op verfcheiden plaatzen in Frankryk ontdekt wordt, 't welk daar mede vervuld fchynt te zyn. Op het einde van dit Vertoog befluit de Schryver uit al het gene te voren gezegd is, dat men de Turf nergens aan verfchuldigd is, dan aan de Veldgewasfen: dat deeze Turven dagelyks voortkoomen; doch veel minder dan ten tyde toen de Veldgewasfen van geen gebruik voor de menfchen waren; dat Frankryk een menigte Veenlanden bevat, welke het zeer nuttig zou zyn op te delven: dat die van *Villeroy* verdienden gebruikt te worden, en dat Parys daar uit een groot nut zou konnen trekken; eindelyk, dat het zeer voordeelig zou zyn Turfkuilen aan te leggen omftreeks *Etampes*, ten gebruike van *la Beauce*: een voordeel, zegt de Schryver, 't welk één was van die, welke ik my, in dit Vertoog, voornaamlyk voorgefteld had aan te toonen.

Vervolg der Verklaaring van een Voorftel der Gezigtkunde; hoe het bykomt, dat men met de beide Oogen te gelyk de Voorwerpen enkeld ziet: door den Heer DU TOUR. In een voorgaande Verhandeling, in het VI. Deel van de *Uitgezogte Verhandelingen* ingevoegd, hadt de Schryver eenige Proeven opgegeeven, om te betoonen dat, wanneer de Ziel gevoelig aangedaan wordt door het Beeld van een Voorwerp, dat op het Netvlies van een der Oogen is getekend, de indruk van het Beeld, ontfangen op het overeenkomftige gedeelte van het Netvlies in 't ander Oog, krachteloos en als niets zy. Deeze Proeven, vereifchende dat de Gezichts-Asfen gekruist worden, tot zulk een trap, dat de Oogen 'er van vermoeid worden; heeft de Heer DU TOUR eenige nieuwe Proefneemingen verzonnen, welken van deezen dwang der Oogen, die de eerften bezwaarlyk maakt in 't werk te ftellen, bevryd zyn; en deeze vindt men hier befchreeven.

Vertoog over de ontbinding van Zwavel in Wyngeest: door den

den Heer Graaf VAN LAURAGUAIS. Hier in wordt aangetoond, dat de uitwaasseming van Wyngeest zich vereenigen kan met de damp van Zwavel; wanneer beide zo op het vuur geplaatst worden, dat ze te gelyk in een besloote plaatze opgeheeven worden. En de wyze, hoe dit kan geschieden, wordt beschreeven.

Berigt der Kommissarissen van de Fakulteit der Geneeskunde van Parys, *die tegen de In-enting der Kinderziekte geadviseerd hebben; behelzende de redenen, waar op hun gevoelen gegrond was.* Dit Berigt bevat een onderzoek der Grondstellingen van de Voorstanders der In-entinge; welke Grondstellingen, hier, nevens elkanderen worden opgegeeven. Daar op volgen de Wederleggingen en Zwaarigheden, welken van de vyanden der In-entinge tegen dezelven worden ingebragt; hier alleen met het tweede Grondbeginzel bepaald, terwyl het overige in een toekoomend Stukje van de *Uitgezogte Verhandelingen* zal volgen.

Waarneemingen omtrent de Lugtsgesteldheid en de Ziekten te Amsteldam, in de Maanden April, Mey *en* Juny *des jaars* 1765. Hier onder vindt men aangetekend: „Verscheiden kinderen „ van vermogende luiden deezer stad, naar den Haag ge- „ voerd wordende, in dit Voorjaar, om aldaar de In-enting „ der Kinderziekte te ondergaan; werdt door de Magistraat „ van 's Hage, uit voorzorg dat die Ziekte, welke 'er toen „ niet regeerde, dus aldaar ingebragt mogt worden, op „ den 2 *April*, aan alle Doktors in de Medicynen en Mees- „ ters Chirurgyns verbooden, *eenige In-enting van de Kin- „ derpokjes te doen of te laaten doen aan lieden, van buiten reeds „ ingebragt, of die aldaar in 't vervolg mogten inkoomen.* Waar „ op een voornaam In-enter zich herwaards begeeven heb- „ bende, wel veertien Kinderen door denzelven hier zyn „ ingeënt; 't welk niet kwalyk schynt geslaagd te zyn". Men heeft ons evenwel gezegd, dat een der Kinderen, door gemelden Heer, met gebreklyk gevolg, ingeënt, omtrent vier weeken daar na, de Kinderpokjes nog eens, door den natuurlyken weg, heeft gekreegen.

Ontwerp tot het geeven eener volledige Beschryving van de Oeffening der Boek-Drukkunst, en de daar toe behoorende Kunst van Lettergieten.

DE Gebroeders *Ploos van Amstel*, Lettergieters tot Amsterdam, hebben een Ontwerp onder den bovenstaanden

den Tytel, dat omtrent 8 bladzyden in quarto beslaet, door den druk gemeen gemaekt; het welk ons voorkomt eener byzondere meldinge waerdig te zyn.

Die Heeren stellen zich voor het uitgeven „ eener *Volledi-* „ *ge Beschryvinge van het maaken of gieten der Druk letteren*, „ benevens eene *Volstaande Beschryving der Drukkery* zelve, „ met al 't geen tot de behandeling zo van *Zetten* als *Druk-* „ *ken* behoort". Ze geven te kennen, dat ze zich reeds voor eenigen tyd benaerstigt hebben, en nog bevlytigen, om alles, wat daer toe betrekkelyk is, naeuwkeurig na te gaen, het oordeel van kundige lieden deswegens te vernee- men, en van alles, wat hier aen licht kan byzetten, behoor- lyk gebruik te maken. Ze vertrouwen hier door in staet te zyn, om vervolgens zodanig eene Beschryving in 't licht te konnen geven, die niet alleen hare aengenaemheid, ter voldoeninge der nieuwsgierigheid, maer ook in verscheidene opzichten hare wezenlyke nuttigheid zal hebben. En ze verzoeken ten dien einde verder de behulpzame hand van allen, die des kundig zyn, en 't voortzetten van nutte Kunsten en Wetenschappen ter harte nemen, zo door het mededelen van onderrichtingen, als door de kosten te hel- pen dragen, met eene gunstige Intekening.

Het oogwit is dit Werk „ zeer fraai te doen drukken, met „ nieuw gegootene Letters, op best papier, en in 't formaat „ van 't bekende Werk van den Wel Ed. Heer MEERMAN; „ als mede om van 't noodige door eene bekwaame hand „ nette aftekeningen te laaten maaken en in 't koper sny- „ den, om alles aan 's Lezer begrip duidelyk voor te stellen, „ waar toe zy ook trachten zullen een styl aan te neemen, „ die zuiver, doch inzonderheid voor eenvoudigen vatbaar „ is". Men vleit zich dat het Werk den Heren Intekenaren niet meer dan *f* 12-:-: of *f* 14-:-: het Exemplaer zal kosten, eer minder dan meer; en dat de uitgaaf, ten ruimste geno- men, binnen twee jaren zal geschieden; „ welke tyd merk- „ lyk bekort kan worden, zo de Intekening spoedig en tal- „ ryk genoeg voortgang hebben mogt, 't geen, gelyk men „ weet, ieder exemplaar minder in prys doet worden". — De Intekening is bepaelt op *f* 3: 10 voor ieder der twee Delen, zullende het tweede fournissement op de uitgave van 't eerste Deel gegeven worden. Zo 't Werk geen voort- gang mogt hebben, verzekeren ze de restitutie van het ge- fourneerde; en, by voortgang, is de belofte, dat 'er niet vele, zo al eenige, boven het getal der ingetekende Exem-

platen overgedrukt zullen worden, en dat dezen voorts ten minste de helft hoger in prys zullen zyn.

De Intekening geschied te Amsterdam by *M. Magerus* en de *Wed. Tolllgerlo en Zoon*, en verder by de voornaamste Boekverkopers in andere Steden onzer Provincien.

De Jaargetyden in 't Engelsch beschreeven door JAMES THOMSON, *op eenen vryen trant, in Dicht en Ondicht nagevolgd; en op onzen Landaart en deszelfs Zeden en Gewoonten toegepast. Met kopere Plaaten versierd. In 's Gravenhage by* E. Boucquet en Compagnie 1765. *in groot octavo.*

BY gelegenheid der afzonderlyke uitgave van de *Dicht- en Zedekundige Beschouwing*, eerst *der Lente*, en vervolgens van *den Zomer*, hebben we een en anderwerf van dit Werkje gesproken, en den Leezer een gedeelte daar van ter proeve onder 't oog gebragt. Eindelyk is ons de verdere beschouwing van den *Herfst* en den *Winter*, op den zelfden trant uitgevoerd, ter hand gekomen. Het Werkje hier mede beslooten zynde, heeft men 'er eene Voorrede voor geplaetst, waer in de Heer Vertaler verslag geeft van de handelwyze, die hy gehouden heeft in 't navolgen der Engelsche Dichtstukjes van den Heer *Thomson*; wiens levensloop en schriften hy voorts kortlyk vermeld; waer op hy een beknopt bericht van den hoofdzaeklyken inhoud dezer *Beschouwingen* laet volgen. De reedsgegevene proeven zyn, zo we achten, genoegzaem om den Lezer den aert van dit Geschrift te doen kennen; waerom we 't ook, ons op het voorgaende beroepende (*), in dezen by de enkele melding der voltooijinge van 't zelve zouden laten berusten, was 't niet, dat wy ons zelven vleiden, met het denkbeeld, dat het mededeelen der volgende uitweidinge, in 't tegenwoordige Jaergetyde, veelligt van eenige nuttigheid kon zyn, als *een woord op zyn pas gesproken.*

Onze Schryver naemlyk afgemaeld hebbende het ongeluk van een Herder, die, door de sneeuw van 't rechte spoor gedwaeld, jammerlyk omkomt, neemt daer uit aenleiding om de velerhande elende van 't menschlyke leven af te schetzen, en de weldadigheid en liefde jegens den behoeftigen medemensch aen te pryzen; waer omtrent hy zich in dezervoege uitdrukt.

„ Ach! Hoe weinig denken zy, die losbandig, dartel, en
„ trotzelyk, in 't midden der vermaken, en van 't vermo-
„ gen

(*) Zie *Vaderl. Letter-oef.* IV. D. bl. 503. V. D. bl. 129.

„ gen en den overvloed leven, aan de ongelukken en wederwaardigheden der elendigen! Luttel peinzen zy, die de dierbare uuren, in ongebondene vreugde, in dronkene, ontuchtige, dolle, en dikwils zelfs in wreede blydschap, verkwisten; hoe velen 'er wel zyn, die, terwyl zy dus rinkinken, spelen en dansfen, in dit ongenadige Jaargetyde, de smerten en angsten des doods, en de veelvuldig verschillende rampen eenes behoeftigen levens, moeten bezuuren; hoe velen 'er in 't water, of door 't vuur, omkomen; hoe veel bloeds 'er gestort wordt, in de schandlyke twisten der Menschen met elkanderen; hoe velen 'er van armoede kwynen en vergaan; of, in de donkere holen der gevangkenisfen, beroofd van de lucht, die ons allen gemeen is, en van 't gebruik hunner eigene leden, zitten te zuchten; hoe velen 't bittere brood der elende moeten eeten, en den zuuren beker der droefheid drinken; hoe velen 'er in elendige hutten alle de yslykheden van het treurig gebrek, en alle de ongenade des Winters beproeven; hoe velen 'er zyn, die trillen en beven onder de scherpe prikkels van eenen gepynigden geest, van onbeperkte driften, van dolheid, woede en knagend naberouw, en hier door plotseling een strafwaardig einde maken van het hun te leen gegeven leven; en dus eene menigvuldige stoffe van treurzangen opleveren. Hoe velen zyn 'er zelfs, in de vreedzame valeijen, daar de wysheid haren zetel gevestigd heeft, en daar zy met de vriendschap, vrede en overdenking eene naauwe gemeenschap onderhoudt, die, door eerlyke en wettige driften gemarteld, door heimelyke en diepe smerten getroffen, een altoos kwynend leven omslepen; hoe velen, die, over de doodbedden hunner waardste vrienden, met neergebogen hoofden en schreijende oogen hangende, hun laatste vaarwel opvangen, en hunne snikken, al [illegible]kkende, navolgen. Dacht gy, ô Menschen, die aan de felheid en woede uwer tochten en lusten overgegeven zyt, aan deze en duizenden van andere onopnoemlyke kwaaden, die dit ons kortduurend en wisselvallig leven, tot een standvastig tooneel van geduurige moeiten, wederwaardigheden en lyden maken; en vestigde uwe aandacht zich op het gene u hier treft en namaals bedreigt, zo zoude de ondeugd gewisselyk van schrik moeten stil staan, indien niet terug vlieden; en dit u in staat stellen, om allengskens uwen geest tot ernstige overweegingen te gewennen; dan zou de goedgunstigheid en liefdadigheid uwe harten uit-

„ brei-

„ breiden, en dan zouden uwe meêdogende tranen zich met
„ die van uwe elendige medeſchepzelen mengen; uwe drif-
„ ten van medelyden en hulpvaardigheid zouden dan gaan-
„ de worden; en gy zoudt, terwyl het roode druivenvocht
„ in uwe glazen ſpartelt, en gy aan uwe warme haardſteden
„ in gemakkelyke vertrekken zit, de onvoorziene huizinge
„ der armoede doen verzorgen, en de lenden der behoefti-
„ gen u doen zegenen voor den troost van hen te kleeden;
„ gy zoudt hen van voedzel en brandſtoffen voorzien, en dus
„ de woede van het jaargety verydelen. Dan, durve ik u
„ voorzeggen, zullen nimmer eenigen hunner benaauwdhe-
„ den u bekend worden, dan alleen door 't gehoor van het
„ oor, door het zien van 't oog, en door 't gevoel eener te-
„ dere erbarmenis; dan zullen zy, wier bleeke wooningen
„ gy verkwikt hebt, hunne vuurige gebeden, met dankzeg-
„ gingen gepaard, veel aangenamer dan de kronkelende ko-
„ lommen van kostbaren wierook, voor uw heil, naar den
„ hemel doen opſtygen.

De Mymering of een Vlucht naar het Paradys der Dwaazen. Uit het Engelsch vertaald. Twee Deelen, met koperen plaaten. In 's Gravenhage by P. van Os, 1765. *behalven de Voorreden 657 bladzyden in groot octavo.*

De algemeene inhoud van dit Geſchrift is eene hekeling der menschlyke bedryven, waer in de buitenſporigheid en dwaesheid van vele handelingen der menſchen, in onderſcheiden omſtandigheden en verſchillende ſtaten, ontvouwt en ten toon geſtelt word: doch op zodanig eene wyze, dat het, onder 't invoeren van verſcheiden characters, tevens doorgaende eene ſchimpende zinſpeeling behelze op 't voorgevallene gedurende den laetſten Oorlog. De Autheur beſchryft zich zelven als iemand, die, in eene verrukking van zinnen, of in eene Mymering gevallen zynde, zich verbeeld gevoert te wezen in het *Paradys der Dwaazen*; en aldaer onder het beſtier van een Geleigeest in ſtaet geſtelt te zyn, om de menschlyke handelingen, ontbloot van alle vermomming, te beſchouwen. Het is een Werkje, gelyk het Titelblad meld, van den Schryver der *Gevallen van een Guinje*; en de uitvoering is ook daer mede zeer overeenkomſtig. De Characters zyn over 't algemeen zo ſterk uitgedrukt, dat de origineelen veelal naeuwlyks te vinden zouden wezen; weshalven het aangemerkte, op de *Gevallen van een Guinje* (*), met regt ook op-

(*) Zie *Vaderl. Letter.oef.* IV. D. bl. 515.

op deze *Mymering* overgebragt moge worden. — Om 'er egter nog een ſtaeltje uit mede te deelen, zullen wy één der gematigtſte characteren, dat op zich zelve ſtaet, opgeven; dienende om te doen zien, wat moeite het in heeft eene kwade heerſchende hartstogt eener Vrouwe, die men bemint, tegen te gaen.

Zeker Heer van aenzien was gehuwd met eene Vrouw, die hem in alles genoegen trachtte te geven, en die hy ook hartlyk lief had; maer 't ongeluk wilde, dat zy, die te vooren gansch afkeerig was van 't ſpelen, eindelyk zeer grooten ſmaek in 't dobbelen kreeg. Haer Man, dit bemerkende, en 't haetlyke dezer Ondeugd, zo in den aert der zake, als in derzelver gevolgen, kennende, „had voorgenomen haar by „ de eerſte gelegenheid te waarſchouwen, tegen een Drift, „ waar van de Vrees voor de Gevolgen hem zo veel Verdriet veroorzaakte; oordeelende dat zyn Raad meer Kracht „ zou hebben, als dezelve uit eene onmiddelyke Oorzaak „ ſproot, dan dat hy die onverhoeds gaf, of willekeurig „ deed ſchynen.

„ Hy wagte ook niet lang na de Gelégenheid die Hy zogt. „ Want op zékeren Ochtend, terwyl zyn Vrouw zat te ontbyten, een buitengewoone Ongerustheid in haar Weezen „ beſpeurende, vroeg Hy met de uiterſte Téderheid en Zorgvuldigheid wat 'er de Oorzaak van was. Een ſchuldige „ Blos verſpreide zich over haar Gelaat; zy liet haar Hoofd „ met de uiterſte Verlégenheid hangen, en had, op de ernſtigſte ſmeeking naauwelyks Moeds genoeg om te zeggen, „ dat zy den Avond te vooren een ſom Gelds met ſpeelen „ verlooren had, die zy uit haar *Speldegeld*, hoe ruim het „ zelve ook was, niet kon betaalen, hebbende reeds alles „ in die zelfde Draaikolk laaten verzinken.

„ Het Verdriet dat zy gevoelde door zy hem deeze Ontdekking deed, vleide hem met de Hoop dat zy vervolgens „ de Gelégenheid daar toe altoos zou vermyden. Derhalven „ wilde Hy haare Verlégenheid niet vermeerderen, met doe „ iets te zeggen: Maar gaf haar het Geld dat zy verlooren „ had, en een verhoogt Zakgeld, zeggende met onbeſchryffelyke Téderheid, dat zy nooit eenig Verdriet zou gevoelen, dat Hy in ſtaat was weg te neemen.

„ Doch om zulk eene gunſtige Gelégenheid niet geheel „ te laaten ontſlippen, gebruikte Hy die 's anderen Daags „ 's Morgens, om uit Voorvallen die eenige zyner Vrienden „ bejégend waren, zyn afkeer van dat verderflyk Gebruik in „ de ſterkſte Uitdrukkingen af te maalen, en ſtelde de Ge-

„ vol-

„ volgen in zulk een akelig Licht voor, dat zy, buiten staat
„ zynde om de Verwytingen van haar eigen Geweeten te
„ verdraagen, in Traanen uitborst, en hem, op haare
„ Knien vallende, op de aandoenlykste wyze om vergiffenis
„ smeekte.

„ Verblyd zynde over dit Gedrag, 't welk Hy voor een
„ Bewys hield van haar Leedweezen over het geene zy hem
„ Daags te vooren gezegt had, en een gelukkige Verzéke-
„ ring dat zy tot die Misslag niet weer vervallen zou, hielp
„ Hy haar van de Grond op, en haar téder omhelzende zei-
„ de hy, dat Hy niets gezegt had met betrekking tot het
„ Voorgevallene, daar hy sédert niet meer om gedagt had,
„ en dat Hy hoopte dat geen Blyk van dit soort hét hem in
„ het Vervolg ooit zou doen herinneren.

„ Dit was meer als zy kon uitstaan. Zy viel wéderom op
„ haare Knien; en zo dra als een Vloet van Traanen haar de
„ Uitspraak vergunde, erkende zy met de uiterste Versla-
„ genheid, dat zy door de Hoop van haar voorig Verlies
„ wéder te winnen, aangelokt, het de voorigen Avond wé-
„ derom gewaagd had te speelen, doch met het zelfde Ge-
„ volg, hebbende niet alleen al het Geld dat Hy haar gegee-
„ ven had verlooren, maar zynde daarenboven nog een aan-
„ zienlyke Som schuldig gebleeven.

„ Men kan de Verbaastheid en het Leetweezen van den
„ Man, over dit onverwagt Nieuws gemakkelyk begrypen.
„ Hy stond eenigen Tyd voor dat hy kon spreeken. Doch
„ eindelyk haar van de Grond opbeurende, hoewel niet met
„ dezelfde Aandoening als te vooren, sprak hy haar met een
„ ernstig Gezigt en bestraffende Toon op deeze wyze aan,
“ ik had my gevleid Vrouw, dat het Berouw 't welk gy
“ gisteren liet blyken, my tegen meer Dwaasheden van
“ deezen Aart beveiligde; maar ik zie dat ik my vergiste.
“ Nogthans zal ik Uw Schuld nog eens betaalen: maar
“ onthouw dat dit de laatste Reis is dat ik het doen zal.
“ Want hoewel myn Kapitaal groot genoeg is, om met
“ Voorzigtigheid en Overleg de Waardigheid van myn
“ Rang te onderschraagen, zo is het niet genoeg tot zul-
“ ke Paallooze verquistingen, die my zouden kunnen *Rui-*
“ *neeren* eer ik 'er om dagt. En dit is het nog niet al; daar
“ zyn andere Dingen die maar al te dikwils op deeze
“ Drift volgen, van welke ik de minste Vrees niet ver-
“ draagen kan”.

„ Hoe zeer van verre deeze *Insinuatie* ook was, zo ging
„ dezelve haar zeer ter harten; want of schoon zy overtuigt

 „ was

„ was van haar eigen Deugd, zo waren 'er maar al te veel
„ droevige Voorbeelden dat dezelve niet onbillyk was. Zy
„ smeekte dat Hy een gunstiger Gevoelen van haar wilde
„ hebben, verzogt nogmaal zyn Vergiffenis over het voor-
„ gevallene, en beloofde met de sterkste Betuigingen hem
„ nooit weer dezelfde Oorzaak van Ongenoegen te zullen
„ geeven. Dit was al wat Hy begeerde, hy gaf aanstonds
„ het Geld; sloeg zyne Armen om haar Hals, en verzegelde
„ zyn Pardon, met een hartelyke Kus.

„ Zy had meer beloofd als zy volbrengen kon, de Lust tot
„ het Spel was al te diep in haar Hart geworteld om 'er ooit
„ geheel uitgeroeid te worden, en een zeer korten tyd bracht
„ haar wederom in dezelfde Verlégenheid, met dit verzwaa-
„ rend Byvoegzel, dat zy niet wist op wat wyze zy haaren
„ Man om Bystand aan zou spreeken, gelyk zy te vooren ge-
„ daan had. Maar zulk een Zaak kon niet lang voor hem ver-
„ burgen blyven, want na dat zy twee of driemaal omtrend
„ haar Schuldeischer haar Woord gebroken had, schreef hy
„ *direct* een Brief aan hem. Wat Hy op den Ontvangst daar
„ van gevoelde is my niet mogelyk te beschryven. Hy ant-
„ woorde koel, dat hy die Zaak zou onderzoeken, en ging
„ daar op naar den Vader van zyn Vrouw, om Raad te vraa-
„ gen, hoe hy haar van zulk eene kwaade Gewoonte zou
„ kunnen Speenen, verhaalende hem het gebeurde zonder
„ Verzwaaring of Verschooning.

„ De Vader wierd op dat Verhaal byna raazende van Toor-
„ nigheid. Hy stelde Middelen voor die niet alleen ongevoe-
„ gelyk waren; maar ook onmogelyk in het Werk gesteld
„ konden worden, en hy behandelde de *Propositie* van den
„ Man, om haar van het Toneel der Verzoeking weg te voe-
„ ren, nadien 'er geen Waarschynelykheid was, haar anders-
„ sinds van haare Dwaasheid te recht te brengen, meerder
„ als een Blyk van verwyfde Zwakheid, dan als het Uitwerk-
„ zel van eene voorzigtige Gematigtheid en tédere Liefde.
„ Doch doe zyne Gramschap eenigzinds bedaarde, was hy
„ verplicht zich aan de Billykheid zyner Argumenten te on-
„ derwerpen; en nam op zich zyn Gezach meede te gebrui-
„ ken, om haar te doen gehoorzaamen, als zy haaren Man
„ tégenstand mogt bieden, wiens Liefde hem aan zyne Kloek-
„ moedigheid in zulk een téder Geschil, deed wantrouwen.

„ Om een Twist te vermyden, die voor hun allen even on-
„ aangenaam zyn moest, oordeelden zy best te zyn, haar
„ eerst van het Voorneemen te verwittigen, en dat op zulk
„ eene wyze dat zy overtuigt wierd, dat alle Tégenstand

„ vruch-

„ vruchteloos voor haar zou zyn. Den volgenden Ochtend toe de
„ Courant volgens gewoonte binnen gebracht wierd, was het eerste
„ daar zy haare Oogen op sloeg, een *Advertissement*, dat de Koet-
„ sen, Paarden, Huisraad enz. op een bepaalden Dag zouden ver-
„ kogt worden; alzo Hy Voorneemens was, eenige Jaaren met
„ zyn gantsche Huisgezin buiten 's Lands te gaan.

„ Zy sprong op van Verbaastheid, en riep: „ Lieven Hemel,
„ Man Lief, zie eens! wat kan dat beduiden?

„ Om deeze Schuld te betaalen", zeide Hy ernstig, „ te gelyk
„ de Brief van haar Crediteur uithaalende, die Hy aan haar overgaf.

„ Het is onmogelyk haar staat op het Gezigt van die Brief uit te
„ drukken; de Bewustheid van Schuld benam haar het Vermogen
„ van meer te spreeken, maar stond van Schaamte en Schrik als
„ of zy versteend was.

„ Het doet my leet Mevrouw (vervolgde Hy) dat gy my tot dat
„ uiterste gebracht hebt; maar ik wil myn Kapitaal, of moge-
„ lyk nog iets beters, niet waagen, met nog langer in deeze
„ Stadt te blyven.

„ O vergeef het my! — Beproef my! — Beproef my nog eens!
„ — Ik beloof." — „ Meer kon zy niet uitbrengen, een Vloed
„ van Traanen versmoorde haar Stem, die hy zyn volle Loop liet
„ hebben voor dat hy wilde voortgaan. — Men merke hier intus-
„ schen aan, dat hy met veel moeite zyne Gramschap tot die Hoog-
„ te deed stygen, en dat zyne Kloekmoedigheid naauwelyks bestand
„ was, tegen het zien van haare Verlegenheid; terwyl zy, aan de
„ andere kant, met Spyt vervuld, min bedroefd over de Oorzaak,
„ dan ontroerd over de Gevolgen van zyn Misnoegen, vast beraad-
„ slaagde, op wat wyze zy dezelve vermyden zou.

„ Toen het eerste geweld van de Droefheid der Dame begon te
„ bedaaren, oordeelde haar Man dit een gepast oogenblik te zyn
„ om Indruk op haar te maaken: zeggende: „ Mevrouw, myn
„ Besluit is onveranderlyk genomen; gy weet welk vertrouwen
„ ik op uwe Beloften kan stellen".

„ Het Verwyt dat 'er in deeze Woorden opgesloten lag, beledig-
„ de haare Hovaardy. Zy was al te lang gewoon blindelings in al
„ het geene zy zeide, gehoorzaamd te worden, om zulk een Affront
„ geduldig te verdraagen; en nam voor te toonen, dat zy haar Ge-
„ zach zo schielyk niet zou afstaan. Derhalven verliet zy haar
„ smeekend Postuur in een Minuut, en zeide met een versmaadend
„ Gezigt. „ Ik weet ook myn Heer, dat ik Uw Slavin niet ben,
„ en dat men my tegen myn Wil nergens toe dwingen kan: Gy
„ kunt in Uw Besluit volharden zo veel als het U behaagt, het
„ myne is om hier te blyven; en gy zult het niet minder on-
„ veranderlyk vinden als het Uwe".

„ Vrouw! Vrouw! (hernam Hy) deeze verkeerde Trötsheid
„ voegt U heel slegt, en denk ook niet dat het iets baaten zal;
„ uwe Traanen waren veel vermogender, doch alles is nu vruch-

„ te-

„ teloos, en ik wil Gehoorzaamd zyn." Met deeze Woorden
„ verliet Hy de Kamer, wel te vreeden, dat Hy zyn voorneemen
„ zo Mannelyk volvoerd had, en ging terstond heen, om order
„ op zyne Zaaken te stellen.

„ Maar zy was nog verre van te denken om te gehoorzaamen.
„ Haar Hart was zo verknogt aan de Vermaakelykheden van haar
„ tegenwoordige Leevenswyze, dat zy het verlaaten daar van voor
„ de gestrengste straf hield. Daarenboven was haare Trotsheid be-
„ ledigt door het Gezach waar mede Hy sprak; en zy nam voor
„ liever de ergste Gewrochten zyner Gramschap te ondergaan, als
„ zich te onderwerpen aan een Jok, dat zy meende, zo kracht-
„ daadig afgeschud te hebben.

„ Doe zy dit Besluit genomen had, was de tweede Zwarigheid
„ hoe het zelve ter uitvoer te brengen. Het eerst dat haar in den
„ Zin schoot, was tot haar Vader toevlucht te neemen, die haar
„ altoos de tederste Liefde, en onbepaaldste Toegeevenheid betoond
„ had, en zy twyffelde niet of hy zou in dit Geval even inschik-
„ kelyk zyn. Diensvolgens vloog zy terstond naar hem toe, storte
„ de Angst van haar Hart voor hem uit, en smeekte zyne *Bescher-*
„ *ming* tegens de wettelooze Tieranny van haar Man.

„ Om niet te toonen door een voorig verkeerd Berigt vooringe-
„ nomen te zyn, hoorde hy haare Vertelling met de grootste Aan-
„ dacht aan; en haar uit haar eigen Mond veroordeelende, vloog
„ hy op in een tienmaal erger Woede als haar Man, verwytende
„ haar haare Ondankbaarheid, en Ongehoorzaamheid aan zyn wet-
„ tig Gezach; en stelde haare Misdaad en de al te waarschynlyke
„ Gevolgen daar van in zulk een akelig Licht, dat zy verschrikt
„ door het ysselyk Afbeeldzel, alle verdere Gedagten van Tegen-
„ stand opgaf, en haar Vader smeekte een Vreede te bemiddelen,
„ onder Voorwaarde van een volstrekte Gehoorzaamheid in alle
„ de Daaden van haar Leeven.

„ Zulk eene Verzoening wierd schielyk te weeg gebracht, hy
„ begeerde niet meer, maar betaalde haar Schuld aanstonds; en
„ alle Dingen, zo spoedig als het mogelyk was, tot hun Reize
„ gereed gemaakt zynde, vertrok hy met zyn gantsche Huisge-
„ zin, op hoop dat een Drift, die hem zo veel Verdriet veroor-
„ zaakt had, wel slyten zou, als haar de gelegenheid om daar aan
„ te voldoen benomen was.

„ Maar, zy droeg, gelyk het gequetste Hert, de doodelyke Pyl
„ in haare Zyde, en of schoon zy Gehoorzaamde om dat zy het
„ niet laaten kon, zo was de Hervorming, die men zich door dit
„ gestreng Middel voorstelde, gantsch niet waarschynlyk. Het
„ Vergift was te diep ingeworteld om door eenige Verandering
„ van Luchtstreek geneezen te worden, en zy verlangde naar haar
„ Vaderland weder te keeren, om haar gelieft Vermaak te her-
„ vatten.

VADERLANDSCHE
LETTER - OEFENINGEN.

HERMANNI VENEMA *Commentarius ad Psalmos XLII—LXIV.*

Vierde en laatste Berigt.

DE Hoogleeraar *Venema*, tot aan het ontvouwen van den LX Psalm gekomen zynde, merkt, met opzigt tot de tyds-omstandigheden, waar toe dezelve betrekkelyk is, aanvanglyk aan, dat 'er twee zeer verschillende staaten in afgemaald worden; een ongelukkige voorleeden, en een gelukkige tegenwoordige (*). De eerste, die voorleeden was, stelt ons het Joodsche Volk voor, als hebbende niet alleen een zwaaren nederlaag door hunne vyanden verkreegen, maar tevens als verdeeld zynde onder zich zelve; Koning David beschryft hier het Volk in de grootste benauwdheid, op het punt van hun verderf. vs. 3—5. Hy duidt egter aan, dat 'er, in 't midden dier omstandigheden, nog eenige hoop op Gods gunst ter herstellinge overbleef, die hen tot God om hulp deed roepen, vs. 3, 4, 7. En hy geeft niet duister te kennen, in 't 6 vers, dat deeze hoop zich inzonderheid grondde op het denkbeeld, dat God hun een Koning naar zyn hart gegeeven had, onder wiens banieren zy voorspoedig zouden stryden. De tweede staat, die nu tegenwoordig was, wordt heuchelyker afgeschetst. Het gansche land van Israël is vereenigd, en aan Koning David alleen onderworpen, vs. 8, 9. De Moabiten, Edomiten en Philistynen zyn overwonnen, of ten minste zeer geknakt. vs. 10. Deeze gelukstaat is verkreegen, volgens Gods beloften, en door deszelfs hulp, dat het Volk verzekert van 's HEEREN gunst hunwaards, vs. 8, 11, 12; en hun een vertrouwen inboezemt, dat zy hunne overige vyanden geheel t'onder zullen brengen, vs. 13, 14 (†).

Dit

(*) Uit kragte van dit onderscheid, zou men met onzen Hoogleeraar gevoegelyk eene invulling in 't begin plaats konnen geeven, en leezen; *O Godt*, [dus seyden wy voorheenen,] *gy badt ons* enz. waar op de uitdrukking vs. 8. *Godt heeft gesproken* enz. zeer wel zou slaan.

(†) Het 13 vers vertaalt men, volgens den Heer *Venema*, in den t'zamenhang, overeenkomstig met het gezegde, beter als dus: *die ons hulpe gegeven hebt uyt de benauwtheyt*, of *tegen den vyant.*

Dit toont in 't algemeen dat deeze Psalm gedicht zy, toen David den throon beklommen, en veele nabuurige Volkeren overwonnen had, toen 'er nog maar weinige waren t' onder te brengen; doch men kan hier uit niet wel bepaalen, welke Volkeren nog niet beoorlogd en overwonnen waren. Het opschrift van den Psalm komt ons hier in eenigermaate te gemoet, het welk ons leert, dat David dit Zangstuk opgesteld heeft, *als hy gevochten hadde met de Syriers van Mesopotamien, ende met de Syriers van Zoba: ende Joab weder quam, ende de Edomiten sloegh in 't Soutdal; twaelf duysent.* Doch de meening van dit opschrift is ten deele klaar, ten deele twyfelagtig. Het is blykbaar, dat 'er in 't eerste Lid geoogd wordt op de overwinningen, die David op de Moabiten en den Koning van Zoba behaald had; waar van gewag gemaakt wordt, 2 Sam. VIII. en 1 Chron. XVIII. Maar 't is niet zo zeker, of het laatste Lid betrekkelyk is tot dien slag, of tot een laater, en dan tot welken? Onze Hoogleeraar is van gedagten, dat men hier heeft te denken, en op de overwinning van *Absai in 't Soutdal*, 1 Chron. XVIII. 12, en op de uitrooijing van al het manlyke in Edom door *Joab*, 1 Kon. XI. 15, 16. Het eerste wordt hier uitgedrukt door de woorden, *ende de Edomiten sloegh in 't Soutdal, twaelf duysent*; dat alleszins betrekkelyk is tot het gemelde, als voorgevallen naa 't verslaan der Syriers; ook vindt men geen melding van een anderen slag, die in 't *Soutdal* voorgevallen zou weezen. 't Is waar hier staat *twaelf duysent*, en in de opgemelde verhaalen leest men *achtien duysent*; doch dit verschil baart geen zwaarigheid, nadien men gereedlyk begrypt, dat daar in zeer ligt eene misstelling plaats kan hebben. Het tweede wordt hier aangeduid, door de woorden, *ende Joab weder quam*, te weeten in Edom, toen hy *aldaer ses maenden bleef, tot dat hy al wat mannelick was in Edom uytgeroeyt hadde*, volgens 1 Kon. XI. 16: dit laatste wordt 'er hier ter plaatse niet bygevoegd, om dat Joab zich, toen deeze Psalm gedicht wierd, eerst op dien krygstogt begaf, en denzelven nog niet volvoerd had. De melding van Joab in deezen laat ons, zegt de Heer *Venema*, niet wel toe te twyfelen, of 'er niet op dit voorval geoogd wordt: want de voorgaande nederlaag viel niet voor onder 't beleid van Joab, maar onder dat van *Absai*, 1 Chron. XVIII. 12; en Joab wordt 1 Kon. XI. 16 uitdrukkelyk gezegd, naa dien slag in Edom opgetoogen te zyn, en die vernieling uitgevoerd te hebben. Men moet dan de woorden, *ende Joab weder quam, ende de Edomiten sloeg*, niet te zamen voegen, maar ze van een scheiden,

den, en dus vertaalen, *ende Joab wederkeerde* [te weeten na Edom] *na dat hy*, [naamlyk David, door de hand van Absai] *de Edomiten geslagen hadde*; hoedanig eene vertaaling en invulling de text, gelyk zyn Hoog Eerwaarde toont, zeer wel kan lyden. Anders, zegt hy, zou men de woorden hier ook konnen omzetten, en leezen; *ende de Edomiten geslagen hadde in 't Soutdal, achtien duysent man, ende Joab wederkeerde*; te weeten na Edom. —— Men heeft dan, hoe men dit ook neeme, het opstellen van deezen Psalm te brengen tot dien tyd, toen de Edomiten, een zwaaren nederlaag gekreegen hebbende, op nieuw een opstand verwekten, en Joab gezonden werd, om al het manlyke uit te rooijen, doch zulks nog niet volvoerd had.

In die dagen vergeleek David den voorgaanden staat van 't Volk, op den dood van Saul, toen alles hooploos scheen, met de gelukkige omstandigheden, in welken zy zich nu bevonden, en dit gaf hem eene gereede aanleiding tot het t'zamenstellen van dit Zangstuk. Zyn doelwit in 't zelve is, de gedagtenis van 't voorgevallene te bewaaren; het Volk in te boezemen, dat ze 'er Gode de eer van geeven, op Hem vertrouwen, Hem gehoorzaamen, en erkennen dat Hy David tot hunnen wettigen Vorst verheven heeft.

De hier aan volgende LXI Psalm behelst een gebed van David, waar in hy eerst zich zelven beschryft, als iemand, die voorheen in een ongelukkigen staat geweest is, maar zich nu in gewenschte omstandigheden bevindt. vs. 3—5; en ten tweede betuigt, dat hy de begeerte zynes harten deelagtig geworden is, dat God hem als een Godvreezenden, een erfgenaam en opvolger geschonken heeft, voor wiens lang leeven en voorspoed hy ernstig smeekt, met de betuiging van eene erkentelyke dankbaarheid, vs. 6—9 (*). — Als men deezen Psalm in dit licht beschouwt, wordt men natuurlyk geleid om te denken, dat David dien gedicht heeft in dien tyd, toen hy, van alle zyne vyanden verlost, op den

(*) Men heeft hier met onzen Hoogleeraar aan te merken, dat de uitdrukking vs. 3 *roep ick tot u*, of liever *sal ick tot u roepen*, volgens den aart der taale, hier genomen kan worden in den zin, *was ick gewoon tot u te roepen*; en dat men de spreekwyzen vs. 5, 7, 8, heeft te verstaan in den zin van een vertrouwend gebed, het welk hy uitstort, zich grondende op de weldaaden, die God hem geschonken had, welken gemeld worden, vs. 4, 6; waarom het woordje כי aldaar door *want* vertaald, gevoegelyker door *naadien* of *om dat* overgezet zou konnen worden.

den throon gevestigd was, en een opvolger in zyn Ryk verkreegen had, aan wien Gods gunst op eene byzondere wyze was toegezegd. Dat hy gevolglyk denzelven heeft opgesteld naa de geboorte van Salomo, en de heugelyke toezegging des HEEREN, door Nathan, 2 Sam. XII. 24, 25. — De uitdrukkingen in 't derde vers, betuigt onze Hoogleeraar, hebben hem wel eens doen denken op Davids vlugt voor Absolom, maar alles nagaande komt het hem voor, dat die uitdrukkingen beter slaan op deszelfs voorige omstandigheden in de dagen van Saul; toen hy meermaals tot de uiterste grenzen des lands vlugtte, en als moedeloos was. Hier by komt nog, dat zyn gebed, vs. 3, om geleyd te worden op eene *rots*, die *hooger* is dan dat hy ze beklimmen kan; zyne betuiging, vs. 4, dat God hem een toevlugt geweest is voor den *vyand*; en zyne verzugting, vs. 5, om, nu gered zynde, *in eeuwigheden* in Gods hut te verkeeren, eigenaartiger beantwoordt aan den staat van David in en naa de vervolging van Saul, dan in en naa den opstand van Absolom.

Men heeft derhalven deezen Psalm te brengen tot den tyd van Salomons geboorte, als boven gezegd is; en men mag denken, dat David bewoogen werd tot het dichten van denzelven, door eene vergelyking van zynen tegenwoordigen met zynen voorgaanden staat; ter betuiginge van zyne dankbaarheid, en ter afsmeekinge van Gods aanhoudende gunst. —— Wat aangaat het denkbeeld van hun, die dit Lied tot laatere dagen, tot den Messias, brengen, onze geagte Uitlegger vindt geen spreekwyzen, die hem dringen van David en Salomo af te zien. Alle de spreekwyzen, vs. 3—6, slaan eigenaartig op David, en die van 7 en 8 op Salomo; en men kan die smeekingen voor 't lang leeven van, en om Gods behoedende gunst over dien Vorst, niet wel op den Messias toepassen. Egter, zegt hy, kan men niet wel ontkennen, dat David, spreekende van zynen Zoon, ook tevens het oog gehad heeft op den Messias, eenstemmig met de Godspraak 2 Sam. VII. 11—16.

Wat verder den LXII Psalm betreft, hier omtrent merkt de oplettende *Venema* aan, dat de Uitleggers doorgaans dit Lied met regt beschouwen, als een Zangstuk, het welk eene algemeene leering behelst, dat men niet op menschen, of wereldsche omstandigheden, maar alleen op God moet vertrouwen; en dat David deeze leering hier door zyn eigen voorbeeld tragt in te scherpen. Dus ver is hy met hun over 't algemeen eenstemmig; maar wat aangaat de bepaaling van

den

den staat, in welken David hier voorkomt, en van den tyd, waar in hy dit Zangstuk opgesteld heeft, hier omtrent verlaat hy geheel den gewoonen weg.

De Uitleggers, zegt hy, komen gemeenlyk hier in overeen, dat de spreekende persoon, of zo men wil persoonen in 't meervoudige, hier beschreeven worden; als zulken, die, in 't midden hunner vyanden, van gevaaren omringd, hun vertrouwen op God betuigen, en elkander daar toe aanmoedigen: maar ze verschillen grootlyks in 't bepaalen dier vyanden en gevaaren. Zommigen denken hier op David, vervolgd door Saul, of verdreeven door Absolom: anderen vestigen het oog op laatere tyden, en willen dat hier gesproken wordt van Antichristische Vervolgers, die voorgaven zich aan Christus te onderwerpen, terwyl zy de Christenen, die hem in oprechtheid beleeden, vervolgden; tegen welken de Christenen dan hier betuigen op God te vertrouwen. De oorzaak van dit verschil ontstaat voornaamlyk uit de verklaaring van 't 4 en 5 vers, dat deeze tot den spreekenden persoon, maar geene tot iemand anders brengen. — De geheele vooronderstelling, en de verschillende overbrenging, is naar 't oordeel van onzen Hoogleeraar buiten het spoor. In 't vierde vers, 't is waar, wordt 'er van een anderen persoon gesproken; maar ook van zodanig een, die geen voorwerp van vervolging, maar het voorwerp van veeler vertrouwen was; en deeze persoon komt hier niet voor als een zeker persoon bepaaldlyk, maar ter aanduidinge van een groot en magtig personaadje in 't algemeen, op hoedanigen veelen gewoon zyn hun vertrouwen te vestigen, gelyk men uit vs. 10 kan afneemen. In 't vyfde vers spreekt zekerlyk de spreekende persoon van zich zelven, doch niet van zynen tegenwoordigen, maar van een toekomenden staat: vooronderstellende, dat het mogelyk ware, dat hy zich ten eenigen tyde in die omstandigheid kon bevinden (*). Dit vast staande vervalt de geheele vooronderstelling,

(*) Om dit denkbeeld van onzen Hoogleeraar te verstaan, zal 't niet ondienstig zyn, dat de Leezer het oog vestige op 's Mans vertaaling van vs. 2—6; die hier op uitkomt.

2 *Immers* [is] *myne ziele stil* [geweest] *tot Godt*, [om dat] *van hem myn heyl* [was.]

3 *Immers* [is] *by myn rotzsteen, ende myn heyl, myn hoogh vertreck, ick en sal niet wanckelen.*

4 *Het is lang genoeg, hoe lange sult ghylieden u beroemen op*

ling, en de daar op gebouwde verschillende overbrenging; die te minder bestand is, om dat 'er niet alleen in 't gansche Lied niets voorkomt, dat ons tot den Antichrist leidt; maar het Zangstuk ons ook niets aan de hand geeft, het welk ons kan doen denken, dat de spreekende Persoon zich diestyds in tegenspoed bevond; en ons denzelven in tegendeel in gelukkige omstandigheden voorstelt. De *Spreeker* in dit Lied, Koning David, komt ons hier voor, als iemand die zich in een gelukkigen staat bevindt; die voorheen ondervonden heeft, dat God zyn helper was, en nu onder Gods bescherming in veiligheid gezeten is; die door zyn voorbeeld anderen afraadt van op menschen te vertrouwen, en hen aanmoedigt om hun vertrouwen alleen op God te stellen. Hy toch beschryft zich zelven als iemand die in *hoogheyt* is, die *heyl* en *eere* heeft, vs. 5, 8. Hy spreekt het *volk* vs. 9 aan als zyn Volk, dat met hem God ten *toevlucht* heeft. Hy roemt in God, als *de rotzsteen zyner sterckte, zyne toevlucht*, vs. 8. Hy betuigt te vertrouwen, dat hy nooit van deezen zynen gelukstaat zal beroofd worden, vs. 3, 7. Ein-

eenen man? ghy allen sult instorten als een ingebogen wandt, een aengestooten muer.

5 *Immers* [wat myn persoon betreft, zo] *sy beraetslaegden* [dien] *van syne hooghеyt te verstooten,* [dien] *zogten te behagen met leugen, met haren mont zegenden, maer met haer binnenste vloeckten, Sela!* (†)

6 *Immers ghy myne ziele swyght Gode, van hem is myne vaste verwachtinge.*

Naar luid deezer overzettinge betuigt de Dichter vs. 2, dat hy in vroegere dagen, in tyd van tegenheden, op God alleen vertrouwd heeft; vs. 3, dat hy zulks ook nu in voorspoed doet; dan wendt hy vs. 4 zyne aanspraak tot wereldsgezinde menschen, die hy bestraft over het stellen van hun vertrouwen op menschen, met bedreiging, dat ze zich, tot hun verderf, in hunne verwagting te leur gesteld zullen vinden; en daar op betuigt hy vs. 5—8, dat hy zelve, wat hem ook in 't vervolg mogte overkomen, schoon men hem al eens door listigheid en verraad van den throon mogte zoeken te berooven, egter op God alleen zou blyven vertrouwen; als verzekerd zynde van deszelfs gunstryke bescherming.

(†) Dit vyfde vers hebben we klaarheidshalven wat ruimer overgezet. 's Hoogleeraars taal luidt, *Profecto* ego, quem *de excellentia sua* ✝ *consultaverint dejicere, delectaverint mendacio, ore suo benedixerint, & intus maledixerint, sela!*

Eindelyk duidt hy vs. 12. ook nog aan, dat hy tot tweemaal toe op eene byzondere wyze Gods magtige bescherming ondervonden heeft. Het een en 't ander doet gereedlyk denken, dat David deezen Psalm gedicht heeft, in die dagen, toen hy, alle gevaaren te boven gekomen zynde, in veiligheid voorspoedig regeerde, toen hy zelfs niet meer te vreezen had voor verborgene vyanden; en dus naa de dagen van Absolom. In die dagen stelde hy zodanig een Zangstuk op, ter gedagtenisse, en voorbeeldige aanmoediging van zyn vertrouwen op God; om anderen af te schrikken van op menschen te vertrouwen, en hen in te boezemen, dat zy al hun vertrouwen op God alleen behooren te vestigen; midsgaders om hun onder 't oog te brengen, de vastheid van zyn Ryk, door de gunst en bescherming des Allerhoogsten.

In den hier aan volgenden LXIII Psalm komt ons de Dichter David voor, als een persoon die klaagt, om dat hy verstooken is van de gelegenheid om op te gaan tot Gods huis, en hier door de vreugde en vertroosting, die daar in te vinden is, moet missen, vs. 2; als iemand die gevlugt is voor zyne vyanden, welken na zyn leeven staan, vs. 10. Doch tevens beschryft hy zich als zodanig een, die in deezen staat op God alleen vertrouwt, en van hem hulp verwagt, vs. 8, 9. Hy spreekt hier als iemand tot de Koninglyke waardigheid geschikt, vs. 12; geeft te kennen, dat hy vuurig begeert om weder op te mogen gaan, tot het Huis des HEEREN, vs. 2, 3; en betuigt vastlyk te vertrouwen, dat hy uit zyne benauwdheden gered, en zynes harten wensch deelagtig zal worden, vs. 4—8, 11, 12. Alle deeze kenmerken leiden ons, om zo te spreeken, met de hand, tot den tyd toen David vlood voor 't aangezigt van Saul; men kan hier niet wel denken, om zyn lot in de dagen van Absolom; nadien hy zyn vertrouwen op redding zo sterk betuigt, den dood zyner vyanden voorspelt, en gewag maakt van zyn omzwerven in eene dorre waterlooze plaats; dat niet te betrekken is, tot zynen staat geduurende den opstand van Absalom. Het opschrift van dit Zangstuk staaft ook dit denkbeeld, nadien 't ons zegt, dat hy 't gedicht heeft, *als hy was in de woestyne van Juda*, daar David omzworf in de dagen van Saul. Doch men kan hier uit niet wel met zekerheid bepaalen, tot welk tydstip in 't byzonder dit Lied te brengen zy; nademaal David dit lot meermaals ondergaan heeft. Alleen zou men met eenige waarschynlykheid mogen stellen, dat hy dit Lied gedicht heeft, naa dat hy reeds een en anderwerf uit de handen van Saul verlost was; en dat men dus

 heeft

heeft te denken op den laatsten tyd van zyn omzwerven in die woestyn, naa 't voorgevallene 1 Sam. XXIV. of zelfs naa 't voorgevallene 1 Sam. XXVI. aangetekend. Ter bevestiginge hier van dient, dat men uit het gezegde in deezen Psalm, vs. 8, 9, kan afleiden, dat hy in deeze woestyn Gods hulp ondervonden heeft; als mede dat ons vs. 10—12 aangeduid wordt, dat de vernieling van Davids vyanden, en zyne verheffing tot den throon, kort op handen was. —— By deeze gelegenheid schynt David dit Zangstuk, waar van men niet leest, dat het geschikt is voor den Opperzangmeester, t'zamengesteld te hebben, niet zo zeer ten openbaaren als wel ter byzonderen gebruike; ter gedagtenisse van zyne hartlyke zugt voor den openbaaren Godsdienst: als waar uit kon blyken, dat hy in zyn omzwerven niet slegts oogde op zyne redding, maar boven al verlangde na de gelegenheid, om God naar den eisch in 't openbaar te dienen; en dat hy op dien grondslag om zyne verlossing wenschte; 't welk hy dus aan zyn huis en zyne opvolgeren ter navolginge voorstelde.

De LXIV Psalm eindelyk, waar mede dit derde Deel besflooten wordt, geeft, ter ontdekkinge van de gelegenheid by welke, en 't oogmerk waar mede dit Lied gedicht is, de volgende kenmerken niet duister aan de hand. David, die in 't hoofd voorkomt als Dichter, beschryft hier zich zelven als een Godvrugtigen, die verkeert in 't midden zyner vyanden; welken gelyklyk t'zamenspannen, en geheime raadslagen neemen, om hem ten zwaarsten te beschuldigen, en ter dood te brengen. Deeze zyne vyanden maalt hy af, als menschen van de uiterste kwaadaartigheid, die noch God noch menschen vreezen; die zich laaten voorstaan, dat ze hunne raadslagen zo wel en zo geheim genomen hebben, dat ze niet te ontdekken zyn, en zeker gelukken zullen. Doch hier aan hegt hy eene voorspelling, dat God, door een byzonder oordeel, hunne raadslagen zal verydelen, en hen op 't onverwagtste doen sneuvelen; dat God hem in tegendeel zal verlossen en verhoogen. Dit laatste wordt wel niet uitdrukkelyk gezegd, maar de woorden vs. 10, 11. leiden ons tot denkbeelden van dien aart. Eindelyk geeft hy ook nog te kennen, dat dit Godlyk oordeel, ter uitvoeringe gebragt zynde, tot een luisterryk voorbeeld zal verstrekken; het welk eenigen met vreeze, anderen met vertrouwen en blydschap zal vervullen.

Dit alles slaat zo eigenaartig op David, toen hy nog in 't Hof van Saul verkeerde, dat men niet wel konne twyfelen,

of dit Zangſtuk is betrekkelyk tot die dagen, toen men hem aldaar door listige raadſlagen om 't leeven zogt te brengen. Hy vreesde diestyds wel byzonder voor Saul, dien hy vs. 2. bedoelt; zyne vyanden, Doëg en deszelfs medgezellen, beraadſlaagden ſteeds geheimlyk zynen ondergang, waar op hy het oog heeft, vs. 3–7. Hy werd in die dagen, gelyk wel in laater tyd, niet openlyk vervolgd, maar men tragtte zyn verderf door list te bewerken, om hem tegen zyne verwagting te doen ſneuvelen; welke geheime handelwyze hy inzonderheid aanduidt, vs. 5–7. —— In deze omſtandigheden dichtte David dit Lied, het welke ſtrekt, om de Godvrugtigen in dergelyke omſtandigheden moed in te boezemen en te vertroosten; om allen te doen opmerken, dat God de geheimſte raadſlagen te leur kan ſtellen, en dat zyne regtvaardigheid de Godloozen ſtraft, en de Godvrugtigen beſchermt; dat alleszins moet dienen, om de eerſten af te ſchrikken, en de laatſte te verſterken in geloof en deugd.

Men heeft hier, zegt onze Hoogleeraar, geen rede om op een anderen perſoon, of op een ander geval, dan boven gemeld is, te denken. Met de Jooden te vooronderſtellen, dat hier geſproken wordt van Daniel, of met zommige Christenen de gedagten te vestigen op laatere dagen heeft geen grond altoos. Men verklaart de Pſalmen al te willekeurig, indien men, zonder eenigen grond, op jemand anders dan op David denkt, in die Pſalmen, die hy zelf gedicht heeft, en in welken hy in den eerſten perſoon ſpreekt. Dat David hier in dit Lied en biddende en voorſpellende voorkomt, geeft in deezen geen grond tot andere gedagten; want dit is in zynen perſoon niets vreemds, niets ongewoons; men vindt dit meermaals in zyne liederen, en zelfs ook in den voorgaanden Pſalm. Ondertusſchen ſtaat hy egter gereedlyk toe, dat David zich hier indiervoegen gedraagt, dat hy tevens het oog hebbe op andere Godvrugtigen in dergelyke omſtandigheden; en hierom zynen ſtyl op zodanig eene wyze inrigt, dat zyn gezegde ook op hen overgebragt konne worden, om tot hunne leering en vertroosting te dienen.

Eben-Haëzer *of Gedenkzuil, opgericht ter gedachtenis van den vyftigjaarigen Predikdienst, door eene Redenvoering, uitgesproken den 1 September* 1765. *Nevens vyf byzondere Praktikale Leerredenen over 2 Cor. V.* 17—21: *waar in de Leere der Verzoeninge, het heuchelyk Heil door Christus gewrocht, en de hoogwaardigheid zyner Gezanten op eene Liefderyke wyze werden voorgesteld, door* JOHANNES PLANTINUS. *Oudsten Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, by* J. Loveringh 1765. *Behalven het Voorwerk* 160 *bladz. in quarto.*

De Eerwaerde *Plantinus* plegtig gedachtenis gevierd hebbende van zynen vyftigjarigen Predikdienst, waer van 'er ruim 4 jaren te *Belkum*, een groot jaer te *Hindelopen*, iets meer dan 4½ jaer te *Leeuwaerden*, 44 weeken te *Utrecht*, en, op 29 dagen na, 39 jaren te Amsterdam verloopen zyn, heeft zyne Leerreden over 2 Cor. V. 19b en 20, by die gelegenheid uitgesproken, in 't licht gegeven. Hier by heeft hy, op het aenzoek zyner Vrienden, gevoegd vyf Leerredenen over 2 Cor. V. 17‥21, waer in het verband van 's Apostels redenering, en de daer in voorgestelde Leer nagegaen, en het geen deswegens in de Jubelpreek kortlyk gemeld is breeder uitgebreid wordt. Zyn Eerwaerde, wiens leerwyze klaer en stichtelyk is, ontvouwt in deze Leerredenen het oogmerk van den Apostel zeer geleidelyk, en stelt zich voor, de zaken daer in vervat niet alleen op te helderen, maer ook ter betrachtinge aen te dringen; 't welk hy naer zyne denkwyze indiervoege verricht, dat en zyn oordeel en godsvrugt tevens daer in doorstraele; weshalven deze Leerredenen met regt uitgezonderd mogen worden, van zulken, waer van we onlangs gewaegden (*), die naer den gemenen smaek naer den gewoonen trant zyn.

(*) Zie boven bl. 141.

Letter- en Oudheid-kundige Verlustigingen, of ophelderende aanmerkingen over verscheide Bybelsche, Kerkelyke, Waereldlyke en Wysgeerige Keürstoffen, door PETRUS NIEUWLAND, *Leeraar der Hervormde Gemeente in 's Gravenhage. Twee Deelen. In 's Gravenhage, by* J. Thierry 1765. *Behalven het Voorwerk* 1322 *bladzyden in groot octavo.*

Gelyk de Kamille haren reuk verspreid als ze betreden word, en een Eikenboom zyne wortelen, ter meerder vast-

vastheid en vruchtbaerheid, verder uitbreid, wanneer ze nu en dan eenigermate door den wind geslingert word; zo is ook de tegenheid den menschen niet zelden dienstig, om hen ter arbeidzaemheid aen te zetten, of te noopen, om de vruchten van hunnen arbeid in 't daglicht te brengen. —— Weinig moeite zou het wezen, deze stelling te staven, met het bybrengen van eene geheele reeks van plaatsen uit oude Schryveren, die zich van deze en dergelyke gelykenissen ter aenduidinge hier van bedient hebben; en deze waerheid nog nader te bevestigen, met het aenhalen eener overgroote menigte van voorbeelden uit de aloude en hedendaegsche Geschiedenissen, die ten getuige hier van konnen verstrekken. Maer 't is niet noodig met zulk een vertoon van eene wyduitgestrekte Lecture in dezen voor den dag te komen, daer de hier bovengemelde *Letter- en Oudheid-kundige Verlustigingen* van den Eerwaerden *Nieuwland* alleen ten genoegzamen bewyze hier van konnen dienen, volgens het geen ons die Heer in zyne Voorreden meld.

„ 't Is, *gelyk zyn Eerwaerde zegt*, 'er zo verre af, dat „ *Schryflust* de springveder van dit myn werkje zoude zyn, „ dat ik openlyk durve verklaren, hoe men my jaren agter „ een *geplaagt* heeft, om 't een en ander in het licht te bren- „ gen; doch nimmer heeft men my, die ten zinnebeelde „ hadt aangenomen, *Mihi & Musis meis canto*, daar toe kun- „ nen bewegen". Vraegt men, hoe is hy 'er dan nu toegekomen? Zie hier eene dubbele reden, die t'zamen loopt in de tegenheid.

Zyn Eerwaerde had tegen zekeren Vriend staende gehouden, „ dat men zulk een cierlyken styl op den Nederduit- „ schen Predikstoel brengen konde, als de groote Redenaar „ JACQUES SAURIN in het Fransch gedaan hadt". Ter overtuiginge hier van vlechtte hy, by zekere gelegenheid, volgens afspraek, drie of vier Zinsneden uit eene Redenvoering van dien Leeraer, welken hy in onze tael met zynen styl overgegooten had, in ééne zyner Leerreden. Dit bewys, rakende de mogelykheid eener cierlyke vertalinge en 't opzeggen van dezelve op den Predikstoel, heeft iemand aenleiding gegeven om hem in een gedrukt papier af te malen; „ als of hy eene *geheele Leerrede*, uit de *Sermons* van den „ welsprekenden JACQUES SAURIN genomen, openlyk op „ den Predikstoel zoude uitgesproken hebben". Dit papier, zegt hy, *heeft hem de naaste oorzaak tot het schryven bezorgt*; te meer nadien een goed Vriend hem, by die gelegenheid, onder anderen schreef; *verzamel uit uwen Studieelen Voorraad*,

het

hêt een en ander! 't is tyd te toonen, dat ge, van der jeugd aan, edeler en uitgestrekter gronden gelegt hebt, dan dat ge met SAURIN *alleen behoeft te markten.*

De tweede rede is deze. Zyn Eerwaerde heeft voorheen eene Academische oefening geschreven over de Ketterstelzels der *Gnostiken*, die, gelyk hy bericht, „ by de Geleerden „ merkelyken ingang gevonden heeft, en op de *Auctien* tot „ een vry hoogen prys verkocht word". Hy had reeds etlyke Stukken verzameld, die tot een *Supplement* daer van konden dienen; en was voornemens geweest het *Systema* der *Manicheen* op dezelfde wyze te behandelen; maer de Schriften van *Beausobre* en *Wolfius* gezien hebbende ontdekte hy, dat hem niet dan eene kleine naleezing overbleef, die op zich zelve niet genoeg was tot een bekwaem boekdeel. Dit bewoog hem zyne deswegens gemaekte aentekeningen by andere *Observatien* te voegen, die thans met de uitgave van dit Werk het licht zien.

Wat den inhoud betreft, het behelst aenmerkingen over veelvuldige soorten van onderwerpen, als daer zyn; Bybelkunde, Verklaringen der oude Kerkvaderen, Cabbalistische denkbeelden, Oostersche Wysbegeerte, Zinnebeeldige Godgeleerdheid, Geheimzinnige gebruiken en plegtigheden in den Heidenschen Godsdienst, Gewoonten der eerste Christen-Kerke, Burgerlyke gebruiken van verscheiden Volkeren, zo oude als hedendaegsche, de Kerklyke en Waereldlyke Geschiedenissen, de Bovennatuurkunde, de Zedekunde, Latynsche, Grieksche en Oostersche Taelkunde, enz. De aenmerkingen over deze onderwerpen volgen elkander onverschillig; gaende nu eens over dezen, dan over genen tak van studie, zo dat men niet vermoeid worde, van te veel agter elkander over het zelfde onderwerp te lezen; zelfs ontmoet men 'er niet zelden het geen men nooit gedagt zou hebben, onder zodanig een hoofd te vinden; des men hier niet hebbe te klagen over het gebrek van verscheidenheid. Men heeft intusschen niet te dugten, dat men, onder zo groot een voorraed, en onder zulk eene verscheidenheid, vele gemene zaken zal vinden; neen; de Heer *Nieuwland* betuigt, „ dat hy alle gemeene en genoeg bekende zaken „ met opzet is voorbygegaan, en met zynen aandagt op „ min bekende dingen gevallen is ". —— Ook heeft hy niet geschreeven voor Ongestudeerden; „ een Leeraar, *zegt* „ *hy*, als hy schryft, moet toonen, dat zyne studien, en „ die van den Ongeletterden, veel verschillen ". —— Intusschen heeft zyn Eerwaerde de goedheid gehad van in

dit

dit Geschrift de Nederduitsche tael te gebruiken, ten gevalle van hun die 't Latyn niet verstaen, en echter smaek in de Letterkunde hebben, schoon hem, gelyk hy betuigt, „ het „ Latyn, door dagelyksche oeffening en byzondere lief- „ hebbery, niet minder gemeenzaam is".

Zo iemand zyn Eerwaerden niet genoeg mogte kennen, en twyfelen, of hy tot zulk eene verscheidenheid eene genoegzame Geleerdheid bezitte, dien konnen we van deze twyfeling uit 's Mans eigen bericht ontheffen. Hy meld ons naemlyk in zyne Voorrede, „ dat hy van der jeugd af met „ eenen overheerschenden lust tot de edele studien begiftigt „ is, voor al om de *Letterkunde* met de *Godgeleerdheid* te „ paaren; en dat hy zig daarom al vroeg van den noodigen „ voorraad voorzien heeft, en 'er nog mede bezig is. Be- „ halven de agt jaren op de studien, *zegt hy*, en het zeven- „ jarig verblyf op de *Latynsche* Schoole te *Rotterdam*, genoot „ ik nog het onwaardeerlyk, afzonderlyk onderwys van den „ grooten *Literator* JENSIUS, den geleerden *Philologus* DU- „ MONT, en den schranderen *Wysgeer* FRESCARODE; van „ dien tyd af hieldt ik my al bezig met Aantekeningen, zo „ goed, en kwaad, als dezelven dan zyn mogten, te boek „ te slaan". —— Hier by is nog de gunstigste gelegenheid vervolgens gekomen; gelyk hy verder in deze Voorrede schryft. „ In het aangenaame en by uitstek Leeraarminnende *Vlissingen* hadt ik, [schoon door het ongelukkig afbranden van de derde Kerk] om de vier weeken, zoo veel als „ drie agter een volgende Vrybeurten, en dus den tyd, om „ myne geliefde studien voort te zetten, zynde boven dat „ aldaar voorzien van eene welgestoffeerde Stads-Biblioteek, „ waar van ik dagelyks gebruik gemaakt, en veele Aantekeningen verzamelt heb; welk zelfde Voorregt ik in *Hollandsch Tempe*, het Wetenschap-koesterend *Haarlem*, genooten hebbe, alwaar ik dagelyks, voor eenen geringen „ prys, den vryen toegang tot de Stads-Boekery, die vry „ wel voorzien is, genoot, en, onder een *recepisse*, alle be- „ noodigde Boeken ten mynen huize met gemak konde „ doorsnuffelen, om te zwygen van de heusche goedwilligheid van veele Letter-beminnaars, welke my [dank zy „ hun!] van het gene ik in myne Boekery miste, ten mynen „ gebruike voorzien hebben". —— Overeenkomstig hier mede geeft hy ons ook te kennen, „ dat het geheele be- „ loop van dit Werk uit eene *zee* van veelvuldige zyner „ Aanmerkingen, niet zonder keure en kieschheid is opge- „ vischt; hebbende dezelve reets verscheide jaaren by hem

„ be-

„ berust, zynde gebooren, deels uit eigene ſtudie; deels
„ uit aangename en wederzydſche Briefwisſelingen met
„ Letterminnaars".

Niettegenſtaende dit alles denkt zyn Eerwaerde niet, dat dit zyn Werk, „ zonder bevitters, beoordeelaars, afkeurders, of zelfs zonder kwaadaardige *Zoilen* blyven zal": doch hy is deswegens getroost. „ Ik meene, *betuigt hy*, „ in deze plaatſe woonende, tot dien trap van geduld bevordert te zyn, dat ik my over het lichaam zoude konnen „ laaten loopen, zonder bykans *Ach* of *Wee* te ſchreeuwen". — Wel byzonder is hy getroost in 't vooruitzigt op het latere nageſlacht. „ Wie weet, *zegt hy*, of men het „ in den toekomenden tyd, na myne aflyvigheid niet meer „ waardeeren zal! PROPERTIUS *Eleg.* I. *Lib.* 3. wist al, dat „ het in de menſchelyke zaken zich dus toedraagt.

„ *Omnia post obitum fingit majora vetustas!*
„ *Majus ab exſequiis nomen in ora venit!*

„ Dat is:

„ *Dat de Oudheid na den dood het alles hooger acht,*
„ *En iemands Werk het meest, na 't ſterven, word gedacht.*

„ Ik trooste my met de ſpreuk van DEMETRIUS EPICURUS,
„ by LAERTIUS:

„ *ζῶν ἀτιμάσαντες ἀποφθίμενον ποθοῦσι.*

„ Dat is:

„ *Men haatte ſteeds den Man, toen hy in leven was,*
„ *Maar nu zucht elk om hem, en ſchreidt nog by zyn asch.*

„ Ik zinge dan den zang van HORATIUS:

„ *Virtutem incolumem odimus*
„ *Sublatam ex oculis quærimus invidi.*

„ Dat is:

„ *Wy, Nydigaarts, die Deugd, als zy haar glans toont, haten,*
„ *Verlangen, zoeken haar, wanneer ze ons heeft verlaten.*

Wy hebben ons tot dus ver, in 't opſtellen van een bericht, nopens dit Geleerde Werk, grootlyks bedient van 's Mans eigen Voorrede; om dat dezelve, van wegens hare byzonderheid, onze byzondere oplettenheid ſcheen te verdienen. Wy zyn 'er te meer toe genoopt, om dat zyn Eer-

waer-

werde ons in den aenvang zo uitdruklyk meld, en in 't Reede met voorbeelden bewyst, dat de Voorreden voor de werken der Geleerden van groot aenbelang zyn; vooral, daer men, gelyk hy zegt, „ uit veelen derzelven niet zel-
„ den byzonderheden in de Letterkundige Historie geleert
„ heeft, welke men te vergeefsch elders zoeken zal”. Thans zouden wy nog een en ander Stael uit het Werk zelve konnen mededeelen, om den Lezer de uitvoering wat byzonderer onder 't oog te brengen; maer 't bygebragte uit de Voorrede heeft zo veel plaets beslagen, dat ons bestek geen merkelyke ruimte meer toelate. Wy zien ook voor tegenwoordig hier van te geteeder af, om dat we, volgens des Autheurs toezegging, eerlang het Derde Deel te gemoete zien; wanneer ons daer toe op nieuw gelegenheid gegeven zal worden. Het zelve is, zo hy ons bericht, reeds op de Pers, en staet met *February* of *Maert* te volgen, zo de gesteldheid zyns lichaems zulks toelate. Zyn Eerwaerde maekt hier van te eer gewag, om dat hy zich, al zedert het jaer 1750, niet wel gesteld bevonden heeft; het welk, gelyk hy betuigt, „ menigmalen oorzaak is, dat hy zich zel-
„ ven meer vergen moet, dan zyne kragten toelaten; zo dat
„ hy wel duizendmaal denke om de woorden van MONTAG-
„ NE in zyne *proeven: Als men wist wat ik lyde, zonder daar*
„ *van aan iemand te klagen, men zoude my Altaren oprig-*
„ *ten*.

Proeve van Bespiegelingen in den Herfst. Onder de Zinspreuk: Deoque Patriæque. *Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel, 1765. *behalven het Voorberigt* 122 *bladzyden in groot octavo.*

DEze *Bespiegelingen in den Herfst* zyn van de zelfde hand, waer uit wy voor eenigen tyd de *Bespiegelingen in den Winter* ontvingen. Ze zyn ook in den zelfden smaek opgestelt; alleen met dit onderscheid, dat de geachte Schryver zich hier en daer in dezen ook bedient heeft van den arbeid eeniger Nederlandsche Dichteren; op eene dergelyke wyze als door hem gedaen is, in zyne *Overdenkingen op het jaer* 1764, die agter de bovengemelde *Bespiegelingen in den Winter* gevoegt zyn; het welk dit Stukje geen oneigen cieraed en eene aengename verandering byzet. Het verdient derhalven met regt eene plaets by 't voorgaende; en we schroomen niet te zeggen, dat de loflyke melding der voorige *Bespie-*

Bespie

spiegelingen in vollen nadruk ook op dezen overgebragt mag worden (*).

Men zou natuurlyk na de Bespiegelingen *in den Winter* veel eer die *in de Lente*; dan die *in den Herfst* verwagt hebben; 't was ook, gelyk onze Autheur meld, zyn oogmerk geweest, zyne Bespiegelingen in die orde het licht te doen zien; doch 't heeft hem, door tusschenkomende omstandigheden, niet mogen gebeuren zyne voorgestelde schikking te agtervolgen; het welk hem, in den Herfst gekomen zynde, de gedagten tot dat Jaargetyde deed bepalen; terwyl hy zich vleide zyne Bespiegelingen deswegens nog af te zullen schryven, voor het afloopen van denzelven. Trouwens deze verschikking kan dit Werkje zelve niet benadeelen: „mag „ het hem", (gelyk 'er in 't Voorberigt gezegt word,) „ gebeuren zyn oogmerk geheel te bereiken, dan zal 't om „ 't even zyn wat gedeelte vroeger, wat laater uitgekomen „ zy, indien tusschen het geheel maar een voegsaame over„ eenkomst gevonden worde.

De Opsteller dezer Bespiegelingen, een yverig voorstander zynde van de Eer zyns Vaderlands, oordeelt in dit Voorberigt, dat men gegronde rede heeft om te klagen, dat men zich in ons Vaderland zo zeer laet „ vergenoegen of af„ schrikken met den arbeid van vreemden, dewyl men byna „ niets dan Vertaalingen ziet in het licht komen"; en dat men meer behoorde te toonen, *dat een Nederlander alleen op vreemde gewassen niet behoeft te aazen.* Onder de Schriften, die ter proeve hier van konnen strekken, zyn ook deze *Bespiegelingen* te tellen; als waer in, gelyk de Schryver betuigt, „ zorg gedraagen is, om geene aanleiding te kunnen ge„ ven, van te denken, dat deeze bundel van hier en van „ elders zamengeraapt is". —— Deze zyne oplettenheid, om zyne *Bespiegelingen* te zamen te stellen, zonder gebruik te maken van uitheemsche Schryveren, geeft hem regtmatigen grond om op eene bescheiden wyze zyn ongenoegen te kennen te geven, over het geen hy ontdekt heeft, in de Vertaling der Jaergetyden van den beroemden Engelschen Dichter THOMSON. „ Den Overzetter, *zegt hy*, komt ze„ kerlyk voor dien arbeid de erkentenis zyner landgenoo„ ten toe, waar by de Schryver de zyne gaarn voegen wil, „ als meer eer door dezelve ontfangen hebbende dan hy ver„ wagten kon, wegens het invoegen van een en andere „ bladzyde, zyner *Bespiegelingen in den Winter*, in die van „ den

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. IV. D. bl.* 369.

„ den Engelschen Dichter; schoon hy wel gewenscht had„ de, dat men in eenige aanhaaling dit had gelieven te mel„ den, op dat niemant zich zoude kunnen inbeelden, dat „ de Hollandsche Schryver met Engelsche veeren zich had„ de zoeken op te pronken". —— Het stond zeker den Overzetter van THOMSON vry, volgens zyn plan, en het gezegde in zyne Voorrede, zich te bedienen van allerhande soorten van Schriften; maer 't zou niet oneigen geweest zyn, dat hy, gewag makende van HERVEY's en PEARSALL's Schriften, ook zo het Stukje van onzen Nederlandschen Schryver getelt had, onder de door hem gebruikte Schriften; te meer, daer hy 'er niet slegts deze of gene gedagten, maer zelfs geheele bladzyden uit ontleent heeft. We vertrouwen vastlyk, dat hier aen de eene zyde geene verkeerde inzigten plaets hebben; en dat onze Nederlandsche Schryver aen de andere zyde 'er genoegzaem geen aenmerking op gemaekt zou hebben, was 't niet, gelyk hy aenduidt, dat het gelegenheid kon geven tot verkeerde gedagten ten zynen opzigte; het welk eene korte melding hier van eenigzins nodig maekte. —— Dit dan genoeg agtende ter waerschuwinge, zullen wy voorts nog een staeltje uit deze *Bespiegeling* mededelen. Zie hier hoe onze Nederlandsche Schryver zich uitdrukt, daer hy het oog vestigt op het bladerloze geboomte in den Herfst.

„ Nog korteling versierde het groene loof het wilde en „ tamme geboomte, en maakte den grootsten luister onzer „ landschappen uit; maar allengskens begonden de bladen „ door geele zoomen hunne aannaderende verwelking te „ kennen te geeven, en ongevoelig af te druipen. Trou„ wens, het zy dat zy geschikt waren om de sappen te be„ reiden, en bereid zynde tot voeding van plant en vrugt „ terug te zenden; of dat ze in geopende buisjes de noodi„ ge vogten moesten ontfangen, en den boom van de over„ tollige weder ontlasten; de bladeren hebben uitgediend; „ zy hebben de vrugten tot haare rypheid bevorderd en be„ schut: ja zouden nu niet dan nadeel aan onze inlandsche „ boomgewassen aanbrengen, wanneer zy, de wateragtige „ deelen in de tedere takjes als te vooren optrekkende, de „ buisjes, by vriezend weder, door het uitzetten der vog„ ten, zekerlyk zouden doen in stukken bersten; waar door „ het geboomte zoude sterven, ten minsten tot eenige „ vrugtbaarheid in een volgend jaar onbekwaam zyn. Zy „ vielen daarom, als langer van geen nut, van tyd tot tyd „ op het aardryk neder; schoon ook daar nut doende met

„ den grond te bedekken, de verloore vrugtbaarmakende „ kragt te boeten, en zoo veel mogelyk het ontfangene we- „ der te geeven. Zoo doet de wyze Schepper alles in stand „ blyven! zoo brengt Hy niets te vergeefs voort, maar laat „ de geringste zyner schepselen tot een zevenvoudig voor- „ deel strekken. Maar nu heeft de geweldige drift der ver- „ bolge lucht, en de stortende regenvlaagen het geboomte „ geheel ontkleed, of, zoo 'er nog een blad mogt overge- „ bleven zyn, hebben de beginselen van vorst en ryp het „ zelve ter aarde nedergeworpen. Men ziet niet anders, „ dan dorre takken, welke van allen leeven beroofd schy- „ nen, én eene droeve vertooning maaken, hoewel met den „ toestand des jaars overeenkomende. ô Mogt gy dit als „ eene naare, maar welgetroffe afbeelding van u zelven aan- „ merken, ontrouwe aanhangers van den beminnelyken „ God! welke, de tegenwoordige waereld weder lief kry- „ gende, zynen dienst verlaaten, en u zelven aan eenen „ aardsgezinden en onbedagtsaamen wandel overgegeeven „ hebt, en daarom rechtvaardig van Hem verlaaten, en tot „ voorwerpen van zyn billyk ongenoegen gesteld zyt, waar „ door de aaneenvolgende stormen van rechtvaardige bezoe- „ kingen u van alle heerlykheid beroofd, en tot een aanflui- „ ting van uwe naasten gesteld hebben.

„ Niet minder mag men u by zulke boomen in 't afgaan „ van den Herfst vergelyken, gy, die te vooren, schoon „ onvrugtbaar, nog bladeren van eenige vertooning maak- „ te onder uwe medgezellen, en door eene mondelyke be- „ lydenis van den waaren Godsdienst u onderscheidde, maar „ nu de genade Gods in ontugtigheid hebt veranderd, en „ den eenigen heerscher God, en onzen Heere Jesus Chris- „ tus openlyk hebt verloochend; de waarheid om eenig „ voordeel tegen het licht van uw gewissen verlaatende en „ bestrydende: of in 't geheel alle erkentenis van het Op- „ perwezen laatende vaaren, en alle banden van den Gods- „ dienst verscheurende, en van u werpende. ô Beklaaglyke „ onderneeming, zich zelven dus van allen wezenlyken „ luister en fieraad, van alle voordeelen deezes, en verwag- „ ting des toekomenden leevens moedwillig te berooven, „ om slinksche oogmerken te bereiken, of te vryer aan vui- „ ge lusten en verderflyke begeerlykheden den ruimen teu- „ gel te kunnen vieren! Die God dus versmaadt, versmaadt „ zich zelven, hy zal ligt geagt worden. Laaten wy ons „ dan van hun afscheiden, om geen deel te hebben aan hun- „ ne onvrugtbaare werken der duisternisse, op dat het vuur

„ ons niet zenge, wanneer zy door den donder van Gods „ versmaade mogendheid verplet worden, ingevalle van „ eene onberouwelyke hardnekkigheid.

„ Dat gy u vooral, weinig ergdenkende jeugd! hoop en „ verwagting van het toekomende geslagt! door het zoet „ gevley van zulke vrydenkende, en den Godsdienst veragtende geesten, thans meer en meer veld winnende, niet „ mogt laaten aftrekken. Zy hebben het toch allermeest „ op u gemunt, als in welken de indrukken van den Godsdienst, welke zy vooroordeelen durven noemen, het „ minst verouderd zynde, hun te beter hoope geeven van „ voordeel te zullen behaalen. Zyt derhalven op uwe hoede tegen hun schoonschynend voorkomen, en de gevaarlyke netten, die zy voor uwe voeten spannen, welke gy „ by het licht der waarheid, u in Gods woord ontstoken, „ best zult leeren kennen, waar door gy al lang tegen de„ zulken gewaarschouwd zyt als: „ lasterende het geen zy „ niet weeten, en zich verdervende in het geen zy natuurlyk weeten, als de onredelyke dieren: zy zyn waterlooze „ wolken, die van de winden omgedreeven worden: zy zyn „ als boomen in het afgaan van den Herfst onvrugtbaar, „ tweemaal verstorven en ontworteld: wilde baaren der zee „ hun eige schande opschuimende: dwaalende sterren, denwelken de donkerheid der duisternisse in eeuwigheid be„ waard wordt". —— Ontzachelyke woorden, vol van „ Majesteit en kragt, welke niet dan een heiligen yver ademen, en welker Goddelyke oorsprong door de uitkomst „ bevestigd is.

„ Hebben ons dan de Apostelen des Heeren gezegd, dat „ 'er in den laatsten tyd spotters zouden komen, welke naar „ hunne godlooze begeerlykheden zouden wandelen, zich „ zelven afscheidende, natuurlyke menschen den geest niet „ hebbende, het kan ons niet onverwagt voorkomen, dat „ het ongeloof de herten van veelen inneemt. Mogten wy, „ een afgryzen hebbende van ons vernuft te misbruiken tot „ verloochening van Hem, die het ons gaf, opgebouwd „ worden, en ons zelven opbouwen op een allerheiligst geloof, biddende door den Heiligen Geest, ons zelven be„ waarende in de liefde Gods, en verwagtende de barmhertigheid van onzen Heere Jesus Christus ten eeuwigen „ leven. Zoo zal het tegengestelde van die ongelukkigen „ in ons plaats grypen: al druipt 'er by onguure tyden, door „ eenige nadeelige oorzaaken, al een en ander blad ter aarde, zullen wy nogtans ons loof nimmer geheel verliezen,

„ maar altoos zyn als een boom, die zyne wortelen uit-
„ schiet aan de rivier, en in een jaar van droogte niet zorgt:
„ of gelyk de Palmen en Cederen, welker olyachtige sap-
„ pen een bestendig lommer voortbrengen, om hunne aan-
„ houdende vrugtdraaging steeds noodzaakelyk, zullen wy
„ altoos vet en groen zyn.

Brieven van Dr. George Wilh. Alberti. *Over den tegenwoordigen toestand van den Godsdienst en de Weetenschappen in Groot Brittannien. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1765. *behalven het Voorwerk* 191 *bladzyden in groot octavo.*

De Schryver dezer Brieven komt voor als iemand, die zich, geduurende de jaren 1745, 1746 en 1747, in England opgehouden, het merkwaerdigste aldaer min of meer bezichtigt, en boven al zyn werk gemaekt heeft, van zyne aendacht te vestigen op den staet van den Godsdienst en dien der Wetenschappen in dat Koningryk. Het beeft hem goedgedacht zyne deswegens gemaekte waernemingen briefswyze in 't licht te geven; die wel ten deele gaen over de merkwaerdige byzonderheden van Groot-Brittannie in 't algemeen, maer zich voornaemlyk bepalen tot het laetstgemelde onderwerp. In gevolg hier van behelst dit eerste Deel, na eenige regelen, die een vreemdling, en vooral een Student in de Godsgeleerdheid, in England heeft in acht te nemen; midsgaders eenige algemeene aenmerkingen rakende de Stad London; eene byzonderer melding van de voornaemste Gebouwen in die Stad; en voorts bepaelt zich de Heer *Alberti* tot eene breedere ontvouwing van de geschiedenis, leerstellingen enz. van de zogenaemde *Methodisten.* Wat het eerstgenoemde betreft, het zelve is algemeen en oppervlakkig; doch van dien aert, dat het van dienst kan zyn voor iemand, die als een vreemdling na England gaet, en in London het merkwaerdigste wil beschouwen. Het laetstgemelde, het geen die Heer ook voornaemlyk bedoelt, is meer onderscheiden voorgestelt; waerom we ook hier op wat bepaelder zullen staen blyven, om onzen Lezer het hoofdzaeklyke van des Autheurs bericht onder 't oog te brengen.

De Secte, bekend onder den naem van *Methodisten*, is haren oorsprong verschuldigt aen een gezelschap van vier Studenten, te *Oxford* in 't jaer 1730. Men weet de redo der be-

benaminge niet zeker, maer men gist dat ze ontstaen is, uit hoofde dat ze eene geregelde en naeuwkeurige *methode* in hun studeeren, en in hun gantsche gedrag in acht namen. Deze Studenten, onder welken *Johan Wesley* vervolgens boven de anderen in aenmerking komt, maekten niet alleen meer werks van Godsdienstige oefeningen, dan gemeenlyk by de anderen plaets had, maer bevlytigden zich ook inzonderheid om de gevangenen, zieken en armen te bezoeken, om hen te ondersteunen, te vertroosten en te onderwyzen; waer in ze wel dra, door andere welmenende en milddadigen, die hun gedrag goedkeurden, geholpen werden; doch tevens zagen ze zich bloot gestelt voor veler spotternyen. Hier in echter volhardende besllooten zy, en zommige anderen, welken hun toegedaen waren, alle Zondagen het Heilig Avondmael te onderhouden, en de twee weeklyksche Vastendagen, te weten Woensdag en Vrydag, waer te nemen, overeenkomstig met het oude gebruik der Kerke. By dezen aenhang, die zich dus begon te onderscheiden, nu eens toe, dan weder afnam, vervoegde zich in 't jaer 1732 *George Whitefield*, die vervolgens, naest *Wesley*, als een hoofdvoorstander dezer Secte voorkomt.

In 't jaer 1735 trok *Johan Wesley*, op aenstelling der Heren Bewindhebberen van *Nieuw Georgie*, derwaerds, inzonderheid met oogmerk om 't Euangelie onder de Heidenen te prediken; doch hier in naer wensch niet slagende, keerde hy in 't jaer 1737 weder na *Europa*. Intusschen predikte *Whitefield*, onder de begunstiging van den Bisschop van *Gloucester*, te *Oxford* en elders; hy had een grooten toeloop, en predikte gemeenlyk over *de wedergeboorte*, *het geloof in den Zaligmaker*, *de ware Godzaligheid en de liefde jegens den naesten*; eerlang nam hy het beroep na *Friderica* aen, en landde in *Nieuw Georgie* omtrent den zelfden tyd, dat *Wesley* weder te *London* kwam. *Wesley* predikte voorts zo te *London* als elders, inzonderheid over de *vernieuwing*, de *zelfsverloochening* en dergelyke; velen hingen hem aen, maer de hoofden der Kerke namen veelal geen genoegen in zyne Leerwyze; des ze hem hier en daer het betreden hunner predikstoelen weigerden; tusschen beide predikte hy ook in de gevangenissen, en nam vele huislyke oefeningen waer.

In 't jaer 1738 vergaderden zommige *Methodisten* en *Herrenhutbers* te zamen; zy rigtten in *London* een huis ter Godsdienstige byeenkomste op, en bepaelden eenige regels, naer welken de leden van dit gezelschap zich hadden te gedragen. Tot dien tyd was *Wesley* voornaemlyk aen te merken,

als eèn *Mysticus*, wiens denkbeelden veel al gericht waren, op de denkwyze van *Th. a Kempis*, doch in deze dagen begon hy meer over te hellen, tot de gevoelens der *Herrenhutheren*; en predikte gemeenlyk over het geloof in Christus, als het eenige middel ter rechtvaerdiginge en zaligheid, Gods genade in Christus, de groote elende des menschen, en dergelyken, vergetende echter niet de heiligheid des levens ernstig in te scherpen. Dit bewoog hem ook in die dagen eene reis te doen, na *Tsselstein*, *Marienborn* en *Herrenhut*; en van daer wederkeerende bezogt hy den Hoogleeraer *Franke* te *Halle*, en kwam voorts in *England* te rug; alwaer hy, hoewel alle de denkbeelden der *Herrenhutheren* niet goedkeurende, zich aan 't gezelschap te London verbonden hield, en op zyne wyze bleef prediken. —— Inmiddels was *Whitefield* wedergekeerd, en vervolgens, na eenige schikkingen gemaekt te hebben, met opzicht tot een nieuw Weeshuis in *Nieuw Georgie*, op nieuw derwaerds vertrokken; van waer hy, alles in orde gebragt hebbende, in 't jaer 1739 weder in England te rug kwam.

In die dagen predikten *Whitefield* en *Wesley*, ten deele om dat hun verscheiden predikstoelen ontzegt, en vele Kerken voor hunnen toeloop te klein waren, op de kerkhoven, in groote schuuren, op bergen, velden en weiden, zomtyds voor een getal van 16000 toehoorderen: ook rigtten hunne aenhangers hier en daer Bede- en Schoolhuizen op. Onder dit alles waren ze dikwils bloot gestelt voor de mishandelingen van 't graauw, terwyl ze door eenige hoofden der Kerke, in verscheiden geschriften, ernstig bestreden wierden.

In 't jaer 1740 zonderden de *Methodisten* zich van de *Herrenhuthers* af, en rigtten een voor hun byzonder gebouw in *London* op; nadien de Heer *Wesley*, verscheiden leerstellingen en de zeden der *Herrenhuthers* niet goedkeurende, zyne denkbeelden deswegens aendrong. En niet lang hier na wierden de *Methodisten* zelven oneens; het denkbeeld van *Wesley*, over Gods algemeene genade, mishaegde *Whitefield* en anderen, die eene volstrekte genade-verkiezing geloofden; ook waren die twee Leeraers 't niet eens over het najagen van de volmaektheid. Hier door ontstond 'er, zo te *Bristol* als te *London*, de twee hoofdzetels der *Methodisten*, eene breuk; te *London* behield *Wesley*, en te *Bristol Whitefield* den grootsten aenhang.

In 't jaer 1744 trok de Heer *Whitefield* weder na *Nieuw Georgie*, om den toestand van 't Weeshuis aldaer na te gaen, en de vereischte schikkingen te maken; dit verricht heb-

ben-

bende is hy in 't jaer 1748 wedergekeerd na *Bristol*, alwaer hy zich voorts is blyven ophouden. Geduurende zyne afwezenheid was de aenhang van *Wesley* zeer toegenomen, en in *London* wel dermate, dat 'er geen honderd *Whitefieldianen* meer waren. Deze verdeeldheid heeft vervolgens stand gehouden. De *Whitefieldianen* stellen een volstrekt raedsbesluit, en zyn geen groote vyanden van de *Herrenhuthers*; maer de *Wesleyanen* nemen de algemene genade aen, leeren de mogelykheid van eene volmaektheid ook nog in dit leven, en streven daerom met allen ernst na een heiligen wandel. —— Ze hebben tans hier en daer hunne geschikte Vergaderplaetsen, daer zy op gezette tyden hunnen Godsdienst oefenen; en in welke Leeraers van dien smaek gemeenlyk voor eene talryke vergadering, die meerendeels uit arme en geringe lieden bestaet, prediken. Het getal der *Wesleyanen* in Engländ werd in 't jaar 1747 op twaalf duizend geschat.

Onze Autheur, dit geschiedkundige bericht in 't breede voorgestelt hebbende, gaet vervolgens over tot eene byzonderer melding van de gevoelens der *Methodisten*; van 't Enthusiasmus waer mede zy beschuldigt worden; van de buitengewone werkingen, waer mede hunne Leerreden en Gebeden vergezeld zyn geweest, als mede van hunne waerzeggery uit de eerst voorkomende woorden van den Bybel. Verder beschryft hy hunne openbare Godsdienstoefening, Kerklyke gebruiken en tucht; mitsgaders hunne zeden. Eindelyk voegt hy 'er noch by een byzonder bericht van de Schriften van den Heer *Wesley*, als mede van het *Whitefieldsche Weeshuis* in *Nieuw Georgie*. —— Men kan uit het geen de Heer *Alberti*, die den *Wesleyanen* voor al niet ongunstig schynt, in dezen meld, afnemen; dat de *Methodisten* over 't algemeen voorkomen, als Lieden die zich aen de leerstellingen der Engelsche Kerke, zo als ze van ouds begrepen zyn, willen houden; en dezelven veel al in den strengsten zin verklaren; en die, schoon men ze noch *Mystiken*, noch *Herrenhuthers*, noch geslagene *Enthusiasten* konne noemen, echter aen te merken zyn, als zodanigen, die niet weinig van deze soorten hebben overgenomen, en in 't algemeen tot uitersten overhellen, die, naer 't oordeel der geoefendste en beroemdste Godgeleerden, niet over een te brengen zyn met een redelyken Godsdienst, welke zo wel het Bygeloof als de Ongodsdienstigheid gewoon is te bestryden.

Onze Autheur hecht in zyn laetsten brief ten slot nog aen dit alles eene korte melding van de *Fransche Propheten* of *Geinspireerden* in Engeland; doch geen gelegenheid hebben-

de konnen krygen om in hun gezelschap te komen, kan hy 'er uit eigen ondervinding geene byzonderheden van gewagen; ook is hun getal zegt hy tans zeer gering, en zy houden zich geheel verborgen. Eene ontmoeting van den Heer *Wesley* met zodanig eene Prophetesse verhaeld hebbende, tekent hy 'er op aen, hoe de Heer *Wesley* oordeelde, dat een ieder, die goed verstand heeft, en in de H. Schrift kundig is, zonder de gave der Prophetie, wel kon spreken op die wyze als zy sprak; en dat hare bewegingen des lichaems, of nagebootste, of *passiones hystericæ* waren. Voorts geeft hy ons een verhael van een voorval te *Geneve* met deze soort van lieden, dat wy ten besluite nog zullen mededeelen. Men vindt het zelve in de *New memoirs of literature*, T. 3. p. 17. en 't komt van iemand die hunne kunstgrepen wel gekent heeft.

„ In het jaar 1689, schryft Hy, kwaamen eenige van de „ *Fransche profeeten* naar *Geneve*. Eenige eenvoudige men„ schen lieten zig van hun inneemen; maar het bedrog wierd „ rasch ontdekt. Onder dezelve was een jongman van 18, „ of 20 jaaren, die zig aanmaatigde in zommige huizen te „ preediken. Men moeste hem eenige Capittels uit den By„ bel en voornaamlyk uit de *Openbaaring* van *Johannes* voor„ leezen, en geduurende dit voorleezen, wilde hy aange„ zien zyn, als of hy sliep, en in den slaap preedikte. Men „ zeide, dat hy op geenerhande wyze kon wakker gemaakt „ worden, en dat hy geen gevoel hadde. Ik hoorde hem in „ het huis van eenen Geestlyken preediken. Hy hadde ee„ nige spreuken uit den Bybel, vermaande tot boete, ver„ wierp de Misse, en voorzeide met algemeene uitdruk„ kingen eene bevryding der Kerke. Zyn geheel voorstel „ was zonder eenige order, en hy herhaalde een en het „ zelfde eenige reizen naa den anderen. Ik ging tot hem „ om te beproeven, of ik hem niet konde doen ontwaaken. „ Ik stak eenen naalde in zynen arm, en hy gevoelde die op „ het zelfde oogenblik, hy trok den arm, en bad, men mog„ te hem toch doen ontwaaken, en schold op de ongeloovi„ gen, die in de kaamer waaren. Ik ging hier op naar myn „ huis, met die verzeekering, dat het alles maar bedriege„ ry waare.

„ Op dien eigensten tyd bestond een man van over de „ vyftig jaaren, beneevens een kind van negen jaaren, dee„ ze zelfde rolle te speelen. Zy wierden in het huis van ee„ nen Leeraar gebragt, en op twee groote stoelen te mid„ den in de kaamer gezet. De toeloop was zeer groot. Het

„ ge-

„ gezelschap zong eenen Psalm om den *Heiligen Geest* te doen „ nederkoomen. Doch om dat het gezelschap te talryk was, „ gedoogde de bescheidenheid van deeze beide *Profeeten* „ niet de goedkeuring daar van te verkrygen. Zy spraaken „ geen woord, en het gezelschap moest weder heenen gaan.

„ Ik nam hen daar op beide in myn huis. De man konde „ in geene verrukkingen vallen, maar de jongen was in de „ kunst volleerd. Hy sprak eenige spreuken uit den Bybel, „ en vermaande tot boete en Godzaligheid. Om hem ter „ toetze te stellen, zeide ik, die schelm stelt zig aan als of „ hy slaapt, kom aan, laat ons hem by den kop neemen en „ ten venster uitwerpen. Hy hoorde zulks heel wel, en „ riep, wekt my op, wekt my op. Doch wy maakten hem „ noch banger, tot dat hy van zelven ontwaakte, en zyne „ Leerreeden besloot.

„ Hier op beschaamde ik hen, en drong zoo lang op hen „ aan, tot dat de man het bedrog bekende. Hy zeide, dat „ hy dit bedrog uit een goed oogmerk gespeeld hadde, om „ daar meede de genen, die gevallen waaren, op te regten, „ en om de *Protestanten* in *Vrankryk* te verwakkeren. Het „ kind nochthans bleef verhard, en wilde niets bekennen.

„ Onze Overheeden lieten den volgenden dag alle de *Fransche Profeeten* voor zig koomen, en wanneer zy hun dreigden, bekenden zy alles, tot het minste toe en baaden om „ vergiffenis: waar op zy de stad uitgeweezen wierden. „ Zeedert dien tyd heeft zig hier geen *Profeet* meer laaten „ vinden".

Kort Vertoog van den Staat en de Geschiedenissen der Kerke, van de Scheppinge tot op Christus. *Door* FOEKE SJOERDS. *Schooldienaar te* Nykerk *in* Oostdongeradeel. *Te Leeuwaarden, by* Pieter Koumans 1765. *Derde Deel. Behalven het Register* 883 *bladzyden in quarto.*

MEt dit Deel wordt dit Werk, dat, gelyk we by eene voorgaende gelegenheid aengemerkt hebben, van 't Gemeen met vrucht gelezen kan worden, besloten. Het behelst ten besluite eerst de Historie der Romeinen, van *Alexander den Grooten* tot *Cæsar Augustus;* verder den Joodschen Burgerstaet, als mede hunnen Kerkstaet, van *Alexander den Grooten*, tot aen de laetste verwoesting van Jerusalem onder Keizer *Vespasianus.*

Amsterdam in zyne Opkomst, Aanwas, Geschiedenissen enz. beschreeven door J. WAGENAAR, *Historieschryver der Stad, Zevende Stuk. Te Amsterdam, by* J. Tirion 1765.

IS Hollands grootste Koop-stad merkwaardig ten aanzien haarer Geschiedenissen; ze is 't zeker niet minder, in haare soort, met opzigt tot de Gebouwen waar mede ze pronkt en naar den eisch voorzien is; zo met betrekkinge tot het Godsdienstige als het Burgerlyke. Geen wonder derhalven dat onze geagte Historie-schryver, het Geschiedkundige afgehandeld hebbende, zich in dit zevende Stuk, waar mede dit Deel van het Werk een aanvang neemt, verledigt, om de Gebouwen der Stad, niet slechts ter loops, maar met de uiterste naauwkeurigheid te beschryven; indiervoege, dat het blyke, dat hy zich geene moeite ontzien heeft, om alles wat daar toe behoort oplettend na te gaan. Dat wy ons, dus spreekende, niet te sterk uitdrukken, vertrouwen we zal ieder gereedlyk erkennen, die dit Stuk doorbladert; vermids hy in 't zelve niet slechts eene juiste beschryving dier Gebouwen zal ontmoeten, maar ook eene byzonderer ontvouwing vinden, van verscheidene weetenswaardige zaaken, die daar toe betrekkelyk zyn. De Heer *Wagenaar* naamlyk bepaalt zich in deezen niet tot het behoorlyke melden van den opbouw en verbeteringen, tot het naauwkeurige beschryven van den uit- en inwendigen toestand dier Gebouwen; maar geeft tevens, daar 't byzondere aanmerking verdient, een gegrond berigt van de gelegenheid by welke deeze en geene Gebouwen opgerigt zyn, midsgaders van de bestiering, welke daar omtrent plaats heeft; dat hem hier en daar aanleiding verleent tot het ontvouwen van byzonderheden, die niet alleen voor de Inwoonderen der Stad, of ter voldoeninge der nieuwsgierigheid, aangenaam, maar te gelyk van eene algemeene nuttigheid konnen weezen.

Het tegenwoordige Stuk is verdeeld in twee Boeken, waar van het eerste gaat over de *Weereldlyke Gebouwen en Werken*, en het tweede bepaald is tot de *Kerken en het Kerkbestier der Gereformeerden* in Amsterdam. Men begrypt gereedlyk dat we dit derde Deel niet wel konnen nagaan, op zodanig eene wyze als we de twee eerste Deelen ontvouwd hebben; en dat eene schetswyze melding, van 't geen de Autheur wegens de Gebouwen geschreeven heeft, zeer lastig, gansch gebreklyk en van geen weezenlyk nut zou zyn; waarom wy

ons

ons ook in geenen deele hier toe zullen inlaaten. Genoeg zy 't, met opzigt tot den algemeenen inhoud en 't beloop van dit Stuk, benevens het reedsgezegde, nog te melden, dat de Heer *Wagenaar*, een aanvang maakt met het alom beroemde Stadhuis, en voorts eene befchryving geeft van de Beurs, de Koorenbeurs, het Kooren Meeters-Huis, het Stads Excyn-Huis, de Oude, Nieuwe en Reguliers Waag, de Lomberd, de onderfcheidene Vleesch-Hallen, het Staalhof, de Zyde-en Saai-hal, het Kisten-maakers en Witwerkers-pand. Dat hy daar op overgaat tot de Stads-Werkplaatfen, Magazynen, Wagthuizen, Toorens, Sluizen en Waterkeeringen, Waalen, Havens, Kraanen, de voornaamfte Bruggen, Doelen en Herbergen; waar by ten laatften in dit Boek nog komen het Generaal Post-Comptoir, de Admiraliteits Gebouwen, de Gebouwen der Oost-Indifche Compagnie, en eindelyk het Westindisch Huis en Pakhuis. Het volgende Boek befchryft ons eerst de elf Nederduitfche Gereformeerde Kerken, en ontvouwt ons voorts, met eene meer dan gemeene naauwkeurigheid, het Kerkbeftier der Nederduitfche Gereformeerden, zo in 't algemeen, als in alle de byzondere deelen van 't zelve. Hier aan volgt eene foortgelyke befchryving van de twee Walfche Kerken, en eindelyk van de Engelfche Presbyteriaanfche midsgaders van de Episcopaale Kerk in Amfterdam. By 't eene en andere, zo met opzigt tot de Wereldlyke als ten aanzien der Geestlyke Gebouwen, zyn aan 't flot van ieder Boek gehegt, eenige tot nog ongedrukte Bylaagen, die ter ophelderinge en bevestiginge van het gezegde dienen.

By dit algemeene berigt zullen wy, ter meerdere voldoeninge, nog laaten volgen de melding van twee byzonderheden, die, onder verfcheidene anderen in dit Werk voorkomende, opmerking verdienen.

De Heer *Wagenaar*, overgaande tot het befchryven der Lomberd, of Bank van Leening, meldt ons voor af den oorfprong der Lomberden hier te Lande, en te Amfterdam in 't byzonder, op de volgende wyze. „ In de dertiende eeuwe, „ hadden zig eenige Koopluiden, uit Italie, naar Frankryk, „ Engeland, en ook naar de Nederlanden begeven, onder „ dekfel van aldaar Koophandel te dryven; doch meest met „ oogmerk, om aan behoeftigen geld te leenen, of, op onroerende, en voornaamlyk op roerende goederen penningen te fchieten, tot eenen hoogen Intrest (*). Zy draa„ gen,

(*) MATTH. PARIS *ad annum* 1229 *p. m.* 249.

„ gen, in schriften, van dien tyd, den naam van *Cawarsini* „ of *Coarsini*, die de geslagtnaam van de eersten of voor- „ naamsten schynt geweest te zyn. In 't jaar 1260, werden „ zy, om hun overdaadig woekeren, uit Brabant verdree- „ ven (*). Ook, eerlang, uit Frankryk. Doch 't leedt niet „ veele jaaren, of zy kwamen wederom. En men hadt hen, „ in de Nederlanden, byzonderlyk in Holland, zo noodig, „ dat zy, zo lang zy 't niet al te grof maakten met woeke- „ ren, in verscheiden Steden, ontvangen en gedoogd wer- „ den. In de veertiende en vyftiende eeuwen, werden zy, „ gemeenlyk *Lomberden*, of *Lombaarden* genaamd (1), om „ dat de meesten of eersten uit Lombardye herwaards geko- „ men waren. Te Schiedam, bewoondenze, in 't jaar 1327, „ een steenen huis (†), 't welk ten deezen tyde, en daar ter „ stede, iet ongemeens was. Uit eene Handvest van Delft „ van den jaare 1342, blykt, dat zy, in die stad, toen, reeds „ eenigen tyd, hun verblyf gehad hadden, in een huis, welk „ de *Camerette*, of ook wel der *Lomberden huis* genaamd „ werdt (‡). Te Oudewater, onthielden zig twee *Lombair-* „ *den*, in den aanvang der vyftiende eeuwe: gelyk klaarlyk „ blykt, uit eenen brief van den eersten April des jaars 1412 „ [1413] (§). En 't is zeer te vermoeden, dat zy, ten dee- „ zen tyde, ook reeds in Amsterdam geweest zullen zyn, „ schoon my niet bekend is, dat 'er in oude schriften of „ stukken, eenig gewag van gevonden wordt, voor 't jaar „ 1477. In eene Keure van den zesden January des gemel- „ den jaars, werdt bevolen, dat elk zyne panden, voor vas- „ tenavond, uit de Lomberd moest lossen, zonder *dair off* „ *enych woker te betalen*. Ook werdt toen belast, voortaan, „ geene panden meer in de Lomberd te brengen, of te ont- „ vangen (§§). Uit welke Keure, blykt, dat de naam van „ *Lomberd*, die eerst aan de Persoonen gegeven werdt, al- „ reeds tot de Plaats, daar zy zig onthielden, of geld op

„ pand

(*) MIERI Op. Dipl. Tom. I. p. 207.

(1) „ Lombardi *quoque illic* [Sciedamo] *propter lucra commoran-* „ *tes, domo — propria — lapidea.* Wilhelm Procurat, *ad annum* „ 1327. p. 663. *Jacob van der Graft* — is een Lombert, ende „ plecht een banc te houden tot Yselsteyn. Chron. van 1481 tot „ 1483. in MATTHÆI *Anal.* Tom. I. p. 439.

(†) Wilhelm. Procurat. *ad annum* 1327. *in* MATTHÆI Anal. *Tom.* *II. p.* 663.

(‡) Zie BLEYSWYCK Delft bl. 606.

(§) Zie MIERIS Charterb. IV D. bl. 230.

(§§) Keurb. A. *f.* 87.

„ pand gaven, was overgebragt. Ook ziet men 'er uit, dat „ de Lomberdhouders het, ten dien tyde, zo grof maakten „ met woekeren, dat men verboodt, hun *eenigen woeker* te „ betaalen van de panden, die zy beleend hadden. Het ver- „ bod van panden in de Lomberd te brengen, welk hier by „ kwam, hieldt, nogtans, niet lang stand. Men scheen de „ Lomberd niet te konnen missen, en 't ontbrak niet aan „ Lomberdhouders, hoe zeer ook 't woekeren, in de Kerkely- „ ke wetten, verbooden was. De Vroedschap deezer Stad ver- „ stondt egter, in 't jaar 1547, dat zy zo veel nadeels aan 't „ gemeen deeden, dat men besloot, zyn best te doen, om ze „ ten Lande uit te helpen jaagen (*). Doch dit besluit hadt „ geen gevolg. In den aanvang der Spaansche beroerten „ waren zy nog zo zeer in de gemeene veragting, dat, by „ eene Synode der Gereformeerde Kerken te Dordrecht, in „ 't jaar 1574 gehouden, besllooten werdt, hen niet tot de „ gemeenschap der geloovigen aan 's Heeren Tafel toe te „ laaten (‡). Doch na de verandering hier ter Stede, in 't „ jaar 1578, prees Willem, Prins van Oranje, der Stad „ *François Masazia* aan, tot het houden eener *Tafel van Lee-* „ *ninge* (†). Na hem vind ik, dat *Johan Laignier* (‡) en „ *Sion Luz* Octroi, voor eenige jaaren, gehad hebben om, „ hier ter Stede, alleen Tafel van Leeninge te houden. De „ laatste trok in 't jaar 1611 wel drie en dertig en een half „ ten honderd 's jaars Intrest van de panden, die hy beleen- „ de (§). Doch toen zyn Octroi, in 't jaar 1614, stondt „ ten einde te loopen, werdt, by de Vroedschap, verstaan, „ dat het belang der Stede vorderde, dat de Tafel van Lee- „ ninge voor Stads rekening werdt waargenomen. *Luz*, „ die wel gezien was ten Hove, bewoog de Princesse Palts- „ graavinne, die met een' Zusters Zoon van den Prinse „ Maurits gehuwd was, en den Stadhouder zelven, om by „ de Regeering van Amsterdam te verwerven, dat hem ver- „ nieuwing van zyn Octroi, voor nog twintig jaaren, ver- „ leend werdt. Men kwam met hem te woorde, en vor- „ derde, dat hy de Intresten der panden onder de honderd „ guldens een derde verminderde. Doch hy hadt hier gee- „ ne ooren naar. De Vroedschap besloot toen de Leentafel

„ aan

(*) Resol. Vroedsch. N. 1. 18 July 1547.
(‡) Kerkel. Handboekje, bl. 134.
(†) Resol. Vroedsch. N. 4. 7 Nov. 1578.
(‡) Uit de Stukken ter Thesaurie, *oude Laade 5, Lr. K.*
(§) Resol. Vroedsch. N. 11. 24 Jan. 1611. f. 9.

„ aan de Stad te houden, en stelde, reeds op den twee en „ twintigsten April des jaars 1614, twee Commissarissen „ aan, om het voornaam opzigt op dezelve te hebben; te „ weeten, *Frans Hendriksz. Oetgens*, Oud Burgermeester, en „ *Jonas Witz*, Raad en Oud-Schepen, die *Commissarissen* „ *van de Bank van Leeninge* genaamd werden (*)": en men maakte, gelyk onze Historie-Schryver verder in 't breede meldt, voorts de noodige schikkingen, die ten deezen opzigte vereischt werden.

Eene tweede byzonderheid, die wy ons voorgesteld hebben nog mede te deelen, is, het kort onderzoek van dien Heer, wegens de geloofwaardigheid van 't bekende verhaal van 't Amsterdamsche wonderwerk, dat gelegenheid gegeven zou hebben tot het stigten der *Nieuwe Zyds Kapelle*, van ouds genaamd *de Heilige Stede*. „ Wy hebben", *zegt hy deswegens*, „ niet voor, de waarheid van 't verhaalde wonder„ werk, omstandiglyk, te onderzoeken. Doch wy konnen „ niet nalaaten, eenige weinige aanmerkingen te maaken, „ die onpartydigen, van welke Godsdienstige gezindheid „ zy ook zyn mogen, moeten doen twyfelen, of het zig, „ met de gelegenheid van het stigten onzer Kapelle, niet „ een weinig anders hebbe toegedraagen, dan ons het ver„ haal, genomen zo als het legt, zou moeten doen „ denken.

„ 1. Ik merk, *voor eerst*, aan, dat, in schriften van tyd„ genooten, zo ver zy my bekend zyn, niets het allermin„ ste van dit beroemde wonderwerk gesproken wordt. BEKA, die gebloeid heeft, toen 't geval gebeurd moest zyn, „ rept 'er geen een woord van. Even weinig wordt 'er van „ gewaagd by anderen, die, omtrent het midden der veer„ tiende eeuwe, geleefd hebben, en welker schriften tot „ ons gekomen zyn.

„ 2. De oudste Schryvers, die 'er van gewaagen, heb„ ben, ten minsten honderd jaaren na den tyd, waar in het „ wonderwerk geloofd wordt geschied te zyn, gebloeid. En „ deezen spreeken 'er van, in zeer algemeene woorden. De „ Schryver van het *Goutsche Chronyxcken* (†) zegt alleenlyk: „ *In 't jaar ons Heeren MCCC ende XLVII. doe geschiede dat*

„ *Mi-*

(*) Resol. Vroedsch. N. 11. 17 Jan. 7 July 1612. 31 Dec. 1613. 8 Jan. 22 Apr. 1614. f. 44, 64 *verso*, 99, 101 *verso*, 118 *verso*.

(†) Bladz. 103.

„ *Mirakel in die Stede van Amsterdam van den H. Sacrament.*
„ VELDENAAR schryft (*): *In den jaer ons Heren 1342, soe*
„ *geschiede in die Stede van Amsterdam een groot mirakel van*
„ *den H. Sacrament, dat een sieck mensche ontfangen hadde,*
„ *ende overgaff, ende in 't vuer gegoten wert.* Doch men ziet,
„ dat beide deeze Schryvers, de oudsten, die van 't Mira-
„ kel gewaagen, merkelyk, omtrent den tyd van 't gebeur-
„ de, verschillen. De eerste stelt, dat het in 't jaar 1347;
„ de tweede, dat het in 't jaar 1342 gebeurd is. En 't zelf-
„ de jaartal vindt men ook in de Latynsche Uitgaave van
„ VELDENAARS *Chronyk* (†). In een ander Chronykje, welk
„ agter de Chronyk van den *Ongenoemden Klerk* uitgegeven
„ is, leest men ook (‡): *Item in 't jaer ons Heeren MCCC en*
„ *XLII, soe gesciede een myrakel van onser lieve Vrouwe, ende*
„ *van den heyligen Sacremente tot Aemsterdamme van den*
„ *brande.*

„ 3. De Haarlemmer Karmeliet, JAN GERBRANDSZOON
„ VAN LEIDEN, die in 't jaar 1504 overleedt, is de eerste
„ der bekende Schryveren, die 't gebeurde in 't jaar 1345
„ geplaatst, en met byna alle de omstandigheden, met wel-
„ ken 't in laater tyd verhaald wordt, te boek gesteld
„ heeft (§). En hy is door den Schryver der *oude Holland-*
„ *sche Chronyke*; door den *Vermeerderaar* van BEKA, en door
„ alle de overigen, gevolgd.

„ 4. En hier valt nu de vraag, of het verschil der oudste
„ Schryveren, onderling en met de laateren, omtrent den
„ tyd van 't gebeurde, de geloofwaardigheid van 't verhaal
„ niet vry wat verzwakt? 't Is waar, dat wederom tot be-
„ vestiging van dit verhaal schynt te strekken, dat *Floris*
„ *van Boekhorst*, Ridder en Baljuw van Amstelland, bene-
„ vens Schout, Schepenen en Raaden van Amsterdam, het
„ wonderwerk, weinige dagen na dat het, in 't jaar 1345,
„ zou voorgevallen zyn, volgens het laatere verhaal, met
„ hunne zegels bekragtigd hebben. Doch niemant getuigt
„ deeze bezegelde brieven immer te hebben gezien. En ik
„ meen niet, dat 'er van gewaagd wordt, eerder dan in 't
„ kleine Mirakelboekje, welk, eerst in 't jaar 1518, in 't
„ licht gegeven werdt. Zo ook deeze brieven, in vroeger
„ tyd, bekend geweest waren, is 't bezwaarlyk te begry-
„ pen,

(*) Bladz. 78.
(†) In MATTHÆI *Anal.* Tom. V. p. 557.
(‡) Bladz. 227.
(§) *Chron.* Lib. XXVIII. Cap. X. p. 256.

„ pen, dat Schryvers der vyftiende eeuwe, omtrent het „ jaar van 't gebeurde, zo merkelyk verschild zouden heb- „ ben. Ik zou hierom, voor de egtheid deezer bezegelde „ brieven, geenzins durven instaan. Om nu nog niet te „ zeggen, dat *Floris van Boekhorst*, Ridder, my, nergens, „ als Baljuw van Amstelland, voorgekomen is. VAN LEEU- „ WEN meldt maar drie Edelen uit den huize van *Boekhorst* „ van deezen naam. Twee derzelven bloeiden in de zes- „ tiende eeuwe: de derde omtrent den jaare 1330: doch „ deeze laatste was Rentmeester-Generaal van Keizerinne „ Margareet (*), naderhand Graavinne van Holland; en, „ zo ver blykt, geen Baljuw van Amstelland. In eene ge- „ schreeven Lyst der oude Baljuwen van Amstelland, door „ Schepen GERARD SCHAEP PIETERSZOON opgemaakt, wordt „ ook geen *Floris van Boekhorst*, en zelfs in 't geheel geen „ *Floris* gevonden, dan *Floris de onledige*, op het jaar 1313; „ doch deeze kan, in 't jaar 1345, geen Baljuw van Am- „ stelland geweest zyn, alzo 'er in de gemelde Lyst, en el- „ ders, na hem, en voor 't jaar 1345, nog wel drie Balju- „ wen van Amstelland geplaatst worden, te weeten *Arst van* „ *der Horst*, op het jaar 1327, *Willem Kuzer van Oosterwyk*, „ op het jaar 1332, en Heer *Gerrit van Eemskerk*, Ridder, „ op het jaar 1338 (†). Gevolgelyk is *Floris de onledige* de „ *Floris van Boekhorst* niet geweest, die, in 't jaar 1345, als „ Baljuw van Amstelland, het wonderwerk getuigd zou „ hebben.

„ 5. De Kapel der Heilige Stede is nogtans, niet lang na „ 't midden der veertiende eeuwe, reeds zo vermaard ge- „ weest, dat 'er, naar alle waarschynlykheid, in of omtrent „ den jaare 1345, iet vreemds is voorgevallen, op de plaats, „ daar zy gestigt werdt, 't welk, in die tyden, voor een „ wonderwerk aangezien, en greetiglyk verspreid en ge- „ loofd is. Men heeft 'er, in laater' tyd, nieuwe omstan- „ digheden by verzierd, die 't geval nog wonderlyker heb- „ ben doen voorkomen. De beroemdheid der Kapelle lokte „ zo veel volks naar Amsterdam, en bragt Geestelyken en „ weereldlyken zo groote voordeelen aan, dat niemant re- „ den hadt, om haaren wonderdaadigen oorsprong in twy- „ fel te trekken, tot dat de tyden begonden te veranderen, „ en men de bewyzen begon te onderzoeken, waar op de „ waarheid van 't Amsterdamsch Mirakel gevestigd werdt.

„ Veel-

(*) VAN LEEUWEN *Batav. Illustr.* bl. 880 enz.
(†) Zie MIERIS Charterboek, II. D. bl. 425, 621.

„ Veelligt heeft tot het ftigten der Kapelle alleenlyk ge-
„ legenheid gegeven, dat een kranke de hostie, die hem
„ door den Priester gegeven was, niet heeft konnen door-
„ zwelgen, maar geheel wederom uitgebraakt heeft. 't Uit-
„ braakzel, in 't vuur geworpen zynde, heeft de vlam, lig-
„ telyk, in zo verre konnen uitblusfchen, dat men de hos-
„ tie, ongefchonden, heeft konnen opraapen Hier van
„ heeft men, terftond, veel gerugts gemaakt als van een
„ groot wonderwerk; en de wooning, daar 't geval gebeurd
„ was, is tot eene Kapel verbouwd.

Heel- en Ontleedkundige Verhandeling over eenen Slagader-Breuk in de groote Slagader, uitwendig opengebarften. Door EDUARD SANDIFORT, Med. Doct. *Met Plaaten. In 's Gravenhage, by* Pieter van Cleef, 1765. *groot Octavo,* 38 *bladz.*

Uitwendig vertoonde zich een gezwel op de rechter zyde van de borst, aan een man van omtrent vierenvyftig jaaren, eenen omtrek hebbende van eenentwintig en drievierde Rhynlandfche Duimen; tien en een vierde was het breed en hoog, wanneer 'er de Heer SANDIFORT by gehaald werdt. De Lyder wist van geene oorzaak, en de Geneesheer kon 'er geene ontdekken. Het gezwel was ongelyk, hard, pynlyk, op twee plaatzen zeer dun, en liet niet toe dat men het naar binnen drukte. De Klopping was fterk en voor het oog zichtbaar. Van de maand Maart 1764, wanneer de Lyder het eerst gemerkt hadt, tot den twaalfden Oktober des zelfden jaars, bleef het gezwel gellooten; doch de Klopping verminderde, 't welk van den Auteur aan vermeerdering van geronnen bloed, welk in den zak van de Slagader vergaderd werdt, toegefchreeven, en met een getuigenis van RUISCH wordt bevestigd. Op den negentienden van de ftraksgemelde Maand brak één van de dunne plaatzen open, en het bloed kwam voor den dag; evenwel in geen groote maate, fchoon de opening de middellyn van een Duim hadt. En de reden hier van was, dat een groot ftuk geronnen bloed, even als een tap, telkens het gat floot. Want terwyl het, dikwils, ter lengte van een vinger, uithing, werdt het door de geduurige famentrekking en ontfpanning van de Slagader, dan naar buiten gedrongen, dan wederom naar binnen getrokken; zo dat het dan de opening ten eenenmaale floot, dan wederom het bloed vryelyk liet uitloopen. En dit was oorzaak dat de Lyder, van 's morgens te zeven uuren, wanneer de doorbraak gefchiedde, tot 's avonds half elf, in leven bleeve.

Het geval dus befchreeven zynde, volgt het onderzoek na den dood. Het gezwel kruiswyze geopend zynde, ontdekte

men een groote menigte geronnen bloed, hier en daar met eenige witte klompen vermengd. Dit weggenomen zynde, bleek, dat de Slagader-breuk haaren oorsprong nam tusschen de tweede en derde bovenste waare Ribbe, uit de holligheid der borst, en wel uit de groote Slagader: want men ontdekte door den vinger de halve maans-wyze klapvliezen, en kon tot in de slinker holligheid van het Hert doordringen. Onder het openen van de borst, tot verder onderzoek, bespeurde men, dat het Borstbeen voor een groot gedeelte was verteerd; het welk ook omtrent de tweede en derde rechter Ribbe plaats hadt. „Nu „ zag men klaar", zegt de Schryver, „ dat de Slagaderbreuk „ zich van het Harte tot twee duim na de regter zyde uitstrek„ te, zynde van binnen zeer glad, doch op sommige plaatzen „ met beenagtige verhevenheden voorzien, zynen oorsprong „ neemende uit de voor- en regter-kant van de groote Slag„ ader, even boven het hartezakje: zo nogtans, dat de groote „ Slagader reets in haar begin uit het harte zeer verwyd was: „ zynde de randen der halve maans-wyze klapvliezen zeer ver„ dikt, vereelt en als 't ware beenagtig, en zo verre van elkan„ der verwyderd, dat zy, zonder twyfel, de beweging en den „ omloop van het bloed verhinderden, hetzelve zeer moeilyk „ doorlaatende, en de terugkeering niet genoeg beletteende. „ Waarom het, met reden, te verwonderen is, dat men geen „ grooter ongeregeldheid in den pols bespeurd hadt, [want „ dezelve was doorgaans vry geregeld geweest]. De verwyde„ ring van de groote Slagader strekte zich uit, tot daar dezelve „ zich langs de wervelbeenderen kromt; zo dat alle de drie tak„ ken, die na boven gaan, als de gemeene, de slinker krop„ en onderfleutelbeensche Slagaderen ook meer dan eens zo wyd „ waren, als in eenen natuurlyken staat". Het Hert was gezond en buitengewoon vet.

Op twee Plaaten wordt het gezwel, voor en na de doorbraak, vertoond. Dus verre het geval der Aderbreuk voorgesteld hebbende, verdedigt zich de Heer SANDIFORT jegens het oordeel en gedrag der Haarlemsche Maatschappye, welke zyn geschrift, aan haar gezonden, niet waardig gekeurd hadt, in haare Verhandelingen in te voegen. Hy zegt, hier over, met veel anderen, zeer verwonderd te zyn; en wy kunnen niet nalaaten te betuigen, dat het ons ook verwondert; wyl men immer nooit Waarneemingen van zulke gewigtige gevallen te veel kan hebben, en dezelven zelden, in alle omstandigheden, aan elkanderen gelyk zyn.

De

De Honigbye. Eerste Deel. Te Leeuwarden, by A. Ferwerda 1765. *Behalven de Voorreden 189 bladzyden in octavo.*

DE Verzamelaer van dit Werkje, zelf geen Dichter zynde, gelyk hy zich in de Voorreden uitdrukt, maer achting hebbende voor de Poëzy, heeft zich voorgesteld, deze en gene fraije Dichtstukjes uit onze beroemde Dichteren by één te verzamelen, en daer nevens te voegen zodanige, die hem ter hand gekomen, en nog niet in 't licht gegeven zyn. Hy houd, volgens zyne betuiging, hier omtrent voornaamlyk deze drie Hoofdpunten in 't oog.

I. „ Geene Stukjes in dit Werk plaats te gunnen, dan de zul„ ke, die maar het zeggen der Liefhebberen van Taal en Dicht„ kunde fraai zyn.

II. „ Den Lezer geen walging te veroorzaken, door eene reeks „ van Gedichten op elkander te doen volgen door een zekeren „ Autheur gemaakt, en die een en 't zelve onderwerp hebben.

III. „ Zorge te dragen, dat het Werk niet ontluistert worde, „ door iets dat aanstotelyk, of tegens de goede zeden strydig is.

Een Werkje van dien aert kan ongetwyfeld zyne aengenaemheid en nuttigheid hebben; en 't komt in zodanig eene soort van verzameling voornaemlyk aen op eene naeuwkeurige keuze. Hier omtrent is men in de uitgave van dit eerste Deél redelyk wel geslaegt; en zy die vermaek scheppen in 't lezen van goede Dichtstukjes, maar geen voorraed van Dichtkundige Werken bezitten, zullen 't met genoegen konnen doorbladeren. Het tweede Deel, dat reeds onder de Pers is, en, zo ons de Voorreden meld, „ genoegzaam bestaat in Vaarzen, welke nooit het licht hebben „ gezien", zal ons waerschynlyk de keurigheid der uitvoeringe beter leren kennen, dan men 'er nu over kan oordeelen; dewyl 't nu meerendeel bestaet uit zodanige Dichtstukjes die reeds de algemene toejuiching der Kundigen verworven hebben.

Magazyn van nieuwe geinventeerde Origineele Fabelen, verciert met Kopere Platen en Latynsche Verzen. Uit het Engelsch vertaalt. Virginibus Puerisque. In 's Hage by J. Berkoske 1765. *Behalven het Voorwerk 404 bladzyden in octavo.*

DIt Magazyn van Fabelen behelst eenige Fabelen, die niet te wraken zyn; maer 't meerendeel zou gevoeglyker den naem dragen van *Bons Mots*, of *Snedige Gezegden*, die by manier van Fabelen voorgesteld worden; welken, schoon ze niet van de uiterste keurigheid zyn, echter genoeg beantwoorden aen 't oogmerk, dat men zich in deze Verzameling schynt voorgesteld te hebben. De Zinspreuk op het Tytelblad *Virginibus Puerisque* doet ons

denken, dat het geschikt is voor Kinderen; de manier der uitgave in 't Fransch en Nederduitsch, tegen over elkander, doet het ons aenmerken als een Stukje, dat strekt, om den Kinderën, op eene niet onaengename wyze, aenleiding te geven, tot de oefening dezer Talen; en tot dit oogmerk is ook de natuur der verzamelinge redelyk voldoendė. Jammer is 't maer, dat de Nederduitsche Vertaling zo slecht is: in zodanig een Stukje, dat tot dit oogmerk dient, had men daer op voor al acht moeten geven. —— Eene korte Fabel zy hier genoeg ten voorbeelde.

Den SPEELMAN (*) en den BEDELAAR.

„ Een zo genaemde Edelman wiens grootste deugd bestond met
„ de dobbelsteen te Goghelen, wierd door een Bedelaer op straat
„ aengesproken om een aelmoes, maer op eene manier dat 'er een
„ specie van familjarietyd in door straalde, 't welk den vergulde
„ Roofvogel mishaagden. Wat insolentie antwoorden hy, meent
„ gy van myn kennis te zyn. Ongelukkige: ongelukkige zyt gy
„ zelfs zeide den Bedelaer: ik ken u maer al te wel, is 't niet aen
„ u, en uws gelyken, die ik den staat moet wyten daar ik my
„ nu in bevin.

(*) LE JOUEUR, de Speelder of Dobbelaer. —— De overige gebreken zyn niet nodig te melden; ze loopen den minst oplettenden van zelven in 't oog.

Nieuwe en Volmaakte Onderwyzer in de Hoogduitsche Spraak-konst. Te Leeuwarden. By A. Ferwerda *en* G. Tresling, 1765. *In octavo* 327 *bladzyden.*

EEne beknopte handleiding tot eene algemene kennis der Hoogduitsche Sprake, waer van men zich met vrugt kan bedienen; om zich ten minste zo ver bekwaem te maken, dat men Hoogduitsche Schriften met gemak kan lezen. De Spraekkunst, bepaeldlyk genomen, beslaet de helft van dit Werkje; dat men ligtlyk eenige reizen kan doorbladeren, en door oefening ten gebruike overbrengen. Het verdere gedeelte behelst een Woordenboekje, eene Verzameling van gemeenzame Spreekmanieren, en eindelyk eene korte ontvouwing van 't gebruiken der Hoogduitsche Eertytelen.

Nooitgeboorde Leevensgevallen van den gelukkigen REYNARDUS. *Doormengt met leerzame Aanmerkingen, stichtelyke Zedelessen, verrukkende Voorbeelden en zoete Zamenspraken. Te Alkmaar, by* J. Maagh 1765. *in octavo* 224 *bladzyden.*

DEze Roman, hoewel in geen bevalligen styl geschreven, is niet ontbloot van vinding, en kan, zonder kwetzinge der goede zeden, gelezen worden.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Beschouwing van de voornaamste Schriften der Deïsten, die in deeze en de voorgaande eeuwe in Engeland zyn uitgekomen, in eenige Brieven aan eenen Vriend, door den Wel Eerwaarden en zeer geleerden Heer JOHN LELAND, Doctor in de Godgeleerdheid en Bedienaar des Godlyken Woords te Dublin; *uit het Engelsch vertaald door* E. NOTEBOOM. *Tweede Deels eerste Stuk. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, *in gr. 8vo. behalven de Voorreden en den Inhoud* 352 *bladz.*

VAn het Eerste Deel deezes beroemden Werks hebben wy, naar verdienste, een aanpryzend Berigt gegeeven (*). De wel eerwaarde Schryver meldt ons in de Voorreden, hoe, by de uitgave van het voorgaande Stuk, zyn oogmerk geenszins was om zich in een werk van dien aart verder in te laaten. Dan weinig tyds naa dat zyn Werk het licht zag, en met goedkeuring ontvangen werd, maakte men hem indagtig, dat hy een aanmerkelyk verzuim begaan hadt, met niet te gewaagen van Mr. HUME, die voor een der schranderste Schryveren, die zich in deeze laatste jaaren tegen het Christendom hebben opgedaan, wierd aangezien. Terwyl omtrent dien zelfden tyd eene pragtige uitgave te voorschyn kwam van de werken van den geweezenen Lord Viscount BOLINGBROKE, van welke de drie laatsten voornaamlyk gerigt schynen te zyn tegen den geopenbaarden Godsdienst, als mede tegen eenige gewigtige grondwaarheden van 't geen men gewoon is den Natuurlyken Godsdienst te noemen. —— Gebreklyk zou dus de *Beschouwing van de voornaamste Schriften der Deïsten* geweest hebben, zonder een *Byvoegzel* deeze twee aanzienlyke Schryvers betreffende: men bragt hem desgelyks te binnen, dat de aanmerkingen op deeze twee Schryvers des te breeder en byzonderder zouden kunnen zyn, dan men verwagten kan, wanneer een aanmerkelyk getal van Schryvers by den anderen in overweeging genomen wordt. Dit is dan de oorsprong van dit *Tweede Deel*, 't welk dermaate uitgebreid is, dat het in grootte het eerste te boven gaat, en, om die reden, van den Heer NOTEBOOM in twee Stukken wordt gegee-

(*) Zie *Vaderl. Letter-oefeningen.* V. D. I. St. bl. 433, enz.

geeven. De wyze van uitvoer staat gelyk met die des *Eersten Deels*, zynde een reeks van XVI Brieven, waar van 'er IX in dit *Eerste Stuk* gevonden worden. De IV eerste betreffen den Heer HUME, en de overige den Lord Viscount BOLINGBROKE.

In den Isten vindt men het character van Mr. HUME, de gronden van zyn Zamenstel, met aanmerkingen, die de groote ongerymdheden en het gevaarlyke uitzigt daar van toonen, benevens de onbestaanbaarheden, waar in deeze Schryver gevallen is. De IIde behelst aanmerkingen op de *Proeve* van Mr. HUME over eene byzondere voorzienigheid en eenen toekomenden staat. De IIIde vervat een Onderzoek van de *Proeve* van Mr. HUME, en wel van het eerste deel dier *Proeve*, het welk ingerigt is om te bewyzen, dat men van wonderwerken geene zekerheid kan hebben door eenig middel van getuigenis of andere bewyzen hoe genaamd. In den IVden treft men aan Aanmerkingen over het tweede deel van Mr. HUME's Proeve over de wonderwerken, 't welk dient om te toonen, dat 'er in de daad geene wonderwerken ooit gebeurd zyn, waar van men genoegzaame zekerheid heeft om 'er zich op te verlaaten; in het slot van deezen Brief vindt men een byzonder onderzoek van 't geen hy bybrengt aangaande de mirakelen aan den *Abt van Parys* toegeschreeven, welke hy voorgeeft, die van onzen Zaligmaaker in geloofwaardigheid en gezag verre te boven te gaan. De Vde toont, welken baldaadigen aanval op den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst in de Nagelaatene Werken van den Lord BOLINGBROKE gedaan wordt, en welk eene verwaande Schryfwyze die Lord houdt; verder behelst dezelve een algemeene schets van zyn ontwerp, en tot welke voornaame grondregels 't zelve kan gebragt worden. De VIde meldt ons, hoe Lord BOLINGBROKE tegen de *Atheïsten* het aanwezen van GOD beweert, maar het bewys *a priori*, gelyk mede dat genomen wordt uit de algemeene overeenstemming van het menschlyk geslagt omtrent deeze waarheid, verwerpt. Wyders vinden wy hier de denkbeelden van zyn Lordschap, wegens Gods zedelyke Eigenschappen, wederlegd. De VIIde handelt over de Voorzienigheid, en verdeedigt tegen gemelden Lord, die eene algemeene Voorzienigheid erkent, maar eene byzondere loochent, de laatste. De VIIIste geeft ons het denkbeeld op, 't welk Lord BOLINGBROKE heeft van de onsterflykheid der ziele en een toekomend leeven, en dient om beide deeze stukken tegen hem te beweeren, en

van

van de door hem gemaakte bezwaaren te ontheffen. De IXde vervangt aanmerkingen op de ftellingen van Lord BOLINGBROKE aangaande de Wet der Natuure; en wyst de kwaade gevolgen zyner leerftellingen voor de belangen van deugd en zedelykheid aan.

In het behandelen deezer zo verfchillende en aangelegene onderwerpen betoont de Wel eerwaarde LELAND een' onvermoeiden vlyt in 't nauwkeurig nagaan van de beginzelen, op welken de gemelde Heeren bouwen, en beftrydt hun daar door niet zelden met hunne eigene wapenen; verder hun tegenftaande door geleerdheid met een bondig oordeel gepaard. —— Wy zouden met genoegen verfcheide ftaaltjes hier van opgeeven, en twyfelen niet of het zou onzen Leezeren, in 't algemeen, behaagen; maar dit deedt ons gewis 't gewoon beftek te buiten treeden. Thans bepaalen wy ons derhalven tot den IVden Brief, en wel byzonder tot dat gedeelte, waar in 't geen Mr. HUME zegt, aangaande de geneigdheid der menfchen in alle eeuwen om wonderwerken te gelooven, boven al in zaaken van den Godsdienst, ter toetfe gebragt wordt, benevens 't geen daar toe behoort. Wy verkiezen dit ftuk te eerder, om dat Mr. HUME zich daar op vry veel laat voorftaan.

Naa dat de Heer LELAND, in deezen Brief, 't geen Mr. HUME opgeeft noopens de noodige vereischten en hoedanigheden der getuigen in het ftuk van wonderwerken overwoogen, en getoond hadt dat de getuigen van de wonderwerken, die tot bewys voor het Christendom dienen, alle de vereischten en hoedanigheden hebben, die men eifchen kan om een getuigenis goed en zeker te maaken, gaat hy voort.

„ De tweede aanmerking, waar in hy (Mr. HUME naamlyk) groote kracht fchynt te ftellen, is deeze, dat" *wy in de natuur van den mensch een beginzel ontdekken, dat, als men nauwkeurig onderzoekt, bevonden zal worden, gantsch zeer te verminderen de zekerheid, die wy hebben konnen van het menfchelyk getuigenis aangaande eenig foort van wonderteken.* „ Hy „ zegt dat" *offchoon wy meerendeels zeer ligt eene zaak verwerpen zullen, die ons in eenen gemeenen trap ongewoon en ongeloofelyk voorkomt, nochthans wanneer 'er iet, dat geheel wonderdaadig en ongerymd is, getuigd word, het gemoed dan eerder en veel vaardiger zulk eene zaak gelooven, op het bericht van die zelfde omftandigheid, die het geloove daar van geheel vernietigen moesten. De aandoeningen van* Verwondering *en* Verbaasdheid *uit de wonderwerken ontftaande, eene aangenaame be-*

weeging zynde, veroirzaaken eene kennelyke neiging tot het geloove van die gebeurtenisſen, waar uit dezelve ontſtaan zyn. — Maar wanneer de geest van Godsdienst zig voegt by de liefde voor de wonderwerken, dan is het uit met het gezond verſtand, en het menſchelyk getuigenis verliest in die omſtandigheden alle gezag (*). „ En wederom zegt hy ”, *wordt een wonderwerk toegeſchreeven aan eenig nieuw zaamenſtel van Godsdienst; het menschdom is in vroegere en laatere eeuwen, door belachlyke geſchiedenisſen van dit ſoort, zoo meenigmaal misleid, dat even deeze omſtandigheid een volkomen bewys van bedrog zy, en voor alle verſtandige menſchen genoeg zal zyn, niet alleen om de zaak te verwerpen, maar zelfs om die te verwerpen, zonder verder onderzoek.* „ En in 't vervolg zegt hy nochmaals, dat” *het ons in 't algemeen moete doen beſluiten, om nimmer daar aan eenigen aandagt te leenen, al ware het, dat het zelve met de ſchoonſte gedaante bemanteld wierd* (†). „ Hier onderneemt Hy „ voor alle *menſchen van verſtand* te verantwoorden, dat zy „ alle wonderwerken, die tot bewys van den Godsdienst „ voorgewend worden, zonder eenig onderzoek verwerpen „ zullen: om dat de menſchen door belagchelyke geſchie„ denisſen van dat ſoort ten allen tyde zyn bedroogen ge„ worden. Maar dit is gewisſelyk de taal niet van geleerd„ heid en gezond verſtand, die ons tot een opregt onder„ zoek aanzetten zullen, maar van een zeer hardnekkige „ vooringenomenheid en vooroordeel daar tegen. Geene „ ſoorten van zaaken van gebeurtenisſen, geene geſchied„ verhaalen, het zy dat ze van eenen gewoonen, of buiten„ gewoonen aart zyn, kan men noemen, waar in de men„ ſchen niet dikwils zyn misleid geweest. Maar dit geeft „ geene gegronde reeden om zoodanige gebeurtenisſen, „ zonder eenig onderzoek, eensklaps te verwerpen; en hy, „ die zoo handelen wilde, zoude, in plaatze van een uit„ ſteekend goed verſtand te toonen, zig zelven beſpottelyk „ maaken. Dat 'er veele valſche wonderwerken zyn ge„ weest, zal men zeer geerne erkennen willen; maar dat „ bewyst niet, dat 'er nimmer waare wonderwerken zyn „ geweest. Het moet inderdaad ons zeer omzigtig maa„ ken, en de wonderwerken nauwkeurig doen onderzoe„ ken, eer wy dezelve aanneemen; maar dit is gansch gee„ ne reede, of althans eene zeer ongerymde reede, om de„ zelve, zonder eenig onderzoek, te verwerpen. Aldus

„ de-

(*) HUME's *Philoſophical Eſſays*, p. 184.
(†) *Ib.* p. 204, 205.

„ dezelve te verwerpen, kan alleenlyk gerechtvaardigd „ worden op die veronderſtelling, dat het onmogelyk zy, „ dat 'er een waar wonderwerk gewrogt zoude worden ter „ begunſtiging van eenig zaamenſtel van Godsdienst. Maar „ door welk middel zal Hy onderneemen dit te bewyzen? „ Hy ſchynt duidelyk te erkennen, dat 'er" *moogelyk wonderwerken, of afwykingen van den gewoonen loop der natuure zyn konnen, die van zulk eenen aart zyn, dat dezelve door het menschlyk getuigenis beweezen konnen worden* (*). „ Deeze be„ lydenis is niet wel overeen te brengen met het gene waar „ op Hy zig met zo veel arbeid toegelegd hadde in het eer„ ſte deel van zyne *Proeve*, in welk Hy tracht te toonen, „ *dat de wonderwerken onmoogelyk door eenig getuigenis beweezen konnen worden.* Nu ſchynt Hy wel te willen toeſtaan, „ dat de wonderwerken, (mids dat dezelve niet bygebragt „ worden ten voordeele van den Godsdienst,) door men„ ſchelyke getuigenis beweezen kunnen worden. Het ee„ nigſte geval dan, waar in ze nooit geloofd mogen wor„ den, is, als men voorwendt, dat ze ten voordeele van „ den Godsdienst gedaan zyn. Doch hier in heeft Hy bei„ de den aart van de zaak en het algemeen begrip der men„ ſchen tegen zig. Want het is zeker redelyker, dat men „ een wonderwerk geloove, als met het zelve een voordee„ lig einde bereikt kan worden, dan het te gelooven, als „ wy in 't geheel geene gewigtige einden, waar toe het „ dienen moet, daar in ontdekken konnen. En een van de „ voornaamſte einden, waar toe een wonderwerk onder„ ſteld kan worden gewrogt te zyn, achte ik dit te zyn, dat „ het diene om getuigenis te geeven aan de Godlyke zen„ ding van perſoonen, die gezonden zyn om de menſchen „ in Godsdienſtige waarheden van het grootſte aanbelang te „ onderwyzen, en hen in den weg ter zaligheid te leiden. „ Onze Schryver ſchynt ſomtyds zeer grooten prys te ſtel„ len op het algemeen *gevoelen*, en de algemeene begrippen „ van de menſchen (†). Maar 'er zyn weinig bevattingen, „ die, volgens zyn eigene gezegden, zoo algemeen ge„ heerscht hebben in alle tyden en onder alle volken, als „ deeze, dat 'er by zommige gelegenheden wonderwerken „ zyn gedaan geweest, byzonderlyk in zaaken van den „ Godsdienst, en dat die aan te merken zyn als bewyzen „ van eene Godlyke tusſchenkomſte. Dit is een grondre-

„ gel,

(*) *Ib.* p. 203.
(†) HUME's *Essays Moral and Political*, p. 307.

„ gel, die overeen schynt te koomen met de natuurlyke be-
„ grippen van het menschelyk verstand.

„ De aanmerking, die Hy maakt, aangaande die aange-
„ naame *beroering*, welk door de *aandoening van verwonde-*
„ *ring en verbaasdheid voortgebragt word*, en de sterke ge-
„ negenheid, die de *menschen hebben voor iet, dat buitenge-*
„ *woon en wonderdaadig is*, bewyst niets tegen deezen grond-
„ regel. De hertstogt van verwondering en verbaasdheid
„ is zekerlyk in ons niet te vergeefsch gelegd, maar om
„ zeer wyze redenen; en men mag dierhalven met recht
„ vermoeden, dat deeze hertstogt, zoo wel als andere,
„ omtrent gepaste voorwerpen regtmaatig gebruikt kan
„ worden. Maar ik kan deezen Heer niet toestemmen, dat
„ de menschen van natuure geneegen zyn aan eene zaak te
„ eerder geloof te geeven, naar maate dat dezelve ten ui-
„ tersten *ongerymd en wonderdaadig is*, byzonderlyk in din-
„ gen, die den Godsdienst betreffen. Zy konnen inderdaad
„ ongerymde dingen gelooven, en meenigmaal gelooven zy
„ die, maar zy gelooven eene zaak niet eeniglyk om dat
„ dezelve ongerymd is, maar om dat zy, alles te zaamen
„ genomen zynde, niet zien konnen, dat dezelve ongerymd
„ zy. Men mag in 't voorbygaan opmerken, dat deeze
„ Schryver van *ongerymd* en *wonderdaadig* bewoordingen
„ maakt van éène en de zelfde betekenis, daar het noch-
„ thans zeer onderscheidene denkbeelden zyn. Een won-
„ derwerk, wanneer dat ondersteld word gewrogt te zyn
„ door eene kracht, die evenredig met de uitwerking is,
„ en tot gewigtige einden, is inderdaad wonderbaar, maar
„ 't zelve sluit in 't geheel niets ongerymds in. Het is waar
„ dat men het gemeen meenigmaal zeer ongerymde dingen
„ heeft willen doen gelooven onder den naam van wonder-
„ werken. En zulke gewaande wonderwerken zyn, zon-
„ der veel onderzoek, aangenomen geworden, wanneer de-
„ zelve gedaan wierden ter begunstiging van vastgestelde
„ bygeloovigheden. Maar zelfs weezenlyke wonderwerken
„ zyn zeer bezwaarlyk aangenomen, wanneer ze gedaan
„ wierden in tegenstelling daar van, en als de invloed van
„ het Priesterschap, de vooroordeelen van 't gemeene
„ volk, en het gezag van de Overheid aan de andere zyde
„ waren. En dit is het geval geweest van het Christendom
„ in deszelfs eerste opkomste. Wanneer wy acht geeven op
„ den aart van dien Godsdienst op zig zelven beschouwd,
„ hoe strydig die ware tegen de heerschende begrippen en
„ vooroordeelen beide van *Jooden* en *Heidenen*, op de nauw-

„ keu-

„ keurigheid der zeedelesfen, die dezelve voorſchryft, op „ het ontwerp van zaligheid door eenen gekruisten Zaligmaaker, dat dezelve voorſtelt, op de zwakheid der werktuigen, door welke die Godsdienst voortgeplant wierd, „ en de zwaarigheden waar mede dezelve te worſtelen hadde; moeten wy ſtraks bezeffen, dat de wonderwerken, „ tot bevestiging daar van gedaan, geene gereedheid, of „ geneigdheid, by de weereld vinden konden om aangenoomen te worden, indien 'er de allerkrachtigſte bewyzen „ niet geweest waaren, die van de waarheid van dezelve getuigden. De vreemdheid der gebeurtenisſen, in plaatze „ dat dezelve het geloove van een ieder naar zig trekken „ zouden, zoude eerder tot naadeel daar van gediend hebben, en het kon nauwlyk gemist hebben, dat het in die „ omſtandigheid ontdekt wierd indien ze valsch geweest „ waaren.

„ Zyne derde aanmerking is, dat het " *eene zeer krachtige verdenking geeve teegen alle boovennatuurlyke verhaalen, dat men die altyd in overvloed gevonden heeft onder onweetende en onbeſchaafde volken; of indien beſchaafde volken immer hunne toeſtemming gegeeven hebben aan eenige van dezelve, zy dezelve dan ontvangen hebben van onweetende en woeste voorouders* (*). „ Maar daar uit kan geen vermoeden ontſtaan ten naadeel „ van het Christendom, dat niet eerst te voorſchyn kwam „ in eene onweetende en onbeſchaafde eeuwe, maar in eenen tyd, doe de weereld gansch zeer beſchaafd was, en „ onder volken, daar kunſten en weetenſchappen eenen „ zeer grooten voortgang gemaakt hadden. En men moet „ aanmerken, dat het zelve niet alleen met hunne diep ingewortelde vooroordeelen, hunne zeer geliefde driften en „ neigingen te ſtryden hadde, maar ook, met hunne gewaande wonderwerken, zynde buitenſpoorige gebeurtenisſen, die zy van hunne vorouders ontvangen hadden; „ *die*, gelyk onze Schryver zegt ", *aan hun overgeleeverd waaren met dat onſchendbaar gezag, dat altyd oude en aangenoomene meeningen vergezelt*, „ Hoe ſterk en dringende moet „ dan de kracht van het bewys ten voordeel van het Christendom en van de buitengewoone wonderdaadige gebeurtenisſen, die dezelve onderſteunden, geweest zyn, het „ welk, in de handen van zulke geringe werktuigen, zulk „ eenen grooten voortgang maaken kon in eene beſchaafde „ en verlichte eeuw, en te ſterk bewees voor den Godsdienst

(*) HUME's *Philosophical Essays*.

„ dienst van het land, die, behalven dat ze met de bestelling
„ van den Burgerstaat nauw in een gevlogten was, het al-
„ oud gebruik van veele eeuwen tot voorspraak hadde, en
„ ondersteund wierd door gewaande mirakelen, wondertee-
„ kenen en Godspraaken? —— Het gelust Mr. HUME by
„ deeze geleegenheid gewag te maaken van het bedryf van
„ dien loozen bedrieger *Alexander* (*). Maar of schoon *Hy*,
„ om het bedrog beter uit te voeren, zyne rol speelde onder
„ de woeste *Paphlagoniers*, die voor de domsten en onwee-
„ tendsten van het menschlyke geslacht gehouden wierden:
„ en niet alleen alle bedrieglyke konsten in het werk stelde
„ (hoewel het niet blykt dat hy voorgewend hebbe won-
„ derwerken onder het volk te doen, of daar in een bewys
„ van zyn gezag gesteld hebbe) maar ook eenen sterken aan-
„ hang verkreegen hadde onder de Grooten die hem onder-
„ steunden; nochthans raakten Hy en zyne bedriegeryen
„ rasch in vergeetelheid; en zo zoude het ongetwyfeld,
„ met het Christendom ook gegaan zyn, indien de buiten-
„ gewoone gebeurtenissen daar van geenen beeteren grond
„ van waarheid en daadlykheid hadden gehad, dan zyne
„ voorwendingen".

Ik mag 'er by doen „ zegt hy als een Vierde reede", *die het gezag der wonderwerken vermindert, dat voor geen een van dezelve, zelfs van die niet, die niet opzetlyk aan den dag gebragt zyn, een getuigenis is, waar tegen niet een oneindig getal van getuigen teegen over staat; zoo dat niet alleen het wonderwerk de geloofwaardigheid van het getuigenis, maar ook het getuigenis zig zelve vernietige.* „ Hy merkt verder aan dat " *in zaaken van Godsdienst all', wat verschillende is, teegenstrydig zy; dat het onmoogelyk zy, dat alle die verschillende Godsdiensten op eenen goeden grondslag gebouwd zouden zyn. Dat ieder wonderwerk, dat gezegd wordt gewrogt te zyn in eenen van deeze Godsdiensten, in zoo verre als het zelve ingericht is om dat byzonder zamenstel te bekrachtigen, dezelfde kracht hebbe om een ander zamenstel om verre te werpen; en by gevolg om de geloofwaardigheid van deeze wonderwerken, met welke dat zamenstel bevestigd is, te vernietigen. Zoo dat alle de wonderteekenen van verschillende Godsdiensten aangemerkt moeten worden als teegenstrydige gebeurtenissen, en de bewyzen van dezelve als teegen elkanderen strydende* (†). „ Het gelust deezen Schryver alhier de woor-
„ den *wonderteeken* en *wonderwerk* onder een te verwarren,
„ daar

(*) Ibid. p. 188, 189.
(†) HUME's *Philosophical Essays* p. 190, 191.

„ daar ze van elkanderen moeten onderscheiden worden.
„ Veele dingen, die onder den naam van *wonderteekenen*
„ doorgaan, zyn op verre naa geene *wonderwerken* in dien
„ nauwen en bepaalden zin, in welken wy ze thans beschou-
„ wen. En wanneer wy spreeken van eigenlyk zoo genoem-
„ de *wonderwerken*, dan is de onderstelling, op welke hy
„ aangaat, naamlyk dat alle Godsdiensten op wonderwerken
„ gegrond zyn, en het bewys van haare geloofwaardigheid
„ in dezelve gesteld hebben, openlyk valsch. Het is bekend,
„ dat *Mahomed* niets voorgegeeven hebbe, om zynen Gods-
„ dienst met wonderwerken te bevestigen. Ook kan men
„ in de daad niet bewyzen, dat eenig Godsdienstig zamen-
„ stel eenige aanneemelyke voorwendingen hebbe van oor-
„ spronglyk op wonderwerken gegrond te zyn, dan alleen
„ de *Joodsche* en *Christlyke Godsdienst*; en deeze, hoewel in
„ eenige opzigten onderscheiden, zyn nochthans niet tee-
„ genstrydig, maar ondersteunen elkanderen van weederzy-
„ de: dienende de eerste als eene inleiding en voorbereiding
„ tot de laatste. Maar indien al deeze onderstelling moeste
„ toegestaan worden, dat alle de Godsdiensten in de wee-
„ reld op het gezag van wonderwerken gegrond zyn, zal
„ het zeer moeijelyk zyn de kracht van zyne reedeneering
„ te begrypen. Naar welke reedeneerkunde zal het volgen,
„ dat, om dat men ten allen tyde en onder alle volken ge-
„ loofd heeft, dat 'er wonderwerken gewrogt zyn om den
„ Godsdienst te bevestigen, daarom geene wonderwerken
„ tot bevestiging van den Godsdienst in het geheel ooit
„ gedaan zyn, nog in eenig geval behooren geloofd te
„ worden? Met het zelfde recht zoude men kunnen bewee-
„ ren, dat, om dat 'er veele teegenstrydige leerstelzels van
„ Godsdienst in de weereld geweest zyn en noch zyn, die
„ tegenstrydigheid van de eene teegen de andere tot een be-
„ wys verstrekke, dat ze alle valsch zyn, en dat 'er in 't
„ geheel geene waare Godsdienst in de weereld zy. Maar
„ hoe groot een aantal van valschheden, teegen de waarheid
„ overstaande, 'er ook zyn mag, die teegenstelling van
„ valschheid teegen waarheid maakt de waarheid niet min-
„ der waar, en vernietigt de zeekerheid en de baarblykelyk-
„ heid daar van niet. Wanneer daar teegenstrydige Gods-
„ diensten zyn, en men van de eene zo wel als van de ande-
„ re zegt, dat 'er wonderwerken gedaan zyn om dezelve te
„ bevestigen, mag men in der daad vrylyk besluiten, dat die
„ niet alle waar konnen zyn, maar niet, dat geene van de-
„ zelve waar zy. — Onze Schryver schynt zelf begreepen

 „ te

„ te hebben, dat men dat konde aanmerken, als eene be-
„ driegelyke wyze van reedeneeren". *Dit bewys*, zegt hy, *mag al te fyn en nauw gezogt voorkoomen; maar het is weezenlyk niet verschillende van de reedeneering van eenen Rechter, die stelt, dat de geloofwaardigheid van twee getuigen, die iemand van eene misdaad beschuldigen, te niet gedaan wordt door twee anderen, die verzeekeren, dat hy op dien eigensten tyd, op welken de misdaad gezegd word begaan te zyn, twee honderd mylen van die plaats af geweest zy* (*). „ Deeze Heer geeft ons hier
„ eene zeer zeldzaame proeve, hoe bekwaam hy zoude zyn
„ om zaaken van gewigt te beoordeelen indien Hy in een
„ Gerechts-Hof zat. Wanneer dan verscheide getuigen
„ voor Hem verscheenen, en hun getuigenis teegen elkan-
„ deren strydende was, zoude hy dezelve geheel en al, zon-
„ der verder onderzoek, eensklaps verwerpen, en de teegen-
„ strydigheid der getuigenissen alleen voor een bewys nee-
„ men, dat ze alle valsch waaren, en op geene van dezelve
„ te vertrouwen zy. Maar men heeft het altyd billyk geoor-
„ deeld, dat men, als de getuigenissen teegenstrydig be-
„ vonden worden, dezelve teegen elkanderen opweege en
„ vergelyke, ten einde om een regt vonnis aangaande de-
„ zelve te vellen. In het stuk van de *alibi's* [of wanneer
„ getoond word, dat iemand op zulken tyd zig *elders* bevon-
„ den hebbe] welk het geval is, dat de Schryver hier ter
„ neder stelt, word niet altyd het eerste getuigenis door het
„ andere te niet gedaan. Een rechtvaardig en onpartydig
„ Rechter zal niet aanstonds de getuigenissen van beide de
„ partyen, zonder verder onderzoek te doen, verwerpen,
„ om dat ze met elkanderen niet over een te brengen zyn,
„ welke de handelwyze is, die onze Schryver als billyk
„ zoekt aan te pryzen, maar hy zal dezelve alternauwkeu-
„ rigst teegen elkanderen opweegen, om te ontdekken, aan
„ welke zyde de waarheid zy, en welk getuigenis het ge-
„ loofwaardigste zy, en naar bevind daar van zal hy vonnis
„ spreeken. Dit zeekerlyk is de reegel, dien ons de gezonde
„ reede voorschryft, naar welken wy te werk moeten gaan
„ in ieder geval, waar in eene teegenstrydigheid van getui-
„ genissen plaats heeft; en die zonder bedenking van dee-
„ zen Heer zelven, in alle zulke gevallen zoude aangepree-
„ zen worden, behalven in zaaken, die den Godsdienst be-
„ treffen. Want hier in zyn, nietteegenstaande alle zyne
„ voorgewende vryheid van denken, zyne vooroordeelen
„ zoo

(*) HUME's *Philosophical Essays* p. 192.

„ zoo sterk, dat Hy maatreegelen aanneeme, die ten eene„ maal afwyken van het gene Hy en alle menschen in alle „ andere gevallen voor billyk zouden keuren. Hy toont „ zoo weinig bekwaam te zyn om over zaaken van dien „ aart een onpartydig oordeel te vellen, dat ik geloove, dat „ *menschen van gezond verstand*, om zyne eigene spreekwyzen „ te gebruiken, zeer weinig prys zullen stellen op het vonnis, dat Hy goed vindt in deeze zaak uit te spreeken ”.

Aan de voorgaande bedenkingen hegt Mr. HUME eenige berigten van wonderdaadige gebeurtenissen, waar van hy wil dat ze eeven zo goed of beter door getuigenissen bevestigd zyn, dan die welke in de Euangelien verhaald worden, gebeurtenissen nogthans die men als valsch en ongeloofly behoore te verwerpen. „ Het eerste geval waar van hy „ spreekt, is dat van Keizer *Vespasianus*, die eenen lammen „ en eenen blinden mensch te *Alexandrie* genas, het welk „ Hy beweert, eene van de best beweezene wonderwerken „ te zyn, die in de geheele ongewyde geschiedenis gevonden worden. —— Op dit geval hebben meest alle *Deistische* Schryvers, die van de wonderwerken gehandeld hebben, aangedrongen. Maar hoe weinig het te staade kome „ in het teegenwoordige geschil, is meenigmaalen aangetoond. Om niet te herhaalen 't gene Mr. ADAMS (*) „ dien aangaande zeer wel gezegd heeft, kan het genoeg „ zyn aan te merken, dat het blyke uit de berichten, die ons „ door de Historie-Schryvers, die daar van melden, gegeeven worden, (†) dat het oogmerk van die wonderwerken „ geweest zy om het gezag van *Vespasianus* kracht by te „ zetten, naa dat Hy kort te vooren door de Grooten en „ het Leeger tot Keizer verkooren was, en te doen gelooven, dat deeze zyne verheffing tot den Keizerlyken „ Throon van de Gooden goedgekeurd wierde. Ik geloove, „ dat elk verstandig mensch van oordeel zal zyn, dat in een „ geval, van dien aart, zeer veel grond zy om aan achterdogt en vermoeden van bedrog plaats te geeven. En wie „ zoude het hebben durven onderneemen om de waarheid „ van wonderwerken nauwkeurig naa te vorschen, met welke het belang van de Grooten en het gezag van den Keizer zoo nauw verknogt was? En hebben eenigen, die daar „ by

(*) [Hier oogt de Heer LELAND op *de Proeve ter beantwoording van Mr.* HUME's *Proeve over de Wonderwerken*, door WILLIAM ADAMS M. A. thans Rector van *Sherwsbury*.]

(†) TACIT. *Hist. Lib. IV. Cap.* 81. SUETON. *in Vespasian.* Cap. 7.

„ by zyn teegenwoordig geweest, deeze gebeurtenis noch „ blyven verhaalen, zelfs naa dat *Vespasianus* en zyn geslagt „ niet meer in de bezittinge van het ryk waaren, gelyk de „ Schryver uit *Tacitus* aanmerkt, het is te denken, dat die „ lieden geene kennis gehad zullen hebben van het geheim „ van deezen handel, het welk waarschynelyk aan weinigen „ is toevertrouwd geweest; en indien zy daar aan deel ge- „ had hebben, is het niet te verwonderen, dat zy zulks naa- „ derhand niet hebben willen weeten, byzonderlyk daar „ men geene moeite deed om hen te noodzaaken om het be- „ drog te ontdekken".

Het tweede geval dat Mr. HUME opgeeft is het wonderwerk, dat men zegt geschied te zyn te *Saragossa*, waar van gewag gemaakt wordt door den Cardinaal *De Retz*, die volgens 't berigt van onzen Schryver, het zelve niet gelooft. Het derde en laatste, 't welk Hy vermeldt, en waar in hy de grootste kragt schynt te stellen, zyn de wonderwerken die men zegt gewrogt te zyn op het graf van den *Abt van Parys*. Wegens dit laatste handelt de Heer LELAND breedvoerig en uitmuntend. Dan wy verzenden den waarheid en Godsdienst minnenden Leezer tot het Werk zelve: ons Berigt is misschien reeds de gewoone maat te buiten geloopen. Wy zien het *Tweede Stuk* deezes Deels met verlangen voor onze Landsgenooten te gemoete.

De Goddelyke Zending van MOZES *door* W. WARBURTON, *Doktor der H. Godgeleerdheid, en thans Bisschop van Glochester. Naar den vierden druk uit het Engelsch vertaald. Derde Deel. Te Amsterdam, by de Erven van* F. Houttuyn. 1765. *Behalven het Voorwerk* 448 *bladz. in groot octavo.*

MEt dit derde Deel gaet de Eerwaerde *Warburton* over tot het derde Voorstel, 't welk hy bedoelt heeft in dit Werk te ontvouwen en te betoogen; te weten. *Dat de Leer van eenen toekomenden Staat van Beloningen en Straffen in de Mosaïsche bedeelinge niet te vinden is, noch eenig gedeelte van dezelve uitmaakt.* Doch men verwachte niet, dat hy in dit gedeelte iets bybrenge dat ons des aengaende eenig licht kan geven: volgens zyne uitweidende schryfwyze was 't hem niet mogelyk zo dra ter zake te komen; gelyk men, uit het geen we over de twee voorgaende Deelen, en 's Mans manier van schryven, gezegt hebben (*), eenigermate kan af-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* I. D. bl. 545, II. D. bl. 165.

afnemen. Overeenkomſtig hier mede weid onze Autheur in dit Stuk, (na het mededeelen eener Verhandelinge, by wyze van Inleiding, ter aentooninge, *dat het algemene* Voorgeven *wegens Goddelyke Openbaringen*, *de* Waarheid *van de* eene of andere, *en byzonderlyk der* Joodſche *bewyst;*) uit, over *de hoge Oudheid van Egypte, en der Kunſten en Wysheid in dat aloude Ryk; ten bewyze van de waarheid der* Moſaiſche *Historie.* —— Wy zullen dit Deel, waer in des Autheurs belezenheid niet minder dan in de voorgaenden doorſtraelt, op eene dergelyke wyze als de twee eerſte nagaen, om 'er onzen Lezeren een geleidelyk berigt van onder 't oog te brengen.

Zyn Eerwaerde getoond hebbende, hoedanig een verband het opgemelde onderwerp met zyn algemeen doelwit heeft, en wat hem beweegt om zich daer over in 't breede uit te laten, ſtelt zich vervolgens in de eerſte plaetſe voor, te bewyzen: *Dat de* Egyptiſche *Geleerdheid, die in de H. Schrift beroemd is, en de* Egyptiſche *Bygelovigheid die daar in veroordeeld wordt, dezelfde geleerdheid en bygelovigheid zyn, welken by de* Griekſche Schryvers, *als de eer en oneer van dat ryk, worden voorgeſteld.*

Ter ontvouwinge hier van maekt hy een aenvang met te toonen, dat *Egypte*, volgens de *Griekſche* Schryvers, een der oudſte Ryken is; en dat dit getuigenis der Grieken zeer wel beantwoord aen den aert dier Landſtreeke, welke zeer geſchikt is, om één der eerst beſchaefde landen van den aerdbodem geweest te zyn; als mede dat het zelve volkomen eenſtemmig is, met de getuigenisſen der Heilige Schriften; die ons het Ryk van *Egypte*, reeds in de dagen van *Abraham*, als een van over lang gevestigt en uitgebreit Ryk doen beſchouwen; en 'er vervolgens zodanige denkbeelden van geven, die deszelfs hooge aloudheid vooronderſtellen; van waer ook de Vorst van Egypte, Jez. XIX. 11, den naem draegt, van *een zoon der oude Koningen.* Ter nadere ſtavinge hier van komt nog in aenmerking, dat de *Griekſche* Schryvers gewag maken van burgerlyke en godsdienſtige inſtellingen, die by dat Volk, als een reeds aenzienlyk Volk, van de alleroudſte tyden plaets gehad hebben; en dat ook dit berigt alleszins bevestigt word door de Bybelbladen. Dit toont onze Autheur in 't breede, zo ten aenzien van het *Priesterdom* en de *Godsdienſtige Plegtigheden*, als met opzicht tot de *Kunſten des Burgerlyken Levens*, (dat hem byzondere aenleiding geeft om uit te weiden, over *de opkomst en voortgang der Geneeskunde*,) en de *Lykplegtigheden.* Hier aen hegt hy ee-

eene overeenbrenging van 't gezegde van *Diodor*, dat de Landen in *Egypte* verdeelt waren, *tusschen den Koning, de Priesters en 't Krygsvolk* (*), met het verhael van *Mozes*, die ons leert, dat ze verdeelt waren, *tusschen den Koning, de Priesters en 't Volk* (†); waer omtrent hy ons doet opmerken, dat *Diodoor* spreekt van eene verdeeling in later tyd, die gevolgt is, na dat het deel des *Volks*, volgens *Mozes*, in de dagen van *Joseph* was overgegaen in de handen van den *Koning*; dat vervolgens gelegenheid gegeven zal hebben, om dit gedeelte aen 't *Krygsvolk* te schenken.

De Bisschop tot dus ver de hoge Oudheid van *Egypte* bewezen hebbende uit de bygebragte getuigenissen, gaet daer op nog een stap verder, en onderneemt dezelve ook aen te toonen uit inwendige blyken, die hy ontleent uit het oorspronglyk gebruik hunner zo zeer beroemde *Hieroglyphische* Schriften. Om deze bewysrede in volle kragt te stellen, verledigt hy zich tot het schryven eener uitvoerige Verhandelinge over de *Beeldenspraek*. In deze verzet hy zich ten sterkste tegen het vry algemeen denkbeeld, dat de *Hieroglyphische* schryfwyze door de *Egyptische Priesters* uitgevonden zou wezen, om hunne wysheid voor het gemeen te verbergen. In tegenstellinge hier van tracht hy te doen zien, dat de eerste Schryfkunst bestond in de beeldtenissen der dingen, waer over men zyne gedachten aen anderen wilde mededeelen, uit te tekenen; eene manier, zegt hy, die zich van zelve aen ieder een opdeed, en gemeen was voor 't menschdom. Dat de omslag, welke hier aen vast was, beschaefde Volken heeft doen denken op eene verkorting dier tekeninge; onder welke de *Egyptische*, die men de *Hieroglyphische* noemt, de beroemdste is. In de nadere verklaringe hier van onderscheid hy deze Beeldespraek in drie soorten; eene *eigenaertige*, eene *oneigenlyke* en eene *zinnebeeldige*; en maekt veel werks, om, niet alleen door redenering uit den aert der zake, maer ook uit geschiedkundige bewyzen te toonen, dat deze Beeldespraek eene vordering is van het vroegere Schilder-schrift: geschikt, niet als een middel ter geheimhoudinge, maer als een middel ten algemenen gebruike, als de bekwaemste wyze, welke diestyds bekend was, om der menschen daden en begrippen in geheugen te doen blyven. Deze manier, die in vele opzichten duister, en door den omslag nog al lastig was, werd, gelyk zyn Eerwaerde vervolgt, voorts verbetert, door eene derde schryfwyze, te weten met karakters; waer van de *Chinezen* ons

een

(*) DIODOR. *Biblioth. L.* I. (†) *Gen.* XLVII.

een befaemd voorbeeld gegeven hebben; dat een befchaefder *hieroglyphisch* is, het welk, middelende het vroeger *hieroglyphisch*, van 't eerfte fchilderfchrift is afgeftamd.

Het melden van het *Chineefche* karakter-fchrift geeft onzen Autheur verder aenleiding, om het invoeren van willekeurige tekens, gelyk de karakters der *Chinezen* meerendeels zyn, na te gaen; en te onderzoeken, hoe het bygekomen zy, dat het *Egyptifche hieroglyphisch*, van zeer vroege tyden af, voornaemlyk uit zaeklyke figuuren beftaen heeft, en dat het *Chineefche hieroglyphisch* geheel in tekenen van inftelling is verandert. De oorzaek hier van is, naer zyne gedachten, te vinden in de verfchillende geaertheid dier Volkeren. De *Egyptenaers*, zegt hy, waren vindingryk, en zeer gezet op eene verborgen wyze van berigt te geven: de *Chinezen* in tegendeel ftaen bekend voor een Volk, dat gansch niet vindingryk, en zeer weinig op verborgenheden gefteld is. — Verder merkt hy hier deswegens nog aen, dat die veranderingen, welke door den tyd hier in ontftaen zyn, gelegenheid gegeven hebben tot verfchillende berigten van de *Chineefche* fchryfwyze, en tot vele misflagen wegens den aert van 't *hieroglyphisch*; waer omtrent hy in acht genomen wil hebben, dat een fchrift *hieroglyphisch* is, als deszelfs karakters tekens voor *zaken* zyn, maer niet als ze tekens voor *woorden* zyn. In 't laetfte geval, zegt hy, konnen ze, en ik onderftel dat ze altyd inderdaed *alphabetifche* karakters zyn. En dus brengen de karakters, die alom min of meer met het *hieroglyphisch* vermengd waren, ons op de grenzen der letteren, en tot het *Alphabet*, dat vervolgens uitgevonden is om klanken in plaets van zaken uit te drukken; waer van zich ook de oude *Egyptenaers* bediend hebben, als aen wien men de uitvinding der letteren heeft toe te eigenen. — Dit alles nagaende, en tevens opmerkende de algemeenheid van 't *hieroglyphisch* in vroegere dagen by alle Volkeren, is 't, zynes oordeels, baerblykelyk, dat het *hieroglyphisch* niet uitgevonden is tot geheimhouding, maer zyn oorfprong heeft in de noodzaeklykheid om zyne gedachten aen anderen mede te deelen; waer toe men dien weg, als den bekwaemften, welke bekend was, ingeflagen heeft.

Om dit nog nader op te helderen, toont zyn Eerwaerde vervolgens, dat het met de opkomst en vordering der Sprake op eene dergelyke wyze is toegegaen. Eerst fprak men ten deele wel met *woorden*, maer ook ten deele met *tekenen*, om het gebrek der woordlyke fprake te gemoet te komen. Dit fpreken door tekenen, zegt hy, is nog lang in gebruik ge-

gebleven, zelfs na dat de woordlyke ſpraek al ter meerdere volmaektheid gekomen was; en dit ziet men ten duidelykſte in de Profeeten des Ouden Verbonds; welker tael door tekenen, veel al verkeerdlyk, by wyze van gezigten verklaerd word, daer het verhael deswegens in tegendeel letterlyk te verſtaen is. Op deze tael, die veel overeenkomst heeft met het *Schilderſchrift*, volgde, gelyk hy verder aenmerkt, het *Verdichtzel* of de *Fabel*, die beantwoord aen het *Hieroglyphisch-ſchrift*; voorts de *Gelykenis*, die overeenſtemt met de *Chineeſche Karakters*, en vervolgens de *Metaphora* of *Overbrenging*, die door den tyd zelfs veranderde in een *Epitheton* of *Byvoegzel*, dat gelyk ſtaet met de invoering van het *Alphabet*.

Onze Autheur, dit in 't breede ontvouwt hebbende, gaet hier op over, om te onderzoeken, hoe 't bygekomen zy, dat het *Egyptisch hieroglyphisch* ſchrift, volgens hem, eerst gebruikt als het duidelykſte middel om te onderrigten, in later tyd verkeerd zy tot het duisterſte gebruik, om 'er zich van te bedienen, tot het verbergen der wetenſchap voor 't gemeen. Dit doet hem het onderſcheid en den voortgang van het *Hieroglyphisch* en het *Symbolisch*, als mede van het *Epistolisch* en *Hierogrammatisch* nagaen. De twee eerſten beſtonden uit tekenen, die voor *zaken*, en de laetſten uit karakters of letters, die voor *woorden* geſteld werden. Het eerſte, het *eigenlyk* Beeldſprakige was ten gebruike van burgerlyke zaken, en verſtaenbaer voor het gemeen; het tweede, het *zinnebeeldige* Beeldſprakige, ſtrekte ter geheimhoudinge, en was alleen verſtaenbaer voor menſchen van Studie, die hier in onderwezen waren. Hier op volgde ten derde het *Brieveſchrift*, dat uit een Staetkundig *Alphabet* beſtond, en tot geheimen van Staet diende; waer by eerlang het vierde, het *Heilig-ſchrift*, in gebruik kwam, dat uit een Priesterlyk *Alphabet* beſtond, en met opzicht tot de geheimen van den Godsdienst gebruikt werd. De Heer *Warburton*, dit onderwerp afgehandelt, en tusſchen beiden hebbende doen opmerken dat *Mozes* waerſchynlyk de Letters uit *Egypte* gebragt, vermeerdert en verandert heeft; als mede dat het *Alphabet* van *Kadmus* naestdenkelyk beſtond uit *Hebreeuwſche* Letteren, die de kragt der *Egyptiſche* hadden; gaet verder voort, om dit, op eene gelyke wyze als het voorheen gemelde, op te helderen, door te toonen, dat het met de Spraek op den zelfden voet gegaen is, als met het Schrift; zynde het oorſpronglyk middel, om in den omgang onze gedachten mede te deelen, die ruwe poging

der

der *noodzaeklykheid*, met 'er tyd, gelyk het eerste *hieroglyphisch*, tot *Verborgenheid* verkeerd, en in de kunsten van welsprekenheid en overtuiging voortgezet en beschaeft. Hier benevens merkt hy nog aen, dat de eerste tael een grooten invloed gehad heeft op het *hieroglyphisch*, en zo ook weder het *hieroglyphisch* op de tael, van waer ook de Prophetische styl in de heilige bladeren voorkomt als een *sprekend hieroglyphisch*; midsgaders dat men het *hieroglyphisch* vervolgens, heilig geworden zynde, op eene schandelyke wyze, tot Toverkunde gebruikt heeft.

De Bisschop, dus een uitvoerig verslag gegeven hebbende van de *Egyptische* Beeldespraek, tracht daer op te doen zien, hoe dit alles een bewys uitlevere voor de *hooge Oudheid van Egypte*; door ons onder 't oog te brengen, dat de zo zeer beroemde Geleerdheid van dit Volk beschreven was in 't *Hieroglyphisch*, voor de uitvinding der Letteren; die, hoewel van later herkomst dan 't *Hieroglyphisch*, ons echter reeds tot eene zeer hooge en byna onheugelyke Oudheid brengen. Ten nadere aendrang hier van maekt hy voorts zyn werk, om de Oudheid der *Egyptische* Geleerdheid, en wel byzonder die van hunne *Godgeleerdheid* na te spooren; het welk hem aenleiding geeft om zich wydluftig uit te laten, over de *Kunst van Droomverklaring* en de *Aenbidding der Dieren*, als de echte voortbrengzels van *Egypte*. — Het eerste, *de Kunst van Droomverklaring*, poogt hy te toonen, dat oorspronglyk is uit het *zinnebeeldig Hieroglyphisch*; na dat het heilig en geheim geworden was, dat, volgens het voorgaende, niet dan reeds na een lang verloop van tyd plaets had; en zo, zegt hy, was het al in die dagen toen *Joseph* zich aen 't hof van *Pharao* bevond, vermids die Kunst toen reeds geoefend werd, 't welk de Geleerdheid van *Egypte* tot eene zeer hooge Oudheid brengt. — Wat het tweede betreft, de *Aenbidding der Dieren*; dezelve is, naer des Autheurs gedachten, insgelyks haren oorsprong verschuldigt aen dat *zinnebeeldige Hieroglyphisch*. Nu is 't, uit het boek *Exodus* bekent dat de Dierendienst reeds ten tyde van *Mozes* de vastgestelde Godsdienst was; indien derhalve de gegrondheid der opgemelde gedachten bewezen kan worden, is ook de zeer hooge oudheid der *Egyptische* Geleerdheid buiten tegenspraek gestelt. Dit doet zyn Eerwaerden alles aenwenden, om de rechtmatigheid dezer stellinge in 't breede te betoogen; en te toonen, dat de gevoelens van hun, die dezen Dierendienst uit andere oorzaken afleiden, ongegrond zyn. In dit gedeelte vind men een onder-

scheiden berigt van den ouden Afgodendienst, mitsgaders van de wyze, op welke dezelve, naer 't gevoelen van onzen Autheur, van tyd tot tyd is voortgezet. Hier omtrent merkt hy wel byzonder met opzicht tot het *Egyptische* Ryk aen; dat op den dienst der *Hemelsche Lichamen*, zo wel in *Egypte* als in andere Landen, na de instelling der staetkundige Maetschappye, gevolgd is, de *Vergoding van gestorvene Koningen en Wetgeveren*, waer op men dezelven, en ook zelfs dezulken, die nog maer onlangs gestorven waren, als Goden eerde. Mitsgaders, dat de *Egyptische* manier, om de historie hunner Helden-Goden, door het gevorderde *Hieroglyphisch*, te beschryven, aenleiding gaf tot den *Dierendienst*, die alleen aen Egypte en deszelfs Volkplantingen eigen was. Dezelve had, zegt hy, in 't eerst alleen hunne Helden-Goden ten voorwerp, waer van die Dieren slechts de verbeeldingen waren; ook bestond die dienst, in den eersten tyd, niet in de aenbidding van levende dieren, maer alleen van derzelver beeldtenissen en schilderyen; doch met 'er tyd begonden ze de Dieren zelven te aenbidden, en deze *Dierendienst* kreeg eerlang geheel de overhand.

De Heer *Warburton*, oordeelende hier mede zyn stuk voldongen, en dus bewezen te hebben, dat de *Egyptenaers* al in overoude tyden zeer geleerd geweest zyn; dewyl hun Dierendienst, in de dagen van *Mozes* reeds gemeen, steunt op 't zinnebeeldige *Hieroglyphisch*, dat het bewaermiddel der *Egyptische* Wysheid was; vind zich, ter volkomener staving van zyn gevoelen, nog genoodzaekt de Tydrekening van den Heer *Isaak Newton*, wegens het *Egyptisch* Ryk, te wederleggen. — De Heer *Newton* naemlyk beweert, dat *Osiris*, die *Egypte* uit den staet der woestheid, tot eene burgerlyke Regeeringsvorm bragt, geen andere persoon was dan *Sesostris*; dien hy oordeelt dezelfde te zyn met *Sesak*, welke een inval in *Judea* deed, in het 3743 jaar der *Juliaensche Periode*. Indien dit waerheid zy, dan is de oudheid van *Egypte*, en dus die der Egyptische *Geleerdheid*, niet hooger te brengen, dan tot omtrent 1000 jaren voor 's Heilands geboorte.

Deze stelling, zo strydig met die van onzen Bisschop, is het onderwerp der laetste Verhandelinge van dit gedeelte zynes Werks. Het komt hier, gelyk hy aenmerkt, met opzicht tot zyn gevoelen, niet aen, op het laetste, of *Sesostris* dezelfde zy met *Sesak*, waer om hy ook daar op niet zal stille staen; maer op het eerste of *Osiris* en *Sesostris* dezelfde per-

soo-

soonen zyn. En des aengaende meent hy in staet te weezen van te konnen toonen, dat *Osiris* en *Sesostris* verschillende persoonen geweest zyn, die in zeer onderscheidene eeuwen geleeft hebben; waer mede dit gevoelen van den Heer *Newton*, rakende de lage oudheid van *Egypte*, als op een valsche onderstelling gevestigt, moet vervallen. — In 't wederleggen van dit gevoelen brengt hy ons met den aenvang onder 't oog, dat het denkbeeld van den Heer *Newton* aenloopt tegen de geloofwaerdige berigten der oude Historieschryveren, en hoofdzaeklyk gegrond is op de fabelachtige Historie van Griekenland; en dat het door hem deswegens bygebragte maer uitkome op zwarigheden, tegen de meest gevestigtste gebeurtenis der Historie, die, zynes oordeels, zeer wel uit den weg te nemen zyn. Verder tracht hy te doen zien, (na getoond te hebben, dat de gelykheid tusschen *Osiris* en *Sesostris*, die de Heer *Newton* meent ontdekt te hebben, niet bewyst, dat ze dezelfde persoonen zyn, vermids men zodanig eene gelykheid ook in andere onderscheidene persoonen kan vinden;) langs welken weg men de ongegronde eenzelfsheid van *Osiris* en *Sesostris* kan ontdekken. Men heeft naemlyk hier op te merken, dat de *Egyptenaers*, gelyk ook andere Volkeren, zo als zyn Eerwaerde zich bevlytigt aen te toonen, gewoon waren, hunne latere Helden met den naem hunner vroegere Goden te benoemen; en zo hebben ze ook aen *Sesostris*, om hem te eeren, den naem van *Osiris* gegeven. Hier uit is vervolgens eene bystere verwarring ontstaen, in zo verre, dat men aen *Osiris* daden heeft toegeschreven, die alleen op de tyden van *Sesostris* passen; en zo ook weder aen *Sesostris*, 't geen onmogelyk tot zynen tyd kan, maer baerblyklyk tot de dagen van *Osiris* gebragt moet worden. Onze Autheur dit breeder opgeheldert hebbende, ten bewyze, dat *Osiris* en *Sesostris* twee onderscheidene persoonen zyn, gaet verder voort om het zelfde te doen zien met opzicht tot *Bacchus*, dien men by de Grieken op eene gelyke wyze met *Osiris* vermengt heeft, dat den Heer *Newton* deze drie tot één heeft doen maken.

By deze gelegenheid laet zyn Eerwaerde zich in 't breede uit, over den oorsprong van den Godsdienst van *Griekenland*, en de wyze, op welke de *Grieken* de *Egyptische* Goden overgenomen hebben. De *Grieken*, zegt hy, eerden oudtyds de Hemellichten, maer toen ze kennis gemaekt hadden met de *Egyptenaren*, volgden ze wel dra derzelver voorbeeld in den Heldendienst; ze vergoden ook hunne

Griekfche Helden, en eerden dezelven als hunne plaetslyke Befcherm-Goden; op eene gelyke wyze als de *Egyptenaers* zich omtrent de *Egyptifche* Helden gedroegen. Hunne navolging der *Egyptenaren* ging hier in zo ver, dat ze niet alleen de Godsdienftige plechtigheden, maer ook de eernamen en zinnebeelden hunner eigene Goden van dat Volk ontleenden, ja na verloop van eenigen tyd de *Egyptifche* Goden zelven overnamen, en eindelyk van de *Egyptenaren* leerden, alle de Goden tot Eigenfchappen van den eenigen God over te brengen. Dit alles had in lateren tyde ten gevolge, dat de *Grieken* zelven tot die gedachten kwamen, dat hunne eigene Goden oorfpronglyk *Egyptifche* waren; en hier door heeft men den *Griekfchen Bacchus*, fchoon een ander perfoon, en van veel later tyd, met den *Egyptifchen Bacchus* of *Ofiris* vermengt.

Na 't behandelen van dit onderwerp poogt zyn Eerwaerde nog verder te toonen, hoe de Fabelgefchiedenis de tydrekening verwart, en wat daer toe wel inzonderheid aenleiding gegeven heeft. Mitsgaders dat de Heer *Newton* dezelve niet alleen ongelukkig uitgekoozen heeft, tot één der middelen, om de oude Tydrekening te hervormen; maer dat hy ook nog daer en boven een misflag begaet in 't gebruiken dier Fabelen. Wanneer hy naemlyk den leeftyd der Helden-Goden bepaelt uit den tyd der geboorte van derzelver kinderen; daer men wel in acht heeft te nemen, dat de Fabelfchryvers aen die Goden het voortteelen van kinderen toeeigenen, na dat ze reeds overlang als Helden geftorven waren; hoedanige verdichtzels, gelyk onze Bisfchop onderfcheiden aenmerkt, uit verfcheidene oorzaken ontftonden.

De Heer *Warburton*, tot dus ver zyn werk gemaekt hebbende, van te bewyzen, dat de Heer *Newton* deszelfs gevoelen op eene ongegronde onderftelling, die met de Heidenfche gefchiedboeken niet over een te brengen is, gevestigt heeft; befteed het overige gedeelte van dit gefchrift, tot het aentoonen, dat de ftelling van dien Heer gevolgen met zich brengt, die aenloopen tegen het geen de Heilige Schrift ons, aengaende de hooge Oudheid van Egypte, leert; als mede dat ze ftrydig is met de natuur der zake en met zich zelve.

Met het een en het ander, zo hy acht, voldaen hebbende, aen het geen hy zich voorgeftelt had te bewyzen, befluit hy dit derde Deel met aen te merken, hoe uit al het gezegde blykt dat de *Egyptifche Geleerdheid* in

't algemeen eene volmaakte bedrevenheid was in *Burgerlyke Staatkunde* en de *Kunsten der Wetgevinge*; en hunne *Bygeloovigheid* de *Dienst van gestorvene en vergode Menschen*.

Gedenkwaardige, vermakelyke, en in deze en ten allen tyde zeer nodige, nuttige en leerzame Deensche Brieven, vertaalt door JOH. WILH. HEYMAN Med. Doctor. *Vyfde Deel. Tweede Stuk. Te Leiden by* J. Hasebroek 1766. *in groot octavo* 390 *bladzyden*.

IN dit gedeelte worden de gesprekken, in 't voorgaende Stuk opgegeven (*), rakende de oorzaken van 't verval des Christendoms, op denzelfden trant, achtervolgt. Zy gaen in dezen inzonderheid over de gebreken, en 't verval op de Hooge Schoolen, en wel ten opzichte van de Hoogleeraren zelven; ter nasporinge, in hoe verre dezen aenleiding geven tot het verval des Christendoms, en welke middelen van dienst zouden konnen zyn, om die gebreken te verbeteren. Tusschen beiden komt, ter uitspanninge, een vervolgend gesprek over de natuurlyke gesteltheid van 't Koningryk *Noorwegen*; dat zich in dit Stuk bepaelt tot de beschryving der Vogelen van dat Land. De voornaemste soorten der Vogelen in die Landstreke worden hier, in eene Alphabetische orde, beknoptlyk beschreven; en men vind daer benevens in dit gesprek een naeuwkeurig berigt van de manier aldaer gebruikelyk, om deze en gene soorten te vangen, die in verscheidene gevallen ten uiterste gevaerlyk is. — Voorts is in dit Stuk aen deze gesprekken gehecht eene uitvoerige *Schriftuur- en Redenkundige Verhandeling* van den beroemden Bisschop van Bergen, *Erich Pontoppidan*, over de *Onstervelykheid der Menschelyke Zielen, derzelver staat* in *en terstond* na den Dood *tot het laatste Oordeel*. Dit gewichtig onderwerp word door zyn Eerwaerde in deze Verhandeling op eene geleidelyke wyze ontvouwd; en uit de Rede, zo ver ze ons in dezen toelicht; en uit de Openbaring, zo ver ze ons eene volkomene zekerheid van de Onstervelykheid onzer Zielen, en een genoegzamen grond van verwachting, dat wy ons, tusschen den Dood en het Oordeel, in een werkelyken staet van minder of meerder Geluk- of Rampzaligheid zullen bevinden, verleent, voldoende betoogt. Om

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* V. D. bl. 233.

Om den Lezer een ſtael uit deze Verhandeling onder 't oog te brengen, zullen wy hem dat gedeelte mededeelen, waer in zyn Eerwaerde zich uitlaet over de *Zielen der Dieren*, en derzelver *ſtervelykheid* of *onſtervelykheid*; waer op veeler gedachten in deze dagen werkzaem zyn. Onze Biſſchop in 't voorgaende bewezen hebbende, dat de Ziel niet ſtoflyk, gelyk het Lichaem, maer een geestlyk en gansch eenvoudig wezen is; en dat derhalven de dood van het Lichaem den dood der Ziele niet natuurlyk met zich ſleept, vervolgt daer op in dezer voegen.

„ Wanneer dit begrip van het *onderſcheidt der Ziele en des Lichaams*, als waarheid aangenoomen, en voor toereikend geagt wordt om de groote Leere der Onſtervelykheid van het eerſte 'er op te bouwen, zo doet zig natuurlyker wyze in onze Gedagten zekere Tegenwerping op, welke terſtond, eêr men verder gaat, moet beantwoord worden, namelyk deze, dat de redenlooze Dieren in derzelver Lichamen een zoort van Zielen of enkelvoudige Zelfſtandigheden bezitten, welke mede niet ſtoffelyk, maar eene *Monade* en een enkelvoudig Wezen zyn moet. Dit laatſte wordt thans gaarne toegeſtemd, want met *Carteſius* de Dieren tot *Machinen* of Werktuigen te maken, ontmoet by allen tegenkanting, welke op de ſchranderheid en het overleg agt geven, waar mede zy haare beweegingen tot onze grootſte verwondering, ja ter onzer beſchaaminge in 't werk ſtellen, en waar over de Geleerde *Italiaan*, *Rorarius*, een byzonder Boek geſchreeven heeft.

„ Dog het beſluit, dat men ten opzigte eener gelyke Onſtervelykheid der Dieren in eene andere Wereld daar uit tragt te trekken, volgt 'er juist zo terſtond niet uit. De enkelvoudige Zelfſtandigheid van haren Geest zou daar wel heen willen, dog deze is 'er niet genoeg toe, vermits men de Onſtervelykheid der Zielen geenzins daar alleen op grondvest (*), ſchoon dezelve als een noodzakelyk *prærequiſitum* voor af dient vast bepaald te worden. Elk ding is tot een zeker doel of einde geſchaapen, en

„ zulks

(*) In 't vervolg dezer Verhandelinge toont onze Autheur dat de Ziel, als een gansch *enkelvoudig* Wezen, wel onſcheidbaer, en dus volgens hare natuur onſtervelyk moet zyn; maer dat deze *natuurlyke* geen *onvermydelyke* onſtervelykheid is; blyvende het in Gods magt haer te vernietigen, zo zulks met zyne Goedheid en Wysheid overeenkwame, waer van hy vooral, met opzicht tot de Ziel der Menſchen, het tegendeel betoogt.

„ zulks maakt men op uit de Vermoogens, welke een ding
„ heeft dus of anders te handelen. Dit laat zig in 't byzon-
„ der, zo wel aan de onderscheiden deelen en leeden des
„ Lichaams zien en opmaken, als aan de verscheide behen-
„ digheid, voorzigtigheid en neiging by elk zoort van die-
„ ren, vogelen en visschen plaats vindende, en welke, vol-
„ gens haar *Element*, Levenswyze, Voedinge en den dienst,
„ dien zy den Menschen doen zullen, of naar de plaage, die
„ ze hem veroorzaken, geschikt zyn.

„ Al 't geen wy aan en in de Dieren ontmoeten, dat ee-
„ nigzins een Verbeeldings-kragt zou mogen genaamt wor-
„ den, is binnen de paalen van voortplanting en behoud haa-
„ res Geslagts, haare voeding en derzelver verdeediging
„ tegen gevaar begreepen. Hier toe hebben zy van den
„ Heer der Natuur eene byzondere oplettenheid, als ook
„ een *Instinct* of drift en spoor gekreegen, welke hen alom-
„ me verzeld; dog buiten dit bestek heeft zelfs het vernuf-
„ tigste Dier geen Verstand nog aandrang van eenigen Wil,
„ by gevolg is het eerste haar bepaald oogmerk. In geval
„ de Mensch ook tot niets hogers en meerders bestemd wa-
„ re, dan maar alleen om zyn Geslagt voort te zetten, zyn
„ leven te bewaaren, zynen honger en dorst te stillen, zo
„ zou het oogwit des Scheppers omtrent denzelven bereikt
„ zyn, als hy, volgens *Mr. de la Mettrie's* Zedekunde, ge-
„ lyk een Dier leefde en stierf. Was dit zo, dan hadt de
„ Schepper der Menschelyke Zielen ook geen grooter Ver-
„ moogens, geen edelder Driften nog grooter Vryheid ver-
„ gunt, dan die Vermoogens en Driften zyn, welke in de
„ Zielen der redenlooze Dieren ontdekt worden. (*a*).

„ Maar nu is het daar mede geheel anders gelegen. De
„ Vermoogens der Menschelyke Ziele overtreffen die der
„ Dieren, niet slegts alleen in trappen, maar ze zyn ook van
„ eenen gansch anderen aart, doordien ze een ander einde
„ en doel hebben, en tot den Omgang met andere dingen,
„ ja met Godt zelve, den Vader aller Geesten, bepaald zyn.
„ Wat Godt ten geenen dage met de Zielen der Dieren doen
„ wil, konnen wy niet zeggen; wil Hy de geheele Wereld
„ ver-

„ (*a*) De Wysgeeren, welke zeggen: *Deus est anima bru-
„ torum*, zouden te verontschuldigen zyn, wanneer zy daar
„ mede niets anders meenden of wilden te kennen geven, dan
„ 't geen de Apostel Paulus, *Handel.* XVII. vs. 28. voorna-
„ melyk van den Mensch, maar ook van de geheele Schep-
„ ping zegt.

„ vernietigen, dan zullen zy, volgens het algemeene *Systema* ook te niet raken. Dog indien 's Werelds ondergang „ een overgang tot iets nieuws en beters, uit dezelve stoffe gemaakt en toebereidt, zyn zal, gelyk de meeste „ Kerkvaders, en thans veele Godtgeleerden en Wysgeeren het daar voor houden, zo verstaat het zig van „ zelve, dat de *Monaden* of enkelvoudige Wezens, daar „ de Zielen der Dieren uit bestaan, niet konnen vernietigd worden, vermits, volgens deze stelling, geen zandkorrel te niet raken zal.

„ Tot myn tegenwoordig oogmerk is het genoeg, dat de „ Onstervelykheid der Dierlyke Zielen daar uit niet volgd, „ dat zy de Menschelyke Zielen eenigermate evenaren, in „ zo verre zy namelyk ontegenzeggelyk enkelvoudige Wezens, en met een zoort van Verbeeldings-kragt begaafd „ en voorzien zyn; deze tog wordt van de nooddruftigheden haars tegenwoordigen levens beperkt, en gaat niet „ verder, gelyk wy bemerken of opmaken konnen; daar „ benevens hebben zy maar een *Instinct* of voelbare Drift tot „ Leidsman, die door de uiterlyke Zintuigen ontstaat, en „ mitsdien buiten dien Drift geene Vryheid, geene Wetten, geene Zonden, en dus ook geene Straffen te vreezen, nog Belooning te wagten, alwaarom ze dan ook in „ het tegenwoordige berusten, en, nog met lust nog met „ vreeze iets toekoomends verwagten, by gevolg worden zy niet gelyk de Menschen met de vreeze voor „ den Dood geplaagt, schoon ze reeds op de slagtbank „ liggen.

„ Dat Leven, het welk de Zielen der redelooze Schepzelen met de Zielen der Menschen gemeen hebben, bestaat „ slegts enkel in de laagste en zinnelyke Vermoogens (*facultates inferiores*,) anders tog schynen ze niets te bevatten, te weeten en te willen, dan 't geen door 't gezigt, „ den reuk en 't gevoel in haare verbeelding komt, en een „ Drift in hen verwekt om het natuurlyk goede of kwade „ te zoeken of te vermyden. Nu bezit de Mensch dit niet „ alleen, maar heeft ook iets veel eedelders en uitmuntenders voor de Dieren vooruit, namelyk eene Ziel, welke te „ gelyk de Vermoogens van een hooger leven (*facultates superiores*) bezit, als van algemeene en *abstracte* of afgetrokke dingen Gedagten te *formeeren*, dezelve met elkander te vergelyken, besluiten daar uit te trekken, en, door „ middel van redelyke beweeg-redenen, zekere voorneemens „ 'er uit op te maken, deze Wereld te verlaten, en tot Hee-

„ mel-

„ melsche Betragtingen zig te verheffen, waar in den Adel-
„ dom en hooge waarde der Ziele eigentlyk bestaat. Daar en
„ tegen konnen wy ons op eene verstandige wyze geenzins
„ voorstellen nog verbeelden, dat de Zielen der Dieren hier
„ omtrent het allergeringste aandeel met de Menschen heb-
„ ben zouden, gelyk de laatste dan ook daarom alleen reden-
„ magtige Dieren genaamt worden, mitsdien ze de eenig-
„ ste zyn, die, volgens de bepaaling hares levens, zig de
„ Onstervelykheid beloven konnen.

„ Dog even dit, dat by de Dieren niets zedelyks goeds of
„ kwaads gevonden wordt, heeft zommige aanleiding gege-
„ ven van te vragen, waarom dezelve, dewyl ze in de toe-
„ komende Wereld geen vergelding te verwagten hebben,
„ hier aan zo veel kwaad, byzonder zo veel Geweld en
„ Dwingelandye der Menschen, op eene onschuldige wyze,
„ onderworpen zyn, gelyk men aan de Paarden en andere
„ slaafagtige Dieren ziet? Schynt zulks niet tegen het ge-
„ zegde en de stelling van den Oudtvader *Augustinus* te
„ stryden, wanneer hy zegt: *Onder een regtvaardig Godt kan*
„ *men niet elendig zyn, zonder het verdient te hebben?* Hier op
„ antwoorde ik, dat deze stelling maar alleen verstandige
„ en redenmagtige Schepzelen raakt; trouwens het begrip
„ van regtvaardigheid en verdienst, ondersteld altoos een
„ vryhandelend, dat is, zo een Wezen, dat in vryheid,
„ volgens de gezonde reden, en niet enkeld naar één, door
„ de zinnen ontstaanen drift, handelt, en welk laatste de
„ groote zaak is, die de redenlooze Dieren van de Men-
„ schen onderscheidt.

„ Vervolgens dient men mede in overweeging te neemen,
„ dat, wanneer het goede en kwaade, het welk de Dieren
„ ondergaan, tegen elkander gehouden wordt, de uitslag
„ altoos aan de eerste zyde blyft; immers zy hebben, elk in
„ zyn zoort, veel meer goeds, naar haaren smaak, dan wy
„ ontdekken en gewaar worden, en blyven in tegendeel met
„ het ergste, dat de Menschen plaagd, verschoond, namelyk
„ de Zorge wegens het toekomende, als mede de vreeze
„ voor den Dood, van welken zy, zonder daar aan te den-
„ ken, overvallen worden. Begeerd iemand ondertusschen
„ meer en uitvoeriger gronden te hebben, en te weeten,
„ waarom Godt deze Schepzelen van een minder zoort,
„ geen onrecht doet, als Hy ze tot zo een schikking of be-
„ stel bepaald, die kan daar omtrent in *Monsr.* BOUILLETS
„ Verhandeling *van de Zielen der Dieren* (*de l'ame des Bêtes*)
„ zyn genoegen vinden. Het geen de Jesuit *Pere* BOUGEANT

„ in zyne *Amusement philosophique sur le langage des Bêtes*, „ in zyne Wysgeerige tydkorting over *de taale der Dieren*, „ geschreeven heeft, waar in hy haare Zielen voor verschei- „ de Classen van Duivelen of verworpe Geesten, die in de „ Lichamen der Dieren ieder zyne Helle zouden vinden, „ houdt en opgeeft, bespeurd elk meer jok dan ernst te „ zyn, schoon het schynen mogte hem ernst geweest te „ zyn; vermits hy zig zo veel moeite geeft om de allerspits- „ vinnigste *argumenten* of bewyzen te verzamelen, en die „ daarom egter nog den naam van welgegrond niet verdie- „ nen, wat hy 'er ook immer door mooge verstaan hebben.

„ Dit alles nu schynt zo veel te kennen te geven, dat „ schoon de Zielen der Dieren vernietigd worden, dezelve „ egter haar doelwit in deze Wereld bereikt hebben, want, „ dewyl ze alleen door eenen inwendigen Drift bestierd wor- „ den, om de nooddruft dezes levens te zoeken, zo kon- „ nen ook haare Zielen ophouden denkende en iets begee- „ rende Wezens te zyn, als geene uiterlyke, haar door de „ Zintuigen aandoenende dingen, by gevolg geene Gedag- „ ten en Aandoeningen in hen verwekt worden, door dien „ de lichamelyke Zinnen de eenigste bronwellen harer Ge- „ dagten zyn; ondertusschen is de vermaarde Heer *Reinbek*, „ dit niet tegenstaande, zo vrymoedig geweest in zyne „ *Wysgeerige gedagten van de Ziele*, aan de Zielen der Dieren, „ wegens haar gansch enkelvoudig en onstoffelyk Wezen, „ een zoort van Onsterfelykheid toe te schryven. Hy schynt „ van deze Zaak tamelyk overtuigd geweest te zyn, en „ wanneer men nu vraagt. Waar toe het leven der Dieren „ in de toekomende Wereld dienen zal? zo antwoord hy, „ dat haar Schepper wel weeten zal, waar toe hy ze na dit „ leven gebruiken kan. *D. Martin Luther* zelfs is eens op „ die gedagten geraakt, dat fraaije, aangenaame Vogelen, „ en diergelyke Dieren, tot 's Menschen vergenoegen in de „ andere Wereld zouden gevonden worden; en die, welke „ over de bedenkelyke woorden van den Apostel *Paulus*, in „ het *agtste* Hoofddeel van deszelfs Zendbrief aan de *Romei-* „ *nen* te vinden, nopens het zugten en reikhalzen, als ook „ eindelyke bevryding der *Creatuur* of Schepzel tot de vry- „ heid der Kinderen Gods, met geene andere Verklaaring, „ dan die het woort *Creatuur* of Schepzel in de dagelykze „ beteekeninge te kennen geeft, zig vergenoegen willen, „ zullen den Heer *Reinbek* ligtelyk haare toestemming ge- „ ven. De Heer *J. G. Cuntz*, in deszelfs zo genaamd *Over-* „ *tuigend bewys van de Onsterfelykheid der Zielen*, is mede in

„ het

„ het zelve gevoelen, dat de enkelvoudige Wezens, de Zie-
„ len der Dieren uitmakende, voortvaren moeten te leven,
„ en zulke Aandoeningen hebben, als haar toekomt, dog,
„ wat voor Aandoeningen, en waar toe Godt, volgens zyn
„ oogmerk, de Dieren gebruiken zal, staat ons niet vry te
„ bepaalen. (a) Wat my betreft, ik bepaal, ten opzigte van
„ de Zielen der Dieren niet eens zo veel, als deze beide
„ vermaarde Mannen hier omtrent gedaan hebben, maar
„ laate dit, gelyk eene *Problematique* Zaak, aan zyne plaats.
„ Het geen reeds in het voorgaande, van het onderscheidt
„ der Menschelyke Zielen en die der Dieren, als mede no-
„ pens het oogmerk harer zeer ongelyke Schepping, volgens
„ derzelver zeer ongelyke Vermoogens, aangehaald heb, is
„ my genoeg en kan volstaan, om te toonen, dat het leven
„ der Menschelyke Zielen onwrikbaar vast staat, schoon men
„ de andere Zielen voor stervelyk zou willen houden".

(a) „ Ceux qui par un Zèle peu éclairé pour la Religion, ont
„ combattu l'immortalité de l'ame des bêtes n'ont pas songé qu'ils
„ donnoient ainsi atteinte à l'immortalité de la nôtre. Ils leur
„ ont refusé toute liberté, comme si la liberté supposoit necessai-
„ rement la moralité. Ils ont, soutenu l'aneantissement de l'ame
„ des bêtes, comme si le dogme de l'immortalité de nôtre ame
„ étoit lié à l'aneantissement de celle des bêtes. Il seroit bien à
„ desirer, qu'on n'eut jamais mêlé la Religion à ce qui n'étoit
„ point elle. On ne sçait ce qui lui a fait plus de mal, ou des
„ doutes du Scepticisme, ou des assentions de la Theologie".
[Zy die, door een te min verlichten yver voor den Godsdienst, de onstervelykheid van de Zielen der Dieren betwisten, bezeffen niet, dat ze, dus doende, tevens de onstervelykheid onzer Zielen te na komen. Ze ontzeggen den Dieren alle vryheid, als of de vryheid onvermydelyk de zedelykheid vooronderstelde. Ze houden de vernietiging van de zielen der Dieren dermate staende, even als of onze onstervelykheid met derzelver vernietiging verknogt ware. Het was te wenschen dat men den Godsdienst noit vermengt hadde, met iets dat 'er geenszins toe betrekkelyk is. 't Is niet wel te bepalen, wat den Godsdienst meer nadeels toegebragt heeft, of de Sceptische twyfelingen, of de Theologische vaststellingen.] „ CHARLES BONNET, *Essai Analytique sur l'ame* § 716. p. 465. *seq.*

Parallele de la Taille Latérale de Mr. LE CAT, *avec celle du Lithotome caché, suivi de deux Dissertations*, I. *Sur l'adherence des Pierre a la Vessie.* II. *Sur quelques nouveaux moyens de briser la Pierre &c. Par* CLAUDE NICOLAS LE CAT, *Publié par* ALEXANDRE PIERRE NAHUYS. *A Amsterdam Chez* M. M. Rey. 1766.

Vergelyking van de zydelyke Steensnyding des Heeren LE CAT, *met die door het Verborgen Steensnymes. Hier by zyn gevoegd twee Verhandelingen*, I. *Aangaande de vastzitting van Steenen aan de Blaaze.* II. *over eenige nieuwe behandelingen om den Steen te verbryzelen* enz. *Door* C. N. LE CAT. *Uitgegeeven door* A. P. NAHUYS. gr. Octavo, met Plaaten. 292 bladz.

DE gelukkige Operatien van den Steen, door den Heer LE CAT, sedert eenige jaaren geoefend, hebben hem beroemd gemaakt; en zyne wyze van behandeling, door anderen gevolgd wordende, met even goeden uitslag, hebben aan dezelve achting en waarde gegeeven. Het kon dan niet anders zyn, of allen die zich hier op eenigzins toeleggen, moesten verlangen, dat de Heer LE CAT het algemeen, met eene naauwkeurige beschryving van zyne handelwyze en gereedschappen vereerde. Dit vindt men nu in het Werk welk wy voor ons hebben. Het zelve is echter geen enkelvoudige beschryving van zyne bewerking; maar eene Vergelyking, gelyk het opschrift zegt, van de wyze van Steensnyden van den Heer LE CAT met die door het verborgen Steen-sny-mes; of liever, eene rechtvaardiging en verheffing van zyne, boven de *Methode* van *Frere* COME. En het is deeze Vergelyking, welke onzen Auteur gelegenheid geeft, zyne behandeling naauwkeurig te beschryven.

Het Werk begint met eene Verhandeling, geleezen voor de Koninglyke Akademie der Heelkonst; waar van het eerste Deel vervat Grondstellingen van het beschouwlyke van het Steensnyden, welken noodzaaklyk zyn tot de vergelyking van de twee voorgestelde Handelwyzen. Het tweede, eene beschryving van de Handelwyzen, welken men voorheeft te vergelyken. Eerst vindt men, hier in, voorgesteld de Wyze met het verborgen Steen-sny mes, volgens deszelfs Auteur. Dan de manier van den Heer LE CAT, om mansperfoonen zydelyk te opereeren. Deeze wordt naauwkeurig, echter kort, voorgesteld, met aanwyzing van de

In-

Instrumenten, welken den Schryver byzonder eigen zyn, en met afbeeldingen in Plaat aangeweezen worden. Hier op volgt de wyze van vrouwen van den Steen te snyden, als de Steenen meer dan één Unce zwaar zyn. Het derde Deel bestaat in een onderzoek van de Instrumenten en behandeling, aan elke Methode eigen. Dit onderzoek gaat over de Sonde, de uitwendige snede, de inwendige of tweede snede. De geheele snede met opzicht op de inbrenging en behandeling der Instrumenten, om den Steen te zoeken en uittehaalen; dan volgt eene wederlegging van eenige vooroordeelen aangaande de voordeelen en nadeelen van de Instrumenten welken tot de byzondere Handelwyzen behooren; en waar van daan het koomt, dat de Methode van het verborgen Steensny-mes, waar van de onzeekerheid en het gevaar reeds getoond is, onder de handen van deszelfs Uitvinder, en eenigen van zyne navolgers, een genoegzaam goed gevolg gehad heeft.

Vervolgens geeft de Heer LE CAT eene Historie van de byeenkomst der Steensnyders, onder de Voorzitting van den Heer DE LA MARTINIERE, eerste Chirurgyn van den Koning; van de Proeven, welken 'er gedaan zyn, en derzelver gevolgen, met betrekking tot deeze Vergelyking. En hier in klaagt Hy, dat de Koninglyke Akademie der Heelkonst niet gereed noch uitvoerig genoeg geweest is, om zyne maniere te verheffen, en die van *Frere* COME te mispryzen; na datze, door menigvuldige Proeven, onder die byeenkomst, zo op zyne wyze, als met het verborgen Steensny-mes genomen, hier van overtuigd was; spreekt van Geneesheeren en Steen-snyders, welken door het leezen van het handschrift deezer Vergelyking, van gevoelen veranderd of bekeerd waren; van Operatien op beiderleie wyze gedaan na de Byeenkomst, welken de Voorstellingen der Vergelyking bekrachtigen; verhaalt het ongelukkig geval van den Kardinaal *de Tavannes*, door *Frere* COME gesneeden, uit een Brief van een Chirurgyn van de Akademie van Parys, aan een Chirurgyn in de Nederlanden.

Achter het Werk zyn gevoegd twee Verhandelingen; de eerste, wegens het gevoelen, dat Steenen zich aan de Blaaze vast zetten: de tweede, over de middelen, om Steenen, welken te groot zyn, om zonder baarblyklyk gevaar van het leven, geheel uitgehaald te worden, in de Blaaze te verbryzelen. In de eerste welke een briefswyze Verhandeling genoemd wordt, toont de Heer LE CAT, dat de vasthegting van Steenen aan de Blaaze strydt tegen de rede, en de wetten

ten der Natuurkunde. Hy onderzoekt de verſcheide wyzen van ſamenhang der lichaamen; en vindt geene, waar door men kan begrypen dat de Steen zich aan de Blaaze zou vastzetten, en 'er mede vereenigen: en beſluit, dat al wat men gezegd vindt van Steenen, welken aan de Blaaze gehegt waren, verſtaan moet worden van Steenen, welken of tusſchen eenige plooijen van de Blaaze, of in een byzonderen zak derzelve, of tusſchen de vliezen van de Blaaze gezeten waren. Het laatſte kan plaats hebben, wanneer een Steentje uit de Nieren neergeſchoten, vast raake in de verdubbeling van de Vliezen der Blaaze, tusſchen welke de Pisleider loopt, om zich in de Blaaze te ontlasten. En in zulk een geval kan de Steen zitten in een beſloote kas, tusſchen de vliezen van de Blaaze, ſchoon geenzins eigenlyk aan de Blaaze gehegt. Voorts beweert de Schryver de valschheid van de vasthegting der Steenen aan de Blaaze, met het gezach der voornaamſte Steenſnyders, en de ondervinding van twee duizend jaaren herwaards.

In de tweede Verhandeling vindt men eene beſchryving en afbeelding van een Tang, om een Steen in de Blaaze te verbryzelen; waar mede langzaam wordt gewerkt, wyl de lippen derzelven door een ſchroeve, langzaam tot malkander gedrukt; en ondertusſchen groote kracht gedaan kan worden, wyl de ſchroef door een hefboom, aan het Werktuig vastgemaakt, aangezet wordt. Men moet, om hier van begrip te maaken, de afbeelding zien.

Deeze twee Verhandelingen koomen ons voor fraai geſchreeven te zyn; en, zo wy meenen reeds voor de Uitgaave van dit tegenwoordige Werk gedrukt; althans de eerſte. Het vorige is, ongetwyfeld, ook van veel nut, voor zo ver het eigenlyk de wyze van Steenſnyden van den Heer LE CAT betreft. Wy kunnen het niet bekorten, het moet geheel geleezen en de Plaaten 'er nevens gezien worden. Doch het perſoneele welk den Schryver alleen raakt, en aan niemant, aangaande de hoofdzaak, eenig licht geeft, en hier zo zeer de overhand heeft, gelooven wy niet, dat van alle Leezers, met het zelfde vermaak, zal doorgebladerd worden. En het is eenigzins te verwonderen, dat een Man, zo gelukkig in zyne behandeling, dat door Hem, en door zyne aankweeklingen, en die zyne wyze van doen gevolgd hebben, honderd en negen en twintig Steenſnydingen achter malkanderen zyn gedaan, welken alle wel gelukt zyn; een man, die vrymoedig durft zeggen, dat zyne handelwyze de beste is,

wel-

welke men in twee duizend jaaren geoefend heeft, (†) zo veel werks maakt om zyne wyze boven die van eenen Monnik te verheffen. Al ware de uitmuntendheid van de handelwyze van den Heer LE CAT niet aan de Akademie der Heelkonst getoond, door Bespiegeling en Proeven; en al ware dezelve niet deugdelyk door deeze geachte Rechtbank goedgekeurd, zegt de Uitgeever, in een byvoegzel, gelyk evenwel geschied is; de uitslag, zo even voorgesteld, was alleen een onwederleggbaar bewys, en vatbaar voor elk een: want men kan zeggen dat zulks zonder voorbeeld is, en onmooglyk; dat het enkel by geval zou toegekomen zyn.

Eer wy eindigen, moeten wy nog zeggen, dat het Werk voorkomt, als niet door den Auteur, maar door den Heer A. P. NAHUYS uitgegeeven te zyn. Deeze zegt, dat hy, ziende dat de Heer LE CAT, wegens menigvuldige bezigheden, in langen tyd, dit Werk niet zou konnen uitgeeven, te Rouen zynde, het zelve, tot zyn eige gebruik, hadt afgeschreeven, en de afbeeldingen, naar het oorspronglyke doen na teekenen; en om het nut, welk hy 'er in zag, in Holland, nu heeft uitgegeeven; met of zonder bewilliging van den Heer LE CAT, zegt hy niet. Doch alles in aanmerking genomen zynde, is het vry waarschynlyk, dat het met overleg van den Auteur en bewilliging des zelven geschied zy. De Heer LE CAT spreekt echter, in dit, nog van een groot Werk over het Steensnyden (*), waar aan hy schynt te arbeiden.

(†) pag. 118. (*) pag. 112.

DE ARTZ, of GENEESHEER, *in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen, op eene klaare en eenvoudige wyze leerende, wat men moet doen, om gezond, lang, en gelukkig te leeven.* Eerste Deel, tweede Stuk, en tweede Deel, eerste Stuk, *Te Amsterdam by de* Wed. Kornelis van Tongerlo en Zoon, 1765 en 1766. *in groot octavo.*

WY hebben te voren (*) het oogmerk van dit Werk, en de wyze hoe het zelve behandeld wordt, voorgedragen, en wy hebben, ten dien opzigte, voor tegenwoordig niets by te voegen, dan dat het zelve steeds op den zelfden aangenaamen voet voortgaat: de tweede en derde uitgaven, wel-

(*) Zie *Vaderl. Letter-oefeningen.* V. D. II. 521, enz.

welke men reeds van de eerste Deelen gemaakt heeft, bewyzen het gunstig oordeel van 't Gemeen ten duidelykste. En inderdaad indien dit Werk steeds op de zelfde wyze blyft vervolgen, zal de voorspelling der Heeren Schryveren van de *Bibliotheque des Sciences & des beaux Arts* (†) ook hier te lande bewaarheid worden, „ dat, namelyk, dit Werk by gebrek van „ Lezers niet zal afgebroken worden".

Gelyk het zelve ondertusschen uit afzonderlyke Vertoogen bestaat, zo is het niet wel mogelyk om 'er een saamgeschakeld uittrekzel van te geeven. Wy kunnen zelfs den algemeenen inhoud dier Vertoogen niet dan zeer verkort voordraagen, om plaats te bewaaren voor een derzelven, dat wy onzen Lezer geheel mededeelen zullen, zo wel om dat het den aart en het oogmerk van het Werk byzonderlyk doet kennen, als om dat het op zig zelven voor alle onze Lezeren tevens aangenaam en leerzaam zyn zal.

Het XIXde Vert., waar mede het tweede Stuk des Eersten Deels begint, handelt over de verschillende geaardheden der Menschen, enz. XX. Hoe men de eerste oorzaaken der Ziektens moet opspooren. XXI. over warm en vogtig Weder; de Zinlykheid, en de Winden. XXII. over het Vleesch eeten; de Aardbeijen, en het Herfstslagten. XXIII. over de Lighaams-beweeging. XXIV. over gemelyke luimen. XXV. over vergiftige Champignons, Mosselen, Bilsenkruid, en het nut van den Azyn tegen verscheide Vergiften. XXVI. over eene besmette Lugt, en de middelen, om dezelve in onze Vertrekken te zuiveren. XXVII. over 't geen omtrent den Slaap moet in agt genomen worden. XXVIII. Hoe het Vleesch te bereiden, en waar uit het Vleesch bestaat. XXIX. Driederleie soort van Leven. —— Middel om Wyn of Boter, die met Lootwit vervalscht zyn, te ontdekken. XXX. over de Gezichtkunde. XXXI. over de Lyken; derzelver bewaaring en rotting, en de Wormen. XXXII. Historie van den *Opium*. XXXIII. Voordeelen van den Winter voor onze Gestellen. XXXIV. Voordeelen der Deugd voor de Gezondheid. —— Over het Electriseeren in zommige Ziektens. XXXV. over de koude of vorst in Handen, Voeten, enz. en over bevrooze Menschen. XXXVI. Middelen om oud te worden. XXXVII. Nadeelen der Driften voor de Gezondheid. XXXVIII. Nadeelen van eene al te slappe Diëet. XXXIX. Schadelyke Dampen in besloote Vertrekken. XL. Natuurlyke Historie van de Thee.

Het *Tweede Deels Eerste Stuk* begint met het XLIste en gaat tot

(†) Tom. XVIII. p. 515.

tot het LXIIste Vertoog. Derzelver algemeene Inhoud komt hoofdzaakelyk hier op uit. XLI. over de wederkeerige werking van Ziel en Lighaam. XLII. Nut der Winden. XLIII. over de Verkouwdheid. XLIV. Historie van de Koffy XLV. Verbaazend gebruik van den Reuk en het Gevoel. XLVI. De ingebeelde Zieken en baatzugtige Doctoren. XLVII. De beweeging der Lugt, en de besmettelyke uitwaasfemingen der Graaven. XLVIII. over het Aderlaaten. XLIX. Vergiften, die op den Reuk werken. L. over den Wyn. LI. over het Lil van het Vleesch. LII. De kragt der Verbeelding. LIII. Nadere aanmerkingen over het Slaapen. LIV. over de Nagtwandelaaren. LV. Historie van de Tabak. LVI. over verscheide Fruiten en Groentens. LVII. over de Haringen. LVIII. over het Studeeren. LIX. Historie van de Cacao en Banilles. LX. over vette Spyzen en Geneesmiddelen. LXI. over het Zweeten, de Hitte en de Hondsdolligheid. LXII. over het Snuiven.

Zie daar den hoofdzaakelyken Inhoud dezer twee Stukken, zo kort als ons mogelyk was, medegedeeld. Gelyk men het beloop van dit Werk hier uit reeds oppervlakkig kan zien, zo zal zig het zelve, en byzonderlyk de wyze van behandelen, duidelyker vertoonen, als wy, volgens straks gedaane beloften, een Vertoog overneemen, hoedanigen 'er verscheidene in zyn, en 't welk men zelfs kan zeggen, dat den gewoonen trant van 't Werk aanwyst, voor zo verre dezelve in de verschillende onderwerpen meer of min te pasfe koomt. Wy verkiezen het XXste Vertoog. Dus luidt het

„ Een jong, gezond en sterk kaarel raakt by eene voornaa-
„ me Adelyke Dame, als Lakey, in dienst; zyne moeder,
„ die in een kelder woonde, hadt hem meest met Roggen-
„ brood en Spek, en andere zwaare grove spyzen opgevoed,
„ die hy, zonder bezwaaring, in eene groote maate kon ver-
„ duuwen. Met dit voedzel was hy dertig jaaren oud gewor-
„ den, en konde zig beroemen, gelyk TACITUS van Keizer
„ TIBERIUS roemt, nooit Doctor of Apotheker geraadpleegd
„ te hebben; toen hy, uit eerzucht, besloot zig by de ge-
„ melde Dame in dienst te begeeven. Maar hoe weinig vrees-
„ de de arme Pieter de slappe maaltyden, daar men hem by
„ Mevrouw de Gravin op onthaalen zoude! Den eersten mid-
„ dag zette men hem eenige sneedjes Kalfsvleesch, die op de
„ borden overgebleeven waren, met een weinig groente, voor;
„ Des avonds een kommetje karnemelk; Den volgenden mid-
„ dag diende een overgeschooten Hoenderboutje meer om
„ zyn honger op te wekken, dan om dien te verzadigen;

„ Den derden dag florpte hy eenige lepels Ryst op, en wierd
„ flauw. Hy bekwam egter weder, en verscheen den vol-
„ genden morgen, zynde den vierden dag van zyn dienst,
„ voor Mevrouw, bleek en naar.

Pieter wat scheelt u? zeide de Gravin, Gy ziet 'er zo bleek en ongedaan uit, als of gy van Adel waart. , Ach, , uwe Excellentie, antwoordde Pieter, ik weet niet, wat , my deert; 't Is of my al het merg uit het gebeente gaat; , Ik word zo moede en flauwhartig; Ik word mager; Ik heb , steeds een gerommel in maag en Ingewanden; De mond is , my geduurig vol waters '. Hy wilde verder spreeken; maar Mevrouw viel hem in de rede, en zeide. Schryf my dit alles op een stuk Papier, en, als ik dus alle uwe ongemakken by malkander heb, zal ik u, met Gods zegen, wel helpen.

„ Pieter schreef al wat hy konde; (wat zou men niet „ schryven, om gezond te zyn?) Hy hadt vyfenvyftig on- „ gemakken opgesteld, die hy allen met zes Letters hadt „ kunnen uitdrukken; want het was enkel de HONGER „ die hem kwelde. Als Mevrouw dit Papier zag, sprak zy „ met een deftigen toon; " Wel Pieter! zo gy alle die ongemakken in deze vier dagen by my gekreegen hebt, zo is het zeker, dat gy van beter geboorte moet zyn, dan uwe uiterlyke omstandigheden schynen aan te wyzen. Want alle uwe ongemakken zyn juist van denzelfden aart, als myne kinderen, en veele Lieden van de eerste geboorte ondervinden; Dog ik zal myn Recept-boek doen haalen, en u wel goeden raad geeven. Lisette, haal my het Boek. „ Zy „ bragt het, en lei het op de tafel neder. Nu lees Pieters „ brief, elk artikel afzonderlyk ". Zy las: eerstelyk is , het, als of my al het merg uit het gebeente gaat '. Goed antwoordde Mevrouw; Ik zal zoeken. *Merg uit de beenderen.* „ Zy vondt onder dit artikel smorgens en savonds een „ paar lepels vol geley van Hartshoorn. Dit schreef Pie- „ ter op, en las het volgende, , Ik ben zo moe ' Men „ sloeg op: *mattigheid;* En vondt van het Hallische goud- „ Tinctuur voormiddags en savonds, 15 droppen te neemen. „ De derde kwaal was de Flauwhartigheid, en de Raad, „ een weinig Oranjesnippers te kaauwen. Tegen het rom- „ melen in de Ingewanden wierdt een versterkend Poeder; „ Tegen het water in den mond, Bolus-aarde voorgeschree- „ ven. En naardien de dagelyksche ontlasting niet meer „ geregeld, en naar gewoonte ging, ordonneerde Mevrouw „ Catharine pruimen met veel Sennebladen gekookt. Te-

„ gen

„ gen de magteloosheid was de Spiritus van de Lavendel „ goed: maar nademaal Mevrouw in haar boek geene mid„ delen vondt, waar door men den verlooren-buik herstel„ len konde, zo raadde zy, op eigen gezag, een kussen „ voor den Buik te binden. „ Myne wangen en kuiten gaan „ geheel weg,' vervolgde Pieter „ dit was het 23ste Arti„ kel, en de raad daar tegen was, dezelve des morgens en „ s'avonds met Dassenvet te smeeren. In het laatste artikel, „ eindelyk, liet zig Pieter op eene plompe wyze hooren, „ Ik heb een afgryselyken honger. De kost is my te ligt..' „ Men vondt hier tegen Ipecacuanna, om door het braaken „ de maag van haare bytende scherpte te ontlasten, waar „ door de hondshonger veroorzaakt wordt; En om de ligte „ spyzen te verteeren, zou Pieter een maag versterkend „ Tinctuur gebruiken.

„ Als dus het geheele Register nagegaan, en tegen yder „ toeval het noodige voorgeschreeven was, zeide de Gra„ vin, " Nu Pieter, zie, al waart gy een Prins, zou ik u niet beter bezorgen kunnen; volg die voorschriften, en gebruik alles, wat ik u opgegeeven hebbe; Het geen zig vermengen laat, vermeng dat; Elk ding zal tog zyne afzonderlyke werking wel doen. „ Pieter bedankte, en begon „ zo wel in te neemen, dat hy welhaast te bed raakte, en „ van een hoogedelen honger zou gestorven zyn, zo niet „ zyne moeder by hem was gekoomen, en hem by haar ge„ noomen hebbende, op zyne ernstige begeerte, hem een „ stuk roggenbrood met spek hadt gegeeven, door welke „ Panacéé alle zyne ongemakken en kwaalen eerlang wee„ ken, en waar door hy straks genoegzaame kragten kreeg, „ om het bed en de kelder te verlaaten, om het merg zyner „ beenderen, en zyn verlooren buik en kuiten, niet by ee„ ne Hoogedele Dame, maar by haare boeren, niet door „ soupjes of hoenderboutjes, maar door steevige Landkost „ weer te zoeken.

„ Ik las onlangs die vertelling aan een groot gezelschap „ van Geneesheeren voor, en vroeg hen, wat zy 'er van „ dagten? Wel, zeiden zy, " dat is eene geestige Satyre tegen de Spaarzaamheid van den Adel, want de minste Grooten geeven hunne Bedienden genoeg te eeten. „ Toen men „ hier over lang genoeg gepraat hadt, begon de Oudste in „ het gezelschap, een geleerd en verstandig man, en voor „ wien alle de anderen, een billyken eerbied hadden, in de„ zer voegen te spreeken.

„ Myne waarde Heeren, zeide hy, Ik vrees dat het ons

„ met deze vertelling even eens ga, als Paus LEO X, welke „ in het veld, en op de Jagt zynde, terwyl hy zig lustig en „ vrolyk maakte, alles zeer onderscheidenlyk zien konde, „ maar zo dra hy op zyn kamer kwam, om te Studeeren, „ met eene gelukkige blindheid wierdt geslaagen, waar door „ hy geen Boek of Letters onderscheiden konde, en verpligt „ was het Studeeren eensklaps te staaken, en zig weder te „ te gaan verlustigen. Waarom zoeken wy de betekenis „ dezer vertelling zo verre van ons onder den Adel? en „ waarom zien wy dat geene, 't welk Deze raakt, juist al- „ leen, zonder op het hoofd-oogmerk der vertelling agt te „ geeven, 't welk buiten twyffel ons betreft. Verstaat on- „ der de Gravin tog Niemand anders, dan de Geneesheeren, „ en onder Pieter hunne Patienten. Het is waarlyk te be- „ klaagen, dat de meeste Doctoren, in derzelver behande- „ ling, haare Excellentie zo zeer gelyken. Zy laaten zig „ alle omstandigheden en ongemakken nauwkeurig verhaa- „ len, gelyk het Pieter doen moest. Dan zetten zy zig om „ een lang Recipe te schryven, met byzondere middelen „ tegen alle toevallen, die opgenoemd worden; juist als de „ Gravin deedt, zonder dat zy, zo min als haare Excellen- „ tie, den eigenlyken en waaren grond tragten op te spoo- „ ren, waar uit alle deze toevallen voortkomen. Schoon „ Pieter alle zyne ongemakken duidelyk genoeg beschreef, „ schoon hy, met alle zyne kragten, vertoonde, dat het de „ *honger* alleen was, die hem deerde, zo vondt Mevrouw „ egter meer vermaak aan al den toestel van Geneesmiddelen, „ om de grootheid haarer kundigheden, en den rykdom van „ haar Receptboek te toonen, dan dat zy haar zelve tot zulk „ een eenvoudig voorschrift der Natuur, Eeten en Drinken, „ bepaalen zoude. Maaken wy het inderdaad niet alle dagen „ zo? Eene Dame klaagt haaren Doctor over Hoofdpyn, die „ zy alle namiddagen heeft; Hy zet zig neder, voelt haar „ de Pols, en schryft haar voorts eenig verzagtend mixtuur „ of Poeder voor. Onderwylen vervolgt zy te klagen, ' dat zy zeer weinig trek tot Spyze heeft, en dat zy in gezelschap by anderen zynde beter eeten kan dan by Haar zelve. „ De Doctor voegt 'er ras een maagmiddel by. ' Ja gaat de Dame voort, die ongesteldheid van myn maag gaat dikwils zo ver, dat ik, na het Theedrinken, wanneer de Hoofdpyn begint, dikwils moet overgeeven. „ Hy vermeerdert „ zyn Recipe met het wondermiddel van RIVERIUS, en „ dankt dezen by zig zelven of met luider stemme, dat hy „ zulk een heerlyk middel tegen het braaken heeft uitgevon-

„ den.

, den'. Ja maar, zegt Mevrouw, ik gevoel te dezer tyd ook een vliegende hitte; ik kryg een vreesſelyk roode kleur, ik ben benauwd; , Dat zullen wy wel verhelpen, Mevrouw, , antwoordt haar de Doctor; en hy ſchryft Salpeter op zyn , briefje'. Maar tegen den avond wordt de Dame loom, duizelig, ſlaaperig, en krygt dikwils flauwtens, zo dat zy haar kamer verlaaten, en de vrye lugt zoeken moet. , Daar zal , ik, antwoordt de Medicus aan Mevrouw, een fleſje tegen , voorſchryven, waar van de reuk zelden mist die toevallen , te ſtuiten, en, om het zo veel zekerder te neemen, kunt gy , de Slaapen van het hoofd met dezen balzem ſtryken. Ik , ben geruſt, dat gy 'er baat by vinden zult'. Ik ben doorgaans ligt aangedaan, zegt zy eindelyk; zo dra ik weder in myn kamer koom, en eenige reuk van koolen, of zelfs de waasſem van het Theewater inadem, openbaaren zig de gemelde toevallen dikwils heftiger dan te voren. , Wy zullen , 'er een Roborans byvoegen, zegt de Geneesheer, en uwe , zenuwen wat verſterken. Is zulk een Geneesheer niet de , waare en egte Copy van Mevrouw de Gravin? En is zyne , Patiente niet wezenlyk onze arme Pieter? Als zy immers , lang en vrugteloos gemedicineerd heeft, treft zy eindelyk , een eerlyk en verſtandig Doctor aan, en dit is Pieters moe- , der, welke den oorſprong van alle die toevallen opſpooren- , de, haar eenvoudig raadt, om al dat Theegeſnor, al dien , waasſem, alle die koolen des middags uit haar klein vertrek , te laaten, en 'er nieuwe en friſche lugt in te brengen. , Daar op verdwynen alle de uitwerkzelen van zelve, zo dra , de oorzaak is afgeſneeden, zonder eenige verdere Genees- , middelen, en onze Patiente wordt en blyft gezond'.

Na deze aanſpraak van den verſtandigen Gryſaart, dus in haar geheel voorgedraagen te hebben, ſchynt het overtollig hier iets meer by te voegen, om eene gewoonte der Geneesheeren te beriſpen, welke zeer onverantwoordelyk is, en die of uit eene zotte grootsheid, of uit Eigenbaat, of uit onkunde, of uit agteloosheid moet voortſpruiten. Men is waarlyk al te gereed, zonder voorafgaand nauwkeurig onderzoek na de eerſte oorzaaken der ziektens, eene menigte Geneesmiddelen tegen alle toevallen voor te ſchryven, om dat men waant dus zyne kundigheid te toonen, of zyne rekening daar by te vinden, of om dat men den ſaamenhang der oorzaaken en gewrogten niet kan nagaan, of verwaarloost daar naar te zoeken. Op een dier gronden rust altoos die algemeene, maar haatelyke gewoonte der Doctoren, om ſtraks hunne Inktkooker en Papiertjes voor den dag te krygen,

gen, eer zy den oorsprong der ziekte kennen, tegen welker toevallen zy voorschriften geeven. De Patienten moeten dus natuurlyk besluiten, dat de Doctoren, of hunne ziektens slegt verstaan, of zig weinig over hun bekommeren, naar dien zy slegts voor alle toevallen een middel opgeeven, om van hen af te raaken, zonder de moeite te neemen van den oorsprong des kwaads na te gaan. Daar zyn maar weinige ziektens, waar in men meer tegen de toevallen, dan tegen de Hoofdkwaal moet werken, en zelfs in deze weinige is het noodig de Hoofdkwaal en eersten bron grondig te kennen, dewyl wy hier uit bepaalen moeten, of, hoe ver, en op wat wyze, wy de toevallen hebben tegen te gaan. Buiten dit werkt men in den blinde, voldoet men zig met een *ten naasten by*, stelt men 't leven der Patienten in gevaar, en is een Geneesheer in geen opzigt verkiezelyk boven een Kwakzalver of oud wyf, die zig met de konst bemoeit. Op deze gronden bouwende, heb ik reeds voorheen aangemerkt en beweezen, dat de hoofdzaak der Praktyk daar in bestaat, om het regte Systhema eener ziekte wel te treffen, de ondergeschiktheid der oorzaaken en uitwerkingen na te gaan, derzelver verborgen saamenhang grondig te kennen, en de gelegenheden te onderscheiden, waar door zy in werking gebragt worden. Voor iemand, die een meester in de konst is, zyn deze navorschingen niet zelden zeer moeijelyk, maar voor breekebeenen zyn zy onuitvoerlyk, en dit is de rede, waarom de bekwaamste kwakzalver des werelds, naardien hy onkundig is van den waaren toestand der zieken en hunne kwaalen, nooit een man kan zyn, daar men zig gerust op verlaaten kan. Neen! Het is zeker zo gemaklyk niet in dit soort van nasporingen, eene genoegzaame bekwaamheid te verkrygen, en de vlytigste Geneesheer heeft daar zyn geheelen leeftyd toe noodig. Maar, naardien men niet gaarne zo veel moeite ten dienste van anderen wil doen, zo is het by de gemeene Doctoren, welke een soort van Slagters onder 't Menschdom zyn, zeer gebruikelyk ziektens van verschillenden aart, op eene uiterlyke schynbaare gelykheid van toevallen, met malkander te verwarren, en als gelyksoortig te behandelen. Het onderzoeken valt hen te zwaar, ja is hen dikwils onmoogelyk; zo veel klaagens aan te hooren, zo veel lyden na te gaan, verveelt hen. Het voorschryven is gemaklyk, en staat geleerd, en de werking der Natuur, die zy Gods zegen noemen, mag de geordonneerde middelen, ten besten schikken. Zy doet het ook dikwils by geluk; maar, lieve God! Is dit het gedrag van een braaf en eerlyk

man,

man, die één geweeten heeft? Dus leert men geene ziektens kennen; dus cureert men niet als een Geneesheer, maar als een Kwakzalver of een oud wyf; dus heeft men niet het welzyn zyner medemenschen, maar hunne beurs alleen op 't oog; zo doet men der konst geen eer aan, maar men verschaft haare vyanden en veragteren wapenen, om ze aan te vallen.

Verzameling van Hekelschriften, uit het Hoogduitsch van den Heere G. W. RABENER, *Derde Deel. Te Amsterdam, by* P. Meijer 1766. *Behalven het Voorbericht* 353 *bladzyden in groot octavo.*

Dit derde Deel beantwoord, in den aert der hekelinge, vry wel aen de twee voorgaende, waer van we, by gelegenheid der uitgave, bericht gegeven hebben (*). In de manier van uitvoering is 't in zo ver onderscheiden, dat de geestige *Rabener* de Hekelschriften in dezen op den trant van brieven te zamen gestelt heeft; en wel indiervoegen, dat hy eerst eenige beknopte aenmerkingen over deze en gene ondeugden der menschen opgeve, die hy vervolgens door eene vooronderstelde briefwisseling of schryving van zodanige persoonen, die aen 't bedoelde deel hebben, ophelderd. Zommigen dezer brieven behelzen zelfs eene doorgaende geschiedenis, die ons het onderwerp van hekeling van onderscheidene zyden doen beschouwen; zo dat ze als eene soort van beknopte Romans uitleveren. De hoofdonderwerpen zyn hier de volgende. Het verkeerde gedrag veler Ouderen met opzicht tot de Pedagogen voor hunne Kinderen, en het slechte character van velen dier Leidslieden der Jeugd. De snoode handelwyze zommiger Geestelyken, die hunne bevordering zoeken, door schandelyke middelen, mitsgaders die der Kerkpatroonen, welken daer in medewerken. De berispenswaerdige losheid en onbedachtzaemheid, die dikwils plaets heeft in 't verkiezen en aenstellen der Schoolmeesteren. De belachelyke pedantery zommiger Geleerden. Het strafwaerdig omkoopen van menschen langs verschillende wegen, om hen, tegen hunnen pligt, over te halen ter begunstiginge onzer oogmerken. Het bespottelyk staen na Ampten daer men onbekwaem toe is. De wreede en trotsche handelwyze van meerderen jegens hunne minderen.

Het

(*) Zie Vaderl. Letter-Oef. V. D. bl. 516.

Het dwaze gedrag van velen met betrekkinge tot het aengaen van een Huwelyk in verscheide opzichten, en eindelyk het onbezonnen lenen van geld en 't maken van schulden, daer men onmachtig is om dezelven te betalen. —— Tot een voorbeeld van des Autheurs schryfwyze in dezen dienen zyne volgende bedenkingen, en de nevensgaende brief, over het staen na Ampten tot cieraed voor het Vaderland.

„ Ik heb in de schriften van *Plato* een plaats gevonden, „ die my zeer opmerksaam gemaakt heeft. In de Verhande- „ ling van de Inrichting zyner nieuwe Republyk is hy zeer „ breedvoerig, wanneer hy aan 't spreeken komt over de ge- „ breeken der Regeering. By die gelegenheid haalt hy een „ Attisch spreekwoord aan, 't welk genoegzaam wil zeggen: „ *Dat sommige Raadsheeren te Athenen ten nutte, doch andere* „ *maar ten sieraade van het Vaderland, tot dat eerampt ver-* „ *heven worden.* Ik heb deeze gedachten zeer nieuw ge- „ vonden, en ben verwondert dat het sedert zo veele eeu- „ wen niemand is ingevallen, om door de uitspraak van zulk „ een wys man de verouderde eigenzinnigheid te overwin- „ nen, welken zich nog doorgaans in alle steden handhaaft, „ en welke verhindert dat niemand in den Raad kan ko- „ men, dan die de bekwaamheid en den wil heeft om het „ Vaderland nuttig te zyn. Hoe veele welgemaakte kinde- „ ren der stad, die het aan verstand ontbreekt, zouden brood „ hebben, indien men van dezelven ten minsten zeker ge- „ tal aannam, welken slechts tot sieraad van het Vaderland „ onderhouden wierden? Men zoude deeze gedachten nog „ verder kunnen uitbreiden, en tot welstand en ten beste „ van ieder Republyk algemeener maaken, wanneer men „ eenigen tot nut, eenigen tot sieraad, eenigen zo wel tot „ nut als tot sieraad, en eindelyk nog anderen in diergelyke „ eerampten plaatste, welken noch tot nut noch tot sieraad „ van het Vaderland strekten. Zo tegenstrydig als dit laatste „ luid, zo groot zou de nuttigheid ook zyn, die men daar „ van te verwachten had. Diergelyke mannen zyn in de „ ampten zo min te ontbeeren als de schaduw in eene schil- „ dery. Een man, die tot nut van zyn Vaderland dient, „ zoude minder in 't oog vallen, indien niet een amptge- „ noot nevens hem zat die niet tot nut, maar blootelyk tot „ sieraad des Vaderlands geschapen was. En deeze zou zeer „ ongemerkt die plaats beslaan, wanneer 'er niet nog ande- „ ren waren, die zo min tot nut als tot sieraad van het zelve „ dienden. Doordien men tot nu toe aan niemand de aan- „ zienlyke waardigheid van Vader der stad te zyn heeft wil-

„ len

„ len toeſtaan, dan alleen maar aan dien, welke bekwaam is
„ om het Vaderland zo wel tot nut als tot ſieraad te zyn,
„ is het door dat vooroordeel bygekomen dat men zo veel
„ moeite heeft om de lediggeraakte plaatſen weder te vervul-
„ len. Dikwyls zyn dezelven, tot onherſtelbaare ſchade
„ van 't gemeenebest, by gebrek van bekwaame candidaa-
„ ten, langen tyd, en zelfs voor altoos open gebleeven:
„ dikwyls heeft men zyn toevlucht tot één eenige verlich-
„ te familie moeten neemen, en het recht door vader en
„ zoon, en neef en ſchoonzoon laaten handhaaven, waar
„ uit zeer ligtelyk een Familie-recht had kunnen ſpruiten,
„ indien wy niet in de gelukkige tyden leefden, in welken
„ de wetten meer gelden dan baatzuchtige oogmerken.

„ Ik wenschte gelegenheid te kunnen geeven om deeze
„ wanſchiklykheden te verhelpen. Het onderhoud zou al-
„ gemeener zyn, de eerampten gemaklyker vervuld en met
„ genoegen waargenomen worden. Elkëen zou in een'
„ ſtaat geraaken om zyn Vaderland te kunnen dienen, zo
„ niet met zyn verſtand, echter met een welgeſchaapen lig-
„ chaam; en indien ook daar mede niet, dan ten minſten
„ met zyne tegenwoordigheid.

„ Ik wil hoopen dat myne patriottiſche voorſlagen eeni-
„ gen indruk zullen maaken; maar ik weet ook, helaas!
„ hoe moeijelyk het valt ingewortelde vooroordeelen uit te
„ roeijen. Veelligt vind het allengs ingang; misſchien zul-
„ len onze kinders beleeven het geen ons tegenwoordig on-
„ mooglyk ſchynt.

„ Het is uit zichzelven klaar dat ik voor de nakome-
„ lingſchap ſchryf. Dit heeft my bewoogen om een voor-
„ ſchrift te ontwerpen, hoe in het toekomende, en veel-
„ ligt in zeer laate tyden, een jong Heer het zal aanvan-
„ gen, wanneer hy een innerlyke *beroeping* gewaar word
„ om tot ſieraad van zyn Vaderland een Raadsheer te
„ worden.

MEVROUW!

„ Ik heb het geluk uwen Doopzoon te zyn. Dit geeft
„ my het recht om op alle die ampten aanſpraak te maaken,
„ welken door de hand van uwen man begeeven worden.
„ De onlangs opengevallen Raadsheers plaats brengt my dat
„ voorrecht te binnen. Gy weet, Mevrouw, hoe voorzich-
„ tig en teder ik altoos door myne Ouders ben opgevoed.
„ Hun zorg om my door geen laage en voor het gemeen
„ maar pasſende ſtrengheid en ontydige vlyt te vroeg te

 „ druk-

„ drukken, en tot het ampt om 't welk ik thans verzoek, „ ongeschikt te maaken; deeze liefderyke voorzorg myner „ ouders heeft my in staat gesteld dat ik tegenwoordig by „ een gezond, welgemaakt en wel onderhouden ligchaam, „ het geërfde vermogen gerustelyk mag genieten, en de geringe spotternyen der pedanten over het gebrek aan geleerdheid en verstand gelaaten kan over 't hoofd zien. Ik „ weet, Mevrouw, en gy weet het nog beter dan ik, dat „ het gebrek aan deeze beide kleinigheden my niet ongeschikt maaken, om het ampt, dat ik zoek, met waardigheid te bekleeden. Twee van ons kunnen volkomen zeker geleerdheid en vernuft ontbeeren, wanneer maar tevens de derde, in onzer beider naam, verstandig, geleerd „ en vlytig is. Men heeft my verzekerd dat deeze evenredigheid byna in alle ampten eene gemeene zaak is. Ik „ hoop dat men in onze stad van de zeden onzer voorzaaten, en van de algemeene gewoonte niet zal afwyken. „ Geloof my, Mevrouw, het is voor de stad alszins voordeeliger dat hunne bestierders weinig geleerd, maar welgemaakt zyn. De aanzienlykheid van een sterk ligchaam „ brengt by het volk eene hoogachting te weeg, die zodanigen, welken wel verstandig en geleerd, maar zo wel „ niet gemaakt is, zelden verwerft. Door aanzien en hoogachting word het volk toch geregeerd, en de gerechtigheid gehandhaafd. Daar zyn zekere gevallen, waar by de „ Raad paradeeren moet, en in welken een garnituur van „ welgewassene Raadsheeren meerder goedkeuring en voordeel erlangt, dan door de pedantsche trotschheid der geenen, die ongemerkt, en tevens voor ons verstandig en „ vlytig zyn moeten, en echter weinig geacht worden. „ Deeze zyn de gevallen, Mevrouw, waar in ik hoop myn „ Vaderland te kunnen dienen, en waar toe ik van yver „ brandende ben. Ik zal mynen stoel zeer wel vullen, en „ sieraad aan myn ampt byzetten. Verlaat u daar gerustelyk op. Maak my en te gelyk myn Vaderland gelukkig. „ Verschaf my een ampt, tot het welk ik gebooren en opgevoed ben. Eén woord zal het u maar kosten, Mevrouw, om my myn wenschen te doen erlangen. Dit enkel woord zult gy my niet weigeren; neen, Mevrouw; „ ik ben daar van verzekerd, en myne eenigste zorg zal „ daar in bestaan, hoe ik u alsdan voor de moeite door u genomen myne verpligting en dankbaarheid op het allerkrachtigste toonen zal. Ik ben met de diepste hoogachting, enz.

Om

Om 'er nog een voorbeeld van een anderen aert by te voegen, zie hier hoe de Heer *Rabener* oordeelt over het huwen van jonge Manspersoonen met oude Vrouwen, en hoe hy wil, dat een Jongman zich zal uitdrukken, als hy aan eene oude Matrone zal voorstellen, dat hy eene zugt heeft om met haer in 't Huwelyk te treden.

„ Ik hoop my met de ondervinding te kunnen verdedi-
„ gen, wanneer ik beweer, dat veele uit genegenheid be-
„ minnen, maar uit baatzucht huwelyken. Ten minsten
„ hebben die geenen, welken met een vrouwspersoon trou-
„ wen, die, volgens den gewoonen loop der natuure, hun-
„ ne Grootmoeder kon zyn, geen recht om my tegen te
„ spreeken. Deeze liefhebbers van oudheden winnen waar-
„ lyk zeer veel, wanneer men hen beschuldigt dat hun
„ trouwverbond enkel uit baatzucht is aangegaan. Indien
„ zulks anders ware, zoude men hen voor volkomen zot
„ kunnen houden; en ik geloof, naar de wyze van denken
„ by de hedendaagsche waereld in zwang gaande, dat het als-
„ zins pryslyker is baatzuchtig dan zot te zyn. Ik ben der-
„ halve niet tegen deeze soort van huwelyken. Dit echter
„ schynt my niet te dulden te zyn, dat men diergelyke
„ Vrouwspersoonen, welken, zonder dat, haar ouderdom
„ bygeloovig maakt, veel van liefde en van teedere aandoe-
„ ningen voorzwetst. Het is onbillyk hunne ligtgeloo-
„ vigheid te misbruiken. Ik zal hier een formulier voor-
„ stellen, hoe men in diergelyke gevallen behoort te zuch-
„ ten. Een ieder, die 'er gebruik van maakt, zal het naar
„ zyne omstandigheden wel weeten te veranderen. In de
„ hoofdzaak zullen wy het steeds eens zyn, indien wy an-
„ ders oprechtelyk willen handelen.

MEVROUW!

„ Dewyl ik maar vyf en twintig jaaren oud ben, en gy
„ gisteren in uw zeven en vyftigste getreeden zyt, zal my
„ de gantsche waereld voor een zot houden, wanneer zy
„ verneemt dat ik van my heb konnen verkrygen u te ver-
„ klaaren dat ik u bemin, en u om uwe wederliefde bidde.
„ Ware ik een dier jonge ligtvaardige knaapen, welken op
„ niets anders, dan op de jaaren en op een frisch en bloei-
„ jend aangezicht gewoon zyn te zien, dan zoude ik my
„ die dwaasheid zelf verwyten. Maar neen, Mevrouw,
„ myne liefde is gegrond en welmeenend. Behalve dat gy,
„ niet tegenstaande uwe jaaren, dat wakker en frisch ge-
„ laat behoud, dat u in voorigen tyd schoon en bekoorelyk

„ ge-

„ gemaakt heeft, bezit gy zekere voorrechten die uwe waar„ de aanmerkelyk vergrooten. Ieder jaar dat gy te oud zyt, „ kunt gy, met duizend ryksdaalders afkoopen; en gy „ komt my volgens deeze rekening als een meisje van zes„ tien jaaren voor. Ik zweer u by uw geld, en al het geen „ my eerwaardig is, dat ik u en uwe voorrechten op het he„ vigste bemin. Besluit maar de myne te zyn. Ik geloof „ niet dat gy in uwe omstandigheden van my meer zult be„ geeren, dan eerbied en geduld. Deezen beloof ik u: de„ wyl gy zo by uitstek vernuftig zyt, vertrouw ik van u „ dat gy myn geduld niet misbruiken, en ten minsten bin„ nen zes jaaren schikking zult maaken om my in de om„ standigheid te stellen, dat ik het smartelyk verlies van „ eene zo eerwaardige Vrouw, als een bedroefde Weduw„ naar, twee maanden lang, kan beweenen, en vervolgens „ door middel van uw geld my een jong meisje verkiezen, „ in welks armen ik dat geene ondervinde, waar van ik „ thans geen gevoel heb, en 't welk my doet vergeeten dat „ ik my het geweld heb aangedaan van te zyn

MEVROUW! *de uwe.*

Oeffening der Wetenschappen. Vertoond in het onderwys van een Vader aan zynen Zoon. Tweede Deel. Te Hoorn by Jan Duyn 1765. *in octavo* 326 *bladzyden.*

DIt tweede Deel behelst, benevens het vervolg der *Aerdrykskunde*, voorts de *Tydreken- Geschied- Redeneer-* en *Regeerkunde*. De uitvoering van dit tweede Deel is gelyk aen die van 't eerste, en beantwoord aen de verwachting, die de uitgave van 't eerste ons inboezemde (*). Wy twyfelen niet of de Heren Uitgevers van dit Werkje zouden een beter weg ingeslagen hebben, indien ze, ten nutte van de Nederlandsche Jeugd, vertaeld of nagevolgd hadden, *La Science des Personnes de Cour, d'Epée & de Robe du Sieur de Chevigni*, zo als dit beknopt begrip in de latere uitgaven beschaefd en vermeerderd is; 't welk men ter verkryginge van de algemene kundigheden der hier verhandelde Wetenschappen met regt mag aenpryzen.

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. V. D, bl.* 100.

Kort

Kort Onderwys in de Zeevaart, of Konst der Stuurlieden. Door MATTH. VAN OLM JANSZ. *Wiskonstenaar. Te Groningen, by* J. Bolt 1765. *Behalven het Voorwerk 288 bladz. in octavo.*

Dit Stukje behelst in eene geregelde orde de algemene kundigheden, die in de Stuurlieden ter Zee noodwendig vereischt worden, zo met opzicht tot het berekenen der tyden en watergetyen, als ten aenzien der *Geometrie*, *Trigonometrie*, *Spherische Trigonometrie*, *Astronomie* en *Navigatie*. De Schryver geeft in de Voorreden te kennen, dat alle de Schriften, die alhier tot onderwys in deze Kunst gebruikt worden, niet zeer geschikt zyn, om den Leerling op eene geleidelyke manier te onderrigten; en hy vleit zich, dat de Leermeesters dezer Wetenschap zich met vrugt van dit zyn Werkje zullen konnen bedienen. Indien de uitslag aen zyne verwachting beantwoord zal 't hem, gelyk hy betuigt, aenspooren, tot het verdere uitgeven van *eenige fraaije vraagstukken, aangaande de* Navigatie, *waar uit teffens de Noodzakelykheid en nuttigheid der Wis- en Sterrekunde, als de baarmoeder van de voortreffelyke Stuurmans konst, ten vollen zonne-klaar blyken mooge.*

BERIGT.

Wy hebben in het Vde Deel der *Vaderl. Lett.* N. 11. onzen Leezeren medegedeeld, een Berigt wegens een *Prentwerk* volgens de nieuwe Uitvinding van den Heer CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, waarin de 6 Prenten, welke toen het licht zagen, naauwkeurig beschreven worden. Wy berigtten toen ook dat de Uitvinder voorneemens ware, by leven en gezondheid, van tyd tot tyd, deze Verzameling te vermeerderen met eenige anderen van de uitmuntendste Nederlandsche Meesters.

Zonder ons verder in te laaten in den regtmaatigen lof, welken deze fraaije Uitvinding verdient, zo melden wy thans maar alleen, dat het genoegen, waar mede de 6 Eerstelingen by de Liefhebberen der Teken en Schilderkunst ontvangen zyn, onzen Kunstminnaar verder aangespoord heeft om zyne uuren van uitspanninge geheel te besteeden, tot een Werk, 't welk, buiten deze voorzorg, van een al te langen nasleep zoude zyn.

Ten dien einde dan heeft hy, ten dienste der Beminnaaren dezer Weetenschappen, reeds een 7den vervaardigd, naar de Tekening en Couleur van den beroemden

ADRIAAN VAN OSTADE:

Verbeeldende een Boere wooning van binnen, met een open deur, waar door men, gelyk ook door de daar boven geplaatste en nevensstaande Vensters, naar buiten, tegen een ander huis en gebouwen ziet. Verder ziet men in dezelve een zittenden Boer, op den voorgrond, welke, bloods hoofds, met den muts onder den arm, een nieuwspapier voorleest, en een anderen, welke, met een hoge muts op het hoofd, over de openstaande onderdeur liggende, met allen aandagt daar na luistert; benevens eene zittende Vrouw, welke een Boerenkind, dat voor haar staat, pap geeft. Agter dezelve vertoont zich, behalven het gemeene boeren huisraad, dat ook elders geplaatst is, een Spinnewiel, een Linne-weefgetouw, en, in 't verschiet, twee glasraamen, waar door men het licht, eenig geboomten, en een huizing gewaar word. Om deeze eenvoudige vertooning ten uiterste aandoenlyk en aangenaam te maaken, worden de luisterende Boer, de Boerin en het Kind, welke tegen den zombren agtergrond afkoomen, verlicht door een sterken Zonneschyn, die, door de opene deur, op de voorwerpen valt, waar door de leezende Boer, aan den anderen kant verlicht zynde, met zyn donkere zyde sterk uitkomt, een groote party bruin op den voorgrond uitleevert, en het licht kragtiger en bevalliger doet werken.

Dit Konststuk, welk in Ordonnantie, geest, tekening tevens en coloriet uitmunt, is in zyne natuurlyke koleuren en houding van licht en donker zo wel als omtrek, ten uiterste naauwkeurig, door den Autheur gevolgt; zynde een der fraaisten van den nooit volpreezenen A. VAN OSTADE, door hem gejaarmerkt 1673. en thans berustende in het beroemde Kabinet van den Wel Ed. Gr. Agtb. Heere, den Heere JONAS WITSEN, Burgermeester der Stad Amsterdam.

NB. Dezelve zal, op gelyke Conditien als in ons voorgaand Berigt gemeld is, in het laatst van deze Maand, te bekoomen zyn by *Mattheus Woortman*, Kunst- en Boekverkooper, op de Angeliers-gragt te Amsterdam.

VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Verklaaring van de beide Brieven van den Apostel Paulus aan Timotheus. In de Hoogduitſche Taal beſchreeven door den Heer. JOHAN LAURENS VAN MOSHEIM, *Kanzelier van de Koninglyke en Keurvorſtelyke Hooge-School te Göttingen; en nu in het Nederduits vertaald. Tweede Deel. Te Utrecht by* G. en A. van Paddenburg, 1766. *in quarto*, 324 *bladzyden.*

BY de uitgave van het eerſte Deel deezer nauwkeurige verklaaringe van 's Apostels Brieven aan *Timotheus*, hebben we den Leezer reeds een berigt gegeeven van 't oogmerk en de handelwyze onzes geagten Uitleggers in dezelve, mitsgaders de nuttigheid van dit Werk eenigermaate voorgedraagen (*). Dit tweede Deel, waar mede de verklaaring van den eerſten Brief beſlooten wordt, hier aan volkomen beantwoordende, is 't niet noodig tegenwoordig daar op verder ſtaan te blyven; alleen zullen we, tot eene tweede proeye, den Leezer onder 't oog brengen des Autheurs gedagten over de lesſen van den Apostel; raakende de *Weduwen*, 1 Tim. V. 3—16, die der nadenkinge waardig zyn, en in 't hoofdzaaklyke hier op uitkomen.

Deeze lesſen zyn, naar 't inzien van den Heer *Mosheim*, betrekkelyk tot tweeërleie ſoorten van *Weduwen*; zulke die als behoeftigen uit de vrywillige liefdegaven der Gemeente onderhouden werden, en zulken, die men, in onderſcheid van de andere, *geestlyke weduwen* noemen kan, om dat ze in zeker opzigt tot de geestlykheid behoorden. Op de eerſte ſlaat de ſchikking en redeneering van den Apostel, vs. 3—8 en 16; en op de laatſte heeft hy het oog, vs. 9—15.

Met betrekking tot de eerſte geeft de Apostel „ (I.) *eene* „ *wet*, dat de weduwen uit de vrywillige liefde-gaaven van de „ gemeente onderhouden en verzorgd zullen worden, vs. 3. „ en doet 'er vervolgens (II.) *eene uitlegging en verklaaringe* „ *van die wet* by. In dezelve leert hy, dat hy door die weduwen, voor welker onderhoud gezorgd moest worden (1.) „ zulke *weduwen* verſtaa, *die gantsch geene kinderen en nabe-* „ *ſtaande hadden*, en dus in de waereld geheel verlaaten zyn. „ Die weduwen, welke of kinders en kinds-kinderen hebben, „ vs. 4. of tot zulke huizen en geſlagten behooren, die zig „ haa-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* IV. D. bl. 399.

„ haarer ontfermen en ze aanneemen konnen, vs. 16. moesten
„ niet uit de armen-goederen der gemeente, maar van hunne
„ kinders en nabeftaande onderhouden worden. Dit bevel on-
„ derfchraagt hy door eene algemeene leere, vs. 8. Hy leert
„ (2) dat hy door de *weduwen*, *vroome en waarlyk godzalige*
„ *weduwen* verftaa, vs. 5. en gebied, dat aan de wellustige en
„ ligtvaardige weduwen geene aalmisfen zullen uitgedeeld
„ worden, vs. 6, 7." Of, gelyk in de nadere verklaaring van onzen Uitlegger blykt, de Apostel wil vs. 7. „ dat *Timotheus*
„ deeze lesfen niet als een voorfchrift zynes amts, aan hem
„ gegeeven, voor zig houden, maar zoo wel opentlyk in de
„ zamenkomften der gemeente, als by andere gelegenheden
„ infcherpen en bekend zal maaken; *op dat zy*, naamlyk zy
„ allen, die dit betreft, niet alleen de weduwen, maar ook de
„ kinderen en kindskinderen, van welke vs. 4. gefproken was,
„ *onberispelyk zyn*, ofte zig in dit ftuk zoo gedraagen moogen,
„ als 't de Godlyke wille vordert." Dat dit bevel in die uitgeftrektheid te verftaan zy, bewyst hy inzonderheid uit de t'zamenhegting der volgende rede vs. 8. met deeze vermaaning; welke rede eigenlyk by vs. 4. behoort; waarom ze ook boven, in het algemeene voorftel, als hier toe betrekkelyk, aldaar geplaatst werd.

De Heer *Mosheim* ftaaft voorts, in de byzondere verklaaring der fpreekwyzen, den opgegeeven inhoud van dit voorftel, met aantooning van de regtmaatigheid en wysheid der Apostolifche fchikkinge omtrent de bediening der behoeftige weduwen; welke men, gelyk hy verder doet zien, ook heeft uit te ftrekken tot alle andere armen, en te houden voor eene eeuwigduurende wet, welke altoos onder de Christenen behoorde te gelden. —— In deeze uitlegging van onzen Schryver zal 't misfchien zommigen vreemd voorkomen, dat het 16. vers niet betrekkelyk zou weezen tot vs. 9—15, maar by vs. 4. gebragt zou moeten worden: waarom 't niet ondienftig zal zyn de rede, die hy hier van geeft, te melden.

In 't voorgaande reeds aangemerkt hebbende, dat de geftrenge orde der redeneerkunde door de Heilige Schryvers niet altoos ftipt wordt waargenomen, en dat men dus geene zwaarigheid over zodanig eene fchikking heeft te maaken, zo wil hy, naa de verklaaring van 't 4. vers, dat men in agt zal neemen, hoe de Apostel in 't zestiende vers eene uitvlugt tegengaat, waar van hy vreesde dat zommige zich zouden bedienen.
„ Hy had naamlyk bevolen, dat de weduwen, welke kinders
„ en kindskinderen hebben, van hunne kinderen en kindskin-
„ deren moeten onderhouden worden. Maar 'er zyn wedu-

„ wen,

„ wen, welke geene kinders noch kindskinderen, maar broe-
„ ders, zusters, vaders, moeders, of andere nabestaanden en
„ bloedverwanten hebben. —— Deeze konden denken, het
„ gebod des Apostels gaat ons niet aan —— wy zyn vry van
„ die verpligting; en dus moeten zulke weduwen door de ge-
„ meente onderhouden worden. De Apostel agt het nodig,
„ deezen uitvlugt van den eigenbaat, dien hy voorzag, door
„ eene uitbreiding van het bevel, het welk hy den kinderen
„ gegeeven had, of door een noodig byvoegzel tot het zelve,
„ tegen te gaan. Na dat hy alles, wat de weduwen betrof,
„ voorgedraagen hadde, keert hy weder tot de verklaaring zy-
„ ner wet noopens den onderhoud der weduwen, en leert dat
„ niet alleen de kinders hunne moeders, grootmoeders, over-
„ grootmoeders, welke weduwen zyn, maar ook alle Kriste-
„ nen hunne nabestaande bloedvriendinnen, weduwen zynde,
„ moeten op- en aanneemen, vs. 16. (*). Dat dit *zestiende*
„ vaars by het *vierde* behoort, en niets anders, dan eene ver-
„ meerdering van het bevel zy, het welk daar in was voorge-
„ draagen, leert de eerste opslag van 't oog, en kan door nie-
„ mand geloochend worden. Het is niet min klaar, dat dit
„ vaars van meerder uitgestrektheid zy, en zig tot meer per-
„ soonen uitbreide dan het *vierde*. Als men ons deeze twee
„ dingen toestaat, dan is het alles genoegzaam beweezen, wat
„ wy van 't oogmerk van 't *zestiende* vaars, of van de reede,
„ welke den Apostel bewoogen hebbe, om het zelve aan het
„ voorschrift nopens de weduwen vast te maaken, gezegd
„ hebbe". Vraagt men, waarom heeft Paulus dit vaars zo
ver van 't vierde geplaatst? Onze Uitlegger toont dat hy niet
gehouden is daar op te antwoorden. „ Willen wy, *zegt hy*,
„ 'er egter op antwoorden, dan konnen wy zonder schroom
„ zeggen, dat zig op dien tyd, als Paulus het *vierde* vaars
„ schreef, die verdraaijinge zyner woorden, welke hy door
„ het zestiende vaars van de hand wyst, aan zyn verstand nog
„ niet vertegenwoordigd had. Daar door word de Godlyke in-
„ geevinge, welke alle Kristenen hem toeschryven, en in hem
„ moet erkend worden, niet in 't allerminste benadeeld. Dee-
„ ze ingeevinge blyft ongeschonden, al erkent men, dat des
„ Heeren Geest alles, wat tot ééne zaak of leere behoort,
„ juist

(*) Klaarheidshalven heeft men dit vaars, volgens de uitleg-
ging van zyn Hoog-Eerwaarden, dus in te vullen: *Soo eenigh
geloovigh* [man,] *ofte geloovige* [vrouwe] *weduwen heeft*, [*te we-
ten in zyn of haar huys, geslacht ofte familie*,] *dat die haer* enz.

„ juist niet te gelyk op éénmaal den Profeeten en Apostelen
„ ingegeeven heeft. En erkennen 't niet zelfs de allerge-
„ ſtrengſte en yverigſte verdeedigers van de Godlyke ingeeving
„ der Heilige Schrift; moeten zy 't niet toeſtaan, dat de Geest
„ des Heeren, in de onmiddelbaare verlichtinge zyner kneg-
„ ten, zig na derzelver wyze van denken, en na hun gemoeds-
„ beſtaan geſchikt hebbe? En is deeze leere, als men ze ſlegts
„ regt verſtaat, niet volkomen geſchikt, om zoo wel deeze,
„ als veele andere ſchyn-zwaarigheden tegen het Godlyk licht
„ van de Schryvers der Heilige Schrift, ten vollen uit den weg
„ te ruimen?"

Wat nu vervolgens 's Apostels lesſen, aangaande eene andere ſoort van *weduwen*, vs. 9—15. voorgeſteld, betreft, hier omtrent merkt onze Hoogleeraar eerst het volgende in 't algemeen aan. „ Men onderhield in de eerſte gemeenten eenige
„ verſtandige, ervaarene en bejaarde vrouwsperſoonen, welke
„ de overige weduwen door haare leere en leven tot de god-
„ zaligheid opleiden, de perzoonen van haare kunne, waar
„ mede de ouderlingen zoo vry niet durfden verkeeren, met
„ goeden raad en onderrigtinge byſtaan, de ouderlooze kin-
„ ders opvoeden en onderwyzen, en misſchien nog meer an-
„ dere dingen, waar toe de vrouwen bekwaamer waren, dan
„ de mannen, verrigten moesten. Tot de verkiezinge en aan-
„ neeming van deeze weduwen was 'er geen mindere voorzig-
„ tigheid en wysheid noodig, dan tot het aanſtellen van eenen
„ Ouderling en Diaken. Hierom geeft de Apostel aangaande
„ deeze weduwen eene byzondere wet, welke uit een *gebod*
„ en *verbod* beſtaat. Hy *gebied* (I.) dat men geene andere,
„ dan oude perzoonen, welke vóór vroome en waarlyk god-
„ zalige vrouwen bekend ſtonden, onder het getal van zulke
„ weduwen zou aanneemen, vs. 9, 10. Hy *verbied* (II) dat
„ men jonge en ſterke weduwen, die welligt zin mogten kry-
„ gen tot een tweede huwelyk, daar toe verkieze, vs. 11—13.
„ en wil, dat men deeze liever tot een tweede huwelyk zal
„ tragten te helpen, vs. 14, 15.

In de nadere ontvouwing van dit voorſtel doet hy ons zien, dat men hier onmogelyk, als men alles behoorlyk nagaat, kan denken op die *behoeftige weduwen*, waar van in 't voorgaande geſproken is; als mede dat 'er onoverkomelyke zwaarigheden zyn, die ons moeten wederhouden van hier, met anderen, de gedagten te vestigen op de *diakonesſen* der oude Kerke. Men heeft hier, naar zyne gedagten, het oog te ſlaan „ op eene
„ orde of genootſchap van *weduwen*, welke in de allerouďſte
„ tyden, in de gemeenten der Kristenen, tot de geestelykheid

„ van

,, van eenen hoogeren rang behoorden, en door haare waar-
,, digheid, door haare verrigtingen, door haare jaaren, door
,, haare inzegening van de *diakonessen* geheel en al onderschei-
,, den waren.
,, Men noemde dezelve eenvoudig *viduæ*, of *de weduwen.* —
,, Zy wierden ook πρεσβύτιδες, *presbyteræ*, *presbyterissæ*, dat
,, is, *voorstandsters* ofte *ouderlinginnen* genoemd. —— Zy
,, waren in verscheidene stukken van haar amt omtrent per-
,, zoonen van haare kunne, het geen de ouderlingen by de
,, mannen waren. Zy moesten die eigenschappen bezitten,
,, welke de Apostel hier voorschryft. Zy werden met opleg-
,, ginge der handen en door 't gebed in haare bedieninge in-
,, gezeegend, en moesten by haare aanstellinge de gemeente
,, belooven, dat zy nooit weder trouwen en in haare geeste-
,, lyke bedieninge sterven zouden. Zy waren by de gemeente
,, in zeer groot aanzien. Het volk, en inzonderheid de
,, vrouwsperzoonen, eerden haar als haare moeders. Zy had-
,, den in de vergaderingen haare byzondere zitplaatzen. Zy
,, zaten ongedekt, ofte zonder sluijers, van de gemeente af-
,, gezonderd, ter plaatze daar de rest van de geestlykheid zat,
,, allernaast by de ouderlingen, tot welker orde zy in zeeker
,, opzigt behoorden. Hier door alleen zyn ze van de diako-
,, nessen allerzeekerst onderscheiden. De *diakonessen* gingen
,, heen en weer, pasten op en namen alles waar, wat 'er on-
,, der de vrouwsperzoonen voorviel, en durfden by de geeste-
,, lykheid, aan welke zy moesten gehoorzaamen, niet gaan
,, zitten. Maar de weduwen bekleedden in de vergaderingen
,, eene plaatze van eere, als perzoonen, welke tot het volk
,, niet behoorden, maar in zeeker opzigt deel aan de regeerin-
,, ge der gemeente hadden. Wy kennen alle de bezigheden en
,, verrigtingen van deze weduwen niet. De berigten van de
,, oudste tyden der Kristenen zyn desaangaande zeer duister
,, en gebrekkig. Dit egter weeten wy zeeker, dat zy over de
,, perzoonen van haare kunne, en inzonderheid over de an-
,, dere weduwen, die uit de liefde-gaaven der gemeente on-
,, derhouden wierden, een zoort van opzigt gehad hebben, en
,, verpligt waren, de vrouwsperzoonen met onderwys, goe-
,, den raad, waarschouwingen en bestraffingen te dienen. ——
,, Buiten twyfel waren deze weduwen ook verpligt, de vrou-
,, wen in haare ziekten, in baarens- en doods-nood, in aller-
,, ley ongelukkige voorvallen, met gebeden, vertroostinge,
,, raad en hulpe by te staan. Wyders weeten wy, dat zy ook
,, tot onderwyzinge en opvoedinge der weeskinderen, welke

„ uit de liefde-gaaven der gemeente onderhouden wierden, „ plagten gebruikt te worden”.

Deeze waardigheid, die in 't algemeen den naam draagt van *viduatus*, *de weduwschap*, of τὸ τάγμα τῶν χηρῶν, *het genootschap*, *de orde der weduwen*, is, zegt de Heer *Mosheim*, tot nog niet ten volle opgehelderd; zyn tegenwoordig bestek, als mede zyn hooge ouderdom, laat hem niet toe dit stuk behoorlyk uit te werken; waarom hy, 't verdere onderzoek den nakomelingen aanbeveelende, zich in deezen alleen bepaalt, om te bewyzen dat het opgemelde tot derzelver ampt behoorde. Voorts tragt hy te toonen, hoe, het welk inzonderheid in de nadere verklaaring der spreekwyzen van den Apostel blykt, het gezegde van den Apostel daar op zo volkomen slaat, dat men niet wel konne twyfelen, of zyne lessen hier ter plaatse zyn betrekkelyk tot deeze zogenaamde *geestlyke weduwen*. Ook doet hy ons in agt neemen, dat alle de Leeraars van den ouden tyd, tot aan de vierde eeuw, en zommigen nog laater, des Apostels woorden van deeze *ouderlinginnen* verstaan hebben. Maar in laater tyd, zegt hy, naa dat deeze waardigheid was afgeschaft, (waar van hy de reden meldt,) en eerlang geheel vergeeten, heeft men vry algemeen gedagt, dat de Apostel hier sprak van de *diakonessen*, welker bediening in de Kerk stand hield, en die gevolglyk bekender waren. Naa deeze algemeene aanmerkingen gaat onze Uitlegger over tot het verklaaren der spreekwyzen, met aantooning van de gegrondheid dezer Apostolische schikkinge; die wel, gelyk hy kortlyk toont, als eene tydwet aangezien kan worden; maar die men ook, met afzigt van 't geen de buitengewoone toestand der Kerke in die dagen vorderde, en op onze gewoone omstandigheden overbrengende, niet oneigen als eene eeuwigduurende wet, die ook nog heden behoorde plaats te hebben, zou mogen beschouwen.

Om 's Hoogleeraars nadere verklaaring deezer lessen van Apostel Paulus, raakende de Weduwen, zo van de eene als andere soort, nu nog kortlyk te melden, zullen we dezelve, meerendeels met zyne eigene woorden, by wyze van uitbreiding opgeeven.

vs. 3. Houd de regte, de vroome en godzalige weduwen in eere, en bewyst deezen eerbied, door haar te verzorgen en te onderhouden, zo ze des behoeven, uit de liefde-gaaven, welke in de gemeente, tot onderhoud van de kerklyke perzoonen en de armen, byeen gezameld worden.

vs. 4. Doe dit, als zodanig eene weduw gantsch geene kin-

kinders of kindskinderen heeft, welke zig haarer of konnen, of willen aantrekken; maar als eene weduwe kinders of kindskinderen heeft, die reeds hun eigen meester zyn, en het daar toe noodige vermogen hebben; laat dan deeze *eerst*, voor af, voor dat ze zodanig eene weduwe aan de verzorginge der gemeente overlaaten, *leeren*, met de daad bewyzen, dat ze geleerd hebben, *aan hun eigen huis Godzaligheid*, of liever, *kinderlyke liefde oefenen*. Dat zulke kinders of kindskinderen, door het verzorgen hunner moeders of grootmoeders, als zy weduwen zyn, den pligt der kinderlyke liefde aan die geene bewyzen, van welke zy met hun huis afstammen; dat ze dus doende hunne dankbaarheid betoonen, en de van haar genootene weldaaden weêrom geeven of vergelden. Want dit is niet alleen in de wet van God gebooden, maar heeft ook eene byzondere Godlyke genade-belooning te verwagten.

vs. 16. Laaten andere nabestaande en bloedverwanten, indien eene weduwe zodanige kinders of kindskinderen niet hebbe, en zy 't vermogen bezitten, in derzelver plaatze, het onderhoud van zulk eene weduwe op zig neemen. Wanneer een Kristen of Kristinne, welke zelve niet arm en meester van hunne goederen zyn, in hunne familie of geslagt weduwen hebben; indien een vader of moeder eene dogter of schoondogter heeft, indien een broeder of zuster eene zuster heeft, of zo iemand eene nabestaande bloedvriendin heeft, welke tot geen geslagt behoort, die weduwe is, dan is zodanig een verpligt die weduwe op te neemen, en haar van allen nooddruft te verzorgen. Hy moet dien last niet op de gemeente schuiven: want zoo ieder een zyne weduwen der gemeente wilde opdringen, zoude 't ligt konnen gebeuren, dat de penningen, die tot onderhoud der armen geschikt zyn, niet zouden toereiken, om die allen genoegzaam te verzorgen. In zulk een geval zouden vroome en van de waereld verlaatene weduwen, of geheel verwaarloosd en agter de bank moeten geschooven worden, of slegts kommerlyk en schaars konnen onderhouden worden.

vs. 5. Maar ondersteun uit de penningen der gemeente zodanige weduwen, die waarlyk weduwen, *die alleen gelaaten* of wel *eenzaam* zyn, die geen kinders noch kindskinderen, noch bloedverwanten hebben, welke haar konnen opneemen. Draag zorg voor zulke verlaatene weduwen, mids dat ze waardig der Christelyke Leere leeven; dat ze haar gantsche genoegen in en by God zoeken, zig van alle aardsche en ijdele vermaakelykheden, van alle dwaasheid deezer

waereld ontflaan, en haar leeven flegts in oeffeningen en pligten van godsdienst en godzaligheid doorbrengen.

vs. 6. Doch zulke weduwen, die in tegendeel aan de wellusten verflaafd zyn, die haar iedel en waereldsgezind herte door naare zeeden en levenswyze openbaar maaken, die zullen geenen onderftand van de gemeente te wagten hebben. Zodanig eene weduwe moet, al is 't dat ze *leeft*, van de gemeente als geftorven aangemerkt worden; zy *zal* voor geen lid van de gemeente meer gehouden worden, of fchoon zy in de gemeente verkeere; en moet daarom van de gemeente niet, als eene leevende zuster, verzorgd en onderhouden worden.

vs. 7. Neem gy deeze lesfen niet alleen voor u zelven in agt, maar fcherp ze ook den leden der gemeente, allen die ze aangaan, by gelegenheid ernftig in: op dat zy, dezelven ter herte neemende, een ieder naar zyne omftandigheden, zich indiervoegen gedraagen, als Gods wil van hun eischt.

vs. 8. Zo iemand hier op geen agt geeft, deeze pligtsbetragting jegens zyne magen en boven-al zyne naaste bloedverwanten verwaarloost, dan overtuigt hy ons, door zyne onbarmhartigheid, dat zyn gemoed van 't waare geloof in Kristus ontbloot zy, of fchoon hy met den monde voorgeeve in hem te gelooven: en zodanig iemand is fchuldiger en ftrafwaardiger, dan een ongeloovig liefdeloos mensch; voor zo ver hy eene duidelyker wet, en kragtiger dringreden ter betragtinge van deezen pligt hebbe.

vs. 9. Betreffende die weduwen, welke tot voorftandfters of ouderlinginnen aangefteld worden, men verkieze tot die waardigheid geene, dan zulk eene, die den ouderdom van zestig jaaren bereikt heeft, en maar eenmaal getrouwd geweest is.

vs. 10. Het zy daar en boven zodanig eene, die door haar godsdienftig gedrag vermaard is, zo dat de gemeente van haare godsvrugt in 't algemeen overtuigd zy; en zy in 't byzonder bekend ftaa voor iemand, die haaren kinderen eene wyze en goede opvoeding gegeeven heeft; die de vreemde en reizende broeders en zusters gaarne geherbergd en verzorgd heeft; die zich by zodanige gelegenheden niet onttrokken heeft van derzelver voeten te wasfchen, fchoon dit anderszins het werk der dienstknegten en dienstmaagden zy, en dus in alles de blyken haarer liefde en nederigheid jegens dezulken heeft willen bewyzen; die voorheen getoond heeft, dat ze genegen en bekwaam was tot het waarneemen van treurige en moeilyke liefdedienften, jegens ge-

gevangenen, kranke, bedrukte, bedroefde en dergelyken: en ten laatsten zulk eene, *die alle goed werk nagetragt heeft*, die alle gelegenheden gezogt, en geene heeft laaten voorbygaan, om alle goede werken, tot welke een Kristen gehouden is, te verrigten.

vs. 11. Wagt u, van jonge weduwen, die beneden de zestig jaaren zyn, of die nog geschikt konnen weezen tot een vrugtbaaren huwelyksstand, tot deeze waardigheid te verkiezen; want dit kon veelligt nadeelige gevolgen hebben. Zy zouden *weelderig* konnen worden *tegen Kristus:* 't zou konnen gebeuren, dat ze stout en onbandig wierden, zin kreegen tot dertelheid en wellust, en zich halsterrig gedroegen tegen de leer van Kristus, tegen de leer der godzaligheid, die hy ons heeft voorgeschreeven. Ze zouden ligtlyk op nieuw een huwelyk willen aangaan, en ter bereikinge van dit haar oogmerk zodanige daaden bedryven, die den geloovigen en ongeloovigen aanstootelyk zouden weezen.

vs. 12. Dit hun oogmerk bereikt, een nieuw huwelyk aangegaan hebbende, zouden zy *haar oordeel hebben*, strafwaardig zyn voor God, en zig eene gegronde naspraak by den Naasten op den hals haalen, omdatzy *haar eerste geloof te niet gedaan*, of wel, *haare eerste belofte geschonden hebben;* om dat ze, (een verdrag met de gemeente aangegaan hebbende, beloovende niet weder te zullen trouwen, terwyl de gemeente beloofde haar te zullen onderhouden, op dat ze, met opzigt tot hun tydlyk bestaan, gemaklyk en in rust zouden konnen leeven,) hunne vroegere belofte aan de gemeente gedaan verbroken hebben, met zig door eene laatere belofte aan haaren man in 't huwelyk te verbinden.

vs. 13. Daar en boven is 't te dugten, dat ze zich aan luie ledigheid zullen overgeeven; en, alle werk gantschelyk laatende liggen, gereedlyk aanwennen, om geduurig het eene huis in, het andere uit te loopen, om den tyd te verkwisten, dien ze op geen nuttige wyze willen gebruiken. En dit niet alleen, maar 't is te vreezen, dat ze door ydel gesnap, en noodelooze nieuwsgierigheid zich over veele dingen zullen uitlaaten, met veele zaaken bemoeien, en daar omtrent spreeken op eene wyze, die geen plaats behoorde te hebben; waar door de rust der gemeente gestoord en de gemoederen tegen elkander verbitterd konden worden.

vs. 14. Vraagt ge wat zullen we dan doen met onze jonge weduwen? Om voor te komen dat de gemeente door derzelver al te groot aantal niet bezwaard worde, en om haar

voor die te vreezene feilen te behoeden, zo zult gy, en uwe mede-opzienders, 'er u lieder werk van maaken, om die jonge weduwen, die huwensgezind zyn, op eene welvoegelyke wyze, daar toe te brengen, dat ze weder in den egt treeden; op dat ze, haar huwelyk met vrugtbaarheid gezegend zynde, eene eerlyke bezigheid vinden, in de geregelde opvoeding haarer kinderen, en de bestiering van haar huisgezin, dat haar van de opgemelde feilen zal bewaaren. Dit behoort te meer te geschieden, op dat de vyanden van ons Kristenen, uit de zwakheden en gebreken, welke in haaren ongehuwden staat te vreezen zyn, geenen grond ontleenen mogen, om de Kristenen, als wellustige, ondeugende en voor den staat nadeelige lieden, ten toon te stellen.

vs. 15. Hier by komt nog; wy konnen, indien zy in den ongehuwden staat blyven, het ongeluk beleeven, dat ze ons ontvoerd, en weder tot het ongeloof te rug getrokken worden. Deeze vrees is niet vergeefsch; zy is reeds door droevige voorbeelden bevestigd. *Want eenige* van zulke weduwen *hebben haar alreede afgewend agter den Satan.* Daar zyn al eenige ongeloovige verleiders, werktuigen des Satans, geweest, die deeze of geene Kristelyke jonge weduwe, die de eenzaamheid en den egteloozen staat lastig viel, door toezegging van een goed huwelyk tot den afval verlokt, en door de vervulling van deeze belofte tot den afval gebragt hebben. Dat ongeluk zullen wy voorkomen, indien wy zorg draagen, dat de jonge weduwen, welke de driften der natuure nog in zig bespeuren, wederom op eene welvoegelyke wyze aan Kristelyke mannen uitgehuwelykt worden.

Uitleggende Aanmerkingen met Daadelyke Waarneemingen over het Nieuw Verbond van onzen Heer en Zaligmaker Jesus Christus. Door wylen WILLIAM BURKITT, *Meester der Vrye Kunsten; Vicaris en Lector te Dedham, in het Graafschap Essex. Naar den zestienden druk, Uit het Engelsch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam by* D. onder de Linden 1765. *behalven het voorwerk* 390 *bladzyden in quarto.*

HEt oogmerk van den Eerwaerden *Burkitt*, in 't opstellen van dit geschrift, is, gelyk hy zich in eene zy-

zyner Voorafspraken uitdrukt, „ om door *duidelyke, een-
„ voudige* en *werkdadige Aantekeningen* op de *heilige Evange-
„ listen*, behelzende de Aanmerkingen op de Geschiedenis
„ van het Leven, de Leer en Wonderwerken, mitsgaders
„ den Dood, de Verryzenis en den Hemelvaart van onzen
„ Zaligmaker, den heiligen *Jesus* aan allen tot een Voor-
„ beeld te stellen; met Inzigt, dat de Gesteldheid van ons
„ Gemoed en onze Levens-Bedryven een levendig Afdruk-
„ zel van het Gemoed en van het Leven van onzen gezegen-
„ den Verlosser moge zyn; dat wy zyne onbevlekte Zui-
„ verheid; zyne toegevende Nederigheid; zyne brandende
„ Liefde; zyne Verdraagzaamheid onder het Lyden en de
„ Bespottingen; zyne Bereidwilligheid in de Vergeving van
„ Ongelyk en gansche lyke Overgeving aan den Wille Gods,
„ in allerlei Levens-Omstandigheden, mogen groot achten
„ en navolgen; dat wy, aldus in alle de Voetstappen der na-
„ volgelyke Deugd van onzen *Heer* en *Meester*, tredende,
„ dagelyks ons Leven naar zyn overheerlyk Voorbeeld mo-
„ gen verbeteren en hervormen; want indien wy hem te-
„ genwoordig niet gelykvormig worden, dan zullen wy
„ geenen Grond hebben te hoopen, met hem hier namaals
„ te leven ". Overeenkomstig hier mede heeft de God-
vruchtige *Burkitt* in dezen niet zo zeer geleerde, Taal- en Oudheidkundige, aentekeningen, als wel leerzame en stichtelyke aenmerkingen geschreven; welke strekken om den Lezer te doen opmerken, wat hy uit het voorgestelde verhaal der Euangelisten hebbe af te leiden, ter leeringe, ter wederlegginge, ter verbeteringe en ter onderwyzinge die in de rechtvaardigheid is; om door het beoefenen der van God ingegeven Schriften wys te worden tot zaligheid, door het geloof, het welk in Jesus Christus is, en volmaekt te zyn, tot alle goed werk volmaektlyk toegerust. Ter bereikinge van dit einde zullen ook velen, zo we vertrouwen, zich met nut van dit Geschrift, als een stichtelyk Huisboek, konnen bedienen, indien ze 't met oplettendheid, oordeel en een Godsgezind gemoed gebruiken.

Het eerste deel, dat thans het licht ziet, gaet bepaeldlyk over het Euangelie van *Mattheus*. Om 'er den Lezer iets uit mede te deelen, zullen wy hem des Autheurs aenmerkingen over de leer van onzen Zaligmaker rakende het bidden *Matth.* V. 5—8, en zyne uitbreiding over het *Gebed des Heeren* vs. 9—13. voorstellen.

„ VS. 5.

„ vs. 5. en 6. *Ende wanneer gy bidt, enz.* (*).

„ Hier waarschouwt onze Zaligmaker zyne Discipelen „ tegen die zelfde Huichelary der Phariseën in 't Gebed, „ welke hy te voren in hunne Aalmoesgeving bestraft had. „ In de Synagogen, al staande, en in tegenwoordigheid van „ Menschen te bidden, was wettelyk en ook geoorloofd; „ maar zulks te doen met inzigt, om by de Menschen ge„ prezen en toegejuicht te worden, wierd by *Christus* ver„ oordeelt. Onze aandacht in het Gebed is op God geves„ tigt; wy moeten nooit op ons zelve acht hebben, hoe „ wy in de Volvoering van ons Gebed aan Menschen mo„ gen behagen; het zy ons genoeg, als God het zelve maar „ goedkeurt en verhoort. Om nu de voorsz. Ydelheid te „ verbeteren, belast *Christus* ons, in onze Binnenkamer in „ 't verborgen te bidden, alwaar God, de Getuige en de „ Belooner onzer Oprechtheid, tegenwoordig is. *Aan„ merkt* hier: Dat de Gebeden tot God in 't verborgen eene „ bevolene en aanmoedigende Plicht zy, en dat dezelve, „ in Oprechtheid volvoerd zynde, eene openbaare en over„ heerlyke Beloning hebbe te verwachten: *Bidt uwen Va„ der, die in 't verborgen ziet; hy zal het u in 't openbaar „ vergelden.*

„ vs. 7. en 8. *Ende als gy bidt, enz.*

„ Het gebral en de ydele Roem in 't Gebed was by on„ zen Zaligmaker in het voorgaande Vers veroordeeld: Hier „ wordt de ydele roemzuchtige vermenigvuldiging van „ Woorden, door nietswaardige Talmeryen en ongevoeg„ lyke Herhalingen verlengt en opgesmukt, insgelyks af„ gekeurt, als der Heidenen Wyze van bidden, welke zig „ verbeeldden, door eene wydloopige Aaneenschakeling van „ Woorden, by hunne Godheden verhoort te zullen wor„ den. *Aanmerkt* hier by: 1. Dat het Oogmerk der Opge„ toogenheid van een Christen in zyn Gebed niet moete „ strekken, om den allerhoogsten en alwetenden God, in „ ons Gebed tot hem, te onderrechten; want hy weet be„ reids te vooren, wat wy nodig hebben, aleer wy hem „ aanroepen; noch hem, die onze Vader is, daar door te „ bewegen en te overreden; want wy beschuldigen den al„ wyzen God van eene onbehoorlyke Onoplettendheid,

„ wan-

(*) De geheele text word telkens in 't werk voor de aenmerkingen gestelt, doch wy hebben dien in dezen dus slechts aengeduid, om het uittreksel te minder plaets te doen beslaen.

„ wanneer wy hem, door de Verlenging onzer Gebeden,
„ met ydele Herhalingen en Vermeenigvuldiging van Woor-
„ den, lastig vallen. *Aanmerkt* echter, 2. Dat *Christus*
„ hier niet alle Herhaaling van één en dezelfde Woorden
„ bestraft; want hy zelve heeft driewerf zig van één en
„ dezelve Uitdrukkingen bediend, wanneer hy bad, *dat de*
„ *Drinkbeker van hem voorby mogt gaan*. Neen; geenzins. 3.
„ Wy behooren te bezeffen, dat de Gebeden, tot eene aan-
„ merkelyke Lengte uitgerekt, by *Christus* niet verbo-
„ den zyn; zodanig een Gebed, was dat van *Salomon*, 1
„ Kon. VIII, als mede dat van *Nehemia*, IX. Het is be-
„ kend, dat het Volk belydde en aanbad geduurende volle
„ drie Uuren; dat *Christus* nacht aan nacht in 't Gebed vol-
„ hardde, en dat de Kerk, Hand. XII. 5. een geduurig Ge-
„ bed tot God gedaan hebbe, om Petrus uit de Gevangenis
„ te willen verlossen. Wy lezen ook, 1 Th. III. 10. dat
„ Paulus nacht en dag overvloedelyk gebeden hebbe; en dat
„ ook alle de Gemeentens gelast waren onophoudelyk te
„ bidden, en in de Gebeden te volharden. Maar *Christus*
„ veroordeelt hier slechts de Gebeden, welke men lengt
„ met Inzigt, om door de langduurige Reeks van Welspre-
„ kendheid des te meer en eerder by God verhoort te wor-
„ den, dien men echter door geenerhande Drangredenen, zo
„ lang wy in onze Zonden volharden, zal kunnen bewegen.
„ *Dr. Witby*.

„ vs. 9. *Gy dan biddet aldus*:

„ Eveneens als of *Christus* zeggen wilde: Om deze en al-
„ le andere Gebreklykheden in het bidden voor te komen;
„ zal ik zelve u een volmaakt Voorschrift, eene naauwkeu-
„ rige Schets, Bewerp en Voorbeeld ter navolging in het
„ Bidden geven. *Aanmerkt*: Dat het Gebed des Heeren,
„ zo wel een volmaakt Formulier van Bidden, van welk wy
„ ons behooren te bedienen, als ook eene onverbeterlyke
„ Schets zy, naar welke wy alle onze Gebeden moeten
„ schikken. De heilige *Mattheus* zegt: *Bidt dan aldus*; en
„ de heilige *Lucas*, *wanneer gy bidt*; zo zegt:

„ 9—13. *Onze Vader enz.*

„ De Zin, Meening en Beduiding van dit beste en voor-
„ naamste Gebed bestaat hier in. Gy, onze Vader in *Je-*
„ *sus Christus!* die op den Throon der Hemelen zit; door
„ uwe Engelen en verheerlykte Heiligen aldaar onophoude-

„ lyk

„ lyk geprezen en volmaaktelyk gehoorzaamt wordt; laat
„ uw Naam verheerlykt; uw Throon en oppermagtig Be-
„ stier erkent, en uwe heilige Wille, hier op Aarde, by
„ ons, uwe Zoonen en Dienaaren, oprechtelyk en gewil-
„ liglyk, in eeniger mate als in den Hemel, ontzien en ge-
„ hoorzaamt worden. En nademaal wy, uit hoofde van
„ onze aangeboorene Brosheid, buiten den Onderstand tot
„ Onderhoud van ons Leven, niet kunnen bestaan; zo
„ smeeken wy allerootmoedigst, dat het u moge behagen,
„ aan ons te verleenen zodanig eene Bedeeling van goede
„ Gaven in dit ons tydelyk Leven, als gy weet, dat wy
„ nodig hebben, en dat wy met ons bescheiden Deel genoe-
„ gen mogen neemen. En wel wetende, dat uwe Heilig-
„ ligheid en Rechtvaardigheid u noodzaakt, de Zonde en
„ de Zondaren te straffen; zo pleiten wy met u, uit hoof-
„ de der Voldoening van uwen Zoon, over de Vergeving
„ der dagelyks bedrevene Zonden, aan welken wy ons in
„ dezen Staat van Onvolmaaktheid schuldig bekennen te
„ zyn, eveneens als wy gewillig en van herten vergeven
„ den geenen, welke ons beledigt en verongelykt hebben.
„ En ziende, dat wy, vermits de Brosheid onzer Natuur,
„ geneigt zyn, in Verzoeking te vallen en weg te zinken;
„ zo smeeken wy u, dat de Almagtigheid uwer Genade ons
„ van de Verzoeking des Satans, van de Verlokkingen der
„ Waereld, en van onze eigene boze Inboezemingen, ge-
„ lieve te verlossen, en onberispelyk tot uw eeuwigduu-
„ rend Koningryk, welk boven alle Persoonen, boven al-
„ le Dingen, ten allen Tyden, zo voorledene als tegen-
„ woordige en toekomende, verheven is, uit enkele Gena-
„ de, over te brengen. En ten einde wy, volgens de Be-
„ tuiging onzer Begeerte, mogen verzekert zyn van ge-
„ hoort en verhoort te worden, zo zeggen wy *Amen!* Het
„ zy zo! Laat het zo zyn! Laat het, Heere, alzo zyn en
„ blyven in Eeuwigheid.

De Werken van den Heere DE MAUPERTUIS, *Lid van de Koninklyke Academie der Wetenschappen te Parys, en Voorzitter van de Koninklyke Academie te Berlyn. Na de verbeterde en vermeerderde Druk, door den Autheur in 1756 te Lions uitgegeven. Uit het Fransch vertaald. Eerste Deels eerste Stukje. Te Amsteldam, by* J. Kok. *Behalven het Voorwerk* 186 *bladzyden in octavo.*

De Werken van den beroemden Natuurkundigen *Maupertuis*, die, hoewel ze hier en daer zeer betwistbare stellingen behelzen, nochtans altoos eene algemene achting verworven hebben, van wegen des Schryvers wyduitgestrekte kundigheden, arbeidzaemheid en oplettenheid, worden hier mede aenvanglyk den Nederduitschen Lezer medegedeeld; met oogmerk om de Fransche uitgave, die 4 deelen in groot octavo beslaet, te achtervolgen; indien de onderzoeklust onzer Vaderlanderen, die der Fransche tale niet machtig zyn, en hun genoegen in de vertalinge, (die, schoon van een Taelkundigen echter van geen Philosooph schynt te wezen,) aen het bedoelde van den Uitgever beantwoorden.

Dit eerste Stukje behelst twee Verhandelingen. Eene *Inleiding tot de beschouwing van 't Geheelal*, waer in de kragt der bewyzen, die men uit de wonderen der Nature trekt, ter betoginge dat 'er een God is, onderzogt, en de wetten der beweginge uit de eigenschappen der volmaekte Alwetenheid afgeleid worden; en de Schryver ons verder opgeeft, eene beschouwing zelve van 't Heelal, om ons de voornaemste voorwerpen, die hier in aenmerking komen, voor den geest te brengen. Op deze Verhandeling, welke strekt om te doen zien, op hoedanigen grondslag men het bestaen van een God, naer de gedachten van den Heer *de Maupertuis*, ten zekerste bewyst, volgt voorts eene *Redenvoering over de onderscheide gedaantens van de Starren*, in welke de Autheur tracht te doen zien, op hoedanig eene wyze men de voornaemste verschynselen van den Hemel, zynes oordeels, heeft te verklaren. Deze Redenvoering behelst eenige aenmerkingen over de gedaentens der Sterren; een metaphisisch onderzoek van de aentrekkingskracht; eene ontvouwing, zo van 't stelsel der Draeikolken, als van dat der Aentrekkingskrachte, ter verklaringe van de beweginge der Planeten, en van de helling der lichamen na den Aardkloot; midsgaders van de verscheide wetten der zwaerte, en van de gedaentens, die zy aen de hemelsche lichamen konnen geven;

voorts

voorts des Schryvers gedachten over de verlichtende vlekken, die men in de hemelruimte ontdekt, als mede over de sterren die in den Hemel in brand geraken of verdoven of veranderen in grootte; en over den ring van Saturnus; en eindelyk zyne gissingen over de aentrekking, welke wy den Lezer tot eene proef zullen opgeven.

De Heer *de Maupertuis* voor af aengemerkt hebbende, dat men, vooronderstellende dat die eigenschap in de Stof zy, 'er tot nog geen andere reden van heeft konnen geven, dan dat de Almogende Schepper het zo gewilt heeft, gaet daer op over tot het beantwoorden der vrage; *of 'er, dien Wil gestelt zynde, niet eenige reeden zoude plaats gehad hebben, om 'er de Wetten zóó van te bepaalen, dat die kragt de omgekeerde reede van de vierkanten der afstanden, eerder als alle andere gevolgd is?* —— „ Zie hier, *zegt hy deswegens*, eenige Aan„ merkingen, die wy trekken zullen uit eene Memorie, eer„ tyds in de *Academie der Wetenschappen te Parys* door ons „ geleezen.

„ De Aantrekkingskragt, die men verondersteld verspreid „ te weezen in de stof, hangt niet af van de gedaantens der „ lichaamen. Ieder deel eene aantrekkende kragt hebben„ de, blyft de Veelheid van al die kragten altoos dezelve in „ dezelve massa, welk eene verandering van gedaante die „ ook ondergaan moge: Niet te min dewyl in de werking „ van aantrekking op een uiterlyk lichaam, deszelfs kragt „ om het te trekken ontstaat uit de samenspanning van alle „ die kragten, van welken de plaatzen, de veelheden en de „ trekkingen veranderen, na onderscheidene gedaantens „ van het aantrekkende lichaam, zoo veranderen de onder„ scheide gedaantens de uitwerkingen van de aantrekking „ eener zelve hoeveelheid van stoffe.

„ Dat grondbeginzel dan, 't geen de ondervinding zoo „ wel schynt vastgesteld te hebben, volgens 't welke dezel„ ve Hoeveelheden van stoffe, eveneens wegen op dezelve „ afstanden van de Aarde, van welke gedaante ze dan ook „ zyn mogen; —— dat grondbeginzel, zeg ik, is, op 't „ strikste genoomen, niet waar; —— want de Helling der „ Lichaamen na de Aarde niet alleen afhangende van de „ Aantrekking die de Aarde op dezelve oeffend, maar nog, „ uit die, welke zy op de Aarde oeffenen, hangt die aan„ trekkinge af van de byzondere gedaantens der Lichaa„ men, op welken wy de proeven neemen kunnen, het „ verschil dat in die kragten, uit een verder afzyn, of het „ nader by wezen van eenige deelen, of uit het meer aan

„ dee-

„ deeze, als aan die zyde zich te bevinden, voorkomt, niet
„ ondervindelyk, nog te onderscheiden is.

„ Indien men één Stofdeel, of een zeer klein lichaam, be-
„ grypt geplaatst te weezen op de verlengde As van eene
„ spherische Masſa, en men vervolgens begrypt, dat die
„ Masſa, zonder dat de hoeveelheid van haare ſtof veran-
„ derd, zich komt te verplatten, tot zoo verre, dat het een
„ plat vlak word, (van 't welke het middelpunt even het
„ zelve blyft als dat van de Spheer) en zich lootlynig voor-
„ ſteld met de As op welke dat deeltje geplaatst is, — zoo
„ zal het deeltje, in beide de gevallen, van dezelve hoeveel-
„ heid van ſtoffe, twee onderscheide aantrekkingen onder-
„ vinden, die onbepaald veel van elkanderen kunnen ver-
„ schillen.

„ Zoo de afſtand van het deeltje oneindig groot is ten
„ aanzien van de middellyn der Spheer, zoo volgen de aan-
„ trekkingen, die de Spheeren oeffenen op het deeltje, de-
„ zelve evenredigheeden als de algemeene aantrekking der
„ deelen van de ſtof. — In betrekking op oneindige af-
„ ſtanden, zyn al de deelen van eene bepaalde Spheer als
„ verzameld in een eenig punt. Maar wanneer de afſtanden
„ van het deeltje niet oneindig grooter zyn als de middel-
„ lynen van de Spheeren dan is het niet meer algemeen
„ waar, dat de aantrekking die de Spheeren of de spherische
„ Oppervlaktens oeffenen, dezelve evenredigheid volge, als
„ de aantrekking van de ſtof daar ze uit geformeert zyn.

„ Ondertusschen zyn 'er eenige Wetten van aantrekking,
„ welken, om dus te ſpreeken, ten dien opzigten bevoor-
„ regt zyn; dat is te zeggen, dat die geſtelde Wetten, op
„ de Spheeren en de spherische Oppervlaktens, eene aan-
„ trekking oeffenen die dezelve evenredigheid volgt als die
„ van de ſtof welke ze te ſamen ſtelt.

„ Het is eene opmerkelyke zaak, dat, volgens de wet
„ van aantrekking in eene omgekeerde reede van de Vier-
„ kanten der afſtanden in de ſtof geplaatst, de vaste (*)
„ Spheeren, en de spherische Oppervlaktens op de lichaa-
„ men, die buiten hen geplaatst zyn, eene aantrekking
„ oeffenen, welke al meede dezelve evenredigheid volgt.
„ — Maar zoo die wet gevolgd word ten aanzien van de
„ lichaamen die buiten de Spheer geplaatst zyn, zoo heeft
„ ze echter geen plaats meer, ten aanzien van die welke
„ zich binnen de Spheer geplaatst vinden. Eene vaste Spheer,
„ oef-

(*) Spheren, *Solides.*

„ oeffend op een stoffe dat 'er zich inwendig in geplaatst
„ vind, eene aantrekking die in eene regtstreeksche reeden
„ is van den enkelen afstand van 't stofje tot haar Middel-
„ punt; op eene spherische Oppervlakte, is de aantrekking
„ van een stofje dat zich binnewaart geplaatst vind, nul.

„ Die Wet geeft geene meer zonderlinge Verschynzelen
„ op, als eene andere, die de Meetkunde kan nagaan, en in
„ welke de aantrekking van de Spheeren, zoo de vaste als
„ de holle, veel volstandiger de Wet van de algemeene aan-
„ trekking van de stof volgt. —— De Wet die ik hier be-
„ doel, is die, van eene aantrekking in regtstreeksche reede,
„ volgens de enkele afstanden van de deelen der stof. ——
„ Die Wet gesteldt zynde, moet een Stofje, niet alleen als
„ 't buiten de Spheer geplaatst is, maar ook dan, als het
„ zich in eene vaste of holle Spheer geplaatst vind, eene
„ aantrekking na het Middelpunt ondervinden, in evenre-
„ digheid van zynen afstand van dat Middelpunt.

„ Zoo de aantrekking af hinge van eenige uitvloeijing van
„ het aantrekkende lichaam, 't welke dezelve aan alle zyden
„ in regte lynen oeffende, zou men zien, waarom zy de
„ evenredigheid van de vierkanten van de afstanden komen
„ te volgen; —— indien zy het gevolg ware van eenige
„ vreemde stof, die de lichaamen, het eene na het andere
„ voortstuwt, zou men, mogelyk op even dezelve wyze,
„ de reede kunnen ontdekken, waarom ze die evenredig-
„ heid volgt. Maar gesteld, men wil van de natuurkundige
„ oorzaken afzien, en vragen, indien God eene Wet van
„ aantrekking in de Natuur gevestigd heeft, waarom volgt
„ die Wet de evenredigheid die ze ons toeschynt in agt te
„ nemen? Waarom moet de aantrekking geschieden volgens
„ de omgekeerde reede van de vierkanten van de afstanden,
„ daar 'er zulk een oneindig getal andere evenredigheden
„ zyn, welken allen een even gelyk regt schynen te heb-
„ ben, om van de Natuur 'er toe gebruikt te worden: ——
„ is 'er eene reede waarom die voor alle anderen plaats heeft?

„ Dan verzoek ik dat het my vrystaan moge eenige denk-
„ beelden op te geven; — dog teffens, dat my eene gunstige
„ toelating voor derzelver nieuwigheid moge gebeuren.

„ Zoo Godt in de stof eene Wet van aantrekking heeft
„ willen plaatzen, —— konden alle Wetten daar toe niet
„ even dezelve zyn.

„ De eenige lichaamen, rondom welken de aantrekking,
„ hoe ze ook zyn mooge, gelykelyk ten allen zyden geschie-
„ den konde, waren de Spherische; en het eenige punt in

„ die

„ die lichaamen, tot het welke men de afſtanden eveneens „ bepaalen kan, is het Middelpunt. Indien men dan ver„ onderſteld dat Godt gewilt heeft, dat eenig lichaam de„ zelve eigenſchap behouden moeste, welke in de ſtof ge„ plaatst moeste wezen, van ten allen zyde de lichamen „ gelykelyk aan te trekken, volgens dezelve evenredig„ heid, zoo moest de aantrekking van de deelen der ſtof „ eene Wet volgen, even als de ſpheriſche lichaamen, die „ 'er door gevormt waren, als nog in agt neemen. Die „ eenvormigheid kan eene rede tot de voorkeur zyn voor „ de Wet daar dezelve zich bevond; en als dan waren al de „ mogelyke Stelzels van aantrekking niet dezelven. De „ Bovennatuurkundige reeden van voorkeur eens geſteld, „ ſloot de Mathematiſche noodzakelykheid aanſtonds een „ oneindige menigte Stelzels uit, in welken de overeen„ komst van dezelve Wet in de deelen, en in 't geheel, geen „ plaats konde hebben.

„ Volgens de Wet van eene aantrekking in de omgekeer„ de reede van het Vierkant des afſtands in de deelen van „ de ſtof, hebben de Spheeren aan allen kanten op de li„ chaamen die 'er buiten geplaatst zyn, eene aantrekking „ die dezelve evenredigheid van den afſtand tot haar mid„ delpunt volgen.

„ Het is ook waar, dat, wanneer een lichaam geplaatst „ is binnen in een vaste Spheer, de aantrekking als dan die „ Wet niet volgt; die geſchied als dan in eene regtſtreek„ ſche reede van den afſtand tot het middelpunt; maar het „ geene gebeurt ten aanzien van de aantrekking der Sphee„ ren op de lichaamen die in de Spheer geplaatst zyn, kan „ geene (*a*) *Analogie* hebben met de aantrekking van de „ uiterſte partyen van de ſtof, van welke de aantrekking „ nooit anders kan werken, als op de lichaamen die buiten „ dezelven geplaatst zyn, dewyl ze de uiterſte deelen van „ de ſtof zyn.

„ Dus is het voordeel van eenvormigheid, 't welke die „ Wet, welke eene enkele regtſtreekſche proportie van den „ afſtand volgen zoude, de Wet die zich in de Spheeren zou„ de handhavenen, zoo ten aanzien van de lichaamen die „ buiten, als ten aanzien van de lichaamen die binnen de„ zelve geplaatst zyn, zoude ſchynen te hebben op de voo„ rens aangetoonde Wet van aantrekking, hier geen wezen„ lyk voordeel ten aanzien van de *Analogie*, of met de over-

„ een-

(*a*) *Analogie*, *evenredigheid.*

„ eenkomst van dezelve Wet in de Deelen en in het Ge-
„ heel; —— en die Wet van eene aantrekking welke aan-
„ wasschen zoude als de afstanden toenamen, zou strydig
„ schynen aan de algemeene order die in de Natuur plaats
„ heeft, volgens welken de uitwerkingen verminderen, na
„ reede van haare verwydering van de oorzaaken.

„ Zoo dan de Schepper en Beschikker der dingen eene
„ Wet van aantrekking mogte hebben willen plaatzen in
„ de stof, ziet men, dat niet alle Wet even dezelve heeft
„ konnen wezen. — Inderdaad, zoo hy 'er eene gekooren
„ heeft, zullen 'er zekerlyk redenen voor die keuze ge-
„ weest zyn. — Maar ik merk de vermetelheid die men heb-
„ ben zoude, indien men durfde denken zulke geheimen te
„ kunnen doorgronden: — nogtans kan alles voorgesteld
„ worden, mits dat men 'er niet meer gewigt aan geve als
„ het waarlyk is hebbende.

Verhandeling over het bespiegelend en bewerkend deel der Vroedkunde; in 't Engels geschreven door WILLIAM SMELLIE, Medicinæ Doctor. *Na de derde Druk in 't Hollandsch gebragt, en met eenige weinige aanmerkingen en zaaken vermeerderd door* MATTHYS VAN DER HAAGE, Heel en Vroedmeester te Amsterdam. *Te Amsterdam by* J. Morterre. 1765. *groot Quarto.* 266 *bladzyden behalven* 18 *of* 20 *Plaaten en de verklaaringen derzelven, met eenige byvoegzelen daar toe betreklyk, welken nog* 42 *bladz. letterdruk uitmaaken.*

De naam van den Heer SMELLIE was, door zyne oefening der Verloskunde, en Lessen welken Hy hier over, veele jaaren, aan Leerlingen en Vroedvrouwen hadt gegeeven, beroemd geworden; en trok vreemdelingen naar Londen, om uit zyne onderwyzingen, voordeel te trekken. Dit maakte veelen begeerig, wanneer de Schryver goedvondt eene Verhandeling over de Verloskunde, in 't licht te geeven, zich dezelve eigen te maaken en met opmerking te leezen. De menigvuldige byzonderheden, waar van men, by andere Schryvers geene melding vondt gemaakt; en waar van de nuttigheid zich aan alle zyden vertoonde, de goede orde, de klaarheid, gegronde redeneering, en beknoptheid te gelyk, deeden het, eenen iegelyken, met aangenaamheid doorbladeren. Dit maakte, dat

op de eerste Uitgaave, welke schielyk uitverkogt was, een tweede, met vermeerdering en verbeetering; en op deeze welhaast een derde volgde. Ook vindt men reeds dit Werk in 't Fransch en Hoogduitsch vertaald. In Nederland werdt het insgelyks gezogt van zulken, die der Engelsche taale kundig waren, en met veel hoogachting aangepreezen; terwyl de meesten van onze Vaderlandsche Heel- en Vroedmeesters, door gebrek van 't Engelsch te verstaan, nog de gelegenheid ontbeerden, om 'er gebruik van te konnen maaken. Hier in nu voorzien zynde door den Heer VAN DER HAAGE, zal dit Werk, naar wy vertrouwen, in ons Vaderland, met graagte gezogt en geleezen worden; en men zal zich aan den Vertaaler verpligt houden, dat hy deeze moeite wel heeft willen op zich neemen.

Het Werk zelf van den Heer SMELLIE bestaat uit drie Deelen, waar van deeze Vertaaling het eerste is; zullende de twee anderen, volgens toezegging van den Uitgeever, in 't kort volgen. Dit eerste Deel is eigenlyk eene Verhandeling over de konst van vrouwen te verlossen; de twee anderen bestaan in verzamelingen van gevallen en gebeurtenissen, den Schryver zelve ontmoet; of uit anderen overgenomen, tot de Verloskunde betreklyk; en van Hem, tot verklaaring van byzondere omstandigheden, onder de Verlossing voorkoomende; zo wel als de verschillende en nodige handelwyzen, in zodanige gevallen gehouden, byeen gevoegd, en tot opheldering en bevestiging van zyne gegeeven regelen, in 't licht gegeeven.

Dit eerste deel dan bestaat uit eene Inleiding en vier Boeken. De Inleiding bevat een korte schets van de daadlyke Vroedkunde, zo van Oude als Nieuwe Schryvers. In het eerste Boek wordt gehandeld over de te zamenstelling en gedaante van het Bekken, voor zo ver deeze kennis, in de Bewerking der Vroedkunde, noodzaaklyk is; De uit- en inwendige deelen ter ontfanging en geboorte dienende; de Maandstonden en den Witten vloed des onbevrugten staats. In het tweede Boek wordt gesproken over de Ziekten, welken Zwangere Vrouwen overvallen kunnen; het zy dezelven onmiddelyk, door de Bevrugting ontstaan, of zich, op andere tyden openbaaren, en van gevaarlyke gevolgen voor Moeder en Kind konnen zyn, Ziekten welken zy zo wel als onbezwangerden kunnen hebben; en over de Miskraamingen. Het derde Boek, handelt van des Kinds ligging in de Baarmoeder, de Onderstaaning, de teekenen van Bevrugting, de waare en valsche Baaring, en derzelver verdee-

 lin-

lingen; de natuurlyke Baaringen; moeilyke Baaringen; tegennatuurlyke Baaringen; Tweelingen, wanschepzelen en de Keizerlyke Snede. Het vierde heeft tot onderwerp de Bezorging der Vrouwen, van den tyd haarer Verlossing, tot zy een maand oud Kraams zyn, en de verscheiden Gebreeken, welken zy, geduurende dien tyd onderworpen blyven; de Bezorging der eerstgebooren Kinderen, en de Ziekten waar aan dezelven onderworpen zyn; de vereischte bekwaamheden der Vroedmeesters, Vroedvrouwen, Kraambewaarsters, natte en drooge Minnen. Ieder van de Hoofdverdeelingen deezer Boeken, als zo veele Hoofdstukken, is wederom in verscheiden Afdeelingen, waar in de byzonderheden, onder de algemeene Hoofddeelen behoorende, op zich zelven verhandeld worden, gesmaldeeld: waar door het geheele Werk een ongemeene klaarheid is bygezet.

Achter dit eerste Stuk zyn nu gevoegd twintig Plaaten. Twee zyn met gelyke Nommer; doch met * geteekend; waarom de laatste van deezen de XVIII. is; dezelve zyn in vergelyking van de oorspronglyke tot op een vierde verkleind. Met No. 3 en * schynt 'er van den Vertaaler te zyn bygevoegd. Hier by zyn, behalven de verklaaring van de byzondere deelen der Afbeeldingen, by elke *Plaat*, nog gevoegd eenige korte aanmerkingen over de omstandigheden van eene vrugt in de Baarmoeder, en de bewerking welke dan te pas koomt, volgens het gene in de Plaat vertoond wordt; om dezelven van te meer nut te doen zyn, en met weinige woorden het eigenlyke gebruik van de Plaat aan te wyzen. De overige Plaaten zullen by het tweede Stuk van dit Werk gevoegd worden.

Wy zullen nu nog wat byzonderder van de behandeling spreeken. De Inleiding vervat, gelyk reeds met een woord gezegd is, een korte schets van de beginzelen en aanwas der Verloskunde, van de Oude af, tot de hedendaagsche Schryvers; welken, of in algemeene Werken, over de Genees- en Heelkunde, of in 't byzonder, en met opzet, over de Verloskunde geschreeven hebben. Men vindt 'er wel geen volkoome naamlyst in van alle Schryvers, welken over deeze stoffe geschreeven hebben, doch genoeg, om een algemeen denkbeeld te geeven van de gebreklykheid deezer konst, in den vroegsten tyd, waar van wy berigt hebben; en de verbeeteringen, welken 'er van tyd te tyd in zyn gemaakt. De Vertaaler heeft deeze Inleiding, ook nog, met eenige Schryvers en Schriften aangevuld. Om van het

Werk

Werk zelve iet te zeggen zullen wy het volgend aanmerklyk ſtuk verkiezen.

Van de wydte, diepte en den doorgang eens Bekkens ſpreekt de Schryver op deeze wyze. By de beſchouwing van een Bekken, heeft men voornaamlyk acht te geeven op de wydte, de diepte, en de inwendige geſtalte des doorgangs.

1. De wydte van den Rand, van den rug tot de voorſte deelen bedraagt, gemeenlyk, vier en een vierde Duim; en de afſtand van de eene tot de andere zyde is vyf en een vierde Duim. Het verſchil der beide Asſen bedraagt éénen Duim; en dit moet, onder de bewerking der Vroedkonst, zorgvuldig in acht genomen worden. Maar by de wydte van het onderſte deel des Bekkens is het omgekeerd, wanneer het Staartbeen, door het hoofd van het Kind, achterwaards gedrukt wordt; wyl de afſtand tusſchen het Staartbeen, en den onderkant der vereeniging van de Schaambeenderen, dan omtrent vyf duimen bedraagt. Daar tegen ſtaan de onderſte en achterſte deelen van het Heupbeen, niet verder dan vier en een vierde Duim van dezelfde deelen des anderen af. In den natuurlyken ſtaat is de wydte van het onderſte deel des Bekkens, in beide opzichten, dezelfde; het verſchil ontſtaat alleen uit de terugwyking van het Staartbeen, onder de Baaring. En ſchoon dit nu al weinig toebragt, bevindt men nogtans, de diepte van het Bekken meetende, dat het Heiligbeen, aan de achterzyde, driemaal dieper dan aan de voorzyde, by de Schaambeenderen is; het welk dezelfde uitwerking doet, als of het wyder van achteren naar voore, dan van zyde tot zyde was.

2. De diepte des Bekkens van het bovenſte deel des Heiligbeens, alwaar het zelve met den laagſten Wervel der Lendenen verbonden is, tot aan het onderſte deel van het Staartbeen, in een rechte lyn gereekend, is omtrent 5 Duimen: maar dit Been uit en achterwaards gezet zynde, doet den afſtand grooter zyn.

De diepte der zyde des Rands, van deszelfs bovenſte deelen, tot aan de onderſte deelen der Heupbeenderen bedraagt vier Duimen; en van de bovenſte deelen, tot aan de onderſte der Schaambeenderen, waar dezelven te zamengevoegd zyn, bedraagt dezelve niet meer dan twee Duimen; zo dat men in de afmeeting des Bekkens, aan de zyde tweemaalen, en aan de achterſte deelen, driemaalen de diepte van het voorſte heeft.

3. Aangaande nu de vorm en geſtalte der binnenzyde van

het Bekken: Het Heilig- en Staartbeen, aan de buitenzyde bol zynde, maaken, aan de binnenzyde, eene holte uit; en de kromming neemt, aan het onderste einde, zodanig toe, dat ze, van het onderste gedeelte des Staartbeens, tot aan het midden des Heiligbeens, byna een halven kring maake: en van daar gaat het been op en voorwaards.

Van de bovenste deelen des Rands, aan ieder zyde (doch nader voor- dan achterwaards) tot aan de onderste deelen des Heupbeens, daalt het Bekken loodregt naar beneden; en de opening aan ieder zyde, tusschen de onderste deelen des Heiligbeens, en de achterste deelen van ieder Heupbeen, is omtrent drie Duimen diep en 2½ Duim wyd. Het bovenste deel deezer opening, aan ieder zyde, geeft doorgang en verblyf aan een Spier, aan Vaten, Zenuwen enz. En aan het onderste deel deezer opening loopt de Staartbeenspier, benevens een dwerse Band van het eene been tot het ander; en deeze Band wordt, aan de uitwendige zyde, nog door een sterke uitbreiding, welke van het bultagtige des Heupbeens ontstaat, en aan de kanten des Heilig- en Staartbeens ingeplant wordt, versterkt. Alle deeze deelen vormen, als ze uitgezet worden, en zich medegeeven, eene holte, die gelyk komt te staan met de holte des Heiligbeens, als het voor- of achterhoofd des Kinds, aan de zyde en achterwaards, naar beneden gedrukt wordt.

Van de boven- tot de onderdeelen der Schaambeenderen, welken den voorhoek van het Bekken vormen, daalt het zelve omtrent loodregt (als de vrouw op haar rug ligt) of liever, een weinig schuins achterwaards naar beneden; zo dat de inwendige zyde des Bekkens van achteren uitgehold is, en van vooren loodregt naar beneden daalt: waar tegen de Heupbeenderen, by hunnen oorsprong, uitwaards gaan, de Lendewervelen achterover hellen, en een stompen hoek met het Heiligbeen uitmaaken.

Schoon de gemelde afmeetingen by een welgevormd Bekken plaats vinden, erkent de Heer SMELLIE, dat dezelven by verscheidene vrouwen, ook verschillende zyn. Doch dat het, in 't algemeen van groote aangelegenheid is, te weeten, hoe de Rand des Bekkens, van de eene tot de andere zyde, wyder dan van vooren tot achteren is; en dat aan de onderzyde des Bekkens deeze Maate omgekeerd wordt, en het achterste gedeelte, ten aanzien der diepte, tot de voorsten, als van drie tot één, en de zydeelen als van drie tot twee staat.

Dit zy tot een staal van des Schryvers naauwkeurigheid om-

omtrent de kennisse van het Bekken, welke zich een jong Vroedmeester behoort eigen te maaken. Wy zullen 'er nog iet byvoegen, 't welk de nuttigheid der kennisse van het voorgaande zal aantoonen; te weeten, de maate van het hoofd van een kind, hier mede vergeleeken; en hoe de verschillende wydten van het Bekken, onder de geboorte, het zelve ten nutte koomen. De maate van het hoofd van een kind, zegt de Auteur, is gemeenlyk, van het een tot het ander oor, omtrent een Duim smaller dan van het voor tot het achterhoofd, en vervolgt dan dus.

„ Dat gedeelte des kinds hoofd, het welk zich gemeenlyk „ voordoet, is niet, gelyk men voor dezen gesteld heeft, „ de *Fontanella*: maar de ruimte tusschen de *Fontanella* en de „ plaats daar het einde der Pylnaad de Winkelnaad aanraakt, „ en het hoofdhair naar alle zyden uitschiet.

„ Vooronderstellende dan, dat de Kruin het gedeelte des „ hoofds zy, 't welk zich als men het hoofd, by deszelfs „ nederdaaling, onderslaat, zich het eerst opdoet, dan vind „ men, gemeenlyk, de *Fontanella* een weinig opwaards aan „ de zyde des Bekkens; en is daar aan te kennen, dat de „ Kroonnaad, digt by de *Fontanella*, de Pylnaad doorsnyd; „ hebbende de Voorhoofdsbeenderen, aan die plaats, scherper hoeken dan de Achterhoofdsbeenderen; en als het „ Achterhoofd tot aan het Zitbeen der overstaande zyde nederdaald, kan men de Winkelnaad, ter plaatse daar de„ zelve het einde der Pylnaad doorsnyd, gewaar worden. „ —— Als nu het Hoofd verder naar beneden geperst „ wordt, ryst het Achterhoofd, by graaden, in de opene „ ruimten beneden het Schaambeen; het welk twee duimen „ hooger is dan het Zitbeen; terwyl het Voorhoofd, ten „ zelven tyde, zich draaid in de holte des Heiligbeens.

„ Dit is dan deszelfs wyze van voortgang. Wanneer het „ Hoofd zich eerst by den Rand des Bekkens aanbied, legt „ het Voorhoofd, aan de eene, en het Achterhoofd aan de „ andere zyde: maar, zomtyds, legt het dwars in de Holte; „ dus legt het breedste deel des hoofds in het wydste, en het „ smalste deel des hoofds van het eene tot het andere Oor, „ in het smalste deel des Bekkens, tusschen het Schaam en „ Heiligbeen in. Wanneer het Hoofd, dus, nedergeperst „ word, zakt de Kruin tot het onderste deel des Zitbeens, „ alwaar het Bekken aan de zyden nauwer word; zo dat het „ breede deel des hoofds, in deze rechte lyn, niet verder „ daalen kan. Maar om dat het Zitbeen veel laager dan het „ Schaambeen legt, word het Achterhoofd onder dit laatste

„ Been gedrongen, alwaar de minste tegenstand gevonden „ word; als dan, keert zich het Voorhoofd, ten zelven „ tyde in de holte, naar het onderste deel des Heiligbeens, „ en het smalste deel des Hoofds word weder naar het „ nauwste deel des Bekkens gekeerd. Om dat het Schaam- „ been maar twee duimen diep is, ryst de *Kruin* en het „ Achterhoofd, van onder het zelve, opwaards; het Voor- „ hoofd drukt het Staartbeen achterwaards; en het *Hoofd*, „ by graaden ryzende, komt, met een halven ronden draai, „ van onder het Schaambeen uit. Het breedste des Hoofds, „ is nu tusschen het Schaam en Staartbeen; het welk, om „ dat het achteruit gedrukt word, onderwaards, de wydste „ opening maakt, waar door het Voorhoofd ook gelegenheid „ verkrygt om, met een halven ronden draai, uit de onder- „ deelen des Scheedenmonds te komen".

Men begrypt hier uit ligt, zegt de Heer SMELLIE, hoe nut het zy, zich wel in 't geheugen te drukken, dat de Rand van het Bekken, van zyde tot zyde, wyder is, dan van vooren tot achteren, terwyl het beneden anders om is; dat het Bekken aan het Schaambeen veel ondieper, dan aan de zyde of van achteren is, dat het Heilig-en Staartbeen, naar beneden daalende, een groote holte maaken, waar tegen het Schaambeen loodregt nedergaat; en te gelyk op de gedaante van het hoofd wel acht te geeven. De kennis van deeze dingen, zegt Hy, zal ons klaar doen begrypen, op welke wyze, in moeilyke Baaringen, het hoofd uittehaalen zy; in hoedanige gelegenheid de Tang moet gebruikt worden; en hoe men de wyze van werking moet veranderen, wanneer de gedaante van het hoofd of van het Bekken, anders gevormd zyn dan nu beschreeven is. Want dat de omstandigheden niet altyd dezelfde zyn, leert de daaglyksche bevinding, gelyk door den Auteur wordt aangemerkt.

Wy hebben dit, om deszelfs aangelegenheid, onze Leezers dus wat breedvoerig willen voordraagen; ons bestek laat niet toe over andere stukken, insgelyks van groot aanbelang, uit te weiden. Wy zullen ons vergenoegen met nog eenige algemeene aanmerkingen te maaken; vast stellende, dat onze Vaderlandsche Heel-en Vroedkundigen het Werk zelf zullen leezen.

Aangaande het verschil van gevoelens, of de beenderen van het Bekken, in een moeilyke Baaring, van malkander wyken, spreekt de Schryver zeer gematigd. Hy gelooft niet dat 'er zulk een groote verslapping van Banden en Kraakbeenderen, geduurende de zwangerheid, geschiedt, als som-

mig

migen zich verbeelden: ook niet datze gewoonlyk geschiedt; doch erkent echter, datze in zekere gevallen kan geschieden; en voegt 'er by, dat zodanige Vrouwen, in deeze deelen veel smerte lyden, en een geruimen tyd na de Verlossing verlamd blyven: dat by eenige Vrouwen, inderdaad, een soort van onduidlyke beweging bespeurd wordt, wanneer des kinds hoofd, door sterke Weeën, in het Bekken gedrongen wordt. De samenvoegingen van het Heiligbeen met de Darmbeenderen, als ook met de Schaambeenderen, schynen, zegt Hy, iet mede te geeven, en zich naar de gedaante des hoofds te schikken, als het zelve nedergeperst wordt en door het Bekken gaat: maar de Beenderen worden niet door een merkwaardige vaneenwyking gescheiden.

De Spier der Baarmoeder, welke RUISCH meende ontdekt te hebben en beschreeven heeft, erkent onze Auteur niet. Aangaande den tyd der Dragt, zegt Hy, dat by eenigen, hoewel zeer zelden, de tyd van negen maanden wordt overtreeden; en om dat zulk een geval mooglyk is, oordeelt Hy het veiliger eenige schuldige persoonen vry te spreeken, dan éćne enkele onschuldige Vrouw aan haare eere te doen lyden.

Belangende de ligging van de Vrugt in de Baarmoeder, dunkt Hem waarschynlykst, dat het hoofd des kinds, van de Ontfanging tot de Verlossing, meestentyds, naar het onderste deel van de Baarmoeder is gekeerd: schoon Hy toestaat, dat hier omtrent zwaarigheden en tegenwerpingen konnen ingebragt worden; zo dat hier van, met geen volkoome zeekerheid, bepaaling kan gemaakt worden. By gelegenheid van een natuurlyke Baaring, vindt men ook deeze aanmerking. „ Wanneer de Vliezen, niet in 't midden van „ haar voorkomend deel open barsten, maar rondom den „ Moedermond affcheuren, blyft des kinds Hoofd, met een „ deel derzelven bedekt, het welk onder den naam van „ Huif of Koningskap, en in *Holland*, onder den naam van „ Helm bekend is". Dit zy tot narigt van sommigen onzer Leezers.

Van de moeilyke Baaringen handelende is de Schryver zeer uitvoerig over het gebruik van Slingers en Tangen; doch voornaamlyk over de laatsten; waar na Hy alles, in korte regelen byeen trekt, wat omtrent de hoedanigheid en het gebruik der Tangen is waarteneemen.

Dit zy genoeg aangaande het Werk. Op den Titel wordt gezegd, dat het door den Vertaaler, met eenige Aanmerkingen en Zaaken is vermeerderd. Wy hebben reeds gemeld, dat de Inleiding vermeerderd is, en wel met een uitvoerige

his-

historie van het geheim, en de ontdekking van het geheim van ROONHUISEN, om een geklemd hoofd te redden. Ook wordt nog van eenige andere Schriften over de Vroedkunde gewag gemaakt, waar van SMELLIE niet hadt gesproken. Dan vindt men nog, in het Werk zelf, een ingevoegd Stuk, waar van het opschrift is: *Overweging, of de Werktuigen, die onze Schryver, ter redding eens kinderen hoofds, dat in 't vrouwen Bekken word opgehouden, heeft voorgestelt, genoeg zyn.* Deeze Overweging komt hier op uit, dat de Werktuigen van den Schryver, tot het gemelde einde voldoende zyn; dat met het eene blad der Tange van SMELLIE, al gedaan kan worden, wat men met het Werktuig van ROONHUISEN wil verrigten; en men, derhalve, het laatste niet nodig heeft. De Aantekeningen van den Vertaaler, hier en daar, onder de bladzyden, zyn weinige, en doorgaans kort.

De Werken van SMELLIE zyn reeds zo bekend en geacht, dat wy nutteloozen arbeid zouden doen, met dezelve aan te pryzen. Die tot nog toe aan de waarde en nuttigheid van dezelve getwyfeld hebben, zullen door dezelve te doorbladeren en te leezen, ras van hunne twyfeling ontheeven worden; gelyk wy eenen iegelyken, die het zonder vooroordeel, of vooringenomenheid, opslaat, durven verzeekeren. Het zal genoeg zyn, te zeggen, dat het een volledige Verhandeling is over alles wat tot de Vroedkunde behoort.

Wat de Vertaaling aanbelangt, de Heer VAN DER HAAGE noemt dezelve zyn *Eersteling*. Wy gelooven ook, dat Hy, door eene meerdere oefening van vertaaling, meer kundigheid van de eigenschap der Nederduitsche Taale, en meer heblykheid zou konnen krygen, om zich, voor zich zelve gemaklyker, en aangenaamer voor anderen uit te drukken. Op fierlykheid van Styl en Taal, komt het in een Werk, als dit, niet aan. Het is genoeg als de zin der woorden, of de meening van den Schryver wel is overgebragt. Men kan wel zien, dat hier op, met veel oplettendheid is toegelegd. Ook is dit in 't algemeen vry wel geslaagd, waar wy de vertaaling met het Engelsch vergeleeken hebben. Het gene wy boven met de eige woorden en spelling hebben nageschreeven, kan tot een Proeve der behandeling strekken. Een enkele plaats is ons wel voorgekoomen, waar in de Vertaaling wat van 't oorspronglyke afwykt; als: in de *Inleiding* bladz. 6. wordt gezegd, uit HIPPOCRATES: dat men, *indien de Nageboorte niet gemaklyk wil volgen, het Kind aan dezelve moet laaten hangen, en de Vrouw op een hoogen stoel gezet worden, zodanig dat zy het Kind, door zyne zwaarte na zich kan*

baa-

len. Ten opzigte van de laatste woorden, dunkt ons de meening van SMELLIE te zyn: *op dat het Kind, door zyne zwaarte, dezelve* [Nageboorte] *naar zich haale.* En de woorden van HIPPOCRATES zeggen dit uitdruklyk. Nog eene misslag is ons voorgekoomen in het opschrift van de eerste Afdeeling van het derde Hoofddeel, waar men leest: *over de Maandstonden en den Witten Vloed des bevrugten Staats;* SMELLIE heeft *onbevrugten Staat.* Doch dit zal waarschynlyk een drukfout zyn, die door den *Correstor* is over 't hoofd gezien. Het getal van Boek en Hoofdstuk hadt wel telkens, verkort, boven de bladzyden mogen gezet worden; om dat dit eenig gemak zou geeven, als men naar 't een of ander Boek of Hoofddeel te rug gezonden wordt, het ten eerste te vinden; daar men nu, telkens, den Inhoud der Boeken en Hoofddeelen moet naslaan. Ondertusschen zy dit niet gezegd tot verachting van deeze Vertaaling, welke inderdaad niet verachtelyk is. Wy wenschen den Heer VAN DER HAAGE lust en vermogen om het overige gedeelte der Werken van den Heer SMELLIE met geen minder, of nog meerdere oplettendheid, te behandelen, en in 't licht te doen koomen. Hy zal 'er zyne Landsgenooten een aanmerklyken dienst mede doen.

Uitgezogte Verhandelingen uit de nieuwste Werken van de Societeiten der Weetenschappen in Europa: en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amsterdam; by de Erven van F. Houttuin. 1765. No. 39.

De eerste Verhandeling, welke hier voorkomt heeft tot opschrift: *De Oorzaak der Blaasjes, die 'er in het Glas zyn, onderzogt. Door den Heer* BOSC D'ANTIC. De Schryver betoont, dat de belletjes of blaasjes, gelyk de Glas-Fabrikeurs spreeken, die men, niet zelden, gewaar wordt in allerlei soort van Glas, niet zyn een uitwerkzel van de lugt, waar voor ze in 't algemeen gehouden worden, maar van het Zout van Glas, gelyk hy door Proeven bevondt. Ook bewyst hy dat het knappen met een slag van de Knapglaasjes niet afhangt van de blaasjes in dezelven. En dat het zeekerste middel om de Blaasjes in het Glas voor te koomen, is, het Glas te zuiveren van Glasgallen. Het zelfde wordt ook van het Amailjeersel gezegd, en 'er op toegepast.

Berigt aangaande een Ziekte der Paarden, welke, uit een alge-

algemeen Vooroordeel, aan de Beet of Steek van een Spitsmuis wordt toegeschreeven: door den Heer DE LA FOSSE, Hoefsmid der stallen van den Koning van Frankryk. Hier in wordt beweerd, dat de beet van een Spitsmuis, een enkele verbeelding is, zonder eenigen grond van waarheid; dat de ontleding van een paard, aan zulk een gebrek, als aan de Beet van een Spitsmuis wordt toegeschreeven, gestorven, dit heeft bevestigd. De behandeling en geneezing van het Gebrek, welken de Schryver, met goed gevolg heeft te werk gesteld, worden hier bygevoegd.

De Natuurlyke Phosphorus, of Proefneemingen met Visch en Vleesch, die in 't donker licht geeven, door den Heer ANTON. R. MARTIN. Deeze Verhandeling bestaat in een verhaal van Proeven, voornaamlyk, met Visschen; hoe en welken in 't donker meer of min licht geeven. Waar by, aan 't einde, ook eenige ondervindingen worden gemeld, aangaande het lichten van Vleesch van Vogelen en Dieren; en dat het rotten van doode lichaamen ook lichtgeeving veroorzaakt.

Berigt wegens het teelen van de Koffy, en den handel, die daar mede gedreeven wordt in Gelukkig Arabië: door den Heer CHRIST. HEINR. BRAAD, Supercargo in dienst van de Oostindische Kompagnie van Sweeden. Hier in worden aanmerkingen aangaande den grond en omstandigheden van de Koffyboomen, en derzelver planteryen; het zaaijen der Koffyboonen; het verplanten der jonge boomtjes; de hoedanigheid van de vrugt; het inzamelen en verder behandelen van de Koffyboonen, tot uitvoer en gebruik voorgesteld. De Schryver verhaalt deeze dingen zelf te hebben opgemerkt, wanneer hy zich in Arabië ophieldt.

Onderzoek van het gebruik der Bladen in de Plantgewassen, en meer dergelyke zaaken: zynde een Vervolg van 't Werk, daar over uitgegeeven door den Heer BONNET. Men vindt hier eene Proeve met de bladen der Plompen of Water-Roozen genomen; waar uit blykt dat de onderste oppervlakte van deeze bladen meer geschikt is, om vogtigheid in te zuigen, dan de bovenste. De overige Proeven van deeze Verhandeling raaken niet eigenlyk het gebruik der Bladen, maar verklaaren eenige andere omstandigheden van den groei der Gewassen, als de wyze op welke het Koorn uitstoelt; de valschheid van het Gevoelen, dat het Koorn in Dolick ontaart; de verslensing der Planten, als dezelven van het Licht beroofd worden; of de Kraag, die zich by de inplanting van de Ent, op een stam of tak formeert, een

soort van Teems zy, welke van de stam of boom de sappen afzondert, bekwaam om de Ent te voeden?

Berigt van een zeldzaam Zee-schepzel, uit Noord-America. Vervat in een brief van den Heer ALEXANDER RUSSEL, Med. Doctor enz. *aan den Eerwaarden* THOMAS BIRCH, Doctor in de Godgeleerdheid enz. Het Schepzel welk hier beschreeven en in Plaat verbeeld wordt, hadt een lichaam van gedaante als een Ey, en kwam, in grootte, tusschen dat van een Duive en een Kuiken. Het gaf een steel of stammetje uit, van tien Duimen lang, waar van het end gehegt was aan een stuk Rotssteen. Het wordt geoordeeld naast te koomen aan 't gene van de Liefhebbers der Natuurlyke Historie, *Priapus* wordt geheeten; en dan Priapus met een draadwyze steel en een eyvormig lichaam te kunnen genoemd worden.

Aanmerkingen omtrent de Vergiftigheid van sommige Dieren in Engeland; door den Heer RICHARD FORSTER. De Schryver tragt te toonen, dat de vreeze voor de Vergiftigheid van sommige Dieren grooter is dan het gevaar, en de Vergiftigheid zelve. Hy bewyst dit met twee gevallen, het eene een steek van een Stokslang, en het ander een beet van een Blindslang, als men dien in Engeland noemt, welken geen van beiden eenig kwaad toeval veroorzaakten.

Berigt aangaande de dubbele Straalbreeking in Krystallen, door den Heer Pater J. BECCARIA, Hoogleeraar der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Turin. De Heer BECCARIA toont dat de Lichtstraalen, die in het Bergkrystal, door hellende vlakken loopen, dwers op den as, meest van elkander wyken, om twee beelden te formeeren: en dat die beelden allermeest samenloopen tot één beeld, als de lichtstraalen gaan door vlakken van het Prisma, die naar elkander hellen, zo dat zy minst schuins of meest evenwydig zyn aan den as. Dit wordt opgehelderd door een bygevoegde Figuur, tot een klaarer denkbeeld dan HUIGENS en NEWTON van de dubbele straalbreeking in het Bergkrystal gehad hebben.

Manier van Voortplanting der Visschen, in de binnenlandsche Wateren; door den Heer CARL FRIEDRICH LUND, Raadsheer te Linkoping in Sweden. De manier of het middel, welk de Schryver wil gebruikt hebben, komt voornaamlyk hier op uit: Men moet een soort van kisten maaken, en dezelven digt aan land in het meir laaten, in den Rytyd der Visschen, vooral op plaatzen, daar de stilte van wind, en de Zonneschyn iet tot het oogmerk kunnen bybren-

brengen. Deeze kisten moeten zonder dekzel; en derzelver bodem, zo wel als de wanden, met Dennen rys bekleed zyn. Hier in wil hy dat men de Hommers en Kuiters, welken men gevangen heeft, zal plaatzen, ieder soort op zich zelve, en niet meer by elkander, dan 'er ordentlyk plaats kunnen hebben in zodanig eene kist. Als de Visschen, twee of drie dagen, in deeze kisten zyn geweest, moet men ze 'er met een schepnet uitneemen; en 'er de Kuit, welke zy reeds aan het Dennen rys gelaaten hebben, wel afscheiden: vervolgens de wanden van de kist laaten zakken, en het Dennerys, zagtelyk, meer en meer uitbreiden, dat het niet te digt byeen ligge. De Kuitkorrels, daar in geschooten, maaken de planting uit, en het wordt, volgens den Heer LUND, byna alles levendig.

Vervolg van het Berigt der Kommissarissen van de Fakulteit der Geneeskunde van Parys, die tegen de Inenting der Kinderziekte geadviseerd hebben. De Aanmerkingen, welken hier in, tegen de Grondbeginzels van de Voorstanders der Inentinge vervolgd, en met veel aandrang, voorgesteld worden, zyn aller overweginge waardig; en zullen veelen doen besluiten dat dit stuk der Inenting nog een onafgedaane zaak zy.

Proefneemingen om de Vrugten, 's Winters, frisch en goed te houden (Hist. de l'Acad. Royale des Sciences de Paris, de l'Ann. 1758.) Het is de Heer BERTIER, *Père de l'Oratoire*, waar van deeze Proeven zyn opgegeeven. Dezelven bestaan in het leggen van Vrugten in aarden potten, de opening daar van te stoppen, met een laag Mos en dan de potten t'onderst boven te zetten op den bodem van een Yskelder. Van den uitslag wordt gemeld, dat ze met alle Vrugten niet dezelfde is, dat sommigen meer, andere min, haare goede hoedanigheid gehouden hadden; en 'er meer Proeven vereischt worden, eer men over het nut van deeze wyze van doen zal konnen oordeelen.

Waarneemingen omtrent de Lugtsgesteldheid en de Ziekten te Amsteldam, in de Maanden July, Augustus *en* September *des jaars* 1765. Hier mede wordt dit Stukje, naar gewoonte, besllooten.

Sin

Sistema der Natuurlyke Historie, in vier Ryken, Dieren, Planten, Mineraalen en Wateren: met Plaaten. Regnum Vegetabile. Pars I. in Fol. 40 bladz. letterdruk en tien Plaaten.

MEn ziet hier wederom een Stuk van dit Samenstel der Natuurlyke Historie in 't licht koomen; niet het gene onmiddelyk op het voorgaande moest volgen: want dat was het eerste Deel van de Dieren, en dit het eerste van de Gewasfen. Doch elk Stuk staat vervolgd te worden. Dit is op dezelfde wyze byna behandeld als wy van het eerste Stuk gezegd hebben. De Planten worden, volgens de leerwyze van LINNÆUS, op Plaaten vertoond en door talletters aangeweezen, met byvoeging van eene korte aanmerking aangaande zodanig eene Plant. Hier van zegt de Uitgeever in een Bericht voor dit Werk gevoegd: „ Zo wy in het *Ryk der* „ *Dieren* ons vergenoegd hebben, met eene zeer korte Be„ schryving, daar wy in het Plant-ryk, doorgaans eene veel „ volleediger komen te geeven, de reden daar van is, dat „ de Planten tot nu toe niet in een Sisthematische order be„ schreven zyn: daar en tegen heeft men over de *Dieren* de „ groote Werken in 't Neerduitsch, van *de Uitvoerige Be*„ *schryving der Dieren;* in 't Fransch, van *Buffon;* en in 't „ Engelsch van *Edwards* en andere; welkers Beschryvin„ gen al te volumineus zyn, om dezelve hier in te kunnen „ evenaaren ".

Na eene Inleiding, waar in eenige algemeene zaaken of kundigheden, raakende de Gewasfen voorgesteld worden, welken iemant moet weezen, om het Werk met eenig nut te gebruiken, geeft de Schryver eene schets van de Sisthematische Verdeeling der Planten, volgens LINNÆUS in XXIV Clasfen, en waar in deezen van elkanderen verschillen. En dan wordt hier op gezegd: „ Dewyl 'er verschelde Boomen Heesters en Planten zyn, die, hoewel wy hare „ Gommen, Vrugten en andere deelen gebruiken, ons niet „ genoeg bekend zyn, om dezelve in hare behoorlyke „ Geslagten te brengen, zo zullen wy, na het voorbeeld „ van den Heer *Linnæus*, een XXVste CLASSIS *Va*„ *ga*, hier byvoegen, van alle zulke, Boomen, Heesters, „ Planten en Simpliciaas, met de beste tot hier toe bekende „ Afbeeldingen en Beschryvingen, 't geen het laatste Ge„ deelte van dit Plantryk zal uitmaaken, benevens de nodi„ ge Registers in 't Latyn, volgens *Linnæus*, *Tournefort* en „ *Boerhave*, alzo ook in 't Hollandsch, Fransch en En-

 „ gelsch,

„ gelsch; waar by, tot flot, een Lyst der Ziektens, waar
„ voor de Planten dienftig zyn, zal gevoegd worden ".
Voorts wordt een begin gemaakt met de eerfte Clasfe van LINNÆUS, en dit Stuk eindigt met de derde. Wy hebben reeds in een voorgaande Berigt van het eerfte Stuk, gezegd: dat de Text in drie Taalen, het Neerduitsch, Fransch en Engelsch wordt opgegeeven. Wy vinden, in beide Stukken de Neerduitfche Text niet behaaglyk of net, zelfs niet altyd overeenkomftig met het Fransch en Engelsch; waarop wat meer acht behoorde gegeeven te worden.

De Nieuwe wyze van Landbouwen in haar uitfteekend voordeel vertoond, en vervolgd door verfcheiden Verhandelingen over voornaame onderwerpen, tot den Ouden en Nieuwen Landbouw, en Tuinkweekery betreklyk. Byzonderlyk Een nieuwe zaay-Ploeg, door eenige Liefhebbers, ter verbetering van den Landbouw, in de Nederlanden, uitgevonden. En eene Verhandeling over de Leverwormen, door den Wel-Ed. Hooggel. Heer PETRUS CAMPER, *met koperen Plaaten. Vierde Stuk. in groot 8vo. Te Amfterdam by de Erven van* F. Houttuin 1765.

MEn ftrekt het oogmerk van dit Werk, waar van wy voorheen ons oordeel meerdan eens gemeld hebben, allengs verder uit: het tegenwoordig Stuk bevat, gelyk de Tytel aanwyst, niet flegts Verhandelingen tot de nieuwe wyze van Landbouwen betrekkelyk, maar ook zodanige, welke den Landbouw in het algemeen, en zelfs de Tuinkweekery eenige opheldering kunnen geeven. Wy zullen de Tytels dezer Verhandelingen, tevens met derzelver korten inhoud, voor zo ver ons beftek het toelaat, onzen Lezeren mededeelen.

De Ifte *Verhandeling* is van den bekenden Heer de CHATEAU-VIBUX, en bevat *eenige Proeven over den nieuwen Landbouw in den omtrek van Geneve, geduurende het jaar* 1754. *genoomen, met de daar over gemaakte aanmerkingen.* De uitflag dezer Proeven, op 36 Arpents genoomen, is. „ Dat die
„ 36. arpents, naar de oude wyze bezaaid met 8926. pon-
„ den koren zouden hebben opgebragt 26778. ponden, waar
„ van het gemelde zaadkoren afgetrokken, de zuivere op-
„ breng zoude geweest zyn van 17852. ponden.
„ De Oogst dierzelfde 36. Arpents in tegendeel, met
„ het zaaituig bezaaid, was van 30940. ponden, waar van
„ flegts behoeven afgetrokken te worden 3809. voor het
„ zaadkoren. De zuivere opbreng was derhalven van 27131.

„ pon-

„ ponden, en dus 9279. ponden meer, dan naar den ouden „ trant.

De IIde *Verbandeling* is de *beschryving van het Teelen des Plaarbooms, getrokken uit een Brief van den Heer Luitenant Colonel de* WALDNER gedateerd den 8sten October 1762.

De IIIde is eene *Proefneeming om Aard-appelen zonder Mest naar de nieuwe wyze van Landbouwen te teelen*, en de uitslag daar van is, dat deze Aard-appelen op ryen geplant, door het enkel Ploegen weeliger groeiden, en meer opbragten, dan andere, die op gelyken grond, naar de oude manier, met mest geteeld wierden.

De IVde *Verb.* betreft de *manier om het Vlas te zaeijen, te kweeken, en te behandelen.* Door den Heer T. SCHIFFELI. Men vindt hier, in een kort bestek, alles, wat deze nuttige kweekery betreft.

Vde *Verb.* *Proeve om Vlas onder Turksche Tarwe te zaeijen.* Door *den zelfden.* Het oogmerk daar van is, om de stengen der Turksche Tarwe voor staakjes van de Vlas te doen strekken, en dus twee nuttigheden tevens te bekoomen.

VIde *Verb.* *Voordeelen van den kastanje kina Boom, ontdekt door de Heeren* MARCANDIER en N. T. Men heeft in de vrugten, of zogenaamde wilde kastanjes van dezen Boom eene eigenschap van een zeer goede Zeep ontdekt, en na dezelve gedroogd en gemaalen te hebben, op de proef bevonden, dat men 'er allerhande vuiligheid uit linnen en wollen stoffen mede uitwasschen konde, terwyl het overblyfzel van dit uitgetrokke Zeepmeel diende om Varkens te mesten, en Gevogelte te voeden. Men stelt, uit hoofde dezer ontdekking, een ontwerp voor, om den kastanje-kina-Boom meer aan te kweeken, en voordeel met deszelfs vrugt te doen.

VIIde *Verb.* *Proeve over het aanleggen van konstweiden ter beantwoording van de Vraag der Maatschappy van den Landbouw te Bern:* „ Welk is de beste wyze, om het Beesten-
„ voeder te vermeerderen, door het zaeijen van vreemde of
„ Inlandsche Planten, naar den verschillenden aart der Lan-
„ deryen? En door gemelde Maatschappy met den prys be-
„ kroond in 1761. door den Heer STAPFER te Diesbach". Men geeft in deze uitmuntende Verhandeling, eerstelyk eenige algemeene hoedanigheden op, welke de Konst-planten, 't zy vreemde of Inlandsche moeten hebben, om nuttig voor het oogmerk van konstweiden te zyn. Vervolgens worden verscheide soorten van konstplanten voorgedraagen, waar op de algemeene regels worden toegepast, en

daaruit opgemaakt, welke derzelver van den meesten dienst kunnen zyn. Dan pryst men eenige Planten aan, daar tot nog toe geen gebruik van gemaakt is, en welke egter zeer dienstig zyn tot het oogmerk van konstweiden, waar op de beste manier wordt aangeweezen, om de voorgestelde Planten te teelen en te bewaaren. En eindelyk de schikking der Landeryen voorgedraagen, welke een Landman, ten opzigt zyner konstweiden, in agt moet neemen.

De VIIIste *Verh.* bevat *een kort berigt wegens de Haanekammetjes, of het gezond Hooy.* Gelyk ook de

IXde *Verh.* Zynde een *aanhangzel op het vorig berigt wegens de Haanekammetjes*, door den Heer de CHAMBRIER DE TRAVANET. Beide strekken zy tot eene vervulling wegens het geen de Hr. STAPFER in de voorgaande VIIde Verhandeling hadt overgeslaagen wegens deze nuttige Plant te zeggen, om dat 'er reeds eene Verhandeling over was in de Verzaameling van de Bernsche Maatschappy van den Landbouw, en om dat hy dus die Verzaameling met geene ongevallige herhaalingen wilde bezwaaren. De

Xde *Verh.* is weder van den Heer de CHATEAU-VIEUX, over wiens onvermoeiden yver in de verbetering van den Landbouw men zig niet minder dan over den gelukkigen uitslag, en onvergelykelyke nauwkeurigheid in alle zyne Proefneemingen moet verwonderen; de tytel dezer Verhandeling is. *Algemeen Berigt, wegens de manier om Konstweiden met Rupsklaveren en Haanekammetjes te maaken op een grond, die aan Bedden gelegd, en naar de nieuwe manier gebouwd wordt.* Behalven een nauwkeurig berigt hoe de Rupsklaveren op het voordeeligst te teelen, te behandelen, en aan het Vee te voeren, ziet men hier, dat men door middel van deze Plant, volgens de voorgeschreeve wyze te behandelen, daar eene inzaameling of opbreng van haalen kan oneindig beter, dan die, welke men, naar den gewoonen trant, uit de beste Landeryen, in de allervrugtbaarste jaaren haalen kan, en zelfs eens zo veel van dit uitmuntend hooi bekoomen, als eene gelyke uitgestrektheid gronds op de beste Uiterwaarden kan uitleveren.

De XIde *Verh.* is nogmaals van denzelfden agtenswaardigen Schryver, en bevat eene *nieuwe manier om oude weiden, naar den gewoonen trant leggende, te verbeteren, door de mest met meer voordeel te gebruiken, dan anders de gewoonte is.* Wy hebben deze Verhandeling met het uiterste genoegen geleezen; het middel hier voorgesteld, om de Weiden met voordeel te mesten, is zeer eenvoudig, het koomt enkel uit, om het

het land, kruislings door te fnyden aan reepjes of vierkante stukjes van drie duim, zonder den grond om te wenden. Men gebruikt hier toe ploegen zonder Schaar of Rister, maar met vyf kouters in plaats van één voorzien, welke de gezegde fneden zeer fpoedig, en door middel van flegts een goed Paard, in het land maaken, waar door niet alleen de Loogzoutige fappen der mest, die anders boven op den grond blyven leggen, en nutteloos vervliegen, by de wortels der Planten gebragt worden, maar die wortels zelve ook, door de fneede der kouters, gedwongen, om op nieuws uit te loopen, waar door dan het land met jonge en weelige Planten wordt beflaagen. Dit middel verneemen wy, dat hier te lande, reeds door verfcheide Liefhebbers wordt te werk gesteld; en zelfs door zulken, die anders den nieuwen Landbouw nog niet overgenoomen hebben; hunne ondervinding zal die van den Heer de CHATEAU-VIEUX bevestigen, en zyne duidelyke Natuurkundige redeneeringen buiten allen twyffel stellen.

XIIde *Verh.* Eene *nieuwe wyze, om het beste Zaadkoren te winnen, met eenige aanmerkingen tot verbetering van den Landbouw, zonder de manier van* TULL OF DU HAMEL *geheel over te neemen.* Gegronde aanmerkingen, en, zo 't ons voorkoomt, wyze fchikkingen, maar welke niet vatbaar zyn voor eenig verkort berigt.

XIIIde *Verb. Voordeelen van de Turf-asch, als eene Bemesting; en wyze van dezelve te gebruiken.* De Hoofdzaak hier van is, dat de Turf-asch voor verre de meeste Planten dienstig is, maar doorgaans te rykelyk gefpild wordt, en voorzigtig gebruikt moet worden.

XIVde *Verh. Het teelen van zoet Hout.* Die eenig belang in dezen teelt heeft, of dezelve wil beginnen, kan hier zeer nauwkeurige regels en aanwyzingen vinden.

XVde *Verb.* Eene *nieuwe fchikking van een koornmagazyn, om de Graanen veele jaaren voor bederving te bewaaren.* Het welk gefchiedt door middel van een gebouw van zes verdiepingen, voordagtelyk zo gemaakt, dat de Graanen van eene hoogere naar eene laagere verdieping loopen, en zeer gemaklyk van de onderfte verdieping weder naar de bovenfte te brengen zyn. Wy kunnen niet ontkennen, dat ons deze methode, om de Graanen te bewaaren, beter voorkoomt, dan eenige, die wy nog geleezen hebben, en byzonderlyk, die van den Heer DU HAMEL, waar tegen eenige gegronde bedenkingen worden ingebragt.

XVIde *Verb. Voordeelen van Zout, voor Paarden, Hoornbeesten, Schaapen en Geiten.* De raad is, om het zelve in het

Land by hen te zetten, op dat zy daar van kunnen nuttigen, zo veel zy verlangen, en dit wordt door verscheide voorbeelden en aanmerkingen zeer wel opgehelderd.

XVIIde *Verb. Beproefde manier om de Paarden des Winters zo wel als des Somers op stal te houden.* Die manier is zekerlyk goed, en verdiende by onze Landslieden gevolgd te worden. Men schikt een afgeslooten stukje Lands voor de Paarden, en, terwyl men hen hun voeder des Somers, zo wel als 's Winters op stal bezorgt, laat men hen, door de stal open te laaten, uitloopen zo dikwils als zy verkiezen.

XVIIIde *Verband. Eene nieuwe manier om de Aardbeyen, Kruisbessen, en Aalbessen tot eene ongemeene volmaaktheid te brengen, en de eerste den geheelen zomer door te kunnen plukken.* Dit laatste voordeel kan men op eene zeer eenvoudige wyze bekoomen, met alleenlyk den bloesfem af te knypen, zo dikwils als men de voortbrenging der Aardbeyen nog eenigen tyd wil vertraagen.

XIXde *Verband. Brief aan de Schryvers van het* Musæum Rusticum, *over den Teelt en het gebruik van het Koolzaad, met verdere aanmerkingen tot den Landbouw betrekkelyk.* Zo wy ons niet bedriegen, kunnen wy, gelyk de Vertaaler ook aanmerkt, alle de voordeelen, die hier van het Koolzaad worden opgegeeven, door middel van onze Boeren-kool ruim zo goed bekoomen.

XXste *Verband. Over de Boomen en Heesters, welke digt by zee willen groeyen.* Hier in wordt ook een Insekt aangeweezen, dat de Sparreboomen grootelyks benadeelt.

XXIste *Verband. Gedeelte eens briefs van den Heer* DAVID MEESE, Opper Hortulanus van de Academie-Tuin te Franeker &c. &c. *aan den Uitgeever van dit Werk*, den 5den October 1765.

Berigt wegens den Heer GYSBERT ANTWERPEN VERBRUGGE.

XXIIste *Verband. Proeve in Gelderland aan den Yssel.*

XXIIIste *Verband. Nieuwe gemaklyke en voordeelige manier om Byen te houden in kasjes of korven van Hout, die met de zyden tegen malkander aan- en afgezet kunnen worden, om den Honing gemaklyk uit te snyden, zonder de Byen te dooden of veel te ontrusten, vroege zwarmen, als men 't begeert, te bevorderen, en laate voor te koomen,* door STEPHEN WHITE, M. A. Predikant te Holton. Deze manier zal goedkeurders en navolgers hebben; maar men kan van deze Verhandeling weder geen verkort berigt geeven; zo min als van de volgende.

XXIVste *Verband. De nieuwe Zaeyploeg uitgevonden door eenige Leden van het Genootschap ter verbetering van den Landbouw*

bouw in de Nederlanden. Men moet de beschryving, die vry klaar en nauwkeurig is, en door de bygevoegde Plaaten een genoegzaam licht ontvangt, in het werk zelve nazien. Eindelyk volgt hier agter de

XXVste *Verhandeling*, welke van den Heer PETRUS CAMPER is, *over den oorsprong der Leverwormen in Schaapen en Runderen.* Dit is een soort van Vervolg van die welke zyn Wel Ed. in het tweede Stuk van dit werk geplaatst hadt, en heeft byzonderlyk ten doel, om te toonen, dat het gemelde ongemak niet van het zogenaamde Botgras herkomstig is.

Wy merken, wegens dit IVde Stuk in het algemeen aan, dat het voor de meeste Lezeren aangenaamer, en misschien niet minder nuttig zyn zal, dan eenige der voorgaande.

De Aart der Volkeren, bevattende eene beschryving van het Karakter van de meeste Bewooneren der Waereld. Doormengt met zeer veele nuttige en vermaeklyke aenmerkingen uit de Zedeleer, Historien, Genees- Oudheid- en Fabelkunde. Benevens eenige Byvoegzels van verscheide merkwaerdige Byzonderheden. Vernieuwde Uitgaeve. Te Leiden by C. van Hoogeveen, Junior 1766. *behalven de Voorreden. enz.* 439 *bladz. in* 8vo.

DIt Stukje behelst een zonderling mengelmoes van Gedachten en *Lecture*, op zodanig eene wyze te zamengebragt, dat we 'er niet wel een onderscheiden denkbeeld van konnen geven, dan door een voorbeeld eener beschryvinge van een zeker Volk uit het zelve voor te dragen. We zullen ons ten dien einde maer van de eerst voorkomende bedienen, waer uit men kan afleiden, op hoedanig eene wyze onze Autheur de volgende behandelt; dewyl hy daar in op een dergelyken voet voortgaet.

„ ALBANIER is een inboorling van *Albanie*, een Griek„ sche Provincie, zeer volkryk en beroemd wegens hare „ voortreffelyke Ruitery. De *Albaniers* zyn doorgaans wel „ gemaakt van Lyf en Leden, echter dom; zy beminnen de „ Pracht, het Vermaak en de Wellusten.

§ I.

„ Door 't woord *Lid* verstaan wy eigentlyk dat deel aan 's „ menschen Lichaam, 't welk hem ter beweging en voort„ brenging van 't zelve door den alleen wyzen Schepper is „ aangeschapen geworden. Men vind alle LEDEN met „ een opperhuid overtrokken, met Peesen en Zenuwen ver„ eenigt,

„ eenigt, met Been en Krakebeen gestyft en ondersteunt; „ de innerlyke partyen, meest bedekt en geselfchapt, brengen de uitwendige Leden de merkwaardigste diensten aan.

„ Wel geöeffende Geneesheeren hebben aangemerkt, dat „ er in 't menschelyk Lichaam niets gemeener is, dan dat „ het eene Lid van wegen het andere Lid, of lydt, of zich „ wel bevind.

„ De Voeten en het Hoofd zyn wyd van malkanderen; „ edoch zoo als 't met de Voeten gesteld is, wel of kwalyk, „ zo bevind zich ook het Hoofd: zyn de voeten koud, en „ moeten ze veel in koude vochtigheden gaan of staan; het „ Hoofd zal niet zonder Zinkingen en pyne blyven; maar „ zo de voeten warm gehouden, of met Kruiden gestooft „ worden; het Hoofd zal dat mede genieten, en meerendeels een beteren slaap daar van hebben.

„ De *Pols* aan de hand heeft eene groote gemeenschap „ met 't Herte, en wanneer men dezelve met geestryke en „ doordringende wateren verbindt en bevochtigt, zo zal 't „ Herte merkelyk daar door gesterkt worden.

§ II.

„ De SCHOONHEIT des Lichaams is wel bevallig voor „ 't oog, maar een wys man acht hoger de Schoonheit van „ de Ziele, wanneer dezelve is begaafd met kennis en „ deugd. De Vos komende in een zeker huis, vond een „ Mom-aanzigt, 't welk konstiglyk was gemaakt, en zeide; „ dit is een schoon hoofd, doch zonder hersenen. Menschen van een schone gedaante zyn gelyk zulk een Mom-„ aanzigt, indien zy niet begaafd zyn met oordeel. De „ oude Wysgeeren zeiden, dat de mensch was een dier, begerig om iets te weten; maar niet te willen leeren, is een „ zeer grote misdaad, de onwetentheid den mensch een „ dommen Ezel gelyk makende; en echter twee menschen, „ een en 't zelfde doende, is niet altyd 't zelfde; want „ de daad van den eenen word geprezen, en van den anderen gelaakt, 't welk wy uit de volgende Gelykenisse zullen zien. Een zeker Hondje, zyn Meester t'huis komende van de Beurs, vleijende met quispelstaarten en andere „ gebaardens, was de Meester bewogen met deze vleyeryen, „ en wierp hem een beentje en een stukje brood toe. De „ Meester aldus een beentje het Hondje voorwerpende, „ leest men, dat de Ezel, ziende deze weldaad van den „ Meester, op 't Hondje benyd wierd, en hopende dat hy „ by zyn meester dank zoude behalen, begon hy op zyn manier hem ook te vleyen, en gaf zoo een ysselyk groot ge-

„ schreeuw,

„ schreeuw, dat 't geheele huis dreunde, en sprong met „ zyn voorste pooten op de Meester zyn schoot: toen, leest „ men, dat de Meester opgestoken is geweest met zo een „ grote gramschap op den dommen Ezel, dat hy hem de „ huyd vol slagen gaf.

§ III.

„ De huyzen der Edelen vervallen hedendaags door al te „ grote zucht tot de PRACHT, dewelke wordt afgebeelt „ in gedaante van een Vrouwe, gekroont en in 't Goud ge- „ kleedt, hebbende in de rechterhand de beeltenisse van „ *Pallas*, en zittende op een kostelyke Stoel, of zo men „ ze te paard wil vertonen, dan zal ze den Stoel aan hare „ zyde hebben.

„ De Apostel *Paulus* vermaant de Vrouwen 1 Timoth. 2 „ vers 9, zeggende; *versiert u zelven met schaamte en matig-* „ *heit, niet met vlechtingen des haairs, of Goud of Paarlen, of* „ *kostelyke Kledinge: maar, het welk den Vrouwen betaamt,* „ *met de onverderflyke versiering eens zagtmoedigen en stillen* „ *Geest die kostelyk is voor God.* 1 *Pet.* 3, *vers* 3, 4.

§ IV.

„ WELLUST is vergankelyk, en vervoert iemant bui- „ ten zig zelven; zy word verbeeldt in gedaante van een „ dertele Vrouw, houdende in de hand een Kloot met twee „ Vleugels, wandelende door een weg vol Bloemen en Roo- „ sen, hebbende ter zyde een Heuvel of steilen Berg.

De Volheid ontbindt de Kuisheit, en voedt de aanlokkingen „ (zegt *Augustinus;*) *daar en tegen den Honger heeft nimmer* „ *Overspel gezien, nog de schaarsheit van Gelt onmatigheit;* „ *dierhalven is de Soberheit eene Vriendinne van de Maagdelyk-* „ *heit, en een vyandinne van de Dertelheid. Salomon* zegt, *de* „ *wyn doet de oogen naar vreemde Vrouwen zien.*

„ *Bruno* (*) zegt: *Neemt het wit van de Eenvoudigheit,* „ *het rood van de Kuisheit, schildert uwe oogen met schaamte,* „ *en uwen geest met stilzwygentheit; vult uwe ooren met het* „ *woord Gods, begt aan uwen hals het jok* Christi, *het hoofd* „ *uwen mannen onderwerpende, en gy zult rein zyn: uwe han-* „ *den met wolle bewoelende, t'huys uwe voeten vestigende, en* „ *zy zullen hoger dan in 't Goud behagen; u Kleedende met de* „ *Zyde van Vromigheit, met fyne Lywaat van Heiligheit, met* „ *het Purper van de Eerbaarheit, en aldus opgetooit zult gy* „ *God zelf tot een minnaar hebben.*

„ *Ge-*

„ (*) *Bruno*, uit 't Hoogduitsch oorspronkelyk, betekent „ *Prachtig.*

„ *Geneeskundige Aanmerkinge.*

„ Doctor *Haan* verhaalt van een zeker Matroos geboren
„ in *Epirus* (†) dewelke laboreerde aan OPSTOPPING VAN
„ PIS; hy gebruikte *Genever*, en dronk het afkookzel van
„ de volgende middelen, vermengt met zoete *Melk*; en hy
„ is van zyn kwaad herstelt; te weten *Ajuin*, *Chalotte*, *Look*,
„ *Bremzaad*, *Lepelblad*, *Kervel*, *Peterfely*, *Dragon*, *Seldry*
„ en *Rosmaryn*. Allerly soorten van Gezwellen en Zwellin-
„ gen, die de Piswegen van buiten drukken, als uitwas-
„ sing in de Pisbuis, Zwelling der Voorstanders, of van
„ den Endeldarm, in de mannen, en in de Scheede, in de
„ Vrouwen, Zwangerheit, enz. kunnen den uitgang van
„ de Pis beletten.

„ (†) Eene Griekfche provincie, gelegen in *Albanie*, zedert
„ de 14de Eeuw onder de macht der Turken: deszelfs inwo-
„ ners zyn Christenen. Men hield aldaar in den jare 516 een
„ Kerkvergadering, in de zaak van *Joannes* Bisschop van *Ni-*
„ *copolis*.

Zwanenzang of laatste Klaagtoonen van JEAN CALAS; *op het Moordschavot aan zyne wraakzugtige Rechteren te Thoulouse. Op eenen vryen trant gevolgd naar het Fransch van den Heer* VOLTAIRE. *Door* P. A. PLA. *Te Rotterdam by* A. Bothall. 1765. *in groot quarto 20 bladzyden.*

EEn tamelyk vloeibaer Vers, waer in de ongelukkige *Calas* het gemeen en den Regteren van Thoulouse zyne onschuld betuigt; en zich met gelaten lydzaemheid aen 's Hemels bestieringe onderwerpt. Tot een staeltje diene het volgende gedeelte, waer in hy de aenschouwers en de Regters tot meerdere voorzigtigheid in volgende tyden tracht op te wekken.

Magt myn verscheijen eens Uw dolle grimschap steren.
Laat nooit uit uwen mond' zoo'n vonnis weder booren,
Gy zult eerst na uw wraak uw' groven misslag zien,
En uit berouw en schrik, voor Uwe schaduw' vliên.
Daar zal geen tyd meer zyn om de onschuld te betreuren:
De vrees en wanhoop zal uw hart vaneen verscheuren.
Zoo vaak ge uw kinders ziet, zal hun onnooz'le lach
U de eige smerten doen, die gy my lyden zag:
Een oud ellendig man, die zyn onnoozel leven
Op 't rad geëindigt heeft, zal in uw denkbeelt zweven.

Een onbedwingb're ſtem, die zich op 't onrecht wreekt,
En die de wet herroept, wanneer de oprechtheid ſpreekt,
Zult ge altoos hooren in haar zuchten, ſtenen, klagen.
Een heilloos naberouw zal eeuwig U doorknagen.
Ook deze plaats, die gy van myn vergoten bloed,
Tot ſtilling van Uw' haat en wraakzucht rooken doet,
Zal ſtâag uw hert met ſchrikk' en nare vrees bezetten.

Gy, Rechters van deze Aard'! Handhavers van haar wetten!
Hoort myne droeve klacht, voor de allerlaatſte keer.
ô Ja, Gy zyt misleid, 'k geef U de ſchuld niet meer,
Het muitent Volk kan ligt in 't woeden overheeren.
Men hoort, men nadert, en men kan niet rugwaarts keeren.
Het is myn plicht, dat U, myn wreede dood en ſmert,
Uw misſlag, drift en wraak, van my vergeven werd.
Het noodlot, niet uw haat, is oorzaak van dit lyden.
Onzekeren, gy gaat en ſtapt maar pas bezyden
Den afgrond. Och! daar is dikwerf een enkle tredt
Van de Gerechtigheid en oeffening der Wet',
Tot de allerſlegtſte daad en ſnoodſte wanbedryven.

Maar, laat myn dood altoos in uw geheugen blyven.
Dat zy een voorbeeld ſtrekke aan 't late Nageſlacht!
Dat de onverdiende ſmert my door U toegebragt,
En dees geſchiedenis U eens tot ſchrik bewegen!
Zoo blyf myn nagedachte en Kroost altoos in zegen.

Zegenzangen op het Eeuwgetyde van het Aalmoeſeniers Weeshuis, binnen de Stad Amſterdam, gevierd den 3den van Louwmaand, 1766. Te Amſterdam, by P. J. Entrop, *in gr. quarto.*

EEne Verzameling van verzen, die zeer wel beantwoorden aen 't onderwerp, en geſchikt zyn naer de gelegenheid des tyds. Te regt zingt hier onder anderen *J. H. Broeckhoff.*

Vaar voort, doorluchte Waereldſtad!
Terwyl ge uw heil, door ſchat op ſchat,
Uit Oost en West meugt zien vermeêren,
Gods Kerk, van dwinglandy bevryd,
Met Kunst, en Weetenſchap, en Vlyt,
In uwe Muuren ziet floreeren!
Vaar voort, in weldoen nooit vertraagd,
En leer de Waereld, hoe men de Armoede onderſchraagt.

Zo blyft gy, in de Olyvenlommer,
Bevryd van Krygslast, Ramp en Kommer.
Dat Tirus roeme op Koopvaardy,
't Oud Babel op zyn Praalgestichten,
Athéén op heldere Wysheidslichten,
En Rome op groote Heerschappy:
Uw Heilstaat rust op vaster gronden,
God draagt en helpt de Stad daar de Armen hulp in vonden.

Ontwerp van een nieuw op te rechten Kunstgenootschap van Toneel-Spel-Vertaling-Makers. Onder de Zinspreuk, χαίρειν χαλκεῖον, [illegible]. *Te bekoomen, te Utrecht, by* Spruit *enz.*

EEn scherp Hekelschrift over 't menigvuldig en niet zelden slecht vertalen van Toneelspellen in 't algemeen; en wel byzonder over de vertaling van den *Vorstelyken Wees* of het *Veroverd China.* De berispingen des Schryvers van dit Ontwerp zyn veel al gegrond, en de manier van voorstellen is niet oneigen aen een geschrift van dien aert. 't Was zeker te wenschen, dat de Natie meerder zelve dacht en ingevolge daer van schreef, dan vertaelde; en dat zy, die geen lust of bekwaemheid tot het eerste hadden, en zich met het laetste vergenoegden, 'er de hand niet aen floegen, dan met de vereischte kundigheid.

NABERICHT.

Het Latynsche Dichtstukje, van den Heer G. D. J. ons toegezonden, konnen wy niet gevoeglyk in onze *Letter-Oefeningen* plaetzen; en 't schynt ons thans niet eigen dat het zelve afzonderlyk gedrukt zou worden. Was het onzen Boekverkoperen in vroeger tyd ter hand gekomen, veelligt hadden ze het zelve, nevens een en ander Dichtstuk over het zelfde onderwerp, ter Drukperse geschikt.

Byzonderheden over de Heilige Schrift, *door* PETRUS HOFSTEDE. *Agter aan is gevoegd*, *een Godsgeleerde en Geschiedkundige Verhandeling*, over het klein getal der egte Martelaars. *Te Rotterdam*, *by* J. Bosch *en* R. Arrenberg 1766. *Twee deelen in quarto*, *behalven het Voorwerk en de Registers* 1012 *bladzyden*.

DIt Werk van den Eerwaerden *Hofstede* behelst eene reeks van Taal- Oordeel- en Oudheidkundige Aenmerkingen over eenige plaetsen der Bybelschriften, die den Uitleggeren gemeenlyk min of meer moeite baren; aen welken hy, met veel naerstigheid en belezenheid, eenig nieuw licht in dezen tracht by te zetten. Zy, die vermaek scheppen in eene oefening van dien aert, en welken lust hebben om de verschillende gedachten van schrandere Mannen, over zodanige plaetsen na te gaen, en met elkanderen te vergelyken; om te beproeven of ze tot eene voor zich zelven voldoende bepaling deswegens konnen komen, zullen ongetwyfelt de aengewende moeite van dien Heer dankelyk erkennen. Vinden ze de uitleggingen van zyn Eerwaerden niet altoos even bondig, 't geen men niet wel kan verwachten in 't behandelen van duistere stoffen; ze zullen ze over 't algemeen nieuw, of op eene nieuwe wyze behandelt en vernuftig voorgedragen vinden.

De Texten en Onderwerpen die onze Schriftgeleerde in dezen ontvouwt zyn de volgende. Uit het Oude Verbond. Gen. XLIX. 11, 12, 1 Sam. VII. 6, Ps. LXVIII. 25--28, Spr. XXIX. 1. vergel. met 2 Chron. XXXIII. 12, 13, Jez. V. in 't byzonder vs. 18, Ezech. XVI. 12. Het groot oogwit der zes eerste Hoofdstukken van Daniels Boek. Dan. IV. 29--37. De naam Zephanja, vergel. met Cap. I. 10, 11, en Zach. XIV. 20. Uit het Nieuwe Testament. Matth. XXI. 8, 9, Luc. IX. 27, vergel. met Matth. XVI. 28, Marc. IX. 1, Luc. IX. 29, vergel. met 2 Pet. I. 16--19, Luc. IX. 30--32, Luc. IX. 35, vergel. met Matth. XVII. 5, 6. Matth. XVII. 7, 8. Hand. XVI. 14; 2 Cor. X. 10, XI. 5, XII. 2, vergel. met Spr. XXVII. 2, en 2 Cor. XII. 7. Hier by komt nog eene Godsgeleerde en Geschiedkundige Verhandeling *over het klein getal der egte Martelaars*, waer van wy den Lezer een byzonderder verslag zullen mededeelen.

In 't eerste Hoofdstuk, dat ter inleidinge strekt, brengt zyn Eerwaerde ons onder het oog hoe jammerlyk de Martelhistorie ontluistert is, door eene groote menigte van ongerymde fabelen; hoe de manier van onderwyzen, de winzucht en de nayver der Roomsche Kerkelyken zulks grootlyks veroorzaekt heeft; en hoe zommigen hunner edelmoedigsten zich vruchtloos daer tegen verzet hebben. Hier benevens maekt hy in deze Inleiding gewag van 't gevoelen van *Dodwell*, die staende hieldt, dat men, in de eerste eeuwen der Kerke, de Christenen zo algemeen en zo hevig niet vervolgt heeft, als doorgaens gelooft word; en dat 'er derhalven op ver na zo veel Martelaers van dien tyd niet geweest zyn, als men wel in de Martelboeken gestelt vind; een gevoelen dat van zommigen na hem verdeedigt, doch van anderen zeer wedersproken is. —— Men heeft zich hier in, naer 't oordeel van onzen Autheur, tot uitersten laten vervoeren; en 't komt hem voor dat men 't getal der Martelaren grooter heeft te stellen, dan *Dodwell* met zynen aenhang wil; maer dat men 't echter ook aen de andere zyde kleinder heeft te noemen, dan men gemeenlyk doet. Het is, gelyk hy vervolgt, zyn oogmerk niet zich in dat geschil over 't gevoelen van dien Heer verder in te laten, als niet betrekkelyk tot het byzonder en uitgebreider doelwit zyner Verhandelinge, waer omtrent hy zich voorts indezervoegen verklaert. „ Wy zullen den Lezer in deze Verhandeling „ onderhouden over het klein getal van zulke Martelaars, „ welke dien eernaam met recht hebben mogen voeren; dat „ is, die, te gelyk met de uit- en inwendige *karakters* of „ merkteekenen van het waaragtige Martelaarschap voor„ zien zynde, *zoo wel Martelaars voor den Heere als voor de* „ *Menschen* konnen genoemd worden. —— *Dodwellus* heeft „ in 't gemeen zoeken te betoogen, dat het getal der vroe„ ger Martelaars, zonder zig met derzelver *karakters* op te „ houden, op verre na zo groot niet is, dan de meeste ge„ leerde gelooven. Wy zullen in het byzonder zoeken aan „ te toonen —— dat, hoe groot ook het getal der Marte„ laars gesteld mag worden, de meeste hunner nogthans „ geen egte Martelaars geweest zyn, om dat zy de ver„ eischte *karakters* gemist hebben. *Dodwellus* houdt zig al„ leen op met de Martelaars der eerste Christen-eeuwen, „ wy zullen ook in de later eeuwen uitweiden".

Zyn Eerwaerde, hier op ter zake tredende, tracht in 't tweede Hoofdstuk te betoogen, dat de meeste zoogenaemde Martelaers zelfs van de uitwendige *karakters*, tot het egte

Martelaerschap behoorende, ontbloot zyn geweest. De vraeg is ten dezen opzichte, welke zyn die uitwendige *karakters?* ze liggen, zegt hy, in de volgende beschryving opgeslooten. Een Martelaer des Nieuwen Testaments is *een Christen persoon, die belydt, dat hy de leer van Christus in alles voor waaragtig houdt, en die derzelver waarheid met een geweldigen dood, welke hem om deze zyne belydenis, door andere, wordt aangedaan, tot den laatsten snik zyns levens bevestigt en verzegelt.* Volgens deze beschryving moet men in de Martelrollen doorschrappen alle die zogenaemde Martelaers, die of geen *Persoonen* of geen *Christenen* geweest zyn, dat bereids eene zeer groote menigte uitmaekt. Want men heeft, gelyk onze Autheur, met verscheidene voorbeelden doet zien, letters, woorden, beeldspraken, benamingen van klederen en meer levenlooze schepzelen, mitsgaders Heidenen en veelligt ook wel Jooden, door onbedachtzaemheid, in den yver tot het vermenigvuldigen der Martelaren, als Christen-Martelaers geëerbiedigt. Men heeft, gelyk hy verder vervolgt, hier dan ook uit te monsteren, alle de zodanigen, die zich om de byzondere leerstellingen der Roomsche Kerke hebben laten ombrengen; als mede alle de zodanigen, die niet rechtzinnig geweest zyn, in deze of gene leerstellingen, die den grond der zaligheid raken, als die *de leer van Christus niet in alles voor waaragtig houden.* Dit doet weder, gelyk hy toont, een zeer groot aental van Martelaers uitvallen; maer hy wil tevens hier opgemerkt hebben, dat iemand een Gode behagelyk Martelaer zou konnen zyn, al hadde hy eenige wanbegrippen aengaende de leer der waerheid, zo ze maer niet van dien aert zyn, dat ze den grond en wortel der zaek raken. En dus wil hy dien van de *Augsburgsche* zo min als dien van onze *Nederlandsche* belydenis, mitsgaders den weerloozen *Doopsgezinden* hunne egte Martelaers niet betwisten; maer de vroeger en later Ketters behooren zo min op de rollen der Martelaren, als de voorstanders der Roomsche Kerke. Zyn Eerwaerde voortgaende wil ook, dat men niet onder de Martelaers telle, de Bethlehemitische kinderen en dergelyke, die *de leer van Christus niet gekend noch beleden hebben.* Echter staet hy niet zo sterk op den eisch der *Belydenisse*, of hy zou gereedlyk den naem van Martelaer geven, aen de *Catechumeni*, of eerste leerlingen van den Christelyken Godsdienst, en anderen, die door een verhaesten marteldood, voor dat ze Leden der Kerke geworden waren, weggerukt zyn. Sterker dringt hy aen op het geëischte karakter, *dat ze, om deze belydenis, door andere*

een geweldig ter dood gebragt zyn, en die waerheid, tot den laetsten snik des levens, met zodanigen dood bevestigt hebben. In gevolge hier van zyn de *Confessores* of Belyders, en alle dezulken; die om hunne belydenis eenig lyden ondergingen, 't zy dan dat ze zich zelven tugtigden of beteugelden, of door anderen in lyden gebragt werden, maer echter den dood ontkwamen, niet op de lyst der Martelaren te brengen. Ook behooren hier toe niet de zodanigen, die *in de* gevangenis, op hun vlugt, in den oorlog en dergelyke, door ziekte als anderszins sneuvelen; en nog minder zy, die zich zelven in zodanige omstandigheden van het leven beroofden. Op dien zelfden grondslag heeft men ook niet onder de Martelaers te tellen, alle dezulken, die, bepaeldlyk gesproken, niet omgebragt zyn, om hunne belydenis dier Leere, maer uit tydlyke, uit staetkundige inzigten, uit hoofde van hunne oproerige en wederspannige bedryven, in een blinden yver gepleegt, en wat meer van dien aert zy. En dus zyn ook eindelyk hier uit te sluiten, de zodanigen, die, na 't doorstaen van vele pynigingen, hunne belydenis verzaekt hebben. Het een en 't ander, doet, gelyk zyn Eerwaerde toont, eene overgroote menigte van Martelaren verdwynen; zo dat men moete erkennen, dat ver de meeste zogenaemde Martelaers ontbloot geweest zyn *van de uitwendige karakters, die tot het ware Martelaerschap behooren.*

Dan dit is 't niet alleen: een tweede onderzoek, dat in 't derde Hoofdstuk voorgestelt word, doet ons de lyst der Martelaren nog merkelyk meer opkorten, als waer in zyn Eerwaerde zich verledigt, om ons onder het oog te brengen, dat de meesten dier genen, welken het aen de uitwendige *karakters* niet ontbroken heeft, egter de *inwendige karakters*, die iemand tot een Martelaer voor den Heer maken, gemist hebben. Ter aenduidinge dezer inwendige *karakters* geeft hy ons de volgende beschryving. Een Martelaer voor den Heer is een *geloovige*, welke niet alleen alle de gemelde uitwendige karakters bezit, maer ook *uit een geloovig grondbeginzel, gewillig, als God hem anders daer toe roept, den marteldood ondergaat, en dat tot zyn eer, op de regte wyze, naar zynen wil.* De Martelaers, welken in dit onderzoek aen deze beschryvinge getoetst konnen worden, zyn, overeenkomstig met het voorgaende, geen andere dan zulken, die regtzinnig in de grondwaerheden zyn, en in welken alle de uitwendige *karakters* gevonden worden; dus het getal, dat hier in overweging kan komen merkelyk bepaelder zy, dan in 't voorgaende. Onder dezen, merkt zyn Eerwaerde

in de eerste plaets aen; zyn 'er velen, waer van men niets weet dan hunne bloote namen, en men spreekt van een groot aental, welker namen niet aengetekend staen, des men van hun *geloof* ook niets met eenigen grond konne bepalen, en alleen uit den gewoonen staet der Kerke afleiden, dat 'er velen onder geweest zullen zyn, die 't ware zaligmakende *geloof* niet bezeten hebben. Wat verder eene groote menigte van Martelaren betreft, wier gedrag en zeden in vroeger en later tyden breeder beschreven worden, hunne werken, gelyk hy doet zien, toonen niet zeldzaem, dat velen hunner misdeeld waren van 't waer *geloof* dat de harten reinigt: het welk dat groot aental van Martelaren in dezen zin krachtig doet afnemen. By dezen, die het lyden niet ondergaen hebben *uit een geloovig grondbeginsel*, komen ook vervolgens velen, die niet zo zeer *gewillig*, *en van God daer toe geroepen zynde*, als wel eigenwillig, zonder van God daer toe geroepen te zyn, zich voor de wreedheid der Vervolgeren bloot gesteld hebben. Zyn Eerwaerde toont, in 't ontvouwen hier van, dat het een Christen niet, dan in byzondere omstandigheden, geoorlofd is den marteldood moedwillig in 't gemoet te loopen; en dus konnen ook dezulken, die zich buiten nood in 't gevaer begaven, niet wel op deze lyst der Martelaren gebragt worden, hoedanigen men nochtans in geen gering aental op dezelve aengetekent vind. Zo men verder het oog vestigt op het vereischte, dat ze den marteldood ondergaen *tot Gods eer*, *op de rechte wyze en naer zyn wil*, dan zal het getal dezer Martelaren nog merkelyk verminderen; dewyl 'er, gelyk zyn Eerwaerde vervolgens doet zien, maer al te veel gevonden worden, die men met den naem van Martelaren verwaerdigt, en welken intusschen niet vry geweest zyn van alle slinksche inzigten en byeindens; die, door de wyze op welke zy zich in hun lyden gedroegen, maer al te duidelyk getoond hebben, dat zy hier in niet handelden naer Gods wil, en die zuivere gemoedsgestalte niet bezaten, welke men in Martelaers voor den Heer zou mogen verwachten. Men vindt 'er naemlyk, die zich lieten leiden door een denkbeeld van verdienstlykheid en ydele eer, by welken het zien op de vergelding des loons een grondbeginsel van hunne overgift tot den marteldood was; mitsgaders zulken, die, door hunne bespottende en beledigende handelingen, aenduidden, dat hunne gemoedsgestalte niet recht gezuiverd was, en voor al dat het hun ontbrak aen eene reine liefde tot den Naesten, die zich, naer 's Heren wil, ook tot de Vyanden, tot de Vervolgers,

uitstrekt. —— Onze Autheur dus getoont hebbende, dat zelfs een begenadigt Christen den zogenaemden Marteldood kan ondergaen, en zich in dat lyden indiervoegen gedragen, dat hy het karakter van een *Martelaer voor den Heer* verlieze; doet ons ten slot nog opmerken, dat men hier uit echter niet konne afleiden, dat zodanig een ook tevens daer door Gods gunst verlieze; en dat 'er reden zyn om te vertrouwen, dat God hun in Jesus Christus genadig zal wezen, in 't vergeven dier zonden welken zy in hun uiterste begaen mogen hebben, gelyk hy hun hunne dagelyksche zonden genadig kwyt wil schelden.

Behalven eene *Nakezing*, die nog eenige vermeerdering en beschaving dezer Verhandelinge behelst, is aen dezelve een *Aenhangsel* gehecht, waer in zyn Eerwaerde twee verkeerde aenduidingen van den vermaerden Historieschryver *L. van Aitzema* tegengaet. —— De eerste is, dat de Plakkaten van *Carel* en *Philips* in de Nederlandsche troebelen niet anders geweest zouden zyn, dan waerschouwingen om het Land te ruimen, indien men zich met den Godsdienst van den Souverain niet konde vereenigen; en dat 'er dus geen strafoefening gepleegt zou zyn, van wegen het geloof, maer ter zake van 't overtreden der Plakkaten. Hier tegen is 't, uit den inhoud der Plakkaten, en 't gehouden gedrag, gelyk onze Autheur doet zien, blykbaer, dat men niemand het vlugten toeliet, de vlugtende nazettede, indaegde, en by weigering van verschyning in hunne persoonen en goederen veroordeelde. —— Eene tweede byzonderheid, die aenmerking verdient, is, dat de Heer *van Aitzema* het aental der genen, welken by die gelegenheid gedood zyn, veel kleinder zoekt te maken, dan het in der daed is. Dit geeft zyn Eerwaerden aenleiding, om inzonderheid te toonen, hoe 't onbetwistbaer is, dat de Hertog *van Alba* niet slechts 18000 persoonen, als ketters, heeft doen ombrengen, gelyk men wil dat hy zich beroemt heeft; maer dat hy zelfs meer dan veertig duizend mannen door beuls handen heeft doen sterven; naer uitwyzen van één der Brieven, te vinden in de *Brieven van advertisement of waarschouwing, geschreven in het jaar* 1577. *aan den Edeldom en andere Gedeputeerde van de Generale Staten van de Nederlanden door een Dienaar van den Heere* DON JAN VAN OOSTENRYK: welke Brieven, in Frankryk gedrukt zynde, met de antwoorden daer op, in 't jaer 1578. in de Keizerlyke Ryksstad *Francfort* herdrukt zyn.

Algemeen Kerken-regt der Protestanten. In de Hoogduitsche Taal beschreeven, door den Heere J. L. VAN MOSHEIM, *Kancelier van de Koninglyke en Keurvorstelyke Hoog-School te Gottingen. Naa deszelfs dood uitgegeeven, en met Aanmerkingen voorzien door zynen Schoonzoon,* CH. ERNST VAN WINDHEIM. *Uit het Hoogduitsch vertaald en vermeerderd. Iste Deel, Iste Stuk. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg *en* J. C. ten Bosch 1765. *Behalven het Voorwerk* 190 *bladzyden in groot octavo.*

HEt is allen, die maer de minste ervarenis in de Kerklyke Geschiedenisfen hebben, t'over bekend, dat het Kerklyk Regt, door alle eeuwen, zedert dat de Christelyke Kerk, onder eene Christelyke Overheid, in een zekeren zin, met de Burgerlyke Maetschappy één lichaem uitmaekte, een twistappel der zogenaemde Geestlyken en Waereldlyken geweest is. Men zag toch gestadig, nu eens min dan eens meer, dat, of de eene, of de andere party, naer gerade dat de verschillende omstandigheden dezen of genen gunstig toeschenen, hare regten of te ver uitbreidden, of te eng bepaelden. Iets dat te meer plaets had, om dat men 't gemeenlyk niet eens was, uit welke bronnen het Kerklyk Regt afgeleid, en hoe 't gevolglyk, overeenkomstig met den aert der zake, bepaeld moest worden; voor al daer men zich niet zelden meer door heerschzugtige beginzelen, dan wel door eene gegronde kundigheid zo van den Godsdienst als der Kerklyke Geschiedenisfen, en eene bondige redenering liet leiden. —— Vele brave Mannen, de nadeelige gevolgen hier van voor Kerk en Staet bemerkende, hebben zich daerom met regt bevlytigt, om dit onderwerp met bescheidenheid na te gaen; om 't Kerklyk Regt, ware 't mogelyk, op een vaster voet te brengen; op dat de geschillen hier omtrent een einde mogten neemen, en dus de vrede en eendragt, daer ze door te verre gaende aenmatiging of overheersching verbroken waren, hersteld mogten worden. Onder dezen was zekerlyk de beroemde *Mosheim*, bekend van wegens zyne bekwaemheid en geschiktheid om een onderwerp van die natuur te behandelen, gene van de minste; en zyne Leerwyze over 't *Kerken-regt* voorgedragen in 't Werkje, hier boven aen 't hoofd gemeld, verdient, buiten tegenspraek, de opmerking van allen, dien 't aengaet het Kerklyk en Burgerlyk Regt te helpen handhaven, en is daer benevens ook wel lezenswaerdig voor alle dezulken, die eenige lust

hebben tot het nagaen der Kerklyke Geschiedenissen en 't geen daer toe betrekking heeft; vermits zyne Leerwyze alleszins strekt, om een aenmerkelyk gedeelte van dezelven op te helderen.

Dit Werkje bestaet, zo ons de Inleiding meld, in 't Hoogduitsch, uit vier Hoofddeelen. Het eerste handelt over *de natuur, de veranderingen, en gronden van het Kerken-Regt.* Het tweede gaet over *'t Geestelyk Regt, alleen naar de Heilige Schrift des Nieuwen Testaments.* Het derde verklaert het Kerken-Regt alleen, *volgens de begrippen der Kerke, naar de regels der gezonde rede, en volgens de Landsheerlyke magt.* In 't vierde Hoofddeel eindelyk word *het regt der Protestantsche Kerke in 't algemeen beschouwt, en aan de stellingen getoetst, die uit de rede en Schriftuur vooronderstelt zyn.* En 't oogmerk der Uitgeveren dezer Nederduitsche Vertalinge is, naer luid der Voorreden, daer aen te hechten een Hoofddeel, over *het Recht der Kerke in Nederland in 't algemeen*, en, zo hun middelen genoeg aen de hand komen, ook *in het byzonder;* het welk den Nederlanderen dit geschrift nog nuttiger zou konnen maken. — De manier van uitvoering is by wyze van stellingen, die vervolgens nader verklaert, door redenering en voorbeelden opgeheldert en bevestigt worden. Hier by komen voorts de aentekeningen van den Heer *Windheim;* die, de opgemelde Leerstellingen en derzelver Verklaringen van den Hoogleeraer *Mosheim*, uit verscheiden Afschriften van deszelfs Leerlingen, volledig gemaekt en in eene geschikte orde gebragt hebbende, zich verder benaerstigt heeft, om ook de getuigenissen van anderen by een te verzamelen, de leerwyze van zynen geagten Schoonvader nog nader uit de geschiedenissen op te helderen, en doorgaende te bevestigen; waer toe hy zich ook met nut bedient heeft, van de geschreven aentekeningen van den Heer *Mosheim* zelven.

Het eerste Stukje, dat thans ter proeve in 't Nederduitsch uitgegeven word, behelst alleen het opgemelde eerste Hoofddeel, dat ten opschrifte heeft: *De natuur en verscheide veränderingen van het geestelyk Regt onder de Christenen.*

Dit neemt zyn aenvang met eene omschryving van het *geestelyk* of *algemeen Kinder-regt*, waer door de Hoogleeraer verstaet, „ ten deele die wetten, schikkingen en ordonnantien, die in de geestelyke gemeenschap of maatschappy, „ welke de *Kerk* genoemd word, gedeeltelyk ter onderhoudinge van deeze gemeenschap, gedeeltelyk, ter bevorderinge van haar einde, noodig zyn; als mede de regten,

„ zo

„ zo wel van perzoonen als zaaken, die uit deeze wetten „ en ordonnantien, noodzaaklyk, moeten afgeleid worden". —— In de nadere verklaring dezer omschryvinge tragt hy te doen zien, dat de Kerk eene byzondere gemeenschap of maetschappy is; dat ze als zodanig ook zekere wetten en ordonnantien moet hebben; en dat in gevolge hier van ook tot het Kerken-Regt behooren, eenige bevoegdheden, of zedelyke vermogens en vryheden van te handelen. Hier benevens merkt hy aen dat de Kerk niet alléen zodanige regten heeft, die een genootschap in 't algemeen bezit, maer dat ze ook nog zekere regten en voorregten heeft, die geen ander genootschap in de waereld bezit; als zynde door Christus zelven gestigt, en met eenige regten voorzien; waar uit volgt dat men met de Kerk zo niet kan handelen, als met andere burgerlyke genootschappen. —— Dit ontvouwt hebbende, gaat hy over tot het beantwoorden der vraage, *of de Kerk eene gelyke of ongelyke gemeenschap zy?* en toont by die gelegenheid, dat de Kerk oorspronglyk eene gelyke gemeenschap is, dat is, zodanig eene, waer in alle de Leden gelyke regten hebben, en geen één aen den wil en de heerschappy van een ander Lid onderworpen is. Hier uit leidt hy af, dat men oneigenlyk spreekt als men spreekt van eene *kerklyke regering*; en dat het dus eene nutlooze vraeg is, die van zelve vervalt, als men vraegt, of de kerklyke regering eene regering zy van het Volk, van een Alleenheerscher, of van de Voornaemsten. Daer heeft echter, gelyk hy vervolgt, eene bestiering plaets; de Kerk toch kan, als eene Maetschappy, niet zonder orde bestaen. Daer moeten dan, door een vrywillig besluit der Leden, zekere schikkingen en wetten gemaekt, als mede zekere straffen vastgesteld worden, ter bewaringe en bevorderinge van die gemeenschap en haer einde. Deze magt heeft elk genootschap, en zo ook de Kerk; hier in heeft de Landsheer niets te zeggen, zo lang die wetten en straffen niet nadeelig zyn voor 't Gemeenebest. En dus kan men der Kerke het *collegial* of genootschaps-regt, (hier in bestaende, dat ze regt heeft, om alles zo te regeren, dat de orde in de Kerk en het einde daer van bevorderd worde,) niet weigeren. Hier uit vloeit dan, gelyk hy ten laetste over dit point aenmerkt, ook voort, dat 'er niet alleen menschen konnen aengestelt worden, die het opzicht hebben, dat alles in de Kerk geregelt toegaet; maer dat 'er ook, zo dra zulk een genootschap groot word, dergelyke opzieners moeten wezen, die zulks bestieren. Daer door ontstaet wel, zegt hy, eene *ongelyk-*

heid; maer deze ziet alleen op het ampt, en niet op de *magt.*

Vraagt men hier, in hoe ver komt de Waereldlyke Overheid omtrent dit algemene Kerken-Regt in aenmerking? deswegens laet zich de Hoogleeraer in deze verklaring niet verder uit, nadien hy hier over in 't II en III Hoofdstuk byzonderer zal moeten handelen: maer de Heer *van Windheim* wil niet, dat men zal denken, „ dat de waereldlyke „ Overigheid niets over Geestelyke perzoonen, over Kerk„ goederen, en in 't algemeen in kerkelyke zaaken te zeg„ gen hebbe. Neen, *zegt hy*, deze Leer is strydig met het „ geheele N. Testament, even als met de rede. De Ove„ righeid heeft, even als over alle genootschappen, die 'er „ in een staat zyn, zo ook over de geestelyke gemeenschap „ der Christenen, in haaren staat, het opperbewind. Zy „ heeft de magt, zig te verzetten tegen al 't geen door haar „ als strydig met het welzyn van den Staat ondernomen „ word....... Zy kan deze gemeenschap, voor zo ver ze „ in 't algemeen eene maatschappy is, van gebiedende wet„ ten voorzien; maar zy kan als Overigheid dit genootschap, „ als eene geestelyke gemeenschap, geene eigenlyke kerk„ wetten geeven..... Het regt dat den Vorsten als Vorsten, „ omtrent de Kerk, toekomt, bestaat slegts hier in, om te „ letten, dat door de Kerk het welzyn van den Staat niet „ gekrenkt worde..... Voor zo ver de kerk in den staat „ is, heeft zy ook eene betrekking tot den staat. In dit „ opzigt moet alles zo besteld worden, dat de kerk geene „ ordonnantien maake, en de predikanten niets onderne„ men, waar uit iets ten nadeele van den staat voort kan „ komen. Nademaal nu de Overigheid daar op letten moet, „ dat 'er niets in den staat geschiede, dat deszelfs welzyn „ kan benadeelen; zo is het ook haar pligt als overigheid, „ daar op agt te geeven, dat de kerk haare kerkelyke magt, „ en de predikanten hun ampt niet ten nadeele van den staat „ gebruiken. Dit regt draagt den naam van *jus principis* „ *circa Sacra*, (des Vorsten regt omtrent H. zaaken) en is „ een gedeelte van het Majesteits-regt". Voorts merkt hy nog aen dat de Kerk de handhaving harer zo genaemde *collegial regten* aen de Overheid kan opdragen; doch in zodanig een geval, zegt hy „ blyft des niet te min de kerkelyke „ magt zelve by de kerk. Zy heeft dezelve dan niet ver„ vreemd; maar zig slegts van haare gemeenzaame handha„ ving ontslagen, en ze aan de Overigheid overgelaten".

Op deze verklaring van het algemeen *Kerken-Regt* volgt wyders eene geschiedkundige beredeneerde beschouwing van

van de verscheiden verwisselingen, die 't Kerklyk Regt ondergaen heeft, van de eerste opregting der Christen-Kerke tot op den tegenwoordigen tyd. Dit gedeelte behelst een zeer onderscheiden bericht van, en vele geschied- en oordeelkundige aenmerkingen over het Kerklyk Regt, zo als 't door de Apostelen vastgestelt, en zo als 't in 't verloop van tyd stand gegrepen en veelvuldige veranderingen ondergaen heeft. —— Hier in komt ons in de eerste plaetse voor het oude Apostolisch Kerken-Regt, dat wel ten deele algemeen en dus bestendig, maer ook ten deele, naer de omstandigheden van tyden en plaetsen geschikt, en gevolglyk, met derzelver verscheidenheid, ook dër veranderinge onderworpen was. Overeenkomstig hier mede toont ook de oplettende *Mosheim*, dat het al vroeg eene merkelyke verandering ondergaen heeft; inzonderheid met het invoeren der Bisschoplyke waerdigheid; en nog meer, toen men eerst byzondere, en vervolgens ook algemene Kerklyke Vergaderingen begon aen te leggen. Doch deze veranderingen waren, gelyk hy verder doet zien, gering, in vergelykinge van die welken 'er op volgden, toen de Christelyke Godsdienst, onder *Constantyn den Grooten*, de heerschende in den Staet wierd; deze omwenteling van zaken bragt eene zeer algemene verandering in 't Kerken-Regt te wegen, die trapswyze aenleiding gaf tot vele byzondere schikkingen daer toe betrekkelyk; welken in dezen op eene geregelde wyze ontvouwt worden. Met de hier op volgende verdeeling van 't Keizerryk in 't Oostersche en Westersche, onderging het Kerken-Regt op nieuw eene zeer groote verandering. —— De Grieksche Keizers namen steeds toe in magt, en oefenden bykans zo veel gezags in 't geestlyke als in 't waereldlyke. In de Westersche Kerk in tegendeel nam het geestlyk regt der Vorsten trapswyze af; terwyl dat der Kerklyken, inzonderheid der Bisschoppen van *Rome*, steeds toenam; die hunne magt eerlang tot zo ver wisten te brengen, dat ze genoegzaem alle de Vorsten noodzaekten daer voor te buigen; handhavende *Frankryk* alleen zyn regt tegen den Roomschen Bisschop; van waer het Kerken-Regt der Franschen, ook van het overige Kerken-Regt der Roomsche Kerke afwykt. —— Onze Hoogleeraer dit alles breeder verklaert hebbende, merkt verder aen, dat de Pausen hun nieuw Kerkelyk Regt voorts tot een t'zamenstel bragten, en dus het *jus canonicum* invoerden; van welk Regt hy in dezen een onderscheiden verslag geeft. Maer toen 't Pauslyk Regt dus den hoogsten trap beklommen had, kreeg het, gelyk hy

ver-

vervolgens toont, wel dra een geweldigen krak, zo door den tegenstand in *Frankryk* in 't algemeen, als die der Kerkvergaderingen van *Bazel* en *Constantz* in 't byzonder. Hier by kwam voorts de *Reformatie*, waer door een groot gedeelte van *Europa* zich der Pauslyke magte onttrok, en een geheel nieuw Kerken-Regt ingevoerd werd, dat in alle Landen en onder alle Gezindheden niet op dezelfde wyze geschikt is geworden.

Men was 't naemlyk, gelyk de Heer *Mosheim* meld, niet eens, over den grond, waer uit men het nieuwe regt moest afleiden; mitsgaders over de vraeg, wie de hoogste magt zou oefenen in de Kerk, en in het geven van kerklyke wetten? waer by ook nog kwam een geschil, hoe ver zig de magt van hem zou strekken, die de hoogste magt in geestlyke zaken zou oefenen, en tot welke dingen de kerklyke wetten betrekkelyk moesten zyn. Doordien men over deze pointen verschillende denkbeelden voedde, en 't Kerken-Regt hier en daer naer de onderscheiden denkbeelden deswegens ingerigt werd, zo is hier uit eene zeer groote verscheidenheid in 't Kerken-Regt, in onderscheiden Landen en Gezindheden gevolgt. De hier uit ontstane verscheidenheid, zo tusschen de Luterschen en de overige Hervormden in 't gemeen, als tusschen de Gereformeerden in *Zwitserland*, *England*, *Holland* en elders in 't byzonder, ontvouwt zyn Hoog-Eerwaerde by deze gelegenheid op eene geleidlyke wyze. Dit geeft hem ook byzonder aenleiding tot het openleggen der gevoelens, die *George Fox*, en *Thomas Hobbes*, ter verbrekinge van 't Kerklyke Regt, hoewel op onderscheiden gronden, gedreven hebben; midsgaders, der leerstellingen van *Christiaan Thomasius*, die, het gevoelen van *Hobbes* beschavende, daer in met hem eenstemmig was, dat de Overheid eene onbepaelde magt, zo wel over geestlyke als waereldlyke zaken heeft.

Aen dit alles is eindelyk gehegt eene naspooring van de verschillende gronden, waer op men het Kerken-Regt vestigt; waer van het zaeklyke hier op uitkomt. De Roomsche Kerk, schoon ze het beschreven, en onbeschreven woord, en de oude gebruiken der eerste Kerke niet uitsluite, leidt haer geheel Kerken-Regt af uit eene Godlyke ingeving, die men in *Frankryk* alleen by de *Concilien* zoekt, en te *Rome* in den Paus stelt, terwyl men ook daer erkent, dat de Concilien van den Heiligen Geest bestierd worden. De Oostersche Kerk houd zich, zedert dat ze geen Christen-Overheden gehad heeft, aen de besluiten en Canons der Concilien, die, naer hunne gedagten, wetten des Heiligen Geestes zyn. De Hervormden, uitgenomen de Lutherschen, nemen naest de Schriftuur, de oude

de en eerste Kerk voor den hoofdgrond van 't geestlyk Regt aan; doch ze zyn niet eenstemmig in te bepalen, wie daer uit het regt afleiden zal, en wie de magt van wetten te geven heeft; het welk verschillende schikkingen onder hen veroorzaekt. De Lutherschen eindelyk stellen tot beginzels van het geestlyk regt, bepaeldlyk, de Schriften van 't Nieuwe Testament, de grondwaerheden van den Godsdienst, ten aenzien van de Leer en de Zeden beiden, en eindelyk de gezonde rede. Het een en 't ander ontvouwt zyn Hoog-Eerwaerde met oordeel en bescheidenheid, en verklaert zich in 't slot, nopens het gezag der Overheid in de Luthersche Kerk, op deze wyze.

„ De magt van Kerkelyke wetten te geeven, heeft in onze „ Gemeente de waereldlyke Overigheid, die over den Staat „ heerscht. Deze magt is wel niet over al dezelfde. Op eeni„ ge plaatzen heeft de Overigheid meer regt dan aan andere. „ Ondertusschen moeten de wetten, die de Overigheid geeft, „ of op de Schriftuur, of op den Godsdienst zelven, of op „ de rede gegrond zyn; anders hebben wy geene rede van ze „ aan te neemen. Gevolglyk is haar regt niet volstrekt, en „ ze mogen de kerk niet willekeurig regeeren. Wanneer eene „ Overigheid zo onbezonnen te werk ging, dat ze wetten „ gaf, die met de rede of de Schriftuur stryden; dan hebben de „ onderdaanen geene rede, van ze aan te neemen. Deze magt, „ van Kerkelyke dingen te belasten, de kerk te regeeren, en „ de collegiaal-regten te handhaaven, is van geen Goddelyk, „ maar menschelyk regt, en rust op eene stilzwygende over„ dragt, terwyl zig by den Religie-vrede, daar de Lands-ove„ righeid zulk een regt, plegtig, verkreegen heeft, geen „ Landstende daar tegen verzet heeft. En, naa dat de Vor„ sten in het *Duitsche* Ryk dit regt, door den Religie-vre„ de, verkreegen hebben, en 'er niets in is, dat met den „ Godsdienst en de rede strydt; zo is deze overdragt onher„ roepelyk (*).

„ (*) Niet op zig zelf, maar by wyze van vooronderstelling, „ zo lang naamlyk de Vorsten, door de handhaavinge van dit „ regt, de geweetens niet bezwaaren, en het, even als eertyds „ de Bisschoppen, niet misbruiken. Want juist daarom wierd „ den Roomschen Bisschoppen, met regt, de Kerkelyke magt „ benomen. Zie ZECHIUS, *in meditat. de origine, indole, ef„ fectibus atque historia juris reformandi*, *Francf. & Lips.* 1728. „ in 8vo. *pag.* 61. &c. PFAFFIUS *in diss. de jure sacrorum „ episc. & collegiali: in de origin. jur. eccles. pag.* 336. *not. N.*

De

De Deensche Wysgeer, onderzoekende de Oorzaken van de Deugden en de Gebreken der Menschen. Door den beroemden Heer LODEWYK, BARON VAN HOLBERG, *Professor der Historien enz. Uit het oorspronkelyk Deens vertaalt. Nieuwe Uitgave. Te Amsterdam by* F. de Kruyff *en* A. v. d. Kroe. 1765. *behalven het Voorwerk*, 510 *bladzyden in octavo.*

DIt Werkje, voorheen uit het Hoogduitsch vertaeld, in 't licht gegeven, onder den naem van den *Deenschen Spectator*, is vervolgens, toen 't ten naesten by uitverkocht was, uit de Deensche Sprake, waer in 't oorspronglyk geschreven is, overgezet, en met den tytel van den *Deensen Wysgeer* gemeen gemaekt. De laetste Vertaeling, die onbetwistbaer den voorrang heeft boven de eerste, zo ten aenzien van de taal en den styl, als met opzicht tot de voorstelling van des Autheurs gedachten, word thans, op nieuw, den Lezeren, ten lager pryze, aengebooden.

Men vind hier, behalven eene voorafgaende Verhandeling, over *de veelerhande Manieren, waar mede verscheide Volken het stuk der Zedekunde behandelt hebben*, een aental van LXIII Zedekundige Vertoogen; welken in 't algemeen dienen om den lust tot onderzoek op te wekken, nadenkenswaerdige gedachten in te boezemen, de Deugd in te scherpen, en de Ondeugd te keer te gaen. De Autheur behandelt zyne onderwerpen, nu eens boertig, dan eens ernstig, doorgaende op eene geestige wyze, naer den aert der zaken; en zyne manier van voorstellen heeft genoegzaem allen behaegt, die vermaek scheppende in 't doorbladeren van Spectatoriale Schriften, ook deze Vertoogen gelezen hebben. Ten gevalle van hun, wien dit Stukje, of deze Vertaling, tot nog niet onder 't oog gekomen mogt zyn, zullen wy het voornaemste van 't laetste Vertoog, dat *de ware en valsche Godsvrucht* ten onderwerpe heeft, hier mededeelen.

„ De Godvrugtigheid is onder alle deugden de grootste: „ gelyk de Zon door haren glans alle Planeten en Sterren „ verduistert, alzo verliezen alle byzondere deugden haren glans in de ware Godsvrugt; of om beter te spreken, „ alle andere deugden ontfangen haren regten luister van „ de Godsdienst, gelyk andere Ligchamen haar Licht van „ de Zonne ontfangen. Ik meine de WARE Godsdienst; „ niet die, welke in Inbeelding, of in de byzondere meiningen van Geleerden zo wel als Leeken bestaat, en algemeen-

„ meenlyk Godsdienstigheid genaamt wordt, geensints;
„ dog, om my wel te doen verstaan, zal ik van de Godsvrugt
„ na myne mening, een beschryving geven.

„ De Godvrugtigheid is, of Geblanket, of Dwalende, of
„ Oprecht. De Geblankette Godsdienst, of, om een ge-
„ mener woord te gebruiken, de Schynheiligheid, is de
„ zwaarste Godloosheid, en erger als Atheïstery: Een A-
„ theïst erkent geen GOD, maar een Huichelaar belyd
„ HEM opentlyk, en bespot HEM heimelyk; niets is ver-
„ foeijelyker, niets grouwsamer. Verbeel u eens twee On-
„ derdanen van éénen Koning, den eenen twyffelt of de Ko-
„ ning wel regt tot de Heerschappy heeft, en weigert
„ opentlyk Hem te gehoorzamen, den anderen in tegendeel
„ erkent den Koning, zweert hem hulde en trouw, betoont
„ hem allerley eerbied en onderdanigheid in zyne tegen-
„ woordigheid, maar agter den rugge, spot hy met den Ko-
„ ning, veracht zyne bevelen, smaad zyne handelingen,
„ lastert zyne hoedanigheden, en betoont zich erger als
„ den snoodsten Vyand; wie dunkt u heeft van den Ko-
„ ning, als hy dit alles te weten krygt, de zwaarste straf-
„ fe verdient?

„ De dwalende Godvrugtigheid is of *Metaphysisch* dat is
„ Bovennatuurkundig, of *Mechanisch* dat is Werktuiglyk,
„ of *a la Modisch*.

„ De overnatuurlyke Godsdienst heeft zyne geboorte
„ doorgaans by eenzame, Menschen schuwende en fantasty-
„ ke Luiden: Hy klimt doorgaans boven het begrip der
„ meeste Menschen, en is derhalven van geen nuttigheid
„ in de Menschelyke samenleving: 't zyn Menschen wier
„ begrip zo verre gaat, dat het verdwynt, waar door ze
„ niets begrypen: Menschen die door hunne gewaande ver-
„ geestelyking om zo te spreeken, de ligchamelyke pligh-
„ ten verwaarlozen; deze soort van Godsdienst word door-
„ gaans gevolgd van onorder der Hersfenen: de inbeelding
„ wordt beroert: zy wanen onmiddelyke ingevingen en
„ openbaringen te genieten, en verzuimen inmiddens de
„ hoofdplichten van 't Christendom, die zy nogtans den-
„ ken wel degelyk te vervullen. Zodanig is de Godvrug-
„ tigheid der zogenaamde QUIETISTEN, die, zoekende
„ zich met GOD als te vereenigen, een soort van *Amphi-
„ biën*, of Schepzels worden, die nog Ligchaam nog Geest
„ zyn, en door alles wat menschelyk is, te verre weg te
„ werpen, zelve byna onmenschelyk worden: zulke Lui-
„ den, die men gevoegelyk Spooken van 't Menschelyk Ge-

„ slacht

„ flacht zoude konnen noemen, geven grote aanleiding
„ tot onrust en verwarring: zy onderzoeken de Religie
„ niet met koele, met bedaarde zinnen, maar met een in-
„ beelding door vreze beroert: zy ftellen zich GOD voor
„ als eenen ftraffen en ftrengen Rechter, by wien geen ge-
„ nade te wagten is; met dit denkbeeld ingenomen, wor-
„ den zy ftuurs en afkerig van den omgang met andere Men-
„ fchen: hunne Zielen worden vervult met eene flaaffe vre-
„ ze, en dus worden ze bequaam tot het zotfte bygeloof:
„ zulk eene vreze is GODE niet aangenaam, HY wil *niet*
„ gedient zyn na de eigenzinnige uitvindfels der Menfchen,
„ maar na de regelen hen in 't Evangelie voorgefchreven;
„ by zulke Menfchen die GOD zo ftraf verbeelden, word
„ de Religie een dienst van fchrik en vreze, en ze lopen
„ eindelyk gevaar van te vervallen, of tot wanhoop, of tot
„ ongeloof; want, dat den onkundigen dit wel opmerke!
„ *tusfen die Mystike dweperyen en bygelovigheden, en de Atheïs-
„ tery, is maar ééne tréé;* de fchrik en de vertwyfeling doed
„ by de eerften, dat de wellust en roekeloze ongebonden-
„ heid by de laatfte doed: beyde zouden zy 'er hunne reke-
„ ning by vinden dat 'er geen GOD of Godsdienst ware,
„ deze, om in de genieting hunner wellusten niet geftoort
„ te worden, geene, om hen te bevryden van een ondrage-
„ lyk juk, dat hunne eige inbeelding hen heeft opgelegt;
„ den bekenden Engelfchen Schryver WOOLSTON zy
„ ons ten bewyze, die door zo vertwyffelde fchrik bevan-
„ gen, als ik nu befchreven hebbe, overgeflagen is, tot vol-
„ flage Atheïstery, en een vinnigen Vyand van 't Christen-
„ dom is geworden.

„ De Werktuiglyke Godsdienftigheid is die, welke ge-
„ meenlyk oorfprong neemt uit Zwaarmoedigheid, over-
„ loop van Gal, of Miltziekte: die Luiden denken in op-
„ rechtheid dat zy ernftige gelovigen zyn, fchoon ze verre
„ van den weg afdwalen: hunne natuurlyke quale van over-
„ matige Galle, noemen zy eenen heiligen yver, en hunne
„ zwaarmoedige verbeelding, een ftryd tegen den Duivel:
„ in deze gedachten worden zy verfterkt door goede, maar
„ ligtgelovige Lieden, door fyne Quezels, ja, fchande is't
„ dat ik 't zeggen moet, door zeker foort van Predikanten
„ zelf, die deze gebreken van Ligchaam zoo wel als Ge-
„ moed, als deugden aanzien en pryzen; deze Menfchen
„ dus in hunne verbeelding aangemoedigt, zyn niet meer
„ vatbaar voor de Rede: zy verbeelden zich Gezanten
„ GODS, Hemelfe Boden te zyn, die den Menfchen hun-

„ ne

„ ne aanstaande oordeelen moeten verkondigen: hunne „ overheerschende Galziekte maakt hen zo droefgeestig en „ gemelyk, dat ze alle onschuldige vermakelykheden ver- „ doemen, yder lonk is ydelheid, yder lach eene dodelyke „ zonde: een vrolyk aangezicht noemen zy een kenmerk „ des Duivels, en de geringste vreugd overtuigt hen, dat „ 'er niets goeds in 't harte zit. Gebeurt het, dat den een „ of den ander van deze Menschen, door goeden raad of „ drang van Vrienden overgehaalt worden, om hulp der „ Doctoren te gebruiken, voelen zy dikwils verlichting, „ hunne verbeelde Godsvrugt verdwynt met de verdorven „ vochten, hunne yver verandert in laauwheid, hunne straf- „ heid in eigenzinnigheid, en 't schynt of de Pillen alle „ hunne Deugden gepurgeert hebben. By deze *Mechanique* „ Godsvrugt is ook nog aan te merken, dat die zeer toe- „ geeflyk is omtrent zich zelve, doch uitnemend straf in de „ fouten van anderen; zy ontseggen zich zelve dikwils niets, „ en anderen byna alles; zo dat men zoude konnen zeggen, „ dat zy met andere grove Zondaren alleen verschillen in „ zekere omstandigheid, te weten, dat deze in hunne eigen, „ maar de eerste in den naam des HEEREN zondigen; dat „ is te zeggen, zy haten, vervolgen, en lasteren in de in- „ beelding van eenen heiligen yver. Ik spreke van eigen on- „ dervinding: dikwils ben ik met scherpe vochten gekwelt, „ maar eene gezonde redenering by goede gesteltenisse, „ heeft my van deze dwaling overtuigt; derhalven zo dik- „ wils ik in my eene zekere geest van hervorming gevoele, „ maak ik gelyk als een stilstand met my zelve, tot dat die „ overmaat van hette of verbeeldenden yver is uitgewaas- „ semt.

„ De a la Modise Godsvrugt, die men ook noemen kan, „ de dagelykse, de gewone Godsdienstigheid der Menschen „ in 't algemeen, is die, waar door de Menschen, die eeni- „ ge publique Godsdienstoeffeningen navolgens de gewoon- „ te van hun Land waarnemen, zonder dat het hart daar „ eenig deel aan heeft, zich laten voorstaan dat zy goede „ Christenen zyn; een Godvrugtig Mensch van die soort, „ werpt zich op 't gewone bede-uur op de knien: het luiden „ der klokken erinnert hem dat hy een Christen is, en dan „ bid hy, of beweegt ten minsten zyne Lippen: hy gaat „ met den gemeenen stroom ter Kerke; om zyne Rechtsin- „ nigheid te tonen, onderschryft hy, zonder eenig onderzoek „ en blindeling, de besluiten der Voorvaderen; en ten be- „ wyze zyner yver vervolgt hy de dwalenden, die men ge-

„ woon is Ketters te noemen, met vinnigheid: eindelyk als „ hy zyn einde voelt naderen, sterft hy in 't byzyn des „ Priesters, die hem de hand op 't hoofd legt, en absolutie „ zyner zonden verleent. Geen der Omstanders twyffelt „ aan de Zaligheid van zodanigen Man: hy heeft heiliglyk „ geleeft zeggen ze, hy is heiliglyk gestorven, en op dat „ 'er in 't geheel geen twyffeling van overblyve, word een „ plechtige Lykreden voor hem opgestelt, waar in zyne Za„ ligheid omstandig beschreven word, namentlyk dat hy in „ witte Klederen gekleed, en met Palmtakken in de hand, „ de H. Engelen in hunne Lofzangen van GODS Throon „ vergezellende, mede juigt. Dus kan een mensch met „ weinig moeite en zekere uiterlyke bewegingen, waar aan „ 't gemoed geen deel heeft, de Zaligheid erlangen na 't „ algemene voorööordeel van dese soort van Menschen, maar „ ik gelove dat deeze Godsdienstigheid van dezelve waarde „ zy, als die van den Italiaan, welke bestond in het dikwils „ kussen van des Paus 's Pantoffelen, of die van den Span„ jaard, welke gewoon was op goeden Vrydag zich tot „ bloedens toe te geesselen: Ik berispe de uiterlyke Gods„ dienstoeffeningen niet, in geenen deele, ik pryze die na „ myn vermogen aan, keure die goed, en roeme dezelve; „ maar! als 'er de verbetering des Levens aan ontbreekt, „ zeg ik vryborstig, dat het alle te samen niets anders is dan „ Toneelspel. Eer ik hier van afstappe, moet ik nog aan„ merken dat by deze soort van Godsdienstigheid gevoegt „ kan worden, die, welke uit Ouderdom, of uit Ziekte, of „ uit Ramp en Tegenspoed, dat is, met één woord, die uit „ vreze voor de dood hervoort komt: Ik zal my hoeden die „ te veröordelen, maar ten dien opsichte alleen zeggen, dat „ het geen grote Deugd is de Wereld te verlaten, als men „ door dezelve eerst is verlaten geworden, en ik wenste, „ dat dit wel overwogen wierde, principaal van hen, die „ den allergevaarlyksten regel, van 't uitstellen der bekerin„ ge volgen. Ook moet ik die Luiden welke uit de beke„ ring, of liever uit de uiterlyke verandering van levens„ wyze, welke of uit ouderdom of ziekte komt, een bewys „ tegen de Ongelovigen halen, en daar mede veel op heb„ ben, raden, dat niet te sterk aan te dringen, op dat een „ Ongelovige dat bewys met goede reden niet tegen hem „ omkere.

„ Uit het geen ik tot dus verre van den Godsdienst ge„ zegt hebbe is ligtlyk op te maken, wat de ware zy; die „ namentlyk, welke uit de grond van 't hart voortkomt: die

„ GOD

„ GOD hunnen Schepper en Weldoener eeren, lieven en ge-
„ hoorsamen met daden zo wel als met woorden; aangezet,
„ meer uit erkentenis en dankbaarheid van GODS Goedheid
„ en Barmhertigheid, als op hope van vergelding of beloninge:
„ zy bezitten de ware Godsdienst, die straf zyn in 't veroordeelen
„ van zich zelve, maar zachtsinnig en toegevende,
„ ten opsichte hunner medemenschen: Hy is waarlyk Godsdienstig,
„ die den dwalenden te regt zoekt te brengen, niet
„ door roede of zweep, maar door onderwyzing en overreding:
„ niet door dwang of geweld, maar door vermaningen,
„ verzelt van een goed voorbeeld: die den dolenden niet verdoemt,
„ maar beklaagt; een recht Godsdienstige oeffent zynen
„ plicht niet by buijen, nu of dan, maar doorgaans en
„ gestadig, altoos zich zelven gelyk, is hy zachtsinnig en
„ ootmoedig, houd vrede met alle Menschen, en is alleen
„ vyand van zyne eige quade begeerlykheden: Hy troost de
„ bedroefde, helpt de arme, kleed de naakte; Hy is niet opgeblazen
„ in Voorspoed, niet neerslagtig in Tegenspoed: Hy
„ onderwerpt zich der Goddelyke Wille met gelatenheid, en
„ ontfangt na de Tale van JOB, het quade zo wel als het
„ goede; eindelyk, dat zyn regte Kinderen GODS, die hunne
„ Godsvrugt tonen, niet in de Wetenschap, maar in de Oeffening,
„ niet in Woorden, maar in Werken, niet uit inzicht
„ van Eere, Roem en Voordeel, of afgeschrikt door schande,
„ Versmaatheid of Schade; kortom die de Wereld, met alles
„ dat daar in is, verächten, als het op de behoudenis hunner
„ Zielen aankomt.

Een nieuwe en dryvende Hevel. Met koperen Plaaten. Als mede een' Verdediging van de naaste Natuurkundige Oorzaak der Aarde en Water bewegingen; tegen de nadere Aanmerkingen van den Heer Mr. J. F. DRYFHOUT, *over de Water-beroering; door* JOHANNES FOCKENS, *Predikant te Ransdorp. Te Amsterdam, by de Erven van* F. Houttuyn 1766. *Behalven de Voorreden* 150 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Geschrift van den Eerwaerden *Fockens* bestaet uit twee Verhandelingen. De eerste behelst eene beschryving van een *nieuwen en dryvenden Hevel.* In deze verklaert hy voor af de werking der Hevelen, de oorzaek en manier mitsgaders de uitwerkselen daer van. Vervolgens geeft hy een byzonderer bericht van een nieuwen door hem uitgevonden Hevel, die geschikt is, om op alle Vloeistoffen te konnen dryven, en eene ge-

gelykmatige en gelyktydige beweging van allerleie Vloeistoffen te veroorzaaken.

Het is naemlyk bekent, dat het eene gemene eigenschap van alle de tot nog gebruikte Hevelen is, dat de vogten, die 'er doorloopen, het snelste vlieten, als het vat nog vol is, en het kortste been van den Hevel diep onder 't water staet; en dat de snelheid dier beweginge afneemt, naer gerade dat het water in 't vat daelt, en het kortste been hooger uit het water komt; des de Hevel met den aenvang het schielykste en vervolgens allenskens langzamer loope. Ter voorkominge nu van deze ongelykheid heeft de Heer *Fockens* een nieuwen dryvenden Hevel uitgedacht; die, op het vogt dryvende, en met de zakking van 't zelve daalende, op eene gelyke hoogte bestendig werkende, eene gelykmatige en gelyktydige vloeijing te wegen moet brengen. Zyn Eerwaerde beschryft dit Werktuig in 't breede, en tracht onderscheiden te doen zien, dat het ter bereikinge van dit oogmerk volkomen geschikt is; als mede dat men 'er zich in vele gevallen, inzonderheid ten opzichte van waterleidingen, en afmetingen des tyds, met vrucht van zou konnen bedienen. —— Dit onderwerp schynt der verdere beproevingen der Natuurkundigen waerdig te wezen.

In de Voorreden voor deze Verhandeling onderrigt ons zyn Eerwaerde, dat dezelve geschreven is als een Voorlooper, op welken, indien dezelve gunstig ontvangen wordt, zyne gedachten over de volgende onderwerpen, eerlang, zouden konnen volgen. 1. „ Hoe men, door middel van een *natuurlyk* „ *perpetuum mobile*, der Rivieren en Stroomen, byzonder met „ betrekkinge tot onze *Nederlanden*, een *perpetuum mobile* „ zou konnen verkrygen. 2. Hoe men gelyktydige *Kwikloo-* „ *pers* kan maken, die de gewoone Zandloopers overtreffen „ moeten. 3. Als mede *staande* en *hangende Kwikhorologien*, „ door middel dezer nieuwe Hevelen, door welke *de lengte* „ *ter Zee* bestipt zou worden. 4. Hoe deze Hevels zouden „ konnen dienen tot het maken van egaal vloeiende Waterlei- „ dingen, by *Fonteinen* en *Watervallen*, *Stroomen* en *Rivieren*, „ om aan *Moolen-* of *Raderwerken* eene evenmatige beweging „ te geven. Noch hebbe ik, zegt hy verder, 5. ten dienste „ van de *Geographie* uitgedacht eene wyde *Distantiemeeter*, „ dienstig om plaatsen die men uit een verren afstand kan be- „ öogen, op eene nauwkeurige maniere te meeten, ingevalle „ men dezelve ook maar *uit eene plaats* in 't vizier kan krygen; „ daar men anders de hoeken van afstand uit twee plaatsen, „ welker afstand eerst gemeten moet worden, alleen kan be- „ palen. 6. Eindelyk zal ik ook melden van een Instrument

„ om secuur de ware *lengte van kromme en bogtige Weegen en*
„ *Vaarten* af te meten, zo te Lande als te Water.

De tweede Verhandeling, die gelyktydig met deze het licht ziet, heeft ten onderwerp, *de naaste natuurkundige oorzaak der Aarde- en Waterbeweginge.* —— De Eerwaerde *Fockens* heeft in 't jaer 1756, by gelegenheid van 't voorgevallene op den 1 November 1755. en den 18 February 1756. een Tractaetje uitgegeven, onder den titel van *Oorzaken der Aarde en Waterbewegingen, natuurkundig overwogen* enz. Het daer in voorgestelde gevoelen is vervolgens door den Heer Mr. *J. F. Dryfbout* wedersproken, in eene Verhandeling over dit onderwerp, te vinden in het VII Deel der *Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappye der Wetenschappen.* En dit heeft onzen Autheur aenleiding gegeven tot het schryven dezer Verhandelinge, ter nadere ontvouwinge en verdeediginge van zyn gevoelen.

Om den Lezer het verschil te gereeder onder 't oog te brengen, geeft zyn Eerwaerde hier eerst eene Schets van zyn voorig opgemelde Werkje, en vervolgens een woordlyk uittreksel van 't geen de Heer Mr. *Dryfbout* deswegens aengemerkt, en tegen zyn gevoelen ingebragt heeft, waer op hy overgaet tot het oplossen der voorgestelde tegenwerpingen; en het verdere wederleggen van Mr. *Dryfbouts* onderstelling en nadere aenmerkingen. Hier aen hegt hy voorts eene nadere verklaring van zyn gevoelen, 't welk hy op eene onderscheidene wyze tracht op te helderen en te bevestigen; waer door hy zyne denkbeelden op nieuw eenig licht byzet, om ze de verdere aenmerkingen der Natuurkundigen te doen verdienen.

Het gevoelen van onzen Autheur, om dit by deze gelegenheid nog te melden, word hier indezervoegen voorgestelt.

1. De naeste natuurkundige oorzaek van zodanige Aerdbevingen en Waterberoeringen, als diestyds plaets hadden, (want van zulke uitgebreide, en niet slechts in deze of gene plaets bepaelde, schuddingen spreekt onze Schryver in dezen;) was
„ eene *schielyke Verdunning* of Uitbreiding van de Bovenlucht
„ des Dampkrings; zodanig dat het verbazende gewigt van
„ die beweegelyke Luchtzee zeer *snel*, en ook *zeer veel* van
„ hare drukkende zwaarte moest verloren hebben, boven de
„ plaatsen daar zulks gebeurde; en waar door de *nabūrige*
„ *Lucht*, door haar eigen meerder zwaarte en uitzettende
„ *veerkragt* ook in die meer verdunde Lucht moest indringen;
„ des 'er alzo in eenen zeer bewegelyken *Oceaan van de Lucht*,
„ als eene vloeistoffe, een hoog op- en neergaande *golvende be-*
„ *weging* moest ontstaan, hoedanig ons een holle Zee kan
„ verbeelden.

 2. „ Blyk-

„ 2. Blykbaar is het ook *dat*, *door zodanige schielyke Ver-*
„ *dunning in de Bovenlucht*, *het Evenwigt van haare zwaarte*,
„ *en van de Veerkragt der Benedenlucht*, moest weggenomen
„ worden; namelyk van die *Benedenlucht* niet alleen, welke
„ de holen en spelonken der aarde onder onze voeten ver-
„ vult; maar in welke ook menschen en dieren ademen, en
„ waar van onze Woningen, Kerken, Paleizen en Torens
„ vol zyn; ja die zelfs, door hare digtheid en veerkragt; in
„ de kleinste openingen van alle aardsche stoffen en water-
„ deelen indringt.

„ 3. Dat die Lucht, zo *zwaar* van boven *niet* gedrukt wor-
„ dende, zig ook *schielyk* en *geweldig* moest *uitspannen*, en met
„ een vreeslyk stormgeweld aanstooten tegen alles, wat de-
„ zelve een zodanigen *tegenstand* kon doen, waar door dezel-
„ ve belet wierd in den doortogt van haare uitbreiding; ten
„ ware dan dat die *tegenstand* te *sterk* was om dezelve uit den
„ weg te stooten, of dat die Lucht zodanige *openingen* vondt,
„ waar door zy, zonder geweld te doen, konde uitvliegen.

Vraegt men hier op verder, welke was de *Natuurlyke Oorzaek* van die schielyke *verdunning der Lucht!* zyn Eerwaerde geeft ten antwoord, dat men dezelve mogelyk heeft te stellen *in* of *boven* of *beneden den Dampkring*; en hy poogt te toonen, dat men, op de eene en andere onderstelling, dit verschynzel zou konnen verklaren; 't waerschynlykste echter is, naer zyn oordeel, dat men de oorzaek hier van heeft te zoeken *in den Dampkring zelven*, en wel *in het bovenste des Dampkrings.*

„ Wy weten, *zegt hy*, dat de olyagtige en zwavelige uit-
„ wasemingen van eene *ligtere* aart zyn dan de Dampen der
„ vloeistoffen: en alzo door de Zon *veel hoger* in den Damp-
„ kring opgetrokken worden. Hier zal men, tot verkla-
„ ring van eene Oorzake van de schielykste lugtverdunning
„ konnen zien, het gevoelen van den beroemden Natuur-
„ en Wiskundigen Hr. *J. Flamsteed*, over de Aardbeeving
„ van A°. 1692. welke in Engeland ook gevoelt wierdt,
„ in myne verhandeling aangehaalt, en in de toepassing van
„ zyn gevoelen in eenige stukken tegengesproken. §. 34.
„ *uit de Postryder* van November 1755.

„ Deeze geleerde Heer, na zyne tegenredenen ingebragt
„ te hebben *tegen de onderaardsche slagen* van ontstoken *vuur-*
„ *stoffen*, om Aardbevingen van eene redelyke of zelfs van
„ weinige uitgestrektheid te veroorzaaken, stelt: dat de *ge-*
„ *heime* en kragtdadige *oorzaak* van zulke wyduitgestrekte
„ Aardbevingen, ten minsten voor het grootste deel gele-
„ gen is in een *aansteking* en *losbersting van Salpeteragtige en*

„ zwa-

„ *zwavelagtige deeltjes der bovenlugt*, als de voornaamste plaats
„ dezer oorzaak: veroorzaakt door eene uitbersting van
„ diergelyke Dampen, die onder den grond zyn aangesto-
„ ken, en door de openingen der spelonken uitbreken, by
„ hem (*Explosions*) of *uitberstingen* genaamt. En vervol-
„ gens, dat die ontsteking en uitbersting der buskruidstof-
„ fe in de lucht, zig in *een zeer korten tyd* over geheel Eu-
„ ropa zoude konnen verspreiden, op dezelve wyze, als
„ wanneer eene groote vlakte dunnetjes met buskruid word
„ bestrooit, zo dat het gelykelyk daar over uitgespreidt is,
„ daar na *in het midden* word aangestoken, en schielyk in
„ brand vliegt. Zo ook konnen deeze ontstekingen, in
„ weinig minuten, geheel in brand vliegen met eene *onbe-*
„ *denkelyke snelheid*; meer dan het *geluid*, dat 15 Zee mylen
„ in een minute voortloopt; dog minder dan de voortgang
„ des *Lichts*, welke tienduizendmaal sneller is.

„ Dit gevoelen van dien grooten natuurkundigen durve
„ ik opvatten; *als de schynbaarste oorzaak* van *die schielykste en*
„ *verbazenste verdunning des Bovenluchts*, welke ik gesteld
„ hebbe te zyn *de naaste oorzaak* van de werking der uitspan-
„ nende veerkragt.

„ Hoewel ik niet nodig agte, dat de ontvlamde Explo-
„ sions *van onderen*, de bovenvlakte behoeven in brand te
„ steken. Want is 'er in de zwaarder *beneden*-wolken, broei-
„ jing genoeg om de dikkere zwaveldampen te ontbranden;
„ In het bovenste des Dampkrings, nader aan de sterkere het-
„ te der Zonnestralen, als 'er buskruid stoffe genoeg by een
„ verzamelt, kan dezelve broeijing, en ontsteking, in het
„ midden van die vlakte, schielyk genoeg geschieden en
„ voortvliegen. Dat nu daar door de *snelste* en *schielykste*
„ *veranderingen in den Dampkring* moeten gebeuren, is den
„ Natuurverstandigen niet verborgen. Maar het geen my
„ nog meer overhaalt, om *dit als eene oorzaak van de schielyk-*
„ *ste Lugtverdunning* te omhelsen, is het geene de zeer ver-
„ standige en diep geleerde Heer Professor LULOFS onlangs
„ heeft aangetekent, in zyne Verhandeling over het *Noor-*
„ *derligt*, afgeleid van ontvlammende zwaveldampen, in het
„ bovenste gedeelte des Dampkrings. Wat is 'er *aanhouden-*
„ *der*, *menigvuldiger* en *hooger*, *snelvliegender* en *wyder* uit-
„ gespreid dan deze flikkeringe? welke wy het Noorderligt
„ noemen, en by welkers verschyning de Hooggeleerde
„ Heer Professor uit den *beroemden Hr. Derham*, en de *Aka-*
„ *demische* Verhandelingen, ook de *gebeurtenissen* van *zware*,
„ en *algemeene Aardbevingen* meldt.

De Nieuwe Nederduitsche Apotheek; gevende een duidlyk en klaar onderwys wegens de beste dagelyks gebruikte Artzenykundige bereidingen; en in 't byzonder van alle Schei-kundige bewerkingen, in de Apotheken vereischt, en volgens de gronden van BOERHAAVE, GEOFFROY *en andere beroemde Mannen, zoo nauwkeurig beschreven, als tot nog toe in onze taal niet geschied is. Tweede druk, van Misstellingen gezuiverd, en met verscheide nieuwe Voorschriften, Verbeteringen en Nederduitschen Bladwyzer vermeerderd. Te Leiden, by* P. van der Eyk, 1766. *in groot Octavo; behalve de twee Registers* 490 *bladz.*

MEn heeft reeds van overlang de gewoonte gehad, een Werk, geschreeven tot onderregting van Apotheekers, aangaande het stoffeeren van hunne winkels, en het bereiden van geneesmiddelen, eene *Apotheek* te noemen; en wanneer dezelve, met eenig openbaar gezach, tot een regeling voor de Apotheekers van zekere stad of plaatse, wordt uitgegeeven, ziet men ze, op den titel, doorgaans, eenen bynaam van koninglyke; of voor zekere stad alleen geschikt, eenen naam van de stad, als Amsterdamsche, Haagsche enz. op het voorhoofd draagen. Andere zodanige Werken, door byzondere persoonen uitgegeeven, worden, naar het goedvinden der Schryveren, getiteld. Dit het welk wy voor ons hebben, heeft den byvoeglyken naam van *Nederduitsche* Apotheek; waar mede niet te kennen wordt gegeeven, dat de zelve eenig gezach heeft voor Nederland of Nederduitschland, maar alleen dat dezelve in de Nederduitsche taale is opgesteld; waaraan niemant zou konnen twyfelen, zo dra hy het Werk opsloeg.

De inhoud van het Werk is uit verscheiden andere geachte Werken uitgezogt en byeen gevoegd, om leerlingen van Apotheekers en Apotheekers zelven, die geen genoegzaam latyn verstaan, om zodanige Werken te leezen, met zulk een Nederduitsche Apotheek, te hulpe te koomen. De uitkomst heeft getoond, dat veelen, wegens onkunde van Latynsche of andere taalen, of gemakshalve, zich van dit Werk bediend hebben: waar door de eerste Druk, reeds voor eenige jaaren uitgekoomen, uitverkogt, en gelegenheid is gegeeven tot deeze tweede Uitgaave. Waar van de Schryver zegt: „ Zeer veele veranderingen, verbeteringen en invullingen van nieuwe en nutte bewerkingen, voorschriften,

„ en

„ en aanteekeningen heeft deze tweede Uitgave ook onder-
„ gaan, zoo dat ik meene, zonder te veel roems, en met
„ goed recht, te mogen zeggen, (gelyk ook vrymoedig op
„ den Tytel is uitgedrukt,) dat men het voornaamste en ge-
„ wigtigste deel der *Artzeny-bereiding*, te weten, de *Schei-*
„ *kunde*, alhier zo omstandig, klaar en bevatbaar beschre-
„ ven vindt, als tot nog toe, myns wetens in onze Tale,
„ door niemand gedaan is."

Het Werk zelf is reeds by veelen bekend: waarom het te minder nodig zal zyn, 'er omstandig van te gewaagen; ook is het niet bekwaam om in een kort begrip het zaaklyke 'er van op te geeven, wyl elk ding op zich zelve beschreeven is en moest worden, zonder met veele anderen eenigen samenhang te hebben. Het is ingerigt, gelyk de zogenaamde Apotheeken, doorgaans; men vindt eerst eene Lyst van de enkele Geneesmiddelen; waar in de naamen en voornaamste krachten derzelven, kortelyk, worden aangeweezen, op de gewoone orde van het A B C, telkens van de Wortelen, Houten, Basten, Kruiden, Bloemen enz. waargenomen. Hier op volgen dan bereidingen van enkele, en samengestelde Middelen.

Om evenwel nog iet aangaande de behandeling van het Werk, onze Leezers onder het oog te brengen, zullen we iet kiezen uit de *Afdeeling*, waar in van het Lood gehandeld wordt, wyl dit, gelyk de andere metaalen, niet zonder eenige kennisse van de Scheikunde kan behandeld worden, en zeer byzondere eigenschappen bezit; en het misschien sommigen van onze Vaderlandsche Leezers, schoon geene Apotheekers zynde, niet onaangenaam zal wezen. Dus spreekt de Schryver:

„ Het *Lood* is, na het Kwik-zilver, het zwaarste der Meta-
„ len, 't wordt altoos en in alle plaatsen zeer eenvoudig be-
„ vonden; geeft een zwaaren rook in het vuur, en dringt,
„ lang gesmolten staande, door de smeltkroezen heen, en
„ is tevens niet vast: het is ook het allerzagtste der Meta-
„ len, zynde noch veerkrachtig nog klinkend en zeer ligt
„ uit te breiden; het smelt, na het Tin, op een zagt vuur,
„ lang voor dat het gloeijend wordt; en zyne dampen zyn
„ niets anders dan eene bloem of asch, die van haar zwave-
„ lig lichaam beroofd is; want deze vergaderd zynde, ver-
„ anderen, als men ze op heete koolen legt, door de zwa-
„ vel der koolen, weder in Lood. Het werpt eene kalk
„ op, die, sterk gecalcineerd, Menie, en nog heviger ge-
„ brand, *Lithargyrium* of *Goudglit* genoemd wordt; welke

 „ bei-

„ heiden, weder met stukjes van houtskoolen of andere verbrandbare stoffen gemengd, in Lood te veranderen zyn.
„ Het Lood wordt, inzonderheid met onzuivere Metalen, die het te gelyk met zich uit den smeltkroes sleept, tot glas gemaakt, Goud en Zilver egter laat het zuiver op den grond liggen; het gaat na de smelting, weder schielyk in eenen klomp over, doch trager, dan het Tin. — Het wordt in Sterk Water, en andere zuure vogten, doch niet in Koninglyk Water, ontbonden, en geeft een zoet Zout. Met Salpeter gesmolten geeft het eene ligte ontvlamming, en des zelfs vylzel, in eene brandende keers geworpen, eene vlam van eene geele koleur; waar uit blykt, dat het Lood bestaat uit een gedeelte talkagtige, in glas veranderbare aarde, en een verbrandbaar zwavelig beginzel; zynde het zelve een gemeen, slegt en overvloedig Metaal, doch egter van eene wonderbare natuur; want daar het in zyne smelting en kalkbranding zeer veel rooks uitgeeft en veel van zyne zelfstandigheid verliest, wordt het nogthans in gewigte vermeerderd, en men kan uit honderd ponden Loods, honderd en tien ponden Menie bereiden. (*) —— Of nu het vermeerderen van het gewigt der Menie, by de Kalkbranding, ontstaat van het zuur der verbrandbare stof, die zich met het Lood vermengt, dan door het geweldige Vuur zelve, is tot nog toe niet duidlyk aangewezen. ”

Voorts kan men van dit werk zeggen, dat het met nut gebruikt kan worden van eerstbeginnenden, of die geene vreemde taalen verstaan, of geene gelegenheid hebben, om zich de oorspronglyke Werken, waar uit dit getrokken is, eigen te maaken en te leezen.

(*) Een dergelyke vermeerdering van gewigt, onder de calcineering, heeft ook plaats in het Spiesglas, het Tin, het Yzer, en de Operiment; maar niet in alle de Metalen. En misschien hebben ze deeze eigenschap alleen, zegt de Heer BARON (a) om dat ze eenige deelen van de Vaten, waar in men dezelven brandt, afscheuren en aan zich trekken; te meer, wyl ze met een yzeren spatel gestadig geroerd worden. Deeze reden kan misschien aangemerkt worden alleen gegeeven te zyn by gebrek van een betere.

(a) LEMERY, *Cours de Chym.* pag. 114. Note de Mr. *Baron.*

Na-

Natuurkundige Uitspanningen, behelzende eenige Waarneemingen, over sommige Zee-Planten en Zee-Insecten, benevens derzelver Zaadhuisjes en Eijernesten. Door JOB BASTER, Doctor in de Medicynen, Lid der Keizerlyke Akademie enz. *Tweede Deels derde Stuk. Te Haarlem, by* J. Bosch, 1765. *groot Quarto 47 bladz. behalven de Uitlegging der Plaaten* (*).

DE Heer BASTER begint dit derde Stukje met eene beschryving van de *Zee-grappe*, anders *Zee-kraal* of *Krabbe-kwaad* genoemd; in 't Latyn *Salicornia annua*, of *Kali geniculatum majus*. Hy verkiest dit gewas, te meer, tot een onderwerp zyner Verhandeling; om dat men in de Kruidkunde, hoe ver ook gevorderd, in onzen tyd, nog het minst weet van Planten, welken aan en in de Zee groeijen; en de Groote LINNÆUS, in het jaar 1759, nog in onzeekerheid was, of de Bloem van de Zee grappe, één of twee helmstyltjes heeft (*a*). Waarom deeze Bloem hier naauwkeurig beschreeven wordt; en als hebbende maar één helmstyltje, 't welk boven op een helmtje heeft, van figuur als een stompe pyl. „ Dit helmtje koomt, met zyn puntig deel „ eerst te voorschyn, en deszelfs onderste deelen, zyn dan „ digt tegen den steel van 't helm-styltje aangeslooten; doch „ dit steeltje langer wordende, en hooger opgroeijende, „ wyken de onderste deelen van een, en schynen dus twee „ helmtjes; schoon het Vergrootglas ons duidlyk vertoont, „ dat 'er maar één is ".

De Heer BASTER beschryft te gelyk een Insect, waar van deeze Plant, in 't laatst van den Zomer, of begin van den Herfst geplaagd wordt; 't welk in de dikke bladen kruipt, en de binnenste deelen, doch voornaamlyk de zaadjes daar uit eet. Dit Wormtje wordt by de afbeelding van de Plant in Plaat vertoond.

De Spanjaarden maaken uit dit kruid, door het te verbranden, een Zout, onder den naam van *Souda* bekend, 't welk gebruikt wordt om het witste glas en de hardste Zeep te maaken.

„ Ik heb", zegt de Schryver, „ in de maand Augustus, „ als

(*) Zie van het Tweede Stuk van dit Tweede Deel, *Vaderl. Letteroef.* VI Deel, bladz. 247.

(*a*) *Syst. Naturæ*, Tom. II. pag. 843. 1759.

„ als deeze Planten in haar bloei, en op zyn volmaaktste en
„ krachtigste zyn, een party 'er van vergaderd, laaten droo-
„ gen, en tot assche verbrand. Het gedroogd Krabbe-
„ kwaad woeg 67 Uncen, de Assche 32 Uncen of twee
„ pond. Deeze met water hebbende laaten opkooken, *fil-*
„ *treeren*, en het water wederom uitdampen, kreeg ik daar
„ van 13 Uncen, of iet meer dan drie agtste parten *Loog-*
„ zout ". Hier is bygevoegd een brief van den beroemden Leidschen Hoogleeraar GAUBIUS, aan den Heer BASTER, aangaande het onderzoek van dezelfde Plant, waar mede de Hoogleeraar op den zelfden tyd als onze Schryver, beezig was; de eerste echter alleen op een Scheikundige wyze. Na de beschryving der Proeven, en wat 'er uit was voortgekoomen, betuigt de Heer GAUBIUS, hem gebleeken te zyn: „ Dat alle de Zouten, uit deeze Plant verkreegen, van
„ dezelfde natuur waren. Alle de crystallen waren dobbel-
„ steenig, en van dezelfde zoute smaak — Geen een van al-
„ le deeze zouten gaf het minste teeken van een *Sal Alcali-*
„ *num fixum*, of *Tartarus Vitriolatus*, of *Sal mirabile Glaube-*
„ *ri*. Weshalve ik, ten vollen beweezen achte, dat 'er, be-
„ halven het gemeene Keukenzout, dat in het Zee-water
„ is, geenerhande vast Zout, uit het Krabbe-kwaad te haa-
„ len is ".

„ De Heer GAUBIUS zegt verder: Men zou konnen twyfe-
„ of het *Zeeuwse* Krabbe-kwaad, waar over wy nu hande-
„ len, die zelfde Plant *Kali* is, daar de *Spanjaards* hunne
„ *Souda* van maaken. Want, door alle myne Proefneemin-
„ gen, schoon met alle naauwkeurigheid gedaan, heb ik geen
„ *Alcali fixum*, of eenig ander dan gemeen Keuken-zout,
„ daar uit konnen trekken: daar evenwel het grootste ge-
„ deelte van de *Souda* een *Alcali fixum* is, en maar een zeer
„ klein gedeelte Keuken-zout. Verscheelt dan de Spaansche
„ *Kali* van ons Krabbe-kwaad, in soort? Of zou het ver-
„ schil der Spaansche zee en grond eenige verandering in het
„ Zout van dezelfde Plant maaken? Of zoude een sterker
„ Vuur, dat gesmoord wordt, het grootste gedeelte van het
„ *Acidum*, uit het Keuken-zout uitkooken, en doen ver-
„ vliegen, zyn *basis* alleen maar, met het overschot van het
„ geheele Zout (of van alle de Zoutdeeltjes) te zamen smel-
„ tende? Dit laatste schynt het waarschynlykste, om dat het
„ *Alcali* van de *Souda* blykt zeer veel overeenkomst, met de
„ *basis* van het Keuken-zout, te hebben. Waar uit men dan
„ zou konnen bewyzen, dat als ons Krabbe-kwaad, op de
„ Spaansche wyze behandeld wierdt, daar ook *Souda* uit

„ zou

„ zou konnen gemaakt worden; het welk een groot voordeel
„ aan onze Landsgenooten zou konnen toebrengen. En
„ dat niet alleen; maar ook de asfche van het Krabbe-kwaad,
„ zo als ik die bereid heb, een zuiver Keuken-zout bevattende,
„ zou misschien, met eenige vrugt, konnen gebruikt
„ worden van die Keet-baazen, in ons Nederland, die het
„ Fransche en ander Zee-zout wit kooken, en tot ons Ta-
„ fel- en Keuken-gebruik bekwaam maaken en bereiden.
„ Want het aardagtige gedeelte van deeze asfche schynt niet
„ ondienstig, om het vuil, dat aan dat vreemde Zout zit, te
„ zuiveren. En dewyl dit dus te zamen gekookt wierdt,
„ zou het zoute deel deezer asfche zich by het andere voegen,
„ en zonder deszelfs waarde te verminderen, de menigte
„ daar van vermeerderen, en dus ook voordeel aan-
„ brengen".

De *Zee-rui* of *Strand-wier*, wordt, volgens onzen Schryver, op de steenen, paalen, en allerhande werken, welken, om de kracht van het Zee-water te stuiten, onder aan den voet der dyken, van de Zeeuwsche eilanden, gemaakt worden, in groote menigte, gevonden. De Kruidkundigen tellen zeven-en-twintig verscheiden soorten van Strand-wier; waar van hier vierderhande zyn afgebeeld; doch dat soort, welk allermeest gevonden, en door de Schryvers wordt genoemd *Zee-eik* of *Zee-rui*, met platte in twee verdeelde bladen, die een steel in de midden, en op de topeinden blaasjes met knobbeltjes hebben, wordt voornaamlyk hier beschreeven.

Deeze Zee-eik, zegt de Heer BASTER, behoort tot die orde der Planten, die *Cryptogamiæ* genoemd worden, dat is, welker bloemen in de vrugt, als by de Vygen, of in de bladen, als by de Varen, verborgen en besloten zyn; en onder den rang der *Algæ*, zynde met den wortel altyd vastgehegt op steen of hout; en dat maar op zulke plaatsen van het strand, die met elk getyde ondervloeijen, en met laag water wederom droog gelaaten worden.

Na eene vry uitvoerige beschryving van dit Zee-gewas, voegt 'er de Schryver iet by, aangaande de geneeskracht, 't welk wy onze Leezers niet mogen onthouden. Dus spreekt hy hier van: „ Het zy my, de *Practyk* der Geneeskunde
„ oefenende, geoorloofd, de zeer heilzaame krachten aante-
„ teekenen, die de *Zee*-wier heeft, in alle verharde Klier-
„ gezwellen, zo als dezelven beschreeven zyn door den Heer
„ R. RUSSEL, een der vermaardste Geneesheeren in *Londen*
„ (*a*), en niet alleen Ik, maar ook de voornaamste Genees-
„ hee-

(*a*) *Dissertat. concerning the Use of Sea-water* &c.

„ heeren, in *Holland* en *Zeeland*, by ondervinding, bewaarheid gevonden hebben. — De Natuur geeft ons, (zegt zyn Ed.) gedeurende een gedeelte van het jaar, het krachtigst ontbindend en losmaakend middel, dat bedagt kan worden; Ik meene het Zee-wier. In de maand July draagt deeze Plant, aan zyne topeinden, eenige blaasjes, die met flym en zeepagtig vogt gevuld zyn. Deezen moeten in de hand gebroken, en verharde Kliergezwellen daar mede gewreeven worden, tot dat het zeepagtig vogt daar wel doorgedrongen is; wanneer het gezwel met Zee-water moet afgewasschen en afgedroogd worden. Het volgende, welk Ik doorgaans gebruik, is nog wel zo krachtig. Neemt, in July, van de volzeepagtige flym zittende blaazen van de Zee-wier twee pond; giet in een glaazen vat, daar op, twee pinten Zee water; laat het zo veertien dagen staan trekken, wanneer de vogt de dikte van dunnen honig zal hebben. Giet dezelve dan door een doek, en wryft daar drie of viermaal daags alle verharde Klieren mede; dezelven dan telkens met Zee-water schoon afwasschende. Daar is geen middel 't welk dit te boven gaat in gezwellen te doen verdwynen; want het verzagt alle hardigheid, zelf de beslooten Kankers (*Scirrhus*) der Vrouwen Borsten". Dus verre de Heer RUSSEL.

De zelfde Schryver raadt ook de bladen van deeze Plant, in de lugt te droogen en te verbranden, wanneer men 'er een ziltig zwart poeijer van krygt, 't welk in Engeland thans zeer gemeen, en onder den naam van *Athiops vegetabilis* bekend, tegen Klier-gezwellen, andere verstoppingen en Scheurbuik gebruikt wordt. Deeze losmaakende en ontbindende kracht, zegt de Heer BASTER, van het Zee-wier, is men, naar myne gedagten, voornaamlyk verschuldigd aan de groote menigte van vast of loogzout, welke het in zich heeft. Ik heb althans, in alle soorten van verharde Klieren, een zeer goede uitwerking gehad, wanneer Ik de Lyders drie of viermaal daags, als de Maag het ledigst was, een Theekopvol van het volgende liet drinken.

℞. *Aq. Marin.* d. i. Zee-water. Unc. XXV.
Sal. Querc. marin. Zout van de Zee-eik een halve Unce.
Syr. Violar. Syroop van Viooleu. Unc. III.
M.

En het *Empl. de Labd.* of dergelyke, met een vierde van dit Zout gemengd, op de verharde Klier gelegd wierdt. Wy hebben dit wel wat breedvoerig willen voordraagen, om on-

ze Vaderlandſche Genees- en Heelmeesters aanleiding te geeven, om 'er zich van te konnen bedienen; wyl men in een Werk, als dit, niet ligt, geneeskundige Voorſchriften zou verwagten.

Vervolgens wordt hier nog bygevoegd, dat deeze Zee-rui ook bekwaam is, om 'er, door verbranding, een ſoort van Pot-asch uit te maaken; en uit een Werk van W. BORLASE, hoe dit werklyk, op de eilanden van *Scilly* gedaan wordt.

Een *Zaad-draagende Zee-Plant*, uit Noorwege door E. PONTOPPIDAN, Bisſchop van Bergen, aan den Heer BASTER gezonden, wordt van deezen, met verwondering beſchouwd en beſchreeven. De Plant is negentien Duimen lang, als dun ſtroo, zonder eenige pit of leedjes. Een Duim of drie van onderen verdeelt zy zich in takken, en deezen wederom wat hooger, in anderen. Daar waren drie takken, met overhands ſtaande Zaad-peultjes bezet. Deeze Zaad-peultjes zaten vast aan een ſteeltje van één of twee Lynen lang, en waren ovaal van gedaante, aan het boveneinde plat en als dwers afgeſneeden. Ieder Peultje bevatte maar een enkeld Zaad-korntje, kastanjebruin van kleur, en van gedaante als een Nier. De binnenſte zelfſtandigheid van de Zaadkorrel was wit, meelagtig, eenigzins bitter; doch gansch niet onaangenaam van ſmaak. Heeft de voor alles zorgende Voorzienigheid, dit Zaad niet tot ſpyze geſchaapen voor de Visſchen, die het zelve kunnen inoogſten, zonder het gezaaid te hebben? roept de Heer BASTER uit.

Hier na geeft Hy nog eene beſchryving van een *Zeeboomtje met de Schaaltjes van Zee Inſecten bekleed*, hem insgelyks door den Bisſchop PONTOPPIDAN toegezonden. Het is wel van de gemeene ſoort, als 'er veele op de kusten van Noorwegen gevonden worden; doch dit is met een byzondere, en van den bast uit Celletjes der *Polypi* beſtaande zeer verſchillende ſtoffe bekleed. De Plant en ook de Celletjes verdroogd zynde, heeft de Schryver dit gewrogt der Nature niet naar behooren konnen onderzoeken. Hy twyfelt echter niet, als zulk een boomtje versch uit Zee opgehaald, onder het oog van een kundig Liefhebber der Natuurlyke Historie gebragt werdt, of hy zou 'er Diertjes aan vinden, welken van de tot nog toe bekende Polypen veel verſchillen.

Men vindt nog, in dit Stukje, eenige aanmerkingen aangaande de *Nereis of Zee-Duizend-Been*, en de *Luizen der Visſchen en Zee-Luizen*, van welke laatſten hier drie ſoorten beſchreeven worden. Doch wy hebben reeds genoeg gezegd, om onze Vaderlandſche Leezers op te wekken, het Werk zelf

zelf te leezen, en de Afbeeldingen, welken 'er bygevoegd zyn, te beschouwen; waar in de Liefhebbers van de kennisse der natuurlyke dingen, zich zullen konnen vermaaken. De Heer BASTER is wel niet volstrekt van voorneemen, zyn onderzoek, of Natuurkundige Uitspanningen te staaken: doch hy geeft zyne Leezers geen groote hope, van ze met gelyke naarstigheid voort te zetten. Myne hoogwordende jaaren, zegt Hy, andere opgekoomen beezigheden, en gekreege blindheid van myn linker oog, zullen my niet toelaaten, dit zo veel als wel voor deezen, te achtervolgen. Hy voegt 'er echter by, dat zyn voorneemen niet is om 'er geheel mede uitte scheiden. Wy wenschen Hem, met allen die zyne Schriften hoog achten, gezondheid en bekwaamheid van lichaams vermogens, om zyne en anderer kundigheden, aangaande het zeldzaame van geschapenheden, tot grootmaaking van den Schepper, te vermeerderen.

P. BURMAN's *Latynsche Redevoering in dichtmaat, over de verwaarloozing der Geleerdheid, en over de Weelde; beide den Gemeenebeste verderfelyk. Uitgesproken te Amsteldam in de groote gehoorzaal van 't wydberoemde Athenæum aldaar, op den* 1 *April* 1765. *In 't Neerduitsch nagevolgd. Te Leiden, by* Pieter van der Eyk 1765. *Behalven het Voorwerk, en een nevensgaand vertaeld Dichtstuk van den Heer* HELVETIUS, *den Heere* BURMAN *by die gelegenheid toegezongen,* 52 *bladzyden in groot quarto.*

DE Hoog-Leeraer *Burman* kant zich in deze Redenvoering tegen twee zeer schandelyke en schadelyde gebreken, waer van men maer al te veel voorbeelden in ons Gemeenebest gewaer word: het gering achten van ware Geleerdheid, en 't involgen van toomlooze weelde. Deze twee haetlyke ondeugden worden hier met leevendige verwen afgemaelt, en in derzelver nadeelige gevolgen voor 't Gemeenebest op eene manlyke wyze ten toon gestelt. De tael des Nederduitschen Dichters, die 't fraeie Dichtstuk van den beroemden Lieveling der Latynsche Zanggodinnen, den Nederlanderen in hunne eigene spraek aenbied, is recht geschikt naer den aert van 't onderwerp, en strekt om zyne achting zo in de Nederduitsche als Latynsche Letterkunde te bevestigen. Men zie het volgende stael, dat wy, om de algemeenheid van 't voorstel, uitgekoozen hebben.

Stond Bato op, hy zoude in Bato Bato zoeken,
Zoo schaamtloos is men thans van Batôos deugd ontaardt.
Waar stroomt thans Nêerlands bloed door vrygevochtene aderen?
De naneef gaat reeds met den slaafschen nek gebukt.
Waar vindtge Armynen? waar Civilissen, 's lands vaderen?
Waar een Cariowald, die vyanden verrukt?
Waar, waar de Witten, waar de deugd van Barnevelden?
Waar vloten, door de vuist van Trompen plat gebrandt?
Waar beiren, die alom de volkeren ontstelden?
Waar eertrofeen, behaald te water en te land?
Waar standerden, ontrukt aan Gallen, aan Britannen?
Waar, Phlips! uw staf, dien ge aan ons' voeten breken ziet?
Gy waart, ô Nederland, een voedstervrou van mannen,
Van Helden. Maar dit waart ge? uw roem is thans te niet.
'k Zal 't op den hals der Godn noch enig Noodlot smyten.
In eigen boezem schuilt en zit de grond van 't kwaad.
Ik zal de smetschuld aan geene ydele oorzaak wyten
Wy koesteren die pest, die verder overslaat.
Ons Amsteldam, door weelde en rykdom onbezonnen,
Hoogmoedig, dartel, trots, wordt door zich zelf gekraakt.
Heeft grootvadr, zuinig, noest, een erfgoed overwonnen,
't Wordt ras door wulpschheid van zyn' kwistneef opgemaakt.
Pracht is 't, die dorpen smelt, en uitput gansche steden;
Die 't Vaderland meer dan de zwaarste kryg verslindt.
Door pracht stort alles in; wat onbeweeglyk heden
In top stond, zwindelt nêer als door een' dwarrelwind.
Daar, daar onze Overhêen, elk naar zyn' staat en orden,
Zich inbindt, palen kent, op 't teeren stelt een wys:..
Daar steekt de burger, op zyn' Geldgod stout geworden,
Den trotzen kam om hoog, en waagt zich op glad ys.
Lucull' wordt in geen boev', Vitell' in disch geweken;
En, wyl hy nimmer reef in 't zwellend zeildoek bond,
Als zyne ranke kiel in volle zee durft steken,
Zoo booten wind en golf hem eensklaps in den grond.
De jeugd, op 's Vaders leest zich schoeiende, eens aan 't hollen;
Viert lossen teugel aan hare ongebondenheid;
Terwyl zy, door geboorte of rykdom opgezwollen,
In die losbandighêen zich zelf behaagt en vleit.
'k Heb, zegt ze, geld en goed te wachten, niet verkregen
Door eigen arbeid, maar door bestevâar gespaard.
Myns vaders noestheid is my boven dien ten zegen.
Dat maakt my, dat ik hier een hemel hebbe op aard'.

Zoude ik uitzinnig om wat oefnings 't blos der schoonheid
[illegible] zien? [illegible] van frisheid zien beroofd?
Myne eerst ontloken jeugd, die zoo veel glans ten toon spreidt,
Zien kwynen? voor myn' tyd gefronseld zyn van hoofd?
Door letterknabblen vroeg myn blonde lok zien gryzen?
My, jong, reeds zien beschimpt als gryzaard, voor bejaard?
Zoude ik op Pegasus naar 't dak der starren ryzen?
Neen! Gorgoos paardeboef is my zo veel niet waard.
'k Ry' liever met een paar harddravers voor den wagen;
Dat me een' Automedon in 't mennen maken zal.
Dus wordt alle eer en schaamt de bodem ingeslagen.
Geen wonder dat men dol en zinloos komt ten val.

Het hier aen gehechte Dichtstuk van den Heer *Helvetius*, wiens roem in Latynsche Dichtkunde, by alle kenners, naest dien van den Heer *Burman*, (het beroemdste Latynsche Dichterpaer dezer Eeuwe,) geplaetst word, is door dezelfde hand als het voorgaende, op eene dergelyke wyze in Nederduitsche Dichtmaet gebragt. Het behelst grootlyks eene jammerklagt over 't opgenoemde verval, als zo ver gekomen, dat deszelfs herstelling naeuwlyks te hoopen zy; 't welk onzen Dichter, vreezende dat zyne hier in voorgestelde waarschuwing en aenspooring vruchtloos mogte wezen, ten besluite nog doet zeggen.

Maar 't is vergeefs geklaagd! wat durve ik roekloos hopen,
Dat myne zwakke lier doove ooren roert en raakt;
Daar hen, voor vroeger noch voor later voorbeeld open,
Geen dichtmuzyk, dat Roomsch muzyk tart, open maakt.
Ruk gy hen liever uit die doodelyke koortzen,
Dien loggen doodslaap! gy, ô Feestdag van den BRIEL!
Gy Juichdag! wien na tienmaal tienpaar zonnetoortsen
Min zeven, Neêrland thans mag vieren, vry van ziel.
Wiens aanblik Bataviers, door eed ten kryg verbonden,
Den trots, en 't loos geweld des Tirans braveren zag:
Toen Vrybeid, Koningin der zeven vrye Randen,
By hen haar' zetel vestte, en schitterde in den dag.
Gy! is van 't oude vuur u, brave! iets bygebleven,
Roer gy ten minsten 't hart met yvervlammen aan,
Gy die myn burgers moest naar heldenëer doen streven,
En mannen prikklen, dat ze iets heerelyks bestaan:

Maar

Maak gy, dat onze jeugd hare oudren niet bezwyke,
Den vroegren roem hervatt', dien roem te bovenga:
Op dat geen eerloos kroost zyn laffen vaâr gelyke,
Zyne eeu niet met een' nacht van gruwlen overlâ;
Niet leer', ach hemel! in geduchter kluisters zuchten,
Daar hen uitheemsche weelde en wulpschheid bracht ten val.
Dan, als de Voorspoed, als de Vrede weg zal vluchten;
Als langer Tessels reê geen anker houden zal:
Als 't land van onkruid stikt, begroeid met dorenstruiken;
Als Dykheer moedeloos de Noordzee binnen laat:
Als duikers in 's Bataafs vergulde wooning duiken;
En 't eend de vlerken op zyne oude landmeer slaat.
De stuurman, kustwaard aan uit zee ziende, op zal hooren,
En vragen naar het land dat zeën schreef de wet;
En zegt: dit volk heeft in zyn gruwlen willen smooren;
De Góon, zelfs tegen dank, tot wreken aangezet.

Mr. LUCAS WILLEM KRAMPS *Zeedig Oordeel over de Redenvoering van* PETRUS BURMANNUS Secundus; *Klaaglied over de verachting der Geleerdheid, Overdaad en Pragt. Te Amsterdam, by* Philippus Doorewaart, *in quarto* 28 *bladzyden.*

DE Heer en *Mr. Kramp*, hoe zeer hy zich ook in andere Schriften beklage, is echter nog zo niet gebrouilleerd, in zyne omstandigheden, of hy heeft lust en tyd overig, om zyne gedachten over andere onderwerpen te laten gaen, en zyne pen deswegens te scherpen. Het komt hem voor, dat hy van den Hoogleeraer *Burmannus* verschilt in zyne denkbeelden over het verval der Geleerdheid, dat het zelve zo groot niet is als zyn HoogEerwaerde oordeelt; hy is met hem eenstemmig in 't stuk van Overdaed en Pragt; maer hy schynt ontdekt te hebben, dat de Hoogleeraer niet zo wel oordeelt over 't point van 's Lands Vryheid als hy. Het een en 't andere geeft hy in dit Geschrift te kennen, nu eens op eene ernstige dan op eene spottende wyze, met tusschenvoeging van deeze en geene rymkens van zyn maekzel, en invallende gedachten. De styl is doorgaende laf en onbeschaefd, en men leert 'er niet byzonders uit, dan dat de Heer Mr. *Kramp* anders schynt te denken dan de Hoog-Leeraer *Burmannus.*

Mr. LUCAS WILLEM KRAMP *van hoofdigheid gezuivert, mitsgaders het Publicq overtuigt van de diepe eerbied voor het Edele Mogende Collegie ter Admiraliteit alhier, die hem bezielt. Te Amsterdam, by* Philippus Doorewaart, 12 *bladzyden, behalven eene Voorreden van* 12 *bladzyden, in folio.*

DE Voorreden dezer Papieren ſtrekt voornaemlyk om te doen zien, met welke genegenheid zyne Doorluchtige en hare Koninglyke Hoogheid, Glorieuſer gedachtenisſe, jegens den Heer en Mr. *Lucas Willem Kramp* bezielt geweest zyn; en welke denkbeelden rakende de Stadhouderlyke waerdigheid in zynen boezem onuitwischbaer geprent zyn. De Papieren zelven, beſtaende uit zes authenticque ſtukken, betrekkelyk tot zyn gehouden gedrag, jegens het Edele Mogende Collegie ter Admiraliteit, reſideerende binnen Amſteldam, ter zake van het bekende voorval, bedoelen inzonderheid het Gemeen te doen opmerken, dat hy van zyne zyde alle toegevenheid omtrent dat illustre Collegie heeft aengewend, doch zonder eenige vrugt; zo dat het, gelyk hy zich in eene aentekening uitdrukt, „ blyke, dat het te vergeefs is af„ doening van Zaken te verkrygen, eer zyne Doorlugtige Hoog„ heid zelfs regeert; en mitsdien dat het my, (*dus vervolgt hy*) „ by geen redelyk mensch ten kwade kan geduit worden, zo ik „ als dan de Zaak met al de gewisſelde Papieren openlegge, en „ zo klaar als de Zon aan den Hemel is toone, dat de Heer *de* „ *Groot* zeer gratieus is behandelt, zo men zyn geval tegens het „ myne vergelykt". —— Men zal derhalven, om te konnen oordeelen, of de Heer *Mr. Kramp* wel gedaen heeft met over dit geval op zodanig eene wyze te ſchryven, en zich daar omtrent indiervoegen te gedragen, als tot nog door hem geſchied is, niet lang meer behoeven te wagten.

Het Pad der Deugd, als lieflyk en vreedzaam, ſchetsgewyze, vertoond. In de Geſchiedenisſen van PAMELA, CLARISSA *en* GRANDISON *Uit het Engelsch vertaald. Te Dordrecht by* A. Blusſé 1766. *behalven de Voorrede* 452 *bladzyden in octavo.*

DE Geſchiedenisſen van PAMELA, CLARISSA en GRANDISON, over bekend en hoog geacht in ons Vaderland, by alle de genen, die ſmaek hebben in 't lezen van wel opgeſtelde *Romans*, welken ſtrekken om de lesſen der Deugd op eene innemelyke wyze in te boezemen, worden in dit Stukje in *Miniatuur*, voor oogen geſteld, of in een beknopt verhael te zamen gebragt. Het is onbetwistbaer dat zulk een ingekort verhael in fraeiheit niet kan evenaren met de uitgebreide geſchiedenisſen zelven; maer 't is intusſchen niet min ontegenzeggelyk, dat deze t'zamentrek-

king,

king, in 't voorstellen der verschillende characteren, en daer uit voortvloeiende bedryven, de voornaemste trekken en gevallen, die van eenig belang zyn, in zodanig een daglicht gesteld heeft, dat men dezelven niet wel konne nagaen, zonder 'er deel in te nemen, en 'er nutte zedelessen uit af te leiden. Zy derhalven, die tegen de uitgebreidheit of kostlykheit dezer Werken hebben aengezien, en zy zelfs die ze doorbladert hebben, en by herhaling vermaek scheppen in 't nadenken, zullen dit kort begrip dezer beroemde geschriften met nut en genoegen komen doorbladeren. — Tot een voorbeeld van de wyze van verhalen in dezen gehouden, diene het volgende stael van *Karel Grandisons* edelmoedigheit en weldadigheit.

De Ridder *Grandison*, (om dit voor af te melden,) had by zekere gelegenheit den Heer *Danby*, een Fransch Koopman, beschermt, tegen een aenval op deszelfs leven, waer door deszelfs Broeder *Joan* zich meester hadt getracht te maken van *Danby*'s middelen. — Deze *Danby* nu overleed vervolgens, nae verloop van enigen tyd, aen eene kwynende ziekte, nalatende „ twee „ Neven en eene Nicht, Kinderen van zynen onwaardigen Broe- „ der *Joan*, aan elk van welken hy duizend Ponden gegeven „ hadt, om de Zoons, onder zyn opzicht en op zyne kosten, „ tot den Koophandel, de Dochter tot alle nutte handwerken „ harer Sexe, te laten opvoeden. By zyn Testament hadt hy „ aan elk hunner duizend Ponden besproken; doch legateerde al „ 't overige, uit hoofde van den [opgemelden] dienst, die de „ Ridder *Grandison* hem bewezen hadt, aan Heer *Karel*, na af- „ trek van nog eenige edelmoedige gedachtenissen aan drie zy- „ ner Vrienden in *Frankryk*, verzoekende zynen Executeur wy- „ ders nog drie duizend Ponden, 't zy in *Frankryk* of in *Enge-* „ *land*, of waar hy 't raadzaam oordeelde, en aan zulke Voor- „ werpen, als hy goedvondt, tot liefdadige einden te besteden.

„ Indien de Ridder dit Testament naar de Letter hadt willen „ uitvoeren, zou hy 'er een aanzienlyk Kapitaal by hebben gewonnen; dewyl hy de gantsche Nalatenschap meer dan 30,000 „ Livres Sterlings waard bevondt. Dan, schoon hy gevoelig „ was over de weinige erkentenis van de Neeven en Nicht, die, „ hoewel daar toe verzocht, de begravenis van hunnen Oom „ hadden geweigerd by te woonen, zoo wel, als om by 't ope- „ nen van het Testament te verschynen; en schoon zy daar toe „ slechts hunnen Notaris zonden; zoo wilde hy echter op het „ uiterste recht in dezen niet blyven staan, en, oordeelende „ dat de dankbaarheid van den Heer *Danby* ten zynen aanzien „ te verre gegaan, en het onredelyk ware de onschuldigen om „ 't misdryf hunnes Vaders te doen lyden; zoo begeerde hy op „ den Heer *Sylvester*, hunnen Notaris, om hen te raden, zich „ zelven te bedenken, dewyl hy gezind was, vriendelyk jegens „ hen te handelen; en dat zy hem, met blyken van vertrouwen, „ een byzonder bericht van hunne oogmerken, uitzichten en

„ verbintenisfen behoorden te komen geven, indien zy hun voordeel behartigende, zynen aangeboden dienst begeerden.

„ De Notaris, een eerlyk en deugdzaam Man, zeer in zynen schik met alles, wat Heer *Karel* zeide, ging heen, en zondt, na verloop van omtrent twee uuren, een Briefje uit naam zyner Meesteren, met betuigingen van dankbaarheid en verpligting, en met verzoek om hen alle drie des namiddags by hem te mogen inleiden: waar op de Ridder hen op den Avondmaaltyd verzocht; wanneer hy hen, die zich, als door eene edelmoedige beschaamdheid, overwonnen zagen, met alle vriendlykheid ontving, alle hunne beteuterdheid verdreef, en hen, met vertrouwen in elkanderen, deedt nederzitten.

„ Ten eersten redde hy hen ook uit de onzekerheid, hen vragende wat zy van hunnen Oom verwacht hadden, en wat elk hunner voldoen zoude, om hen bekwaam te maken om zich in de waereld op een betaamlyke wyze neder te zetten. De jonge Heeren zeiden, dat, zoo hun Oom geleefd hadt, zy een goed uitzicht op het deelgenootschap met hunne Meesteren in de Negotie zouden gehad hebben, en hunne Zuster op een zeer voordeelig Huwelyk met den Zoon van den Heer *Gaillard*, een aanzienlyk en vermogend Koopman. Daar op zeide Heer *Karel*, aan de beide Broeders *Thomas* en *Eduard*, als ook aan de jonge Juffrouw, ieder vyf duizend Ponden, boven hun Legaat toe, op dat de Oudste Broeder zich nu met zyns Meesters Nicht engageeren; de jongste zich in den Neef van zyn Patroon eenen Compagnon verwerven; en de jonge Juffer, met voordeel en eere, zich aan den jongen Heer *Gaillard* verbinden mogte; belovende, zoo deze Sommen niet ten volle hunne oogmerken mogten beantwoorden, dat hy dan, uit achting voor hunne overleden Oom, zyne geneigdheid nog boven dezelven, aan hun betoonen zoude; voor zich zelven niet ryker begeerende te zyn, dan het behoorde; en, voegde hy 'er by, gy moet my bekend maken, welke andere Nabestaanden gy hebt, en hoe hunne omstandigheden naar de waereld zyn, op dat ik een Testament mag verbeteren, 't welk in eene lastige en langduurige Ziekte gemaakt is, welke de goedgunstige Geestgesteltenis zelve zou hebben konnen stroef of bekrompen maken.

„ Zy schreiden; keeken elkander aan, droogden hunne Oogen, en weenden weder: dies Heer *Karel* heen gaande hun gelegenheid tot bedaren gaf. By zyne wederkomst waren ze nog zoo verlegen, om woorden van erkentenisse te vinden, dat de een den ander verzocht het woord te willen doen. Maar de Ridder zeide, gy behoeft niet te spreeken, myne Vrienden, ik zie uwe dankbare harten in uw gelaat. Maar, meent gy niet dat *myn* genoegen het *uwe* evenaart? Ik achte my *meer* dan beloond in de bewustheid, dat ik een goed gebruik van de my toevertrouwde magt heb getracht te maken. Elk

„ uwer,

„ uwer, hope ik, zal (dus op den weg geholpen) uitmuntend „ zyn, in zyn byzonder beroep. De Kooplieden van *Groot Brittanie* zyn, (en zoo zyn ook die van ons *Nederlandsch* Gemeenebest, ja over al, zyn alle eerlyke handelaars) de nuttigste „ Leden van den Burgerstaat. Heb ik u eenigen dienst gedaan, „ laat my dan toe u, overeenkomstig met uwe bekwaamheid en „ gelegenheid, het mede opbeuren van zulke waardige harten „ aan te beveelen, die door onvermydelyke ongelukken, buiten staat geraakt zyn. Ziet dan, 't geene voor u gedaan „ is, niet aan, als eene belooning van eenige byzondere verdiensten in u zelven, maar als eene schuld, u door de Voorzienigheid opgelegd, welke het tot een voornaam deel van „ onzen Godsdienst gemaakt heeft, onze medeschepzelen goed „ te doen. Met één woord, laat my u aanbeveelen, in alle uwe „ handelingen der *barmhartigheid*, zoo wel als der *rechtvaardigheid*, gedachtig te zyn.

„ De *Broeders* verklaarden, met saamgevouwen handen, dat „ hunne harten, door het gegeven voorbeeld, geopend waren; „ en wenschten dat zy dezelven nimmer naderhand zouden toesluiten voor de nooden der Medemenschen. De *Zuster* deedt, „ stilzwygende, met hare oogen, dezelfde verklaring; en de „ Heer *Sylvester*, door dit tooneel van dankbaarheid opgewekt, „ zeide, met tranen in de oogen, dat hy met ongeduld verlangde, zyne zaken en den staat zyner bekenden over te zien, om „ zich ook in staat te stellen een weinig goed te doen, na dat „ hy zulk een *zelf beloonend* Voorbeeld voor zich hadt gezien.

„ By 't scheiden gaf de Ridder hun te kennen, dat hy bericht „ van hun zou verwachten, zoo dra 'er iets tot volkomenheid „ zou gebragt zyn; en dat hy, 't zy hunne Meesters en zy overeenkwamen, of niet, de vaardigste middelen te hand zoude „ slaan, om hun en hunne Zuster zulke Brieven en Actien over „ te dragen, als hen in 't volle bezit zouden stellen van 't gene, waar toe zy, zoo uit hoofde zyner belofte, als door „ hunnes Ooms Testament, gerechtigd waren. De Zuster nam „ al weenende afscheid, en de Ridder hare hand vriendlyk drukkende, drukte zy ook de zyne uit dankbaarheid, doch zo zediglyk en bedeesd, dat daar uit bleek, hoe vol haar hart was „ van erkentenisse, zoo dat zy zich boven de gebruiklykheden „ harer Kunne verheffen konde; en de goede *Notaris*, zoo opgetogen, als of hy een der begunstigde Persoonen was geweest, „ voegde zich by de *Broeders*, om zegeningen over den Heere „ *Grandison* af te smeeken. ——

En de Ridder, in 't vervolg van tyd, na *Italie* reizende, „ nam den weg over *Frankryk*, ten einde de verdere zaken, ten „ opzigte van het Testament van den Heer *Danby* te beschikken, „ zo ten aanzien van eenige Legaten, als wegens het uitdeelen „ van het overige aan behoeftige en noodlydende, welverdiende „ Persoonen.

Echt

Echt Verhaal van 't verongelukken van 't O. I. C. Schip Pylswaart. *Te bekomen te Amsterdam en elders*, 8 *bladzyden in quarto.*

KOrt en stichtelyk, doch niets byzonders van belang.

De Medehandelende Koopman, of Fransche en Nederduitsche Brieven van Onderhandeling. Door A. HUBERT. *Te Amsterdam by* D. Weege. 297 *bladzyden in octavo.*

VOorschriften van Brieven van Negotie, en Papieren daer toe betrekkelyk in 't Fransch en Nederduitsch; waer van men zich, zo in de Schoolen als anderszins, met vrugt zou konnen bedienen; ten nutte van dezulken, die zich ter zake van den Koophandel de Fransche Tael eigen trachten te maken.

Nooitgeboorde Levensgevallen van Francelino, Prins van Dalmatien. Te Alkmaar by Jacob Maagh. *Behalven de Voorreden* 66 *bladzyden in octavo.*

EEn Roman opgestelt in den smaek der oude Spaensche Vertellingen van Liefdesgevallen, zo niet uit een oud stukje van dien aert vertaeld, daer weinig of geen geest in steekt. Om den Lezer te waerschuwen, op dat hy de toveragtige en onwaerschynlyke verhalen hier in voorkomende niet ligtgeloovig aenneme, meld ons de Uitgever in de Voorreden, dat *men niet moet denken, dat dit Vrywerk in Dalmatien waaracbtig geschied is.*

Merkwaardige Leevensgevallen van den Graave VAN MIRCOURT. *Doormengt met veele aangenaame Verbaalen en Historien. Te bekoomen te Leiden by* Hoogeveen *en elders*, 158 *bladz. in octavo.*

EEn Roman, slegt van styl, zonder vinding, en ter halver wege vervult met onkuische treken; het laetste gedeelte is ten dezen opzigte wel zuiver, maer behelst niets byzonders. De Graef *van Mircourt* is iemand die zyne Jeugd in wellusten doorbrengt, en, tot Manlyke jaren gekomen zynde, na eene zware ziekte, een geregelder leven leidt; waer op hy, door een Alchymist, tot een goed Huwelyk gebragt en ryk gemaekt word.

Persiaansche Geschiedenissen, of de Reizen en wonderbaare gevallen der drie Prinsen van Serendib. Te Leiden, by Cornelis van Hoogeveen Junior 1766. *Behalven het Voorwerk* 340 *bladz. in octavo.*

EEn levensverhaal van drie Prinsen, doormengt met verscheiden vertellingen. Het wonderbare heeft hier doorgaens de overhand boven 't waerschynlyke, en het zeldzame boven 't geestige. De Jeugd kan 't lezen voor tydverdryf, zonder kwetzing der goede zeden.

VADERLANDSCHE
LETTER - OEFENINGEN.

De Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments. Door PHILIPPUS DODDRIDGE, *Doktor en Professor der H. Godgeleerdheid te Northampton. Uit het Engelsch in 't Néerlandsch overgezet. Eerste Deels. Eerste Stuk. Te Amsteldam, by* Pieter Meijer 1765. *Behalven het Voorwerk* 303 *bladz. in groot octavo.*

DE vertaelde Schriften van den Hoog-Eerwaerden Heer *Doddridge* zyn in 't algemeen, in ons Vaderland, met zulk een doorgaend genoegen ontvangen, dat men merkelyken grond hebbe om te verwachten, dat ook dit Werk den Lezeren zyner Schriften zal behagen; te meer, daer men met regt mag zeggen, dat het in zyne soort zeer wel is uitgevoerd. Het behelst eene uitbreidende Verklaring der Schriften des Nieuwen Testamentes; met eenige nevensgaende oordeelkundige aenmerkingen, ten rechten verstande van deze en gene plaetzen, en bedenkingen, die den Lezer min of meer moeilykheid mogten baren; waer by nog komen eenige toepasselyke gebruiken, die uit de gegevene Verklaringe af te leiden zyn. Het een en 't ander is geschikt ten huislyken gebruike, om, gelyk hy zegt, „ de *Huis-* „ *Godsdienst* te bevorderen, en de Lezing van het *Nieuwe* „ *Testament* vermakelyker en nutter te doen zyn voor hen, „ die het voordeel eener geleerde opvoeding misten, en „ geene gelegenheit of neiging hebben, om eene verscheidenheid van *Schriftverklaerders* raed te plegen".

De Hoog-Leeraer heeft in dezen de moeite genomen, om den Griekschen Text op nieuw te vertalen; en bedient zich van deze zyne nieuwe overzetting in zyne uitbreidende Verklaring; waer in de vertaelde text, door den *Italiaenschen* of zogenaemden *Cursiven* letter, van des Schryvers eigen woorden en verdere Uitbreiding onderscheiden is. Op den kant echter plaetste hy de gewoone Engelsche Vertaling, en even zo heeft men in de Nederduitsche uitgave aldaer gebruik gemaekt van onze gemene Overzetting. Het verhael van 's Heilands levensloop op Aarde, ons door vier Euangelisten afzonderlyk voorgedragen, waer van dit Stuk het eerste gedeelte, te weten tot op 's Heren eerste openbare wonderdaed te Kana in Galilea, behelst, heeft de Heer *Doddridge* in eene orde van Overeenstemming gebragt, en het daer in voorkomende dus, in eene achtervolgende rang- en

tydschikking uitgebreid en opgehelderd. —— Om de manier van uitvoering, zo in 't een als ander opzicht, nog wat duidelyker te doen zien, zullen wy 'er voor tegenwoordig eene geheele Afdeeling uit overnemen.

18. Afdeel. AGTIENDE AFDEELING.

Mark. I. 9—11. Matth. III. 13—17. en Luk. III. 21—23.

CHRISTUS [*komt van Nazareth tot* JOANNES *den Dooper*, *en*] *word van hem gedoopt; en de* HEILIGE GEEST *daelt van den Hemel op* HEM *neder*, *in eene Zigtbaere Gedaente.* Markus I. vers 9—11. Matth. III. vers 13—17. en Lukas III. 21—23*a*.

NIEUWE VERTALING *en* OMSCHRYVING.

TEKST. Markus I. 9.

MARCUS I. VERS IX. aengevuld en vergeleken met LUKAS III. VERS XXI*a*. en MATTHEUS III. VERS XIII.

En het gescbiedde in die zelfde dagen, (Lk. *toen all' het volk gedoopt wiert,*) *dat* JESUS *quam van Nazareth* [*gelegen*] *in Galiléa*, (Mth. *nae de*

EN *het geviel in deze dagen* —— *wanneer all' het Volk*, dat 's een onbepaeld en niet wel noembaer groot getal, van alle rangen, beroepen, en belydenissen onder de Joden, *gedoopt wiert* (*a*), —— *dat* JESUS *uit* de stad *Nazareth in Galilea quam* (*b*), al-

(*a*) *Wanneer all' het Volk gedoopt wiert.*] JOANNES ging een nog zoo langen tyd na dit merkwaerdige geval voort in zyn doopen, dat de uitdrukking *all' het volk* klaerblykelyk opgevat moet worden met die bepaling, welke ik in de *Omschryving* gebruik, gelyk men trouwens het woord *alle* in andere plaetzen dikwils te nemen heeft.

(*b*) *Dat* JESUS *uit Nazareth in Galiléa quam.*] De geleerde Dr. JACKSON onderstelt in zyn doorwrogt Onderzoek van den Saemenhang dezer Gebeurdtenis, (*) dat JOANNES DE DOOPER, vragende na den *naem* van den HEERE JESUS, en dien hoorende, met te gelyk de plaets van waer Hy quam, en 't een en ander met de Godspraek van JESAIAH, *Kap. XI. vers* 1 *en* 2. vergelykende, besloot, dat deze JESUS oft GODDELYKE ZALIGMAKER, gelyk het woord betekenen kan (†), komende van *Nazareth* de stad *der roeden* oft *rysjes*, (gelyk de woordafleiding van dien naem medebrengt,) *het Ryske* was *uit den afgebouwen Tronk van* ISAÏ oft JESSE, op wien *de*

(*) Zie zyne *Works* Vol. II. pag. 515—519.
(†) PEARSON *on the Creed* p. 69—71. [*Of over het Geloof*, bladz. 123 *seqq*.

alwaer hy met zyne Moeder MARIA en Beschermvader JOSEPH, op eene afgezonderde en stille wyze geleefd had, — *aen de* rivier de *Jordaen;* en Hy keerde zich *tot Joannes, op dat Hy door hem mogt gedoopt worden* (c): — *en Hy wiert*, naer zyn oogmerk, *van Joannes, in de Jordaen*, digt by Bethabara, gedoopt (*), [en zulks wel met de volgende aenmerkelyke Omstandigheden, die wat breeder moeten voorgedragen worden.

de Jordaen, tot Joannes, om van hem gedoopt te worden;) *en* [*by*] *wiert van Joannes gedoopt in de Jordaen.* [Luk. III. 21*a* en Matth. III. 13.

MATTHEUS III. VERS XIV. en XV.

Mattheus III.

XIV. Te weten, de Voorzienigheit van GOD had de zaeken dierwyze geschikt, om al-

14. *Doch Joannes weigerde hem zeer, zeg-*

de GEEST zou *nederdalen* en *rusten*, gelyk eene duif op een tak. En dezerwyze wil die beroemde Schryver de aenspraek van JOANNES (aen CHRISTUS als een zoo Buitengewoon Personaedje gedaen,) *Mattheus III. vers* 14. veréénigen met zyne verklaring by *Joannes I. vers* 31, 33. dat hy *Hem* te voren *niet kende*. Doch dit schynt eene zeer onvaste oplossing der zwarigheid te wezen, wanneer men in aenmerking neemt, dat 'er in *Nazareth*, eene vry uitgestrekte plaets verscheidene persoonen konnen geweest zyn, die met den naem van *Jesus* of *Joshua*, zoo gemeen onder de Jooden, genoemt wierden. Het schynt des veel redelyker den toevlugt te nemen tot de Oplossing, die ik zoo aenstonds in de *Omschryving* volg, en in de *Aentekening* over *Joh. I. vs.* 33 breeder voorkomt; namelyk dat aen JOANNES DEN DOOPER eene verborgene erinnering gegeven wiert, wie Hy was die tot hem quam om gedoopt te worden. Voorts strekt alles wat die zeer verstandige Schryver gezegd heeft, om de verscheidene kenmerken te toonen waeraen JOANNES den Zaligmaker CHRISTUS, zonder zulk eene byzondere hier toe opgegevene openbaring, kon kennen, tot des te meerder bevestiging van de noodwendigheit om deze myne onderstelling toe te laten.

(*c*) *Op dat Hy door hem mogt gedoopt worden.*] De Heere JESUS bedoelde, door deze begeerte eere te bewyzen aen den *Dienst van* JOANNES, en *zich zelve* te schikken en te voegen naer het geen Hy voor zyne Navolgers [sederd] vastste lde: gelyk Hy om deze laetste reden insgelyks dronk uit den *Drinkbeker des Heiligen Avondmaels.* En dit mogen wy als een duidelyk bewys aenmerken, dat het *Doopsel* bediend mag worden aen zulke, die niet in staet zyn tot alle de eindens, waer toe het zelve geschikt is. Zie Dr. WHITBY's Aentekening over *Mattheus III. vers* 16.

(*) Zie *Joannes I. vers* 28.

zeggende, my is noodig van u gedoopt te worden, en komt gy tot my?

allen schyn van saemenspanning tusschen den Heere JESUS en den Dooper voor te komen, dat CHRISTUS in persoon onbekend was by JOANNES (*): *doch* niet tegenstaende zulks, ontfing hy, zo dra hy Hem zag, eene geheime Indagtingmaking van Boven, dat deze de MESSIAH was, op wien de GEEST zigtbaer zou nederdalen (†): en uit dien hoofde ging de zedigheit van *Joannes*, [en zyn eerbied voor dezen Grooten Doopverzoeker,] zoo verre, dat hy gereed was den begeerden Doopdienst van de hand te wyzen, en hy *wilde Hem wêerhouden* van het geen Hy voorstelde; *en* ten dien einde *zei* hy tot Hem: Gy ô Hooge en Allereerwaerdigste! gaet my zoo veel te boven, dat het my past met alle ootmoedigheit te betuigen, Heere! *ik heb* het *noodig door U gedoopt te worden*, met dat veel edeler Doopsel 't welk gy toedienen zult; *en komt Gy* in eene gelegenheit als deze tot mynen Dienst, om U van *my* te laten doopen? ik word verbysterd op de gedagte daer van, en kan dit niet anders aenmerken als te hoog eene eere voor my.

15. *Maer JESUS antwoordende, zei tot hem, laet nu af! want aldus betaemt ons alle geregtigheit te vervullen. Toen liet hy van hem af.*

—— XV. *En* JESUS, daer op *antwoordende*, *zei tot hem:* Schoon het wezendlyk zoo is, gelyk gy zegt, zoo bemoei u echter niet met my te wêerhouden; *maer laet* [*het*] *nu toe: want*, hoe onbequaem gy voor tegenwoordig moogt wezen, om in de byzondere redenen hier van intedringen, zoo is het nogtans, in goedkeuring van de Goddelyke Instelling, voor *ons* betamelyk, ons aen alle de Pligten van den Godsdienst te onderwerpen; en op die wyze *past het* ons, *alle geregtigheid te vervullen;* en om die reden, gelyk het een gedeelte is van mynen Pligt my tot deze Instelling te begeven, zoo is het derhalven ook een gedeelte van den uwen, my dezelve toetedienen:

toen

(*) *Joannes I. vers* 33. het voorste gedeelte.
(†) Zie *Joannes I. vers* 33.

toen overzulks JOANNES hier uit begreep, dat het hem betaemde, dat stuk niet verder te betwisten, stondt hy af van zyne weigering, en *liet hy Hem toe* tot den Doop, [denzelven aen Hem bedienende.]

MATTHEUS III. VERS XVI. aengevuld uit, en vergeleken met MARKUS I. vs. X. en LUKAS III. vs. XXI*b*, XXII*a*.

En na dat JESUS gedoopt was, — (*zo dra Hy uit het water* op den oever van de Jordaen *opklom*,) — *zie! de hemelen wierden* terstond en onmiddelyk daer op *aen Hem geopend* (*d*), en het scheen als of zy op eene verwonderlyke wyze, regt boven zyn hoofd van één scheurden; — en in dat eigenst oogenblik, *daer Hy*, *gedoopt zynde*, opzag, en *biddende was* in eene heilige verrukkinge (*e*); — *en* daer JOANNES insgelyks op dit wonderbaere gezigt zyne oogen vestigde, [wiert elk tot opmerken gewekt, en de Voorlooper van CHRISTUS ten vollen verzekerd wegens de Hooge Waerdigheid van den Gedoopten; want] *hy zag den* GEEST

Mattheus III.

16. *En JESUS gedoopt zynde*, (Mk. *terstond als hy uit het water opklom*,) *zie! de hemelen wierden hem* (Lk. *als hy gedoopt was en bad*,) *geopend*, *en hy zag den Geest Gods*, (Lk. *in lichamelyke gedaante*,) *nederdalen*, *gelyk eene duif*, *en op hem komen*. [Mark. I. 10. Luc. III. 21*b*, 22*a*.]

(*d*) *De hemelen wierden* onmiddelyk *aen Hem geopend*.] Ik agt het klaer te zyn, (gelyk GROTIUS en BLACKWALL hebben aengemerkt,) dat het geen hier bedoeld word eenvoudig is, aentewyzen, dat de hemelen duidelyk op het komen van den Heere JESUS uit het water, geopend wierden. Want het moest zeker eene omstandigheit van gering belang, en weinig gebruik, aen den Euangelist schynen, te zeggen, *dat* JESUS *terstond na dat Hy gedoopt was uit het water opklom*. Maer als wy het op de gemelde andere wyze opvatten, voert zyn gezegde zeer bequamelyk het merkwaerdige verhael in, van 't geen onmiddelyk op de opklimming uit het water gebeurde. Daer schynt zulk eene verplaetsing te zyn van het woord *ευθεως*, [*terstond*, *zoo dra*, *aenstonds*] by Markus I. vers 29. en XI. vers 2. Zie BLACKWALLS *Sacred Classics*, Vol. I. pag. 89.

(*e*) *Daer Hy . . . . . biddende was*.] Het is aenmerkelyk, dat alle drie de *Stemmen van den Hemel*, door welken de VADER, volgens het Euangelie, getuigenis *gaf* aen CHRISTUS, uitgesproken wierden, terwyl Hy *badt*, of ylings daer op. Men vergelyke met den *Tekst*, de twee andere plaetzen, namelyk *Lukas IX. vers* 29, 35. en *Joannes XII. vers* 28.

GEEST *van* GOD (*f*) — *in eene lichamelyke gedaente* (*g*), als een heerlyk en blinkend verschynsel van vuur, — *nederdalen*, met eene heên en weêr dryvende beweging, *gelyk* aen die van eene duif, en op HEM komen; tot een zigtbaer teken van de geheime werkingen diens Gezegenden GEESTES op het gemoed van den Heere JESUS, door welke Hy, volgens de aenwyzingen van GOD, in zyn Woord gegeven, op eene byzondere wyze gezalfd en overvloedig in staet gesteld wiert, ter verrigtinge van zyn openbaer Dienstwerk. (*)

MAR-

(*f*) *Hy zag den* GEEST *van* GOD.] 't Kan niet betwist worden, dat dit wonderbaere gezigt beide van den Heere CHRISTUS, en van JOANNES den Dooper wiert gezien. Want MARKUS heeft het in dier voegen uitgedrukt, dat *het zien* duidelyk tot CHRISTUS te brengen is; en JOANNES de Dooper verzekert in eene andere plaets, dat *hy* het *zelf zag*, en dat hy 'er kennis van nam, als van *het teken* waer op hy geleid en bestiert wiert te moeten letten, als het onderscheidend en zeker kenmerk *van den* MESSIAH, by Joannes I. vers 32, 33, 34. Hierom heb ik het in de *Omschryving* zo voorgesteld, dat het zien van dit gezigt niet tot den een, met uitsluiting van den ander, beperkt word.

(*g*) *In eene lichamelyke gedaente.*] Dit 's het naeuwkeurige Nederduitsch van 't Grieksch σωματικῳ ειδει. Eene spreekwys, die zeer eigentlyk en gepast kon gebruikt worden, al was 'er geen verschynsel geweest 't welk de figuur van een duif had, (gelyk de meesten het begrypen,.) maer enkel eene *ligte vlam*, van den hemel vallende met eene heên en weêr dryvende beweging, gelyk aen die der duiven; 't geen Dr. KOTT onderstelt (†) alleen geweest te zyn, wat de uitdrukking wil zeggen. Dr. OWEN en de geleerde GROTIUS denken, dat het eene *heldere vlam* was, die de *gedaente van een duif* had. JUSTYN DE MARTELAER, die 'er bydoedt dat de geheele Jordaen blonk of scheen door de weerkaetsing van het licht, zegt dat het was εν ειδει περιστερας, *in het beeld eener duive*. En HIERONYMUS dat het was φασμα ορνιθος, *de schyn van een vogel*. Beide deeze spreekwyzen zyn bepaelder dan 't *Oirsprongelyke*. Doch ik verkies het in dezelfde ruimte te laten, nevens veele andere dingen, zoo als ik ze in 't Grieksch vindt.

(*) Vergelyk: *Jesaiah* XLII. *vers* 1.

(†) *Christian Life*, Vol. III. pag. 66.

MARKUS I. VERS XI. vergeleken met, en aengevuld uit, MATTHEUS III. VERS XVII. en LUKAS III. VERS XXII*b*. — Mark. I. 11.

En, tot een verder getuigenis van de Goddelyke Zorg en Liefde voor CHRISTUS, midsgaders van de doorluchtige Waerdigheid zynes Persoons, ging dit gepaert met een zeer gedenkwaerdig voorval: want — *zie!* — *eene* luide en ontzachlyke *stem quam* 'er *uit den hemel*, toen dezelve dus geopend was; *welke* stem *zei* en uitriep: *gy zyt myn Geliefde Zoon* (*b*)! — *in u heb ik genoegen*, dat is, ik keur uw karakter volkomen goed, en berust in u als de Groote Middelaer, door wien ik my zelven ontfermend betoonen wil en zal aen zondige schep'selen! — [Ja! *deze is*, ô Israël, en alle Menschen kinderen! *myn* eigen *Zoon*, dien ik u geef en zendt, *myn* teeder *Geliefde* en Eeniggeboren Zoon, — *in wien ik myn* opperst behagen heb, — en door wien alleen gy in Tyd en Eeuwigheit Genade en Zegen van my verwerven moogt.]

En (Mth. *zie! daer geschiedde, eene stem uit de hemelen, zeggende: Gy zyt myn geliefde Zoon!* (Lk. *in u heb ik myn welbehagen!* Mth. *deze is myn Zoon, myn Geliefde!*) *in denwelken ik myn welbehagen hebbe.* [Matth. III. 17. Luc. III. 22*b*.]

LUCAS III. VERS XXIII*a*. — Luc. III. 23*a*.

En Heiland JESUS *was*, op dien tyd, *toen* [*Hy*] het Doopsel van JOANNES ontfing, en de openlyke waerneming van [*zynen Dienst*] *begon*, *omtrent dertig jaeren oud* (*i*); op welken tyd Hy verkoor zyn afge-

En by, JESUS *begon omtrent dertig jaeren* [*oud*] *te wezen.* —

(*b*) *Gy zyt myn Geliefde Zoon.*] Beide MARKUS en LUKAS drukken het dus uit: 't geen my dan veeleer neigt om die Handschriften van MATTHEUS te volgen, welke daermêe overéénkomen, dan om hier de Gemeene Lezing, *deze is myn Geliefde Zoon*, te volgen. — [Om echter deze ook plaets te geven, neemt de Nederduitsche Vertaelder de vryheit, dezelve op 't slot der *Omschryving*, naer eenen voegelyken zin en schik, te laten volgen. 't Grieksch εὐδόκησα [*ik heb genoegen*, of *welbehagen*,] drukt eigentlyk eene *volkomene berusting* in Hem uit.

(*i*) *En* JESUS *was, toen Hy zynen Dienst begon, omtrent dertig jaeren oud.*] Ik kan my geen genoegzaem gezag erinneren, om onze

afgezonderd leven te verlaten, zynde toen in de volle kragt des levens, en hebbende den ouderdom bereikt, in welken de Priesters hunne Bedieningen in den Tempel begonnen (*).

TOEPASSELYK GEBRUIK.

Uit *Mattheus* III. *vers* 13, 14, 15.

Laet het ontfangen van het *Doopsel*, waeraen onze HEERE JESUS zich zelven onderwierp, ons eene heilige naeuwkeurigheit en zorgvuldigheit leeraeren, in het waernemen van die Stellige Geboden ofte

onze Overzetting te regtvaerdigen, in 't vertalen van 't Grieksch ην ωσει ετων τριακοντα αρχομενος door *begon omtrent dertig jaeren oud te wezen*, of was nu in zyn dertigste jaer getreden. Om dien zin uit te drukken had 'er moeten staen ην αρχομενος ειναι, κ. τ. λ. [*was begonnen te zyn*, enz] gelyk EPIPHANIUS, waerschynelyk door mistasting, het bybrengt. — De geleerde Schryver van de *Vindication* of *Verdeediging van 't Begin der Euangeliën van* MATTHEUS *en* LUKAS, ten uitersten onvoldaen over all' de gemeene Overzettingen en Uitleggingen dezer woorden, wilde het vertolken door: *en* JESUS *was geboorzaem*, of leefde in onderwerping [*aen zyne Ouders*] *omtrent dertig jaeren*; en hy brengt verscheidene plaetzen by uit goedgekeurde *Grieksche Schryvers*, in welke αρχομενος [*begonnen zynde*,] zoo veel zegt als *onderworpen zynde*. Doch in alle die plaetzen word het gebezigt in eenige verknogting, of tegenstelling, die den zin bepaelt; en over zulks zyn zy geene van alle voorbeelden die met den tekst gelyk staen. LUKAS gebruikt blykbaer αρχομενων *Kap*. XXI. *vers* 28 in den zin, dien wy onderstellen dat het Grieksch woord te dezer plaetse heeft. Dewyl hy ook in ditzelfde Euangelie, kort voor het gezegde 't welk hier voorkomt, *de onderworpenheit van onzen* HEERE *aen zyne Ouders* had uitgedrukt met [een ander Grieksch woord, te weten met] υποτασσομενος, [*onderdanig zynde*] in het 51*ste vers* des *tweeden Hoofdstuks*, is 'er eene vry sterke reden om te gelooven, dat hy het zelfde woord hier zou gebruikt hebben, indien hy ons het zelfde denkbeeld van de zaek, hier opgetekend, had willen geven. En zeker, indien wierd toegestaen, dat αρχομενος de betekenis had, voor welke deze naeukeurige *Oordeelkundige*, (want dat is hy ontwyffelbaer,) in de bresse springt, (dewyl 'er niets in den tekst is dat de Grieksche uitdrukking bepaelt,) zoo zou zulks medebrengen, dat CHRISTUS na dien tyd *aen niemand onderworpen*, ofte onderdanig, was; eene beweering, die my te gelyk ongegrond en gevaerlyk dunkt.

(*) Zie *Numeri* IV. *vers* 3 *en* 47. en 1 *Kronyken* XXIII. *vers* 3.

ofte Uiterlyke Instellingen, welke haere verpligting eeniglyk aen Goddelyk Bevel verschuldigd zyn: want *dus betaemt het ons*, op 't voorbeeld en de verklaring van GODS ZOON, alle geregtigheid te vervullen: op dat wy niet, door 't *ontbinden* oft breken *van een der minste* van CHRISTUS *Geboden*, en door andere *menschen te leeraeren* zulks mede te doen, onwaerdig en *versteken worden van* deel te erlangen in *het Koningryk der Hemelen* (*).

De Zaligmaker JESUS had *geene zonden* te belyden, of van dezelve afgewasschen te worden; en *alëvenwel* wiert Hy *gedoopt*: terwyl GOD de ALDERHOOGSTE die Plegtigheit zoo zeer bekragtigde, dat HY ze tot eene gelegenheit maekte, om *den* GEEST over HEM, [die zich in gehoorzaemheit aen den willekeur des VADERS liet doopen, op eene zigtbaere wyze] uittegieten. Waer konnen wy des voor ons die Heilige Uitstorting [beter] verwagten, dan in een gemoedelyk en nedrig waernemen, bywonen en behartigen van de Goddelyke Instellingen.

Uit *Lukas* III. *vers* 21, 22*a* vergeleken met *Matth.* III. *vs.* 16.

Laet ons gedenken, in hoe onderscheidenden en verhevenen zin JESUS *de* CHRISTUS, de GEZALFDE GODS, is, aen wien *de* VADER *den* GEEST *niet met maete gaf* (†), maer over WIEN HY DENZELVEN in eene de alderovervloeïendste volheit heeft uitgegoten. Laet ons de Werkingen van dezen GEEST in den Heere JESUS naesporen, zoo als die niet alleen was een Geest van Wonderwerkende Kragt, maer tevens van de rykste Genade, Ontferming en Heiligheit. Laet ons ernstig smeeken, dat die *Heilige Zalving*, [die Zalving *des* HEILIGEN (§)] van CHRISTUS JESUS, ons Hoofd, op onze Zielen mag *nederdalen*. Mogt zyn Levendigmakende GEEST deszelfs gewyde

Uit *Markus* I. *vers* 9, 10. vergeleken met *Matth.* III. *vers* 16*b*. en *Luk.* III. *vers* 22*a*.

(*) [*Matth.* V. *vers* 19.]
(†) [*Joannes* III. *vers* 34.]
(§) [*Joannes* II. *vers* 20, 27.]

de vlam aldaer met zulk een vuurkragt en *yver* ontsteken, dat *veele wateren* niet in staet waren om dien gloed *uit te blusschen*, nogt geene *rivieren* oft *vloeden* van verzoekinge en verdorvenheit bequaem om dien Goddelyken Brand te stuiten of te *verdrinken* (†).

Uit *Matth.* III. *vers* 17. *Mark.* I. *vers* 11. *en Luk.* III. *vers* 22*b*.

[De Aenbiddelyke Stem, die uit den *geopenden* Hemel by 's HEILANDS Plegtigen Doop gehoord wiert, wekke aller ziel en zinnen tot geloovig en eerbiedig *Zien op* JESUS!] *Ziet!* Christenen! ziet en aenschouwt GODS *Geliefden* ZOON, *in wien* HY *zyn* lust, hartsgenoegen, en *welbehagen heeft!* Laten wy HEM als zodanig liefhebben en eeren! en laten onze zielen op Hem geloovig steunen, en in Hem berusten: dewyl Hy waerlyk in allen opzigte zoodanig een ZALIGMAKER is, als onze hartewenschen voldoen, en onze behoeften en noodwendigheden volmaekt vervullen, kan en zal.

Uit *Lukas* III. *vers* 23.

Met welk eene verbaesdheit *behooren* wy na te denken, dat de Gezegende JESUS, schoon zoo vroeg bequaem en volgroeid tot de uitgestrektste Diensten, in Afzondering bleef leven tot aen zyn *Dertigste Jaer!* Dat Hy het aenvaerden van zyn Amt en Bediening zoo lang uitstelde, behoort ons te leeren, dat wy ons zelve nooit tot Openlyke Posten voorbarig moeten begeven, eer wy daer toe bequaem gemaekt zyn, en 'er duidelyk eene Goddelyke Roeping toe ontdekken. Dat CHRISTUS het niet langer verschoof, behoort voor ons tevens eene verpligting te wezen, om alle onnoodige uitstellen te myden, en aen GOD den bloei en de kragt van onze jaeren te geven. — Onze Groote MEESTER bereikte het einde van zyn *vyf en dertigste jaer* niet, indien hy 'er al ingetreden mogt geweest zyn: maar echter, welke *doorluch-*

(†) Zinspeling op *Hooglied* VIII. *vers* 6 *en* 7.]

luchtige bedryven heeft Hy, in zo enge perken van tyd verrigt! Gelukkig is de Dienstknegt van dezen HEERE, die, met eenige geëvenredigheit van yver de groote bezigheit van zyn leven uitvoert en getrouwlyk voltrekt! En zo veel te gelukkiger mag zulk eenen geschat worden, als zyne *zon* zelfs *op den middag ondergaet:* want de ruimte welke, [ten zynen opzigte,] van den Arbeid des Tyds word afgenomen, zal gevoegd worden by de Vergeldingen der Eeuwigheit!

Nader en Onpartydig Onderzoek of de Heidelbergsche Katechismus, *en derzelver* Opstellers *in het gevoelen van ene* Algemene Genoegdoening *van* 's Werelds Heiland *zyn?* *Door den Nederduitschen Vertaler der* Theodicée van Leibnitz. *Te Utrecht, by* W. H. Kroon 1766. *in groot octavo* 64 *bladzyden.*

Uit eene aentekening van den Nederduitschen Vertaler der *Theodicée van Leibnitz*, wegens de bestaenbaerheid der stellinge, *dat de verdienende oorzaak der zaligheid, of het zoenoffer en betaling voor de zonde* algemeen *zy, niet tegenstaande de ombelzing van dezelve, en gevolgelyk het dadelyk zalig worden niet* algemeen is; midsgaders uit zyne beroeping op de *Heidelbergsche Cathechismus* en derzelver *Opstelleren*, als wel begrypende dat hier in geene tegenstrydigheid is; heeft iemand aenleiding genomen tot het opstellen eener Verhandelinge, die gelegenheid geeft tot dit Tractaetje. Men vind die Verhandeling, in de Akademie der Geleerden, die te Amsterdam by *J. Lovering* uitgegeven word (*), onder den titel van „ *Vrymoedig en Zedig Onderzoek, of de* Heidelbergsche „ Catechismus, *en derzelver* Opstellers, *in het gevoelen van* „ *ene* Algemene Genoegdoening *van* 's Werelds Heiland *zyn* „ enz. door Y. V. H." Dit onderwerp word in deze *Verhandeling*, naer 't oordeel des opgenoemden Vertalers, indiervoege behandelt, dat het een *Nader en Onpartydig Onderzoek* verdiene, waer toe dan dit geschrift in 't licht gegeven word, dat over 't algemeen met oordeel en bescheidenheid is opgestelt.

De

(*) *I. D. III. St. bl.* 351—368.

De Schryver der eerste *Verhandelinge* houd staende, „ dat
„ noch de *Katechismus* noch *Dr. Ursinus* immer de *Algemene*
„ Genoegdoening hebben voorgestaan. —— Wel de *Al-*
„ *genoegzame*, namelyk uit kragt van de innige waarde van
„ 's Heilands Verdiensten, maar nimmer uit kragt van enig
„ Godlyk besluit, waar door zy ook *algemeen* zoude gewor-
„ den zyn.

En de Schryver van dit *Nader Onderzoek* stelt zich voor te toonen, „ dat de *Opstellers van de Heidelbergsche Katechismus*,
„ wanneer zy de vraag, *voor wien Kristus gestorven zy* opzet-
„ lyk onderzoeken, ene onderscheidinge maken tusschen de
„ *genoegsaamheid* en de *toeëigening* of *kragtige werking* van
„ Kristus voldoening; en in het eerste opzigt (dat is, ten
„ aanzien der genoegsaamheid van Kristus voldoeninge)
„ *erkennen*, dat Kristus *voor allen* gestorven is, en heeft *wil-*
„ *len* sterven; schoon zy in het laatste opzigt (te weten, ten
„ aanzien der toeëigeninge en kragtige werkinge dier vol-
„ doeninge) het zelve *ontkennen*.

Het geschil is dus niet over het gevoelen van de *Heidelbergsche Katechismus, en derzelver Opstelleren*, rakende *de byzonderheid of niet algemeenheid der* voldoeninge, *ten aanzien van derzelver kragtige werkinge en de toeëigeninge of ombelzinge door het gelove*: hier omtrent zyn ze 't volkomen eens. Maer de vraeg is in dezen. „ Of de Opstellers van de Kate-
„ chismus, deze *byzonderheid ofte niet algemeenheid* van Kris-
„ tus genoegdoening in diervoegen begrepen hebben, dat
„ dezelve ALLE ALGEMEENHEID *volstrektelyk*, en gevolgelyk
„ ook de *algemeenheid der genoegsaamheid* uitsluit.

In 't beantwoorden dezer vrage tracht de Schryver van dit laetste geschrift, tegen het gevoelen des Schryvers van 't eerst gemelde, te doen zien, dat de Opstellers van de Heidelbergsche Katechismus „ in het gevoelen zyn geweest van
„ ene genoegdoening, die, *ten aanzien van derzelver genoeg-*
„ *saamheid*, ALGEMEEN is, zo en in diervoegen, *dat Kristus*,
„ *ten aanzien der genoegsaamheid zyner voldoeninge*, VOOR AL-
„ LEN EN EEN IEGELYK *gestorven is, en heeft willen sterven*".
Ter stavinge hier van beroept hy zich op het *Katechetisch Schatboek der Verklaringen over den Katechismus, uit de Latynsche Lessen van* Dr. ZACHARIAS URSINUS, *opgemaakt door* Dr. DAVID PAREUS. Het daer in voorgestelde wegens dit onderwerp word door onzen Schryver in dezen niet alleen bygebragt, maer hy doet het ook gepaerd gaen met eenige aenmerkingen; welke dienen om den Lezer te doen opmerken, hoe deze stelling aldaer duidelyk geleerd en aengedrongen

wor-

worde; en dat men het aldaer gezegde in geen anderen zin konne verstaen. En hier uit besluit hy, overeenkomstig met het alvoorens gezegde, „ dat de *byzonderheid ofte niet algemeenheid*, dewelke uit de *leere van de verkiezinge* voortvloeit, geenszins, volgens het gevoelen der Opstelleren van het Katechetisch Schatboek, strydt met de *algemeenheid* der *genoegsaamheid* (ik zegge niet *der toeëigeninge en krachtige werkinge*) van Kristus verdiensten of deszelfs „ genoegdoening ”.

Dit dus ver afgehandelt hebbende tragt hy verder te toonen, „ dat dit gevoelen geenszins, (gelyk de Schryver der „ Verhandelinge wil,) van de Hervormde Kerk altyd, en „ voor al in het Dordsche Synode, verworpen is”. Hier tegen beroept hy zich op het geen deswegens gevonden word in de *Haagsche Conferentie*, als mede in de aenmerkingen van zommigen der Dordsche Vaderen zelven, die zich des aengaende op even dezelfde wyze verklaerd hebben; waar in hy zich ten laetste, ten bewyze dat vele *regtzinnige Hervormden* 't in die dagen alzo begrepen, beroept op het oordeel, door de Gedeputeerden der Gemeenten in Friesland opgestelt, in 't welke, gezegt word. „ Ook is het hun „ (*Remonstranten*) niet onbekent, dat de leer van de genoeg- „ saamheid der verdiensten van Kristus dood, tot versoe- „ ning der zonden *van allen en een iegelyk*, *indien zy allen* „ *geloofden*, tot nog toe standvastig en zonder eenige tegen- „ sprake, in de Nederduitsche Gemeenten, beweert en ge- „ leert is. Daar en boven weten zy ook zeer wel, dat vele „ Regtzinnigen in een gezonden zin gebruik hebben ge- „ maakt van deze onderscheidinge: *Kristus is gestorven*, *ten* „ *aanzien der genoegsaamheid zyner betalinge*, VOOR ALLEN EN „ EEN IEGELYK; *maar*, *ten aanzien der kragtige werkinge*, „ *voor de uitverkoorne gelovigen*”.

Ten besluite kant hy zich in dit Tractaetje ook nog tegen het gezegde van den Schryver der Verhandelinge, *dat het leerstelsel en de grondstellingen van* LEIBNITS *en* WOLF *den belyderen van het Hervormde geloof altyd verdagt moeten voorkomen.* Hier tegen stelt hy de geschriften van een *Engelhard*, een *Wyttenbach* en een *Stapfer*, mitsgaders de hoogagting die de *Ed. Gr. Agtbare Heren Burgermeesteren en Regeerders der stad Utrecht* in 't jaer 1740, en nog later zyne Doorluchtigheid, de Heere Prins WILLEM DE IV. glorieuser gedachtenisse, in 't jaer 1748, voor den Heer WOLF betuigt hebben.

Brief

Brief van een Liefhebber der Waarheit en Geregtigheid aan een zyner Vrienden, aangaande de Predikatie van Ds. G. T. DE COCK *over Job. XV.* 17. *Te bekomen te Zwolle, by* Rooyaards *en elders,* 31 *bladzyden in groot octavo.*

DE *Vogel*, zegt onze Liefhebber der Waarheid en Geregtigheid, met opzicht op Ds. DE COCK, *is naauwlyks de schoot waardig;* men mag zyn gezegde, met achterlatinge van 't woordje *naauwlyks* wel op zyn geschrift overbrengen, en zeggen *deze Vogel is geen schoot waardig;* nadien liefdeloosheid en verbittering 'er bovenmate in doorstrale.

Verzameling van veertien Predikatien van den zeer Geleerden en nu Zaligen Heer, JOHANNES GROENEWEGEN, *in zyn Wel Eerw. Leven Getrouw Bedienaar des Godl. Woords in de Gemeenten van Aarlanderveen en Werkendam. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg *en in 's Gravenhage, by* J. A. Bouvink 1766. *Behalven de Voorreden* 405 *bladz. in octavo.*

STichtelyke Leerredenen, die alleszins toonen, hoe de Eerwaerde *Groenewegen* volkomen overtuigd was, „dat „niets minder, *gelyk hy zich uitdrukt*, als ware in en uit„wendige bekeering, opregt geloof in Christus, dat met „Hem als de Ranken met den Wynstok vereenigt, en hei„ligmaking in hart en daden, gronden zyn om eeuwig lee„ven en zaligheid te verwagten".

Kort Samenstel der Kristelyke Leere naar de Leerbegrippen der Kristelyke Gemeente toegedaan de Onveranderde Augsburgse Geloofsbelydenis, tot gebruik der Leerlingen, aan 't licht gegeven. Te Utrecht, by W. H. Kroon 1764. *Behalven het Voorbericht* 131 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Geschrift, het welk te zamen gestelt is om tot eene handleiding in het onderwyzen der Jeugd te dienen, vervat eene zeer geleidelyke ontvouwing der Christelyke Leere, volgens de begrippen der bovengemelde Gezintheid. Onze Autheur heeft, gelyk hy in de Voorreden zegt, een zeker Hoogduitsch Geschrift, ten titel voerende, *Kurzer Entwurf der Kristlichen Lere* ten grondslage genomen, en 't zelve niet zo zeer vertaalt als wel nagevolgt. Het behelst in

de

de eerste plaetse de voornaemste hoofdzaken, die in korte stellingen opgegeven worden; welken de Onderwyzer in eene verstandige redenwisseling met zynen Leerling breeder kan uitbreiden. Deze manier heeft, zo als hy in zyn Voorbericht doet opmerken, een wezenlyk voorrecht boven de anderszins gebruikelyke by wyze van Vragen en Antwoorden; die wel gemaklyker, doch min leerzaem is. Hier by echter komen nog in de tweede plaetse, aen 't einde van dit Werkje enige Vragen, die tot dezelven betrekkelyk zyn; waer mede de Leerlingen zich zelven konnen ondervragen over 't gene hun geleert is, waer door ze zich de aen hun onderwezene Waerheden te beter konnen herinneren. Tot eene proeve dezer handleidinge diene het volgende gedeelte van des Schryvers leerwyze over *de twee tegens elkander overgestelde Staten van Jesus Kristus.*

„ Jesus Kristus heeft, om het Ampt van enen Verlosser „ te voeren, Zich in *twee byzondere Staten begeven*, te- „ ëerst in den Staat van *Vernedering*, en daar op in den Staat „ van *Verhoging*, (*Luk.* 24: 26.)

„ De *Staat der Vernedering* van Jesus bestaat daar in, dat „ onze Heiland zich vrywillig het volkomen gebruik Zyner „ Majesteit onthouden, en daar en tegen aan de onäange- „ naamste en by de Waereld onäanzienelykste Veranderin- „ gen onderworpen heeft, (*Phil.* 2: 1—8. *Ebr.* 12: 2.)

„ —— *Gewisselyk eene verwonderlyke Nederdaling van* „ *Jesus!*

„ De *reden*, waarom Kristus zich in dien Staat der Ver- „ nedering begeven heeft, was (1.) om ons de Zaligheid „ te verwerven, (*Matth.* 20: 28.) (2.) ons een Voorbeeld „ van Lydzaamheid en Onderwerping onder Gods Schikkin- „ gen te geven, (1 *Pet.* 2. 21.) (3.) ons te leeren, dat de „ ware Grootheid des Menschen, niet bestaat in uitwendige „ Pragt, maar in een heilig en nuttig Leven, (*Luk.* 1: 32. „ vergel. met *Hand.* 10: 32.) en (4.) om een medelydend „ Hoogen-Priester te worden, (*Ebr.* 2: 17: C. 4: 15.)

„ In dezen Staat is Jesus Kristus getreeden door zyne „ *Geboorte*; terwyl Hy in de armoedigste omstandigheden „ als een Kind ter Waereld gekomen, (*Luk.* 2: 6, 7.) en „ allengskens aan krachten des Geestes en des Lichaams „ heeft toegenomen. (*Luk.* 2: 40.)

„ In dezen Staat heeft Jesus Kristus Zynen gantschen „ *Wandel op de Aarde* doorgebracht; Want van Zyne Kinds- „ heid aan heeft Hy geleeft in *Armoede*, (*Luk.* 9: 58.) *Verachting*, (*Matth.* 13: 55.) *Onderdanigheid*, (*Luk.* 2:

„ 51.)

„ 51.) *Vervolging*, (*Joh.* 10: 39.) en menigvuldige *moey-*
„ *lykheden*, waar toe Zyne gestadige Reizen, de Aanvallen
„ van allerlei Elenden, de Zwakheden zyner Jongeren, en
„ de slechte Uitwerking van zyn Leer-ampt met recht mo-
„ gen gerekent worden.

„ Dezen Staat heeft Jesus geëindigt met zynen Dood aan
„ 't Kruis, terwyl Hy na voorafgaande *inwendige* en *uitwen-*
„ *dige* zware *Lydens*, onder Pontius Pilatus als een kwaad-
„ doender is gekruist, en aan 't Kruis Zyn Leven gelaten
„ heeft, (*Mark.* 15: 27, 28.) zynde vervolgens niet al-
„ leen gelyk andere dooden begraven, maar ook in 't Graf
„ nog als een Verleider bewaakt geworden, (*Matt.* 28:
„ 57—66.)

„ —— *Hoe veel heeft Hem onze Verlossing gekost!*

„ Jesus Kristus heeft inmiddels in den Staat zyner Verne-
„ dering, niet alleen zelf Zyne Heerlykheid veelvuldig geö-
„ penbaart, (*Joh.* I: 14.) maar Hy is ook van Zynen Vader
„ op menigvuldige wyze verheerlykt geworden, (*Joh.* 12:
„ 28.) op dat alle Aanstoot aan zyne Nederigheid mogt ver-
„ hoedt, en den Menschen genoegzame rede, om in Zynen
„ Naam te geloven, gegeven worden. (*Joh.* 2: 11.)

Hier op gaet onze Schryver over tot den *Staat der Verhooginge van Jesus*, dien hy op eene dergelyke wyze ontvouwt.

De Vragen, betrekkelyk tot deze tweeërleie Staten van Jesus Christus, aan 't einde van dit Werkje voorgestelt, zyn de volgende.

„ Welke Veranderingen heeft Jesus Kristus moeten onder-
„ gaan, of in welke byzondere *Staten* heeft hy zich moeten
„ begeven?

„ Wat verstaat men door den Staat zyner *Vernedering*?

„ Waarom heeft Hy zich aldus vernedert?

„ Wanneer heeft deze zyne Vernedering begonnen?

„ Wat behoort 'er al tot dezelve? en hoe lang heeft ze
„ geduurt?

„ Hebben de Menschen, terwyl Jesus in den Staat Zyner
„ Vernedering was, evenwel genoegzame reden gehadt, in
„ Hem te geloven?

„ Wat verstaat men door den Staat zyner Verhoging?

„ Waarom is hy tot dien Staat der Verhoging overgegaen?

„ Wanneer, en waar mede heeft deze Staat zyner Heer-
„ lykheid begonnen?

„ Wat Zekerheid hebben wy daar van, dat Kristus wer-
„ kelyk is opgestaan uit den doden, en vervolgens ten He-
„ mel gevaren?

„ Waar

„ Waar is Kristus alzo tegenwoordig? en hoe is Hy in
„ den Hemel?
„ Zal hy niet van daar eens weder komen?
„ Waar toe moet ons dit bewegen?

Brief aan den Heer . . . . . . Behelzende een Antwoord op drie Vragen, rakende der Doopsgezinden Vryheid van Godsdienst in de Nederlanden. Door GERRIT BLAAUW, *Leeraar der Doopsgezinden te Wormerveer. Te Amsteldam, by* A. v. d. Kroe, 97 *bladzyden in groot octavo.*

DE Vragen, welken in dezen Brief beantwoord worden, zyn de navolgende.

I. *Wat blyken en bewyzen hebben wy, dat zyn Hoogheid* Prins Willem de Eerste, *nevens de* Staaten van Holland en Zeeland, *en daar na de* Staaten *van de andere Provintien, in het aanneemen der Wapenen tegen den Koning van Spanje beoogt hebben, Vryheid van Godsdienst te verkrygen, en deze Vryheid den Ingezeetenen deezer Landen te doen genieten.* Hier van tragt zyn Eerwaerde te toonen, dat men overvloedige blyken heeft, in alle de handelingen van die dagen, naer 't uitwyzen van 's Lands Geschiedenissen, in 't algemeen, en vele Verklaringen, Missiven, Contracten, Bevelschriften en Verbonden in 't byzonder.

II. *Of de Doopsgezinden van toen af, dat deze Vryheid werd verkregen, ook hunne Gevoelens, waar door zy zig van andere Gezintheden onderscheidden, en afzonderden, altyd vry, onder de Bescherming van de* Staaten *en van den* Prins van Oranje, *hebben mogen beleeven, en deze vryheid noch blyven genieten?* Ten bewyze hier van beroept zich onze Schryver op de Geschiedenis, die zulks getuigt; en brengt, ter nadere bevestiginge hier van, eenige byzondere voorbeelden by, waar uit hy doet zien, dat de *Staten* en de *Prins* 'er zich menigmael aen gelegen hebben laten leggen, om de Vryheid van Godsdienst voor die Gezindheid te handhaven, wanneer ze, by deze of gene gelegenheid, over eenige handelingen van byzondere Magistraetspersoonen ter benadeelinge hunner Vryheid klagtig vielen.

III. *Of het gevoelen van veele Doopsgezinden op redenen van waarheid steunt, namelyk: dat zy van de* Hooge Overheid dezer Landen, *op hunne Belydenissen, of op een van deze, de vryheid en hunne Bescherming verkreegen hebben, om hunne Conscientie onbedwongen te beleeven?* Uit de manier van 't voorstel-

len deezer Vrage, en de wyze van derzelver beantwoording, kan men afleiden, dat alle Doopsgezinden deswegens *niet* van dezelfde gedagten zyn. De twee opgemelde stellingen schynen onder hen onbetwist te wezen; ze worden ten minste van den Eerwaerden *Blaauw* op zodanig eene wyze behandelt, als ware daer tegen geen tegenspraek: maer met opzigt tot dit laetste voorstel geeft hy ons uitdrukkelyk te kennen, „ dat veele onder de Doopsgezinden in gevoelen „ zyn, dat hun de Vryheid van Godsdienst op de bekende „ Belydenissen der Doopsgezinden, of op een derzelver, „ van de Hooge Overheid dezer Landen gegeeven zy". En de volgende redenering van onzen Autheur toont, dat hy, met anderen, van gedagten is, dat hun de Vryheid gegeeven is, niet op ééne dezer Belydenissen, „ maar wel alleen op „ hun onschuldig stil leeven; op hun gewillig betaalen van „ Tol en Schattingen; op hunne vreedzaame en gewillige „ Gehoorzaamheid aan hunne Overheden; gepaard met de „ altyd te danken goedertierenheid en verdraagzaamheid van „ onze veel verligte en wyze Overheden". In 't beantwoorden der Vrage zelve, tragt hy zynen Vriend, aen wien hy schryft, onder 't oog te brengen, dat party geen het minste bewys voor deszelfs gevoelen heeft, en dat het waerschynlyk alleen steunt op een ongegrond erfgerugt; terwyl hy hem aan de andere zyde poogt te doen zien, dat zyne denkbeelden deswegens zeer wel gegrond zyn, op de stukken en bewyzen, in 't beantwoorden der tweede Vrage bygebragt. — Veelligt zou eene opzettelyke Verhandeling van dit verschil van de andere zyde konnen dienen, om 'er licht aen by te zetten, en te doen bemerken, of men 'er zo volkomen staet op kan maken, dat party geen het minste bewys voor deszelfs gevoelen heeft. Zo dit waerheid zy, schynt de Eerwaerde *Blaauw* het stuk ten zynen voordeele ver gebragt te hebben, terwyl hy, in 't behandelen van dit onderwerp, toont niet onervaren te zyn in de lotgevallen zyner Gezintheid.

De Geloofsleere der waare Mennoniten of Doopsgezinden. Door CORNELIS RIS. *Leeraar der Mennoniten te Hoorn. Te Hoorn by* T. Tjallingius 1766. *Behalven het Voorwerk* 194 *bladzyden in quarto.*

Uit de Opdragt van dit Werk aan de *Eerwaarde Opzieneren en Kerkenraaden der Mennoniten*, *hunne jaarlyksche*

Vergadering houdende in de Kerk de Zon, tot Amsterdam (*), en de daer op volgende *Aanspraak, zo aan de Doopsgezinde Gemeente te Hoorn, als aan alle Doopsgezinde en verdere heilbegeerige Leezers*, leeren wy, dat deze voorstelling van de *Geloofs-Leere der waare Mennoniten of Doopsgezinden* het licht ziet, by gelegenheid, van eenige herhaelde onderhandelingen, over 't opstellen van eene Belydenis der Leere dier Gezindheid, zo in de Gemeente van Hoorn, als in die opgemelde Vergadering gehouden. De Eerwaerde *Ris* was, gelyk hy hier te kennen geeft, reeds van over eenige jaren bezig, met zodanig eene Belydenis ten nutte van zyne Gemeente op te stellen; en de Eerwaerde Vergadering bewoog hem vervolgens dezelve tot een verder uitzigt te doen dienen; om ze naemlyk indiervoege op te stellen, dat ze konde strekken tot bevorderinge eener meer algemene vereniging der Gemeentens dier Gezindheid. Dit Geschrift nu opgestelt, en door de Broederschap der Gemeente te Hoorn, ten opzigte van derzelver Gemeente, toegestemt zynde, word hier mede ook aen die Eerwaerde Vergadering opgedragen, om te beproeven of het aen 't oordeel hunner Eerwaerdens konne voldoen; midsgaders in openbaren druk uitgegeven, ter onderrigtinge en stigtinge van 't algemeen.

Het hoofdoogmerk, gelyk zyn Eerwaerde aenduidt, is „ een Ontwerp, als dit tegenwoordige, of iets dergelyks, „ te leggen tot een Grondslag eener algemeene overeen„ komst: en deswegen te belyden, dat daar in, *over 't ge„ heel genomen*, begreepen is de Leere der waare Doopsge„ zinden of Mennoniten enz. —— Op dat elke gemeen„ te, of Leeraar, welke van de billykheid van deezen grond„ slag overtuigd mogt worden, eene Bekentenis aflei, of ver„ klaaring onderteekende, van deezen of dergelyken inhoud.

„ *Dat in deeze vernieuwde Geloofsbelydenis, genaamt de Ge„ loofs-Leere der waare Mennoniten of Doopsgezinden, over 't „ geheel genomen*, begreepen is, de Leere der waare Menno„ niten of Doopsgezinden; en wy op deeze bekentenis, „ met allen die alzoo bestaan, ons in liefde wenschen te ver„ draagen en te vereenigen: bekennen wy ondergesz.

„ *'t Zy dan* N: N: *voor de Gemeente tot.* . . . .
„ *Of* N: N: *voor zyn Persoon als Leeraar.*

Het

(*) Men zie, wegens deze, en andere jaerlyksche Vergaderingen dier Gezindheid, den *Tegenwoordigen Staet der Doopsgezinden of Mennoniten, door* S. F. RUES. *II. Hoofdstuk. V. Lid.*

Het doorgaende beloop zyner redeneringe in dit Voorwerk toont zeer duidelyk, dat hy vastſtelt, dat 'er velen onder de Doopsgezinden gevonden worden, die niet zeer genegen zyn tot het aennemen en ondertekenen van Geſchriften van dien aert; het welk hem beweegt om hun de nuttigheid daer van onder 't oog te brengen. Ook geeft hy niet onduister te kennen, dat het niet wel mogelyk zou wezen, eene Belydenis, waer in hy alle de Leerſtukken, in deze vervat, ten naeuwkeurigſte bepaelde, op te ſtellen, en die over 't algemeen aennemelyk te maken: en dat zulks hem in dit geval meermaels bewoogen heeft, om algemener te blyven, en de zaken op zulk eene wyze voor te dragen, dat men, zynes oordeels, daer in met elkanderen kon overeenſtemmen; 't welk hy op eene vriendelyke wyze tragt aen te dringen. — Aen deze meerdere ruimte of toegevendheid, is 't mogelyk toe te ſchryven, dat deze *Geloofsleere* niet volkomen eenſtemmig ſchynt, met de *Proeve* door zyns Eerwaerdens Amptgenoot *Do. J. Beets* voor eenigen tyd in 't licht gegeven (*). In 't doorbladeren der *Proeve* van *Do. Beets*, ſchenen ons de *Hoofdleeringen des Geloofs, getrokken uit de Schriften van* Menno Simons *en de Belydenisſen der Mennoniten*, uitgenomen in de bekende pointen, die deze Gezindheid byzonder van anderen onderſcheiden, zeer over te hellen, na de Leer onzer heerſchende Kerke; en in deze *Geloofsleere der waare Mennoniten of Doopsgezinden*, door Do. *Ris* ontworpen, komt ons die Leer, (de gedagte pointen uitgezondert zynde,) voor, als meer overeenkomſtig met die der Remonſtranten. Doch misſchien zyn ze door eenige Godgeleerde destinctien of onderſcheidingen zeer wel over een te brengen, en als men 't opgemelde doelwit van Do. *Ris* bezeft, en nagaet dat Do. *Beets* zich diestyds zulks niet voorſtelde, kan men gereedlyk begrypen, dat dit in de manier van voorſtellingen noodwendig eenige verſcheidenheid moet baaren. — Een gemoedelyk Christen wil veel doen ter bevorderinge van Vrede.

Wat verder de wyze van ontvouwing der Leere in dezen aengaet, Do. *Ris* ſtelt hier, onder een aental van XXXVI Artykelen, eene beknopte geregelde aeneenſchakeling der voornaemſte Godgeleerde waerheden, volgens die denkwyze, voor; en wel op zodanig eene manier, dat hy de hoofdbewyzen daer toe gebruikelyk, midsgaders de overbrenging der betragtinge, 'er gemeenlyk op eene natuurlyke wyze invlег-

(*) Zie *boven bl.* 143, 144.

vlegte; ſtellende tevens op den kant de Schriftuurplaetzen die hy daer toe betrekkelyk maekt, en nu en dan eenige korte aenmerkingen, die in 't ſtuk zelve niet wel gevoegt konden worden. Men bemerkt in 't eene en 't andere, ſchoon men zyne denkbeelden niet aenneme, genoegzame blyken van 's Mans ſchranderheid en bekwaemheid in 't behandelen van een onderwerp van die natuur.

ANTONII DE HAEN. *Pars decima Rationis Medendi &c. Lugd. Batav. apud* P. van der Eyk, 1766.

Geneeswyze van ANTONI DE HAEN *Xde Deel.*

IN het eerſte en tweede Hoofdſtuk van dit deel, of het VIIde en VIIIſte, gelyk het hier genoemd is, wordt geſproken van het Kolyk van Poitou, waar van eenige gevallen met derzelver omſtandigheden, en het gene men, na den dood, in de lichaamen ontdekt hadt, worden opgegeeven. Onder deezen was een ſchilder die veel Loodwit gebruikte; een ander, zyn werk maakende van Loodwit fyn te maalen, waar in hem ook zyne vrouw behulplyk was, welke ook nevens hem in het Kolyk verviel; een Chymist en Apothecker veel pleisters, met Lood, Ceruis, en Menie gewoon zynde gereed te maaken; een Verwmenger, die veel Lood gebruikte; een Pottebakker, zich met verglaazen hebbende bezig gehouden. Sommigen van deezen ſtierven, anderen werden herſteld. De Heer DE HAEN beſluit hier uit, dat het Lood met regt beſchuldigd wordt, het Kolyk te kunnen veroorzaaken. By de opening der lichaamen aan het Kolyk overleeden, vondt de Schryver den Kolykdarm, op ſommige plaatſen zeer vernaauwd en als ingekrompen, terwyl hy op anderen, meer dan gemeen uitgeſpannen was, en dit by ſommigen beurtlings en met verwisſeling van vernaauwing of verwyding. Doch of dit van natuure zo geweest, of door de ziekte ontſtaan ware, laat Hy onbeſlist. Aangaande de naaste oorzaak van het Kolyk, vindt men uit dit onderzoek geen nieuw licht. En de behandeling en geneeswyze der gemelde zieken heeft niets byzonders.

In het IXde Hoofdſtuk, zynde het derde van dit Deel, wordt eene historie opgegeeven van een doodlyke Kramp; en het gene hier op volgt, bevat eene Verhandeling van de Kramp, en derzelver onderſcheidingen en geneeswyze, van de vroegſte tyden, tot aan de onze, waargenomen. Dit

 hoofd-

hoofdstuk wordt met eenige gevallen, van des Schryvers eige ondervindinge beslooten: voorts vindt men niet nieuws in het zelve, gelyk het opschrift ook niet belooft. Onder de geneezing maakt de Schryver gewag van een koud bad, of overstorting met koud water, door HIPPOCRATES aangepreezen. Deeze geneeswyze, zegt de Heer DE HAEN, stelde hy echter noit te werk, dan onder behoorlyke voorzorge; dat naamlyk, de Kramp niet moest ontstaan zyn uit een zweer; dat de zieke jong en wel in 't vleesch, en het midden in den zomer ware. Ook is deeze manier van geneezing, by hem, niet algemeen geweest. Want op andere plaatsen van zyne Werken beveelt hy den Lyder te verwarmen door een bad, vuur op den haard, smeerzels, stovingen, in een blaaze of lederen zak gedaan, wyn enz. ja na het bestorten met warm water, de menschen met linnen te omwinden, en zo in het bed te houden. Waaruit genoeg blykt dat dees groote man naauwkeurig onderscheid heeft gemaakt tusschen den staat der zieken, de stoffe der ziekte, en de toevallen.

Andere voornaame Geneesoefenaaren hebben, in gevolg van tyd, deeze behandeling, op behoorlyke wyze, te werk gesteld, aangepreezen; onder welken is AVICENNA, volgens SCHENCKIUS, ook met deeze bygevoegde waarschouwing, dat het lichaam moet zyn sterk, jong en wel in 't vleesch, geene zweeren hebbende; en het moet zomer zyn. V. DE TARANTO zegt: op deeze wyze heb Ik geneezen een jongeling, 20 jaaren oud, schoon hy niet zeer wel in 't vleesch ware; Ik had 24 kruiken vol water, en vier mannen hielden den Lyder overend; Ik goot alle de kruiken op hem uit, en bragt hem, daar op aanstonds, by 't vuur; anderhalf uur hier na, streek Ik hem van het hoofd tot de voeten, met *Ung. Dialthæa*, *Martiatum* en *Agrippæ*, met *Oleum Castorei*, en gaf hem een hoendernat, zonder genoegzaam iet anders te doen; en hy was in den zelfden nagt hersteld. De omstandigheden van de kwaale worden hier niet by gevoegd; alleen wordt gezegd, dat het geval wanhopig geoordeeld ware: SENNERTUS keurt het ook goed, wyl het door HIPPOCRATES en GALENUS voorgesteld is; en geeft 'er de volgende reden van: want dus wordt de aangeboore warmte, de zweetgaten van de huid geslooten zynde, binnen gehouden, en de stoffe van de ziekte, by toeval, vernietigd; of van de zenuwen, waar aan ze gekleefd was, losgemaakt, door de schudding van het lichaam, welk de aandoening van het koude water veroorzaakt.

In het elfde Hoofdstuk beweert de Heer DE HAEN, weder-

derom, gelyk Hy, in vorige Stukjes, reeds meermaalen gedaan heeft, dat de Gierst-en Bluts-puisten, geen eigenaartig gevolg zyn van byzondere koortzen of eene scheiding van ziekte maaken: maar, of door te veel broeijing van de zieken, of, door het ingeeven van verhittende geneesmiddelen veroorzaakt worden. Hy beroept zich, op nieuw, op de ondervinding, dat men, het geheele verloopen jaar, in het Gasthuis, welk onder zyne bezorging staat, en ook in de stad Weenen, in zieken, waar over Hy het bestier hadt gehad, geen zodanige uitslag gezien heeft. Ook verdedigt Hy dit zyn gevoelen, tegen den Heer PRINGLE, die het zelve hadt tegengesproken.

Het XIIde of laatste hoofdstuk bevat eenige zaaken van verscheiderleie natuur, gelyk de Schryver gewoon is zyne Stukjes, met zodanig een hoofdstuk te besluiten. Hier in vindt men de geneezing van Bloedspuwing, zo uit de Long als uit de Maag, volbragt door koud water. Van beiden wordt een voorbeeld opgegeeven. Een man van dertig jaaren hadt, nog jong zynde, door te zingen, een' Bloedspuwing gehad, waar in hy nu wederom was vervallen. Deeze, na twee aderlaatingen, niet ophoudende, wordt hy, op den vierden dag, in 't Gasthuis gebragt. Hy wordt terstond, de derde maal adergelaaten, en kort hier op, nog veel bloed opkoomende, de vierde maal; en men gaf hem, te gelyk een pond koud water te drinken, en kort hier na nog een pond; daar benevens een koude Zaadmelk, een koude Lepeldrank, samengesteld uit Bolus van Armenie twee drachm. Draakenbloed een Dr. Siroop van roode Roozen een Unce, gezuiverden Opium twee greinen, en Weegbree-water zes Uncen; waar van hy alle half uur een lepelvol gebruikte. Agt maalen werdt hy adergelaaten, niet zo zeer wegens de bloeding, als om den Lyder, door hem voor alle verhitting, hoest, kitteling in de keel en koorts te verhoeden, voor eene Long-teering, welke hier op altyd te vreezen is, te bewaaren, gelyk ook gelukkiglyk geschiedde.

Het onderwerp van het tweede voorbeeld was een vrouwspersoon, zynde een' Weduwe van over de 50 jaaren, en zeer mager. Deeze hadt van den 20 tot den 30 Januar. pynen omtrent de hert-kolk gevoeld, en was in een bloedloop vervallen; en op den elfden dag van de ziekte krygt zy een schielyke braaking van drie ponden bloed. Te bed gelegd zynde, was zy, ten uiterste bleek, de uiterste ledemaaten koud, en de Puls zeer zwak. Geene aderlaating werdt hier gedaan, maar men gaf haar, in weinige minuuten, twee

ponden koud water, en de zelfde middelen, welken in het voorgaande geval gemeld zyn. Door een klisteer deedt men haar, tweemaalen, een half pond bloed, weinig ſamengeronnen, loozen. Hier na verhief zich geene bloeding meer; en de zwakheid, koude en duizeligheid, door het groot verlies van bloed ontſtaan, zyn binnen veertien dagen geweeken.

Misſchien zal iemant vraagen, zegt de Heer DE HAEN, of men, uit zulk eene handelwyze, geene Ontſteeking te vreezen hebbe; dewyl uit een kouden dronk wel Zydwee, en Long-ontſteeking veroorzaakt wordt. Zyn antwoord is, dat gemelde ziekten met Ontſteeking niet volgen op een kouden dronk, dan wanneer de vogten van het lichaam, door loopen, zingen, toornigheid of wyn, zeer bewogen en verdikt zyn; en het koud water, derhalve, niet ligt kwaad zal doen, aan zulken, die, zonder voorafgaande geweldige beweging in de vogten, bloedſpuwen of braaken. Ook kunnen de aderlaatingen, welken de beweging der vogten verminderen, zulks beletten; behalve dat het opgegeeven bloed, de beweging der vogten, niet dan alteveel kan verzwakken.

Van de Inenting der Pokjes, waar tegen zich de Schryver, veelmaalen heeft uitgelaaten, ſpreekt Hy hier ook nog iet. Hy verbeeldt zich, dat de onzeekerheid van dezelve, hoe langs hoe meer openbaar wordt, en men niet meer zo driftig derzelver lof uittrompet. Hy brengt by het geval van den beroemden SCHUSTER, wiens vyf dogters, door den zeer ervarenen ROEDERER ingeënt, alle vyf naderhand de natuurlyke Pokjes kreegen. Nog maakt de Heer DE HAEN gewag van een brief van een vermaard Profesſor te Petersburg, waar in gezegd wordt, dat in de gemelde ſtad, onder de 116000 (*) Rusſen, in 't jaar 1764 geſtorven, alleen tien aan de Pokjes waren overleeden; en men den gelukkigen uitſlag der Pokjes toeſchreef, aan de behandeling, van de zieken in een geſtadig Damp-bad te houden, en hier door de huid zagt te maaken, om alles gemaklyk door te laaten. Dat men zulk een Bad toeſtelt, door op een grooten haart, behoorlyk warm gemaakt, veel koud water te ſprengen, 't welk ten eerſten in damp opgaat: dat de Pokjes hier door gemaklyk uitkoomen, en gelukkig ryp worden: maar by an-

(*) In dit getal zal zeekerlyk een misſlag zyn, 't zy van den Schryver of Drukker: doch hoe het ook hier mede zy, men vindt 'er niet by aangeteekend, of de Pokjes, in 't jaar 1764, te Petersburg gegrasſeerd hebben, dan niet; 't welk een groot verſchil kan maaken in het getal der geſtorvenen aan die Ziekte.

anderen, welken deeze maniere van doen niet volgen, zo gevaarlyk zyn als elders.

Men ziet, uit het gene wy aangehaald hebben, dat de Heer DE HAEN, zyne Werkjes gestadig vervolgende, en de stoffen veelal van gelyke natuur zynde, niet in allen evenveel nieuws of byzonders kan geeven. Ondertusschen is het waar, en men mag het ook, met betrekking tot dit Werk, zeggen; dat in het gene uit de pen van een verstandig en naarstig man voortkoomt, altyd wel iet gevonden wordt, 't welk leerzaam is, en leezenswaardig.

DE PROEFONDERVINDELYKE NATUURKUNDE, volgens het beloop der *Natuurkundige Lessen van den Heer Abt* NOLLET, *Lid van de Koninglyke Akademie der Weetenschappen van Parys, en van de Koninglyke Societeit van Londen. Uit het Fransch vertaald. Vyfde Deel. Tweede Stukje. Te Amsterdam, by de* Wed. K. van Tongerlo en Zoon 1765. *Behalven den korten Inhoud enz.* 373 *bladzyden in octavo.*

DE Heer Abt *Nollet*, zyne Lessen over 't Licht vervolgende, behandelt in dit Stukje de *Coleurbeschryving*, en wel in de volgende orde. Hy beschouwt de coleuren eerst in het Licht, ten tweeden in de Lichaamen, en eindelyk met betrekking tot ons Gezigt. Het eene en 't andere wordt hier met de uiterste naauwkeurigheid ontvouwt; doch ons bestek laat ons niet toe, in 't nagaan van dit gedeelte deezer Lessen, op byzonderheden, waar toe ook het inzien der Figuuren vereischt zou worden, stil te staan, waarom wy ons voor tegenwoordig slegts tot het algemeene zullen bepaalen.

Met betrekkinge tot het eerste, *de coleuren in 't Licht*, komt hier in de eerste plaats in aanmerking, dat het Licht te zamengesteld is uit Straalen, van welken de een breekbaarer is dan de ander, en wel zo, dat dit hun onderling verschil niet slegts toevallig, maar eene vaste en byzondere eigenschap zy, die, als een gevolg van hunnen byzonderen aart, op geenerleie wyze veranderd, of hun ontnomen kan worden. Als mede dat die Straalen, welken de meeste breekbaarheid bezitten, ook tevens vatbaar zyn voor de meeste wederkaatsing. Wanneer men naamlyk de Zonnestraalen door den hoek van een kantzuil doet loopen, worden ze gebro-

broken of verboogen, en vormen eene langwerpige beeldtenis, die, naar geraade van de breeking der ſtraalen, in de volgende orde gecoleurd is, te weeten: *Rood*, *Oranje*, *Geel*, *Groen*, *Blaauw*, *Indigo*, *Violet*; en herhaalde proefneemingen toonen, dat men, naa herhaalde verbuigingen, altoos het zelfde uitwerkzel gewaar wordt, dat de *blaauwe* ſtraalen by voorbeeld beſtendig breekbaarer zyn dan de *roode*, en dat dezelven ook altoos eerder dan die wedergekaatst worden.

Benevens deeze beſtendige mindere of meerdere breekbaarheid, heeft ook ieder ſtraal, in de tweede plaats, zyne eigene vaste byzondere coleur, waar mede de voorwerpen, die hy beſchynt, geverwd worden: indiervoege dat ieder der opgemelde ſtraalen, afzonderlyk, op hoedanig eene wyze ook getoetst, ons beſtendig en onveranderlyk, naar geraade hunner breekbaarheid, dezelfde coleur gewaar doe worden op de voorwerpen, waar op zy vallen. — De proefneemingen hier omtrent gedaan verzekeren den Natuur-Onderzoeker, dat 'er langs dien weg geene andere afzonderlyke coleuren dan de zeven opgemelden gevonden worden, en dat ook die zeven opgemelde, op zich zelven, allen even beſtendig onveranderlyk zyn; doch dat ze op veelerleie wyzen met elkanderen vermengd konnen worden.

Hier uit mag men afleiden, dat de coleuren weezenlyk hun verblyf hebben in het Licht van de Zon; en dat 'er in 't zelve natuurlyker wyze zeven verſchillende ſoorten van ſtraalen zyn, die beſtendig eene onderſcheidene breekbaarheid hebben, en zeven verſchillende coleuren voortbrengen. Midsgaders, dat men die opgemelde zeven met regt Hoofdcoleuren mag noemen, en aan derzelver vermenginge alle de andere coleuren, die men in de Natuur vindt, toeſchryven. En 't is aanmerkelyk dat eene naauwkeurige en netgepaste menging van alle deeze coleuren met elkanderen, naar uitwyzen der proefneemingen, ons een licht uitlevere dat zonder coleur is, of zich, gelyk het Zon- en Daglicht, als natuurlyk dus gemengd zynde, blank en wit vertoont: des het zogenaamde Wit te houden zy voor een gevolg der t'zamenmenginge van alle de Hoofdcoleuren; waar tegen het zogenaamde Zwart eigenlyk niet anders is dan een gevolg van de berooving en 't gebrek van alle licht, 't zy dan enkel, 't zy te zamengeſteld.

Onze Leermeester, dit in 't breede ontvouwd, en daar van gebruik gemaakt hebbende, tot het ophelderen van verſcheidene byzondere verſchynzelen, en voor al van den Regenboog, gaat vervolgens over tot het tweede Lid, het beſchouwen

wen der *coleuren in de lichaamen*. Schoon de coleuren, waar mede wy de lichaamen geverwd zien, oorspronglyk in 't Licht zyn, hangen ze 'er egter niet geheel van af; want onderscheidene lichaamen, aan 't zelfde daglicht blootgesteld zynde, konnen zich met verschillende coleuren geverwd vertoonen; en men ziet een lichaam niet Rood, Wit of Groen, alleen om dat het door de coleuren veroorzaakende stralen verlicht is. Men kan derhalven niet wel ontkennen, dat ook de Lichaamen zelven, in 't een of ander opzigt, iets toebrengen tot de coleuren, waar mede wy ze geverwd zien. Vraagt men nu hier op, wat daar omtrent in aanmerking komt? de Heer Abt *Nollet* antwoordt, dat de coleur der natuurlyke lichaamen voornaamlyk afhangt van eene zekere onderlinge schikking, de byzondere gedaante, en mindere of meerdere dunheid of fynheid van de deeltjes der lichaamen, midsgaders van de verscheidenheden, die daar door in de Ylheid der Lichaamen, en de gesteltenis hunner ledige tusschenruimten en openingen ontstaan moeten; voor zo ver ze daar door bekwaamer zyn, om het Licht in meerder of minder maate wederom te kaatzen of door te laaten, en onder deeze of geene soort van Straalen zigtbaar te worden. Dit zyn gevoelen tragt hy voorts door verscheidene proefneemingen, zo ten aanzien van doorschynbaare als ondoorschynbaare lichaamen, te bevestigen; 't welk hem aanleiding geeft, om eelyke byzonderheden daar toe betrekkelyk nader op te helderen. By die gelegenheid doet hy ons ook opmerken, hoe men reden heeft om te stellen, dat 'er geene Middelstof zy, die volmaakt ondoorschynend is, noch zulk eene, die nooit ondoorschynend kan worden. Want men vindt aan de eene zyde dat men het Goud, het welk, van alle de tot nog bekende stoffen, de meeste digtheid heeft, zo dun kan uitslaan, dat het doorschynbaar worde; en aan de andere zyde bemerkt men, dat de allerdoorschynbaarste lichaamen minder lichts doorlaaten, naar geraade dat zy meerder in dikte toeneemen. Men heeft derhalve de doorschynbaarheid of ondoorschynbaarheid van een lichaam te beschouwen, niet op zich zelve, maar in vergelyking met die van een ander; en alles nagaande komt het onzen Autheur voor, dat het eene lichaam doorschynbaarder, of beter geschikt is, om het licht door te laaten, dan een ander, naar maate dat deszelfs deeltjes van eene meer gelykaartige en overal eenpaarige digtheid zyn: 't welk hy door nadere proeven staaft, en ter verklaaringe van deeze en geene zaaken doet dienen.

Het

Het eerste en tweede Lid dus afgehandeld zynde, komt eindelyk in overweeging, het geen men aan te merken heeft, wegens *de coleuren met betrekking tot ons Gezigt*. In 't behandelen van dit onderwerp geeft de Heer Abt *Nollet* voor af, eene duidelyke beschryving van het Oog, het zintuig van 't gezigt, en verklaart ons ten naauwkeurigste hoe de uiterlyke voorwerpen een indruk op dat Zintuig maaken, midsgaders hoe derzelver verscheidene gedeeltens zich op eene onderscheidene wyze gewaar doen worden, als ze op een behoorlyken afstand en genoegzaam verlicht zyn; welke verklaaring hy verder door gepaste proefneemingen opheldert, dat hem in staat stelt om van veele byzonderheden hier toe betrekkelyk gegronde reden te geeven. Dit ontvouwd hebbende stelt hy ons vervolgens voor, op welk eene wyze wy de coleur van ieder Voorwerp gewaar worden, waar omtrent hy zich indezervoege uitdrukt. De Coleuren, voor zo ver wy ze zien, door middel van ons Zintuig, zyn eigenlyk niet anders dan de byzondere Denkbeelden, die in ons gebooren, of weder in ons opgewekt worden, by gelegenheid van de Indrukken, die door de verschillende soorten van Licht op ons Zintuig geschieden; 't zy dat dezelven elk alleen en afzonderlyk werken, 't zy dat 'er verscheidene, t'zamengekoppeld en onder een gemengd, tevens met elkanderen hunne werking verrigten. Dit wordt door onzen Autheur nader opgehelderd, met ons te doen aanmerken, dat ieder soort van Licht zyne eigene gewaarwording heeft, en dat dus ook het gemengde Licht eene gemengde gewaarwording maakt. En de indruk, hier door te wege gebragt, blyft, gelyk hy verder toont, nog al eenigen tyd in 't oog; van waar men, als men 't oog eenigen tyd lang op eene helderschynende coleur gevestigd heeft, die coleur nog blyft zien, schoon men de oogen sluite; en eene soortgelyke uitwerking gewaar wordt, als men gestaroogd heeft op èen voorwerp, wiens coleur uit verscheidene soorten is te zamengesteld. Dit is ook de oorzaak dat de schyf der Zonne, wanneer wy sterk op de Zon gezien hebben, nog lang in onze verbeelding geprent blyft, en zich beurtlings wit, geel, rood, groen, blaauw of violet, en eindelyk zwart vertoont, dat zomtyds in eene geregelde orde, en ook wel eens zonder orde, als by herhaaling plaats heeft, naar geraade dat de schuddingen van de Gezigtzenuw meer of min schielyk verflaauwen en ophouden. De Heer Abt *Nollet* tekent by deeze gelegenheid nog aan, dat *Leonard de Vinci* reeds voor meer dan 250 jaaren opgemerkt heeft, dat de schaduwen der lichaa-

chaamen, die op eene witte muur vallen, als de Zon niet ver meer boven den gezigteinder verheven is, (wanneer gevolglyk de Schaduw niet dan flaauw kan weezen,) zich met eene blaauwe coleur vertoonen: om dat de witte muur de blaauwe coleur van den hemel overneemt, en deeze zich alleen vertoont ter plaatze daar de fchaduw valt, uit hoofde dat de muur over al elders door een fterker licht befcheenen wordt; dat het blaauw belet zichtbaar te weezen.

Eindelyk ftelt hy nog eene vraag voor, aangaande het zien der zwarte lichaamen, welke wy, nevens derzelver beantwoording, in deezen geheel zullen overneemen. „ Mag „ men my, *zegt hy*, dan nu eindelyk ook niet met Regt „ vraagen, op welk eene wys, en door wat middel wy Zien, „ 't geen Zwart is; dewyl 't uit het voorgaande bekend is, „ dat 'er van lichaamen van die Kleur, geen Licht, van „ welke zoort ook, tot ons komt?

„ Deeze Vraag is gewigtig, en verdient zekerlyk beant„ woord te worden. Maar 't geen my 'er een weinig in „ mishaagt, is dat het antwoord, 't welk ik 'er op zal moe„ ten geeven, by zommigen van myne Leezers, die het „ ftuk niet genoegzaam nadenken, mogelyk in den eerften „ opflag wat wonderfpreukig luiden zal.

„ Als wy een zwart Lighaam befchouwen, is het 't Lig„ haam zelf niet dat wy zien: het zyn alleen maar de Lich„ tende of verlichte Oppervlakten, die het van alle kanten „ omringen, en het als tot een Veld, waar op het legt, ver„ ftrekken. Het Licht, 't welk dezelven ons toezenden, „ maakt overal Indruk op den Bodem van 't Oog, behalven „ alleen op die plaats, tegen over welke het zwart Voor„ werp, dat wy voor 't Gezigt hebben, zig bevindt. Deeze „ plaats van het Zintuig, daar geene Lichtftraalen op vallen, „ is volkomen van dezelfde Vorm, en overal eveneens in „ den Omtrek afgeperkt, als de gedaante van het zwart „ Lighaam, 't welk oorzaak is van die onverlichte en duis„ tere Plaats: en uit het maakzel van deeze Plaats oordee„ len wy van de Grootte, de Gedaante, de Standplaats, en „ den Aart van dat Lighaam. Ja, (hoe vreemd het luide,) „ wanneer wy een Boek leezen, zyn het de zwarte Letters „ niet, die een Indruk op onze Oogen maaken: 't is het wit „ Papier, dat 'er tusfchen beide is; dat alleen kaatst ons al „ het Licht toe, 't welk op ons Zintuig valt. De Letters „ onderfcheiden wy niet, dan door gebrek van Gewaar„ wordingen, en uit de plaatzen in 't Oog, die ze duister „ laaten en zonder aandoening.

Maar

„ Maar indien dit waar is, zal men mogelyk *zeggen*, „ moesten alle zwarte Lighaamen zig vertoonen even eens „ als enkele zwarte Vlakken, als Schaduwen: nu weet ieder „ nogtans wel door eigen ondervinding, dat, by voorbeeld, „ een Mensch die in 't zwart gekleed is, een *Dier dat* die „ kleur heeft, zig geheel anders laat aanzien: men onder- „ scheidt 'er alle de byzondere Deelen van, met hun *Hoog-* „ *zels en Diepzels*.

„ Dit komt daar van daan, dat die Voorwerpen niet vol- „ maakt zwart zyn, gelyk men verkeerdlyk vooronderstelt. „ De Deelen die 't verst uitsteeken, en voor het Daglicht „ meest blootstaan, maaken zig voor andere kenbaar, door „ meer of min opgehelderde Schynzels, door afstuitingen „ van Lichten, die 'er ons de Omtrekken, het Beloop, de „ Gestalte en Maakzel van doen zien. Dit is zoo waar, dat „ een Schilder, die dezelve in een Schildery zou willen ver- „ toonen, de Natuur nimmer treffen zal, ten zy hy 'er wit „ en andere Kleuren toe gebruike, die in staat zyn om Licht „ te kunnen afkaatzen: en zo die Lighaamen, aan de zyde „ van welke wy ze Zien, in 't geheel niet verlicht zyn, dan „ vertoonen ze zig inderdaad als waare en eigenlyke Scha- „ duwen".

Aan dit alles hegt onze Leermeester nog ten laatsten een onderscheiden berigt van de meest gebruikelyke werktuigen der Gezigtkunde, welken dienen om de onvolmaaktheden of gebreken van ons gezigt te gemoet te komen, of te verhelpen, of ook wel om ons eene vermaaklyke uitspanning te verleenen. Van dien aart zyn de Brilglazen, de donkere Kamer, de Vestingkyker, de Kykkasjes, de Verrekykers, het Mikroskoop, de Toverlantaarn en 't Zonne-Mikroskoop. De uitvinding en de algemeene toestel deezer Werktuigen wordt hier beknoptlyk gemeld, maar boven al bevlytigt zich onze Schryver in dit gedeelte om derzelver uitwerkzelen te verklaaren, en die duidelyk te doen begrypen.

Uitgezogte Verhandelingen uit de Nieuwste Werken van de Societeiten der Weetenschappen in Europa en van andere Geleerde Mannen. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Te Amsterdam, by de Erven van F. Houttuin 1765. No. 40. of vierde en laatste Stukje van het Tiende Deel.

IN dit Stukje, waar mede het Tiende Deel, en te gelyk het geheele Werk besloten wordt, vindt men alleen drie

Ver-

Verhandelingen; zynde het overige van het zelve besteed tot een algemeen Register op alle de Tien Deelen.

Het gene eerst voorkoomt is een *Vertoog waar in de Kragt der Verbeeldinge van de Moeder op haare Vrugt ontkend wordt*, *door den Heer* J. G. ROEDERER, Phil. en Med. Doctor en Professor enz. Deeze Verhandeling is gerigt aan de uitmuntende Akademie van Petersburg, tot beantwoording van een voorgestelde Vraage, aangaande de Verbeeldingskragt van de moeder op haare Vrugt; of het tegengestelde van dit gemeene gevoelen. De Schryver is voor het laatste, en beweert uit eigen Proeven en Ondervindingen, dat 'er, geene gemeenschap zynde tusschen de Vaten van de Moederkoek en de Baarmoeder, en geene Zenuwen, welken beide deeze deelen gemeen zyn, de ontroering van de moeder niet kan overgaan tot de Vrugt, om, aan derzelver lichaam, eenige vlakken of wangestalte te veroorzaaken. Dat op menigvuldige ontroeringen of verbeeldingen van eene moeder, geenerlei wangestalte op of aan haare Vrugt volgt; en de zogenaamde Moedervlakken of wangestalten, gemaklyk, uit andere oorzaaken konnen verklaard worden. Hier op volgt.

Berigt wegens den Komeet of Staartster, van 't jaar 1764, door den Heer N. STRUYCK, Lid van de Koninglyke Societeit van Londen enz. Men ziet hier, in een brief van den Heer MESSIER, aan den Heer STRUYK, de Waarneemingen op den gemelden Komeet, in 't *Observatorium* van de Zee-Vaart te Parys, van den 3 *January* tot den 11 *February*, met een Newtoniaansche Teleskoop van vyfdhalf Voet langte, en met een Mikrometer voorzien, gedaan. Hier by is nog gevoegd de Bepaaling van den Weg door den Heer PINGRE. Doch hier aan nog iet haperende, worden nog eenige nadere bepaalingen door den Heer MESSIER verwagt.

De derde en laatste Verhandeling bestaat in *Aanmerkingen omtrent eenige vreemde Visschen*, door den Heer M. HOUTTUIN zelve. Het eerste, hier beschreeven en afgebeeld, was onder den naam van een Visch uit de Berbiesjes gekogt, en zeer overeenkomstig met een Visch der Middelandsche Zee, wordt het geoordeeld te zyn dezelfde welke *Julis* genaamd is by de Ouden; en volgens de verduitsching van LINNÆUS, Lipvisch, *die de zyden blaauwagtig heeft; het lyf, overlangs, met een goudgeelen band, die wederzyds getand is, pronkende.* Het tweede uit het Kabinet van den Heer W. V. D. MEULEN, ook uit de Westindiën herkomstig, wordt gesteld met ons Bermtje of Grundel, naast overeen te koomen. Aangaande

zyn

zyn meerdere grootte wordt aangemerkt, dat het wel kan zyn, dat deeze Visch in Westindië wat grooter valt, dan by ons of de Duitschers. Het derde hier ook, zo wel, als het eerste en tweede afgebeeld, was den Schryver, door den Heer W. VAN DOEVEREN, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Groningen, verstrekt, en insgelyks onder andere West-indische Visschen gekogt, wordt het gebragt tot het geslagt der Meirvallen of *Siluri* van LINNÆUS; en in't byzonder, tot dat der *Mysti* of Baardvisschen van GRONOVIUS.

Voorts wordt dit Stukje besslooten met een Na-Berigt, waar in men ziet dat, en waarom, dit Werk niet langer zal vervolgd worden.

Ernstige en Leerzame Briefwisseling tusschen Theodosius *en* Constantia, *sederd hunne eerste kennismaking tot aan het Vertrek van* Theodosius; *door* Mr. JOHN LANGHORNE; *vermeerderd met een Vertoog over het Vermaak door* Dr. BOLTON, *Uit het Engelsch vertaald. Te Deventer by* Lucas Leemhorst. 1766. 218 *bladz. in octavo.*

DIt is het Tweede Deel, of in aanmerkinge van den tyd het Eerste Deel, der aangename en leerryke *Briefwisseling* tusschen *Theodosius* en *Constantia.* Het algemeene doelwit van den vernuftigen Schryver in het vorige Gedeelte strekte, om eenige gewigtige pligten van den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst in te scherpen; in het tegenwoordige legt hy zig meest toe, om de betrachting van sommige beminlyke Deugden des Gezelligen Levens aan te pryzen, en de middelen aan te wyzen ter bevordering van 's Menschen Geluk, Verbetering van het hert, of beschaving van den Geest.

De briefwisseling opent met de Vraag van *Constantia*, wat men te houden hebbe van de Stelling van *Bernier:* dat *zig te onthouden van Vermaken eene groote zonde is*? en *Theodosius* maakt geene zwarigheid zig rondelyk voor dezelve te verklaren. „ Is het niet baarblykelyk, zegt hy, dat de Goedertieren SCHEPPER van 't Heel-al alleen het geluk zyner „ Schepselen bedoele, gelyk dit uit de overeenstemming en „ uiterlyk voorkomen van alle zyne werken in 't algemeen „ klaarlyk voortvloeit? Of, bestaat ons geluk niet in het „ *vermaak*? Dit immers moet waar zyn, of de uitdrukking „ is ydel en krachteloos. Indien dan het OPPERWEZEN „ het geluk zyner Schepselen bedoelt, en ons geluk in 't

„ ver-

„ *vermaak* beſtaat, zo is het zig onthouden van vermaak het „ zelfde, als de oogmerken der VOORZIENIGHEID te „ verydelen, en ſtrydig met derzelver wil te handelen, welk „ duidelyk het ware wezen der zonde uitmaakt ". Hy tracht vervolgens zyn gevoelen te ſtaven, door de menigvuldige voorwerpen van vermaak, die de milde Goedheid onzes Makers overal zo rykelyk verſpreidt, en door de Vermogens die Hy ons geſchonken heeft, om dezelven te genieten. Zyne Wysgeerte, met betrekking tot dit onderwerp, is, over 't geheel, beminlyk, blyhartig, innemend. Op dat men echter zyn oogmerk met deze Loffpraak over 't Vermaak niet misduide, voegt hy 'er by. „ 't Rechte, het ware menſchelyke Vermaak, of de zuivere Wellust, een redelyk en weldenkend Wezen betamende, is van eenen „ zeer Kiesſchen aart, zy veracht en verſmaadt alle verbintenis met de onzedigheid en buitenſporigheid. — Zy „ is afkeerig van 't gezelſchap der liefdelooze Wellust, der „ ſnoode begeerlykheid, die geene tederheid kent, en der „ baldadigheid, die geene dan luidrugtige en ſchaterende „ vrolykheid zoekt. Een diep bezef van de waardigheid der „ menſchelyke Natuur verzelt haar alomme, en zy kan niets „ dulden, welk dezelve vernederen of ontſieren mogt. *Tederheid*, *goede Trouw*, *Zedigheid* en *Kieschheid* zyn hare „ Dienstmaagden; *Matigheid* en *Blygeestigheid* hare boezemvriendinnen. — Zy houdt zig niet vreemd van de aanlokzelen en bekooringen der Liefde, maar in de keuze des „ Voorwerps raadpleegt zy altyd hare Dienstmaagden. Zy „ weigert haar byzyn nooit aan een gezellige byeenkomst, „ alwaar hare Vriendinnen altoos hare regter en ſlinker zyde „ bekleden; terwyl zy, geduurende dien tyd, gemeenlyk „ met de *Blymoedigheid* ſpreekt, tot dat ook de *Matigheid* „ hare aandacht eischt ". Het naargeestig Bygeloof; het bekrompen Vooroordeel, de vieze Eigenheiligheid, mogen het voorhoofd fronſen, op 't aanſchouwen der bevallige Schildery, welke onze jonge Wysgeer van 't Vermaak tracht te malen; zeker is 't, dat de Ongebondenheid hier het Afbeeldzel van het voorwerp harer Aanbiddinge niet zal vinden. Men leze zyne volgende aanmerkingen, waar in hy de tegenwerpingen beantwoordt.

In den vierden Brief van *Theodoſius* wordt een Afſchrift medegedeeld van eenige Gedachten over de beſchaving des Verſtands en verbetering der Zeden in jonge Juffers, waar in de Gemaaktheid ſterk gegispt, de nadeelen der Onkunde aangewezen, en het verkrygen van nuttige kennis met

bondige redenen aangeprezen worden. (De Vertaler heeft de vryheid genomen de lessen van den Schryver door het voorbeeld eener verstandige Weduwe omtrent de Opvoeding harer Dochters te versterken, welk ongeveer drie bladzyden beslaat.) De bedenkingen op dit Stuk worden met dezen zeer gepasten raad besloten: „Maar vergeet toch Mejongk-
„ vrouw, na dit alles, niet, om, hoe groote vorderingen
„ Uwe Ed. ook mogt konnen maken in de Letterkundige
„ Oeffeningen, op de hoedanigheden van het harte te let-
„ ten, als welke oneindig verre, oneindige maalen meer
„ dan die van het hoofd en den geest te waarderen zyn. Al
„ mogt Gy, by gebrek van goede gelegenheid, buiten staat
„ zyn om Uwen Geest met de schatten der oudheid op te
„ vullen, of om U zelven in de Wysgeerte en natuurlyke
„ Historie te oeffenen; of om uwen smaak te verfraaijen,
„ door de beschaafde Werken van schrandere en vlugge
„ Geesten; gedenk nogtans altyd dat Gy het in uwe macht
„ hebt, u zelve door eene minzame zoetheid van aart, door
„ openhartige oprechtheid, en door de eenvoudigheid uwer
„ zeden, beminlyk te maken ".

De zesde, zevende en een gedeelte des achtsten Briefs behelzen een lezenswaardig Gesprek, voormaals (zo ondersteld wordt) tusschen *Theodosius* en den beroemden Aartsbisschop *Fenelon* gehouden, over de verbetering der Vermogens van den Geest — Zelf-kennis — het onderwerpen van den wil aan de heerschappy der reden, en de zedelyke verpligting om overeenkomstig met de Natuur te leven: waar op volgen eenige scherpe aanmerkingen tegen de Oude Kerk-Leeraars en hunne Aanhangers, wegens het invoeren van overtollige gestrengheden in den dadelyken Godsdienst.

In den tienden Brief komt een Dicht-Stukje voor, welk in 't oorspronkelyke zeer fraai en ziel-roerend is, ter gedachtenis van twee Gelieven in een boeren Dorp, ontydig gestorven, en in één Graf gelegd. Het is in de Overzetting van verre nagevolgd. De Herders-klagte van *Milton*, ter gelegenheid van het overlyden van een geliefd Vriend, van welke in den elfden Brief slegts eenige weinige regels vertaald voorkomen, geven aanleiding tot eenige keurige gedagten over 't gewigtig onderwerp der Vriendschap in den naastvolgenden, die hoe vernederend ook voor de Menschelyke Natuur, in 't algemeen, door de ondervinding, zo wy vreezen, maar al te zeer bevestigd worden. Het gevoelig hert van de beminlyke *Constantia* wordt 'er dermate door getroffen, dat zy in den dertienden Brief haar voornemen te kennen geeft van

de

de Maatschappy te verlaten, en afgezonderd van de Wereld in duisternis en vergetelheid te leven. Dit besluit wordt van *Theodosius* in den volgenden veertienden te keer gegaan, in welken Hy zyne bevallige Vriendin tracht te overtuigen, dat het geluk vergeefsch buiten de Samenleving gezogt wordt, en Haar, tot sterking zyner bewys-redenen, de geschiedenis mededeelt van eene deugdzame Dame van zyn eigen Geslacht, die 'er ongelukkig de proef van genomen had.

De zestiende en zeventiende Brieven zyn zeer kort, en brengen den Lezer tot het ongelukkig tydstip waar in de briefwisseling en alle verdere gemeenschap tusschen dit beminlyk Paar, door de oneenigheden hunner Ouders, plotselyk afgebroken werd, gelyk men in den *Engelschen Spectator*. No. 164 breeder kan zien.

Wy hebben in 't kort de voornaamste onderwerpen dezer Briefwisseling aangeroerd, die van onze Nabuuren met graagte ontvangen, en van onze Landsgenooten met nut en vermaak, zo wy vertrouwen, zal kunnen gelezen worden.

De Verhandeling van Doctor *Bolton* over 't Vermaak, die men hier bygevoegd heeft, is ernstig, bondig, straf, en voornamelyk ingericht om de Schadelykheid, zo wel als Schandelykheid, van het misbruik des Zinnelyken vermaaks, welk onze Eeuw boven anderen onderscheidt, op eene nadrukkelyke en overtuigende wyze aan te toonen. Ondertusschen is de Doctor geen Vyand van geoorlofd vermaak, doch bepaalt hetzelve zo naauw, dat men meer dan gemeene vordering in Deugd moet gemaakt hebben, om volgens zyn voorschrift, ten allen tyden, binnen de palen der Onschuld te blyven.

De Vertaling der Brieven schynt van eene bekwame hand te komen, en drukt den zin van 't oorspronkelyke doorgaans vry wel uit. Hier en daar echter meenen Wy eenige onachtzaamheid bespeurd te hebben, die haast of gebrek aan genoegzame oplettendheid heeft doen insluipen. De Vertaler heeft 'er nu en dan, voor al in 't begin, eene aanteekening van zyn eigen maaksel bygevoegd, welker noodzaaklykheid, in een werkje van dezen aart, wy niet altyd ten vollen begrepen hebben; misschien om dat wy ons niet gaarne in 't lezen van iets aangenaams gestoord zien, door iets, dat onze aandacht naar elders zoekt te trekken, en uit dien hoofde eenigen weerzin voor boeken met kant-teekeningen gevoelen.

Onledige Ouderdom van Mr. JOAN JACOB VAN MAURICIUS, *Tweede Deel. Te Amsterdam*, by G. de Groot en Zoon *en* P. Schouten 1766. *Behalven de Voorrede en een Dichtlievend Toegift*, 520 *bladzyden in groot octavo.*

DIt tweede Deel is op dezelfde wyze uitgevoerd als *'t eerste*, en verstrekt niet minder dan 't voorgaande tot lof van 's Mans beleezenheid, en werkzaamheid nog in zyne oude dagen (*).

Het behelst wel inzonderheid een vervolg zyner beschouwinge van de Roomsche Geschiedenissen ten aanzien der Germaanen; en 't onderwerp, deswegens in 't voorige Deel aangevangen, wordt in dit Stuk afgehandeld; waarom wy thans het algemeene beloop daarvan den Leezer kortlyk onder 't oog zullen brengen.

Onze Autheur naamlyk zich voorgesteld hebbende, het denkbeeld tegen te gaan, dat Germanie oudtyds onder 't Roomsche Gebied gestaan heeft, en in tegendeel te toonen, hoe de Romeinen, al van oudsher voor de Germaanen bevreesd, eindelyk voor dezelven hebben moeten bukken; maakt, (naa voor af beweezen te hebben, dat de *Romeinen* weinig of geen gemeenschap hadden met de *Germaanen*, voor de komst van *Cæsar* in Gallie,) met opzigt op dien tyd en de volgende omstandigheden, voor af, twee aanmerkingen. Eerst: het zyn de Romeinen niet geweest, die de Galliërs of Germaanen eerst in hun Land zyn komen opzoeken; maar zy werden door hen aangevallen, en waren blyde, als ze zich de Germaanen van den hals konden houden. Ten tweeden: de Romeinen gebruikten, als ze de oneenigheid met de Germaanen niet konden vermyden, alle mogelyke toegeevendheid om den Oorlog met de Germaanen te ontgaan; terwyl deezen in tegendeel, met de uiterste fierheid, niets ontzagen. Met één woord, zegt hy, de Germaanen zyn nooit bang geweest voor de Romeinen, maar de Romeinen voor de Germaanen.

Het nadere bevestigen hier van leidt hem tot eene byzonderer ontvouwing, van de natuurlyke reden der bevreesdheid, zo van de gemeene Soldaaten en Legerhoofden der Romeinen, als van de Roomsche Regeering zelve, voor de Germaanen; midsgaders tot het openleggen der Staatkundige maatregelen, welken de Regeering van tyd tot tyd, uit hoofde

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* V. D. bl. 458.

de van die bevreesdheid in agt nam. En hier op doet hy zien, dat die bevreesdheid niet ongegrond was, als zynde door de uitkomst geregtvaardigd: nadien de Germaanen, in 't vervolg van tyd, den Romeinen dikwils merkelyken afbreuk deeden; tot dat eindelyk *Odoacer*, 't zy dan een Koning der Gothen, Herulen, Rugiers of Turcilingers, zekerlyk een *Germaan*, 't Roomsche Gebied overweldigde, en den naam van *Koning van Italie* aannam, in 't jaar 476 onzer gemeene tellinge. Het verdere beloop der Geschiedenisse nagaande, toont de Heer en Mr. *Mauricius*, dat de Romeinen zich in de volgende dagen meermaals genoodzaakt vonden, om by de Germaanen zelven bescherming te zoeken tegen zulke Germanische Volkeren, dien ze den vereischten wederstand niet konden bieden: en dat ze zich ten laatste vrywillig aan de Germaanen onderwierpen, onder *Karel den Grooten*, dien 't Romeinsche Volk in 't jaar 800 voor *Keizer* uitriep, terwyl de Paus hem eene kroon op 't hoofd zettede. „ Zie daar dan, „ *zegt onze Autheur*, eindelyk alles vervuld! Een *Duitscher*, „ Keizer van *Rome!* En 't geen 't wonderlykste is met een „ vrywillige Opdragt! Welk een' Omkeering van Denkings„ wyze, als men zich nu de zwetzeryën der *Romeinen*, en de „ verachting, waar mede zy van ouds de Noordsche Volke„ ren aanzagen, te binnen brengt"! Hier aan hegt hy voorts eenige aanmerkingen over de natuur dier Opdragt aan *Karel den Grooten*, en toont verder, hoe deeze vrywillige onderwerping, naa 't ondergaan veeler onlusten, vervolgens vernieuwd is onder *Otto den Grooten*, toen dezelve in 't jaar 962 tot de waardigheid van *Keizer* en *Patricius* verheven wierd; toen men vaststelde, *dat ten eeuwigen tyden, geen andere Roomsche Keizer en Koning van Italië zou zyn, dan dien de Duitschen tot hun Koning zullen verkooren hebben*; dat een oud Germaansch Dichter doet zeggen (*). *Het ryke Rome bukt zich met geboogen halze onder den Opperheer, die Germaniën haar voorschryft, en (welk een' omkeering!) de Rhyn beheerscht den Tyber.* —— Deeze Opdragt wordt insgelyks door eenige volgende aanmerkingen nader opgehelderd, waar in onze Autheur onder anderen tragt te toonen, dat de waardigheid van *Patricius*, aan *Otto den Grooten* gegeeven, reeds Keizer zynde, in deezen betrekkelyk is tot de bescherming der Ker-

(*) Gunther *Ligurin. lib. I. v. 246.* — *Romani gloria regni*
Nos penes est. Quemcunque sibi Germania Regem
Præficit, hunc dives submisso vertice Roma
Suscipit, & verso Tiberim regit ordine Rhenus.

Kerke; waar aan vastgehegt was, zo niet de aanstelling, ten minste de bevestiging (*ordinatio*) van den Roomschen *Bisschop*. Verder geeft Mr. *Mauricius* ons een kort bericht, van de wederspannigheid der Romeinen tegen de Germaanen, en toont hoe de Romeinen, met de aanwassende magt der Pausen, eerlang, lafhartig en verwyfd, den nek geboogen hebben, onder 't juk van Priesters en Monniken. En ten laatsten brengt hy ons nog onder 't oog, dat men in de taal en kleeding der Romeinen ook merkelyke voetstappen vindt van de Germaansche Overheering.

Naa 't afloopen deezer Verhandelinge, die men heeft aan te merken als eene *Episode*, of een ingelascht Stuk, dat zeer veele byzonderheden in zich vervat, en der overleezinge wel waardig is, hervat onze Autheur weder den draad van 't werk, om naamlyk te toonen, by welke gelegenheden veele Latynsche woorden in de Duitsche Taal gekomen zyn. Om deezen te ontvouwen handelt hy voorts over de Gemeenschap der Germaanen met de Romeinen, buiten, tusschen én na geeindigde Oorlogen, door Vriendschap, Buurschap en Koophandel, waar door de taalen dier beide Volkeren over en weder met vreemde woorden, die ze van elkanderen overnamen, vervuld wierden.

Onze Autheur dit, naar gewoonte, met uitweidinge over deeze en geene byzonderheden, welken hem by die gelegenheid voorkwamen, gemeld hebbende, gaat vervolgens na, welke uitwerking deeze gemeenschap gehad heeft, ter voortplantinge van de Latynsche Taal in Duitschland. Ten deezen opzigte toont hy aanvanglyk, dat de Latynsche Taal al vroeg, en reeds voor de invoering van den Christelyken Godsdienst, in Germanie gebruikelyk was, waar op hy verder doet zien, dat de invoering van het Christendom zeer veel toegebragt heeft, om dat gebruik staande te houden, en de Duitschers te leeren, die taal te verstaan, te spreeken, te schryven en zelfs te zingen: 't welk hem tevens aanleiding geeft om, in een byzonder Hoofdstuk, uit te weiden over 't voorregt dat de Latynsche Kerk ongerymdlyk aan deeze taal geeft. Hier aan volgt een verder berigt, betreffende de invoering van 't Latyn in Duitschland, door 't Roomsche en Kanonyke Regt, door de Geneeskunde, de Aristotelische Philosophie, en eindelyk de opkomst der Geleerde Letterkunde, waar in telkens verscheidene byzonderheden hier toe betrekkelyk ontvouwd worden.

Het tot dus ver voorgestelde, de Germaanen in 't algemeen betreffende, wordt hier vervolgens op de Batavieren in

in 't byzonder overgebragt; en dit geeft onzen Schryver voorts gelegenheid om te gewaagen van de gemeenschap en vermenging der Batavieren met de Franken; waar uit hy dan aanleiding neemt om zich uit te laaten over de uitbreiding der Fransche Taale, in 't algemeen, en de invoering dier Spraake in ons Land in 't byzonder, midsgaders raakende het overneemen van Fransche woorden in onze Taal. Op dit onderwerp gekomen zynde, gaat hy het misbruik, dat daar omtrent plaats heeft, scherplyk tegen; doch merkt te gelyk aan, dat men, uit kragt van 't doorgaande gebruik, wel genoodzaakt is hier omtrent eenige toegeevendheid te gebruiken; en dat het 'er thans meest op aankomt om te zien, wat men kan afdingen, om 't zelve te bepaalen en te maatigen. Dit beweegt hem om den Leezer onder 't oog te brengen, hoe de *Romeinen* zich gedraagen hebben omtrent het gebruiken van 't *Grieksch*, en 't overneemen van *Grieksche* woorden; en op dat voorbeeld waagt hy 't, gelyk hy zegt, „ om een *Ontwerp* van *Vergelyk*, of, om ook Hoftaal „ te spreeken, een *Project* van *Accommodement* voor te slaan, „ over 't gebruik van 't *Fransch* in ons Land, en de over„ neeming van *Fransche* woorden in onze taal"; met welken voorslag van redelyke en toegeevende bepaalingen dit Onderwerp besloten wordt. —— De Liefhebbers der Vaderlandsche Oudheden zullen hier en daar, in 't doorbladeren van dit Werk, nog al eenige byzonderheden ontmoeten, die hunne overweeging verdienen; doch ons bestek laat ons niet toe daar in uit te weiden, of die byzonder na te gaan.

Gevallen van Roderik Random. Uit het Engelsch vertaald van den Heer FIELDING. *Te Amsterdam, by* S. J. Baalde, 1765. *Twee Deelen met plaaten, behalven de Voorreeden* 827 *bladz. in* 8vo.

De Heer FIELDING laet zich in de Voorreden met opzicht tot zyn oogmerk en de uitvoering van dezen Roman aldus hooren. „ Ik heb my voorgesteld de Leevensge„ vallen te beschryven van een man, die door ongemeene „ verdiensten boven alle eerlyke luiden heeft zoeken uit te „ munten, die alle de noodlottigheden uitwischt, welke „ doorgaans een Weeskind te beurt vallen, voor wien geen „ vriendt met genoegzaame edelmoedigheid bezield is, om „ hem tegen de gierigheid, de nyd en de boosheid der men„ schen te beschermen. Om echter alle eerlyke luiden te „ meerder zyne belangen te doen aankleeven, heb ik nood„ zakelyk geoordeelt, hem een voornaame geboorte te ge-

„ ven;

„ ven, het geen my misschien het verwyt zal op den hals
„ haalen, van hem in al te laage en gemeene omstandighé-
„ den te hebben gewikkeld; doch als men een weinig zyne
„ gedachten raadpleegt, zal men gemakkelyk bezeffen, dat
„ het niet eigenaartig is, dat hy in dien gemeenen en slech-
„ ten staat, in welken hy gevallen was, den Heldt van groo-
„ te ontmoetingen en daaden zoude weezen. Ten anderen,
„ hebben my de hartstochten van 't gemeene Volk, die niet
„ ten deele beglimpt zyn met eene huichelende beleeftheid,
„ veel lichter gescheenen om af te beelden; de hoedanighé-
„ den vertoonen zich zoo als zy by hun zyn, zy bezitten
„ de gevaarlyke kunst niet om de natuur te vermommen, en
„ dus meen ik te konnen volstaan van daar omtrent niets
„ meerder tot myne verschooning te zeggen: het voorbeeld
„ der beruchtste Schryveren in dit stuk billyken myne zaak.
„ Ik moet de Lezer ter zelver tyd noch verwittigen, dat
„ deeze Gevallen niet nalaaten eigenaartig te zyn, nadien
„ zy waar zyn; doch om alle perzoonlykhéden te vermy-
„ den, heb ik gemeend, dezelve door omstandigheden van
„ een eigen-vindingryke natuur te moeten vernissen. Ik
„ heb evengelyk ook niet veel zwarigheid gesteld in de keu-
„ ze der uitdrukkingen, welke ik in de mond myner voor-
„ werpen gelegt hebbe, want ik vreesde de natuur te ver-
„ ongelyken in het beschaaven van dezelve. De plompe
„ zegswyzen van eenigen moeten de kiesheid van de Lezer
„ niet kwetzen, vermits zy te béter de bewégingen van
„ hun gemoed afschetzen, dan eene taal, die, alhoewel wel-
„ voeglyker, echter min krachtiger is".

Deze Roman, die zo ver beneden de andere geestige Schriften van den Heer *Fielding* is, dat men denzelven, zo 't tytelblad zulks niet meldde, niet aan hem zoude durven toeeigenen, heeft zulk eene verschoonende vooraffspraak hoognoodig.

De West-Indische Klapper, of het leven van sommige Directeuren, op de Plantagien in de Colonien der Nederlandsche West-Indien. 26 *Bladzyden in groot octavo.*

Een vinnig Hekelschrift, betreffende het slechte gedrag van zommigen dier Directeuren, dat onder de beschryving der ongeregelde, balddadige, en wreede handelwyze van zodanig eenen, in 't voorstellen van zyn bedryf van den eenen morgen tot den anderen, afgeschetst wordt. Het vers is gemeen, en 't character hoopen we dat geoutreerd, of te sterk beschreven is.

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN;

In het Zesde Deels, Eerste Stuk.

Beel-

R.

W. Waar-

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in het Zesde Deels eerste Stuk van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

C.

C.

D.

F.

G.

H.

Hand-

J.

K.

L.

M.

Mul-

 ster-

T.

BERIGT VOOR DEN BOEKBINDER.

Plaat XXI *te plaatzen tegen over* bladz. 238

—— LX —— —— —— —— 249

